Dostoievski

Opere în 11 volume

București — 1974

Dostoievski

Volumul II

Traducere și aparat critic de
Leonida Teodorescu

Studiu introductiv de
Ion Ianoși

Editura UNIVERS

JURNALUL UNUI SCRIITOR

(pagini alese)

Studiu introductiv

DOSTOIEVSKI ŞI „DOSTOIEVSKISMUL"

1.

Întreaga literatură din secolele al 19-lea şi al 20-lea, iar literatura rusă cu deosebire ne convinge de crescuta şi crescînda pondere a componentelor extraestetice, prin intermediul cărora anume renaşte şi se consolidează inegalabilul farmec estetic al acestei literaturi. Dacă nu ar fi să remarcăm decît programaticul interes *al unora dintre cei mai de seamă şi mai apreciaţi scriitori moderni pentru problematica socială, filozofică, etică sau eventual religioasă a epocii lor, opţiune corelată uneori cu un tot atît de programatic* dezinteres *pentru dezbaterile în prim plan „artistice", adică tendinţa unor clasici ai literaturii mai noi de a fi sociografi, moralişti sau filozofi înainte de a fi artişti şi pentru a fi artişti, şi tot ar fi suficient pentru a pune la îndoială posibilitatea şi dreptul unor investigaţii „pur estetice".*

Tolstoi şi Dostoievski sînt probele supreme ale acestor mutaţii în secolul al 19-lea. Artişti geniali, ei vor să devină totodată gînditori, filozofi, profeţi: discuţiile lor se duc (vorba lui Ivan Karamazov) „numai şi numai în jurul problemelor de importanţă universală". Această universalitate problematică *(şi în sensul investigării unor probleme reale şi esenţiale, şi în sensul caracterului îndoielnic al soluţiilor propuse) a contribuit decisiv la inegalabila lor faimă ulterioară şi la valorificarea lor de pe poziţii diverse pînă la inverse.*

Lenin a analizat „contradicţiile de care suferă operele, concepţiile, teoriile şi şcoala lui Tolstoi..." *, *adică măsura în care contrarietăţile epocii au fost absorbite în* arta *şi în* filozofia *tolstoiană, gradul de* concordanţă *şi de* neconcordanţă *dintre*

* V. I. Lenin, *Opere complete* vol. 17, E.P. 1963, p. 214.

contradicțiile imaginii și ale obiectului ei, respectiv dintre zonele practic-artistice și cele teoretic-conceptuale ale operei. Relativa independență *a artei provine, în orice caz, dintr-o* dependență bivalentă : *ideile autorului pot corecta observații culese din viață și invers, „logica vieții" îl poate susține în depășirea imperfectei sale logici proprii. Nu putem subscrie așadar concepției cu privire la autocorectivele total inconștiente, obținute absolut spontan și în ciuda tuturor concepțiilor profesate de autor. Nu întîmplător se referă Lenin la contradicțiile lui Tolstoi „ca artist, ca gînditor și ca propovăduitor"* * *și chiar cînd analizează precumpănitor „ideile", „concepția", „doctrina" tolstoismului, exemplifică aceste contradicții și prin romanele sau povestirile tîrzii ale scriitorului. Prejudecățile pot fi deconspirate într-o formă mai nudă și lineară de meditațiile teoretice (din* Jurnalul *lui Tolstoi sau* Jurnalul unui scriitor *al lui Dostoievski), aceasta pentru că arta beneficiază de presiunea mai directă și adesea binefăcătoare a vieții ; pînă la urmă însă își vor găsi locul în structura intimă a imaginilor artistice și judecățile și prejudecățile teoreticianului. Va trebui să ținem în consecință seama și de deplasările relative, succesive sau concomitente, dintre diversele activități profesate de un creator, de modificările unei traiectorii scriitoricești mai îndelungate, ca și de eventualele ei diferențieri în același moment istoric — convinși fiind totodată de unicitatea și de unitatea fiecărui destin artistic, în cele din urmă fidel fundamentalelor sale opțiuni filozofice.*

Dostoievski a avut un dureros și fascinant destin personal și literar. El a fost descoperit și consacrat de către spiritele cele mai înaintate ale timpului său — împotriva cărora s-a răzvrătit ulterior. Inițial raliat revoluționarilor vremii, el s-a atașat apoi forțelor obscurantiste și retrograde. Pătimaș pînă la orbire și totodată unul dintre diagnosticienii cei mai clarvăzători ai tarelor sociale, intelectuale și morale din tragicul său veac, Dostoievski a împletit previziunea cu prejudecata, revolta cu resemnarea, zborul cu prăbușirea. Și a avut parte de comentatori și ucenici diferiți și opuși, începînd cu critici animați totuși de autentică venerație și pînă la adepți dispuși să-i conserve și să-i prelungească tocmai servituțile, în detrimentul unor copleșitoare virtuți. „Procesul Dostoievski", cu șirul său nesfîrșit de

* V. I. Lenin, *Opere complete,* vol. 20. E.P. 1963, p. 21.

martori ai apărării și ai acuzării, cu nenumărații săi judecători strîmbi și drepți, continuă să se desfășoare pasionat și pasionant.

Pasiunea pro *și* contra *este nucleul artei lui Dostoievski. De unde rezultă și imperativul unui alt pro și contra — al cititorului și al comentatorului. Dostoievski nu poate fi înregistrat cu indiferență, natura sa exclude imperturbabila constatare de fapte, ea se adresează unui cititor activ, polemic, gata de acord și dezacord, de acceptare și refuz. Marxiștii îi rămîn în acest sens fideli lui Dostoievski, lor înșiși fideli, în hotărîrea de a pătrunde aceste violente confruntări și înfruntări între eroi, în sufletul fiecăruia dintre ei, în conștiința romancierului însuși, între el și comentatorii săi, între acest întreg univers contradictoriu și idealurile contemporane ale umanismului socialist.*

*

Fie că am admite periodizarea operei dostoievskiene în trei faze (pînă în 1849, anii de tranziție 1859—1862, epoca marilor romane), fie că am opta pentru o unică cezură despărțitoare între numai două etape, inegale ca însemnătate (pînă la deportare și după întoarcerea din Siberia), Însemnările din subterană *marchează în mod neîndoielnic începutul împlinirilor artistice, împliniri pe care le încheie* Jurnalul unui scriitor *(din 1873, 1876—1877, 1880—1881). Gen liber și sincretic, la plămădirea căruia colaborează reporterul și sociograful, literatul și filozoful, alternînd și îmbinînd optica obiectiv-scriitoricească cu cea subiectiv-publicistică și aruncînd revelatoare punți între* Demonii, Adolescentul *și* Frații Karamazov — Jurnalul unui scriitor *resintetizează, laconic și explicit, toate obsesiile lui Dostoievski.*

În tot cursul anului 1873 și la începutul celui următor, Dostoievski redactează revista conservatoare a prințului Meșcerski, Grajdanin. *Tot de acum datează și prietenia scriitorului cu frații Vsevolod și Vladimir Soloviov, ca și funesta sa legătură cu Konstantin Pobedonoștev, unul dintre stîlpii reacțiunii feudale, educator al marilor duci și viitor procuror al Sfîntului Sinod. Diagnosticianul lucid al contradicțiilor vremii nu dispare însă prin colaborarea cu redactorul unei publicații proguvernamentale. Mărturie stau neînțelegerile tot mai accentuate cu prințul Meșcerski, sfidarea cenzurii țariste, soldată cu o condamnare la amendă și detențiunea de trei zile, din 21—23 aprilie 1874,*

dar mai ales însemnările, articolele, povestirile înserate de el într-o rubrică specială a revistei, care-i va fi adus o binemeritată faimă națională : Jurnalul unui scriitor.

Publicistica ocupase un rol însemnat în activitatea lui Dostoievski încă din 1861, cînd scrisese o serie de articole despre literatura rusă ; în 1873, ea devine forma sa de manifestare principală, compensînd creația artistică și prelungind-o. Confesiunii eroilor Jurnalul unui scriitor *îi adaugă, mai explicit decît în articolele timpurii și mai detaliat decît în scrisori, confesiunea autorului, mărturisirea propriilor gînduri asupra mutațiilor politice, economice, militare, morale, religioase, filozofice petrecute în al optulea deceniu al secolului trecut. Personajele obiectivaseră și ele convingerile scriitorului, dar într-o manieră complicată, mediată ; de astă dată opiniilor intime li s-a găsit un corespondent direct prin desăvîrșita sa francheță și onestitate, în stare să risipească multe incertitudini și mistificări. Se va spune că publicistul și povestitorul își păstrează fiecare independența, fără ca unul să poată fi făcut integral răspunzător pentru acțiunile celuilalt. Dar nu doresc ei oare să se înfățișeze pe deplin înfrățiți, într-o uniune programatic afirmată, într-o reciprocă și neîncetată transfuzie a substanțelor, într-o totală osmoză valorică ? ! Publicistul își propune, în* Introducerea *la* Jurnalul *anului 1873, să vorbească despre* tot *ce-l va interesa sau îl face să reflecteze, în primul rînd despre absența stabilității în societatea rusă a timpului. „La noi toate s-au răsturnat și abia se rînduiesc din nou" — gîndul atribuit de Tolstoi lui Levin îl privește îndeaproape pe Dostoievski, transfigurînd năruirea vechilor temelii și șubrezimea noilor ziditi cu și mai multă acuitate, violență, brutalitate, cu un mai ascuțit simț dramatic decît confratele său. Laitmotive ale epocii, incertitudinea, labilitatea, criza devin laitmotivele articolelor lui Dostoievski. El se știe într-o epocă de tranziție, poate cea mai frămîntată, mai grea și mai fatală epocă din istoria Rusiei, asemănătoare tuturor epocilor de tranziție, cînd viața oamenilor este tulburată de îndoială, negare și scepticism, iar convingerile se clatină din temelii. Simptomele triste și grave ale acestei „epoci de tranziție", șansele reașezării vieții pe o mai solidă bază etică (și religioasă) — iată axa de susținere și ordonare a* Jurnalului, *ca și „ideea generală" a romanelor, povestirilor, scrisorilor lui Dostoievski.*

Jurnalul *din 1873, situat între* Demonii *şi* Adolescentul, *îl prelungea pe primul şi îl pregătea pe cel de al doilea. Încheind publicarea* Adolescentului, *Dostoievski solicită cenzurii la 22 decembrie 1875 aprobarea de a reedita, sub forma unei publicaţii redactate în exclusivitate,* Jurnalul unui scriitor — *„o trecere în revistă a tot ce am văzut, auzit, citit...". Apărut lunar, din ianuarie 1876 pînă în decembrie 1877, şi apoi în august 1880 şi în ianuarie 1881,* Jurnalul *a devenit acum mai ales unul dintre cele mai viu receptate şi comentate acte scriitoriceşti ale epocii. El marchează o altă zonă distinctă în activitatea romancierului, dezvăluie variate şi grave gînduri, preponderent politice, etice şi filozofice, subordonează programatic arta acestor preocupări, o integrează dezbaterii totale şi vitale asupra destinului uman, deduce esteticul din premise extraestetice şi îl consideră o cale posibilă către obiective supraestetice, privind războiul şi pacea, soarta individului, a familiei şi a naţiunii, perspectivele Rusiei şi ale Europei. Necantonarea în estetic favorizează însă tocmai continuarea travaliului ascuns asupra romanului următor şi ultim,* Fraţii Karamazov, *distanţarea dovedindu-se în cele din urmă o neîncetată apropiere de problemele fundamentale ale acestuia.*

Răspunzînd obiecţiei, potrivit căreia prin Jurnal *şi-ar dispersa preocupările, Dostoievski explică intima legătură a oricărui „poem" autentic cu înţelegerea realităţilor istorice şi cotidiene, legătura pe care în literatura vremii ar fi obţinut-o doar Lev Tolstoi: „Iată de ce, pregătindu-mă să scriu un roman foarte întins, m-am gîndit să mă cufund special în studiul — nu al realităţii, pe care, de fapt, o cunosc şi aşa, ci a amănuntelor momentului curent. Una din problemele cele mai importante ale acestui moment curent este, de pildă, pentru mine, generaţia tînără şi totodată familia rusă contemporană, care, presimt acest lucru, e departe de ceea ce era în urmă cu numai douăzeci de ani. Dar şi afară de asta, mai sînt încă multe de spus."* /Scr. * *III, 206/*

Vizitarea coloniei delincvenţilor minori, cazul Kroneberg, procesele Kairova, Kornilova, Djunkovski, meditaţiile despre consecinţele beţiei, depravării, cinismului, sau asupra nenumăratelor sinucideri, opiniile despre Nekrasov sau Anna Kare-

* *Scr.* = *Scrisorile,* după ediţiile *Pisma I* /1832—67 / (1928), *Pisma II* /1867—71/ (1930), *Pisma III* /1872—77/ (1934), *Pisma IV* /1878—81/ (1959).

nina, *povestirile proprii, precum* Mujicul Marei, Smerita *sau* Visul unui om ridicol *pot fi privite toate şi prin valoarea lor implicită, şi ca „fişe ilustrative" ale constituirii familiei Karamazov.* Jurnalul *e întregit, la rîndul său, de scrisorile vremii. De scrisoarea în care Dostoievski susţine, spre pildă, incompatibilitatea libertăţii şi a egoismului: „... a spune omului: nu există generozitate, există doar lupta spontană pentru existenţă (egoismul) — înseamnă a-l priva pe om de personalitate şi de* libertate. *Iar la aceste lucruri omul renunţă întotdeauna cu greu şi cu disperare."* /Scr. *III, 214/ Sau de o alta, în care — ca o concretizare inacceptabilă a precedentei opoziţii — compară idealul creştin cu cel socialist, ilustrînd punctul de vedere violent tendenţios şi al publicisticii şi al romanului în pregătire: „...creştinul, adică cel deplin, superior, ideal, spune: eu trebuie să împart averea mea cu fratele meu mai mic şi să-i slujesc lui întru totul. Iar comunardul spune: da, tu trebuie să împarţi cu mine, cel mic şi sărac, averea ta, şi trebuie să-mi slujeşti. Creştinul va avea dreptate, iar comunardul nu va avea."* /Scr. *III, 256/ În* Fraţii Karamazov, *Dostoievski va căuta să demonstreze această „paralelă" prin învăţătura „călugărului rus" şi a „marelui inchizitor"; iar în* Jurnal *o va exemplifica prin apologia idealului creştin şi prin anatemizarea idealurilor burghez şi socialist, în mod abuziv suprapuse şi împreună învinuite de imoralitate, cinism, nihilism. Tăişul violent antisocialist al demonstraţiilor lui Dostoievski poate fi probat prin alte cîteva fragmente din scrisori, în care preocuparea pentru hrana reală e opusă idealului frumuseţii, iar tentativa de a obţine şi pîinea şi frumosul e identificată cu depersonalizarea omului: „Actualul* socialism *din Europa, şi chiar şi de la noi, îl înlătură pretutindeni pe Hristos şi se preocupă în primul rînd de* pîine, *invocă ştiinţa şi afirmă că izvorul tuturor nenorocirilor umane este unul singur —* mizeria, *lupta pentru existenţă, «mediul ne-a devorat»"* /Scr. *III, 212/; „dar dacă se dă şi frumuseţe şi pîine totodată? Atunci omul va fi privat de* muncă, *de* personalitate, *de* posibilitatea de a-şi jertfi bunurile de dragul aproapelui — *într-un cuvînt va fi privat de întreaga viaţă, de idealul vieţii. Iată de ce e mai bine să proclami numai idealul spiritual."* /Scr. *III, 212/ O asemenea opinie trebuia să-i mulţumească, prin unilateralitatea ei, pe Pobedonoştev sau dinastia Romanovilor, din ce în ce mai binevoitoare faţă de activitatea scriitorului.*

De altfel, la 13 noiembrie 1876, Pobedonoştev îi cere lui Dostoievski să-i trimită moştenitorului tronului, Alexandr Alexandrovici, Jurnalul unui scriitor ; *trei zile mai tîrziu, în scrisoarea către ţarevici, romancierul elogiază* „ideea rusă", *întruchipată în familia domnitoare* /Scr. *III, 252/. Ulterior, el ajunge educator al marilor duci şi, în ultimii ani ai vieţii, frecventează cele mai înalte cercuri ale aristocraţiei petersburgheze.*

Moartea lui Dostoievski a survenit într-un moment de apogeu al activităţii creatoare, după publicarea Fraţilor Karamazov *şi rostirea multlăudatei şi controversatei alocuţiuni la comemorarea lui Puşkin. Este vorba de manifestările literare şi sociale cu ocazia dezvelirii monumentului Puşkin la Moscova. Invitat să participe la această festivitate, Dostoievski şi-a întrerupt romanul, a elaborat la Staraia Russa cuvîntarea plănuită mai de mult, a plecat la Moscova unde, după ce a citit la o serată literară episodul cu Pimen din* Boris Godunov *şi după ce a ascultat discursul lui Turgheniev despre întemeietorul literaturii ruse moderne, a rostit la 8 iunie 1880 propriul său cuvînt, întîmpinat cu o adevărată explozie de entuziasm şi indignare. Cuvîntarea rostită la şedinţa Societăţii Iubitorilor Literelor Ruseşti, tipărită şi comentată în ediţia singulară din august 1880 a* Jurnalului *(şi cu ecouri prelungite în fascicolul final al acestei publicaţii, din ianuarie 1881, apărut o zi după moartea autorului) a fost privită de scriitor, auditoriu şi comentatori (printre care de Gradovski, Kavelin, Gleb Uspenski) ca un manifest programatic de însemnătate naţională ; şi i-a fost dat să fie ultima mărturie sintetică a unor constante, dar neîmpietrite idealuri filozofice, politice, etice şi estetice, să li se adauge nenumăratelor mărturisiri făcute de eroi şi de creatorul lor pe parcursul deceniilor, asemenea unei ultime „spovedanii a lui Dostoievski".*

2.

Vom trece acum, după schiţarea contextului istoric în care a apărut Jurnalul unui scriitor, *la reproducerea mozaicată a principalelor obsesii ale acestuia, pe baza unor citate (comentate), în măsură să circumscrie „dostoievskismul", ca ideologie pe deplin constituită şi sistematizată tocmai în ultima perioadă a vieţii şi activităţii lui Dostoievski :*

a) Publicistul descoperă cauza răului exact acolo unde o vede romancierul, în depravarea şi imoralitatea generalizate, în scepticismul şi cinismul care au subjugat gîndurile prea multor oameni, în destrămarea legăturilor familiale, în relaţiile mercantile, cu tot cortegiul lor de interese meschine şi abuzuri, în ruperea tuturor legăturilor stabile, în fenomenele de „dezmembrare", „delimitare", specifice Europei occidentale şi, în ultimul timp, şi Rusiei :

— îl preocupă „toţi aceşti avortoni ai societăţii, membrii «întîmplători» ai unor familii «întîmplătoare»" /J. X, I, 6/, aflăm la capătul unei ample caracterizări a lui Arkadi Dolgoruki.*

— „...înşelătoria, crima, toate se înfăptuiesc cu sînge rece ; te omoară, ca să-ţi ciupească măcar o rublă din buzunar." /X, I, 36/

— „...la noi a început epoca unei totale «delimitări». Toţi se delimitează, se însingurează, fiecare doreşte să invente ceva numai al său, nou şi nemaiauzit /.../. Aproape că nu mai întîlneşti în nimic concordanţa morală ; totul s-a spart şi se sparge, şi nici măcar în grupuri, ci în indivizi izolaţi." /X, I, 97—98/

— „Rusul s-a dedat îngrozitor, în ultimele decenii, la desfrîu, lăcomie, cinism, materialism..." /X, I, 202/

— „Şi cîţi dintre tinerii cu inima cea mai curată nu dau din nou bir cu fugiţii din societate ! Din nou dezmembrare, din nou nehotărîre !" /X, II, 335/

— „...indiferentismul nostru, boala rusească contemporană, a ros toate sufletele." /X, II, 427/

— „...fără discuţie, avem de-a face cu o viaţă în descompunere şi deci şi cu o familie în descompunere." /XI, I, 151/

— epoca noastră „e atît de instabilă, atît de trecătoare, atît de plină de schimbări..." /XI, I, 151/

— „...dezordinea, fărîmiţarea şi caracterul întîmplător *al familiei ruse..." /XI, I, 219/ ; „o lene cinică, înrăită" /219/ ; „orice stare instabilă, de descompunere a societăţii, generează apatie şi lene..." /220/ ; „...cu toţii au pierdut întregul, au irosit ceva ce au avut comun, s-au rupt în bucăţele..." /222/.*

J. = *Jurnalul unui scriitor,* după ed. *Polnoe Sobranie Socinenii* (Opere complete), vol. IX/I, II/, XI/I, II/, S.-Petersburg, Ed. A. F. Marks, 1895 — în continuare specificîndu-se doar volumul, partea (prin două cifre romane) şi pagina (printr-o cifră arabă).

— „...lenea generează întotdeauna sălbăticie, se încheie cu sălbăticie..." /XI, I, 227/ Etc. etc.

Toate aceste observații sînt pe larg exemplificate în Jurnalul unui scriitor. Un anume Petrov îi taie beregata soției sale, de față cu copiii lor; ca în scena visată de Raskolnikov, un birjar își omoară calul în bătăi; tatăl Kroneberg își chinuie fetița de șapte ani, iar avocatul își folosește talentul spre a defăima victima; Ekaterina Kornilova își aruncă pe fereastră copilul vitreg; dintr-o lene egoistă vecină cu crima, părinții Djunkovski își maltratează la rîndul lor, copiii ș.a.m.d. Pe Dostoievski îl obsedează toate aceste întîmplări „banale și complicate", relatate de presă sau dezbătute în răsunătoare procese, cu avocați și judecători asemănători celor ce-l vor osîndi pe Dmitri Karamazov, și ale căror pledoarii publicistul le analizează minuțios și neiertător. În urma articolelor consacrate Ekaterinei Kornilova, demonstrînd consecințele unui punct de vedere juridic simplificator, el obține rejudecarea și în cele din urmă achitarea femeii, cu șanse de reintegrare într-o viață de familie sănătoasă, prezise de pătrunzătorul psiholog. Soarta copiilor rămîne una dintre principalele preocupări ale acestor intervenții (scriitorul vizitează o „colonie de delincvenți minori" și își comunică observațiile despre „micuții prieteni impertinenți ai omenirii", recomandările sale asupra „transformării sufletelor viciate în suflete pure"); pentru a-i feri de nedreptate, autorul adoptă fie postura acuzatorului (în cazurile Kroneberg și Djunkovski), fie a apărătorului (în al Katerinei Kornilova, ființă temporar dezumanizată de condiții vitrege, dar capabilă de o „renaștere" morală, ca atîtea personaje dostoievskiene).

b) Dintre simptomele descompunerii, nici unul nu l-a urmărit cu atîta insistență pe Dostoievski ca „epidemia de sinucideri". Formula, citată în Adolescentul (roman cu patru sinucigași, doi secundari și doi de însemnătate capitală) și în Jurnalul unui scriitor, fusese constant invocată în presa vremii, în relatările din ce în ce mai numeroase și mai alarmante despre sinucigași. Scriitorul a căutat de mult să dezlege cauzele pentru care oamenii își curmă viața; în deceniul al optulea preocuparea aceasta devine centrală, pe temeiul agravării produse de capitalizarea forțată a economiei, al accentuării pauperizării și al amoralismului; Jurnalul anilor 1876—77 generalizează învățămintele „cazurilor" surprinse în Demonii

şi în Adolescentul, *din nou cu acelaşi tăiş dublu, antiburghez şi antisocialist.*

Primul număr din 1876 al Jurnalului *— an în care sinuciderile, acest „fatum al vieţii ruseşti" /XI, II, 333/, capătă proporţii deosebit de îngrijorătoare — îl deschisese un pasaj intitulat* În loc de introducere despre Ursa Mare şi Ursa Mică, despre rugăciunea marelui Goethe şi în general despre deprinderi urîte. *Înainte de a-şi lua viaţa, ne spune autorul, Werther suferea că nu va mai contempla stelele Ursei Mari, de care se simţea atît de legat. Sinucigaşilor mai noi nu le vine în minte să-şi ia rămas bun de la o constelaţie, fie ea şi minusculă, pe ei nu-i mai frămîntă întrebările unui Hamlet, ei nu mai sînt în stare să înlocuiască, precum Diderot sau Voltaire, credinţa respinsă cu alta nouă — „ce Voltaire! La ai noştri nu e decît o totală tabula rasa: n-au bani să-şi ia o amantă şi nimic mai mult" /X, I, 4/. Acum omul e ros de amor-propriu, convins că totul trebuie să-i aparţină, gata să-şi zboare creierii dacă-i scapă vreo plăcere lumească.*

Numărul din octombrie 1876 al Jurnalului *cuprinde două materiale deosebit de importante pentru tema dată, intitulate* Două sinucideri *şi* Sentinţa. *La începutul celui dintîi, Dostoievski atrage atenţia asupra profunzimilor shakespeareane ale unor fenomene curente, neinteresante pentru mulţi, dar infinit de complexe pentru observatorul atent; după aceea el evocă suferinţele ce au împins două tinere la distrugerea de sine: fiica unui emigrant, ucisă din pricina „beznei îngheţate şi a plictisului", a lipsei de aer proaspăt, a simplismului şi unilateralităţii mediului, şi o croitoreasă petersburgheză care, negăsind de lucru, se aruncă de la etaj cu o icoană în mîini. Confruntînd o moarte „rece" cu alta „fierbinte", raţiunea sceptică (atribuită mediului democrat-revoluţionar) şi emoţia autentică, păstrată de cei „umiliţi şi obidiţi" (anume prin credinţa religioasă), autorul rămîne fidel dicotomiei „demon"—„idiot". Sinuciderea smerită a Mariei Borisova el o înalţă, în numărul următor al* Jurnalului, *din planul unei realităţi nemijlocite în acela al povestirii fantastice* Smerita. *Cazul fetei de emigrant a fost de asemenea reluat de Dostoievski în articolul* Despre sinucidere şi îngîmfare, *care se declară în dezacord cu bătaia de joc a unui publicist la adresa victimei: „Suferinţa e în cazul de faţă evidentă, şi ea a murit fără îndoială din cauza tristeţii sufleteşti şi după îndelungate chinuri." /X, II, 432/*

Cît privește Sentința *(„cugetările unui sinucigaș* din plictiseală"), *ea exprimă concis și exact* filozofia subteranei. *Raționamentul acestui sinucigaș „teoretic", urmaș direct al lui Ippolit Terentiev, este* modelul logic *al tragediei înfățișate de romancier în zeci de variante. În numele armoniei — meditează personajul fără nume și identitate — natura m-a creat funciar dizarmonios, cu conștiința suferinței, dornică de plăceri, dar convinsă de imposibilitatea fericirii; iar dacă omul nu poate fi fericit, dacă mîine el nu va mai fi, dacă omenirea se va transforma în neant, înseamnă că existența trebuie renegată, în primul rînd existența pe care individul este în stare să o renege /X, II, 351—352/.*

Răspunzînd răstălmăcirilor unui hebdomadar moscovit, Dostoievski își lămurește pe deplin intențiile în articolul Aserțiuni neîntemeiate *(decembrie 1876). „...am avut impresia că am exprimat în mod clar formula sinucigașului logic, că am găsit-o" /X, II, 422/. Ea este, după opinia publicistului, o consecință a lipsei de credință în nemurirea sufletului, a ideii absurdității existenței, existență posibilă doar la nivel animalic, dar neacceptată ca atare de conștiința umană. „...totala necredință în sufletul său și în nemurirea acestuia" /423/ îl caracterizează pe omul contemporan, dornic de bani sau de putere, „bolnav de un straniu indiferentism față de această idee înălțătoare a existenței umane", „față de tot ce este viu, față de adevărul vieții, față de tot ce dă și întreține viața, îi dă sănătate și distruge descompunerea..." /424/ Acest* indiferentism *a pătruns în familiile intelectuale rusești și le-a distrus în mod fatal, deoarece nemurirea sufletului este* unica *idee superioară, din care și numai din care pot decurge toate celelalte idei „superioare". Tragedia sinucigașului „N.N." (a mai tuturor locuitorilor subteranei, de fapt) constă în neputința acceptării propriului indiferentism; el se chinuie pentru că a pierdut sensul vieții, pentru că, fără credința în imortalitatea sufletului, dragostea de umanitate se transformă în ură, pentru că omenirea nu poate fi iubită abstract, „în general", ci numai prin sentimentul susținut de credință. „Într-un cuvînt, ideea nemuririi este viața însăși, formula ei definitivă și principalul izvor al adevărului și al conștiinței drepte a omenirii" /426/.*

Acest dens text explicativ (la capătul căruia e evocată experiența lui Kirillov) precizează temeiurile filozofiei dostoiev-

skiene. Omul nu poate trăi fără ideal, vreo altă instanță superioară în afara celei transcendentale neexistînd însă, omul devine neom în lipsa credinței religioase! Pentru Dostoievski raționamentul este indivizibil, pentru noi, cei convinși de autenticitatea și de valoarea unor idealuri netranscendentale, el se compune din două premise opuse și se încheie de aceea printr-o aserțiune justă și falsă în același timp. Că lipsa idealului generează indiferentismul, dezumanizează și împinge la crime este un adevăr incontestabil, demonstrat de istoria individualismului modern, de probe pe care le furnizează Dostoievski însuși; că ateismul ar echivala cu lipsa obligatorie a oricărei „idei superioare", deci s-ar confunda cu individualismul burghez, este o gravă prejudecată, pe care luptele, jertfele, idealurile revoluționarilor consecvenți le-au infirmat în repetate rînduri.

c) În Jurnalul *anilor 1876—77 Dostoievski afirmă că Europa bîntuită de furtuni este obligată să aleagă una dintre perspectivele oferite omenirii de Franța, Germania sau Rusia, adică fie „ideea catolică", corelată în mod anacronic mișcărilor proletare („...socialismul francez nu e altceva decît unirea forțată a oamenilor — idee provenind încă din Roma antică și ulterior integral păstrată în cadrul bisericii catolice", XI, I, 6), fie „ideea protestantă", nici ea capabilă să ofere „cuvîntul nou" („această credință e protestatară și doar* negatoare, *și cum va dispare de pe fața pămîntului catolicismul, va dispare cu siguranță și protestantismul, pentru că nemaiexistînd obiectul împotriva căruia să protesteze, se va transforma în ateism curat și se va termina", XI, I, 7), fie „ideea slavă", bazată pe coeziunea religioasă a poporului și unirea lui cu monarhul („...o a treia viitoare posibilitate a rezolvării problemelor omenești în Europa", XI, I, 9).* Jurnalul *optează pentru „soluția rusească a problemei", pe care o opune formulelor vesteuropene, îndeosebi celei „franceze", rezultată, chipurile, din confluența papalității cu socialismul, a „stării a patra" cu ordinul iezuiților. „Armată neagră",* „status in statu", *iezuiții doresc să nimicească „tot ce e în dezacord cu ei — civilizația, societatea, știința!" /XI, I, 197/ Bestialitatea catolicismului medieval și mai recent va fi denunțată și în* Marele inchizitor *de către un pravoslavnic convins, care nu pierde nici o ocazie în* Jurnal *de a ținti papalitatea la stîlpul*

infamiei. Dostoievski preferă acțiunile contrarevoluționare ale lui Bismarck, propune chiar coalizarea „Răsăritului reunit" cu Germania împotriva Franței catolico-revoluționare : „Două mari puteri sînt astfel predestinate să schimbe fața lumii acesteia" /XI, II, 392/. Civilizația occidentală, burghezo-proletară, catolică, protestantă și atee îi repugnă însă, de fapt, autorului în totalitatea ei, ca și elementele „străine" din cadrul propriei sale națiuni, generatoare de inevitabile discordii (dovadă atitudinea sa în „problema evreiască") ; unica ieșire din impas el o întrevede în ortodoxismul rus, sub patronajul țarului. Războiul ruso-turc constituie un excelent prilej pentru exaltarea sentimentelor naționale și etnice, iar articolele consacrate acestui conflict (Foma Danilov, un erou rus martirizat ; Încă o dată despre faptul că mai devreme sau mai tîrziu Constantinopolul trebuie să devină al nostru ; Sîntem mai puternici decît toți ; Nu totdeauna războiul e o calamitate, cîteodată este și o salvare ; Niciodată Rusia n-a fost mai măreață decît acum ș.a.) *se remarcă nu atît prin sublinierea năzuințelor drepte ale mișcării de eliberare antiotomană, cît prin apărarea expansionismului țarist, prin întreținerea unei atmosfere slavofile belicoase, prin chemarea la contopirea ortodoxistă a tuturor semințiilor slave. Din cauza naționalismului i-a recomandat Pobedonoștev lui Dostoievski să trimită articolele sale prințului moștenitor Alexandrovici, din aceeași cauză au consimțit autoritățile să suprime cenzura prealabilă a* Jurnalului.

Este adevărat că alături de violentele prejudecăți politice, întîlnim și intuiții profunde, ca aceasta de pildă : „...la urma urmei, îndelungata pace burgheză generează ea singură, aproape totdeauna, nevoia de război, o extrage din interiorul său ca pe o consecință jalnică, nu însă în numele unui țel măreț și drept, demn de o națiune mare, ci pentru niște oarecare mizerabile interese de bursă, pentru piețe noi, necesare exploatatorilor, pentru dobîndirea mai multor sclavi, de care au nevoie posesorii sacilor de aur..." /XI, I, 119/. În Jurnal „après moi le déluge" *este numită „deviza adevăratului om de afaceri al timpului nostru !" /IX, II, 283/. Să fim însă atenți : aceeași lozincă nihilistă a fost și este în continuare atribuită democraților revoluționari și socialiștilor timpului. Pînă la urmă deci haosului burghezo-proletar occidental (infiltrat și în Rusia) i se opune din nou și din nou ordinea pravoslavnică.*

d) Şi totuşi, Dostoievski a fost capabil să recunoască adesea calităţile oponenţilor săi, pe care cu alte prilejuri nu s-a dat în lături să-i calomnieze. În Jurnalul *din 1873, stima pe care fostul deportat politic o poartă soţiilor decembriştilor este dublată de încercarea de a-şi lămuri raporturile cu N. G. Cernîşevski. În ciuda violentelor sale resentimente, Dostoievski adoptă de astă dată un ton calm şi obiectiv faţă de conducătorul socialiştilor ruşi, recunoscînd că se poate nutri un profund respect pentru exponentul unor opinii adverse, şi respinge, drept calomniatoare şi prin nimic întemeiată, părerea potrivit căreia povestirea sa* Crocodilul *ar fi fost o alegorie împotriva lui Cernîşevski. Un alt articol, din acelaşi an, îl descrie pe Bielinski ca pe o personalitate — în opoziţie cu Herzen — nereflexivă (în acest context, o indiscutabilă calitate), un entuziast incurabil, care ştia că principiile morale sînt temelia tuturor lucrurilor. Opunînd „furnicarului" dezumanizant, simbol al* Însemnărilor din subterană, *încrederea în „noile baze morale ale socialismului", Dostoievski operează o extrem de preţioasă delimitare — şi în raport cu permanenta confuzie de adrese din romanele sale — pe care n-o mai poate anihila iluzia imposibilităţii unei moralităţi exterioare idealului creştin, respectiv a zădărniciei eforturilor lui Bielinski. Învăţătorul repudiat şi admirat este ulterior recunoscut în* Jurnal *drept european printre ruşi şi rus printre europeni, naţional în infinit mai mare măsură decît toţi naţionaliştii slavofili, un exponent autentic al năzuinţelor dezinteresate către „frumos şi sublim" (nici această formulă „schilleriană" a romanelor nu poate lipsi din publicistică) : „...să fi fost mulţi oameni de reală suferinţă, curaţi şi sinceri, asemenea lui Bielinski /.../ (fără să mai vorbim de mintea lui)" /X, I, 125/.*

În ianuarie 1877, Amintiri vechi *evocă primirea înflăcărată, din 1845, a povestirii* Oameni sărmani *de către Bielinski şi Nekrasov. Poetului grav bolnav i se consacră în continuare numeroase însemnări, învăluite parcă de regretul fiului rătăcitor, revenit după decenii lîngă părintele lui spiritual. Dostoievski îl vizitează pe muribund de cîteva ori, după deces îi recitеşte într-o zi şi o noapte întreaga operă, şi în discursul său funerar depune o importantă mărturie în favoarea lui Nekrasov, îl situează în rînd cu Puşkin şi Lermontov, îl celebrează ca pe un ilustru „poet şi cetăţean", glas îndurerat şi*

plin de speranțe al poporului său. „Năzuința sa spre popor e atît de înaltă, încît îl situează ca poet pe cea mai înaltă culme" /XI, II, 437/.

e) Adolescentul, *cum ne-o deconspiră epilogul său, a fost conceput de pe poziții polemice cu Tolstoi, ca o replică pe de-a întregul* contemporană, *în tematică și spirit, față de reconstituirile* istorice, *relativ statice și inactuale, ale vieții nobiliare. Comparația este reluată în* Jurnalul *din ianuarie 1877, în legătură cu scrisoarea unui sinucigaș de doisprezece ani, asemănător eroului descris în* Copilărie și adolescență, *și format totuși într-un mediu mult deosebit de al familiilor aristocrate moscovite, calme și stabile, istoricul cărora este Lev Tolstoi (personajul tolstoian visa despre sinucidere, „fără să transforme* visul în fapt, *aci însă* a visat și a făptuit", *XI, I, 37). Numeroși beletriști s-au ocupat de starea nobilimii mijlocii și mari, „un colț mult prea neînsemnat și delimitat al vieții rusești. Cine va deveni însă* istoricul *celorlalte colțuri, pare-se extrem de numeroase" /XI, I, 37/, al acelui „haos" contemporan, în lămurirea și depășirea căruia tocmai scriitorilor le incumbă obligații majore ? ! Ascuțișul polemic al acestor remarci nu poate scăpa nimănui și, referindu-se o lună mai tîrziu la* Anna Karenina (*publicat în ianuarie în revista* Russki Vestnik), *Dostoievski mărturisește că la început a citit romanul confratelui său fără un prea viu interes, ca pe o nouă și poate mai puțin proaspătă variantă a vieții aceloraș familii nobiliare. Atitudinea lui s-a modificat însă brusc, arată el, atunci cînd, prin intermediul unei discuții dintre Stiva Oblonski și Levin, a fost confruntat cu „una dintre principalele chestiuni contemporane" privind viitorul însuși al Rusiei. Și de astă dată pe Dostoievski îl pasionează nu „literatura", ci „problemele" ei sociale, etice, filozofice. El reproduce amintita discuție, în care Stiva exprimă poziția egoistă, cinică a lui* „après moi le déluge" *(...recunosc că sînt un escroc, dar rămîn escroc spre propria-mi satisfacție.* Après moi le déluge", *XI, I, 62) ; Levin în schimb știe că nu-i „este permis totul", că lumea are* „nevoie *de adevăr, numai de adevăr, fără minciuni convenționale..." [63], el aparține acelor oameni care, dacă nu știu să-și rezolve dilemele, doresc măcar acest lucru cu ardoare, doresc să se lămurească dacă sînt sau nu vinovați și să afle ce trebuie să facă pentru a nu ajunge vinovați. Dostoievski îl mustră deocamdată pe Levin pentru dorința de a se încadra*

în „postularea europeană a problemei", burgheză sau proletară; esențiale, îl învață el pe eroul lui Tolstoi și pe Tolstoi însuși, sînt nu tezele occidentale despre libertate, egalitate, fraternitate, și nici împărțirea pămînturilor la țărani — posibilă sau nu — ci programul iluminist-creștin al răspîndirii cunoștințelor și al „dragostei active", adică „rezolvarea rusească a problemei" („...adevărata libertate e numai în biruința de sine și asupra propriei voințe, în așa fel ca pînă la urmă să atingi o asemenea poziție morală, încît să-ți devii propriul stăpîn autentic tot timpul, în orice moment", XI, 1, 70).

Ulterior, după ce a citit noile părți ale romanului, Dostoievski își exprimă decepția în legătură cu evoluția lui Levin, cu neînțelegerea „războiului popular" de către el și autorul lui (în Jurnalul *din iulie—august). El apreciază* Anna Karenina *„ca pe un fapt de o deosebită semnificație" pentru întreaga Europă, diminuat, în ochii lui, prin atitudinea lui Levin față de „problema răsăriteană", prin „căderea unui asemenea autor, ruperea sa de marea și generală problemă rusească" /XI, I, 250/. Comentînd pe larg personajul, el îl consideră un suflet cinstit, dar tot „trîndav-haotic", un „boier moscovit din cercurile mijlocii-superioare, al căror istoric a fost contele Tolstoi" /253/. Și apărînd „poporul împotriva Levin-ilor", apărîndu-și concepțiile politice extremiste de ale lui Tolstoi, mai echilibrate și mai raționale, exclamă: „Pe el vrea oare să ni-l prezinte autorul ca pe un exemplu de om drept și cinstit? Oameni ca autorul Annei Karenina sînt învățătorii noștri, iar noi nu sîntem decît elevii lor. Dar ce ne învață ei la urma urmei?" /XI, I, 276/.*

3.

Teoreticianul și artistul, publicistul și romancierul se înfrățesc în Dostoievski. De aceea trecerea dintr-o ipostază într-alta este la el cît se poate de firească. Și chiar pînă la a lua în discuție povestirile propriu zise, inserate în Jurnalul unui scriitor, *cîteva exemple mai limitate vor avea poate darul să ilustreze continua metamorfozare a ideii în imagine. Convingerile rămîn aceleași pe parcurs. Presiunea și opresiunea pe care le exercită ideologul par să slăbească totuși în desfășurarea multor scene vii. Engels vorbea în cazul lui Balzac de „unul dintre cele mai mari triumfuri ale realismului"*

asupra prejudecăților politice. Oare în cazul artei lui Dostoievski nu am fi în drept să vorbim de un alt asemenea exemplar triumf ? !

a) Autorul articolului Mediul *se ridică împotriva judecătorilor dispuși să găsească oricărui criminal circumstanțe atenuante, obișnuiți să „explice" cele mai inumane fapte și să-i absolve pe criminali. Opunînd viziunea sa creștină liberalismului burghez, Dostoievski cere ca și de acum înainte crima și criminalul să fie numiți pe nume, în spiritul acelei echități populare străvechi, care îl deplînge pe vinovat, îl consideră un „nenorocit", dar care nu va pronunța niciodată verdictul : „nevinovat, deoarece nu există crimă !" Ambiguă în partea ei teoretică, împletind argumente elevate cu un indiscutabil conservatorism, pledoaria sporește nespus în intensitate tragică, grație „micilor scene" cu care se încheie. Povestea femeii — o virtuală Julietă, Beatrice sau Gretchen — stîlcită în bătăi și care se spînzură într-o dimineață de mai sub privirile îngrozite ale fiicei sale, sau întîmplarea cu pruncul de un an, opărit cu apa clocotită din samovar chiar de maică-sa, pentru a nu-l mai auzi plîngînd, sînt pilde din îngrozitorul panopticum al cruzimii, completîndu-le pe cele înfățișate de către Ivan Karamazov fratelui său, iar reacția lui Dostoievski — din al cărui suflet nu a putut fi extirpată setea „schilleriană" de tot ce-i „frumos și sublim" — este similară cu a lui Aleoșa : nici o indulgență față de monștri care chinuie copii și femei, care își ucid cu sînge rece semenii lipsiți de apărare !*

b) Numărul din mai—iunie 1877 al Jurnalului *amplifică tema „scrisorilor anonime injurioase" în „planul unei povestiri demascatoare din viața contemporană". Un fapt concret oarecare, scrisoarea unui anonim iritat și arogant, trimisă romancierului, îi declanșează imaginația creatoare. El și-l închipuie pe tînărul provenit dintr-o familie „întîmplătoare", sceptic, orgolios, indiferent, rece, amoral, convins de genialitatea lui și incapabil să se realizeze, convins că „astăzi e vremea dedublării gîndurilor și al lărgimii de gîndire, astăzi cu idei lineare nu ajungi departe" și că „rușinea e o prostie, de rușine se tem azi numai spițerii" și trimițînd de aceea tuturora înrăite scrisori anonime, căutîndu-și împlinirea în calomnierea semenilor, în nimicirea lor. E dezvăluit încă o dată un mecanism psihologic tipic „subteran", se povestesc scrisorile, conținutul și scopul lor, torturile morale ale expeditorului care — de*

frica demascării — sfîrşeşte prin a se demasca singur superiorului său. „Într-un cuvînt — conchide autorul — mi se pare că tipul calomniatorului anonim nu este de loc o temă proastă pentru o povestire. Şi este serioasă. Aici ar trebui, desigur, un Gogol... dar sînt bucuros că cel puţin am dat întîmplător peste ideea asta. Poate chiar voi încerca s-o înserez în roman" /XI, I, 163/.

c) Peisajul petersburghez dominant din Crimă şi pedeapsă *renaşte în* Micile tablouri, *articol-reportaj din 1873. Pe vreme de vară (praf şi căldură, căldură şi praf) autorul se plimbă prin oraşul din care cei înstăriţi evadaseră. Scrutează feţele trecătorilor, încercînd să ghicească cum trăieşte fiecare şi cu ce se ocupă. Descrie tristeţea duminicală a acestor străzi morocănoase, viaţa copiilor nemîncaţi din văgăunile sordide, beţivii întîlniţi în cale. Arhitectura Petersburgului i se pare extrem de caracteristică şi de originală prin lipsa totală a vreunui caracter şi a vreunei personalităţi. Toate epocile, toate stilurile, toate modelele sînt îngrămădite inform în această arhitectură. Palatele stau chezăşie a caracterului negativ al „perioadei petersburgheze", iar construcţiile contemporane corespund pe deplin unei epoci haotice. Povestea aceasta, a oraşului ostil pe toate planurile, prea fierbinte sau prea friguros, cu prea mult praf sau cu prea multă zloată pentru o normală viaţă de om, a oraşului care naşte visători paradoxali, virtuali ucigaşi sau suflete chinuite pur şi simplu, l-a obsedat pe Dostoievski în majoritatea povestirilor şi romanelor sale. Căci „petersburghez" a fost el însuşi, visător fantast al cuceririi Constantinopolului întru împlinirea destinului istoric al ortodoxiei slave şi totodată om cu privirea lucid aţintită asupra suferinţelor neîndoielnice din acest „Petersburg finlandez", disprețuit şi de nepărăsit.*

d) Reinterpretînd în iunie 1873 eroul lui Nekrasov, Vlass, care şi altminteri l-a preocupat intens, Dostoievski incifrează într-o singură parabolă faustică esenţa întregii sale creaţii. Este vorba de o variantă atemporală şi acut contemporană, metafizică şi cu adînci rădăcini social-istorice a temei „crimă şi pedeapsă". Vlass—Faust şi Vlass—Mefisto, personaje devenite prin excelenţă ruseşti, sînt căutători ai absolutului, gata să sfideze ordinea şi, înfruntîndu-şi destinul, să împingă aventura la limita extremă. Ei sînt mînaţi de nevoia de a depăşi orice graniţă, nevoia de a merge pînă la buza prăpastiei şi acolo, cuprinşi de o mortală senzaţie de angoasă, să se aplece

pentru a vedea pînă la fund şi, în unele cazuri, chiar să se arunce în ea cu capul înainte. Este nevoia de a nega, ce se poate manifesta chiar la omul cel mai pios, cel mai puţin înclinat spre negare, nevoia de a-şi renega cele mai sacre sentimente, propriul ideal, crezurile populare cele mai venerabile, în faţa cărora se prosterna şi care acum îl apasă ca o povară insuportabilă. Ceea ce frapează însă în primul rînd — îşi continuă Dostoievski meditaţia — este graba, înfricoşarea cu care îi place rusului să se etaleze în minutele cele mai caracteristice din viaţa sa, ori din viaţa ţării sale, să se etaleze în bine şi în rău, uneori fără să se mai poată opri. Nu e greu să recunoaştem în această tentaţie de a renega totul, diabolică, cosmică, supraterestră, ca şi în aspiraţia — tot hipertrofiată — de a renaşte prin şi din suferinţă, problematica romanelor dostoievskiene, tipologia eroilor săi, încleştarea faustică fatală, investigată din felurite unghiuri.

Mefisto în ipostaza sa rusă nu a putut inventa un lucru mai insolent decît să-şi oblige jertfa să blasfemeze ceea ce în ochii poporului e învăluit în sfinţenie, s-o rupă cu pămîntul întreg, să se autodistrugă în vecii vecilor din cauza negării şi a trufiei, pentru un singur minut de triumf. Teza o ilustrează din nou povestea relatată de un stareţ, căruia i s-a spovedit un „mare păcătos" din familia celor predestinaţi să încheie pacte cu diavolul. Care dintre noi ar fi dispus să comită actul cel mai temerar, se întreabă tinerii mujici ai unui sat oarecare? Unul dintre ei, din orgoliu, face prinsoarea. El este conjurat să ia hostia de pe Sfînta masă, să o pună într-o prăjină, să-şi încarce puşca şi să ţintească sacrul însemn. Dar în clipa în care se pregăteşte să tragă, în faţa lui se înalţă Isus crucificat. După exemplul lui Raskolnikov, Vlass-Faust este salvat, pleacă în lumea largă şi caută suferinţa! Legenda, adînc implîntată în etosul popular rusesc (vezi străvechea poveste a lui Vasili Buslaev, variantă arhaică a temei răzvrătirii, faţă în faţă cu întrebarea dacă „totul este permis?" — admirată şi reactualizată de către Gorki), se petrece iniţial în afara timpului şi a spaţiului concret, ca un corespondent etern al dedublării speciei umane, al tentaţiilor şi chinurilor ei veşnice, dar se încheie prin trimiteri cît se poate de exacte: nu este superfluu — conchide Dostoievski — de a sonda sufletul vreunui Vlass modern, pentru că el se schimbă cu

iuțeală; perioada istoriei ruse, de la Petru cel Mare, pînă la 19 februarie 1861, s-a sfîrșit și de atunci înotăm în plin necunoscut; Vlass se dedă la cele mai oribile orgii, ziarele relatează cazuri extreme de banditism, cinism, dezonoare, mizerie, împietate; nu ne rămîne decît să așteptăm încrezători renașterea lui Vlass, care se va salva el însuși, oricît de adîncă ar fi prăpastia în care a căzut!

*

Luciditatea lui Dostoievski în caracterizarea criminalilor „puternici", lipsiți de scrupule, incapabili de remușcări, gata să comită cu sînge rece noi fărădelegi, este profund dezaprobatoare, și dimpotrivă, toată simpatia sa se îndreaptă spre păcătoșii „slabi", care și-au recunoscut smerit vina și vor să se lepede de ea. Binele și răul sînt pentru creștinul Dostoievski imperative categorice ale comportării și, surprinzînd legătura sau interpenetrarea lor derutantă, el continuă să urmărească încăpățînat delimitarea lor finală. Dostoievski își păstrează speranța într-o purificare creștinească a celor căzuți în păcat; criminalul apare în ochii lui valoros tocmai fiindcă poartă în sine germenele unui Hristos; el nu dorește să restituie omului rău și puternic conștiința împăcată, ci tocmai să-i trezească conștiința încărcată, adică să-i redea calitatea de om bun, identic adesea în concepția sa cu un om — aparent, cel puțin — slab! Atributele religioase ale moralității dostoievskiene pot fi considerate drept principala ei scădere, acest lucru nu schimbă însă cu nimic incompatibilitatea structurală a întregului eșafodaj cu imoralismul nietzschean. În acest sens se cuvine interpretată și mărturisirea următoare, răspuns la atacurile violente ce i-au fost adresate: „...despre «slăbiciunea mea față de manifestările bolnăvicioase ale voinței», vă voi spune doar că am impresia de a fi reușit într-adevăr uneori în romanele și povestirile mele să demasc *pe unii ce se consideră sănătoși, să le demonstrez că sînt bolnavi. Știți oare, că foarte mulți oameni suferă tocmai de boala sănătății, adică de o încredere nemărginită în faptul că sînt normali și tocmai prin asta contaminați de o grozavă îngîmfare, de o inconștientă autoadmirație, care ajunge uneori aproape de convingerea că ar fi infailibili?" (XI, II, 412).*

Dovezi noi în sprijinul amintitei incompatibilităţi creştine cu imoralismul „puternic" aduc şi povestirile de mică întindere înserate în Jurnalul *din 1876. „Ascultaţi: în comparaţie cu copiii n-ar trebui să ne lăudăm pentru că sîntem mai răi decît ei. (...) Ei ne umanizează sufletul cu simpla lor apariţie printre noi. De aceea ar trebui să-i stimăm, să ne apropiem cu respect de ei, de faţa lor îngerească (chiar dacă am avea ce să-i învăţăm), de nevinovăţia lor, chiar dacă ar avea anumite obiceiuri vicioase, de iresponsabilitatea lor şi de mişcătoarea lor lipsă de apărare" (XI, I, 83—84). Dostoievski îşi mărturiseşte sentimentele tandre şi îndurerate faţă de copii şi bătrîni, la fel de neputincioşi şi nevinovaţii în* Un băiat la bradul lui Hristos *şi în „tabloul fără subiect"* Centenara. *Băieţelul îngheţat „într-un* oarecare *oraş mare, pe un ger grozav", în timp ce visa să aibă şi el un pom de Crăciun, „bradul lui Hristos", împodobit mirific, şi Maria Maximovna, care, precum milioane, a trăit neobservată şi moare neobservată, la o vîrstă matusalemică, ne reintroduce în lumea sărăcimii petersburgheze, evocate în povestirile de debut, în* Crimă şi pedeapsă *şi în* Adolescentul. *„Miluieşte, Doamne, viaţa şi moartea bunilor oameni simpli!" Un astfel de om simplu şi bun fusese şi Marei, care îl liniştise odată pe micul Fedia, speriat de un lup închipuit. Întîmplarea din copilăria scriitorului este descrisă în* Mujicul Marei *ca o „amintire în amintire". Acel zîmbet tandru al sărmanului mujic iobag îi apăruse lui Dostoievski douăzeci de ani mai tîrziu, după una din groaznicele încăierări din Casa morţilor, ca echivalent suprem al certitudinilor populare.* „Je hais ces brigands!" — *exclamaţiei condamnatului politic dintre nobilii polonezi (trei atribute „străine"), romancierul îi opusese de pe atunci încrederea în Marei, mujic rus şi creştin, care chiar în postura ocnaşilor beţivi rămîne „acelaşi Marei". Poveste simplă,* Mujicul Marei *este şi simbolul sugestiv al convingerilor etic-religioase invocate de Dostoievski întotdeauna cînd „halucinaţiile" sale i-au scos „lupul" în cale, simbolul în care este incifrată din nou întreaga lume antinomică a romanelor şi prin care poate fi înţeleasă mîntuirea preconizată a lui Raskolnicov, ajuns şi el printre mujicii ocnaşi.*

Întemeindu-şi studiul său tocmai pe Mujicul Marei, *teologul elveţian Walter Nigg evidenţiază, în cazul lui Dostoievski, antinomia religiozităţii şi a nihilismului. „Dostoievski şi-a apropriat întregul nihilism şi i-a încercat din plin toate varian-*

tele" *, *arată el, dar, într-o polemică directă cu Chestov, arată că „autorul lui «Raskolnikov», al «Demonilor» şi al «Karamazovilor» percepe nihilismul fără echivoc ca pe un duşman care, după părerea sa, îl face pe om nestatornic. Pentru Dostoievski, nihilismul este învăţătura cu care este confruntat omul modern, este acel abis care se deschide în faţa lui şi în hăul căruia priveşte cu spaimă. Pentru nihilist totul a fost pus sub semnul întrebării; el a sfărîmat toate valorile moştenite (...). Acesta este motivul pentru care Dostoievski a văzut în nihilism o descompunere generalizată, o putrezire lentă. El îl consideră o boală sufletească-spirituală a omenirii, şi încă o boală foarte gravă, aşa că nu degeaba încearcă Dostoievski în faţa extinderii nihilismului o spaimă vecină cu panica."* **

*

Acest diagnostic este confirmat şi de către cele trei povestiri de bază ale Jurnalului.

Nimic nu poate fi mai fantastic şi mai neaşteptat decît realitatea, în Rusia adevărul are mai totdeauna un caracter fantastic, „în faţa romancierului nu s-au ridicat niciodată atîtea imposibilităţi, ca acelea pe care realitatea ni le pune cu miile în faţă în fiecare zi, în forma celor mai banale lucruri (X, I, 112), repetă cu insistenţă Dostoievski o convingere care şi justifică alăturarea unor materiale „reale", subliniat reportericeşti, şi a unor scrieri „fantastice". Împletirea dintre real şi imaginar, verosimil şi absurd, fizic şi metafizic, împletire rezultată nu din neutralizarea celor două laturi, nu din anihilarea lor reciprocă într-o „ţară a nimănui", ci din concomitenta lor exacerbare, este semnul distinctiv al tuturor „povestirilor fantastice". Nici o realitate nu i se pare scriitorului mai autentică decît visul, nici un adevăr atît de incontestabil ca acel intuit în stare de halucinaţie. Estetica aceasta paradoxală corespunde unei situaţii paradoxale obiective, pe care scriitorul o asimilează în cel mai adecvat mod cu putinţă în trei „povestiri fantastice", care alcătuiesc laolaltă un triptic perfect : Bobok *(februarie 1873),* Smerita *(noiembrie 1876) şi* Visul unui om ridicol *(aprilie 1877).*

„Bobok" este o onomatopee, reproduce zgomotul unei bule de aer ce pocneşte la suprafaţa unei mlaştini. „Însemnările unui

* Walter Nigg, *Religiöse Denker,* Bern, Verlag Haupt, 1942, p. 130.
** Ibidem, p. 125.

oarecare" poartă deci un titlu fantastic, şi acest oarecare Ivan Ivanîci îşi începe confesiunea ridiculizînd „realismul", explicînd dispariţia idealurilor iluministe („Voltaire") şi a caracterizărilor univoce (cel mai deştept dintre noi se consideră măcar o dată pe lună un prost!). Într-un cuvînt, el se recomandă ca un locuitor al „subteranei", refugiat de mizeriile materiale şi sufleteşti în băutură, şi care, într-o acută stare de ebrietate, ajunge să „audă" şi să „vadă" aievea grotesc-înfricoşătoarea împărăţie a morţii. Fantasticul rezultă din chiar „realitatea" subteranei: în căutare de amuzamente, Ivan Ivanîci poposeşte într-un cimitir, unde, graţie creierului său îmbibat de alcool, „asistă" la discuţiile de curînd decedaţilor general-maior Pervoiedov, consilier intim Tarasevici, baron Klinevici, Avdotia Ignatievna, Katiche Berestov... Pe urmele lui Gogol, farsa se transformă într-o abisală parabolă a necredinţei. Ştiind că pînă la totala lor putrefacţie le-a mai rămas doar puţin timp, ei hotărăsc să se elibereze de toate frînele convenţionale, să le fie „totuna", să nu se mai „ruşineze" de nimic. Oricum, după două luni rămîne doar un „bobok", îşi învaţă Klinevici vecinii, de aceea să ne organizăm „viaţa" pe temelii noi şi raţionale, să nu ne mai jenăm, să ne povestim cu glas tare cele mai intime întîmplări ale biografiei, să ne despuiem de toate, să ne dezgolim, să „trăim" astea două luni în cel mai nerušinat adevăr!

Viziunea lumii de dincolo de mormînt, numai a corpurilor şi numai atît timp cît o permite procesul dezagregării lor, continuă dezbaterea dostoievskiană preferată asupra „sufletelor moarte" din lumea de aici, indiferente şi cinice, lipsite de ideal şi ca atare convinse că totul le este permis. Între două-trei luni şi două-trei sau şase decenii nu există diferenţe, şi dacă acest răstimp se goleşte de sens şi de justificare superioară, atunci devine asimilabil morţii, iar oamenii, din capul locului decedaţi, încep să semene unor organisme primare, cu perspectiva putrefacţiei ineluctabile. Vizată este şi de rîndul acesta necredinţa ateistului, dar totodată a oricărui imoralist, dispus, în dementul său solipsism, să identifice lumea cu jalnica sa existenţă de cîteva luni sau ani, şi predispus tocmai de aceea să dinamiteze, la capătul acestei efemere şi aparente existenţe, universul. Dansul macabru al morţilor vii şi al vieţuitoarelor moarte este întrerupt, după legile plăsmuirilor groteşti, de strănutul neaşteptat al „observatorului" Ivan Ivanîci; scriitorul nu pierde însă ocazia ca prin intermediul reflexiilor finale ale eroului să-şi exprime

propriul dezacord cu subterana imoralismului, o subterană pe cît de amuzantă pe atît de infernală... De altfel, în articolul Cîte ceva despre minciună *(tot din 1873), Dostoievski vorbește despre caracterul fantastic al adevărului în Rusia modernă și despre obișnuința oamenilor din mediul intelectual să mintă neîncetat. Minciuna generalizată acoperă sentimentul de rușine al oamenilor, dorința lor de a părea altfel decît sînt, de a ascunde sub diferite măști fizionomia lor adevărată. Mistificarea aceasta autorul o socotește deosebit de răspîndită printre bărbați; femeile doresc să și facă ceva, nu numai să* pară !

*

Exemplu de perfecțiune nuvelistică, nestemată psihologică, culme a măiestriei, Smerita *nu face decît să prelungească dezbaterea inaugurată de* Însemnări din subterană *și reluată în* Bobok. *Un cămătar de patruzeci și unu de ani ia de soție o fată săracă de numai șaisprezece (diferența e oare întîmplător identică aceleia dintre scriitor și soția sa a doua, Anna Grigorievna ?), aparent din milă, de fapt, pentru a se răzbuna pe o societate ce-l nedreptățise, dar și pentru a căuta refugiul într-un sentiment firesc; el este însă exprimat într-un chip nefiresc, orgolios, tiranic, și trezește împotrivirea din ce în ce mai dîrză a docilei ființe, pînă la tentativa neizbutită de a-și ucide bărbatul și cea izbutită de a se sinucide... Privită în datele ei lăuntrice, povestea năzuințelor pure și a ispitelor impure, a coruperii și a incoruptibilității, a tentației abisale și a setei paradisiace — inversate sau chiar confundate — a unor chinuitoare nepotriviri izvorîte din ungherele tainice ale sufletului, de caracter, structurale, filozofice devine cu atît mai complicată cu cît e povestită la căpătîiul sinucigașei, sub forma unui abrupt, isteric monolog interior de cîteva ceasuri al celui care, fără voie și cu o consecvență demențială, își împinsese soția adorată în prăpastie și ratase astfel singura lui șansă de mîntuire...*

Smerita *reactualizează antinomia tragediei clasice (astfel nu se poate — altfel nu se poate !) în planul înstrăinărilor moderne, de proveniență reală (raporturile mercantile, efectele distrugătoare ale banului) și ideală (setea de putere, orgoliul nemăsurat), reface o străveche situație ambiguă într-o ipostază nouă, întreținută de întîmplări necesare, lucidități tenebroase și virtuți vicioase. Eroul se contrazice și logic și sentimental, cum se în-*

tîmplă în delirantele confesiuni ale oamenilor din subterană. Că el face parte din categoria acestor oameni, o indică planul inițial al povestirii, din 1869 („tip al subteranei, care n-a suportat gelozia (...); el însuși autentic subteran, în viață — palme. Înfuriat, nemărginită înfumurare"), dar chiar dacă nu am cunoaște aceste intenții preliminare, sau dacă nu am ști de existența reală a cămătarului Popov, căpitan în retragere și el, ucis în 1866 de studentul Danilov (caz folosit și în plăsmuirea lui Raskolnikov), am putea ușor descifra filiația eroului, exclusiv pe temeiul textului povestirii. Personajul e îngrozit mai ales de clarviziunea cu care își recunoaște atributele definitorii, în hățișul depozițiilor sale agravante și atenuante : este „un visător" și „un destin de ieftin egoist", „sever în problemele morale" și cu „un orgoliu diabolic", visează primăvara, soarele, o călătorie fericită la Boulogne, și se comportă în același timp fără milă, e „un meșter de a vorbi prin tăcere", care „a trăit în tăcere, cu sine însuși, nenumărate tragedii" și care acum se îmbată de posibilitatea de a se uita la o ființă vie „ca la ceva al meu", *de a o poseda ca un stăpîn atotputernic, în drept de a o umili după ce el însuși îndurase umilința. „Cămătarul care îl citește pe Faust" este și el un om din subterană, ce își bate joc de Liza lui nu gonind-o din casă, ci luînd-o de nevastă și așteptînd să fie divinizat de cea pe care mizeria ar fi condamnat-o altminteri cu siguranță la prostituție ; este Svidrigailov, cel ce dă bani logodnicei sale și-i cere în schimb o nemărginită recunoștință ; este Versilov, pomana căruia o nenorocește pe Olia ; este Stavroghin, persecutat de amintirea unei copile sinucigașe ; este Raskolnikov, în postura cămătăresei Aliona Ivanovna și care ar fi ucis-o pe Sonia. Toate datele coincid, inclusiv sinceritatea cinică a opțiunii pentru rușine, pentru dezonoare. Bineînțeles, coincide și dedublarea, de aceea torturarea partenerei e și o neîncetată tortură de sine. În fața noii Gretchen, noul Mefisto nu poate rîvni — precum Ivan Karamazov — decît la condiția unui diavol de duzină, contrafăcut. Măreț sau mizer, Mefisto este însă blestemat să perpetueze răul, să nu nască lumină din întuneric, și chiar dacă dorește sincer acest lucru, el este sortit înfrîngerii, unei înfrîngeri, ce-i drept, tragice. Nici unul dintre nihiliștii lui Dostoievski nu-și poate lepăda acest stigmat, îl poate doar detesta sau iubi, detesta și iubi ; iar „smeritele" îl iubesc în măsura în care este în stare anume să deteste acest stigmat și îl detestă în măsura în care este în stare să-l iubească ! Prin*

„ironia crudă a soartei și a naturii" dragostea naște ură, cel ce se mîngîie cu gîndul că mîntuiește, devine un ucigaș. În final, eroului îi vin în minte cuvintele evanghelice, „oameni, iubiți-vă", dar ele nu-l mai pot ajuta sub soarele mort, pe un pămînt sterp unde „totul e mort și pretutindeni sînt morți". Vina îl depășește cu mult pe vinovat, nu îi mai aparține lui ci întregului univers strîmb întocmit, clădit pe suferințe, pe care nimeni, niciodată, nicăieri nu le va putea răscumpăra. Aleoșa Karamazov nu va răspunde întrebărilor șfichiuitoare ale lui Ivan, cum nici Dostoievski nu are ce replica exclamației „totul mi-e egal", cu care se încheie și această spovedanie zadarnică, adresată tuturor și nimănui...

*

Și totuși, răspunsul trebuia căutat ; pierdut, el trebuia regăsit. Înfrîngerile nu sînt la Dostoievski definitive, cum nici victoriile nu pot fi socotite finale. Nu există decît neîntrerupta mișcare, în toiul neîntreruptelor furtuni. Pentru moment, eșecului nu-i putea urma decît succesul, care, iluzoriu, netezea calea noilor insuccese. Visul unui om ridicol *ne introduce din nou în eden, ca pe urmă, împreună cu Ivan Feodorovici Karamazov, să fim azvîrliți din nou în iad...*

Laconica și densa nuvelă filozofică însumează (pentru a cîta oară ?) motivele creației lui Dostoievski. Deosebirea, pînă la urmă comună și ea situațiilor de acest gen, ar fi neexteriorizarea dedublării eroului principal în două personaje sau două șiruri de personaje opuse, adică limitarea strictă la un erou cu două fețe, „orgolios" și „smerit", cu sufletul omului subteran și al Lizei. S-ar putea obiecta pe drept că Însemnări din subterană *și* Smerita *au fost concepute tot sub forma cîte unui monolog, și acolo povestitorul a însemnat totul, antinomiile lui reale față de altcineva au fost proiecțiile unei antinomii ideale cu sine însuși ; că, pe de altă parte, „visul", chiar dacă visat, se obiectivizează și aci în descrierea unei alte lumi decît cea în care trăiește naratorul, unicul se bifurcă deci în entități distincte și contrare. Așa este, dar poate nicăieri altundeva Dostoievski n-a subordonat cu atîta consecvență dedublările exterioare celor lăuntrice, n-a accentuat pînă într-atîta caracterul derivat al* ambelor lumi *din* același *suflet. Existențele multiple și relativ de sine stătătoare ale romanelor se topesc într-un unic nucleu*

nuvelistic, Aleoşa şi Ivan nu mai sînt fraţi, uniţi, dar detaşabili : ei sînt o singură persoană !

Deoarece însă adevărurile rămîn la Dostoievski inversabile, iar unicul îşi are părţile lui, prin care e asimilat, laturile concomitente *ale psihologiei „omului ridicol" ni se dezvăluie în relativa lor* succesiune. *La început, eroul e un exponent pursînge al „subteranei". Ca unui „progresist rus contemporan şi petersburghez odios", îi sînt proprii „mîndria" din ce în ce mai accentuată şi convingerea că niciodată nu se va întîmpla ceva, „pe lume pretutindeni* totul e egal". *În nici o altă scriere dostoievskiană, acest motiv nu este subliniat cu atîta insistenţă, de la logic pînă la tipografic, în nesfîrşite variante. Fără speranţe, totul fiindu-i indiferent şi egal, el s-a hotărît de două luni să-şi pună capăt zilelor, a şi cumpărat un revolver pentru a-şi lua viaţa. Prilejul se iveşte în seara povestirii cînd, la întoarcere în cămăruţa sa mizeră, unde îl mai aşteaptă încă o nesfîrşită noapte de veghe (ca pe Kirillov), „omul ridicol" zăreşte pe cerul înnorat o stea strălucitoare, semn tainic că a sosit momentul. Şi pentru că a sosit, şi poate că lumea toată va dispărea o dată cu el, o mai şi goneşte brutal din drumul lui pe acea fetiţă de opt anişori, îngrozită de ceva şi care îşi cheamă mama cu un strigăt deznădăjduit. Indiferenţa naşte cruzime, şi — ca de atîtea ori — tot faţă de o copilă nevinovată. Fetiţa îl salvează însă, de fapt, pe cel care o obidise, ca şi îndepărtata stea, grăbindu-i şi amînîndu-i totodată sinuciderea. Cu revolverul încărcat, el adoarme pentru prima oară în acea noapte petersburgheză de trei noiembrie, rece şi umedă, şi se mîntuieşte prin vis.*

Visează că s-a sinucis cu adevărat, că a fost îngropat în pămîntul rece şi umed şi, după ce şi-a conjurat stăpînul să-i insufle speranţa, este purtat de fiinţa necunoscută prin infinitele spaţii spre îndepărtata stea zărită printre nori, purtat precum Dante de Beatrice, spre un soare asemănător cu al nostru, spre un pămînt întocmai ca acesta, într-un ţinut asemănător cu o insulă din Arhipelagul elin, unde „copiii soarelui" trăiesc în deplină armonie, neîntinaţi, iubind natura, vieţuitoarele şi iubindu-se precum copiii, cu o dragoste veselă şi senină. După Stavroghin şi Versilov, „omul ridicol" îşi imaginează pentru a treia oară consecutiv acelaşi paradis, pierdut prin căderea oamenilor în păcat, prin vina lor şi prin vina lui, deoarece — secret cumplit, intuit de predecesori, destăinuit acum — el este

acel nedorit „virus al ciumei", care contaminează acest întreg pămînt „fericit şi fără de păcat". Fazei prime, negativ-reale, i-a urmat una pozitiv-închipuită, succedată acum de o alta, negativ-închipuită, transformată după trezire într-o a patra, pozitiv-reală. Fiinţele paradisiace au cunoscut, datorită vizitatorului, minciuna şi „frumuseţea minciunii", senzualitatea, voluptatea, gelozia, cruzimea, apoi a ţîşnit sîngele, s-au închegat grupurile unul împotriva celuilalt, au apărut stindarde, a început lupta pentru delimitare, pentru individualitate, pentru „al meu şi al tău", oamenii au început să vorbească limbi diferite şi nu s-au mai înţeles între ei, în răutatea lor criminală au invocat frăţia şi dreptatea, pentru „apărare" ei au inventat ghilotina, necredincioşii au fondat biserici, de care mai înainte nimeni nu avusese nevoie, şi au zeificat ştiinţa, punînd cunoştinţele mai presus de sentimente, ideea vieţii — mai presus de viaţă, înţelegerea legilor fericirii — mai presus de fericire. A apărut robia şi chiar robia de bună voie, sîngele sacru curgea şiroaie pe pragul templelor, „înţelepţii" îi nimiceau pe „neînţelepţii" care nu le acceptau ideile, orgolioşii voiau deschis „totul sau nimic", s-a recurs la nelegiuire, nefiinţă şi autodistrugere, în fine oamenii „au decretat că suferinţa este frumuseţe, deoarece în suferinţă este o idee" (iată şi un semnificativ accent autocritic al scriitorului, accent potrivit căruia Zosima ar fi — cum şi este — înrudit cu Ivan Karamazov)... Eroul îi jeleşte amarnic pe cei prăbuşiţi atît de adînc şi îi imploră — el care le-a adus desfrîul, molima şi minciuna — ca să-l „răstignească pe cruce" şi îi învaţă pentru asta cum să facă o cruce; e însetat de chin şi doreşte ca sîngele să i se verse picătură cu picătură, dar ei l-au absolvit de orice vină, spunînd că nimic nu se putea întîmpla altminteri, şi atunci l-a cuprins o şi mai cumplită disperare, a simţit că moare — şi s-a trezit...

Dostoievski canalizează întreaga această descriere apocrifă a păcatului spre programul „dragostei active", numai ea în stare să readucă pe drumul cel drept o umanitate pervertită de individualism... de civilizaţia tehnico-ştiinţifică... de ideile „progresiste". Viaţa el o opune ideii de viaţă, fericirea — „cunoaşterii legilor fericirii", şi îl mîntuieşte, prin intuirea groaznicei sale damnări, pe ucenicul care de acum va trebui să propovăduiască mîntuirea. Ippolit se trezeşte ca un nou prinţ Mîşkin, incapabil să-şi ordoneze logic sentimentele, şi de aceea considerat

„nebun", adică „idiot", unul care acceptă batjocura cu smerenie, fiindcă știe că nimic altceva nu este important, decît „să-ți iubești aproapele ca pe tine însuți"...

Jurnalul *invocă de cîteva ori pe cea mai tristă și mai sublimă dintre cărți,* Don Quijote, *pe care omul nu va uita s-o ia cu sine la Judecata de apoi, spre a dovedi misterul cel mai profund și mai fatal al său, spre a proba că frumusețea, puritatea, castitatea, candoarea, virtutea, curajul, inteligența pot fi toate zadarnice și luate în derîdere. Dintr-un „Hamlet rus", „omul ridicol" ajunge un creștin Don Quijote, el îi cere iertare fetei pe care a jignit-o, știind că alți trecători insensibili îl vor jigni pe el — copil nevinovat — îl vor umili, batjocori și lovi cu pietre. Prin tristul său apostolat va răzbate de acum speranța că nu răul este „condiția umană normală" !*

Cum este însă această condiție normală ? Într-o scrisoare din 11 aprilie 1880, Dostoievski mărturisește propria sa dedublare, interpretînd-o de astă dată ca sursa unor suferințe binefăcătoare, proprii celor mai evoluate și deci mai chinuite conștiințe : „Scrieți despre dedublarea Dvs. ? Dar este cea mai obișnuită trăsătură a oamenilor... de fapt, nu chiar a celor cu totul obișnuiți. Este o trăsătură proprie naturii umane în general, dar întîlnită rar în orice natură cu atîta forță ca la Dvs. Iată de ce îmi și sînteți atît de dragă, pentru că această dedublare *a Dvs. este absolut identică cu cea care se manifestă la mine și s-a manifestat toată viața. Ea este un nemăsurat chin, dar în același timp și o mare desfătare : ea reprezintă o conștiință puternică și nevoia de autocontrol și prezența în propria natură a nevoii datoriei morale față de sine și față de omenire. Dacă ați avea o gîndire mai puțin dezvoltată, dacă ați fi mai limitată, ați fi totodată și mai puțin scrupuloasă și nu s-ar mai manifesta nici această dedublare. Ar apare, dimpotrivă, o mare îngîmfare. Și totuși, această dedublare este un mare chin".* (Scr. *IV, 136-7) Iată un exemplu caracteristic de atitudine „pro și contra" : confesiunea de mai sus putea fi foarte bine și a „omului ridicol", urmaș și vrăjmaș totodată al „omului din subterană !*

4

Romanele și povestirile confirmaseră o constantă certitudine a lui Dostoievski : „...la noi, totul se trage doar de la Pușkin" (X, 52), certitudine reafirmată simbolic în finalul creației sale.

Nota explicativă cu privire la Cuvîntul despre Puşkin *(XI, II, 446-7) rezumă în patru puncte sensul întregii demonstraţii : în primul rînd, Puşkin „a depistat şi a remarcat fenomenul cel mai important şi morbid al societăţii noastre intelectuale, ruptă istoriceşte de temei şi ridicată deasupra poporului", dovadă Aleko şi Oneghin şi apoi Peciorin, Cicikov, Rudin, Lavreţki, Bolkonski ; în al doilea rînd, a fixat tipul frumuseţii ruse, de origine populară, tipul Tatianei şi al călugărului din* Boris Godunov ; *în al treilea rînd, a demonstrat „capacitatea unei reacţii universale şi a celei mai depline metamorfozări" „în geniile unor alte naţionalităţi" ; în al patrulea rînd, a explicitat natura „rusească" a acestei capacităţi şi temelia ei morală, chezăşie sigură a împăcării slavofililor cu occidentaliştii...*

Elaborarea cuvîntării despre Puşkin a premers cu doar cîteva săptămîni descrierea celor trei întrevederi cu Smerdeakov şi a vedeniei lui Ivan, cel de al doilea „nod" filozofic al Fraţilor Karamazov, *de după cartea* Pro şi contra ; *nu este deci de mirare că acest cuvînt a absorbit şi completat ideile centrale din ultimul roman dostoievskian.*

Postulîndu-şi de la început convingerea după care Puşkin este „o profeţie şi o indicaţie", Dostoievski demonstrează detaliat acest lucru, în planul celor ce se cuvin respinse cu hotărîre pe mai departe, ca şi al idealurilor acceptate de el drept pozitive. Pentru noi, interesante cu deosebire sînt remarcile din prima parte a eseului, anume caracterizarea „martirului istoric rus", a „omului fantastic şi nerăbdător", a „omului orgolios", în care îi recunoaştem pe predecesorii întru deşartă suferinţă şi revoltă eşuată ai lui Ivan Karamazov. Puşkin e invocat pentru reafirmarea unui punct de vedere cunoscut : intelectualitatea rusă, ruptă de izvoarele populare, se află în căutarea adevărului pierdut, a „armoniei universale", pe care nu o poate redobîndi prin nici una dintre experienţele sale, nici prin socialism, ci doar pe calea „înţelepciunii" smerit-creştine. Asemenea lui Zosima, oratorul vede rezolvarea „problemei blestemate" în stîrpirea orgoliului şi a revoltei, în preceptul invocat de atunci fără răgaz de către adepţii capitulării, resemnării, cvietismului „dostoievskist" (şi întrucîtva „tolstoist") : „Smereşte-te, om orgolios, şi înainte de toate înfrînge-ţi orgoliul. Smereşte-te, om leneş, şi înainte de toate munceşte pe ogorul tău natal. (...) Dacă te vei învinge, dacă te vei linişti

de tine însuți, vei deveni liber cum nici nu ți-ai imaginat vreodată...“

Oneghin, acest „embrion moral“, „om abstract“ și nu din întîmplare petersburghez, „visător neliniștit“, „străin“ printre ai săi și printre locuitorii întregului pămînt, ucigaș „din dorul după un ideal universal“, adică același Stavroghin sau Ivan, se află la antipodul eroinei principale a poemului, „tip al frumuseții pozitive“, „femeia rusă“, „țăranca Tania“, sora mai mare și mai echilibrată a Soniei Marmeladova și a Sofiei Andreievna. Remarcînd „tipul pribeagului nostru, pribeag pînă în zilele noastre și în zilele noastre“ și „tipul unei frumuseți pozitive“ feminine, Pușkin a delimitat două structuri istorice și naționale; în dezvăluirea lor antinomică și-a recunoscut și Dostoievski misiunea, în dezvăluirea intelectualului care, deși se chinuie neîncetat, nu iubește pe nimeni și nici nu este în stare să iubească pe cineva, pentru că „își iubește fantezia“, „el însuși este o fantezie“, „un fir de iarbă purtat de vînt“, și a „smeritei“ de o neobișnuită tărie sufletească, „rusească“, „populară“ și „evanghelică“.

Pînă aici totul corespunde tipologiilor știute, într-o coordonare strictă, deși nemărturisită explicit, cu polarizările romanelor sale. Remarcabila capacitate a lui Dostoievski de a se cenzura și de a împleti extremele pînă la răsturnarea schemelor inițiale, nu putea să nu se manifeste însă și cu acest prilej. Apărînd fidelitatea Tatianei față de soțul ei „bătrîn“ (prin acest calificativ, Dostoievski a emis printre primii ipoteza deosebirii considerabile de vîrstă dintre soți, contestată de unii specialiști), refuzul ei principial de a se întoarce la Oneghin, de a-l nedreptăți pe general, autorul întemeiază această opțiune, pe care o consideră de o moralitate impecabilă, în termeni care reiau întocmai, *aproape textual, concluzia răzvrătirii lui Ivan Karamazov, argumentul fundamental al neacceptării lumii „plăsmuite“ de Dumnezeu. Dostoievski consideră hotărîrea Tatianei conformă „armoniei superioare a spiritului“, dar exact pe baza acelorași argumente Ivan exclamă: „nu vreau să primesc deci armonia...“ Înseamnă că răzvrătitul Ivan are dreptate, ca și Tatiana, care în smerenia ei nu are dreptate — și invers. Iată cum se adîncește Dostoievski în argumentele pro și contra, surprinse concomitent: revolta e imorală pentru*

că generează nedreptatea, revolta e morală pentru că înfierează nedreptatea; smerenia e morală pentru că „nu primește" nedreptatea, smerenia e imorală, pentru că renaște, sub alte forme, nedreptatea. Cu alte cuvinte, asemenea diavolului închipuit de Ivan, toți doresc să facă numai bine și fac, în pofida voinței lor, numai rău: Tatiana-Mîșkin-Zosima și Oneghin-Rodion-Ippolit-Ivan „nu acceptă" și „acceptă" o lume plină de păcat. Occidentul burghez și „socialist", susține Dostoievski cu o furie din ce în ce mai violentă, urmărește să construiască un edificiu („turnul lui Babel") cu lacrimi la temelie. Dar „arhitectul" creștin și „rus", cum ne-a dovedit-o Ivan, cum a fost la un moment dat nevoit să o recunoască Aleoșa, nu ridică în slăvi o armonie viitoare întemeiată pe nenumărate chinuri prezente?!

„În momentul de față burghezia franceză se unește tocmai în vederea «salvării burticii» în fața stării a patra care-i sparge ușile. Dar «salvarea burticii» este ultima și cea mai neputincioasă dintre toate ideile în stare să unească omenirea. Asta înseamnă începutul sfîrșitului, presimțirea sfîrșitului. Se unesc, dar au și început să ciulească urechile, pentru ca la prima primejdie să se poată risipi cît mai repede". „Se ridică starea a patra, bate și bate la ușă, iar dacă nu i se va deschide, va sparge ușa. Nu mai are nevoie de vechile idealuri, renează orice lege pînă în prezent în vigoare. Nu se va preta la compromis și concesii, cu proptele nu veți salva edificiul" (XI, II, 494-5). Iată o excelentă intuire, în ianuarie 1881, a luptelor de clasă de atunci și de mai tîrziu; dar denunțării viguroase a meschinăriei burgheze („chacun pour soi et Dieu pour tous") *i se adaugă neîncrederea și în idealurile proletare, iar înnoirilor revoluționare li se substituie imaginea Apocalipsei!*

Dostoievski n-a fost în stare să-și depășească tragicele antinomii, cărora le-a dat glas și în cuvîntarea despre Pușkin. În finalul ei, eseistul s-a oprit asupra „ideilor universale" ale creației pușkiniene tîrzii, asupra capacității neobișnuite a poetului, unică în autenticitatea și în intensitatea ei, de a duce la identificare cu spiritul popoarelor străine și de a se păstra creatorul cel mai național al Rusiei, tocmai în virtutea acestei universalități. Misiunea omului rus este una europeană și general-umană, aceea de a deveni frate al tuturor oamenilor, „un om universal". Dar din nou sîntem în drept să întrebăm:

oare nu tocmai „rusul european" Versilov, urmaşul veşnicilor pribegi Aleko şi Oneghin, a fost acela care a visat o asemănătoare unire a pornirilor opuse ? Unde trece linia exactă de demarcaţie între el şi Mîşkin, între Kirillov, în sens negativ „om universal" şi acest ideal creştinesc, între eroul „abstract" Stavroghin sau Ivan şi dorinţa abstractă a împăcării „rusismului "cu „europeismul" ? ! Iar dacă ar fi să înmulţim întrebările, cum se împacă apologia „rusului european" Puşkin cu extremismul „asiatic" (fidel misticismului retrograd al şchioapei şi „idioatei" Maria Lebiadkina, al lui Makar Dolgoruki sau al aceluiaşi Zosima) din Jurnalul unui scriitor ? !

Alocuţiunea despre Puşkin se încheie prin „acordul final frăţesc al tuturor neamurilor, după legea evanghelică a lui Hristos !", iar ultimele gînduri ale Jurnalului *din 1881 reafirmă aceeaşi „însănătoşire" a poporului, patronată de două mari forţe şi speranţe — Dumnezeu şi ţarul. Dar alături de amăgitoarea stabilizare, aceste ultime însemnări descriu şi efectiva instabilitate înconjurătoare (XI, II, 510-11). Constatările sînt dureroase şi, în intenţie, reprobatoare. Dar nu privesc ele însăşi esenţa creaţiei lui Dostoievski, în care totul este în întrebări şi totul nerezolvat, în care nu există şi nici nu poate exista vreo linişte sufletească, liniştea minţii, a convingerilor şi a nervilor ? ! Dostoievski este, precum Puşkin, un „profet", dar nicidecum al „împăcării", cum, de fapt, dorise să fie, ci al veşnicelor întrebări şi răzvrătiri. De aceea neîmpăcatul Ivan Karamazov, fiul său rătăcitor şi vrăjmaş neîmpăcat, rămîne oglinda fidelă, poate cea mai fidelă, a rătăcitorului său spirit, veşnic vrăjmaş sieşi. Iar la despărţire nu avem decît să punem numele lui Dostievski în fruntea cuvintelor sale profetice de adio : „Puşkin a murit în plină dezvoltare a forţelor sale şi a dus cu siguranţă în mormînt o mare taină. Iar noi căutăm să dezlegăm acum, fără el, această taină".*

*

Dostoievski a simţit el însuşi tentaţia acţiunilor nesăbuite, a gustat din fructul oprit al desfrîului intelectual şi moral — de aceea, probabil, a şi putut întruchipa în fiinţe de o neasemuită perfecţiune artistică aceste vicii, tot mai răspîndite în epoca sa. Cu deosebire important ni se pare însă faptul că el

le-a considerat anume drept vicii, că deşi le-a cunoscut intim şi le-a filtrat prin străfundurile propriului său suflet, li s-a împotrivit cu o conştiinţă mereu trează, cu o vigilenţă şi tenacitate neslăbite. Nu ar fi cazul să considerăm scepticismul şi cinismul, indiferenţa şi cruzimea mai degrabă prieteni decît duşmani ai omului, exclamă în numele romancierului adepţii tîrzii ai „dostoievskismului" ? ! Nicidecum, le răspunde prin întreaga lui operă Dostoievski, în vremea noastră aceşti monştri îi dau tîrcoale omului, îl împresoară din toate părţile, îl îmbie să li se încreadă, îi promit delicii nicicînd bănuite, eu însumi am auzit cîntecul lor ademenitor, dar ascultare nu le-am dat, cum nici voi nu trebuie să-i ascultaţi, pentru a scăpa de mrejele acestor noi şi infinit mai ademenitoare sirene. Şi dacă totuşi nu şi-a astupat urechile cu ceară, ci a înfruntat tentaţiile toate, rînd pe rînd, cu vajnică bărbăţie, a fost poate anume pentru a ne uşura nouă, celorlalţi, trecerea nevătămată între Scylla şi Caribda gîndirii europene moderne.

Strălucit dialectician, Dostoievski a invocat mai întîi toate argumentele posibile în favoarea negativismului filozofic şi etic, pentru a-l discredita apoi în cunoştinţă de cauză şi fără drept de apel. El şi-a atins scopul nu numai şi nu atît opunînd indiferenţei învăţătura creştinească a lui Zosima, bunătatea ineficace şi smerenia nevertebrată a „idioţilor" Mîşkin, Makar Dolgoruki, Aleoşa Karamazov, ci mai ales demonstrînd eşecul obiectiv imparabil al cinismului, decăderea treptată şi inevitabilă a celui ce se vinde diavolului numit „după mine potopul", chiar dacă acest diavol a fost identificat de el nu întotdeauna acolo unde se găsea cu adevărat.

Nu ne gîndim să-l absolvim pe Dostoievski în întregime de răspunderea unei „posterităţi infidele", a însăşi posibilităţii unei atari posterităţi. Această responsabilitate seamănă întrucîtva cu a prinţului Mîşkin, vinovat de o oarecare complicitate cu adversarii săi. Ca şi bunătatea lui Mîşkin, bunătatea scriitorului caută să-i înţeleagă şi pe cei vinovaţi, ceea ce poate echivala cu absolvirea lor temporară. S-a gîndit Dostoievski, cu pătrunderea şi cu luciditatea sa, cîtă fascinaţie poate exercita asupra omului modern înţelegerea, justificarea — chiar provizorie — a nihilismului şi a eului anarhic ? ! Dostoievski a explorat conştiincios toate hăurile infernului uman, care evident pot stîrni şi milă, iar compasiunea — multă, mult prea

multă — putea fi ulterior înlocuită prin acceptarea răului, identificarea cu el, apologia lui. Dostoievski ar fi analizat migălos toată furtuna și durerea din sufletul lui Iago, tot disprețul lui față de om, inclusiv față de el însuși, dispreț care ar fi acompaniat acțiunea răzbunării scelerate; Shakespeare a acționat mai tranșant și mai salutar. În cazul său, opțiunea fusese indiscutabilă, iar omenirea, în epocile sale de răscruce cu deosebire, simte nevoia clarității. Complexitatea lui Dostoievski nu este suficient de limpede; ea relativizează uneori determinările, permite deci comentarii „infidele". Tentativa de a găsi ceasul de sfințenie în viața celui mai abject dintre oameni poate prevesti, ca și în cazul bunătății lui Mîșkin, capitularea. Sîntem conștienți de această vină parțială și involuntară a lui Dostoievski pentru posteritatea „dostoievskismului"; în opoziție cu această posteritate nihilistă, „ceasul de sfințenie" nu l-a făcut însă niciodată pe romancier să uite abjecția și s-o califice ca atare.

Într-un cuvînt, recunoaștem în Dostoievski nu doar criticul rațiunii și al moralității pure, dar și criticul criticii rațiunii și moralității pure, nu doar luptătorul împotriva evidențelor, ci și luptătorul pentru evidențe sau, în orice caz, împotriva lipsei de evidențe. El și-a dat seama de criza preceptului mecanic și cuminte „doi ori doi fac patru" și, în același timp, a pătruns și a denunțat, cu o rară cutezanță, criza preceptului nonevidenței, al haosului și al absurdului, al lui „doi ori doi fac cinci". Tragedia lui a constat în incapacitatea de a rezolva dilema: Viața rațională i se părea destinată morții, viața irațională era moartea însăși! În nici un caz nu poate fi trecută cu vederea încăpățînarea cu care Dostoievski s-a împotrivit morții, refuzul său de a pactiza cu destrămarea — veche și nouă, reală și închipuită. Dostoievski a înțeles moartea, dar n-a vrut să-i fie aliat, el a căutat să o biruie, și chiar cînd își simțea eforturile zadarnice, nu contenea să o numească pe adevăratul său nume, odios și inuman. El a cunoscut subterana și a urît-o, a prezis haosul și s-a temut de el, a înțeles și a detestat absurdul. Dacă a avut tentații mortale, el a știut să se lepede de ele, transmițîndu-le personajelor sale, denunțîndu-le ca străine și inacceptabile, sau poate în ascuns denunțîndu-se pe sine și purificîndu-se de păcat, oricum, însă, fortificîndu-se pe poziții po-

trivnice subteranei şi morţii. Dostoievski şi „dostoievskismul" ne apare, în această înţelegere, drept precursor al iraţionalismului şi al antiiraţionalismului, al literaturii amorale şi al literaturii ireconciliabil opusă amoralismului, al celor care admiră şi al celor care detestă actul gratuit, al celor ce doresc absurdul şi al celor care îi denunţă absurditatea, al cîntăreţilor haosului şi al îndrăgostiţilor de ordine.

ION IANOŞI

Jurnalul unui scriitor din anul 1873

I

INTRODUCERE

Pe douăzeci decembrie am aflat că totul e hotărît şi că sînt redactor al revistei Grajdanin [1] (...)

S-ar părea că pentru literatul rus e cu atît mai uşor cu cît nimeni nu vrea să gîndească. E mai uşor într-adevăr şi e vai de literatul şi de editorul care se apucă să gîndească în vremea noastră. Şi e şi mai vai de cel care ar vrea el însuşi să înveţe şi să înţeleagă şi dacă mai şi declară că a înţeles cît de puţin şi că ar vrea să-şi expună gîndul va fi părăsit imediat de toată lumea. Nu-i rămîne decît să găsească un omuleţ potrivit, eventual să-l angajeze şi să nu vorbească decît cu ăsta ; poate chiar să scoată o revistă pentru el. E o situaţie mizerabilă, pentru că e ca şi cum ai vorbi de unul singur sau ai edita o revistă pentru propria ta plăcere. Tare mă tem că *Grajdanin* va mai trebui să vorbească multă vreme de unul singur pentru propria sa plăcere. Că dacă e să te iei măcar după medicină şi chiar şi atunci vorbitul cu tine însuţi reprezintă o predispoziţie pentru nebunie. *Grajdanin* de aia e *grajdanin* (cetăţean) că trebuie să discute neapărat cu cetăţenii şi în asta e toată nenorocirea lui !

Şi uite tocmai asta e treaba la care m-am angajat. Situaţia mea e mai mult decît nedefinită. Ei bine, o să vorbesc şi eu de unul singur şi pentru propria mea plăcere în chipul jurnalului de faţă, iar încolo ce-o fi să fie. Despre ce să vorbeasc ? Despre tot ce mă impresionează sau mă pune pe gînduri. Dacă am să găsesc un cititor sau, Doamne fereşte, un oponent, în cazul ăsta, înţeleg şi eu, trebuie să ştii să vorbeşti şi să ştii şi

cu cine vorbeşti. Asta e greu să deprinzi, pentru că ăsta e lucrul cel mai greu la noi, adică în literatură. Şi oponenţii sînt şi ei fel de fel ; nu poţi să te apuci să discuţi chiar cu oricine. Am să vă povestesc o fabulă pe care am auzit-o zilele acestea. Se spune că e o fabulă veche, că-şi trage seva din India, ceea ce e cu totul liniştitor.

Odată un porc s-a certat cu un leu şi l-a provocat la duel. După ce s-a întors acasă s-a mai gîndit puţin şi l-a apucat frica. S-a adunat toată turma, s-au gîndit ce s-au gîndit şi au hotărît aşa :

— Uite, porcule, avem o groapă... pe aici prin apropiere, du-te de te tăvăleşte bine în groapa aia şi apoi prezintă-te la duel.

Porcul a procedat întocmai. A venit Leul, l-a mirosit, s-a strîmbat şi a plecat. Mult timp după asta s-a lăudat porcul că leului i s-a făcut frică şi că a fugit de pe cîmpul de bătaie.

Asta-i fabula. Evident, lei n-avem — nu ne permite clima şi e şi prea măreţ. Dar puneţi în locul leului orice om corect, cum ar fi obligat să fie oricare dintre noi, şi morala o să fie aceeaşi.

Dar, apropo de asta, să vă mai spun o istorioară :

Discutînd odată cu răposatul Herzen, i-am lăudat din plin una din lucrările sale — *De pe malul celălalt* [2]. Despre cartea asta, spre marea mea satisfacţie, a avut cele mai bune aprecieri şi Mihail Petrovici Pogodin [3], în excelentul şi originalul său articol despre întîlnirea sa cu Herzen în străinătate. Cartea e scrisă sub formă de dialog între Herzen şi oponentul său.

— Ceea ce-mi place cu precădere, i-am spus eu printre altele, e că oponentul dumitale, e un om inteligent. Cred că eşti de acord că nu o dată te strînge cu uşa.

— Asta e totul, a rîs Herzen. O să-ţi spun o anecdotă. Pe vremuri, cînd eram la Petersburg, m-a dus odată Bielinski la el şi m-a pus să ascult un articol pe care-l scria cu pasiune : *Convorbirea dintre domnul A. şi domnul B.* [4] (Articolul a intrat în culegerea de opere). În articolul ăsta dl. A., adică Bielinski însuşi, apare ca un om foarte deştept, iar oponentul său, dl. B. e mai simpluţ. După ce a terminat, m-a întrebat teribil de nerăbdător :

— Ei, ce zici ?

— De bine e bine şi se vede că eşti un om foarte deştept, dar nu ştiu ce plăcere ai avut să-ţi pierzi timpul cu un prost ca ăsta ?

Bielinski s-a aruncat pe divan, şi-a vîrît faţa în pernă şi a început să rîdă şi să strige din răsputeri :

— M-ai omorît ! M-ai omorît !

II

OAMENI DE DEMULT

Anecdota despre Bielinski mi-a amintit debutul meu literar ; Dumnezeu mai ştie cîţi ani au trecut de atunci. O vreme tristă şi tragică pentru mine. Mi-am amintit mai ales de Bielinski, cum m-am întîlnit cu el atunci şi cum m-a primit. Îmi amintesc adesea de oameni de demult, evident pentru că mă întîlnesc cu cei de acum. A fost omul cel mai exaltat din cîţi am văzut vreodată. Herzen e cu totul altceva, el e produsul aristocratismului nostru, *gentilhomme russe et citoyen du monde* înainte de toate, un fenomen care a apărut numai în Rusia şi care nici nu putea să apară altundeva. Herzen n-a emigrat, n-a pus bazele emigraţiei ruse, nu, el s-a născut emigrant. Toţi cei de felul lui se năşteau la noi emigranţi, deşi majoritatea dintre ei nici n-au depăşit graniţele Rusiei. În ultimul secol şi jumătate, aristocraţiei ruse — cu unele mici excepţii — i-au putrezit rădăcinile, i s-au făcut praf ultimele legături cu temeiul rus şi cu spiritul de justiţie al poporului rus. Herzen a fost parcă predestinat de istoria însăşi să exprime cît mai izbitor această ruptură cu poporul a marii majorităţi a păturii noastre culte. Şi în sensul acesta e un tip istoric. Îndepărtîndu-se de popor, ei, la modul cel mai firesc, s-au îndepărtat şi de Dumnezeu. Cei neliniştiţi au devenit ateişti, cei potoliţi şi liniştiţi au devenit indiferenţi. Pentru poporul rus ei nu încercau decît un sentiment de dispreţ şi în acelaşi timp îşi imaginau şi credeau că-l iubesc şi că nu-i doresc decît binele. Dar l-au iubit negativ, imaginîndu-şi în locul lui un popor ideal, aşa cum ar fi trebuit să fie în reprezentarea lor poporul rus.

Acest popor ideal era întruchipat pe atunci, pentru unii din reprezentanţii lor de frunte, în lumpenul parizian al anului nouăzeci şi trei. Acesta era pe atunci idealul de popor, cu cea mai mare forţă de atracţie. Evident, Herzen trebuia să devină socialist şi să realizeze asta ca un aristocrat rus, adică fără nici o necesitate şi fără nici un scop, ci numai aşa, „prin desfăşurarea logică a ideilor", şi din cauza vidului spiritual din patria sa. El s-a dezis de bazele vechii societăţi, a negat familia, dar a fost, se pare, un bun tată şi soţ. El a negat proprietatea privată, dar, pînă una, alta, a apucat să-şi aranjeze afacerile şi s-a bucurat în străinătate de propria sa bunăstare. El începea revoluţii şi atîţa şi pe alţii să le facă, şi în acelaşi timp îi plăcea confortul şi tihna familială. A fost un artist, un gînditor, un scriitor strălucit, un om de o cultură excepţională, un om de spirit, un uimitor interlocutor (vorbea chiar mai bine decît scria) şi un uimitor tip reflexiv. Reflecţia, capacitatea de a face din cel mai intim sentiment al său un obiect, pe care să-l pună în faţa sa, să i se închine şi poate chiar în aceeaşi clipă să-şi bată joc de el, reflecţia această o avea dezvoltată în gradul cel mai înalt. Era, fără îndoială, un om neobişnuit, dar fie că-şi scria memoriile, fie că edita împreună cu Proudhon o revistă, fie că apărea pe baricadele Parisului [5] (lucru pe care l-a descris atît de ridicol), fie că suferea, sau se bucura, fie că trimitea în Rusia în şaizeci şi trei, pentru a le face pe plac polonezilor, o chemare adresată revoluţionarilor ruşi, fără să creadă în polonezi, ştiind că l-au înşelat, ştiind că chemarea lui va însemna pieirea a sute de aceşti tineri nefericiţi ; fie că recunoştea cu o nemaiauzită naivitate acest lucru într-unul din articolele sale de mai tîrziu, fără să bănuiască măcar în ce lumină se pune prin propria sa mărturisire, mereu, pretutindeni şi toată viaţa lui a fost înainte de toate *gentilhomme russe et citoyen du monde* sau mai simplu : un produs al iobăgiei, pe care a urît-o şi din care-şi trage originea, nu numai ca fiu al tatălui său, dar mai ales prin ruptura cu pămîntul natal şi cu idealurile patriei sale. Bielinski, dimpotrivă, n-a fost de fel *gentilhomme,* o nu ! (Dumnezeu mai ştie ce origine avea. Se pare că tatăl lui a fost medic militar.)

Bielinski n-a fost de loc un tip reflexiv, dimpotrivă a fost cu precădere un exaltat, aproape toată viaţa lui. Prima mea povestire, *Oameni sărmani* l-a entuziasmat (mai tîrziu, cam după un an de zile, ne-am înstrăinat din motive dintre cele

mai variate, cu totul, de altfel, neimportante ; dar atunci, în primele zile ale cunoştinţei noastre, el s-a legat de mine din tot sufletul şi a pornit imediat, cu o grabă dintre cele mai naive, să mă convertească la credinţa lui). Nu exagerez cu nimic marea simpatie pe care mi-a purtat-o cel puţin în primele luni ale cunoştinţei noastre ; l-am cunoscut ca pe un socialist pătimaş şi el a şi început-o cu ateismul. Pentru mine acesta e un fapt de mare semnificaţie şi anume uimitoarea lui intuiţie şi neobişnuita sa capacitate de a se lăsa cuprins de o idee. Acum vreo doi ani, *Internaţionala,* într-unul din manifestele sale, începea direct cu o declaraţie dintre cele mai semnificative : „Sîntem în primul rînd o organizaţie ateistă", adică începea cu esenţa, tot aşa a început şi Bielinski. Preţuind mai presus de orice raţiunea, ştiinţa şi realismul, el înţelegea totodată mai profund ca toţi că numai raţiunea, ştiinţa şi realismul nu pot crea decît un furnicar şi nu o „armonie" socială, la care omul s-ar putea adapta. El ştia că fundamentul fundamentelor e dat de principii morale. În noile baze morale ale socialismului (care, de altfel, n-a indicat pînă acum mai nimic), Bielinski credea pînă la demenţă şi fără nici un fel de reflecţie. Era cuprins de o exaltare totală. Dar ca socialist el trebuia înainte de toate să detroneze creştinismul ; el ştia că revoluţia trebuia neapărat să înceapă cu ateismul. El trebuia să detroneze acea religie din care au ieşit fundamentările morale ale societăţii negate de el. El nega radical familia, proprietatea privată, responsabilitatea morală a omului (vreau să remarc că şi el, ca şi Herzen, a fost un bun soţ şi părinte). Fără îndoială că Bielinski înţelegea că, negînd responsabilitatea morală a individului, neagă în acelaşi timp şi libertatea acestuia, dar Bielinski credea cu toată fiinţa sa (mult mai orbeşte decît Herzen, care a avut, se pare, pînă la urmă îndoieli) că socialismul nu numai că nu desfiinţa libertatea individului, ci dimpotrivă, o restabilea cu o măreţie nemaiauzită, pe baze noi, de data asta de nezdruncinat.

Rămînea însă personalitatea luminoasă a lui Hristos, cu care este aproape imposibil să te lupţi. El ca socialist era obligat să desfiinţeze învăţătura lui Hristos, s-o califice drept o falsă şi ignorantă iubire pentru om, o învăţătură condamnată de ştiinţa contemporană şi de principiile economice, rămînea însă chipul prealuminos al Omului-Dumnezeu, moralitatea sa desăvîrşită, frumuseţea sa minunată şi făcătoare de minuni. Dar

în exaltarea sa necontenită şi nestinsă Bielinski nu s-a oprit nici în faţa acestui obstacol insurmontabil, cum a făcut-o Renan [6] în cartea sa de o desăvîrşită necredinţă — *Vie de Jésus,* în care a proclamat că Hristos este totuşi idealul frumuseţii umane, un ideal inaccesibil şi irepetabil, chiar şi în viitor.

— Ştii, dumneata, a ţiuit el într-o seară (uneori dacă se aprindea prea tare ţiuia nu ştiu cum), adresîndu-mi-se mie, că nu este admisibil să-i socoteşti omului păcatele şi să-l încarci cu obligaţii şi cu datoria de a-şi întoarce şi obrazul celălalt, atîta timp cît societatea este făcută aşa de nemernic, că omul nu poate să nu comită crime, că este împins economiceşte la crimă şi că este stupid şi crud să-i pretinzi omului să facă un lucru, pe care nu poate să-l realizeze, datorită legilor naturii, chiar dacă ar vrea...

În seara aceea nu eram singuri, mai era unul din prietenii lui Bielinski, pe care acesta îl respecta mult şi de opinia căruia ţinea cont în multe privinţe ; mai era un scriitor tinerel şi începător care a căpătat mai tîrziu notorietate în literatură.

— Mă şi înduioşează cînd mă uit la el, şi-a întrerupt brusc Bielinski exclamaţiile sale furioase, adresîndu-se prietenului său şi arătîndu-mă pe mine : De fiecare dată cînd abia amintesc de Hristos, se schimbă la faţă de parcă e gata să plîngă... Crede-mă, om naiv ce eşti, s-a năpustit el din nou asupra mea, crede-mă că Hristos al dumitale dacă s-ar fi născut în vremea noastră ar fi fost omul cel mai neobservat şi cel mai obişnuit, ar fi fost cu totul estompat de ştiinţa de azi şi de forţele motrice ale omenirii.

— Ei, nu, nu ! a sărit prietenul lui Bielinski (ţin minte că stătea jos, iar Bielinski umbla de colo-colo prin cameră), ei, nu, dacă Hristos ar fi apărut acum, s-ar fi ataşat mişcării şi s-ar fi pus în fruntea ei.

— Da, sigur, sigur, a căzut brusc de acord, cu o uimitoare uşurinţă, Bielinski. Asta e, s-ar fi ataşat imediat socialiştilor şi i-ar fi urmat.

Aceste forţe motrice ale omenirii, la care trebuia să se ataşeze Hristos, erau cu toţii francezi : întîi de toate era George Sand, Cabet, [7] uitat astăzi cu desăvîrşire, Pierre Leroux [8] şi Proudhon, care abia-şi începea activitatea. Pe aceşti patru, după cîte mi-aduc aminte, Bielinski îi respecta cel mai mult. Fourier nu era nici pe departe aşa de respectat. Despre ei se

discuta seri întregi la el acasă. Mai era şi un neamţ pe care-l admira mult pe atunci — Feuerbach. (Bielinski, care toată viaţa n-a putut să înveţe nici o limbă străină pronunţa Fierbach.) Despre Strauss [9] se vorbea cu evlavie.

Cu o credinţă atît de fierbinte în ideea sa Bielinski a fost, bineînţeles, omul cel mai fericit. O, s-a scris degeaba mai tîrziu că Bielinski, dacă ar fi trăit mai mult, ar fi trecut de partea slavofililor. El n-ar fi ajuns niciodată la slavofilie. Poate că ar fi ajuns la emigraţie, dacă ar fi trăit mai mult şi dacă ar fi reuşit să emigreze, şi ar fi peregrinat şi acum, un bătrînel mărunţel şi exaltat, cu vechea sa credinţă caldă, care nu admitea nici o îndoială, undeva pe la congresele din Germania şi Elveţia, sau s-ar fi făcut adjutant undeva prin Germania, un fel de curier încărcat cu vreo problemă feminină.

Acest om fericit, care avea o conştiinţă ului̇tor de liniştită, era cuprins şi el cîteodată de tristeţe, dar era o tristeţe de un soi special, nu era dată de îndoieli sau de deziluzii, o, nici vorbă, doar de gîndul — de ce nu azi, de ce nu mîine ? Era omul cel mai grăbit din toată Rusia. Odată l-am întîlnit pe la trei după masă pe lîngă biserica Znamenskaia. Mi-a spus că a ieşit să se plimbe şi că se duce acasă.

— Trec des pe aici, să văd cum mai merg lucrările (ale gării Nikolaevskaia, care se construia pe atunci). Măcar cu asta să mă mîngîi, mai stau şi mai mă uit la lucru : în sfîrşit, o să avem şi noi măcar o cale ferată. N-o să mă crezi cît mă linişteşte gîndul ăsta.

A spus-o cu foc şi a spus-o bine ; Bielinski nu poza niciodată. Am plecat împreună. Ţin minte că mi-a spus pe drum :

— O să mă îngroape (ştia că e bolnav de tuberculoză) şi abia atunci se vor trezi şi-şi vor da seama ce om au pierdut.

În ultimul său an de viaţă nu l-am mai vizitat. I-am displăcut brusc [10], dar i-am preluat pe atunci întreaga sa credinţă. După încă un an, la Tobolsk, cînd noi toţi stăteam în curtea închisorii de tranzit şi ne aşteptam destinul, soţiile decembriştilor [11] l-au înduplecat pe supraveghetorul închisorii şi au aranjat acasă la el o întîlnire secretă cu noi. Atunci le-am văzut şi noi pe aceste martire incomparabile, care şi-au urmat de bună voie soţii în Siberia. Ele au renunţat la tot : nume, avere, relaţii şi rude, au jertfit totul pentru cea mai înaltă datorie morală, pentru cea mai liberă datorie din cîte pot exista. Fără să fie vinovate absolut cu nimic, ele au su-

portat timp de douăzeci şi cinci de ani tot ce au suportat şi soţii lor condamnaţi. Întîlnirea a durat o oră. Ne-au binecuvîntat pentru noul nostru drum şi ne-au dat fiecăruia cîte o Evanghelie, singura carte permisă în puşcărie. Timp de patru ani a stat cartea asta sub perna mea la ocnă. Uneori o citeam şi o citeau şi alţii. Pe cartea asta l-am învăţat să citească pe unul din ocnaşi. În jurul meu erau chiar oamenii, care, după credinţa lui Bielinski, *nu puteau* să nu-şi comită crimele şi, ca atare, erau justificaţi, erau doar mai nefericiţi decît alţii. Ştiam că tot poporul rus ne spune — „nefericiţii", şi am auzit de multe ori spusa asta şi de la mulţi oameni. Dar aici era cu totul altceva decît ceea ce spunea Bielinski şi decît ceea ce se aude, de pildă, astăzi prin unele sentinţe pronunţate de juraţii noştri. În cuvîntul acesta, „nefericiţii", în această sentinţă a poporului era o altă idee. Patru ani de ocnă au constituit o şcoală de lungă durată : am avut tot timpul să mă conving... Acum aş vrea să vorbesc tocmai despre asta.

III

MEDIUL [12]

Se pare că una din senzaţiile comune tuturor juraţilor din lume [13] şi mai ales alor noştri trebuie să fie (în afara altor senzaţii, bineînţeles), senzaţia puterii sau, mai bine zis, a unei puteri absolute. E un sentiment ticălos uneori, vreau să spun atunci cînd le domină pe celelalte. Dar sentimentul acesta, chiar dacă e sufocat de o sumedenie de sentimente nobile, nu se poate să nu scoată capul în tot sufletul de jurat, chiar dacă e vorba de cea mai elevată conştiinţă a datoriei cetăţeneşti. Cred că asta decurge cumva din legile naturii şi de aceea, ţin minte, am fost într-un anume sens teribil de curios cînd s-a instaurat la noi noua formă de judecată — curtea cu juri. În visurile mele se conturau nişte procese la care ca juraţi nu erau, de pildă, decît ţărani, foştii iobagi. Procurorul, avocaţii li se vor adresa, îi vor flata, vor căuta să le intre pe sub piele, iar ţăranii noştri vor sta pe locurile lor şi-şi vor spune : „Uite ce-am ajuns, va să zică dacă vreau îl achit, dacă nu vreau, în Siberia cu el".

Dar ceea ce este remarcabil astăzi e că ei nu pedepsesc, nu fac decît să achite. E, desigur, şi aici un abuz de putere şi încă unul excesiv, dar într-un anume sens, oarecum sentimental, e greu să-ţi dai seama ; în orice caz e ceva general, aproape premeditat în toate regiunile de la noi, de parcă s-ar fi înţeles cu toţii. Caracterul general al „tendinţei" nu se poate pune la îndoială. Problema constă în faptul că mania achitării cu orice preţ i-a cuprins nu numai pe ţărani, obidiţii şi umiliţii de ieri, ci absolut pe toţi juraţii ruşi, chiar din

sferele cele mai înalte — noblemeni şi profesori universitari. Chiar şi această comuniune reprezintă o temă teribil de interesantă pentru meditaţie şi te duce la presupuneri variate şi poate chiar şi stranii !

De curînd, într-unul din ziarele noastre cele mai influente, într-un articolaş, modest şi foarte bine intenţionat, a fost sugerată printre rînduri o supoziţie : juraţii noştri, ca oameni care s-au trezit peste noapte cu atîta putere (căzută parcă din cer) şi încă după o umilinţă şi după o abrutizare seculară, nu sînt ei oare tentaţi, cu orice prilej, să joace renghiuri „administrative", măcar şi numai de fason sau, ca să zic aşa, de dragul contrastului cu trecutul ? Supoziţia nu e rea şi nici nu e lipsită de un oarecare haz, dar evident nu explică totul.

„Pur şi simplu ţi-e milă de viaţa altuia ; oameni sînt şi ei. Poporul rus e milos", decid alţii, după cum ne e dat să auzim cîteodată.

Am crezut totuşi întotdeauna că şi în Anglia, de pildă, poporul e tot milos şi chiar dacă acolo nu întîlneşti disponibilitatea asta de compătimire ca la noi, în orice caz întîlneşti umanism ; există o conştiinţă, este viu sentimentul datoriei de creştin faţă de aproapele şi poate că toate astea sînt ridicate la un nivel înalt, la o convingere fermă şi independentă, poate chiar mai fermă decît la noi, dacă luăm în consideraţie cultura de acolo şi independenţa seculară. Acolo nu s-au trezit „din senin" cu atîta putere. Şi chiar curtea cu juri a fost inventată de ei, n-au preluat-o de la nimeni, au afirmat-o de-a lungul veacurilor, au ajuns la ea în urma experienţei, n-au primit-o în chip de dar.

Şi cu toate acestea, în momentul în care juratul îşi ocupă locul în sala de judecată, înţelege că nu mai e doar un om sensibil şi o inimă tandră, dar că înainte de toate e cetăţean. Consideră chiar (indiferent dacă e bine sau nu) că îndeplinirea datoriei de cetăţean este superioară unei fapte particulare. Nu cu multă vreme în urmă a fost o frămîntare în întregul lor regat, cînd juraţii au achitat un hoţ evident. Mişcarea a cuprins întreaga ţară şi a demonstrat că chiar dacă sînt posibile şi acolo sentinţe ca la noi se înregistrează rar, ca nişte excepţii, şi provoacă indignarea opiniei publice. Acolo juratul înţelege înainte de toate că el ţine steagul întregii Anglii, că încetează de a mai fi o persoană particulară şi că e obligat să exprime opinia ţării. Capacitatea de a fi cetăţean

nu înseamnă decît capacitatea de a te ridica pînă la opinia întregii ţări. O, sînt şi acolo sentinţe „miloase", se ia şi acolo în consideraţie „mediul sufocant" (se pare că asta este acum teoria noastră preferată), dar pînă la o anumită limită, cît permite opinia sănătoasă a ţării şi nivelul de influenţă a moralităţii creştine (şi se pare că nivelul acesta este destul de ridicat). Destul de frecvent, însă, juratul englez îşi pronunţă sentinţa de condamnare, călcîndu-şi pe inimă, dar înţelegînd înainte de toate că obligaţia lui constă cu precădere în faptul că trebuie, prin sentinţa sa, să aducă mărturie, în faţa tuturor concetăţenilor săi, că în bătrîna Anglie, pentru care fiecare din ei e gata să-şi dea viaţa, viciul rămîne ca pe vremuri viciu, crima rămîne crimă şi că bazele morale ale ţării sînt tot aceleaşi ca pe vremuri, tot puternice, neschimbate şi că sînt la fel de solide şi de neclintite ca pe vremuri.

— Chiar dacă e să admitem, aud eu, că bazele dumitale ferme (adică cele creştine) sînt tot alea şi că trebuie să fii înainte de toate cetăţean şi, mă rog, să mai ţii şi steagul etc., aşa cum ne-ai spus dumneata, pînă una, alta să admitem asta fără rezerve, dar gîndeşte-te şi dumneata, de unde să apară cetăţeni la noi? Gîndeşte-te numai ce-a fost ieri! Păi drepturile astea cetăţeneşti (şi ce drepturi!) s-au prăvălit pe omul nostru ca din cer! L-au strivit şi nu sînt pentru el decît o povară şi ce povară!

— E desigur o doză de adevăr în remarca dumitale, îi răspund eu vocii, dezumflat — dar mai e şi poporul rus, care...

— Poporul rus? O clipă, aud o altă voce, uite, se spune că darurile astea i-au picat din cer şi că l-au strivit. Dar poate că el simte nu numai cîtă putere a primit în dar, dar mai simte şi că a primit-o degeaba, că, adică, nu o merită pînă una, alta. Reţineţi, că asta nu înseamnă deloc că într-adevăr nu o merită şi că *nu trebuia* sau era *prea devreme* s-o primească, chiar dimpotrivă: dacă poporul însuşi în conştiinţa sa smerită recunoaşte că nu e demn de darurile astea, această conştiinţă smerită, dar înaltă, a propriei sale lipse de merit nu reprezintă decît chezăşia faptului că e demn de aceste daruri. Acum, însă, în smerenia sa, poporul e derutat. Cine a pătruns în ascunzişurile cele mai intime ale inimii sale? Poate cineva să afirme că ştie întru totul poporul rus? Ei, nu, aici nu e vorba numai că e milos şi că e apt de compăti-

mire, cum ai binevoit dumneata să ironizezi. Puterea însăşi e înfricoşătoare, asta e ! Ne-a speriat această putere înfricoşătoare asupra vieţii omeneşti, asupra vieţii fraţilor noştri, şi pînă vom atinge nivelul sentimentelor dumitale cetăţeneşti, — o să-i iertăm pe toţi. Sîntem juraţi şi poate că ne frămîntă şi pe noi întrebarea dacă sîntem mai buni decît acuzatul. Sîntem bogaţi, avem traiul asigurat, dacă însă ne-am trezi în situaţia lui, poate că am face şi mai rău — şi atunci îl iertăm. Poate că e şi bună îndoiosarea asta creştină. Poate că e o chezăşie pentru o formă superioară de creştinism, cum n-a mai fost pe lume !

„Parcă e o voce de slavofil", mă gîndesc eu. Ideea este într-adevăr liniştitoare, iar supoziţia cu privire la smerenia poporului în faţa unei puteri primite degeaba şi dăruite celui încă „nedemn" e desigur mai răsărită decît supoziţia cu privire la dorinţa de „a-i juca renghiuri" procurorului, deşi supoziţia asta îmi place totuşi prin realismul ei (luată, desigur, mai mult ca un caz particular, cum a făcut, de altfel, şi autorul ei), dar... iată ce mă intrigă mai mult : de ce a început poporul nostru să se teamă atît de propria sa milă ? „E totuşi dureros să condamni un om". Ei bine, o să rămîneţi cu durerea asta în suflet. Adevărul e mai presus de durerea voastră.

— Păi, dacă noi înşine socotim că uneori sîntem mai răi decît criminalul, înseamnă că şi noi recunoaştem că sîntem pe jumătate vinovaţi de crima lui. Dacă el a încălcat legea pe care i-a dat-o pămîntul, înseamnă că noi sîntem vinovaţi că se află în faţa noastră. Dacă noi toţi am fi fost mai buni şi el ar fi fost mai bun şi nu s-ar fi aflat în faţa noastră...

— Şi atunci să-l achităm ?

Ei nu, dimpotrivă, tocmai aici trebuie rostit adevărul şi răului să-i spunem pe nume ; în schimb însă jumătate din greutatea sentinţei trebuie s-o luăm asupra noastră. Să intrăm în sala de judecată cu gîndul că şi noi sîntem vinovaţi. E o durere sufletească de care acum se teme toată lumea, cu ea vom ieşi din sala de judecată, şi asta ne va fi pedeapsa. Dacă durerea aceasta este adevărată şi puternică ne va purifica şi ne va face mai buni. Dacă noi vom deveni mai buni, vom îndrepta şi vom îmbunătăţi şi mediul. Mediul nici nu poate fi corectat altfel. Pe cînd aşa e uşor să fugi de propria ta milă şi, ca să nu suferi, să achiţi în dreapta şi în stînga. Aşa vom ajunge încet-încet la concluzia că nu există crimă,

că în toate „mediul e de vină". Şi tot desfăcînd ghemul vom ajunge să socotim crima ca o datorie, ca un protest nobil împotriva „mediului". „Întrucît societatea e prost alcătuită, nu poţi să trăieşti în ea fără protest şi fără crimă". „Întrucît societatea este prost alcătuită nu poţi să răzbeşti fără să pui mîna pe cuţit". Iată ce ne spune teoria despre mediu, în opoziţie cu creştinismul, care, recunoscînd întru totul apăsarea mediului şi proclamînd milă pentru cel care a păcătuit, consideră totuşi ca o datorie morală a omului lupta cu mediul, trasează o limită acolo unde se termină mediul şi începe datoria.

Făcîndu-l pe om responsabil, creştinismul i-a recunoscut prin asta libertatea. Făcîndu-l pe om dependent de orice eroare în alcătuirea socială, teoria despre mediu îl aduce pe om pînă la despersonalizare totală, pînă la deplina sa eliberare de orice îndatorire morală personală, de orice independenţă, îl aduce la cea mai ticăloasă sclavie din cîte se pot imagina. Dacă o luăm aşa, un om vrea tutun, dar n-are bani, atunci trebuie să omoare un alt om ca să-şi facă rost de tutun. Staţi puţin : „un om evoluat, care suferă mai mult decît unul neevoluat din pricina nesatisfacerii necesităţilor sale şi are nevoie de bani ca să le satisfacă, de ce mă rog să nu-l omoare pe neevoluat, dacă nu poate să-şi procure altfel banii ?" Nu i-aţi auzit oare pe avocaţi ? „a încălcat, desigur, legea, e, desigur, o crimă că l-a omorît pe neevoluat, dar, domnilor juraţi, vă rog să luaţi în consideraţie şi faptul că..." etc. etc. Aproape că s-au şi auzit voci din astea şi cînd spun aproape încă nu spun totul...

— Lasă, dom'le, aud eu o voce veninoasă, dumneata, dacă nu mă-nşel, îi atribui poporului filozofia asta nouă a mediului, poate ne spui şi cum a ajuns la ea ? Cîteodată mai toţi cei doisprezece juraţi sînt ţărani şi fiecare dintre ei consideră un păcat de moarte să mănînce de dulce în post. Mai bine i-ai acuza direct de tendinţe sociale.

„N-au, sigur, de unde să ştie de *mediu,* chiar toţi, adică — mă gîndesc eu, dar ideile plutesc totuşi în aer, ideea are ceva penetrant..."

— Te-am încuiat ! rîde vocea veninoasă...

— Şi dacă poporul nostru are o înclinaţie deosebită pentru teoria despre mediu, chiar prin fiinţa sa, măcar, să zicem,

prin predispoziţiile sale slave ? Şi dacă el este cel mai bun material din Europa pentru unii propagatori ?

Vocea veninoasă rîde şi mai tare, parcă însă cam artificial.

Nu, în ceea ce priveşte poporul nu e atît o „filozofie a mediului", cît mai ales un tertip. E o greşeală aici, o minciună şi o minciună foarte ispititoare.

Minciuna asta poate fi explicată aşa, cel puţin printr-un exemplu.

Să spunem că poporul le spune condamnaţilor „nefericiţi", le dă bani şi pîine. Ce vrea să spună cu vorba asta pe care o zice poate de secole ? Adevărul creştin sau adevărul „mediului" ? Aici e piatra de încercare, aici se ascunde pîrghia pe care ar putea-o mînui cu succes un adept al teoriei „mediului".

Sînt unele idei nespuse, subconştiente şi doar puternic simţite, multe din ideile acestea sînt parcă contopite cu sufletul omului. Dacă le găsim la un popor, le găsim şi la omenire, luată ca un întreg. Cît timp ideile astea sînt subconştiente şi sînt doar simţite puternic, poporul poate să trăiască din plin. În năzuinţa sa de a-şi elucida ideile astea ascunse rezidă întreaga sa energie vitală. Cu cît le păstrează poporul mai trainic, cu cît este mai puţin capabil să-şi trădeze sentimentul primar, cu cît este mai puţin înclinat să se supună diverselor şi falselor interpretări ale acestor idei, cu atît e mai puternic, mai ferm, mai fericit. De aceste idei ascunse ale poporului rus ţine şi denumirea crimei drept nenorocire şi a criminalilor drept nefericiţi.

E o idee pur rusească. N-a fost remarcată la nici unul dintre popoarele europene. În occident e vehiculată acum doar de filozofi şi de teoreticieni.

Poporul nostru, însă, a proclamat-o cu mult înaintea filozofilor şi a teoreticienilor săi. De aici nu rezultă, însă, că nu poate fi derutat, cel puţin pentru un timp de o falsă dezvoltare a acestei idei făcută de vreun teoretician. Sensul definitiv, ca şi ultimul cuvînt, îi vor aparţine fără nici o îndoială poporului, dar *pentru un timp* lucrurile pot deveni altfel.

Pe scurt : prin cuvîntul „nefericiţi" poporul parcă le-ar spune „nefericiţilor" : „Aţi păcătuit şi suferiţi, noi însă la rîndul nostru sîntem nişte păcătoşi. Dacă am fi fost în locul vostru, am fi făcut poate şi mai rău. Dacă am fi fost mai buni

poate că nici voi n-aţi fi stat prin puşcării. V-aţi primit sufe-rinţa voastră ca o pedeapsă pentru crimele voastre, dar şi pentru fărădelegile tuturor. Rugaţi-vă pentru noi şi-o să ne rugăm şi noi pentru voi şi pînă atunci luaţi, „nefericiţilor", obolul nostru, vi-l dăm ca să ştiţi că nu v-am uitat şi că n-am rupt legăturile noastre frăţeşti".

Trebuie să fiţi de acord că nu e nimic mai uşor decît să aplici unui asemenea punct de vedere teoria despre „mediu" : „societatea e ticăloasă şi de asta sîntem şi noi ticăloşi, dar noi sîntem bogaţi, îndestulaţi şi n-am fost feriţi decît întîmplător de ceea ce v-aţi izbit voi. Dacă ne-am fi izbit şi noi, am fi făcut acelaşi lucru. Cine e vinovat? Vinovat e mediul. Şi ca atare, există doar o alcătuire ticăloasă a mediului, crimă însă nu există."

În concluzia asta sofistică e tot tertipul de care am vorbit.

Nu, poporul nu neagă crima şi ştie că criminalul e vinovat. Poporul mai ştie însă că odată cu fiecare criminal e vinovat şi el însuşi. Acuzîndu-se, însă, demonstrează prin asta că nu crede în „mediu", dimpotrivă, crede că mediul depinde întru totul de el, de pocăinţa sa necontenită şi de autoperfecţionarea sa. Energia, munca şi lupta — iată ce transformă mediul. Numai prin muncă şi luptă se obţine un profil propriu şi sentimentul propriei demnităţi. „Dacă vom obţine asta, vom fi mai buni şi mediul va fi şi el mai bun". Lucrul acesta, nemărturisit, poporul rus îl afirmă, cu un puternic sentiment, prin ideea sa ascunsă despre nefericirea criminalului. Închipuiţi-vă acum că criminalul, auzind că poporul îi spune că e „nefericit", se va considera doar nefericit, dar nu şi criminal. Atunci poporul se va îndepărta de la această falsă interpretare şi o va socoti ca pe o trădare a ideii sale de dreptate şi a credinţei sale.

Aş putea să dau şi exemple, dar să le lăsăm deocamdată şi să spunem următoarele :

Criminalul şi cel care intenţionează să comită crima sînt două persoane diferite, dar ţin de aceeaşi categorie. Ce se va întîmpa dacă un criminal care se pregăteşte conştient să comită o crimă îşi va spune : „Nu există crimă !" Îi va mai spune poporul „nefericit" ?

Poate că-i va şi spune, îi va spune aşa cu siguranţă, poporul e milos şi nu e nimeni mai nefericit decît criminalul care a încetat să se considere criminal : e un animal, o fiară. Şi

ce-i cu asta, că nu înţelege că e animal, că şi-a înăbuşit conştiinţa ? Nu e decît de două ori mai nefericit. De două ori mai nefericit, dar şi de două ori mai criminal. Poporului îi va fi milă şi de el, dar nu se va dezice de dreptatea sa. Spunîndu-i criminalului că e „nefericit", poporul n-a încetat niciodată să-l considere criminal ! Şi n-ar fi o nenorocire mai mare, dacă poporul ar cădea de acord cu criminalul şi i-ar răspunde : „Nu, nu eşti vinovat, deoarece nu există crimă !"

Asta e credinţa noastră, credinţa noastră comună, aş vrea să spun ; credinţa tuturor celor care speră şi aşteaptă. Vreau să mai adaug două cuvinte.

Am fost la ocnă şi am văzut criminali, criminali „înveteraţi". Repet, a fost o şcoală care a ţinut multă vreme. Nici unul dintre ei n-a încetat să se considere criminal. La prima vedere erau nişte oameni înspăimîntători şi cruzi. De altfel, nu se fandoseau decît cei mai prostuţi şi mai novici, iar ceilalţi rîdeau de ei. În cea mai mare parte erau nişte oameni sumbri şi îngînduraţi. Nimeni nu vorbea despre crimele sale. N-am auzit niciodată nici un protest. Nici nu se admitea să vorbeşti despre crimele pe care le-ai comis. Se întîmpla uneori să mai auzi cîte o vorbă spusă cu tupeu şi sfidare, ei bine, „toată ocna", ca un singur om, îl punea la punct pe individ. Despre *asta* nu se cădea să vorbeşti. Dar, vă rog să mă credeţi, că poate nici unul dintre ei n-a scăpat de grele suferinţe sufleteşti, suferinţe dintre cele mai purificatoare şi mai întăritoare. I-am văzut singuri şi îngînduraţi, i-am văzut cum se roagă în biserică înainte de spovedanie, le-am auzit cîte o vorbă scăpată, exclamaţiile lor, mi-aduc aminte de feţele lor, o, credeţi-mă, nimeni dintre ei nu se considera în adîncul său un nedreptăţit !

N-aş vrea ca vorbele mele să fie considerate drept cruzime. Am să îndrăznesc totuşi să spun ceea ce cred. O să spun direct : printr-o pedeapsă aspră, prin închisoare şi ocnă poate c-aţi salva jumătate dintre ei. I-aţi uşura. Autopurificarea prin suferinţă e mai uşoară, vă spun eu că e mai uşoară, decît destinul pe care voi îl hotărîţi pentru mulţi dintre ei prin aceste achitări în masă. Nu faceţi decît să le sădiţi în suflet cinismul, îi lăsaţi pradă unei întrebări viclene şi sentimentului că şi-au bătut joc de voi. Nu credeţi ? De voi, de judecata voastră, de judecata întregii ţări ! Le inoculaţi în suflet necredinţă în dreptatea poporului, în dreptatea Dom-

nului, îi lăsaţi derutaţi... Omul pleacă de la proces şi se gîndeşte : „Ei, va să zică aşa-i acum, s-a zis cu asprimea. S-or fi făcut mai deştepţi. Sau le-o fi frică. Se mai poate va s'zică face şi alt'dată. E clar că dacă n-aş fi avut trebuinţa asta mare, cum era să pun mîna."

Şi chiar credeţi că făcîndu-i pe toţi nevinovaţi sau „demni de toată indulgenţa" le daţi prin asta o şansă de îndreptare ? Cum să se îndrepte el ! De ce ?" Înseamnă că n-am avut nici o vină", asta o să spună *la urma urmei*. Şi chiar dumneavoastră o să-l împingeţi la concluzia asta. Şi ceea ce e mai grav, dispare încrederea în lege şi în dreptatea propriului său popor.

Pînă de curînd am stat douăzeci ani în străinătate. Cînd am plecat din Rusia, curtea cu juri era abia la începutul ei. Cu cît interes citeam acolo în ziarele noastre tot ce privea tribunalele ruseşti. În străinătate mă uitam cu tristeţe la absenteiştii noştrii, la copiii lor care nu cunosc limba maternă sau încep s-o uite. Mi-era limpede că jumătate dintre ei se vor transforma prin forţa lucrurilor în emigranţi. Asta m-a durut întotdeauna : cîte forţe, cîţi oameni, poate dintre cei mai buni, şi ce lipsă de oameni e la noi ! Uneori, însă, ieşind din sala de lectură, vă rog să mă credeţi, domnilor, că mă împăcam fără să vreau cu absenteismul şi absenteiştii. Mă durea inima. Citeşti acolo că a fost achitată o nevastă care şi-a omorît bărbatul. Crima e evidentă, demonstrată ; o recunoaşte şi ea ; „Nu, nu e vinovată". Dincolo un om forţează o casă de bani şi fură banii. „Era teribil de îndrăgostit, vedeţi dumneavoastră, a avut nevoie de bani ca să-i dea o atenţie amantei." „Nu, nu e vinovat !" Şi dacă măcar cazurile astea s-ar fi justificat prin milă, prin compasiune, dar totul era că nu înţelegeam motivele achitărilor şi asta mă deruta. Rămîneam cu o impresie tulbure, aproape jignitoare. În clipele acelea rele Rusia îmi apărea uneori ca o mlaştină, ca o mocirlă pe care cineva s-a apucat să clădească un palat. Pe din afară solul parcă e tare, de fapt însă, toată suprafaţa nu e decît un fel de terci şi cum faci un pas, cum aluneci în abis. Mi-am făcut multe reproşuri pentru laşitatea mea şi mă încuraja gîndul că de departe totuşi mă pot înşela, că pînă una, alta sînt şi eu un absenteist, nu privesc de aproape, nu aud bine...

Şi iată-mă de o bună bucată de vreme din nou în ţară...

„Chiar o fi vorba de milă?" asta e, de fapt, întrebarea? Să nu rîdeţi că-i acord o atenţie atît de mare. „Mila", cel puţin, explică măcar ceva, măcar te scoate din încurcătură, pe cînd fără această explicaţie finală totul nu e decît o uluire, ca întunericul în care trăieşte un nebun.

Un ţăran îşi rupe nevasta în bătaie, o chinuieşte ani în şir, îşi bate joc de ea mai rău decît de un cîine. Disperată, hotărîtă fiind să se sinucidă, se duce înnebunită la judecătoria rurală. Acolo o lasă să plece, după ce i se mormăie cu indiferenţă: „Trebuie să trăiţi într-o mai mare înţelegere". Asta e milă? Sînt nişte vorbe tîmpe spuse de un beţiv la trezie, un beţiv care abia dacă-şi dă seama că te afli în faţa lui, care-şi agită stupid mîna spre tine ca să nu-l deranjezi, care abia dacă-şi mişcă limba în gură, în capul căruia nu e decît abur şi nebunie.

Istoria acestei femei, cunoscută, de altfel, e prea proaspătă. A fost publicată în toate ziarele şi poate că n-a fost încă uitată. Mai simplu nici că se poate — o femeie s-a spînzurat ca să se scape de maltratările bărbatului ei; bărbatul a fost judecat şi găsit demn de indulgenţă. Dar întîmplarea asta m-a urmărit multă vreme şi mă mai urmăreşte şi acum...

Tot îmi imaginam figura ăstuia — s-a spus că e înalt, bine făcut, voinic, blond. Aş mai adăuga ceva — are părul rar. Un trup albicios, plinuţ, mişcările sînt încete şi importante, are o privire concentrată, vorbeşte puţin şi rar, îi scapă vorbele din gură ca nişte mărgele inestimabile şi e cel dintîi care le apreciază. Martorii au arătat că e o fire crudă: prinde cîte o găină şi o spînzură de picioare, cu capul în jos, aşa de plăcere, îl amuză treaba asta: o trăsătură minunată, teribil de caracteristică! Îşi bătea nevasta cu ce nimerea, ani în şir — cu frînghia, cu bîta. Scotea o scîndură din duşumea, vîra în gaură picioarele femeii, o strîngea cu scîndura şi o bătea şi o bătea... Cred că nici el nu ştia de ce o bătea, o făcea, probabil, după aceleaşi considerente după care-şi spînzura găina. O şi înfometa, nu-i dădea să mănînce cîte trei zile-n şir. Punea pîinea pe o poliţă, chema femeia şi-i zicea: „Să nu îndrăzneşti să te atingi de pîine, e pîinea *mea*", tot o trăsătură caracteristică! Femeia cerşea prin vecini cu copilul ei de zece ani: dacă le dădeau o bucată de pîine — mîncau, dacă nu — răbdau de foame. Îi pretindea să muncească mult

şi ea i se supunea speriată, fără să spună o vorbă şi a ajuns, pînă la urmă, în pragul nebuniei. Mi-o închipui cum arăta ; probabil că a fost o femeie măruntă, slabă ca un băţ. Se întîmplă uneori ca bărbaţii foarte voinici şi bine-ndesaţi, cu un trup plinuţ şi albicios să se însoare cu femei mici şi slabe (am observat că au chiar o predilecţie pentru asta) şi e ciudat să-i vezi cum stau sau merg împreună. Îmi pare că dacă ea ar fi rămas gravidă chiar în timpul din urmă, asta ar mai fi constituit încă o trăsătură caracteristică şi necesară ca să completeze împrejurarea, aşa parcă lipseşte ceva. Aţi văzut vreodată cum îşi bate un ţăran nevasta ? Eu am văzut. Începe cu frînghia sau cu cureaua. Viaţa de ţăran e lipsită de plăceri estetice — de muzică, de teatre, de reviste, şi, firesc, trebuie să fie umplută cu ceva. După ce-şi lega nevasta sau îi vîra picioarele în gaura de la duşumea, ţăranul nostru începea s-o bată, metodic, probabil, cu sînge rece, chiar puţin adormit, cu gesturi egale, fără să-i asculte ţipetele şi rugămînţile, ba nu, dimpotrivă, ascultîndu-le, ascultîndu-le cu plăcere, altfel ce chichirez mai avea s-o bată ? Ştiţi, domnilor, oamenii se nasc în împrejurări diferite : nu puteţi admite că femeia asta, în alte împrejurări, ar fi putut fi Iulia sau Beatrice din Shakespeare, Grätchen din Faust ? Evident, nu spun că ar fi fost, e şi caraghios s-o spun, dar putea foarte bine să aibă, într-o stare incipientă, ceva foarte nobil în sufletul ei, cu nimic mai prejos decît în păturile cele mai înalte : o inimă iubitoare, poate chiar elevată, un caracter de o frumuseţe originală. Chiar şi faptul că a durat atît de mult pînă să se sinucidă ne-o arată sfioasă, timidă, iubitoare. Şi iată că această Beatrice sau Grätchen e snopită în bătaie ca o javră ! Loviturile curg tot mai des, sînt tot mai dure, tot mai nenumărate, el începe să se aprindă, prinde gust. S-a făcut ca o fiară şi-şi dă seama cu plăcere de asta. Strigătele animalice ale martirei îl îmbată ca vinul : „picioarele am să ţi le spăl, apa asta am s-o beau", strigă Beatrice cu o voce inumană şi, în sfîrşit, încetează să mai ţipe, nu mai face decît să geamă sălbatic, respiraţia i se întrerupe mereu, iar loviturile sînt şi mai dese, şi mai aprige... Brusc îşi aruncă el cureaua, smulge ca un dement o bîtă, un ciot, orice-ar fi, o rupe din trei lovituri îngrozitoare pe spinarea femeii şi basta ! O lasă, se aşază la masă, respiră adînc şi începe să-şi bea cvasul. Fetiţa, fiica lor (pentru că au avut

şi o fiică), tremură în colţ pe cuptor şi se ascunde : a auzit cum ţipa mama ei. El pleacă. În zori, mama se trezeşte, se scoală, gemînd la fiecare mişcare, se duce să mulgă vaca, se duce după apă, se duce la lucru.

Iar el, cînd pleacă, îi spune cu o voce egală şi importantă : „Să nu îndrăzneşti să mănînci pîinea asta, e pîinea *mea*."

La urmă, i-a făcut plăcere s-o spînzure de picioare, cum făcea cu găinile. O mai spînzura, se mai ducea la masă, începea să-şi mănînce cașa, termina de mîncat, pe urmă-şi lua din nou cureaua şi dă-i şi bate-o pe spînzurată... Iar fetiţa tremură din nou şi se face mică acolo pe cuptor, mai aruncă cîte o privire sălbatică la mama ei spînzurată de picioare şi iar se ascunde...

Femeia s-a spînzurat în mai, într-o dimineaţă, trebuie să fi fost o zi senină de primăvară. În ajun a fost văzută bătută măr, aproape înnebunită. În ajunul morţii se dusese la judecătoria rurală, acolo i-au fost spuse vorbele astea : „trebuie să trăiţi într-o mai mare înţelegere".

După ce s-a spînzurat şi a început să horcăie, fetiţa i-a strigat din colţul odăii : „Mamă, de ce te spînzuri ?" Pe urmă s-a apropiat timid, a chemat-o pe spînzurată, a privit-o îngrozită, şi în dimineaţa aia s-a apropiat de cîteva ori s-o vadă, pînă să se întoarcă tatăl.

Şi iată-l la proces, important, durduliu, concentrat, neagă totul ; „Am trăit într-o mare înţelegere", lasă el să-i scape vorbele rare, ca nişte mărgele preţioase înşirate pe aţă. Juraţii părăsesc sala şi după o „scurtă deliberare" anunţă sentinţa :

„E vinovat, *dar e demn de indulgenţă*".

Reţineţi că fetiţa a depus mărturie împotriva tatălui ei. A povestit totul şi se spune că a stors lacrimile celor de faţă. Dacă n-ar fi fost „indulgenţa" juraţilor ar fi fost trimis în Siberia. În urma „indulgenţei", însă, n-o să stea decît opt luni în închisoare, după aceea se va întoarce acasă şi o va lua la el pe fetiţa care a depus mărturie împotriva lui şi pentru maică-sa. Iar o să aibă pe cine să spînzure de picioare.

„E demn de indulgenţă !" Şi sentinţa a fost dată în cunoştinţă de cauză. Ştiau doar ce-l aşteaptă pe copil. Indulgenţă, dar pentru cine, pentru ce ? Te simţi ca-ntr-un vîrtej : te-a prins şi te-nvîrteşte, te-nvîrteşte.

Staţi să vă mai spun un caz.

Cîndva, înainte de noile curţi cu juri (dar nu cu multă vreme înainte), am citit în ziarele noastre următoarea chestiune : o mamă ţinea în braţe un copil de un an sau de paisprezece luni. E vîrsta la care cresc dinţişorii, copiii sînt bolnăviori. Plîng şi suferă mult. Mama s-a mai şi săturat de copil, poate că avea şi multă treabă, şi mai trebuia să care şi copilul în braţe şi să-l asculte cum plînge din tot sufletul său. S-a înfuriat. Dar poţi să baţi pentru asta un copil atît de mic ? Nu poţi parcă nici să te atingi de el, şi pe urmă ce pricepe copilul ? E atît de neajutorat, că depinde şi de un fir de praf... Şi nici n-ai să-l potoleşti cu bătaia, tot pe tine o să te prindă cu mînuţele lui, o să te pupe şi-o să plîngă, o să plîngă. Ea nici nu l-a bătut. În camera aia fierbea un samovar. Femeia a dus mînuţa copilului chiar sub robinet şi a dat drumul la apă clocotită. Cam zece secunde a ţinut femeia mînuţa copilului sub apă clocotită.

Cazul acesta l-am citit. Ei bine, închipuiţi-vă că aşa ceva s-ar fi întîmplat acum şi că femeia ar fi fost judecată. Juraţii se retrag şi „după o scurtă deliberare" îşi pronunţă sentinţa :

„E demnă de toată indulgenţa".

Ei, închipuiţi-vă asta, în orice caz le invit pe mame să-şi închipuie. Ce s-ar mai fi dat peste cap avocatul la proces :

— Domnilor juraţi, întîmplarea nu poate fi, sigur, calificată întru totul umană, dar luaţi lucrurile în ansamblul lor, imaginaţi-vă mediul, împrejurările. E o femeie săracă, ea face totul acasă, are tot felul de neplăceri. N-a avut bani de dădacă. A fost firesc ca într-un moment ca ăsta, cînd răul provenit din mediul ăsta sufocant pătrunde, ca să zic aşa, în ea, domnilor, a fost firesc ca să ducă mînuţa copilului sub robinetul samovarului... da, şi... şi...

O, fără îndoială că-mi dau seama de întreaga utilitate şi măreţie a profesiei de avocat, respectată de toată lumea. Dar nu te poţi uneori abţine să n-o priveşti şi altfel, mai superficial, sînt de acord, dar e aproape fatal s-o faci : totuşi ce meserie de ocnaş mai e şi asta cîteodată, te gîndeşti, ce se mai sucеşte şi se răsucеşte, îşi trişează conştiinţa, îşi trişează propriile sale convingeri, trişează orice moralitate, tot ce e uman. Da, avocaţii nu-şi iau banii de pomană.

— Ia mai lasă ! se aude deodată vocea aceea veninoasă de mai înainte. Astea-s prostii şi nu există decît fantezia dumitale. Juraţii n-au dat niciodată o sentinţă ca asta. Nici avocatul nu s-a dat peste cap. Asta-i fantezia dumitale.

Dar nevasta spînzurată, ca o găină, cu picioarele în sus, dar „asta e pîinea *mea,* să nu îndrăzneşti să te atingi de ea", dar fetiţa care tremura pe sobă ascultînd ţipetele mamei, dar „mamă, de ce te spînzuri ?" — astea nu-s acelaşi lucru ca şi mînuţa copilului aşezată sub apă clocotită ? E *aproape* acelaşi lucru !

„E vorba de înapoiere, de obtuzitate, fie-vă milă, mediul", a tot insistat avocatul ţăranului. Dar sînt milioane ca el şi doar nu-şi spînzură toţi nevestele de picioare ! Trebuie să mai fie şi altceva aici... Pe de altă parte, mai spînzură şi cîte un om cultivat. N-o mai tot răsuciţi, domnilor avocaţi, cu mediul dumneavoastră.

IV.

O CHESTIUNE PERSONALĂ

De cîteva ori am fost îndemnat să-mi scriu amintirile mele literare. Nu ştiu, dacă am să le scriu, nici memoria nu prea mă ajută. Amintirile sînt şi ele triste, în general, nu-mi plac amintirile. Dar unele din episoadele existenţei mele literare îmi apar deosebit de clar în minte, cu toată memoria mea slabă. Iată, spre exemplu, o istorie :

Într-o dimineaţă, primăvara, am trecut pe la răposatul Egor Petrovici Kovalevski [14]. Îi plăcuse foarte mult romanul meu *Crimă şi pedeapsă* [15] care a fost tipărit atunci în *Russki vestnik*. L-a lăudat cu căldură şi mi-a transmis şi aprecierea, preţioasă pentru mine, a unei persoane, al cărei nume nu-l pot face public. În timpul ăsta au intrat în cameră unul după altul doi editori a două reviste. Una din reviste a căpătat mai tîrziu un număr de abonaţi cum n-a avut nici una din revistele noastre lunare, pe atunci însă era abia la început. Cealaltă revistă îşi încheia existenţa ei remarcabilă, de o mare influenţă asupra literaturii şi a publicului, pe atunci, însă, în dimineaţa aceea, editorul încă nu ştia că revista lui se apropie de sfîrşit. [16] Cu editorul acesta m-am dus într-o altă cameră ca să rămînem între patru ochi.

Fără să-l numesc, am să spun doar că prima mea întîlnire cu el a fost teribil de călduroasă, neobişnuită, o întîlnire memorabilă. Poate o mai ţine minte şi el. Pe atunci nu era încă editor. Mai tîrziu s-au iscat multe neînţelegeri între noi. După ce m-am întors din Siberia, ne-am întîlnit rar, o dată, însă, mi-a spus în treacăt o vorbă deosebit de caldă şi apropo

de o împrejurare mi-a arătat niște versuri, cele mai bune din cîte a scris vreodată. Țin să adaug că nici prin felul în care arăta, nici prin deprinderile sale, el nu aducea a poet, și cu atît mai puțin a poet „frămîntat". Și cu toate astea e unul dintre poeții noștri cei mai pătimași, mai sumbri și mai frămîntați.

— Ei, uite c-ai fost înjurat de noi, mi-a spus el (adică în revista lui, pentru *Crimă și pedeapsă*).

— Știu, i-am spus.

— Știi și de ce?

— Din principiu, probabil.

— Pentru Cernîșevski.

Am rămas înmărmurit.

— N.N., cel care a scris recenzia [17], continuă editorul, mi-a spus așa : „Romanul e bun, dar pentru că acum doi ani, într-o povestire de-a lui nu i-a fost rușine să-și bată joc și să caricaturizeze un deportat nefericit, am să-i înjur romanul".

— E vorba tot de bîrfa aia stupidă cu *Crocodilul* [18] ? am exclamat eu, dîndu-mi seama despre ce era vorba. Și chiar crezi și dumneata ? Ai citit povestirea asta a mea, *Crocodilul* ?

— Nu, n-am citit-o.

— Totul e o bîrfă, o bîrfă dintre cele mai ordinare din cîte există. Trebuie să ai mintea și simțul poetic al unui Bulgarin [19], ca în fleacul ăsta, într-o povestire amuzantă și atîta tot să citești, printre rînduri o asemenea alegorie „civică" și încă despre Cernîșevski ! De-ai ști cît e de imbecilă calomnia asta ! N-am să mi-o iert, însă, niciodată că acum doi ani n-am protestat împotriva acestei clevetiri nemernice, chiar atunci cînd au lansat-o !

Discuția mea cu editorul revistei de mult dispărute a avut loc acum șapte ani și uite că nici pînă acum n-am protestat împotriva „clevetirii" — ba am neglijat, ba „n-am avut timp". Ticăloșia asta, însă, trecută în contul meu, a rămas în amintirea unor persoane ca un fapt cert, a circulat prin cercurile literare, a pătruns în public și nu o dată mi-a adus neplăceri. E timpul să spun măcar cîte ceva, cu atît mai mult cu cît e un moment potrivit și deși n-o să fie decît vorbe, o să dea peste cap o calomnie care nu conține nici ea altceva. Prin tăcerea mea îndelungată, ca și prin neglijența mea, n-am făcut decît s-o afirm.

Cu Nikolai Gavrilovici Cernîşevski m-am întîlnit pentru prima dată în cincizeci şi nouă, chiar în primul an de după întoarcerea mea din Siberia, dar nu mai ţin minte unde şi cînd. Ne-am mai întîlnit pe urmă, dar foarte rar şi am stat de vorbă, dar foarte puţin. De altfel, întotdeauna ne-am dat mîna. Herzen îmi spunea că Cernîşevski i-a produs o impresie neplăcută [20], prin înfăţişarea şi manierele sale. Mie şi înfăţişarea şi manierele lui Cernîşevski îmi plăceau.

Într-o dimineaţă, am găsit pe mînerul uşii apartamentului meu una din proclamaţiile cele mai ieşite din comun din toate cîte apăreau pe atunci şi apăreau destule. Se numea *Către tînăra generaţie* [21]. Nu se poate imagina nimic mai stupid şi mai imbecil. Un conţinut revoltător în cea mai ridicolă formă, pe care numai un răuvoitor de-al lor o putea inventa, ca să-i ducă de rîpă pe ei înşişi. Toată ziua am fost teribil de înciudat şi de trist. Pe vremea aceea toate astea erau atît de noi, că pînă şi oamenii respectivi erau încă greu de înţeles. Era greu, pentru că nu prea-ţi venea să crezi că toată forfota asta ascunde un lucru de nimic. Nu vorbesc despre mişcarea de atunci, în ansamblul ei, vorbesc numai de oameni. În ceea ce priveşte mişcarea a fost un fenomen apăsător, bolnăvicios, dramatic însă prin consecinţa sa istorică, un fenomen care-şi va avea pagina sa remarcabilă în perioada petersburgheză a istoriei noastre. Şi nici pagina asta se pare că n-a fost încă scrisă pînă la capăt.

Şi iată-mă pe mine, un om care se află de mult într-un dezacord intim cu oamenii aceştia şi cu mişcarea lor, iată-mă devenit brusc înciudat şi aproape ruşinat pentru nepriceperea lor : „de ce le iese totul aşa de prost şi de stîngaci ?“ Şi ce mă priveşte pe mine ? De fapt, îmi părea rău nu de insuccesul lor. În fond, nu cunoşteam pe nici unul dintre cei care împărţeau proclamaţiile şi nu-i cunosc nici pînă în ziua de azi, dar tocmai asta mă întrista, faptul că fenomenul nu-mi apărea ca ceva izolat, ca o şotie prostească a unor persoane anume cu care n-am nici o treabă. Era aici ceva deprimant : nivelul de cultură, de evoluţie şi de cunoaştere cît de cît a realităţii, toate astea erau teribil de deprimante. Deşi locuiam de trei ani în Petersburg şi urmăream cu atenţie unele fenomene, proclamaţia asta m-a uluit, a fost ca o revelaţie bruscă : nu mi-am imaginat niciodată atîta nimicnicie. Ceea ce mă înspăimînta era tocmai gradul de nimicnicie. Spre

seară, m-am decis deodată să mă duc la Cernîşevski [22]. Nu mai fusesem niciodată la el şi nici nu mă gîndisem să mă duc, după cum nici el nu se gîndise să vină la mine.

După cîte ţin minte, era cam cinci după masă. Pe Nikolai Gavrilovici l-am găsit cu totul singur, nu era acasă nici măcar vreunul dintre servitori, şi uşa mi-a deschis-o chiar el. M-a privit extrem de bucuros şi m-a condus în cabinetul său de lucru.

— Ce-i asta, Nikolai Gavrilovici ? am scos eu proclamaţia.

A luat-o ca pe un lucru absolut necunoscut şi a citit-o. Erau cu totul vreo zece rînduri.

— Şi ce-i ? m-a întrebat el, zîmbind uşor.

— Oare sînt chiar atît de imbecili şi de caraghioşi ? Chiar nu pot fi opriţi nici ei, nici toată porcăria asta ?

Mi-a răspuns extrem de grav şi de convingător :

— Se poate să presupuneţi c-aş fi solidar cu ei şi să credeţi că aş fi putut participa la elaborarea hîrţoagei ăşteia ?

— N-am presupus deloc, i-am răspuns eu, şi nici măcar nu găsesc necesar să mă conving de asta. Oricum, însă, trebuie să fie opriţi, cu orice preţ. Cuvîntul dumneavoastră are o mare greutate pentru ei şi, desigur, le e teamă de opinia dumneavoastră.

— Nu cunosc pe nimeni dintre ei.

— Sînt convins şi de asta. Dar nici nu-i nevoie să-i cunoaşteţi şi să discutaţi personal cu ei. E suficient să vă exprimaţi undeva dezacordul şi o să afle ei.

— Poate că n-o să aibă nici un efect. Şi fenomenele astea, ca nişte fapte colaterale, sînt inevitabile.

— Şi cu toate astea fac mult rău.

Atunci a mai sunat un oaspete, nu mai ţin minte cine. Am plecat. Mă simt dator să remarc că am vorbit sincer cu Cernîşevski şi că am fost pe deplin încredinţat, după cum sînt încredinţat şi acum, că n-a fost „solidar" cu distribuitorii ăştia. Mi s-a părut că lui Nikolai Gavrilovici nu i-a displăcut vizita mea, după cîteva zile a şi confirmat asta făcîndu-mi la rîndul său o vizită. A petrecut cam o oră la mine şi trebuie să recunosc că rar am întîlnit oameni atît de plăcuţi, de binevoitori, aşa că am fost chiar atunci surprins de unele aprecieri cu privire la firea lui, că ar fi dur şi necomunicativ. Mi-a fost clar că vrea să ne apropiem şi ţin minte că asta mi-a făcut plăcere. Pe urmă am mai fost odată la el

şi a mai fost şi el la mine. În curînd, forţat de unele împrejurări, m-am mutat la Moscova, unde am locuit vreo nouă luni. Şi astfel relaţia noastră abia începută s-a întrerupt. După aceea a avut loc arestarea lui Cernîşevski şi deportarea sa. N-am putut să aflu niciodată nimic despre cazul lui şi nu ştiu nimic nici pînă-n ziua de azi.

Cam cu un an şi jumătate mai tîrziu, mi-a venit în cap să scriu o poveste fantastică, ceva în genul povestirii lui Gogol — *Nasul*. N-am mai încercat pînă atunci să abordez genul fantastic. A fost o glumă pur literară, scrisă exclusiv pentru amuzament. Am avut la dispoziţie cîteva situaţii comice pe care am vrut să le dezvolt. Deşi nu merită, am să povestesc subiectul, ca să fie limpede ce s-a scos pe urmă din asta. Pe atunci, la Petersburg, în Pasaj, un neamţ expunea, contra cost, un crocodil. Un funcţionar petersburghez, înainte de a pleca într-o călătorie în străinătate, se duce cu tînăra sa soţie şi cu nedespărţitul său prieten în Pasaj şi, printre altele, intră cu toţii să vadă crocodilul. Funcţionarul e dintr-o pătură mijlocie, dintre cei însă care au o situaţie independentă, e încă tînăr, dar mîncat de ambiţie, în primul rînd şi înainte de toate, e un imbecil, ca şi neuitatul maior Kovaliov [23] care şi-a pierdut nasul. Are o încredere comică, în meritele sale, e semidoct, dar se consideră aproape geniu, în ministerul său e socotit un om cu totul redus şi e în permanenţă jignit de lipsa generală de atenţie. Ca să se răzbune într-un fel, îşi mustruluieşte şi-şi tiranizează prietenul cam slab de înger şi-şi etalează faţă de acesta inteligenţa sa. Prietenul îl urăşte, dar suportă totul, pentru că în taină-i place soţia acestuia. În Pasaj, în timp ce cuconiţa, tînără şi drăguţă, tip pur de petersburgheză, o femeie cochetă şi prostuţă din pătura mijlocie, privea nişte maimuţe care erau expuse împreună cu crocodilul, soţul ei genial a reuşit să întărîte crocodilul, pînă atunci somnoros şi nemişcat ca o bîtă ; crocodilul îşi cască deodată botul şi-l înghite cu totul. În curînd se descoperă că marele om n-a păţit nimic, dimpotrivă, afirmă cu caracteristica lui încăpăţînare că se simte foarte bine în crocodil. Prietenul şi soţia pleacă să intervină pe la cei mari ca să-l elibereze. Pentru asta era absolut necesar ca crocodilul să fie omorît, tăiat, numai aşa putea să fie eliberat marele om, trebuia, însă, să fie recompensat şi patronul neamţ şi nelipsita sa *Mutter*. La început, neamţul e indignat şi disperat de teamă că crocodilul

lui, care l-a înghiţit pe „*ganz* funcţionar", poate să moară, dar îşi dă seama în curînd că acest membru al administraţiei petersburgheze, care a fost înghiţit şi care a rămas totuşi în viaţă, poate să-i aducă mari încasări în întreaga Europă. Cere pentru crocodil o sumă uriaşă şi în plus gradul de colonel rus. Pe de altă parte şi ăi mari sînt destul de încurcaţi, că şi întîmplarea e din cale-afară de nouă pentru minister şi că n-a mai existat nici un precedent. „Dacă ar mai fi fost măcar ceva în genul ăsta, atunci s-ar putea porni o acţiune, dar aşa ce putem face ?" Mai intră şi la bănuială că funcţionarul s-a vîrît în crocodil ca urmare a unor tendinţe interzise, liberale. Între timp, soţia găseşte că situaţia ei de „un fel de văduvă" nu e lipsită de interes. Soţul înghiţit îi afirmă şi el categoric prietenului său că e incomparabil mai bine în crocodil, decît să fie la slujbă, pentru că acum, vrînd, nevrînd, o să atragă atenţia, ceea ce nu izbutise să obţină mai înainte. Insistă ca nevastă-sa să organizeze serate şi ca la aceste serate să fie adus şi el împreună cu crocodilul, într-o ladă. E convins că la seratele astea va năvăli tot Petersburgul şi toţi demnitarii ca să vadă un fenomen nou. Ei, aici vrea să-şi joace cartea : „Le voi spune adevărul şi-i voi învăţa, unui bărbat de stat îi voi da sfaturi, unui ministru îi voi arăta de ce sînt capabil", spune el şi se consideră ca de pe altă lume şi în drept să dea sfaturi şi să pronunţe sentinţe. La întrebarea prudentă, dar veninoasă a prietenului : şi dacă deodată, prin cine ştie ce proces acolo, la care, de altfel, trebuie să te aştepţi, se va transforma totul în ceva neaşteptat" — marele om răspunde că s-a şi gîndit la asta, dar că se va împotrivi cu indignare acestui fenomen că totul e posibil din punctul de vedere al legilor naturii. Soţia, însă, nu vrea să dea serate cu scopul ăsta, deşi nu-i displace ideea unor serate : „Cum adică o să-mi aducă soţul într-o ladă ?", spune ea. În afară de asta situaţia ei de un fel de văduvă îi surîde din ce în ce mai mult. Prinde gust, se bucură de atenţie. Şeful bărbatului ei îi face vizite, îşi joacă şi el cartea... Asta e prima parte a acestei povestiri bufonarde, rămasă neterminată. Cîndva am s-o termin, neapărat, deşi am uitat-o şi ca să mi-o amintesc a trebuit s-o recitesc.

Şi iată ce-au făcut din această mică încercare. Abia a apărut povestirea în revista *Epoha* (în 1865), că imediat într-un foileton din *Golos* s-a şi făcut o remarcă ciudată. Nu

o mai ţin minte cuvînt cu cuvînt, şi era şi complicat să caut acum, dar sensul era aproximativ acesta : „În zadar, se spunea acolo, autorul *Crocodilului* a apucat-o pe un asemenea drum : asta n-o să-i aducă nici onoare, nici beneficiul scontat" etc. etc. Urmau cîteva înţepături disimulate şi duşmănoase. Am citit-o în fugă, n-am înţeles nimic, am observat doar că e mult venin, dar nu ştiam apropo de ce. Se înţelege că atacul ăsta disimulat şi foiletonistic nu putea să-mi facă nici un rău, nici un cititor tot n-ar fi înţeles nimic, după cum n-am înţeles nici eu, dar cu o săptămînă mai tîrziu îmi spune N.N.S. [24] : „Ştii ce cred cei de acolo ? Sînt convinşi că *Crocodilul* dumitale e o alegorie, că e vorba de istoria deportării lui Cernîşevski şi că ai vrut să-ţi baţi joc de el". M-am mirat, dar nu m-am neliniştit prea mult ; cîte presupuneri nu se fac pe lumea asta ? Opinia mi s-a părut prea singulară şi trasă de păr ca să aibă trecere şi am considerat aproape inutil să protestez. N-am să mi-o iert niciodată, pentru că opinia a prins cheag şi a început să circule. *Calomniez — il en restera toujours quelque chose* *.

De altfel, sînt convins şi acum că n-a fost de loc vorba de o calomnie, şi de ce ar fi fost ? Nu m-am certat aproape cu nimeni din lumea literară, în orice caz nu m-am certat prea tare. Acum, în clipa asta, e pentru a doua oară în decursul celor douăzeci şi şapte de ani de activitate literară, cînd vorbesc despre mine personal. A fost pur şi simplu o tîmpenie, o tîmpenie sumbră şi suspicioasă care şi-a făcut loc într-un cap „cu tendinţă". Sînt sigur că acest cap plin de idei e convins şi acum că nu s-a înşelat şi că e mai presus de orice îndoială că mi-am bătut joc de bietul Cernîşevski. Sînt sigur de asemenea că n-o să-i schimb, cu nici un fel de explicaţii opinia în favoarea mea, nici măcar acum. (Nu vorbesc bineînţeles, despre Andrei Andreevici [25], ca redactor şi editor al ziarului său e, în cazul acesta, ca şi în toate celelalte, pe dinafară).

În ce constă alegoria, la urma urmei ? Ei, crocodilul reprezintă, desigur, Siberia, funcţionarul îngîmfat şi uşuratec îl reprezintă pe Cernîşevski. A nimerit în crocodil şi tot mai speră să dea lecţii omenirii. Prietenul său slab de înger, pe care îl terorizează, îi reprezintă pe toţi prietenii de aici ai lui

* *Calomniaţi — oricum ne rămîne ceva.* (Fr.).

Cernîşevski. Nevasta drăguţă, dar prostuţă, a funcţionarului, încîntată de situaţia ei de „un fel de văduvă" e,... Dar aici e o asemenea murdărie că nu vreau să mă mînjesc şi să continui explicarea alegoriei. (Deşi alegoria a prins cheag şi poate că a prins cheag tocmai ultima aluzie ; am dovezi incontestabile în privinţa asta.)

Au presupus, deci, că eu, care am fost la rîndul meu deportat şi ocnaş, m-am bucurat de deportarea altui „nefericit", mai mult — am scris cu ocazia asta un pamflet vesel. Dar unde sînt dovezile ? Puteţi să-mi daţi tot ce doriţi : *Însemnările unui nebun* [26], oda *Dumnezeul* [27], *Iuri Miloslavski* [28], poeziile lui Fet — tot ce vreţi — şi mă oblig să vă indic pe loc, în primele zece rînduri că e vorba de o alegorie despre războiul franco-prusac sau un pamflet împotriva actorului Gorbunov [29], într-un cuvînt, despre ce vreţi. Aduceţi-vă aminte, cum analizau pe vremuri, chiar la sfîrşitul anilor patruzeci, de pildă, cenzorii manuscriselor şi transparenţele : nu era un rînd, nu era un punct, care să nu fie suspectat de ceva, de vreo alegorie. Mai bine să mi se arate măcar ceva din viaţa mea care să demonstreze că aduc a pamfletar crud şi neomenos şi că din partea mea te poţi aştepta la asemenea alegorii.

Chiar graba şi pripeala unor concluzii gratuite de felul acesta demonstrează, dimpotrivă, o anume meschinărie spirituală a acuzatorilor, trivialitatea şi lipsa de omenie a concepţiei lor. Aici nu e scuzabilă nici chiar naivitatea unei presupuneri. Ei şi ce dacă e naivă ? Poţi să fii şi un ticălos naiv.

Poate că i-am purtat la Cernîşevski o ură personală ? Ca să previn o asemenea acuzaţie am povestit despre relaţia noastră scurtă şi binevoitoare. O să se spună că asta e prea puţin şi că am nutrit o ură ascunsă. Atunci să se spună şi care ar fi pricinile acestei uri, dacă ele există. Pentru că n-au fost de nici un fel. Pe de altă parte, sînt convins că Cernîşevski însuşi va confirma exactitatea relatării mele despre întîlnirea dintre noi, dacă o va citi vreodată. Şi să dea Dumnezeu s-o poată face. O doresc la fel de fierbinte, pe cît de sincer am regretat şi regret nenorocirea lui.

Poate, însă, că e vorba de o ură provenită din deosebirea de convingeri ?

Dar de ce ? Cernîşevski nu m-a jignit niciodată cu convingerile sale. Poţi să respecţi foarte mult un om şi să ai convingeri radical opuse. În cazul acesta, de altfel, nu e vorba

numai de afirmaţii gratuite, am şi o mică dovadă. Într-unul din ultimele numere ale revistei *Epoha,* care şi-a încheiat pe atunci existenţa (poate chiar în ultimul ei număr), a fost publicată o amplă recenzie despre „celebrul" roman al lui Cernîşevski *Ce-i de făcut* ? Un articol remarcabil, semnat de un nume cunoscut. În articol s-a dat toată aprecierea inteligenţei şi talentului lui Cernîşevski. De fapt, despre roman s-a vorbit chiar cu prea multă pasiune. În ceea ce priveşte inteligenţa sa cu totul remarcabilă, de asta nu s-a îndoit nimeni niciodată. În articolul nostru s-a vorbit numai despre particularităţile şi despre abaterile acestei inteligenţe, dar seriozitatea însăşi a articolului era o mărturie a respectului cuvenit pe care-l avea criticul nostru pentru meritele autorului analizat. Trebuie să fiţi de acord, că dacă aş fi nutrit o ură provenită din convingeri n-aş fi publicat niciodată articolul în care s-ar fi vorbit de Cernîşevski cu toată consideraţia cuvenită ; într-adevăr, doar eu eram redactorul revistei *Epoha* şi nimeni altul.

Poate că publicînd o alegorie veninoasă am căutat să am un beneficiu undeva *en haut lieu.* Dar cine şi cînd poate să spună despre mine că am profitat în vreun *haut lieu,* adică mi-aş fi vîndut pana. Cred că nici chiar autorul ipotezei nu s-a gîndit la asta, cu toată naivitatea sa. Şi oricum n-ar fi prins cheag în lumea literară, dacă în asta ar fi constat acuzaţia.

În ceea ce priveşte posibilitatea de a fi acuzat de un pamflet alegoric despre unele împrejurări din viaţa de familie a lui Nikolai Gavrilovici, repet din nou că nici nu vreau măcar să mă ating de asta pentru „apărarea" mea, ca să nu mă mînjesc...

Sînt foarte necăjit că de data asta am vorbit despre mine. Iată ce înseamnă să scrii memorii literare ; cred că n-am să le mai scriu niciodată. Îmi pare foarte rău că mi-am plictisit atît cititorii, dar scriu un jurnal, în parte un jurnal al impresiilor mele literare şi am avut chiar de curînd o impresie „literară", care mi-a amintit indirect şi această anecdotă uitată despre uitatul meu *Crocodil.*

Zilele acestea unul dintre oamenii pe care-i respect foarte mult şi părerea cărora are pentru mine o mare greutate mi-a spus :

— Tocmai am citit articolul dumitale despre *Mediu* şi despre sentinţele juraţilor noştri (*Grajdanin,* nr. 2). Sînt cu totul de acord cu dumneata, dar articolul poate să producă o confuzie neplăcută. O să se creadă că eşti împotriva curţii cu juri şi că eşti pentru vechea imixtiune a tutelei administrative...

Am rămas stupefiat şi amărît. Mi-o spunea un om obiectiv în gradul cel mai înalt şi care se afla în afara oricăror partide literare şi a oricăror „alegorii".

— Se poate să mi se interpreteze aşa articolul ! După asta nu mai avem despre ce să vorbim ! Situaţia economică şi morală a poporului după eliberarea din iobăgie e îngrozitoare. O mărturisesc întruna nişte fapte incontestabile şi alarmante în gradul cel mai înalt. Decăderea moralităţii, mediocritatea, cîrciumarii-jidovi, furturile şi tîlhîrie ziua-n amiază — toate astea sînt fapte incontestabile şi toate astea sporesc mereu. Ei, şi dacă cineva, frămîntat de asta, pune mîna şi scrie — o să i se strige oare că e pentru iobăgie şi că vrea ca ţăranii să fie din nou înrobiţi ?

— În orice caz, e de dorit ca poporul să aibă întreaga libertate să iasă singur din situaţia tristă în care se află, fără nici un fel de tutelă şi de întoarcere în trecut.

— Neapărat, asta e şi ideea mea ! Şi chiar dacă ar fi o decădere naţională (ţăranii înşişi, privindu-se uneori, îşi spun : „Am cam slăbit, am cam slăbit !"), chiar dacă s-ar petrece o adevărată şi incontestabilă nenorocire naţională, o prăbuşire uriaşă, o catastrofă, şi în cazul acesta poporul se va salva şi ne va salva şi pe noi, a demonstrat-o cu întreaga sa istorie. Asta e ideea mea. Aşa e — ajunge cu imixtiunile !... Şi totuşi cum pot fi înţelese şi interpretate cuvintele ! Te pomeneşti că iar dai de o alegorie !

VI

BOBOK

De astă dată public *Însemnările unei persoane*. Nu sînt eu aceea, e cu totul altcineva. Cred că de o altă introducere nu mai e nevoie.

Însemnările unei persoane

Acum vreo trei zile, Semion Ardalionovici mi-o trîntește :

— Ascultă, Ivan Ivanîci, ai de gînd să fii vreodată lucid ?

Ciudată pretenție. Eu nu mă supăr, sînt un om timid, dar uite că m-au făcut și nebun. Așa, din întîmplare, mi-a făcut un pictor portretul : „oricum, zice, ești și tu scriitor". Eu m-am lăsat și el i-a dat drumul. Citesc : „Duceți-vă să vedeți pe individul ăsta bolnăvicios, aflat la un pas de nebunie".

Să zicem, dar chiar așa, o și dai la tipar ? În presă trebuie să fie ceva înălțător, e nevoie de idealuri, și cînd colo... Zi-le cel puțin, mai pe ocolite, că de aia ai stil. Dar nu, pe ocolite nu mai vrea. În ziua de azi se duce și umorul și stilul subțire și cum înjură unul cum se zice că-i spiritual. Nu mă supăr, nu sînt cine știe ce scriitor ca să mă apuce nebunia. Am scris o nuvelă — n-au publicat-o. Am scris un foileton — l-au respins. Am dus o mulțime de foiletoane din astea prin fel de fel de redacții, nu le-au primit nicăieri : sare, zic, n-ai sare.

— Și ce fel de sare ai vrea, îl întreb eu ironic, atică ?

Nici nu pricepe. Mai mult, de asta mă ocup că le traduc librarilor din franțuzește. Și scriu și reclame pentru negustori : „O raritate ! Ceai roșu, de pe plantațiile proprii !" cică... Pentru

panegiricul excelenței-sale răposatul Piotr Matveici am înhățat un ciubuc gras. „Cucoanelor le place arta", asta am făcut-o la comanda unui librar. Ei, cărți din astea am scos vreo șase bucăți în viața mea. Vreau să adun *bons-mots**-urile lui Voltaire, dar mi-e teamă că ai noștri o să spună că-s cam fade. Ce Voltaire, azi e cu bîta, nu e cu Voltaire ! Și-au sfărîmat unul altuia ultimii dinți din gură. Ei, asta e toată activitatea mea literară. Doar că mai trimit pe gratis scrisori prin redacții, cu semnătura mea întreagă. Îi îndrum, le dau și sfaturi, îi critic și le arăt cum și pe unde să meargă. La o redacție am trimis săptămîna trecută a patruzecea scrisoare din ultimii doi ani, numai pe timbre am cheltuit patru ruble. Am un caracter parșiv, asta e.

Cred că pictorul nu mi-a făcut portretul de dragul literaturii, ci că am doi negi simetrici pe frunte : e un fenomen. Idei n-au, așa că au început să călărească fenomene. Și ce bine i-au ieșit negii, ca vii ! Asta numesc ei realism.

Și dacă e s-o dăm pe nebunie, anul trecut la noi au fost o mulțime făcuți nebuni. Și cu ce stil : „Cu un asemenea, cică, talent original... și uite ce-a ieșit pîn'la urmă... de altfel, de altfel, se cam prevedea de mai multă vreme..." asta e încă făcută cu viclenie, așa că dacă e s-o iei ca artă pură, poți să și lauzi. Da, și deodată se întorc ăia și mai deștepți. Asta e, că de înnebunit te înnebunesc la noi, dar mai deștept încă n-au făcut pe nimeni.

Cel mai deștept, zic eu, e ăla care cel puțin o dată pe lună zice despre el că e prost — e o aptitudine de care n-a mai auzit nimeni astăzi ! Înainte, cel puțin, un prost știa măcar o dată pe an că e prost ; ei da, dar acum nimic. Și așa au încurcat lucrurile că nu mai știi care e prost care e deștept. Au făcut-o special.

Mi-amintesc o glumă spaniolă, cînd au făcut fraților, acum două secole jumate, prima casă de nebuni : „Și-au băgat toți proștii într-o casă specială ca să se convingă că ei sînt oameni deștepți". Așa e : îl bagi pe altul într-o casă de nebuni, asta nu înseamnă că ești deștept. „K. a înnebunit, înseamnă că acum noi sîntem deștepți." Nu, încă nu înseamnă.

De altfel, dracu să... ce tot mă sucesc cu mintea asta, tot bombănesc și bombănesc. Că s-a săturat și servitoarea de mine.

* *Vorbele de spirit.* (Fr.).

A dat aseară un prieten pe la mine : „ți s-a schimbat stilul, zice, c cam tăiat, așa. Tot tai, tai și iese o propoziție incidentală, pe urmă de incidenta asta mai lipești o incidentă, pe urmă bagi ceva în paranteze, pe urmă iar tai și tai...

Prietenul are dreptate. Se întîmplă ceva cu mine. Mi se schimbă și caracterul, mă doare și capul. Încep să văd și să aud niște chestii ciudate. Parcă n-ar fi chiar voci, ceva așa : „bobok, bobok, bobok."

Ce bobok ? Trebuie să mă și distrez.

M-am dus să mă distrez, și am nimerit la o înmormîntare. O rudă îndepărtată. Oricum, un consilier de colegiu. Văduva, cinci fiice, toate nemăritate. Dacă e să socotești numai ghetele și cît te costă ! Răposatul mai ciugulea, dar acum pensioara și gata. O să-și mai vîre coada-ntre picioare. Pe mine întotdeauna m-au primit prost. Nu m-aș fi dus nici acum, dacă nu era un caz mai special. Pînă la cimitir m-am dus în rînd cu alții, mă evită și-și dau aere. Uniforma mea e într-adevăr destul de prăpădită. Cred că n-am mai fost la cimitir de vreo douășcinci de ani ; ce locșor !

În primul rînd e odoarea. S-au dus vreo cincișpe răposați. Lințolii de fel de fel de calități, erau și două catafalcuri — la un general și la nu știu ce cucoană. Multe fețe triste, și multă tristețe ipocrită, dar și multă bucurie sinceră. Duhovnicii n-au de ce să se plîngă — sînt venituri bune. Dar ce miros e... N-aș vrea să fiu față bisericească pe-aici.

M-am uitat cu prudență la fața răposaților, nu prea mă bizui pe sensibilitatea mea. Sînt unele expresii blînde, sînt și unele neplăcute. În general, zîmbetele nu prea sînt bune, iar la unii chiar de loc. Nu-mi plac, îi visez noaptea.

În timpul liturghiei am ieșit din biserică la aer : era o zi cam cenușie, dar uscată. Și mai era și frig, oricum e octombrie. M-am plimbat printre morminte. Sînt de diverse ranguri. Rangul trei costă treizeci de ruble : e și onorabil și nu e nici prea scump. Primele două ranguri sînt în biserică și sub pridvor, ei, da, dar astea te frig. În ziua aceea s-au făcut șase înmormîntări de rangul trei, printre care și a generalului și a cucoanei.

M-am uitat în morminte — e groaznic : o apă, și ce apă ! E cu totul verde și... Ei, da ce să mai vorbim ! Groparul tot timpul o scotea cu un ispol. Cît a mai ținut slujba am ieșit să mă plimb pe afară. Cum ieși e imediat un azil și puțin mai încolo e și un local. Cîrciumioara nu e prea rea, merge — poți să iei

şi o gustare şi altceva. Erau o groază din cei veniţi la înmormîntare. Am observat multă veselie şi însufleţire sinceră. Am luat o gustare şi un aperitiv.

Pe urmă am luat parte personal la ducerea coşciugului din biserică la mormînt. De ce-or fi răposaţii aşa de grei în coşciug ? Se spune că e din cauza nu ştiu cărei inerţii, că trupul nu mai e dirijat de... sau o altă prostie de asta, e în contradicţie cu mecanica şi cu bunul simţ. Nu-mi place cînd oamenii care n-au decît o cultură generală se bagă să rezolve tot felul de treburi de specialitate, şi la noi asta se întîmplă în tot locul. Civilii vor să discute despre treburi militare şi chiar feldmareşale, iar oamenii cu o pregătire inginerească discută cu precădere despre filozofie şi economie politică.

La masă nu m-am dus. Sînt un om mîndru şi dacă ăştia mă primesc numai în cazuri extraordinare, ce să mai mă fîţîi pe la mese, fie ele şi de înmormîntare ? Nu pricep însă de ce am mai rămas la cimitir ; m-am aşezat pe monument şi am căzut corespunzător pe gînduri.

Am început cu expoziţia din Moscova şi am terminat-o cu uimirea, luată în general, ca o temă. Uite la ce concluzie am ajuns cu „uimirea" :

„E, desigur, o prostie, să te miri de orice, e mult mai elegant să nu te miri de nimic, pentru că asta e socotit de *bon-ton*. Dar nu cred că e chiar aşa. Cred că a nu te mira de nimic e o prostie şi mai mare decît a te mira de orice. Şi mai e ceva : dacă nu te miri de nimic e aproape acelaşi lucru ca şi cum n-ai respecta nimic. Un prost nici nu poate să respecte."

— Da, înainte de toate vreau să respect. *Rîvnesc* să respect, mi-a spus acum cîteva zile un cunoscut.

Rîvneşte el să respecte ! Doamne Dumnezeule, m-am gîndit eu, ce s-ar alege de tine, dacă ai îndrăzni să publici asta.

Şi-atunci am aţipit. Nu-mi place să citesc inscripţiile de pe morminte, sînt şi ele veşnice. Pe o lespede de lîngă mine era un sandviş din care s-a mîncat o bucată — e şi idiot şi mai e şi nelalocul său. L-am aruncat pe pămînt, că nu e pîine, nu e decît un sandviş. De altfel, mi se pare că nu e păcat să arunci pîinea pe pămînt, e păcat s-o arunci pe duşumea. Trebuie să mă uit în almanahul lui Suvorin [30].

Cred că am stat mult, chiar prea mult, adică m-am întins pe o piatră lungă în chip de coşciug de marmură. Şi cum s-o fi făcut că am început să aud fel de fel de lucruri ? Mai întîi

le-am tratat cu indiferenţă şi dispreţ. Discuţia însă a continuat. Aud că sînt nişte sunete surde, de parcă le sînt gurile acoperite cu nişte perne. Mă trezesc, mă aşez şi încep să ascult cu atenţie.

— Aşa nu se poate, excelenţă. V-aţi anunţat cupele, eu o iau de bună şi deodată se dovedeşte că aveţi un şapte de carou. Trebuia să ne fi înţeles înainte în privinţa carourilor.

— Adică să jucăm pe dinafară, nu ? Ce plăcere e asta !

— Nu se poate, excelenţă, nu se poate aşa, fără nici un fel de garanţii. Trebuie neapărat să fie o mînă moartă.

— De unde mînă moartă aici ?

Ce aroganţă ! E şi ciudat şi neaşteptat. O voce era aşa, gravă şi solidă, ailaltă parcă puţin îndulcită, n-aş fi crezut, dacă n-aş fi auzit cu urechile mele. La masa de după înmormîntare parcă n-am fost. Atunci cine joacă preferanţă aici şi cine e generalul ? Că se auzea din morminte, în asta nu era nici o îndoială. M-am aplecat şi am citit următoarea inscripţie pe mormînt :

„Aici odihneşte trupul general-maiorului Pervoedov... cavaler al ordinelor... şi al ordinelor... Hm. A decedat în luna august anul curent... În vîrstă de cincizeci şi şapte... Odihniţi-vă, oseminte dragi, pînă la dimineaţa cea fericită !"

Hm, drace, chiar e un general ! Pe un alt mormînt, de unde venea vocea aia linguşitoare, nu se pusese încă monumentul, nu era decît o lespede, probabil că era vreunul nou. După voce trebuia să fie vreun consilier.

— Oh-ho-ho-ho ! se auzi o voce cu totul nouă de data asta, la vreo cinci stînjeni de general şi dintr-un mormînt proaspăt de tot — o voce bărbătească şi cam din popor, dar dreasă într-o manieră evlavioasă şi smerită.

— Oh-ho-ho-ho !

— Ah, ăsta iar sughite ! s-a auzit deodată o voce nemulţumită şi arogantă, parcă a unei doamne din lumea mare. Ce pedeapsă pentru mine să stau lîngă negustorul ăsta !

— Nici măcar n-am sughiţat, că nici de mîncat n-am mîncat nimic aici ; aşa mi-e felul. Şi dumneata, cucoană, tot nu poţi să te laşi de mofturile dumitale !

— La ce te-ai mai aşezat aici ?

— M-au pus, m-a pus soţia, şi copiii mei ăi mititei, că nu m-am aşezat singur aici. E marea taină a morţii ! Şi nu m-aş fi aşezat lîngă dumneata să mă-mbraci în aur, sînt aici că am

plătit cu capitalul meu, dacă e s-o iei după preţ, că la noi atîta lucru se poate ca să plătim un mormînt de rangul trei.

— Ai făcut bani, i-ai înşelat pe oameni ?

— Te-nşală omul pe dumneata, că dacă din ianuarie nu mi-ai plătit nici un fel de sumă ! E trecută acolo în prăvălie toată datoria dumitale.

— Ei, asta e o prostie, să cauţi să-ţi strîngi datoriile aici, chiar că e prostie ! Du-te sus. Vorbeşte cu nepoată-mea : ea e moştenitoarea.

— Unde să mai vorbeşti acu şi unde să te mai duci ? Am păşit amîndoi pragul şi în faţa judecăţii Domnului sîntem egali cu păcatele noastre.

— Păcatele noastre ! Îl îngînă cu dispreţ răposata. Şi să nu mai îndrăzneşti să discuţi cu mine !

— Oh-ho-ho-ho !

— Dar negustorul ăsta ascultă de cucoană, excelenţă.

— Şi de ce să n-asculte ?

— Nu se ştie de ce, excelenţă ? Ce, nu e altă ordine aici ?

— Care altă ordine ?

— Păi, ca să zic aşa, sîntem morţi, excelenţă.

— Ah, da ! Totuşi ordinea e...

Ei, da, ce să zic, m-au liniştit cu asta ! Dacă ăştia de aici au ajuns aşa, ce să mai vorbim de cei de deasupra ? Ce chestie, domnule ! Am continuat totuşi să ascult, dar cu o mare indignare.

— Ei, da eu aş mai trăi ! Ei, da... ştiţi... eu aş mai trăi ! s-a auzit deodată o voce nouă, de undeva dintre general şi cucoana aceea nervoasă.

— Auziţi, excelenţă, ăsta al nostru iar a dat-o pe-a lui. Tace cîte trei zile-n şir şi deodată-i dă drumul : „Eu aş mai trăi, ei da, eu aş mai trăi !“ Şi o spune, ştiţi, cu o poftă, hi-hi !

— Şi cu neseriozitate.

— Îl dă gata, excelenţă, şi ştiţi începe să adoarmă, începe să adoarmă de tot, e aici din aprilie şi deodată iar o dă pe a lui „Aş mai trăi !“

— E mare plictiseală, totuşi, remarcă excelenţa-sa.

— Este, excelenţă, poate să ne luăm iar de Avdotia Ignatievna, hi-hi ?

— Ei, nu, te rog. Nu pot s-o sufăr pe scandalagioaica asta îngîmfată.

— Iar eu, dimpotrivă, nu pot să sufăr pe nici unul din voi, le răspunse cu dispreţ scandalagioaica. Sînteţi amîndoi nemaipomenit de plictisitori şi nu ştiţi să povestiţi nimic sublim. Cunosc eu, excelenţă, şi te rog să nu mai faci pe grozavul, o istorioară despre dumneata, cum te-a măturat într-o dimineaţă un lacheu cu o perie de sub un pat de oameni căsătoriţi.

— Ce femeie ticăloasă ! mormăie generalul printre dinţi.

— Scumpă Avdotia Ignatievna, începu deodată să se vaite din nou negustorul, cuconiţa mea dragă, spune-mi te rog şi mă iartă : pentru păcatele mele ispăşesc eu ceva eu aici sau e altăceva care se petrece ?...

— Iar o dă pe-a lui, am presimţit eu asta, că-i simt mirosul, că miroase şi se mai şi suceşte.

— Nu mă sucesc eu, coniţă scumpă, şi nu e nici un fel de miros special de la mine, că m-am păstrat întreg cu tot trupul meu, dumneata, însă, coniţă, ai şi început să fii atinsă şi de asta e şi mirosul ăsta de nu se mai poate, chiar şi pentru locurile astea. Din politeţe numai nu zic nimic.

— Ah, calomniator ticălos ! El miroase de te trăsneşte şi mai zice de mine.

— Oh-ho-ho-ho ! Ah, de s-ar face odată patruzeci de zile : Voci înlăcrimate aud de deasupra mea, vaietul soţiei şi plînsul încet al copiilor...

— N-au de ce să plîngă : o să-şi umple burţile cu colivă şi-o să plece. Ah, măcar de s-ar trezi cineva !

— Avdotia Ignatievna, începu funcţionarul linguşitor. Mai staţi puţin c-o să-nceapă ăştia noi.

— Sînt şi tineri printre ei ?

— Sînt şi tineri, Avdotia Ignatievna. Chiar şi tineri de tot.

— Ah, ce bine ar fi !

— Dar ce, n-au început încă ? se interesă excelenţa-sa.

— Păi nici ăi de acum două zile nu s-au trezit încă, excelenţă, ştiţi dumneavoastră cum e, uneori tac cîte o săptămînă întreagă. Că altfel pe vreo zece stînjeni de lîngă noi nu-s decît tot de ăştia de anul trecut.

— Da, e interesant.

— Uitaţi-vă, excelenţă, astăzi l-au îngropat pe consilierul intim titular Tarasevici. Mi-am dat seama după voce. Îi cunosc nepotul, el i-a coborît coşciugul.

— Hm, şi unde e ?

— La vreo cinci paşi de dumneavoastră, excelenţă, mai la stînga, să faceţi cunoştinţă.

— Hm, nu prea, n-o să-ncep eu primul.

— Lăsaţi că-ncepe el, excelenţă. O să fie chiar flatat, însărcinaţi-mă pe mine, excelenţă, şi eu...

— Vai, vai... vai, ce-am păţit, începe deodată să geamă o voce nouă şi speriată.

— E unul nou, excelenţă, unul nou, slavă Domnului, şi ce repede ! Uneori tac şi cîte o săptămînă.

— Ah, mi se pare că e un bărbat tînăr ! chiţcăi Avdotia Ignatievna.

— Eu... eu... eu am avut o complicaţie şi deodată aşa de brusc ! a început să gîngurească din nou tînărul. Chiar în ajun mi-a spus Schultz : ai, zice, o complicaţie, şi deodată spre dimineaţă am şi murit. Vai ! Vai !

— Ei, nu-i nimic de făcut, tinere, spuse binevoitor generalul, bucurîndu-se probabil de un om nou, trebuie să te împaci cu asta. Fii binevenit în, ca să zic aşa, valea noastră din Iosafat. Sîntem oameni buni, o să ne cunoşti şi-o să ne preţuieşti. General-maior Vasili Vasilici Pervoedov la dispoziţia dumitale.

— Vai, nu ! Nu, nu, nu vreau. Am fost la Schultz, ştiţi, am avut o complicaţie, mai întîi m-a apucat pieptul şi am început să tuşesc, pe urmă am răcit : şi pieptul şi gripa şi deodată, cu totul şi cu totul neaşteptat... mai ales asta e, că a fost cu totul şi cu totul neaşteptat.

— Zici că mai întîi te-a luat cu pieptul, se amestecă în discuţie cu blîndeţe funcţionarul, dorind parcă să-l încurajeze pe cel nou.

— Da, pieptul şi flegma, şi pe urmă deodată n-a mai fost flegmă, şi pieptul... şi nu pot să respir... şi ştiţi...

— Ştiu, ştiu. Dacă a fost pieptul, mai bine te-ai fi dus la Ek, nu la Schultz.

— Eu ştiţi m-am tot gîndit să mă duc la Botkin [31]... şi deodată...

— Ei, nu, Botkin te arde ! remarcă generalul.

— Vai, nu, nu te arde de loc, am auzit că e aşa de atent şi-ţi prezice tot ce o să fie.

— Excelenţa-sa se referă la preţ, remarcă funcţionarul.

— Vai, nu-i aşa, nu-ţi ia decît trei ruble, şi te examinează şi-ţi dă reţetă... şi am vrut neapărat, pentru că mi s-a spus... Ce să fac, domnilor, să mă duc la Ek sau la Botkin ?

— Ce ? Unde ? începu să se agite generalul, rîzînd cu plăcere. Funcţionarul îl acompania în falset.

— Băiatul meu drag, băiat scump şi drag, vai cît te iubesc ! chiţcăi entuziasmată Avdotia Ignatievna. Să-l fi pus pe unul ca el lîngă mine.

Ei, nu, asta nu mai pot să permit ! Şi mortul ăsta de acum ! Dar trebuie să mai aştept şi să nu mă grăbesc cu concluziile. Mucosul ăsta nou — îl ţin minte de azi din coşciug, avea o figură de pui de găină speriat, cea mai scîrboasă cu putinţă ! Dar, să vedem mai departe.

Mai departe însă a început o aiureală că nici n-am mai reţinut totul, că s-au trezit mai mulţi deodată, s-a trezit un funcţionar, fusese consilier de stat, şi a început imediat să discute cu generalul despre proiectul noii subcomisii din ministerul de... şi despre posibila transferare a unor persoane de răspundere în urma subcomisiei, şi asta l-a distrat mult pe general. Recunosc că am aflat şi eu o mulţime de lucruri noi, de m-am şi mirat pe ce căi poţi să afli noutăţi administrative în capitala noastră. Pe urmă s-a trezit pe jumătate un inginer, care, însă, multă vreme a mormăit tot felul de prostii, aşa că ai noştri nici nu s-au mai legat de el şi l-au lăsat să mai stea. În fine, a manifestat simptome ale însufleţirii de mormînt doamna aceea din lumea bună, care a fost ţinută de dimineaţă pe catafalc. Lebeziatnikov (pentru că ăsta e numele consilierului linguşitor şi nevăzut de mine care a fost plasat lîngă generalul Pervoedov) s-a agitat mult şi s-a tot mirat ce repede se trezeşte toată lumea de data asta. Recunosc că m-am mirat şi eu, de altfel, unii din cei treziţi au fost îngropaţi încă de alaltăieri, cum a fost cazul cu o fetişcană tînără de tot, cam de vreo şaişpe ani, care tot chicotea... chicotea abject şi senzual.

— Excelenţă, se trezeşte domnia-sa consilierul intim Tarasevici ! anunţă deodată Lebeziatnikov cu o grabă extremă.

— Cum ? Ce ? a molfăit dispreţuitor cu o voce sîsîită consilierul intim brusc trezit. În sunetul vocii sale era ceva capricios şi poruncitor. Am început să ascult cu multă curiozitate, pentru că în ultimile zile am auzit cîte ceva despre acest Tarasevici, ceva cu totul ispititor şi alarmant.

— Eu mi-s, excelenţă, deocamdată nu-s decît eu.

— Care e obiectul cererii şi ce doriţi ?

— Nu doresc decît să aflu cum e sănătatea excelenţei-voastre, la început, din neobişnuinţă, fiecare se simte aici ceva mai la strîmtoare... Generalul Pervoedov ar fi vrut să aibă onoarea să facă cunoştinţă cu excelenţa-voastră şi speră ca...

— Nu cunosc.

— Vai de mine, excelenţă, generalul Pervoedov, Vasili Vasilievici...

— Dumneata eşti generalul Pervoedov ?

— Nu, excelenţă, eu nu sînt decît consilierul Lebeziatnikov şi sînt la dispoziţia dumneavoastră, iar generalul Pervoedov...

— Prostii ! şi te rog să mă laşi în pace.

— Lasă, întrerupse, în fine, cu demnitate, generalul Pervoedov graba scîrboasă a vecinului său de mormînt.

— Domnia-sa nu s-a trezit încă, excelenţă, trebuie să avem asta în vedere ; din neobişnuinţă, înţelegeţi ; domnia-sa o să se trezească şi atunci o să primească altfel...

— Lasă, i-a răspuns generalul.

— Vasili Vasilievici ! Hei, excelenţă ! a început deodată să ţipe tare şi pătimaş, chiar de lîngă Avdotia Ignatievna, o voce cu totul nouă — o voce boierească şi impertinentă, cu o pronunţie la modă, puţin obosită şi scandată obraznic ; de două ore mă tot uit la voi toţi, sînt de trei zile aici, mă ţii minte Vasili Vasilievici ? Sînt Klinevici, ne-am întîlnit la Volkonski, unde, nu ştiu de ce, erai primit şi dumneata.

— Cum, contele Piotr Petrovici... şi dumneata... atît de tînăr... Ce rău îmi pare.

— Şi mie-mi pare rău, numai că mie mi-e egal şi vreau să scot de aici tot ce se poate. Şi nu sînt conte, sînt baron, numai baron. Sîntem nişte baroni rîioşi, din lachei, habar n-am de ce, mă doare-n cot... Eu nu sînt decît un ticălos din societatea pseudo-înaltă şi toată lumea mă considera un „dulce *polisson*". Taică-meu e un generălaş pe undeva, iar maică-mea a fost cîndva primită *en haut lieu*. Împreună cu jidovul Siefel am dat drumul anul trecut la hîrţoage false de cinci zeci de mii şi pe urmă tot eu l-am denunţat, iar Iulka Charpentier de Lusignan a plecat cu toţi banii la Bordeaux. Şi închipuiţi-vă, am fost aproape logodit, cu Şcevalevskaia, mai avea trei luni şi împlinea şaişpe ani, încă pe cînd era la institut i se dădea o zestre de nouăzeci de mii. Avdotia Ignatievna, mai ţii minte cum mai stricat acum vreo cinşpe ani, cînd eram un paj de paişpe ani ?

— Ah, tu eşti, nemernicule, e bine că te-a adus Dumnezeu măcar pe tine, că altfel aici e...

— Degeaba l-ai bănuit pe vecinul dumitale, comerciantul, de miros urît... Tăceam şi rîdeam. E de la mine, că m-au îngropat într-un coşciug închis, cum m-au ţinut.

— Ah, ce mizerabil ! Dar tot îmi pare bine, n-o să mă crezi, Klinevici, n-o să mă crezi de loc ce lipsă de viaţă şi de spirit...

— Bine, bine, am de gînd să aranjez ceva original. Excelenţă, nu dumneata Pervoedov, cealaltă excelenţă, domnul Tarasevici, consilierul intim ! Răspunde ! Sînt Klinevici, ăla care te ducea în timpul postului la m-lle Furie, m-auzi ?

— Te aud, Klinevici, şi-mi pare foarte bine şi te rog să mă crezi...

— Nu te cred nici de doi bani şi mă doare-n cot. Eu, scumpe patriarh, te-aş strînge-n braţe, dar, slavă Domnului, nu se poate. Ştiţi, domnilor, ce-a trîntit acest *grand-père ?* A murit acu două sau trei zile şi, imaginaţi-vă, a lăsat o lipsă de patru sute de mii. Bani pentru văduve şi orfani, şi nu ştiu de ce era el singurul stăpîn, aşa că vreo opt ani nu i s-a făcut nici o revizie. Îmi închipui ce mutră fac ăia şi cum îl pomenesc. Aşa-i că e un gînd voluptos ? Mă miram eu tot anul din urmă, de unde are atîta putere desfrînată boşorogul ăsta de şapteş' de ani, podagros şi găunos — şi uite, s-a dezlegat misterul ! Văduvele şi orfanii ăştia, păi numai ideea asta şi tot trebuia să-l aprindă !... Eu am aflat mai demult toată tărăşenia, eram singurul care ştiam, mi-a spus Charpentier, şi cum am aflat, de săptămîna sfîntă, am şi năvălit prieteneşte peste el : „Să te faci cu douăşcinci de mii, că altfel îţi pică mîine o revizie pe cap" şi închipuiţi-vă că n-a avut decît treişpe mii, aşa că se pare că a murit la timp. *Grand-père, grand-père,* m-auzi ?

— *Cher* Klinevici, sînt absolut de acord cu dumneata şi degeaba te-ai... băgat în amănunte de astea. În viaţă e atîta suferinţă, durere şi e atît de puţină răsplată... am dorit să mă odihnesc, în fine, şi după cîte-mi dau seama, sper să scot şi de aici tot ce...

— Pun pariu că a şi mirosit-o pe Catiche Berestova !

— Care... Care Catiche, tremură libidinos vocea bătrînului.

— A-a, care Catiche ? Uite-o aici, în stînga, la cinci paşi de mine şi la zece de dumneata. De patru zile e aici şi dacă ai ştii, *grand-père* ce ticăloasă mică e... de casă bună, educată, da'

un monstru, un monstru că nu se mai poate ! Acolo n-am arătat-o la nimeni, numai eu ştiam de ea... Catiche, nu răspunzi ?

— Hi-hi-hi ! răspunse cu sunet spart un glăscior de fată, dar s-a auzit în el ceva ca o înţepătură de ac. Hi-hi-hi !

— Şi-i blon-du-ţă ? gînguri abrupt în trei silabe *grand-père*.

— Hi-hi-hi !

— Mie... mie mai demult, gînduri, înnecîndu-se bătrînul, îmi plăcea gîndul unei blonduţe... aşa de vreo cincişpe ani... şi chiar într-o împrejurare ca asta...

— Ce monstru ! exclamă Avdotia Ignatievna.

— Gata ! hotărî Klinevici, văd că avem un material excelent. O să ne aranjăm aici cum nu se poate mai bine. Totul e să ne petrecem vesel restul de timp, dar ce fel de timp ? Hei, dumneata, care eşti funcţionar acolo, Lebeziatnikov parcă-ţi zice !

— Lebeziatnikov, consilierul Lebeziatnikov, Semion Evseici, la dispoziţia dumneavoastră, şi-mi pare foarte-foarte-foarte bine.

— Mă doare-n cot că-ţi pare bine, dar mi se pare că le ştii toate pe aici. Spune-mi, în primul rînd (de ieri mă tot mir), cum se face că vorbim ? De murit — am murit, şi totuşi vorbim şi parcă ne şi mişcăm şi în acelaşi timp parcă nu vorbim şi nu ne mişcăm ? Ce panglicărie e asta ?

— Dacă aţi dori, baroane, Platon Nikolaievici ar putea să vă explice mai bine decît mine.

— Care Platon Nikolaievici ? N-o mai întinde, treci la chestiune.

— Platon Nikolaevici, filozoful nostru de ocazie, de-aici, e naturalist şi magistru. Are vreo cîteva cărţi de filozofie, dar uite că are trei luni şi e gata să adoarmă de tot, aşa că n-ai nici cum să-l mai mişti. O dată pe săptămînă mormăie cîteva cuvinte, dar care n-au nici o legătură.

— Treci la chestiune, treci la chestiune !...

— El explică totul foarte simplu şi anume că acolo sus, cît am mai trăit, consideram greşit că moartea de acolo e moarte. Aici trupul parcă se mai însufleţeşte o dată, rămăşiţele vieţii se concentrează, dar numai în conştiinţă. Nu ştiu cum să vă spun, viaţa continuă, parcă din inerţie. Totul e concentrat, după părerea lui, în conştiinţă şi continuă aşa două, trei luni, uneori chiar şi o jumătate de an... E, de pildă, unul aici, care s-a des-

compus aproape de tot, dar o dată la vreo şase săptămîni mai mormăie deodată cîte un cuvînt, un cuvînt lipsit de orice sens, nu ştiu ce bobok : „Bobok, bobok"... înseamnă că mai pîlpîie o scînteie nevăzută de viaţă şi în el.

— Ce prostie. Şi cum se face că eu, care n-am simţul olfactiv, simt totuşi mirosul ?

— Asta e... he-he... În chestia asta filozoful nostru a luat-o razna. Cînd a venit vorba de miros, a zis că duhoarea care se simte e o duhoare morală, he-he ! Cică e o duhoare a sufletului, ca în vreo două, trei luni să mai apuci să-ţi dai seama... şi că asta e, ca să zic aşa, ultima clemenţă... Dar mi se pare, baroane, că totul nu e decît o aiureală mistică, scuzabilă, sigur, în situaţia lui...

— Ajunge, sînt convins că şi restul e tot o prostie. Principalul e că avem două sau trei luni de viaţă şi pe urmă e bobok. Vă propun să petrecem lunile astea două cît se poate de plăcut şi de aceea să ne organizăm pe baze noi. Domnilor, propun să nu ne ruşinăm de nimic !

— Ah ! Da, da, să nu ne ruşinăm de nimic ! s-au auzit mai multe voci şi, ceea ce e curios, s-au auzit şi voci noi, ale celor care s-au trezit între timp, adică. Cu multă convingere şi-a dat consimţămîntul basul răsunător al inginerului care s-a trezit de tot. Puştoaica Catiche a chicotit vesel.

— Ah, cît doresc să nu mă ruşinez de nimic ! a exclamat cu entuziasm Avdotia Ignatievna.

— Aţi auzit ? Dacă nici Avdotia Ignatievna nu mai vrea să se ruşineze de nimic !...

— Nu, nu, nu, Klinevici, m-am mai ruşinat eu, totuşi acolo m-am mai ruşinat, dar e teribil cît vreau să nu mă ruşinez aici de nimic !

— Înţeleg, Klinevici, se auzi basul inginerului, dumneata propui să organizăm, ca să zic aşa, viaţa de-aici, pe baze noi şi raţionale.

— Ei, nu mai pot eu de asta ! Pentru chestia asta o să-l aşteptăm pe Kudeiarov, l-au adus ieri. O să se trezească şi o să vă explice totul. Ce figură e ! O figură uriaşă ! Mîine, mi se pare, o să mai care aici un naturalist, probabil şi un ofiţer şi dacă nu mă înşel după vreo trei, patru zile şi un foiletonist, se pare cu redactorul-şef cu tot. De altfel, dracu să-i ia, dar o să ne strîngem un grup aici şi totul o să se aranjeze de la sine. Pînă

una, alta vreau ca nimeni să nu mintă. Asta e tot ce vreau, pentru că ăsta e principalul. Pe pămînt nu poţi să trăieşti fără să minţi, pentru că viaţa şi minciuna sînt sinonime, ei, dar aici, n-o să minţim şi gata. Ei, drăcia dracului, trebuie să însemne şi mormîntul ăsta ceva ! O să ne povestim cu voce tare istoriile şi n-o să ne ruşinăm de nimic. Eu am să povestesc primul. Ştiţi, eu sînt un tip senzual. Toate astea sînt legate acolo sus cu nişte sfori putrede. Jos sforile şi să trăim lunile astea două în adevărul cel mai nerușinat ! Să ne dezbrăcăm, să ne dezgolim !

— Să ne dezgolim, să ne dezgolim ! au început să ţipe toate vocile !

— E îngrozitor, e îngrozitor cît vreau să mă dezgolesc, chiţcăia Avdotia Ignatievna.

— Ah... ah... ah, văd că o să fie vesel aici, nu mai vreau la Ek !

— Ei, nu, eu aş mai trăi, ei, nu, ştiţi, eu aş mai trăi !

— Hi-hi-hi ! chicotea Catiche.

— Principalul e că nimeni nu poate să ne interzică nimic şi, deşi văd că Pervoedov s-a supărat, dar aici n-are ce să-mi facă. Eşti de acord, *grand-père ?*

— Cu totul şi cu totul de acord şi chiar cu o mare plăcere, dar cu condiţia ca prima să înceapă Catiche să ne spună bi-ografia ei.

— Protestez ! Protestez din răsputeri, zise ferm generalul Pervoedov.

— Excelenţă ! începu să gîngurească şi să convingă, coborîndu-şi vocea, ticălosul de Lebeziatnikov, cuprins de o emoţie pripită. Excelenţă, aşa e chiar mai bine pentru noi, dacă o să fim de acord. Aici, ştiţi, e fata asta... şi, în sfîrşit, toate figurile astea...

— Să zicem că fata, dar...

— E mai bine, excelenţă, zău că e mai bine ! Ei, încercaţi şi dumneavoastră aşa, măcar de exemplu...

— Nici în mormînt nu te lasă-n pace...

— În primul rînd, generale, în mormînt dumneata joci preferanţă iar, în al doilea rînd, ne doare pe toţi în cot de dumnea-ta, scandă Klinevici.

— Stimate domn, te rog să păstrezi măsura.

— Cum ? Nici n-ai cum să mă atingi, iar eu pot să te-ntărît ca pe căţeluşa Iulkăi. Şi, în primul rînd, domnilor, ce fel de general e el aici ? Acolo a fost general, aici e vax !

— Nu sînt vax... şi aici am rămas tot...

— Aici o să putrezeşti în coşciug şi o să rămînă din dumneata şase nasturi de alamă.

— Bravo, Klinevici, ha-ha-ha ! au început să urle în cor vocile.

— Eu mi-am servit împăratul... am o spadă...

— E bună de-nţepat şoareci spada asta a dumitale şi pe urmă n-ai scos-o niciodată din teacă.

— N-are importanţă, făceam parte dintr-un întreg.

— Sînt fel de fel de părţi ale întregului.

— Bravo, Klinevici, bravo, ha-ha-ha !

— Nu înţeleg ce-i cu spada, anunţă inginerul.

— O să fugim de prusaci ca nişte şobolani, o să ne facă praf ! ţipă o voce îndepărtată şi necunoscută mie, literalmente înecată de entuziasm.

— Domnule, spada este onoarea ! ţipă generalul, dar în afară de mine nu l-a mai auzit nimeni. S-a ridicat un lung şi neobosit urlet, scandal şi vuiet şi nu se auzeau decît ţipetele nerăbdătoare pînă la isterie ale Avdotiei Ignatievna.

— Dar mai repede odată, mai repede ! Ah, cînd o să-ncepem odată să nu ne mai ruşinăm de nimic !

— Oh-ho-ho ! Adevăr grăit-a că e un calvar al sufletului ! se auzi vocea unui om simplu şi...

Şi aici, am strănutat. S-a-ntîmplat brusc şi neintenţionat, efectul însă a fost uluitor : s-a lăsat o tăcere mormîntală şi totul a dispărut ca un vis. Era într-adevăr o linişte ca de mormînt. Nu cred că li s-a făcut ruşine de mine — s-au hotărît doar să nu le fie ruşine de nimic ! Am aşteptat vreo cinci minute, dar n-a mai fost nimic, nici un cuvînt, nici un sunet. Nu se poate presupune nici să li s-ar fi făcut frică de un denunţ la poliţie, pentru că ce poate să facă poliţia în cazul acesta ? Conchid fără voia mea că trebuie să fi avut ei totuşi o taină, necunoscută unui muritor, şi pe care o ascund cu grijă.

„Ei, mă gîndii eu, drăguţilor, o să vă mai vizitez eu", şi cu vorba asta am părăsit cimitirul.

Nu, asta nu pot să admit, nu, adevăr vă spun, nu ! Bobok nu mă intimidează (vedeţi cum s-a dat de gol !)

Desfrîu într-un asemenea loc, desfrîul ultimilor speranţe, desfrîul unor cadavre vestejite şi intrate în putrefacţie, şi fără măcar să cruţe ultimile clipe ale conştiinţei ! Li s-au dat, li s-au

dăruit clipele acestea şi... Şi mai ales, mai ales într-un asemenea loc ! Nu, asta nu pot să admit.

O să mă duc şi la alte ranguri de morminte, o să ascult peste tot. Asta e că trebuie să asculţi peste tot şi nu numai dintr-un unghi, dacă vrei să-ţi faci o idee. Poate c-am să dau şi de ceva mai liniştitor.

Iar la ăştia mă-ntorc eu neapărat. Au promis să-şi spună biografiile şi diverse anecdote acolo. Ptiu ! Dar mă duc, mă duc neapărat, e o problemă de conştiinţă !

Să duc asta la *Grajdanin*, că şi acolo au publicat portretul unui redactor. Dacă mă publică...

VII

UN CHIP TULBURAT

Am citit cîte ceva din literatura de ultima oră şi simt că *Grajdanin* trebuie să se refere la ea în paginile sale. Dar ce fel de critic sînt eu ? Am vrut într-adevăr să scriu un articol critic, dar nu pot să spun decît ceva „apropo de". N-am citit decît *Îngerul sigilat* al d-lui Leskov,[32] poemul lui Nekrasov şi articolul d-lui Şcedrin. Am mai citit articolele d-lui Skabicevski [33] şi N. M. [34] din *Otecestvennîe zapiski.* Amîndouă articolele au constituit într-un sens o revelaţie pentru mine, va trebui neapărat să vorbesc cîndva despre ele. Acum, însă, voi începe cu începutul, adică în ordinea în care am citit, şi anume cu *Îngerul sigilat.*

Povestirea d-lui Leskov a apărut în *Russki vestnik.* Se ştie, că lucrarea a plăcut multora aici la Petersburg şi că foarte mulţi au citit-o. O merită, într-adevăr — e şi originală şi captivantă ! E o povestire narată de un fost rascolnic, într-o gară, în ajun de Crăciun, despre modul în care tot grupul lor de o sută cincizeci de rascolnici au trecut la ortodoxism, ca urmare a unei minuni. Grupul acesta de muncitori construia un pod într-un mare oraş rus şi timp de vreo trei ani a locuit în barăci separate, pe malul mării. Au avut şi o capelă a lor, în care erau o mulţime de icoane vechi, sfinţite încă înainte de patriarhul Nikon [35]. Se povesteşte foarte interesant cum un domn, un funcţionar de fel neînsemnat, a vrut să ia de la grupul de rascolnici o mită de vreo cincisprezece mii. Sosind pe neaşteptate cu poliţia în capelă, a cerut drept răscumpărare cîte o sută de ruble de icoană. N-au putut să-i dea. Atunci acesta a arestat icoanele.

Le-au sfredelit găuri, le-au înşirat pe nişte spiţe de fier, ca pe nişte covrigi, şi le-au dus undeva într-un beci. Era, însă aici, şi icoana Îngerului, o icoană veche şi foarte respectată, socotită de grup drept miraculoasă. Ca să-i uluiască, să se răzbune şi să-i jignească, funcţionarul, enervat de încăpăţînarea sectanţilor care refuzau să plătească, a luat ceară roşie şi de faţă cu toată lumea a picurat-o pe faţa icoanei şi a pus ştampila oficială. Arhiereul de prin partea locului, cînd a văzut că e sigilat sfîntul chip, a spus : „Un chip tulburat" şi a dispus ca icoana batjocorită să fie pusă pe fereastra bisericii. Dl. Leskov ne convinge că vorbele arhiereului şi dispoziţia acestuia ca icoana să fie dusă în biserică şi nu în beci le-ar fi plăcut foarte mult rascolnicilor.

Pe urmă începe o istorie încurcată şi captivantă despre furtul „Îngerului" din biserică. Un domn, un englez, se pare, antreprenorul podului aflat în construcţie, a intrat în legătură cu rascolnicii, rascolnicii i-au plăcut şi, pentru că au fost sinceri cu el, englezul s-a angajat să-i ajute. Sînt cu totul remarcabile în povestire discuţiile dintre rascolnici şi englez despre pictura de icoane. E un pasaj cu adevărat bun, cel mai bun din povestire. Totul se termină cu faptul că, în timpul slujbei de noapte, icoana a fost, în sfîrşit, furată din biserică, Îngerul a fost desigilat, a fost înlocuit cu o icoană nouă, încă nesfinţită, pe care soţia englezului s-a angajat s-o sigileze, ca pe cea dintîi. Şi iată că în momentul critic se produce o minune : icoana cea nouă şi sigilată a emanat lumină (e drept, lumina n-a fost văzută decît de un singur om), iar icoana cealaltă, odată adusă, s-a dovedit a fi nesigilată, adică fără sigiliu pe faţa Îngerului. Rascolnicul care a adus-o a fost atît de uluit, încît s-a dus imediat în biserică, la arhiereu, şi s-a pocăit, iar vlădica l-a iertat şi i-a spus :

„Asta trebuie să-ţi arate unde anume e credinţa cea adevărată : voi, zici tu, aţi scos prin viclenie sigiliul de pe Îngerul vostru, iar el singur şi l-a dat jos şi te-a adus aici."

Minunea i-a uluit în asemenea măsură pe rascolnici că tot grupul lor, de vreo sută cincizeci de oameni sau aşa ceva, au trecut la ortodoxism.

Aici autorul n-a mai rezistat şi a încheiat povestirea destul de stîngaci. „Dl. Leskov are o înclinaţie pentru stîngăciile astea, să ne amintim de sfîrşitul diaconului Ahilla din povestirea sa *Uliţa popimii*". Se pare că s-a speriat că o să fie învinuit de prejudecăţi şi s-a grăbit să explice minunea. Chiar povestitorul,

adică ţăranul, recunoaşte „cu voioşie", că a doua zi, după trecerea lor la ortodoxism, rascolnicii şi-au dat seama de ce s-a dessigilat Îngerul. Englezoaica n-a îndrăznit să aplice sigiliul chiar pe icoană, deşi nu era sfinţită, şi l-a aplicat pe o hîrtie pe care a introdus-o sub marginea ferecăturii. Evident, pe drum, hîrtia a alunecat şi Îngerul s-a dessigilat. Aşa că în parte e şi de neînţeles de ce au mai rămas rascolnicii ortodocşi, în ciuda dezlegării minunii ? Datorită milostovirii şi a blîndeţii arhiereului care i-a iertat ? Luînd, însă, în consideraţie fermitatea şi puritatea vechilor lor convingeri, luînd în consideraţie profanarea icoanei lor şi batjocorirea sentimentelor lor celor mai sfinte, luînd în consideraţie, în general, caracterul schizmei noastre, e greu de explicat trecerea rascolnicilor la ortodoxism doar printr-un sentiment de înduioşare şi faţă de ce, faţă de cine ? Doar ca mulţumire pentru *faptul că au fost iertaţi de arhiereu ?* Doar ştiau ei, poate chiar mai bine decît alţii, ce anume ar trebui să reprezinte puterea unui arhiereu într-o biserică şi din pricina asta nu puteau să fie cuprinşi de un sentiment de înduioşare pentru acea biserică, arhiereul căreia, după o asemenea profanare, nemaiauzită, samavolnică şi făcută cu neruşinare în faţa tuturor, profanare care-i afectează în egală măsură şi pe rascolnici, dar şi pe toţi ortodocşii, se mărgineşte să spună cu un oftat „Un chip tulburat" şi n-are putere să oprească nici măcar un funcţionar de mîna a doua de la nişte acţiuni atît de sălbatice şi de batjocoritoare la adresa religiei.

Şi, în general, în acest sens, povestirea d-lui Leskov mi-a lăsat o impresie stînjenitoare şi o anume neîncredere faţă de veridicitatea celor descrise. E, desigur, excelent povestită şi merită multe elogii, dar problema e — chiar ăsta o fi adevărul ? Chiar s-a putut petrece asta la noi ? E vorba mai ales de faptul, că, povestirea, după cîte se spune, se bazează pe o întîmplare reală. Să ne imaginăm următoarea întîmplare : să presupunem că astăzi undeva într-o biserică ortodoxă se găseşte o veche icoană făcătoare de minuni, respectată de întregul ortodoxism. Să presupunem că un grup de rascolnici fură, printr-o înţelegere comună, icoana din biserică, pentru a avea, de fapt, această relicvă sfîntă în lăcaşul lor de rugăciune. Evident, toate astea sînt posibile. Să ne închipuim că după vreo zece ani vreun funcţionar găseşte icoana, se tîrguieşte cu rascolnicii ca să obţină o mită mai mare, ei n-au de unde să-i dea atîţia bani şi atunci acesta ia ceara, o picură pe chipul icoanei şi pune un sigiliu

oficial. Oare, însă, simplul fapt că icoana a fost un timp în mîinile rascolnicilor a dus la pierderea caracterului ei sfînt ? Doar şi icoana „Îngerului", despre care vorbeşte dl. Leskov, era o veche şi sfinţită icoană ortodoxă, cinstită, pînă la schizmă, de toţi ortodocşii. Şi oare într-o împrejurare ca asta arhiereul de prin partea locului n-a avut dreptul să intervină pentru apărarea icoanei şi n-a putut decît să spună cu un oftat : „Un chip tulburat" ? Întrebările mele pot părea oamenilor noştri cultivaţi mărunte şi pline de prejudecăţi, dar am convingerea că jignirea unui sentiment al poporului, în tot ce are el mai sfînt, reprezintă un îngrozitor act de violenţă, un act extrem de inuman. Chiar nu le-a trecut prin cap rascolnicilor gîndul : „Oare cum şi-ar fi apărat acest vlădică ortodox biserica, dacă pîngăritorul ar fi fost o persoană mai însemnată ?" Ar mai fi putut ei să respecte o biserică a cărei cea mai înaltă putere duhovnicească, după cum ni se descrie în povestire, are o atît de mică putere ? Pentru că altfel cum poate fi explicată fapta arhiereului, decît prin puterea sa cu totul redusă ? Oare chiar prin indiferenţă, lene şi incredibila presupunere că arhiereul, uitînd de îndatoririle rangului său, s-a transformat într-un funcţionar de stat ? Dacă o inepţie ca asta va poposi în capul fiilor săi spirituali, atunci se va ajunge la cea mai proastă situaţie cu putinţă: fiii săi ortodocşi vor pierde treptat orice energie a credinţei, orice dragoste şi fidelitate faţă de biserică şi rascolnicii vor privi Biserica ortodoxă cu dispreţ. Un păstor trebuie să însemne ceva ! Rascolnicii înţeleg şi ei atîta lucru, nu-i aşa ?

Acestea au fost, deci, gîndurile care m-au năpădit după lectura minunatei povestiri a d-lui Leskov, aşa că, repetăm, sîntem înclinaţi să socotim povestirea aproape incredibilă în unele amănunte ale ei. Între timp, într-unul din numerele recente din *Golos,* am citit următoarea ştire :

„Unul din preoţii de ţară din gubernia Orel scrie ziarului *Sovremennost :* «M-am ocupat de instruirea copiilor enoriaşilor mei aproape chiar din momentul abolirii iobăgiei şi mi-am lăsat această obligaţie numai atunci cînd zemstva noastră a preluat fondurile şi a hotărît să aibă nişte învăţători liberi de alte obligaţii. Dar la începutul anului şcolar 1872—1873 în judeţul nostru s-a văzut că nu există suficienţi învăţători de ţară. Eu, nedorind să închid şcoala din satul meu, am hotărît să-mi exprim dorinţa de a ocupa postul de învăţător şi am adresat o

petiție consiliului de învățămînt pentru a fi numit în funcția aceasta. Consiliul mi-a răspuns că voi putea fi numit învățător, numai dacă obștea își va da acordul. Obștea și-a dat asentimentul și a întocmit hotărîrea corespunzătoare. Mă adresez la administrația plasei pentru atestarea hotărîrii, după cum o cerea consiliul de învățămînt. Administrația plasei, care are în fruntea ei un secretar ignorant, M. S., și un administrator care i se supune întru totul, n-a vrut să ateste hotărîrea (afirmînd că n-am cînd să mă ocup de școală), fiind condusă, de fapt, de cu totul alte considerente. Mă adresez mijlocitorului de pace. Mijlocitorul P. îmi spune direct următorul lucru, cu totul remarcabil : *Guvernul în general nu e dispus ca instrucțiunea populară să se afle în mîinile clerului.* Și de ce ? întreb eu. Pentru că, răspunde mijlocitorul, *clerul propagă misticismul.*"

Cum vă place, domnilor, concluzia asta ? De fapt, ea aproape că reconstituie indirect veridicitatea povestirii d-lui Leskov, de care ne-am îndoit atît și de care continuăm să ne îndoim. Important nu e că s-a întîmplat să fie un mijlocitor de pace ca acesta : ce importă dacă un prost trînteşte netam-nesam o vorbă ? Și ce ne interesează convingerile sale ? Important e că a spus-o deschis și cu conștiința puterii, cu o deplină conștiință a puterii, cu o totală lipsă de jenă. Își spune convingerea sa înțeleaptă direct și fără să se jeneze, o spune *în față* și, mai mult, are îndrăzneala să-și treacă convingerile în contul guvernului și să vorbească în *numele* guvernului.

Ei bine, ar fi îndrăznit să spună asta nu vreun mijlocitor de pace, ci o persoană de zece ori mai sus-pusă, vreunui, să spunem, pastor de prin părțile Balticii ? Doamne, ce scandal ar fi făcut pastorul și ce scandal s-ar fi stîrnit într-adevăr ! La noi preotul îl demască cuminte pe impertinent prin intermediul presei. Mai este, însă, ceva : dacă persoana ar fi ocupat o funcție mai mare decît mijlocitorul de pace (ceea ce e cu totul plauzibil ; ce nu se poate întîmpla la noi ?...), atunci poate că bunul pastor nici nu l-ar mai fi demascat, știind că din toată povestea asta n-o să iasă decît „un chip tulburat" și nimic mai mult. Și nici nu i se poate pretinde energia din primele veacuri ale creștinismului, deși poate că ar fi de dorit. Noi, în general, sîntem înclinați să ne acuzăm clerul de indiferență față de misiunea sa ; dar cum ar putea să fie altfel în atari împrejurări ? Și cu toate acestea poporul n-a avut niciodată atît de

insistent nevoia unui ajutor din partea clerului. Trăim clipa cea mai tulbure, cea mai incomodă, cea mai instabilă şi cea mai dramatică, poate, din întreaga istorie a poporului rus.

De curînd a apărut un fenomen cu totul ciudat într-unul din colţurile Rusiei — protestantismul german într-un mediu de ortodoxism, o nouă sectă a ştundiştilor. *Grajdanin* şi-a informat la timpul său cititorii. E un fenomen aproape monstruos, dar are parcă şi ceva profetic.

În gubernia Cherson, unui anume pastor Boneketeberg i s-a făcut milă din toată inima de poporul rus de prin părţile locului, văzînd cît e de neluminat şi părăsit spiritualiceşte, şi a început să propovăduiască creştinismul, dar pledînd pentru ortodoxism şi rugînd poporul să nu părăsească ortodoxismul. S-a întîmplat însă invers : predica a avut un succes deplin, dar primul lucru pe care l-au făcut noii creştini a fost părăsirea ortodoxismului, şi-au făcut din asta o primă condiţie, au renunţat la ritualuri şi icoane, au început să se adune ca luteranii şi să cînte psalmii după carte. Unii chiar au învăţat germana. Secta se răspîndeşte cu o viteză fantastică : trece în alte judeţe şi gubernii. Sectanţii şi-au schimbat modul de viaţă, nu mai beau. Gîndesc, de pildă, aşa :

— La ei (adică la ştundiştii germani luterani), la ei de asta e bine şi de asta trăiesc atît de cinstit şi de plăcut, că nu ţin posturi...

Logica e mizerabilă, dar are un sens, dacă vreţi, mai ales dacă priveşti postul strict ca un ritual. Şi de unde să ştie un om sărac scopul mîntuitor şi profund al postului ? Pînă şi precedenta sa credinţă o cunoştea tot numai ca pe un ritual.

Înseamnă, deci, că a şi protestat împotriva ritualului.

Să zicem că e de înţeles. Dar ce l-a făcut deodată să protesteze ? Unde e cauza care l-a împins la asta ?

Cauza poate fi foarte generală — şi anume că de la 19 februarie a strălucit pentru el lumina unei vieţi noi. Putea să se împiedice şi să cadă la primii paşi făcuţi pe noul drum, dar de trezit trebuia neapărat să se trezească ; a văzut deodată cît e de „trist şi sărman, şi orb, şi mic, şi gol". Principalul e că a vrut dreptate cu orice preţ, chiar dacă ar fi trebuit să jertfească tot ce a considerat sfînt pînă atunci. Pentru că nici un fel de desfrîu, nici un fel de opresiuni şi nici un fel de umilinţe

nu vor distruge, nu vor omorî şi nu vor smulge din inima poporului nostru setea de dreptate, pentru că această sete este pentru el mai scumpă decît orice. Poate să decadă îngrozitor, dar în clipele celui mai mare dezmăţ va ţine minte că nu e decît un nerușinat şi atît, dar că există undeva o dreptate supremă şi că dreptatea asta e mai presus de orice.

Acesta este fenomenul. Fenomenul poate că e încă izolat, de excepţie, dar nu cred că e întîmplător. Poate să se potolească şi să stagneze chiar la începuturile sale şi să se transforme din nou în ritual, ca şi cele mai multe dintre sectele ruseşti, mai ales dacă sînt lăsate în pace. Dar, orice aţi spune, fenomenul acesta, repet, poate să conţină totuşi ceva profetic. Astăzi, cînd viitorul e atît de enigmatic, e uneori permis să crezi chiar şi în profeţie.

Dacă, însă, ceva de genul acesta se va propaga în întreaga Rusie ? Nu neapărat asta, nu ştundiştii (mai ales că, se spune, s-au şi luat măsurile de rigoare), dar ceva asemănător ? „Şi dacă întregul popor îşi va spune brusc, atingînd limitele dezmăţării sale şi dîndu-şi seama de mizeria sa : „Nu vreau dezmăţ, nu mai vreau să beau, vreau dreptatea Domnului şi frica de Dumnezeu şi mai ales — dreptate, dreptate înainte de toate."

Că-l va copleşi setea de adevăr e, desigur, un fenomen îmbucurător. Dar în locul adevărului poate să iasă între timp o mare minciună, ca în cazul ştundiştilor.

Şi, la urma urmei, ce fel de protestant şi de neamţ e poporul nostru ? Şi de ce să înveţe ca să cînte psalmi ? Oare ortodoxismul nu conţine tot, da, tot ce caută el ? Nu reprezintă oare ortodoxismul spiritul de adevăr şi mîntuirea poporului rus, iar în veacurile viitoare şi ale întregii omeniri ? Nu este oare ortodoxismul singurul care a păstrat chipul divin al lui Hristos în toată puritatea sa ? Şi poate că principala misiune predeterminată a poporului rus în destinul întregii omeniri nu constă decît în a păstra chipul divin al lui Hristos în toată puritatea sa şi, cînd va sosi timpul, a arăta chipul acesta lumii, care şi-a rătăcit drumul !

Da, dar pînă se vor realiza toate astea, pastorul s-a trezit mai devreme, odată cu primele păsări, şi s-a apropiat de popor, ca să-i spună adevărul, adevărul ortodox ; era plin de bune intenţii, dar poporul l-a urmat pe el şi nu ortodoxismul, nu numai din recunoştinţă, dar pentru că primul adevăr l-a aflat

la pastor. Ei, şi a ieşit că „la ei de aia-i bine, că nu sînt posturi". E o concluzie lesne de înţeles, dacă e implicată o personalitate.

Dar apropo : ce-i cu preoţii noştri ? Ce se mai aude cu ei ? Se spune că preoţii noştri se trezesc şi ei. Clerul nostru, se spune, a început să dea de mult unele semne de viaţă. Citim cu înduioşare recomandările făcute de vlădicile bisericilor lor pentru predici şi un mod de viaţă pilduitor. Păstorii noştri spirituali, după toate informaţiile, se apucă cu hotărîre să facă predici şi se pregătesc să le rostească.

O vor face la timp ? Se vor trezi oare cu primele păsări ? Pentru că oricum pastorul e o altfel de pasăre, venită de prin alte ţări şi are şi altfel de garanţii. Ei, şi e şi o altă slujbă, alţi şefi etc. Cam aşa e, dar, la urma urmei, nici preotul nostru nu e un funcţionar ! Şi nu e oare propovăduitorul unicului mare Adevăr care va înnoi lumea ?

Pastorul i-a luat-o înainte, e drept, dar ce poate să facă preotul, de pildă, în cazul ştundiştilor ? Noi sîntem cu toţii înclinaţi să ne acuzăm preoţii, dar să căutăm să pătrundem lucrurile : ce să facă, să se limiteze la un raport pentru şefi ? O, evident că nu, avem mulţi păstori cumsecade, poate chiar mai mulţi decît putem să nădăjduim sau decît o meritäm. Şi, totuşi, ce-ar putea să propovăduiască ? — mă gîndesc eu cîteodată, laic fiind şi nepriceput — despre superioritatea ortodoxismului în raport cu luteranismul ? Ţăranii sînt oameni fără carte : ei n-o să înţeleagă nimic şi probabil că nu vor putea fi convinşi. O bună conduită şi moravuri bune, în general vorbind şi fără prea multe amănunte. Dar despre ce fel de „bune moravuri" se poate vorbi aici, cînd poporul e beat de dimineaţă pînă seara ? În cazul acesta ar fi vorba de renunţare la băutură, ca răul să fie distrus din rădăcină. Fără îndoială că aşa e, deşi iar fără prea multe amănunte, pentru că... pentru că totuşi trebuie să avem în vedere măreţia Rusiei, în calitatea ei de mare putere, măreţie care costă atît de scump... Şi asta e aproape acelaşi lucru ca şi „un chip tulburat". Aşadar nu mai rămîne să propovăduieşti decît ca poporul *să bea ceva mai puţin*...

Ei, dar pastorului nu-i pasă de măreţia Rusiei, în calitatea ei de mare putere. Şi nu se teme de nici un fel de „chip tulburat" şi are şi o altă slujbă. Şi de asta are şi cîştig de cauză.

VIII

O JUMĂTATE DE SCRISOARE A „UNEI PERSOANE"

Public mai jos scrisoarea sau, mai bine spus, o jumătate de scrisoare a „unei persoane", trimisă la redacţia revistei *Grajdanin,* scrisoarea în întregime neputînd fi publicată. E aceeaşi „persoană", dar chiar aceeaşi care s-a mai remarcat o dată în *Grajdanin* în chestiunea „mormintelor". Recunosc că public scrisoarea exclusiv ca să scap de autorul ei. Redacţia e literalmente inundată de scrisorile sale. În primul rînd, „persoana" se erijează cu hotărîre într-un apărător al meu împotriva „duşmanilor" mei literari. A şi scris întru apărarea mea trei „anticronici", două „notiţe", trei „note întîmplătoare", un „apropo de" şi în fine o „povaţă despre cum să ne purtăm". În ultima sa creaţie polemică, persoana, sub chipul „poveţei" pe care o dă „duşmanilor" mei, mă atacă pe mine însumi şi o face pe un ton atît de energic şi de furios cum n-au făcut-o nici „duşmanii" mei. Şi vrea ca eu să-i public toate astea ! I-am declarat hotărît că, în primul rînd, n-am nici un fel de „duşmani", că nu e vorba decît de ceva fantomatic, în al doilea rînd, că nu mai e nici momentul, pentru că toată zarva ziaristică care s-a dezlănţuit, odată cu apariţia primului număr din *Grajdanin* din anul în curs 1873, cu atîta furie literară, lipsă de jenă şi nişte procedee atît de naive, s-a potolit nu se ştie de ce acum vreo două sau chiar trei săptămîni, după cum nu se ştie de ce s-a şi iscat. În sfîrşit, dacă mi-ar trece prin cap să răspund cuiva aş face-o singur, fără ajutorul lui.

Omul s-a supărat şi după ce s-a certat cu mine a plecat. Asta m-a şi bucurat. E un tip maladiv... Chiar în articolul pe care

i-am publicat mai înainte şi-a dezvăluit în parte unele trăsături ale biografiei sale : e un mîhnit şi care se şi „mîhneşte" zilnic pe sine însuşi. Dar, mai ales mă sperie la acest colaborator excesiva sa „energie civică". Imaginaţi-vă, mi-a declarat chiar de la începutul discuţiei noastre, că nu cere nici un fel de onorariu şi că nu scrie decît dintr-un sentiment de „datorie cetăţenească". Mi-a şi recunoscut, cu o sinceritate mîndră, dar dăunătoare lui, că n-a scris deloc ca să mă apere, ci numai ca să-şi lanseze ideile, întrucît ideile astea nu sînt primite de nici o redacţie. Pur şi simplu s-a mîngîiat cu speranţa că o să pună mîna, chiar dacă fără nici o retribuţie, pe un colţişor permanent al revistei noastre, ca să aibă permanent posibilitatea de a-şi expune ideile. Care sînt ideile astea ? Scrie despre toate, la toate reacţionează cu amărăciune, cu furie, cu venin şi cu „lacrimi de înduioşare". „Nouăzeci la sută pentru venin şi un procent pentru lacrimi de înduioşare", afirmă chiar el într-unul din manuscrisele sale. Cum începe să se editeze o nouă revistă sau un nou ziar hop şi el : învaţă şi povăţuieşte. E absolut adevărat că a trimis unui ziar aproape patruzeci de scrisori povăţuitoare, adică cum trebuie să editezi, cum trebuie să te porţi, despre ce să scrii, ce anume să priveşti cu atenţie. În două luni şi jumătate în redacţie s-au adunat două zeci şi opt de bucăţi din scrisorile lui. Semnează întotdeauna cu numele întreg şi nu numai că-şi cheltuieşte ultimii gologani pe francarea scrisorilor, dar mai pune timbre şi în scrisori, sperînd că-şi va atinge scopul şi că va porni o corespondenţă „cetăţenească" cu redacţiile. Ceea ce mă miră mai mult e că n-am putut nicicum, nici măcar din cele douăzeci şi opt de scrisori, să descopăr de ce tendinţă ţine şi ce vrea, la urma urmei ! E un fel de haos... Alături de vulgaritatea procedeelor, de cinismul „beţivului", de „aerul mîhnit", de un stil exaltat şi de cizme rupte, transpare o dorinţă disimulată de tandreţe, de ceva ideal, credinţa în frumos, de *Sehnsucht* după ceva pierdut şi toate astea-i ies din cale-afară de respingător. Şi, în general, m-am săturat de el. E adevărat că obrăznicia lui e sinceră şi că nu cere bani pentru asta, aşa că, în parte, e o persoană onorabilă, dar mai dă-l încolo cu onorabilitatea lui cu tot ! Nici la trei zile după cearta noastră, s-a înfăţişat din nou, cu „o ultimă încercare" şi mi-a adus această „scrisoare a unei persoane". N-am avut încotro, am luat-o şi acum trebuie s-o public.

Prima parte a scrisorii n-ai cum s-o publici. Nu e vorba decît de atacuri personale şi de injurii, dincolo de orice limită, adresate aproape tuturor periodicelor din Petersburg şi din Moscova. Nici unul dintre periodicele atacate de el nu s-a ridicat pînă la cinismul injuriilor lui. Şi culmea e că el nu le atacă pentru nimic altceva decît pentru cinism şi pentru tonul necorespunzător al polemicilor lor. Am tăiat pur şi simplu cu foarfeca toată prima parte a scrisorii şi i-am înapoiat-o. Partea finală o public numai pentru faptul că e, ca să zic aşa, o temă generală : sînt nişte sfaturi date unui foiletonist imaginar, nişte sfaturi atît de generale, că sînt bune pentru foiletoniştii tuturor timpurilor şi ai tuturor popoarelor. Stilul e înălţător, iar forţa acestui stil e egalată doar de naivitatea ideilor expuse. Dîndu-i sfaturi foiletonistului, omul nostru îl tutuieşte, ca în vechile ode. N-a vrut în nici un chip ca să încep cu un aliniat şi a insistat ca publicarea jumătăţii de scrisoare să înceapă de la mijlocul frazei, chiar aşa cum s-a tăiat cu foarfeca : „ca să se vadă ce au făcut din mine !" Tot el s-a bătut şi pentru titlu : am vrut totuşi să scriu „Scrisoarea unei persoane", el însă a cerut neapărat ca titlul să fie : „O jumătate de scrisoare a unei persoane". Aşadar, iată această jumătate de scrisoare...

„O jumătate de scrisoare a unei persoane".

„... şi chiar are cuvîntul „porc" un sens atît de magic şi de atrăgător, că-l treci întotdeauna în contul tău ? Am observat de mult că în literatura rusă cuvîntul acesta are un sens special, într-un fel, mistic chiar. Chiar şi bunicuţul nostru Krîlov, înţelegînd treaba asta, a folosit cu dragoste „porcul" în apologurile sale. Un scriitor care citeşte, chiar şi în singurătate, chiar şi în gînd, cum dă de cuvîntul amintit, tresare imediat şi cade pe gînduri : „N-o fi cumva vorba de mine ?" „N-o fi scris cumva de mine ?" Sînt de acord că vorbuliţa asta e energică, dar de ce trebuie să te vezi pe tine, şi numai pe tine ? Mai sînt şi alţii. N-ai cumva nişte motive tainice ? Altfel, cum se explică susceptibilitatea ta * "

* E, indiscutabil, o exagerare, dar în parte e şi adevărat. E, de fapt, o aluzie la nefericita mea inspiraţie de a publica în primul număr din *Grajdanin* o foarte veche fabulă indiană despre duelul dintre

Un al doilea lucru pe care vreau să ţi-l spun, o prietene foiletonist, e că nu ai măsură cînd îţi organizezi foiletoanele. Vîri în coloanele tale atîţia generali, acţionari, prinţi, care au nevoie de tine şi de vorbele tale ascuţite, că, după ce citeşti, tragi vrînd-nevrînd concluzia că, avînd atît de mulţi, n-ai nici unul.

În foiletoanele tale participi la o şedinţă importantă a consiliului, spui cîte o vorbă de duh, arogant şi neglijent, dar prin asta arunci o rază de lumină şi consiliul se schimbă imediat şi în mare grabă spre mai bine. În foiletoanele tale îi rîzi în faţă unui prinţ bogat că te invită imediat la un supeu, dar tu treci mîndru pe lîngă el şi refuzi supeul din consideraţii liberale. Îi spui unui mylord într-o doară, într-o discuţie intimă, tot substratul secret al Rusiei ; îngrozit şi entuziasmat, acesta telegrafiază la Londra şi chiar a doua zi cade guvernul reginei Victoria. În foiletoanele tale, în timpul unei plimbări pe Nevski, între două şi patru, solicitat de trei ex-miniştri care aleargă după tine, rezolvi o problemă de stat. Întîlneşti un căpitan de gardă care a pierdut totul la cărţi şi-i arunci două sute de ruble împrumut şi te duci cu el la Fifina pentru o nobilă (chiar ?) indignare... Într-un cuvînt, eşti aici, eşti acolo, eşti pretutindeni, eşti risipit în întreaga societate, eşti rupt în bucăţi, înghiţi trufe, mănînci bomboane, mergi numai cu trăsura, eşti prieten cu chelnerii de pe Palkin, într-un cuvînt nu se face nimic fără tine. Situaţia asta înaltă a ta devine, pînă la urmă, suspectă. Un cititor aşezat din provincie poate să te considere într-adevăr un nedreptăţit sau cel puţin un fost ministru care vrea să-şi recapete funcţia prin mijlocirea presei de opoziţie. Dar locuitorul versat al celor două capitale ştie altceva : ştie că nu eşti decît

un leu şi un porc, făcînd în acelaşi timp o mişcare abilă de a îndepărta chiar şi posibilitatea presupunerii că prin cuvîntul leu m-aş referi la mine. Şi ce credeţi că s-a întîmplat ? Într-adevăr, foarte mulţi au manifestat o susceptibilitate extremă şi grăbită. A fost chiar un fel de fenomen : redacţia a primit scrisoarea unui abonat dintr-un colţ îndepărtat al Rusiei, abonatul învinuieşte cu îndrăzneală şi patimă redacţia că prin cuvîntul porc subînţelege cu cea mai mare siguranţă pe toţi abonaţii săi, e o presupunere atît de stupidă, încît pînă şi foiletoniştii petersburghezi nu s-au hotărît s-o folosească în acuzaţiile lor... şi asta spune totul.

Red.

un scribulaş angajat de un editor-antreprenor ; te-a angajat şi eşti obligat să-l aperi. El (şi nimeni altul) te întărîtă împotriva cui îi trece prin cap.

Şi aşa, toată această furie şi patimă, tot lătratul tău, totul nu este decît ceva plătit şi aţîţat de altcineva. Şi măcar de te-ai fi apărat pe tine ! Dar e invers şi ce mă miră mai mult la tine e că te aprinzi cu adevărat, de parcă ar fi vorba într-adevăr de o cauză a ta, te cerţi cu foiletonistul rival, de parcă ar fi vorba de o idee intimă, de o convingere la care ţii. Şi ştii foarte bine că n-ai nici un fel de idei şi cu atît mai mult nici un fel de convingeri. Sau poate că în urma acestui delir care a durat atîţia ani şi în urma încîntării pe care ţi-a adus-o murdarul tău succes ţi-ai închipuit că ai şi tu în fine idei şi că eşti în stare să ai convingeri ? şi dacă lucrurile stau aşa, cum de mai poţi conta pe respectul meu ?

Ai fost cîndva un tînăr onest şi moral. O, adu-ţi aminte de nişte versuri ale lui Puşkin, dacă nu mă înşel, traduse din persană : un bătrîn onorabil îi spune unui tînăr nerăbdător să se arunce în luptă :

Mă tem că-n timpul luptei
Vei pierde pentru totdeauna
Modestia timidă a gestului,
Frumuseţea desfătării şi a pudorii.

Dar vai, ai şi pierdut de mult toate astea ! Uită-te şi tu cum te cerţi cu duşmanul tău foiletonistic şi o să înţelegi în ce hal ai ajuns ! Pentru că nu sînteţi chiar atît de ticăloşi după cum vă descrieţi. Adu-ţi aminte că copiii mici se bat pentru că n-au învăţat încă să-şi expună raţional ideile. Iar tu, copil cărunt, în lipsă de idei, înjuri cu toate vorbele odată ; e un procedeu prost ! Tocmai pentru că n-ai convingeri şi nici o cultură adevărată cauţi să pătrunzi şi mai mult în viaţa intimă a rivalului tău ; cauţi cu patimă să-i afli păcatele, le deformezi şi le predai tiparului generos. Nu-i cruţi nici soţia, nici copiii. Fiecare dintre voi zice despre celălalt că a răposat şi scrie epitafe în chip de pamflet. Spune şi tu, cine să te creadă ? Cînd îţi citesc foiletonul, stropit de scuipat şi de cerneală, vrînd, nevrînd, sînt înclinat să cred să n-ai dreptate, că foiletonul tău are un sens special şi secret, că v-aţi bătut probabil undeva în vilegiatură şi că nu puteţi uita. Conchid fără să vreau în fa-

voarea adversarului tău şi efectul tău e nul. Dar asta ai vrut tu să obţii ?

Şi mai eşti şi de o stîngăcie copilărească ! După ce-ţi înjuri rivalul, îţi închei foiletonul cu cuvintele : „Te văd, domnule N. N., după ce ai citit aceste rînduri, cum alergi prin cameră, îţi smulgi părul din cap, ţipi la nevasta care a apărut îngrozită, îţi alungi copiii, scrîşneşti din dinţi şi baţi cu pumnul în perete pradă a furiei dumitale neputincioase..."

Prietene naiv, dar şi frenetic martir al propriei tale turburări, fictive şi afectate, făcute în folosul antreprenorului, o, prietene foiletonist ! Spune-mi : după ce am să citesc în foiletonul tău nişte rînduri de-alde astea, scrise, cică, despre rivalul tău, crezi că n-am să-mi dau seama că tu, tu însuţi, şi nu rivalul tău, alergi prin cameră, îţi smulgi părul din cap, îţi baţi lacheul care a venit îngrozit, dacă-l mai ai şi dacă după 19 februarie nu şi-a pierdut naivitatea sa primitivă, te sui pe pereţi cu ţipete şi scrîşnete şi dai în pereţii aceia cu pumnii pînă ţi-i umpli de sînge ! Pentru că cine o să creadă că poţi să trimiţi rîndurile astea rivalului fără ca în prealabil să-ţi fi umplut proprii tăi pumni de sînge ! Şi astfel te trădezi.

Trezeşte-te şi te ruşinează ! După ce te vei ruşina, vei învăţa să scrii foiletoane — iată şi avantajul.

Îţi propun o alegorie. Dai un anunţ că săptămîna viitoare, joi sau vineri (într-un cuvînt imaginează-ţi ziua în care-ţi scrii foiletoanele), la teatrul Berg sau într-o altă sală, amenajată anume, o să te arăţi în pielea goală, mă rog, în toată splendoarea ta. Cred că o să se găsească amatori, reprezentaţiile astea prezintă un mare interes pentru societatea de azi. Bănuiesc că o să fie chiar o mulţime de amatori, dar crezi că lumea o să vină ca să te respecte ? Şi dacă e aşa, atunci în ce constă triumful tău ?

Acum judecă şi tu dacă poţi : nu reprezintă oare şi foiletoanele tale acelaşi lucru ? Nu apari oare în fiecare săptămînă, într-o zi anume, în pielea goală în faţa publicului, în toată splendoarea ta ? Şi de ce şi pentru cine te zbaţi ?

Ceea ce e mai caraghios e că publicul ştie tot secretul războiului vostru, ştie, dar nu vrea să ştie. Trece indiferent pe lîngă voi, iar voi vă daţi peste cap şi credeţi că toată lumea ia parte la asta ! Om naiv ce eşti ! Publicul ştie prea bine că antreprenorul unui ziar din capitală, cînd vede că a mai apărut un ziar după chipul şi asemănarea ziarului său, îşi spune, apu-

cîndu-se de buzunar : „Acest mizerabil nou-născut poate să mă lipsească de două mii sau de două mii cinci sute de abonaţi. Ia să angajez un căţel şi să-l pun să-l muşte pe rival." Tu eşti căţelul !

Antreprenorul e mulţumit de tine, îşi mîngîie favoriţii şi-şi spune zîmbind după masa de dimineaţă : „Ce l-am mai aţîţat !"

Îl mai ţii tu minte pe Antropka lui Turgheniev ? Această lucrare a scriitorului nostru cel mai iubit este cu adevărat genială. Antropka este un băiat de provincie, sau mai bine zis fratele unui alt băiat de provincie, care e mai rău decît Antropka (iar pe primul să zicem că-l cheamă Nefed), care a fugit de acasă într-o noapte caldă de vară din cauza unei ştrengării. Părintele sever l-a trimis pe băiatul mai mare să-l aducă acasă pe frăţiorul care a făcut ştrengăria. Şi iată că peste rîpă răsună nişte strigăte disperate :

— Antropka ! Antropka !

Multă vreme n-a răspuns ştrengarul cel vinovat, dar, în sfîrşit, se aude ca „de pe altă lume" un glăscior tremurat şi timid, din partea cealaltă a rîpei.

— Ce-i, măă ?

— Păi, tăticu vrea să-ţi tragă o bă-ta-ie ! îi răspunde fratele mai mare cu o bucurie răutăcioasă şi grăbită.

Vocea „de pe altă lume" nu se mai aude, bineînţeles. Dar în noaptea întunecată tot se mai aud strigătele nesfîrşite, pline de îndîrjire şi de o răutate neputincioasă şi sfîşietoare :

— Antropka-a ! Antropka-a !

Această chemare genială a lui Antropka şi — mai ales — îndîrjirea neputincioasă, dar rea a chemării poate să se repete nu numai în rîndul băieţilor din provincie, dar şi între oamenii maturi, cu un respectabil păr cărunt, membri ai societăţii contemporane, dar agitată de reforme. Şi oare nu-ţi aminteşte asta de Antropka din capitală ? Şi nu vezi nimic „antropik" la cei doi antreprenori ai presei de provincie ? Şi nu v-au trimis oare pe voi doi, pe tine şi pe rivalul tău, patronii voştri să-i descoperiţi pe diverşi Antropka ? Şi nu sînt oare Antropka aceia dintre noii, presupuşii voştri abonaţi, care ar putea să creadă în nevinovăţia voastră ? Ştiţi amîndoi că toată furia voastră, toată patima şi zbuciumul vostru vor răsuna în deşert, că Antropka nu va răspunde la chemare, că n-o să reuşiţi să vă răpiţi unul altuia nici un abonat, că fiecare o să aibă destui şi fără asta, dar aţi intrat în asemenea hal în hora asta şi vă place atît de mult pa-

tima voastră foiletonicească ce vă zgîndăre inimile pînă la sînge, că nu vă mai puteţi abţine ! Şi săptămînal, în nişte zile fixe, în noaptea de beznă ce a cuprins literatura noastră, răsună pătimaş şi furios : „Antropka ! Antropka !" Şi noi vă ascultăm strigătul.

O să-mi permit încă o alegorie.

Închipuie-ţi că ai fost invitat într-o societate onorabilă, pentru că presupun că vizitezi şi tu cercurile onorabile ale societăţii. Ai venit la o recepţie dată chiar de un consilier de stat, de onomastica lui. Oaspeţii au şi fost preveniţi de gazdă că eşti un om de spirit. Intri ca un om de onoare, eşti bine îmbrăcat, te înclini în faţa stăpînei casei şi spui amabilităţi. Simţi cu plăcere că eşti privit şi te pregăteşti să te remarci. Şi deodată, ce groază ! Într-un colţ al salonului îl vezi pe rivalul tău literar, care a sosit înaintea ta şi despre care n-ai bănuit pînă-n clipa asta nici măcar că e cunoscut aici. Te-ai schimbat la faţă, dar stăpînul casei crede că nu e vorba decît de o indispoziţie trecătoare şi se grăbeşte, din naivitate, să-ţi facă cunoştinţă cu duşmanul tău literar. Voi doi mîrîiţi şi vă întoarceţi imediat spatele. Stăpînul casei e jenat, dar îşi revine, presupunînd că nu e decît un nou procedeu literar pe care nu-l ştie. Între timp s-au grăbit pregătirile pentru jocul de cărţi şi stăpîna casei te invită, cu amabilitatea care o caracterizează, să joci cărţi. Ca să scapi de rival, treci la cărţi, cu bucurie, urmează însă un alt moment de groază : jucaţi amîndoi la aceeaşi masă ! Nu mai poţi să refuzi din cauza celor două doamne volubile şi amabile, partenerele voastre. Cele două doamne se aşază în grabă, iar în jurul lor stau cîteva rude şi cunoştinţe şi toţi aşteaptă să-i audă pe cei doi literaţi, toţi vi se uită în gură, toţi caută să nu scape primul vostru cuvînt, toţi îşi ţin aţintite privirile asupra voastră. Rivalul tău se adresează liniştit partenerei sale şi-i zice : „Cred că rîndul e al dumneavoastră, doamnă". Toată lumea zîmbeşte, îşi aruncă priviri unul altuia, spiritul are succes şi inima ta e cuprinsă de invidie. Dar e rîndul tău să joci. Îţi priveşti cărţile : doiuri, treiuri, şesari, cea mai mare e valetul. Scrîşneşti din dinţi, iar rivalul tău zîmbeşte. I-a venit o carte bună şi anunţă mîndru un „regal". Privirea ţi se tulbură. Pui mîna pe un sfeşnic greu de bronz, o piesă de familie, cu care se mîndreşte stăpînul casei şi care tot anul e păstrată în dulap şi care nu se scoate de acolo decît de onomastici, pui mîna pe sfeşnic şi-l arunci în capul rivalului tău. Ţipete şi nedumeriri.

Toată lumea sare în picioare, dar voi v-aţi şi aruncat unul asupra altuia şi cu spume la gură v-aţi şi apucat de păr.* Pentru că, judecînd după nerăbdarea ta în literatură şi după incapacitatea de a te stăpîni, am dreptul să conchid că eşti la fel de nerăbdător şi într-o ambianţă particulară. Partenera ta, o tînără doamnă care nu aştepta din partea ta decît vorbe de spirit, ţipă şi se salvează sub aripa soţului ei, un important inginer-locotenent-colonel. Acesta, arătîndu-vă pe voi doi, care vă trageţi de păr, îi spune : „Te-am prevenit, draga mea, la ce te poţi aştepta de la beletristica contemporană". Dar voi aţi şi fost tîrîţi pe scări şi aruncaţi în stradă. Stăpînul casei, sărbătoritul, se simte vinovat faţă de invitaţi, se scuză şi recomandă să fie dată uitării literatura rusă şi să se continue jocul de cărţi. Iar tu te-ai lipsit de o seară într-o societate aleasă, de cîteva clipe plăcute, deşi nevinovate, în compania unei doamne din Petersburg şi de cină. Dar vouă nu vă arde de asta : vă aruncaţi imediat în cîte o birjă, zburaţi pe străzile urît mirositoare ale Petersburgului spre casele voastre, ca să vă apucaţi imediat să vă scrieţi foiletonul. Îl zoreşti pe birjar, invidiindu-l în treacăt pentru candoarea lui, dar ai şi început să-ţi gîndeşti articolul. Ai ajuns acasă. Îţi apuci pana şi începi să povesteşti, fix pe fix şi cu cele mai mici amănunte, tot ce ţi s-a întîmplat la consilier.

Îl demaşti pe sărbătorit, îi demaşti soţia, trataţia lor, te ridici împotriva obiceiului onomasticii, împotriva inginerului-locotenent-colonel, împotriva doamnei care ţi-a fost parteneră şi, în fine, ajungi şi la rivalul tău. O, aici spui absolut totul, conform manierei voastre de acum de a etala toate intimităţile. Povesteşti cum te-a bătut şi cum l-ai bătut şi tu pe el, promiţi c-o să-l mai baţi, şi spui cum a promis şi el c-o să te bată. Vrei să anexezi la articolul tău un smoc de păr pe care l-ai smuls din chica lui. Dar iată că s-a făcut dimineaţă... Alergi prin cameră şi aştepţi să se facă ora la care ziarul îşi începe activitatea. Te prezinţi la redactor şi acesta, deodată, cu o figură liniştită, te anunţă că s-a împăcat încă în ajun cu antreprenorul-rival, care şi-a încetat publicaţia şi care i-a cedat abonaţii şi că şi-au cinstit împăcarea cu o sticlă de şampanie la Dussot. Pe urmă îţi mulţumeşte pentru serviciu şi te anunţă că nu mai are nevoie de tine. Spune-mi şi mie în ce situaţie te afli ?

* *Redacţia consideră că tabloul este puţin exagerat* (N. aut.).

Cel mai mult nu pot să sufăr ultimele zile ale lăsatei secului, cînd prostimea se îmbată în ultimul hal. Mutrele tîmpe ale beţivilor îmbrăcaţi în halate şi în haine rupte se înghesuie pe lîngă cîrciumi. Iată doi care s-au oprit pe stradă, unul insistă că e general, iar celălalt îi zice : „Minţi, mă !“ Ăla se înfurie şi înjură, iar ălălalt : „Minţi, mă !“ Ăla se înfurie şi mai mult, iar ăsta o ţine pe a lui : „Minţi, mă !“ şi uite aşa pînă au repetat-o de două sute de ori ! Amîndoi găsesc ceva frumos în repetarea neputincioasă şi nesfîrşită a aceluiaşi cuvînt, şi, ca să zic aşa, se cufundă în mlaştina plăcerii pe care le-o dă neputinţa propriei lor umilinţe.

Citind foiletoanele voastre, îmi imaginez fără să vreau un fel de nesfîrşită lăsata secului, beată, stupidă şi care ţine de atîta vreme în literatura noastră. Căci nu se petrece oare cu voi acelaşi lucru care se petrece cu cei doi zdrenţăroşi care s-au oprit la colţ de stradă ? Nu insistă oare rivalul tău în fiecare foileton că e general şi nu-i răspunzi tu oare, ca şi ăla din colţul străzii : „Minţi, mă !“. Şi toate astea de un număr infinit de ori fără să vă treacă prin cap că de toate astea ni s-a făcut lehamite. Voi doi apăreţi în imaginaţia mea chiar ca de lăsata secului, cuprinşi de demenţă şi de beţie, într-o ultimă zi (iertată de păcat !), vă văd cum vă tăvăliţi fiecare în faţa ferestrei redacţiei sale şi vă foiţi în zăpada murdară, neagră a capitalei, strigîndu-vă unul altuia cu nişte voci răguşite :

— Ajutor ! Aju-tor ! Aju-tor !

Dar nu zic nimic şi mă grăbesc să trec mai departe...

Un observator tăcut.

N. B. „Un observator tăcut“ este pseudonimul „unei persoane“, am uitat să vă previn.

IX

APROPO DE O EXPOZIȚIE

Am vizitat expoziția [36]. La expoziția mondială vieneză se trimit destul de multe tablouri ale pictorilor noștri. Asta s-a mai făcut și pictorii ruși încep să fie cunoscuți în Europa. Și totuși te gîndești la un lucru : pot fi oare înțeleși acolo pictorii noștri și din care anume punct de vedere vor fi ei apreciați. După părerea mea, dacă veți traduce o comedie a lui Ostrovski, să spunem *O mînă spală pe alta,* și chiar orice comedie de-a lui, și o veți traduce cît mai bine cu putință în germană sau în franceză și o veți pune undeva pe o scenă din Europa, nu știu, zău, ce va ieși din asta. O să se înțeleagă, desigur, cîte ceva și, cine știe, poate că va fi gustată în parte, dar cel puțin trei sferturi din comedie va fi absolut inaccesibilă receptivității europene. Țin minte că în tinerețe am fost teribil de interesat de știrea că dl. Viardot (soțul celebrei cîntărețe care cînta pe atunci la noi la opera italiană) [37], un francez care nu știe nici un cuvînt rusesc îl traduce pe Gogol, sub îndrumarea d-lui Turgheniev. Viardot avea desigur o înclinație artistică și critică și în plus o sensibilitate în înțelegerea poeziei altor națiuni, ceea ce a și demonstrat cu excelenta sa traducere a lui *Don Quijote* în limba franceză. Domnul Turgheniev îl înțelegea, fără îndoială, pe Gogol cu multă subtilitate, îl iubea, bănuiesc, cum îl iubea pe atunci toată lumea pînă la extaz, și în plus el însuși era poet, deși pe vremea aceea nu-și începuse încă activitatea poetică. (*N. B.* Turgheniev tocmai scrisese cîteva poezii [38], am uitat care anume, și nuvela *Trei portrete,* o lucrare deja importantă). Astfel că putea să și iasă ceva ca lumea. Trebuie să

mai spun că dl. Turgheniev cunoştea, probabil, excelent limba franceză. Şi ce credeţi ? Traducerea a ieşit atît de ciudată, încît, deşi am presimţit că Gogol nu poate fi tradus în franceză, nu m-am aşteptat totuşi la un asemenea rezultat. Traducerea, aceasta mai poate fi găsită şi acum — vedeţi şi dumneavoastră ce-a ieşit. Gogol a dispărut cu totul. Tot umorul, tot comicul, toate detaliile şi momentele principale ale deznodămintelor, care şi acum, cînd ţi le aminteşti în intimitate (şi adesea în momentele cele mai neliterare ale vieţii), îţi provoacă hohote de rîs, totul a dispărut, de parcă nici n-a fost. Mă întreb ce concluzie or fi tras pe atunci francezii cu privire la Gogol, judecîndu-l după traducerea asta, de altfel, se pare că n-au tras nici o concluzie. *Dama de pică, Fata căpitanului,* care au fost traduse tot pe atunci în franceză, aproape că s-au pierdut şi ele, fără îndoială, deşi conţin mult mai multe lucruri de înţeles decît la Gogol. Într-un cuvînt, tot ce este caracteristic, tot ce este cu precădere al nostru, naţional (şi, prin urmare, tot ce este cu adevărat artistic), este, după părerea mea, de neînţeles pentru Europa. Traduceţi romanul *Rudin* al lui Turgheniev (vorbesc despre dl. Turgheniev pentru că este cel mai tradus din scriitorii ruşi, iar despre romanul *Rudin* pentru că acesta, mai mult decît oricare alta din lucrările d-lui Turgheniev, aduce a ceva nemţesc), în orice limbă europeană, şi nici măcar acest roman n-o să fie înţeles. Esenţialul n-o să fie nici măcar bănuit. Iar *Povestirile unui vînător* n-o să fie înţelese, la fel cum n-a fost înţeles nici Puşkin, nici Gogol. Aşa că impresia mea este că toate marile noastre talente sînt, poate, condamnate pentru multă vreme să fie cu totul necunoscute pentru Europa : şi chiar cu cît e talentul mai mare şi mai original, cu atît o să fie mai de neînţeles. Şi cu toate acestea noi îl înţelegem pe Dickens în ruseşte, poate în aceeaşi măsură cu englezii, poate chiar cu toate nuanţele sale şi poate chiar ţinem la el nu mai puţin decît concetăţenii săi. Şi totuşi cît e Dickens de tipic, de original şi de naţional ! Ce concluzie se poate trage de aici ? O asemenea înţelegere a altor naţiuni e un dar special al ruşilor în raport cu Europa ? Poate că într-adevăr e vorba de un dar special şi dacă acest dar (ca şi darul de a vorbi limbi străine, într-adevăr mai mare decît la alţi europeni) există, este de o mare semnificaţie şi e plin de promisiuni pentru viitor, îi predestinează la multe pe ruşi, deşi nu ştiu ce să spun — dacă e un dar într-adevăr bun sau are şi ceva rău în el... E mai plauzibil (o să

spună mulți) faptul că europenii cunosc încă puțin Rusia și viața rusească, pentru că n-au avut de ce s-o cunoască prea amănunțit. E drept, Europa n-a avut nici o nevoie specială să ne cunoască prea amănunțit. Și totuși pare un fapt cert că un european, oricare ar fi naționalitatea lui, învață întotdeauna mai ușor o altă limbă europeană și pătrunde mai ușor în sufletul altei națiuni europene, decît învață limba rusă și înțelege esența noastră rusească. Chiar și europenii care ne-au studiat special pentru anume scopuri (și au fost scopuri dintr-astea) și care au cheltuit multă muncă pentru aceasta, au plecat de regulă de la noi, deși după un studiu îndelungat, fără să înțeleagă pînă la capăt unele fapte și se poate spune că nu le vor înțelege încă o bucată de vreme, în orice caz generațiile actuale și cele imediat următoare. Toate acestea ne sugerează încă o lungă și foarte tristă însingurare în familia europeană a popoarelor, încă o îndelungată perioadă de erori ale europenilor în judecățile lor asupra Rusiei, evidenta lor înclinație de a vedea răul din noi și poate că explică o permanentă și generală dușmănie a Europei față de noi, bazată pe un fel de senzație puternică, nemijlocită, de repulsie, în parte chiar un fel de teamă mistică față de noi, și o eternă, cunoscută și veche sentință pe care ne-au dat-o : că nu sîntem de fel europeni... Bineînțeles, că noi ne supărăm și ne ieșim din piele ca să demonstrăm că sîntem europeni...

Nu spun, evident, că în Europa n-o să fie înțeleși peisajiștii noștri : vederile din Crimeea, Caucaz și chiar din stepele noastre vor trezi, desigur, interes și acolo. În schimb, peisajul nostru rusesc, cu precădere cel național, adică al zonei nordice și centrale a Rusiei noastre europene, cred că nu va produce un efect prea mare la Viena. „E o natură săracă", tot specificul căreia constă, ca să zic așa, în lipsa ei de specific ; nouă ne e totuși dragă și scumpă. Ei, dar ce le pasă lor de sentimentele noastre ? Iată, de pildă, cei doi mesteceni din peisajul d-lui Kuindji *(Vedere din Valaam)* : în prim-plan e o baltă și o vegetație de baltă, în planul îndepărtat e o pădure, acolo se vede parcă un nor, parcă n-ar fi nor, dar e întuneric, e umezeală, te și pătrunde umezeala asta, aproape că o simți, iar între pădure și tine sînt doi mesteceni albi, viguroși și expresivi — punctul forte al tabloului. Ei, și ce are special tabloul ăsta ? Ce are caracteristic ? Și totuși ce plăcute sînt toate lucrurile astea ale lui : poate că mă înșel, dar unui neamț așa ceva nu poate să-i placă prea mult.

Despre tablourile istorice nici n-ai ce să spui : nu mai strălucim de multă vreme în pictură pur istorică şi, prin urmare, nici Europa n-are cum să fie prea încîntată, după cum n-o să fie prea încîntată nici măcar de scenele noastre de luptă, nici măcar transmutarea cerchezilor (un tablou uriaş şi pestriţ, poate cu mari calităţi, mi-e greu să judec) nu va produce, cred, în străinătate o prea mare impresie. Dar pictura noastră de gen, ce-o să se înţeleagă din pictura noastră de gen ? La noi, de atîţia ani de zile, pictura asta domină aproape în exclusivitate şi dacă e să ne mîndrim cu ceva şi să arătăm ceva, atunci nu poate fi vorba decît de pictură de gen. Iată, de pildă, un tablou mic (al lui Makovski), *Amatori de cîntec de privighetoare*, parcă, nu ştiu exact. Priviţi : o cameră de tîrgoveţ sau a vreunui soldat în retragere, vînzător de păsări cîntătoare, care e probabil şi păsărar. Se văd cîteva colivii, bănci, o masă pe care e pus un samovar, la masă stau oaspeţii, doi negustori sau prăvăliaşi, amatori de cîntec de privighetoare. Privighetoarea, într-o colivie atîrnată la fereastră, fluieră, cîntă, ciripeşte, iar oamenii ascultă. Amîndoi par a fi oameni serioşi, nişte negustori strînşi la pungă şi speculanţi, oameni în vîrstă şi poate nişte zurbagii acasă (pentru că aşa se consideră, că toată această „împărăţie a întunericului" e alcătuită neapărat din nişte zurbagii care trebuie să-şi facă de cap acasă), şi totuşi cei doi s-au şi topit de plăcere, de o plăcere dintre cele mai nevinovate, aproape mişcătoare. Se petrece ceva mişcător, pînă la prostie. Cel care stă la fereastră şi-a lăsat puţin capul în jos, şi-a ridicat o mînă şi o ţine aşa, ascultă, se topeşte, pe faţa lui e un zîmbet extaziat, ascultă ultimele triluri... Vrea să prindă ceva, i-e frică să nu piardă ceva. Un altul stă la masă, la o ceaşcă de ceai, stă aproape cu spatele la noi, dar ştii că „suferă" nu mai puţin decît prietenul lui. În faţa lor e gazda care i-a chemat să asculte şi să le vîndă, desigur, tot lor privighetoarea. E un bărbat înalt şi uscăţiv, cam de patruzeci de ani, îmbrăcat cam prea fără jenă, în nişte haine de casă (şi la ce să te mai formalizezi acum) : le spune ceva negustorilor şi simţi că o face cu autoritate. Faţă de prăvăliaşi el, ca poziţie socială, adică după gologanii pe care-i are, e, desigur, o nulitate, dar acum are o privighetoare şi o privighetoare bună şi de aceea priveşte cu mîndrie (de parcă el ar fi cel care cîntă) ; se adresează negustorilor chiar cu un fel de obrăznicie, cu severitate (să n-o luăm nici aşa...) e interesant că negustorii cu siguranţă gîndesc că aşa şi trebuie să fie,

ca el să le frece puţin ridichea, că „prea are o privighetoare bună !“ Cum se termină cu ceaiul începe tîrgul... Ei bine, vă întreb eu, ce-o să înţeleagă din tabloul ăsta un neamţ sau un evreu vienez (se spune că Viena, ca şi Odesa, e plină de evrei) ? Poate că cineva o să le explice despre ce e vorba şi o să afle că negustorul rus de condiţie mijlocie are două patimi — trăpaşii şi privighetorile şi că în asta-i tot hazul ; şi ce-o să iasă de aici ? Asta e o informaţie abstractă şi neamţului o să-i vină foarte greu să-şi dea seama unde-i hazul. Noi însă privim tabloul şi zîmbim, ne amintim de el şi încercăm din nou un sentiment vesel şi plăcut. Sînt sigur, cu riscul de a fi ridicol, că în tablourile astea mici se remarcă chiar un sentiment de dragoste pentru oameni, nu numai pentru ruşi în particular, ci pentru oameni în general. Tabloul acesta nu l-am dat decît ca un exemplu. Dar ceea ce e mai ciudat e faptul că un tablou de acest fel, făcut de un neamţ, din viaţa lor nemţească, noi o să-l înţelegem ca şi ei înşişi şi chiar o să ne entuziasmeze ca şi pe ei înşişi sentimentele nemţeşti, nemţii, însă, n-o să ne înţeleagă de loc. De altfel, poate că într-un anume sens împrejurarea asta e convenabilă pentru noi.

Dar iată un joc de cărţi într-o cabină a unei nave estoniene sau lituaniene ; asta desigur vor înţelege toţi, mai ales figura băiatului care participă la joc ; toată lumea joacă cărţi şi ghiceşte în cărţi, aşa că *Decarul de pică* (aşa se numeşte tabloul) va fi înţeles, dar nu cred că vor fi înţeleşi de pildă „Vînătorii“ lui Perov. Am numit special unul din tablourile cele mai lesne de înţeles ale picturii noastre naţionale de gen. E un tablou cunoscut de multă vreme : *Popas vînătoresc*. Unul din vînători minte cu patimă şi cu bună ştiinţă, un altul ascultă şi crede din toată inima, iar un al treilea nu crede nimic, stă pe jumătate culcat şi rîde... Ce minunăţie ! Sigur, dacă e să explici, o să înţeleagă şi nemţii, dar n-o să înţeleagă aşa cum înţelegem noi, că e acolo un mincinos de rus şi că minte ruseşte. Noi aproape că auzim şi ştim ce anume spune, ştim şi cum minte, îi ştim şi stilul şi sentimentele. Sînt convins că dacă dl. Perov ar fi zugrăvit (şi ar fi putut-o face cu siguranţă) nişte vînători francezi sau nemţi (evident, altfel şi cu alte chipuri), noi ruşii am fi înţeles şi minciunile nemţeşti şi cele franţuzeşti, cu toate subtilităţile lor, cu toate nuanţele naţionale, am fi ghicit, numai şi numai privind tabloul, şi stilul şi tema minciunii. Ei bine, neamţul însă n-o să ne înţeleagă minciunile oricît s-ar sforţa.

Nu pierde, evident, mare lucru şi pentru noi poate că e mai convenabil aşa, în schimb însă n-o să înţeleagă pe deplin tabloul şi, prin urmare, n-o să ne aprecieze cum trebuie, ei şi asta e păcat, pentru că mergem acolo ca să fim lăudaţi.

Nu ştiu cum o să fie priviţi la Viena *Cîntăreţii de psalm* ai lui Makovski. După părerea mea ăsta nu e un tablou de gen, e un tablou istoric. Glumesc, desigur, dar priviţi cu atenţie : nu sînt decît nişte corişti, într-un sens un cor oficial, care interpretează un concert de liturghie. Toţi aceşti domni sînt îmbrăcaţi în costume oficiale şi au bărbiile bine rase. Priviţi-l, de pildă, pe acest domn cu favoriţi, e clar că e, ca să zic aşa, travestit într-un costum pe care nu-l poartă decît cu ocazia slujbei. E adevărat, toţi coriştii de biserică îşi pun haine dintr-astea numai cu ocazia slujbei, e un obicei vechi din vremuri patriarhale, aici însă travestiul e parcă mai izbitor. Un asemenea funcţionar model ne-am obişnuit să-l vedem doar în uniformă şi la minister ; un om modest şi serios, tuns cuviincios, un om dintr-o pătură de mijloc. El intonează ceva în genul cunoscutului „tulburat" !, dar cînd te uiţi la el, „tulburat"-ul se transformă şi el în ceva oficial. Nu e nimic mai ridicol decît gîndul că acest cetăţean serios, împăcat cu slujba sa, ar putea fi „tulburat" ! Dacă nu te uiţi la ei, dacă priveşti în altă parte şi nu faci decît să-i asculţi, impresia e minunată, dacă însă priveşti figurile lor, ţi se va părea că psalmul se cîntă numai aşa, de formă... şi că în realitate se petrece cu totul altceva...

Mă tem teribil de „tendinţă", mai ales cînd cuprinde un artist tînăr şi mai ales dacă-l cuprinde la începutul activităţii sale şi iată de ce mi-e teamă : mi-e teamă că scopul tendinţei nu se va realiza. Nu ştiu dacă o să mă creadă un critic simpatic, pe care l-am citit de curînd, dar pe care nu vreau să-l numesc acum, nu ştiu dacă o să creadă că orice lucrare de artă lipsită de o tendinţă premeditată, o lucrare realizată numai dintr-o necesitate artistică şi chiar pe un subiect lipsit de orice aluzie la vreo „tendinţă", nu ştiu dacă o să mă creadă criticul, dar o asemenea lucrare se va dovedi mult mai eficientă sub aspectul scopului urmărit decît toate „cîntecele despre cămaşă" (nu ale lui Hood, ale scriitorilor noştri), deşi, superficial, ar părea, poate, să nu reprezinte decît „satisfacerea unei curiozităţi gratuite". Dacă nici oamenii învăţaţi nu-şi dau seama, pe cît se pare, de asta, atunci ce trebuie să se petreacă uneori în inima

şi în capul tinerilor noştri scriitori şi pictori ? Ce haos de concepţii şi de simţiri premeditate... De dragul opiniei publice, un poet tînăr îşi sufocă necesitatea firească de a se exprima în imagini personale, se teme că va fi condamnat pentru „satisfacerea unor curiozităţi deşarte", striveşte imaginile care izbucnesc spontan din sufletul lui, nu le lasă să se dezvolte, nu le ia în seamă, şi-şi smulge, chinuit, o temă care va satisface o opinie comună, o opinie „în uniformă", liberală şi socială. O greşeală pe cît de naivă, pe atît de grosolană. Una dintre cele mai grosolane erori constă în ideea că demascarea viciului (sau a ceea ce liberalismul consideră a fi viciu) şi aţîţarea la ură şi la răzbunare se consideră a fi singurul drum posibil pentru atingerea scopului ! De altfel, chiar şi pe acest drum îngust un mare talent ar avea cum să se lanseze la începutul activităţii, ar trebui doar să ne amintim mai des că un cuvînt spus e de argint, iar un cuvînt nespus e de aur. Sînt talente cu totul şi cu totul remarcabile, care au promis atît, dar care au fost într-un asemenea hal mîncate de tendinţă, că pînă la urmă s-au trezit îmbrăcate în uniformă. Am citit ultimele două poeme ale lui Nekrasov — e cert, stimatul nostru poet umblă în uniformă. Şi chiar şi în poemele acestea sînt lucruri bune, care ne amintesc talentul de altădată al lui Nekrasov [39]. Dar, din păcate, totul e în uniformă : subiectul, procedeul, ideea, stilul, firescul... Da, chiar şi firescul. Ştie oare venerabilul nostru poet că nici o femeie, chiar dacă e copleşită de sentimentele cetăţeneşti cele mai elevate, care a trecut prin atîtea chinuri ca să se întîlnească cu soţul ei „nefericit", care a făcut şase mii de verste în căruţă şi care „a gustat plăcerea căruţei" şi care, după cum vreţi să ne convingeţi, a coborît în zbor „de pe înalta culme a Altaiului" (ceea ce, între noi fie spus, e cu totul imposibil), ştii oare, dumneata, poete, că această femeie nu va săruta pentru nimic în lume mai întîi lanţurile omului pe care-l iubeşte, ea-l va săruta neapărat mai întîi pe el însuşi şi abia după aceea îi va săruta lanţurile, dacă avîntul generos al sentimentelor cetăţeneşti va izbucni chiar atît de puternic şi de neaşteptat în sufletul ei ; şi aşa va proceda absolut orice femeie. E, desigur, o observaţie măruntă, pentru că şi poemul acesta e scris numai aşa, ca să scapi de o obligaţie de întîi ianuarie... Dl. Nekrasov, însă, e un nume literar de rezonanţă, un nume consacrat şi are la activul său multe versuri frumoase. E un poet al suferinţei

şi aproape că-şi merită acest atribut. Ei, şi totuşi îmi pare rău de cei tineri : nu i-e dat oricui să aibă un talent atît de puternic, încît să nu se supună la începutul activităţii unei idei în uniformă şi să se ferească de optica şi de moartea literară. Ce poţi să-i faci : uniforma e frumoasă şi ce bine e brodată, şi cum mai sclipeşte... Şi ce convenabilă e ! Vreau să spun, că astăzi e deosebit de convenabilă.

Cînd am citit în ziare despre edecarii d-lui Repin, am simţit că mă cuprinde teama. Subiectul însuşi e îngrozitor : la noi e un fel de tradiţie, edecarii sînt cei mai apţi să exprime cunoscuta idee socială despre acea datorie pe care clasele suspuse n-o vor putea plăti niciodată poporului. M-am şi pregătit să-i văd pe toţi în uniformă şi cu etichete pe frunte. Şi cînd colo !... Spre bucuria mea, teama mi s-a dovedit a fi nefondată : edecarii sînt nişte edecari adevăraţi şi nimic mai mult. Nici unul din ei nu strigă de pe tablou : „Uite cît sînt de nenorocit şi uite în ce hal eşti tu de îndatorat poporului !" Şi măcar şi acest lucru constituie un mare merit al pictorului. Figurile sînt simpatice şi bine cunoscute : doi dintre edecarii din faţă sînt gata aproape să rîdă, în orice caz nu sînt gata să plîngă şi nu se gîndesc de fel la situaţia lor socială. Soldăţelul umblă cu cioara vopsită, vrea să-şi aprindă luleaua. Puştiul face pe seriosul, ţipă, se ceartă — e o figură uimitoare, aproape cea mai reuşită din întregul tablou, egală prin concepţie cu edecarul ultim, un ţăran adus din spate, care se tîrăşte separat de ceilalţi, nici măcar nu i se vede faţa. E greu să-ţi imaginezi că vreo idee despre îndatoririle politico-economice şi sociale ale claselor suspuse faţă de popor ar putea să pătrundă vreodată în capul sărman, lăsat în jos al acestui ţăran strivit de o suferinţă seculară... şi, ştii, dumneata, simpaticul meu critic, această inocenţă smerită a ţăranului realizează mult mai mult scopul, decît ai putea crede, şi e vorba chiar de scopul dumitale, diriguitor, liberal ! Vor fi oameni care vor pleca cuprinşi de durere şi de dragoste (şi ce dragoste !) pentru acest ţăran sau pentru acest puşti sau pentru acest escroc de soldat ! Nu poţi să nu-i iubeşti pe aceşti oameni lipsiţi de apărare, nu poţi, să pleci fără să începi să-i iubeşti... Nu poţi să nu te gîndeşti că le eşti îndatorat, că eşti într-adevăr îndatorat poporului... Acestă „partidă" de edecari o să-ţi apară şi în vis, o să-ţi aminteşti de ea şi după cincisprezece ani ! Şi dacă n-ar fi fost atît de fireşti, de inocenţi şi de simpli, n-ar fi lăsat o asemenea impresie şi n-ar

fi creat un asemenea tablou. Pentru că este un tablou aproape desăvîrşit ! Scîrboase sînt toate aceste gulere de uniformă, oricît le-ai broda cu fir de aur ! De altfel, ce să mai vorbim, nici n-ai cum să povesteşti tabloul, e prea dificil să redai în cuvinte un tablou. O să spun pur şi simplu că sînt nişte figuri gogoliene. E un cuvînt mare, dar nu afirm că dl. Repin este un Gogol în arta sa. Pictura noastră de gen nu s-a ridicat încă pînă la nivelul unui Gogol sau al unui Dickens.

De altfel, o anume exagerare se poate observa şi la dl. Repin, e vorba de costume şi observaţia afectează numai două figuri. Zdrenţe de astea nici nu există. Cămaşa, de pildă, a nimerit parcă într-o albie unde se toca să zicem carne cu satîrul. Evident, edecarii nu strălucesc prin eleganţă. Toată lumea ştie ce fel de oameni sînt edecarii : în orice caz, după cum s-a scris în repetate rînduri, acasă la ei, spre sfîrşitul iernii se hrănesc cu coajă de copac şi cel puţin unii dintre ei se duc primăvara să tragă şlepul numai pentru cașă, fără nici un fel de altă plată. Au fost cazuri cînd edecarii au murit din primele zile chiar lîngă cașă. Se înfige în cașă de foame şi se îneacă, „plesneşte". Se spune, că doctorii care le-au făcut autopsie n-au găsit decît cașă, cașă pînă-n gît. Iată ce fel de oameni sînt edecarii uneori. Şi totuşi cuvîntul nerostit e de aur, cu atît mai mult cu cît o cămaşă de asta nici nu poate fi îmbrăcată, poate fi cel mult scoasă : nu poţi s-o tragi pe tine. De altfel, în raport cu calităţile şi cu originalitatea concepţiei tabloului, această minusculă exagerare a costumelor e insignifiantă.

Îmi pare rău că nu cunosc nimic despre dl. Repin. Aş fi curios să ştiu dacă e tînăr sau nu. Aş vrea foarte mult să fie un om foarte tînăr şi un pictor aflat la început de drum. Cu cîteva rînduri mai sus m-am grăbit să spun că totuşi nu e încă un Gogol. Da, d-le Repin, mai aveţi îngrozitor de mult pînă la Gogol şi succesul dumneavoastră meritat nu trebuie să vă ameţească. Pictura noastră de gen se află pe un drum bun. Sînt şi talente, dar îi mai lipseşte ceva ca să se facă mai cuprinzătoare, mai largă. Şi la Dickens nu e vorba decît tot de gen şi atît, dar Dickens l-a creat pe *Pickwick* pe *Oliver Twist,* a creat *Bunicul şi nepoata* în romanul *Magazinul de antichităţi ;* pictura noastră de gen mai are mult pînă la asta, ea tot mai stă în „Vînători" şi „Privighetori". Dickens are şi el o mulţime de „Privighetori" şi „Vînători", dar în planul doi. Cred chiar că pentru pictura noastră de gen, în momentul actual al artei

noastre, un *Pickwick* sau *Nepoata* apar ca ceva ideal, iar după cîte mi-am dat seama din discuţiile cu unii dintre pictorii noştri cei mai remarcabili, aceştia se tem de ideal ca dracu de tămîie. E o teamă nobilă, nu încape nici o îndoială, dar superstiţioasă şi nedreaptă. Pictorii noştri au nevoie de mai mult curaj, de mai multă independenţă a gîndirii şi poate de mai multă cultură. Iată de ce, cred, suferă genul nostru istoric, care parcă s-a stins. Probabil, pictorii noştri de astăzi se tem de pictura istorică şi de asta au evadat în pictura de gen, ca unica manifestare autentică şi legitimă a oricărui talent. Impresia mea este că pictorul parcă presimte că (după concepţia sa) în pictura istorică va trebui neapărat să afişeze „idealul" şi, prin urmare să mintă. „Realitatea trebuie să fie descrisă aşa cum e", spun ei ; de fapt, însă o asemenea realitate nu există şi nici n-a existat vreodată, pentru că esenţa lucrurilor este inaccesibilă omului şi natura este receptată de om aşa cum se reflectă ea în ideea sa, după ce trece prin sentimentele sale şi ca atare trebuie să lăsăm mai mult spaţiu ideii şi să nu ne temem de „ideal". Un portretist, de pildă, îşi aşază subiectul ca să facă un portret după el, se pregăteşte, îl cercetează. De ce o face ? Pentru că, din practică, ştie că un om nu seamănă întotdeauna cu sine însuşi şi de asta şi caută „ideea esenţială a fizionomiei lui", acel moment cînd subiectul seamănă mai mult cu sine însuşi. Talentul portretistului constă tocmai în ştiinţa depistării şi a fixării acestui moment, şi, prin urmare, pictorul nu face decît să se încreadă mai curînd ideii sale (idealului său), decît realităţii în faţa căreia se află. Impresia mea e că la noi sînt destui care nu cunosc asta. Iată, de pildă, *Imnul Pitagorenilor* al lui Bronnikov ; un pictor de gen (chiar dintre cei mai talentaţi) se va şi mira cum poate un pictor contemporan să se apuce de asemenea teme. Şi totuşi temele acestea (aproape fantastice) sînt la fel de reale şi de necesare artei şi omului, ca şi realitatea curentă.

Ce este în fond genul ? Genul este arta descrierii realităţii contemporane, curente, pe care pictorul a trăit-o personal şi pe care a văzut-o cu ochii lui, spre deosebire, de pildă, de realitatea istorică, pe care n-ai cum s-o vezi cu ochii tăi şi care e reprezentată nu în curgerea ei, ci într-o imagine terminată. O *nota bene :* spunem „a văzut cu ochii lui". Dickens însă nu l-a văzut niciodată pe Pickwick cu ochii lui, l-a observat doar în diversitatea realităţii cercetate, a creat un chip şi l-a pre-

zentat ca pe un rezultat al observaţiilor sale. Astfel, chipul e la fel de real, ca şi unul autentic, deşi Dickens n-a luat decît ideea realităţii. La noi, însă, se face confuzie în jurul conceptelor de realitate. Realitatea istorică în artă, de pildă, e desigur alta, decît cea curentă (genul), prin însuşi faptul că e finită şi nu se află într-un proces de constituire. Întrebaţi ce psiholog vreţi şi o să vă explice că dacă-ţi imaginezi un eveniment terminat, istoric (şi nu se poate trăi fără să-ţi imaginezi trecutul), evenimentul acesta îţi va apare *neapărat* ca o imagine încheiată, cu adaosul, adică, al întregii sale evoluţii ulterioare, evoluţie care nici n-a avut încă loc în acel moment istoric în care pictorul caută să-şi situeze personajul sau evenimentul. Din cauza asta esenţa fenomentului istoric nici nu poate fi reprezentată de pictori exact aşa cum, poate, a avut loc în realitate. Astfel, pictorul va fi cuprins de un fel de teamă superstiţioasă că se va vedea, fără voia lui, obligat să „idealizeze", ceea ce, conform concepţiei sale, înseamnă să mintă. Ca să scape de o eroare închipuită el încearcă (au fost cazuri) să amestece două realităţi, cea istorică şi cea curentă, şi din acest amestec nefiresc rezultă o minciună mai mare ca toate. După părerea mea, această eroare dăunătoare se remarcă în unele tablouri ale domnului Ghe. Din tabloul său *Cina cea de taină,* de pildă, care a produs pe vremuri atîta vîlvă [40], a făcut cea mai desăvîrşită pictură de gen. Priviţi cu mai multă atenţie : e o ceartă obişnuită a unor oameni cu totul obişnuiţi. Iată-l pe Hristos, dar Hristos e oare ? E un tînăr oarecare, poate într-adevăr un om foarte bun, întristat de cearta sa cu Iuda, care se află şi el aici şi se îmbracă pentru a merge să-l denunţe, dar nu e acel Hristos pe care-l cunoaştem noi. La Învăţător s-au repezit toţi prietenii săi ca să-l liniştească, dar se pune întrebarea : unde sînt optsprezece veacuri de creştinism ? Cum se poate ca din această ceartă obişnuită a acestor oameni atît de obişnuiţi, precum cei care s-au întîlnit la dl. Ghe ca să cineze, să fi ieşit ceva atît de uriaş ?

Aici nu se explică nimic, lipseşte adevărul istoric, lipseşte pînă şi adevărul picturii de gen. Totul e fals.

Din orice punct de vedere aţi dori să judecaţi, evenimentul nu s-a putut petrece aşa : tot ce se petrece aici e nepotrivit şi neproporţionat cu viitorul. Tizian cel puţin i-ar fi dat învăţătorului acea figură cu care L-a zugrăvit în tabloul său *Să-i dăm Cezarului ce-i al Cezarului ;* atunci multe lucruri ar fi de-

venit imediat clare. În tabloul d-lui Ghe, însă, pur şi simplu s-au certat nişte oameni de treabă ; şi a rezultat ceva fals şi o idee preconcepută, iar tot ce e fals e minciună şi nu e nici un fel de realism. D-l Ghe, însă, s-a zbătut pentru realism.

Am uitat, însă, de expoziţie... De altfel, nu sînt bun de reporter, am vrut să fac doar unele adnotări „apropo de". Cu atît mai mult, redacţia promite să publice o cronică amănunţită despre acele tablouri ale pictorilor noştri care vor fi trimise la expoziţia vieneză sau, poate că şi mai bine, va încerca să vorbească despre asta din expoziţie trecînd în revistă şi impresiile pe care le vor produce, asupra străinilor care vor veni acolo.

XIII

MICI TABLOURI

Vară, vacanţă : praf şi căldură, căldură şi praf. E greu să rămîi în oraş. Toată lumea e plecată. Acum cîteva zile m-am apucat să recitesc manuscrisele care s-au îngrămădit în redacţie... Dar despre manuscrise mai tîrziu, deşi cîte ceva s-ar putea spune şi despre ele... Vrei aer, vrei libertate, dar în loc de aer şi de libertate umbli singur fără nici un scop pe străzile acoperite de nisip şi de var şi te simţi, zău, de parcă te-ar fi jignit cineva, cam ăsta e sentimentul. Se ştie că ai scăpat de jumătate de necaz dacă găseşti vreun vinovat, dar asta e durerea că n-ai pe cine să găseşti...

Acum cîteva zile traversam Nevski Prospekt de pe partea însorită pe cea umbrită. Se ştie că Nevski Prospekt trebuie să fie traversat cu mare grijă, altfel te calcă imediat — te strecori, te uiţi cu atenţie să prinzi momentul, înainte de a porni pe drumul plin de pericole, şi aştepţi ca să se rărească măcar cît de cît trăsurile care trec în goană, pe două sau trei rînduri. Iarna, de pildă, cu vreo două, trei zile înainte de Crăciun, e deosebit de interesant să traversezi : rişti din plin, mai ales dacă de dimineaţă se lasă peste oraş o ceaţă albă, geroasă, că nu vezi un trecător la trei paşi de tine. Ai trecut cumva de primele rînduri de caleşti şi de birje care gonesc spre podul Poliţeiski şi te bucuri că nu mai ai de ce să te temi de ei : tropăitul, huruitul şi strigătele răguşite ale birjarilor au rămas în urma ta, dar n-ai timp să te bucuri : n-ai ajuns decît la mijlocul periculoasei străzi şi mai departe te aşteaptă riscul şi necunoscutul deplin. Te uiţi repede şi cu teamă în jur şi te gîndeşti

iute cum să te strecori şi pe lîngă cel de-al doilea şir de trăsuri, care gonesc de data asta spre podul Anicikov. Simţi, însă, că n-ai cînd să te gîndeşti şi mai e şi ceaţa asta infernală, nu se aud decît ţipete şi tropăit, iar de văzut nu vezi decît la un pas de tine. Şi deodată răsună din ceaţă nişte sunete rapide, dese, ferme, care se apropie tot mai mult de tine, nişte sunete înspăimîntătoare şi monstruoase, care aduc foarte mult cu acea împrejurare cînd şase sau şapte oameni toacă varza cu satîrul într-o albie. „Încotro s-o iau ? Înainte sau înapoi ? O să am timp sau nu ?" Şi ai avut noroc că ai rămas pe loc : din ceaţă, nici la un pas de tine, răsare deodată botul cenuşiu al unui trăpaş cu răsuflare fierbinte, care trăpaş goneşte turbat cu viteza unui expres : zăbalele sînt pline de spumă, arcul s-a aplecat într-o parte, hăţurile sînt întinse, iar picioarele zvelte şi puternice măsoară iute, egal şi ferm cîte un stînjen cu fiecare bătaie. O clipă, strigătul disperat al vizitiului şi — totul a zburat pe lîngă tine din ceaţă în ceaţă şi pe urmă totul, şi tocatul şi ţipetele au dispărut din nou ca o fantomă. O adevărată fantomă petersburgheză ! Îţi faci cruce şi, aproape dispreţuind cel de al doilea şir de trăsuri care te speria atît cu o clipă în urmă, ajungi repede pe trotuarul dorit, tremurînd încă tot de emoţia prin care ai trecut şi — curios — simţind în acelaşi timp nu se ştie de ce şi un fel de satisfacţie, nu pentru că ai scăpat de pericol, ci tocmai pentru că ai fost în pericol. E o plăcere retrogradă, nu zic nimic, şi mai e şi inutilă în veacul nostru, cu atît mai mult cu cît ar trebui să protestezi şi nu să simţi plăcere, pentru că trăpaşul e neliberal în gradul cel mai înalt şi aminteşte de husari sau de negustori puşi pe petrecere şi, prin urmare, inegalitatea, obrăznicia, *la tyrannie* etc. Ştiu şi recunosc, acum însă nu vreau decît să închei. Şi aşa zilele trecute, cu obişnuita prudenţă de iarnă, m-am apucat să traversez Nevski şi deodată mă trezesc din gînduri şi mă opresc uimit chiar în mijlocul traversării : nu e nimeni, nici o caleaşcă, nici măcar vreo birjă zdrăngănitoare ! Locul e pustiu pe o rază de cincizeci de metri cel puţin şi e atît de lipsit de pericol că n-ai decît să te opreşti cu un prieten şi să te apuci să discuţi despre literatura rusă ! E şi neplăcut. Cînd s-a mai văzut asta ?

Praf şi căldură, nişte mirosuri uluitoare, străzi săpate şi case care se renovează. Se lucrează mai mult la faţadă, se modernizează, pentru mai mult şic şi originalitate. Mult mă ui-

meşte arhitectura asta a timpului nostru. Şi în general întreaga arhitectură a Petersburgului e extrem de caracteristică şi de originală şi întotdeauna m-a uluit prin faptul că exprimă întreaga lipsă de caracter şi de personalitate a oraşului, din tot timpul existenţei sale. Caracteristice în sensul pozitiv al termenului, propriu-zis ale lui nu sînt decît aceste căsuţe putrede de lemn, care s-au păstrat încă pe cele mai elegante străzi, alături de nişte clădiri uriaşe şi care te uluiesc ca o grămadă de lemne lîngă un *palazzo* de marmoră. În ceea ce priveşte *palazzo*-urile, ele sînt tocmai cele în care se şi reflectă întreaga lipsă de personalitate a concepţiei, întreaga esenţă negativă a perioadei petersburgheze, de la început şi pînă la sfîrşit. În sensul acesta nu există un oraş ca Petersburgul, în privinţa arhitecturii el e o reflectare a tuturor arhitecturilor lumii, a tuturor perioadelor şi a tuturor modelor, pe rînd totul a fost împrumutat şi deformat într-o manieră proprie. În clădirile acestea veţi citi ca într-o carte tot fluxul de idei şi ideuţe, care au venit din Europa la noi firesc sau neaşteptat şi care, treptat, ne-au învins şi ne-au înrobit. Iată lipsa de personalitate a arhitecturii bisericeşti din secolul trecut, iată o copie jalnică a stilului roman de la începutul secolului nostru şi iată şi epoca renaşterii şi tipul vechiului stil bizantin, descoperit zice-se de arhitectul Ton, pe vremea precedentei domnii. Iată apoi cîteva clădiri-spitale, institute şi chiar palate din primul şi din cel de al doilea deceniu al secolului nostru, e stilul epocii lui Napoleon I, totul e uriaş, fals majestuos şi incredibil de monoton, ceva forţat şi inventat special atunci, odată cu albinele de pe porfirele napoleoniene, pentru exprimarea măreţiei epocii care tocmai începea pe atunci şi a nemaiauzitei dinastii care pretindea să dureze la nesfîrşit. Iată apoi casele acestea, aproape nişte palate, ale unor familii nobiliare de la noi, de mai tîrziu. Aici e vorba de altceva, de maniera unor *palazzo*-uri italiene sau de un stil franţuzesc nu prea curat din perioada prerevoluţionară. Acolo, însă, în *palazzo*-urile veneţiene sau romane şi-au trăit traiul sau şi-l mai trăiesc şi acum generaţii întregi de vechi familii, o familie după alta în decursul secolelor. La noi, însă, s-au făcut palazzo-urile astea în trecuta domnie, dar, se pare, tot cu pretenţie de secole : prea părea fermă şi încurajatoare ordinea de lucruri instaurată atunci şi prin apariţia acestor *palazzo*-uri s-a manifestat toată credinţa în ea : s-au pregătit oamenii să trăiască secole. S-au făcut, însă, toate

astea aproape în ajunul războiului Crimeii, pe urmă a venit și eliberarea țăranilor... O să-mi pară foarte rău dacă am să văd vreodată pe aceste *palazzo*-uri vreo firmă de cîrciumă cu o grădină de vară sau vreo firmă de hotel franțuzesc și, în sfîrșit, iată arhitectura unui uriaș hotel de acum — aci domnește un spirit întreprinzător, americanismul, sute de camere, o uriașă întreprindere industrială : se vede imediat că au apărut și la noi căile ferate și ne-am trezit și noi în chip de oameni întreprinzători. Și acum, acum... zău că nici nu știi cum să definești arhitectura noastră de astăzi. E un fel de haos, care, de altfel, consonează cu haosul nostru de azi. Sînt o mulțime de clădiri înalte (în primul rînd înalte) făcute pentru locuințe, cu niște ziduri, se spune, extrem de subțiri și construite cu o mare zgîrcenie, cu o uluitoare arhitectură a fațadei : e și Rastrelli și rococoul tîrziu, balcoane și ferestre în maniera dogilor : neapărat *oeil-de-boeuf* și neapărat cinci nivele și toate astea pe aceeași fațadă. „Să-mi pui neapărat, frățioare, niște ferestre dogești, ce-s eu mai rău decît dogele ăla al lor cu fundul gol, iar etajele să mi le faci pe toate patru ca să iau chiriași, fereastra e fereastră, iar etajul e etaj, că nu poci ca din cauză de prostii să ni se ducă de rîpă capitalul". Nu sînt însă foiletonist petersburghez și nu despre asta am vrut să vorbesc. Am început-o cu manuscrisele aflate în redacție și am terminat-o cu niște lucruri care nu mă privesc.

2

Praf și căldură. Se spune că pentru cei rămași în Petersburg s-au deschis cîteva grădini și localuri de distracție, unde se poate „respira" aer curat. Nu știu dacă ai ce să respiri acolo, n-am fost încă nicăieri. În Petersburg e mai cald, mai sufocant, mai trist. Și s-au mai și deschis în oraș o mulțime de grădini prin niște locuri unde nu le-ai fi bănuit niciodată. Aproape pe fiecare stradă întîlnești acum firme atîrnate pe porți, uneori acoperite de var și de cărămizi, pe care scrie : „intrare în grădina localului". Acolo, în curte, undeva în fața unei clădiri vechi era o grădiniță împrejmuită cu un gard cu zăbrele, ei bine, asta e acum „grădina localului". Spuneți-mi de ce în Petersburg e mai trist duminică decît în cursul săptămînii ?

Din pricina vodcii ? De beţie ? Pentru că ţăranii beţi se tăvălesc şi dorm pe Nevski seara-n... amiaza mare ? Nu cred. Chefliii din rîndul muncitorilor nu mă deranjează şi eu, care am rămas acum în Petersburg, m-am obişnuit cu ei, deşi înainte nu puteam să-i sufăr, pînă la repulsie. Aceştia umblă beţi de sărbători, uneori în grupuri, se înghesuie şi dau peste oameni — nu puşi pe scandal, ci pentru că un om beat nu poate să nu se înghesuie şi să nu dea peste oameni, înjură cu voce tare, fără să ia în seamă grupuri întregi de copii şi de femei — nu din nesimţire, ci aşa, pentru că omul beat nici nu poate să aibă un alt limbaj decît înjurătura. E vorba chiar de un limbaj, un limbaj întreg, m-am convins de curînd de asta, un limbaj foarte comod şi original, cu totul adaptat pentru un om beat sau doar grizat, aşa că nici n-avea cum să nu apară, şi dacă n-ar fi fost — *il faudrait l'inventer*. Nu glumesc de loc. Judecaţi şi dumneavoastră : se ştie că atunci cînd te grizezi în primul rînd şi mai întîi de toate ţi se leagă limba şi ţi se întoarce greu în gură, fluxul de gînduri însă, la un om ameţit sau la oricine care nu e beat turtă, e de zece ori mai mare. Şi din cauza asta se cere firesc depistarea unui limbaj care să satisfacă cele două stări opuse. Limbajul acesta a fost descoperit şi instaurat în Rusia din vremuri străbune. E vorba pur şi simplu de un substantiv absent în dicţionare, un substantiv foarte comod de pronunţat. Într-o seară tîrzie de duminică mi-a fost dat să fac vreo cincisprezece paşi împreună cu un grup de şase meşteri beţi şi m-am convins deodată că toate gîndurile, toate simţirile şi chiar cele mai profunde judecăţi pot fi exprimate prin simpla rostire a acestui substantiv, care mai este şi extrem de scurt. Un flăcău pronunţă dur şi energic substantivul ca să-şi exprime dispreţuitoarea sa negare a ceva despre care s-a vorbit mai înainte. Un altul, drept răspuns, pronunţă acelaşi substantiv, dar într-un cu totul alt sens şi ton şi anume, în chip de mare îndoială în justeţea negării primului flăcău. Un al treilea e cuprins de indignare faţă de primul flăcău, intră în vorbă brusc şi pătimaş şi-i strigă în faţă acelaşi substantiv, dar de data asta în sens de ocară şi de injurie. În momentul acesta se amestecă din nou al doilea flăcău, pe care l-a indignat cel de al treilea, cel cu ocara, şi-l opreşte aproximativ aşa : „şi tu, cică, ce sări aşa ? Noi discutăm liniştit şi tu te apuci să-l ocărăşti pe Filka !“ Şi toată ideea asta a rostit-o cu acelaşi cuvînt tainic, cu aceeaşi determinare monosilabică a unui obiect, doar

că şi-a ridicat mîinile şi l-a luat de umeri pe al treilea flăcău. Deodată, însă, un al patrulea flăcău, cel mai tînăr din grup, care tăcuse pînă atunci, găsind, probabil dezlegarea acelei dificultăţi primare din care s-au apucat să se certe, ridică mîna şi strigă... Credeţi că strigă *evrica ?* Sau : am găsit, am găsit ! Ei, nu, nici *„evrica"* şi nici „am găsit", repetă doar acelaşi substantiv absent din dicţionare, un singur cuvînt, doar un singur cuvînt, dar cu entuziasm, cu un strigăt de încîntare, cu o încîntare prea mare parcă, pentru că celui de al şaselea, care e şi cel mai bătrîn şi mai mohorît dintre ei, nu i s-a „părut" aşa şi a temperat entuziasmul de papă-lapte al flăcăiaşului, spunîndu-i cu voce moralizatoare de bas... ei, da, acelaşi substantiv interzis întru pronunţie în familie, exprimînd dealtfel clar şi precis : „ce urli, mă, vezi să nu răguşeşti". Şi aşa, fără să pronunţe nici un alt cuvînt, ei au repetat unul după altul de şase ori la rînd doar acest cuvînt şi s-au înţeles perfect unul pe altul. E o întîmplare la care am fost martor. „Hei ! le-am strigat eu nitam-nisam (eram chiar în mijlocul grupului), n-aţi făcut nici zece paşi şi aţi spus de şase ori cuvîntul (i-am zis pe nume) ! E ceva de groază ! Nu vă e ruşine ?"

Toţi s-au holbat deodată la mine, ca la ceva cu totul neaşteptat, şi au tăcut pentru o clipă ; m-am gîndit că o să mă-njure, dar nu m-au înjurat, doar flăcăiaşul cel tînăr, după ce a a mai făcut vreo zece paşi, s-a întors brusc la mine şi mi-a strigat din mers :

— Dar dumneata la ce-l mai zici a şaptea oară, dacă tot ai numărat că noi am zis de şase ori ?

A explodat un hohot de rîs şi grupul s-a îndepărtat, fără să-şi mai bată capul cu mine.

3

Dar nu despre chefliii ăştia vorbesc şi nu sînt ei pricina tristeţii mele duminicale. Am descoperit de curînd că există în Petersburg ţărani, orăşeni şi meseriaşi absolut nebăutori, care nu lasă să le „scape" nimic, nici măcar duminica, şi nu atît asta m-a uimit cît faptul că sînt, se pare, infinit mai mulţi decît am presupus pînă acum. Ei bine, la ăştia mă uit cu şi mai

multă tristeţe decît la cheflii, nu din vreun sentiment de compătimire pentru ei, n-ai nici un motiv să-i compătimeşti, dar aşa-ţi intră-n cap o idee stranie... Dumineca seara (în cursul săptămînii nu-i vezi de loc) foarte mulţi oameni dintr-ăştia, care sînt ocupaţi toată săptămîna, ies, absolut treji pe stradă. Ies special ca să se plimbe. Am remarcat că pe Nevski nu vin niciodată, se plimbă mai mult în jurul casei, sau vin pe-ndelete din cîte o vizită pe care au făcut-o cu familia. (Se pare că în Petersburg sînt multe familii de meseriaşi). Umblă sobru, cu nişte figuri îngrozitor de serioase, de parcă nici nu s-ar plimba, discută foarte puţin între ei — mai ales bărbaţii cu nevestele aproape de loc, dar sînt întotdeauna îmbrăcaţi de sărbătoare. Hainele sînt proaste şi vechi, cele ale femeilor sînt pestriţe, dar totul e spălat şi curăţat de sărbătoare, poate chiar anume pentru ora aceasta. Sînt cîţiva care umblă în haine ruseşti, cei mai mulţi însă sînt îmbrăcaţi nemţeşte şi-şi rad bărbile. Faptul cel mai enervant e că ei par a-şi imagina într-adevăr şi cu toată seriozitatea că plimbîndu-se aşa îşi fac o mare plăcere dumineclă. Ce plăcere poţi să ai pe strada asta largă, pustie, prăfuită, prăfuită chiar şi după apusul soarelui ? Dar şi asta le pare un paradis ; fiecăruia, deci, ce-i place.

Adesea sînt cu copiii, sînt foarte mulţi copii în Petersburg, şi se mai spune că aici mor îngrozitor de mulţi copii. Cei mai mulţi dintre copii sînt mititei de tot, abia umblă sau nici nu ştiu încă să meargă, de asta or fi aşa de puţini copii mai mari, că nu rezistă şi mor ? Observ în mijlocul unui grup un meseriaş — e singur, dar e cu un copil, un băiat — sînt amîndoi singuri şi au amîndoi o expresie singuratică. Meseriaşul, om la vreo treizeci de ani, are o faţă suptă şi nesănătoasă. S-a îmbrăcat de sărbătoare : o haină nemţească roasă pe la cusături, nişte nasturi şterşi şi un guler soios, pantalonii sînt „de ocazie", cumpăraţi la mîna a treia la vreo piaţă de vechituri, totul, însă, e curăţat cît mai bine cu putinţă. Plastron de percal, un cilindru teribil de şifonat, barbă rasă. Probabil că lucrează undeva într-o lăcătuşerie sau în vreo tipografie. Expresia feţei e posomorîtă şi sumbră, îngîndurată, aspră, aproape rea. Îşi ţine copilul de mînă, iar acesta se zbate în urma lui şi-i ţine oarecum pasul. E un băieţel de vreo doi ani şi ceva, foarte slab, foarte palid, dar îmbrăcat cu caftan, are în picioare nişte cizmuliţe cu o margine roşie şi are o pană de păun la pălărie. A obosit, tatăl i-a spus ceva, poate că n-a făcut decît într-adevăr să

spună ceva, dar a ieşit că l-a repezit. Băiatul a tăcut. Dar au mai făcut vreo cinci paşi şi tatăl s-a aplecat, a ridicat cu grijă copilul, l-a luat în braţe şi s-a dus cu el aşa. Băiatul s-a lipit de el, cu încredere şi cu multă obişnuinţă şi, după ce i-a înconjurat gîtul cu mînuţa dreaptă, a început să mă privească cu o uimire copilărească : „De ce, adică, mă ţin după ei şi mă uit aşa ?" I-am făcut un semn cu capul şi i-am zîmbit, dar el s-a încruntat şi s-a apucat şi mai tare de gîtul lui taică-său. Trebuie să fie mari prieteni, ei doi.

Îmi place, cînd umblu pe străzi, să mă uit atent la unii trecători cu totul necunoscuţi, să le studiez chipurile şi să caut să ghicesc : cine sînt, cum trăiesc, cu ce se ocupă şi ce-i interesează mai mult în clipa asta. Despre meseriaşul cu băieţel m-am gîndit atunci că i-a murit nevasta, că nu-i nici o lună de atunci şi că a murit neapărat de tuberculoză. De băieţelul orfan (tatăl lucrează toată săptămîna) are grijă o bătrînică undeva într-un subsol, unde cei doi închiriază o cămăruţă, sau poate numai şi numai un colţ de cameră. Şi acum, duminica, văduvul şi băiatul au fost undeva departe în Vîborg, la singura rudă pe care o mai au, cel mai probabil sora răposatei, la care nu prea mergeau înainte şi care e măritată cu vreun subofiţer cu galon şi care locuieşte neapărat într-o uriaşă casă de stat, tot într-un subsol, dar singură. Ea poate că a şi suspinat după răposată, dar nu prea mult, văduvul n-a suspinat nici el prea mult cît a stat acolo, dar tot timpul era posomorît, vorbea rar şi puţin, a dat-o sigur pe vreo temă de meserie, dar curînd n-a mai vorbit nici despre asta. Probabil că au încins samovarul şi au băut ceai muşcînd din bucăţica de zahăr. Băiatul a stat tot timpul într-un colţ, pe o ladă, se-ncrunta şi se ţinea deoparte, iar spre sfîrşit a aţipit. Şi mătuşa şi bărbatul ei nu prea i-au acordat atenţie, pînă la urmă, însă, i-au dat totuşi lapte şi pîine, cu care prilej subofiţerul, care nici nu-l băgase în seamă pînă atunci a glumit, în chip de alint, ceva pe socoteala copilului, ceva foarte sărat şi nelalocul său şi a rîs (singur de altfel) de gluma sa ; văduvul, însă, chiar atunci l-a repezit aspru şi fără motiv pe băiat, iar acesta drept urmare a vrut imediat pîn'afară şi atunci tatăl l-a scos, fără nici o vorbă şi cu o figură serioasă din cameră... S-au despărţit la fel de sobru şi de posomorît, după cum au şi discutat, cu respectarea întregului ritual de politeţe şi convenienţe. Tatăl a luat băiatul în braţe şi l-a

dus acasă, din Vîborgskaia în Liteinaia. Mîine se duce din nou la atelier, iar băiatul la bătrînică. Şi uite umbli aşa şi inventezi imaginile astea stupide pentru propria ta distracţie. N-au nici un sens şi „nu conţin nimic educativ". De asta te şi apucă ipohondria în duminicile de vacanţă pe străzile posomorîte şi prăfuite ale Petersburgului. Ce, nu v-a trecut prin cap că în Petersburg sînt nişte străzi posomorîte ? Cred că e cel mai posomorît oraş din lume !

E adevărat că şi în cursul săptămînii sînt scoşi mulţi copii în stradă, iar duminică seara sînt aproape de zece ori mai mulţi. Cît sînt ei toţi de slabi, de palizi, de debili, de anemici şi ce feţişoare triste au, mai ales cei care sînt încă ţinuţi în braţe, iar cei care au învăţat să meargă au cu toţii nişte picioare strîmbe şi cînd merg se leagănă dintr-o parte într-alta. Aproape toţi, altfel, sînt îmbrăcaţi cu grijă. Dar, Dumnezeule, copilul e ca o floare, ca o frunză care a înverzit primăvara pe un pom : are nevoie de lumină, de aer, de spaţiu, de hrană proaspătă, şi în loc de asta i se oferă un subsol sufocant cu miros de varză sau de cvas, o duhoare îngrozitoare în timpul nopţii, o hrană nesănătoasă, gîndaci şi purici, igrasie, iar în curte — praf, var, cărămizi.

Ei, însă, îşi iubesc copiii palizi şi debili. Uite o fetiţă de vreo trei ani, drăguţă, îmbrăcată cu o rochiţă proaspătă, se grăbeşte la mama, care stă la poartă, într-o mare societate, să pălăvrăgească o oră, două. Mama pălăvrăgeşte, dar cu coada ochiului îşi supraveghează copilul care se joacă la vreo zece paşi de ea. Fetiţa s-a aplecat să ridice ceva, o pietricică, şi-a călcat imprudentă pe poala rochiei şi nu poate nicicum să se ridice, a încercat de vreo două ori, a căzut şi a început să plîngă. Mama a dat să se scoale, dar eu am şi ridicat-o pe fetiţă. Aceasta s-a îndreptat, m-a privit repede, curioasă, cu ochii încă plini de lacrimi, şi deodată a fugit la mama ei, puţin speriată, puţin aprinsă de o sfială copilărească. M-am apropiat şi m-am interesat politicos cîţi ani are fetiţa, mama ei mi-a răspuns amabil, dar foarte reţinut. Am spus că am şi eu o fetiţă de aceeaşi vîrstă, dar nu mi s-a mai răspuns nimic : „Oi fi tu om bun, m-a privit în tăcere mama ei, dar n-ai de ce să stai aici, vezi-ţi de drum". Tot poporul care pălăvrăgise pînă atunci a tăcut, gîndind parcă acelaşi lucru. Mi-am dus mîna la pălărie şi mi-am văzut de drum.

Uite o altă fetiță, într-un colț de stradă aglomerat, a rămas în urma mamei sale, care pînă atunci o ținea de mînă. E drept, femeia a văzut deodată, la vreo cincisprezece pași de ea o prietenă venindu-i în vizită și, nădăjduind că fetița știe drumul, a lăsat-o și a fugit în întîmpinarea musafirei ; copilul, însă, rămas deodată singur, s-a speriat, a început să plîngă și a luat-o la goană după mama.

Un trecător cărunt, necunoscut, un tîrgoveț cu barbă, o oprește deodată pe femeie și o apucă de mînă :

— Ce-ai luat-o la goană ! Nu vezi că-ți plînge copilul, așa nu se poate, că dacă se sperie...

Femeia a vrut să-i zică repede ceva, dar s-a abținut, și-a luat în brațe, fără nici un fel de ciudă și de nerăbdare, fetița, și s-a apropiat calm de musafira ei. Tîrgovețul a așteptat sever pînă la capăt și și-a văzut de drum.

Stupide, cele mai stupide tablouri, pe care ți-e și jenă să le publici în jurnal. De acum încolo am să caut să fiu mult mai serios.

XVI

UNUL DIN FALSURILE CONTEMPORANE

Unii din criticii noştri au remarcat că în ultimul meu roman, *Demonii*, m-am folosit de cunoscutul caz al lui Neceaev [41], dar au declarat imediat că n-am tăcut, de fapt, portrete şi că nici n-am reprodus istoria lui Neceaev, că am luat numai fenomenul şi că am căutat doar să explic posibilitatea acestui fenomen în societatea noastră, în sensul unui fenomen social şi nu doar într-un plan factologic, nu ca o simplă descriere a unui caz particular petrecut la Moscova. Foarte adevărat, voi adăuga eu. În romanul meu nu mă ating de celebrul Neceaev, nici de victima acestuia, Ivanov. Figura *eroului meu* Neceaev nu seamănă cu figura adevăratului Neceaev. Prin intermediul romanului am vrut să ridic o problemă, pe cît se poate mai clar şi să dau un răspuns : cum e posibil ca în uluitoarea noastră societate de trecere să apară nu un Neceaev, ci *Neceaevii* şi cum de se întîmplă că aceşti *Neceaevi* adună în jurul lor nişte neceaevieni ?

Şi de curînd, cu o lună în urmă, am citit în *Russki mir* următoarele rînduri teribil de interesante : „...Credeam că chestiunea Neceaev a putut să demonstreze că tineretul nostru *studios* nu se amestecă în treburile astea demente. Un fanatic idiot, de tipul lui Neceaev, îşi poate găsi prozeliţi doar în rîndurile unui tineret parazitar, neevoluat şi cu totul în afara studiilor".

Şi mai departe :

„...cu atît mai mult cu cît acum cîteva zile ministrul instrucţiunii publice a declarat (la Kiev) că după ce a studiat

institutele de învățămînt din șapte districte poate să afirme că «*în ultimii ani tineretul se ocupă incomparabil mai serios de știință și că lucrează incomparabil mai mult și mai substanțial*».

Rîndurile acestea luate în sine, adică fără nici un fel de referință, sînt destul de insignifiante (sper ca autorul să mă scuze). Au ceva tras de păr, e o minciună veche de care ni s-a făcut lehamite. Ideea de bază în toată splendoarea ei constă în faptul că și dacă apar cîteodată la noi niște Neceaevi, toți acești Neceaevi sînt neapărat idioți și fanatici și dacă reușesc să-și facă prozeliți asta se întîmplă „*numai* în rîndurile unui tineret parazitar, neevoluat și *cu totul* în afara studiilor". Nu știu ce anume a vrut să demonstreze cu asta autorul articolașului din *Russki mir* : a vrut să flateze tineretul studios ? Sau, dimpotrivă, a vrut, printr-o manevră vicleană și, ca să zic așa, mimînd duioșia, să-i tragă puțin pe sfoară, dar cu cele mai respectabile intenții, adică tot întru folosul tineretului, și, pentru a-și atinge scopul, a apelat la un procedeu atît de cunoscut al dădacelor și al guvernantelor : „Uite, adică, copilași scumpi, vedeți cum strigă și se bat obraznicii *ăia,* o să-și încaseze sigur porția lor că sînt atît de «neevoluați», voi însă sînteți niște copilași atît de cuminți, la masă stați frumos, nu dați din picioruțe pe sub masă și pentru asta o să primiți sigur un cadou". Sau, în fine, autorul a vrut pur și simplu „să apere" tineretul nostru studios față de guvern și pentru asta a apelat la un procedeu pe care-l consideră, probabil, nemaipomenit de viclean și de rafinat ?

O spun direct : deși am pus întrebările astea, scopurile personale ale autorului articolașului din *Russki mir* nu mă interesează de loc. Și ca s-o spun pînă la capăt, adaug că minciuna și vechiul mod de a eluda lucrurile, de care ni s-a făcut lehamite și care și-a găsit expresie în ideea din *Russki mir,* sînt gata să le consider ca ceva accidental și nepremeditat, că autorul, adică, a crezut în propriile sale cuvinte și le-a luat drept bune cu acea naivitate totală, care ar fi și de lăudat și te-ar și mișca într-o altă împrejurare. Dar în afară de faptul că minciuna luată drept adevăr are întotdeauna o înfățișare dintre cele mai periculoase (chiar dacă apare în *Russki mir*), în afară de asta îți sare în ochi și faptul că minciuna n-a apărut niciodată atît de nudă, atît de exactă și atît de sim-

pluţă ca în articolaşul ăsta. Într-adevăr, sînt unii făcuţi să dea în gropi. E interesant să analizezi minciuna prezentată în chipul acesta şi pe cît se poate s-o scoţi la lumină, că altfel cine ştie cînd mai poţi să dai de ea, exprimată cu o atare naivă sinceritate !

Din vechile vremuri pseudoliberale în ziaristica noastră s-a luat drept regulă „apărarea tineretului" — împotriva cui ? Împotriva a ce ? — asta rămîne uneori acoperit de mister şi astfel apărarea capătă o alură dintre cele mai stupide şi mai comice, mai ales cînd sînt atacate alte organe de presă în sensul că „noi sîntem mai liberali, iar voi atacaţi tineretul, va să zică sînteţi mai retrograzi". În paranteză fie spus, în acelaşi articolaş din *Russki mir* există acuzaţia îndreptată direct împotriva revistei *Grajdanin,* care, zice-se, atacă tot tineretul nostru studios din Petersburg, Moscova şi Harkov. Trecînd peste faptul că autorul articolaşului *ştie perfect* că în revista noastră n-a avut loc nici un fel de acuzaţie globală, aş vrea pur şi simplu să-l întreb pe acuzatorul nostru : ce înseamnă să acuzi global tineretul ? Nu înţeleg de loc. Asta, evident, ar însemna să nu iubeşti, din vreo pricină oarecare, tot tineretul luat la un loc şi nici măcar atît tineretul cît o anume vîrstă a oamenilor noştri tineri ? Ce aiureală e asta ? Cine poate să creadă într-o asemenea acuzaţie ? E clar că şi apărarea şi acuzarea sînt făcute pe negîndite, fără prea multă bătaie de cap. Parcă merită să-ţi mai şi baţi capul cu asta : „am arătat că sînt liberal, că laud tineretul, că-i atac pe cei care nu-l laudă şi e-n regulă, pentru abonaţi e destul şi aşa — ce să-mi mai bat capul". Chiar aşa — ce să-mi mai bat capul —, pentru că numai cel mai rău duşman al tineretului nostru ar putea să-l apere *aşa* şi să întoarcă lucrurile în halul în care le-a întors (accidental, sînt mai sigur de asta ca oricînd) naivul autor al articolaşului din *Russki mir.*

Important e că procedeul în cauză nu este o invenţie doar a revistei *Russki mir,* e un procedeu comun mai multor organe ale presei noastre pseudoliberale şi prin asta poate că devine ceva mai puţin naiv. Esenţa lui constă, *în primul rînd,* în elogierea nediferenţiată a tineretului, absolut în toate împrejurările, şi în atacurile brutale îndreptate împotriva celor care-şi permit, în anumite situaţii, să facă şi referiri critice la adresa tineretului. Procedeul se bazează pe ridicola presupunere că tineretul e atît de necopt şi că e atît de amator de

elogii că n-o să se descurce în toate astea şi-o să le ia drept bune. E drept că s-a obţinut ca o bună parte din tineret (sînt ferm convins că nu e vorba nici de departe de întregul tineret) să capete o slăbiciune reală pentru elogii grosolane, pretinde să fie linguşit şi este gata să acuze fără nici un discernămînt pe toţi cei care nu-l încurajează la tot pasul şi mai ales în unele împrejurări. De altfel, nu e vorba încă decît de un prejudiciu efemer, odată cu experienţa şi cu anii se schimbă şi punctul de vedere al tineretului. Mai este, însă, şi un alt aspect al minciunii, care atrage după sine un prejudiciu direct şi substanţial.

E cel de al doilea aspect al procedeului „Apărării tineretului faţă de societate şi de guvern" şi constă pur şi simplu în *negarea faptului,* o negare uneori dintre cele mai grosolane şi impertinente : n-a fost nici un fapt, n-a fost şi nici n-a putut să fie şi cine zice că a fost, ăla calomniază tineretul, deci e un duşman al tineretului !

Ăsta e procedeul. Repet, nici cel mai mare duşman al tineretului nostru n-ar inventa ceva mai dăunător propriilor sale interese. Vreau neapărat s-o demonstrez.

Prin *negarea faptului* cu orice preţ se pot atinge unele rezultate uimitoare.

Ei bine, ce o să demonstraţi, domnilor, şi cum o să contribuiţi la rezolvarea lucrurilor, dacă veţi încerca să convingeţi (Dumnezeu mai ştie pentru ce) că tineretul care s-a „pasionat", adică cel care se poate „pasiona" (fie şi de Neceaev), e format neapărat din „paraziţi neevoluaţi", din cei care nu studiază *de loc,* într-un cuvînt din puşlamale cu cele mai urîte veleităţi. Izolînd astfel lucrurile, scoţîndu-le din sfera tineretului studios, reducîndu-le doar la „paraziţii neevoluaţi", voi îi acuzaţi anticipat pe toţi aceşti nenorociţi şi vă deziceţi de ei : „voi singuri sînteţi de vină, leneşi şi obraznici ce sînteţi, n-aţi ştiut să staţi cuminte la masă". Izolînd întîmplarea şi lipsind-o de dreptul de a fi analizată în raport cu întregul (şi în asta constă singura posibilitate de apărare a nefericiţilor „rătăciţi"), prin asta nu numai că subscrieţi la condamnarea lor definitivă, dar îi îndepărtaţi de orice caritate, pentru că afirmaţi direct că rătăcirile lor s-au produs exclusiv din cauza calităţilor lor respingătoare şi că tinerii ăştia trebuie să provoace un sentiment de dispreţ şi de repulsie, chiar şi cînd nu comit nici o crimă.

Pe de altă parte, se întîmplă ca într-o *chestiune* să fie amestecaţi nu neevoluaţii, nu obrăznicii, nu cei care dau din picioare pe sub masă, nu numai leneşii, ci, dimpotrivă, tinerel tul harnic, aprins, care studiază şi o face din toată inima, dar este prost orientat ? (vă rog să înţelegeţi cuvîntul : *orientat.* Unde în Europa o să găsiţi astăzi mai multă instabilitate în tot felul de orientări, decît astăzi la noi !). Şi iată, după teoria voastră a „leneşilor şi a neevoluaţilor", aceşti noi „nefericiţi" vor fi de trei ori mai vinovaţi : „li s-au dat mijloace, şi-au făcut studiile, au lucrat serios — n-au nici o scuză ! Sînt de trei ori mai puţin demni de îngăduinţă decît paraziţii neevoluaţi !" Iată rezultatul teoriei voastre.

Ei bine, domnilor (mă adresez în general, nu numai colaboratorului de la *Russki mir*), dumneavoastră pe baza „negării faptului" afirmaţi că „Neceaevii" trebui să fie neapărat nişte idioţi, nişte fanatici idioţi". Aşa o fi ? E drept să spui asta ? În cazul de faţă fac o derogare de la cazul Neceaev şi vorbesc despre „Neceaevi" la plural. Da, printre Neceaevi pot fi nişte fiinţe cu totul sumbre, cu totul dezolante şi deformate, cu o geneză foarte complicată a setei de intrigă, de putere, cu o pătimaşă şi maladivă necesitate de a-şi etala personalitatea, dar de ce să fie „idioţi" ? Dimpotrivă, chiar şi cei care sînt nişte monştri adevăraţi pot fi nişte oameni foarte evoluaţi, vicleni şi chiar cultivaţi. Sau poate credeţi că titlurile, foile matricole, atestatele (fie şi universitare) formează definitiv sufletul tînărului şi că odată cu primirea diplomei capătă pentru totdeauna şi un talisman care să-i permită să recunoască adevărul, să fie scutit de ispite, de patimi şi de vicii ? Astfel, toţi tinerii care şi-au încheiat studiile devin, după dumneavoastră, o mulţime de papi mititei nesupuşi greşelii.

Şi de ce credeţi că Neceaevii sînt neapărat nişte fanatici ? Adesea nu sînt decît nişte escroci. „Sînt escroc, nu sînt socialist", spune un Neceaev, e drept în romanul meu *Demonii,* dar vă rog să mă credeţi că poate s-o spună şi în realitate. Sînt nişte escroci foarte vicleni care au studiat tocmai latura generoasă a sufletului omenesc, cel mai adesea a unui suflet tînăr, ca să-l poată juca aşa cum ar dori. Şi chiar credeţi că prozeliţii pe care i-a putut aduna la noi vreun Neceaev trebuie să fie neapărat nişte puşlamale ? Nu cred, nu sînt toţi

aşa ; sînt şi eu un vechi neceaevian, condamnat fiind la moarte am fost şi eu pe eşafod şi vă rog să mă credeţi că am fost într-o companie de oameni culţi. Aproape toţi şi-au terminat studiile în cele mai bune facultăţi. Mai tîrziu, *după ce toate astea au trecut,* unii dintre ei s-au afirmat prin cunoştinţe deosebite şi lucrări cu totul remarcabile. Nu, domnilor, Neceaevii nu provin întotdeauna dintre leneşii care n-au învăţat nimic.

Ştiu, sînt sigur că o să-mi replicaţi că nu sînt de loc un neceaevian, că n-am fost decît un „petraşevist" [42]. Fie şi petraşevist (deşi, după părerea mea e o denumire inexactă, pentru că de un număr cu mult mai mare de petraşevişti, decît noi cei care eram pe eşafod, nu s-a atins nimeni şi nu au fost incomodaţi cu nimic. E drept, nici nu l-au cunoscut niciodată pe Petraşevski, dar nu de Petraşevski fusese vorba în toată această istorie veche, asta e tot ce am vrut să spun).

Dar fie şi petraşevist. De unde ştiţi că petraşeviştii n-ar fi putut să devină neceaevieni, adică să meargă pe un drum „neceaevian", *dacă lucrurile ar fi luat un alt curs* ? Evident, pe atunci nici nu puteai să-ţi imaginezi cum adică ar fi *luat un alt curs* ? Erau cu totul alte timpuri, dar vă rog să-mi permiteţi să vorbesc numai despre mine : Un Neceaev, probabil, n-aş fi putut deveni niciodată, dar neceaevian nu ştiu, poate că în tinereţea mea...

Am vorbit acum despre mine ca să am dreptul să vorbesc despre alţii. Cu toate astea voi continua numai despre mine şi dacă am să amintesc despre alţii, am s-o fac la modul abstract şi fără să pomenesc vreun nume. *Chestiunea* petraşeviştilor e atît de veche, ţine de o istorie atît de veche, încît, probabil, n-o să fie nimic rău, dacă amintesc de ea, mai ales că o fac într-un sens abstract şi fără referiri prea precise.

Printre „petraşevişti" nu erau nici „monştri", nici „escroci" (e vorba în egală măsură şi de cei care au fost pe eşafod şi de cei de care nu s-a atins nimeni). Nu cred că cineva m-ar combate în privinţa asta. Că printre noi au fost oameni culţi, nici asta, după cîte-mi dau seama, n-o să fie combătut. Dar, evident, puţini dintre noi ar fi putut să lupte cu un anume ciclu de idei şi de noţiuni adînc înrădăcinate pe atunci în tînăra noastră asociaţie. Am fost contaminaţi de ideile socialismului teoretic al vremii. Pe vremea aceea nu exista în Eu-

ropa un socialism politic şi capii europeni ai socialiştilor îl şi renegau.

Lui Louis Blanc degeaba i-au dat palme şi l-au tîrît de păr (ca un făcut, avea un păr foarte des, lung şi negru) colegii săi, membri ai Adunării Naţionale, din mîinile cărora l-a smuls atunci Arago (astronom, membru al guvernului, decedat între timp) în dimineaţa aceea nefericită din mai 1848, cînd în parlament a năvălit mulţimea de muncitori nerăbdători şi flămînzi. Sărmanul Louis Blanc, care fusese o vreme membru al guvernului provizoriu, nu i-a provocat prin nimic : n-a făcut decît să le vorbească, în palatul Luxemburg, acestor oameni amărîţi şi înfometaţi despre „dreptul lor la muncă". E adevărat, fiind totuşi membru al guvernului, lecţiile sale erau în sensul acesta teribil de nepolitice şi, desigur, ridicole. Iar revista lui Considerant, ca şi articolele şi broşurile lui Proudhon, au căutat să răspîndească în rîndul aceloraşi muncitori flămînzi şi lipsiţi de orice avere, printre altele şi o profundă repulsie faţă de dreptul de moştenire la proprietate. Evident, din toate astea, (adică din nerăbdarea oamenilor flămînzi, animaţi de teoriile viitoarei bunăstări) a ieşit mai tîrziu socialismul politic... (Pentru că, de fapt, încă nu e hotărît nimic asupra modului în care se va schimba societatea viitorului, e hotărît numai că societatea actuală trebuie să se ducă de rîpă şi în asta e deocamdată întreaga formulă a socialismului politic.)

Pe atunci însă lucrurile mai erau încă văzute într-o lumină roz şi de o moralitate paradisiacă. Într-adevăr, pe atunci socialismul care se năştea era comparat chiar de liderii lui cu creştinismul şi era receptat doar ca o perfecţionare a acestuia din urmă, în conformitate cu timpul şi cu civilizaţia. Toate aceste idei noi de atunci ne plăceau foarte mult la Petersburg, ne apăreau sfinte şi morale în gradul cel mai înalt şi, mai ales, ne apăreau general-umane. Ne apăreau ca o viitoare lege a întregii omeniri, fără excepţie. Cu mult înainte de revoluţia pariziană a anului 48 am fost cuprinşi de influenţa irezistibilă a acestor idei. Încă în anul 46 am fost iniţiat chiar de Bielinski în justeţea absolută a acestei „înnoite lumi" viitoare şi în tot ce are mai *sfînt* viitoarea societate comunistă. Toate convingerile despre imoralitatea chiar a fundamentului (creştin) al societăţii contemporane, despre imoralitatea religiei, a familiei, despre imoralitatea dreptului la proprietatea privată,

toate ideile despre desfiinţarea naţionalităţilor în numele unei fraternităţi generale, despre dispreţul faţă de patrie, considerată ca o frînă în dezvoltarea generală etc. etc. ; toate acestea au fost nişte influenţe pe care nu le-am putut depăşi şi care, mai mult, ne-au cuprins inimile şi mintea în numele unei generozităţi necunoscute. În orice caz, tema ne apărea măreaţă şi plasată mult deasupra nivelului noţiunilor dominante de atunci, şi asta ne şi ispitea. Acei dintre noi — vreau să spun nu numai dintre petraşevişti, ci, în general, dintre cei *contaminaţi,* care au respins radical mai tîrziu tot acest vis dăunător, toată această beznă şi oroare pregătită pentru omenire în chipul reînnoirii şi al renaşterii sale, toţi aceştia nu cunoşteau pricina propriei lor maladii şi ca atare nici nu puteau să lupte cu ea. Şi atunci ce vă face să credeţi că pînă şi un asasinat *à la* Neceaev ne-ar fi oprit, chiar dacă nu pe toţi, cel puţin, evident, pe unii dintre noi, în acea epocă fierbinte, în mijlocul învăţăturilor care-ţi copleşeau sufletul, în mijlocul zguduitoarelor evenimente europene ale vremii, pe care noi, uitînd cu totul de patrie, le urmăream cu o tensiune febrilă.

Monstruosul şi respingătorul asasinat al lui Ivanov a fost, fără îndoială, prezentat de asasinul Neceaev victimelor sale „neceaeviene" ca o chestiune politică şi utilă pentru *„marea* cauză generală". Altfel, nu se poate înţelege cum de au putut să fie de acord cîţiva tineri (oricine ar fi fost ei) cu o crimă atît de sumbră. Tot în romanul meu *Demonii* am încercat să descriu diversitatea şi varietatea motivelor care au făcut ca şi oamenii cei mai puri şi mai naivi să fie atraşi la comiterea unei crime la fel de monstruoase. Toată grozăvia constă în faptul că se poate întîmpla ca acţiunea cea mai ordinară şi mai respingătoare să fie făcută de cineva care nu e de fel un ticălos ! Şi asta nu e numai la noi, în toată lumea e la fel, din totdeauna, de la începutul începuturilor, cînd e vorba de perioade de trecere, de perioade de zguduiri, petrecute în viaţa oamenilor, de îndoială şi de negare, de scepticism şi de instabilitate a convingerilor sociale fundamentale. La noi, însă, lucrurile acestea sînt mai posibile decît oriunde şi asta e trăsătura cea mai dureroasă şi mai tristă a vremii noastre de acum. Nenorocirea noastră de acum constă în posibilitatea de a nu te socoti un ticălos, şi, în fond, aproape nici să nu fii, dar în acelaşi timp să comiţi o ticăloşie vădită şi indiscutabilă !

Şi atunci prin ce anume e apărat cu precădere tineretul, în raport cu alte vîrste, că dumneavoastră, domnilor apărători, cum îl vedeţi că învaţă cu sîrguinţă şi îi cereţi imediat o fermitate şi o maturitate a convingerilor, pe care nu le-au avut nici taţii lor, şi cu atît mai puţin le au ei astăzi. Tinerii noştri din păturile intelectuale, crescuţi în familiile lor, în care se întîlneşte acum tot mai des nemulţumirea, nerăbdarea, grosolănia ignoranţei (cu toată intelectualizarea claselor) şi unde, aproape peste tot, o autentică instrucţie e înlocuită doar cu o impertinentă negare făcută după ureche, unde impulsurile materiale domină orice idee sublimă, unde copiii sînt educaţi în afara oricăror tradiţii şi în afara oricărei idei de firesc, într-o lipsă de respect sau într-un spirit de indiferenţă faţă de ţară şi de dispreţ faţă de popor, dispreţ care s-a răspîndit atît de mult în ultimul timp — de aici, din izvorul acesta va afla oare tineretul nostru criteriile de orientare a primilor paşi în viaţă ? Iată unde începe răul : în tradiţii, în perenitatea acelor idei care au dus la o seculară înăbuşire naţională a oricărei independenţe a gîndirii, în înţelegerea calităţii de european prin condiţia *sine qua non* a lipsei de respect faţă de sine însuşi, ca rus !

Dar, se pare, n-o să credeţi în lucrurile acestea generale. Ii tot daţi înainte cu „cultura", tot repetaţi „sîrguinţa", „paraziţi neevoluaţi". Reţineţi, însă, domnilor, că toţi aceşti marii voştri dascăli europeni, speranţa şi lumina voastră, toţi aceşti Mill-i, Darwin-i, şi Strauss-i privesc uneori cu totul curios obligaţiile morale ale omului contemporan. Şi nu sînt de fel nişte leneşi, care n-au studiat nimic şi nici nişte neastîmpăraţi care dau din picioare pe sub masă. O să rîdeţi şi o să mă întrebaţi ce mi-a venit să vorbesc despre oamenii aceştia ? Pentru că ţi-e greu să-ţi şi imaginezi, cînd vorbeşti despre tineretul nostru, intelectual, aprins şi studios, că va ocoli de pildă, aceste nume la primii paşi ai vieţii. Poate oare un tînăr rus să rămînă indiferent la influenţa acestor diriguitori ai gîndirii europene progresiste şi a altora ca ei, mai ales în ceea ce priveşte aspectul rusesc al învăţăturii lor ? Rog să mi se ierte ridicolul expresiei „aspectul rusesc al învăţăturii lor", măcar şi pentru faptul că aspectul rusesc al învăţăturii lor există în mod real şi constă în acele concluzii în chip

de axiome ferme extrase din învățăturile acestea, la care se ajunge numai în Rusia ; se spune că în Europa, nici nu se bănuiește posibilitatea unor atari concluzii. O să mi se spună, probabil, că domnii aceștia nu îndeamnă la crimă și că, de pildă, dacă Strauss îl și urăște pe Hristos și și-a făcut un scop în viață din batjocorirea creștinismului, asta nu înseamnă că nu adoră omenirea în totalitatea ei și că învățătura lui e cum nu se poate mai elevată și mai nobilă. Se poate întîmpla să fie și așa și scopurile actualilor lideri ai gîndirii europene progresiste să fie umanitare și mărețe. Un fapt, însă, îmi pare indiscutabil : dă-le tuturor acestor înalți dascăli contemporani posibilitatea să distrugă vechea societate și s-o reconstruiască din nou și o să iasă o asemenea beznă, un asemenea haos, ceva atît de nepus la punct, orb și grosolan că tot edificiul se va prăbuși sub blestemele omenirii înainte de a se desăvîrși. Renegîndu-l pe Hristos, mintea omenească poate să ajungă la rezultate dintre cele mai uimitoare. Asta e o axiomă. Europa, în orice caz prin cei mai mari reprezentanți ai gîndirii sale, îl reneagă pe Hristos, iar noi, se știe, sîntem obligați să imităm Europa.

Există unele momente istorice în viața oamenilor cînd o nelegiuire evidentă, impertinentă, grosolană poate fi considerată drept măreție a sufletului, drept un nobil curaj al omenirii care se smulge din cătușe. Chiar e necesar să dau exemple, nu sînt oare mii, zeci de mii, sute de mii de exemple ? ... E o temă dificilă, evident, și e greu s-o tratezi într-un foileton, dar, în concluzie, cred că poate fi admisă și presupunerea mea că și dintr-un băiat cinstit și naiv, chiar și dacă învață bine, poate să iasă un neceaevian, bineînțeles dacă dă de un Neceaev, asta e o condiție *sine qua non*...

Noi, petrașeviștii, stăteam pe eșafod și ascultam citirea condamnării noastre la moarte fără nici un regret. Fără îndoială, nu pot să pun mărturie pentru toată lumea, dar cred că n-o să mă înșel, dacă am să spun că atunci, în clipa aceea, dacă nu chiar fiecare dintre noi, în orice caz marea majoritate ar fi considerat ca o dezonoare să se dezică de convingerile lor. E o chestiune de demult și de aceea, poate, devine posibilă întrebarea : această încăpățînare și lipsă de regrete a fost doar o problemă a unor naturi rele, a unor neisprăviți și zurbagii ? Nu, n-am fost zurbagii, poate că n-am fost nici

măcar nişte băieţi răi. Sentinţa de condamnare la moarte prin împuşcare, care ne-a fost citită înainte, n-a fost de fel citită în glumă, aproape toţi cei condamnaţi au fost convinşi că sentinţa va fi dusă la îndeplinire şi au trăit cel puţin zece minute îngrozitoare, nemăsurat de îngrozitoare, în aşteptarea morţii. În aceste ultime minute unii dintre noi (o ştiu precis) s-au adîncit instinctiv în sine şi, trecîndu-şi în revistă viaţa, atît de tînără, poate că au şi regretat unele fapte ale lor (din rîndul acelor fapte, pe care orice om le ţine ascunse toată viaţa în conştiinţa sa), dar chestiunea pentru care am fost judecaţi, gîndurile, concepţiile care ne stăpîneau spiritul ne apăreau nu numai ca ceva în afara regretului, dar chiar ca ceva purificator, de martir, pentru care ni se vor ierta multe! Asta a ţinut multă vreme. Nici anii de deportare, nici suferinţele nu ne-au înfrînt. Nimic nu ne-a înfrînt şi convingerile noastre n-au făcut decît să ne susţină spiritul prin conştiinţa datoriei împlinite. Nu, a fost altceva care a schimbat viziunea noastră, concepţiile noastre şi inimile noastre (îmi permit să vorbesc, evident, numai despre aceia dintre noi, ale căror noi convingeri au devenit cunoscute şi sînt într-un fel sau altul atestate de ei înşişi). S-a întîmplat altceva — a avut loc un contact nemijlocit cu poporul, o unire frăţească cu el într-un moment de nenorocire comună, faptul că ai devenit la fel ca el, că eşti pus pe aceeaşi treaptă cu el şi chiar pe treapta lui cea mai joasă.

Repet, asta nu s-a întîmplat chiar atît de repede, ci treptat şi după o perioade foarte, foarte lungă de timp. Nu ne-au împiedicat să înţelegem nici mîndria, nici ambiţia. Şi poate că eu am fost unul dintre cei (vorbesc din nou doar despre mine) pentru care revenirea la temeiul naţional, cunoaşterea sufletului rus, recunoaşterea spiritualităţii naţionale au fost mult mai uşoare. Provin dintr-o familie rusească şi cuvioasă. De cînd mă ţin minte, ţin minte şi dragostea părinţilor faţă de mine. În familia noastră se ştia Evanghelia aproape din primii ani ai copilăriei. N-aveam decît zece ani şi ştiam aproape toate episoadele importante ale istoriei ruse după Karamzin [43], pe care-l citea seara tatăl meu. Orice vizită făcută la Kremlin şi la bisericile din Moscova avea ceva solemn. Poate că alţii n-aveau amintiri de genul celor ale mele. M-am gîndit adesea şi mă întreb şi acum: cu ce amintiri iese din copilărie

cea mai mare parte a tineretului de acum ? Şi dacă pînă şi mie, care prin firea lucrurilor n-am putut să privesc de sus acel mediu tragic în care ne-a aruncat nenorocirea şi n-am putut să privesc de sus şi superficial spiritualitatea poporului nostru pe care o descopeream atunci, deci dacă pînă şi mie mi-a fost atît de greu să mă conving pînă la urmă că e o minciună aproape tot ceea ce am socotit noi lumină şi adevăr, atunci cum le-a fost altora, rupţi şi mai profund de popor, celor pentru care ruptura a fost tradiţională şi moştenită din moşi strămoşi ?

Mi-ar fi foarte greu să povestesc istoria renaşterii convingerilor mele, cu atît mai mult, cu cît asta probabil nici nu prezintă un prea mare interes şi nici nu se prea potriveşte cu un foileton . . . . . .

. . . . . .

Domnilor apărători ai tineretului nostru, luaţi, în sfîrşit, acel mediu, acea societate în care creşte tineretul nostru şi puneţi-vă întrebarea : poate fi în timpul nostru ceva mai puţin apărat de *anumite influenţe* ca tineretul ?

Înainte de toate puneţi-vă întrebarea : dacă nici taţii acestor tineri n-au nişte convingeri mai bune, mai ferme şi mai sănătoase, dacă din primii ani ai copilăriei lor aceşti copii au întîlnit în familiile lor doar cinismul şi negări arogante şi (de cele mai multe ori) indiferente, dacă cuvîntul patrie nu s-a pronunţat în faţa lor decît cu o nuanţă de ironie, dacă faţă de cauza Rusiei toţi cei care i-au educat au avut o atitudine de dispreţ sau de indiferenţă, dacă cei mai generoşi dintre părinţii şi educatorii lor n-au repetat decît ideile „general-umane", dacă dădacele sînt alungate pentru că spun rugăciuni lîngă leagănele copiilor, spuneţi-mi : ce se poate cere de la aceşti copii şi dacă e uman ca în cazul apărării lor, dacă va fi nevoie de o apărare, să te rezumi doar la negarea faptului ?

Acum cîtva timp am dat în ziare peste următorul *entrefilet : Kamsko-Voljskaia gazeta* ne informează că acum cîteva zile trei *liceeni* din clasa a treia a gimnaziului nr. 2 din Kazan au fost *deferiţi justiţiei,* acuzaţi fiind de un delict în legătură cu *prezumtiva lor fugă în America (Sankt Petersburgskie vedomosti* din 13 noiembrie).

Acum douăzeci de ani o ştire despre nişte liceeni din clasa a treia care vor să fugă în America mi s-ar fi părut o aiureală. Dar chiar şi faptul că *acum* nu mi se mai pare o aiureală, ci un lucru pe care, dimpotrivă, îl *înţeleg,* măcar şi în asta îi văd justificarea.

Justificarea ! Dumnezeule, se poate spune asta ?

Ştiu că liceenii aceştia nu sînt primii : au mai fugit şi alţii şi au făcut-o pentru că înaintea lor au fugit fraţii lor mai mari şi taţii lor. Mai ţineţi minte nuvela lui Kelsiev [44] despre un ofiţeraş sărac care a fugit *pe jos,* prin Torneo şi Stockholm, la Londra, la Herzen, unde acesta din urmă l-a angajat în tipografia sa ca zeţar ? Mai ţineţi minte şi acea nuvelă, de data asta chiar a lui Herzen, despre *cadetul* care a plecat, se pare, în insulele Filipine ca să facă o comună acolo şi i-a lăsat lui Herzen 20.000 de franci pentru viitorii emigranţi ? Şi toate astea nu sînt acum decît istorie ! De atunci au fugit în America pentru a cunoaşte „munca liberă" într-un „stat liber" bătrîni, taţi, fraţi, fete tinere, ofiţeri de gardă... poate numai seminariştii n-au fugit. Şi să-i învinuim pe aceşti copii, pe aceşti trei liceeni că *marile* idei despre „munca liberă într-un stat liber", despre comună şi despre conceptul de european le-au împuiat capul, să-i învinuim că toată aiureala asta le apare ca o religie, iar absenteismul şi trădarea patriei o virtute ? Şi dacă-i învinuim, care este gradul lor de vină ? Aceasta-i întrebarea.

Autorul articolaşului din *Russki mir,* pentru a-şi susţine ideea că în „nebuniile acestea" sînt amestecaţi la noi doar *leneşii* şi neisprăviţii care nu fac nimic toată ziua, citează vorbele atît de cunoscute şi de îmbucurătoare ale ministrului instrucţiunii publice, spuse la Kiev, şi anume că acesta din urmă a putut să se convingă, după ce a vizitat instituţii de învăţămînt din 7 districte de învăţămînt, că în *„ultimii ani tineretul se ocupă incomparabil mai serios de ştiinţă şi că lucrează incomparabil mai mult şi mai temeinic".*

Sînt, desigur, nişte constatări îmbucurătoare, în care rezidă poate, *singura* noastră speranţă. În reforma învăţămîntului promulgată de administraţia de azi se află aproape *tot* viitorul nostru şi noi ştim asta. Dar chiar ministrul învăţămîntului, după cîte ţin minte, a afirmat în aceeaşi cuvîntare că mai trebuie să aşteptăm multă vreme rezultatele decisive

ale reformei. Am crezut întotdeauna că tineretul nostru e foarte capabil de o atitudine mult mai serioasă faţă de ştiinţa de carte. Dar deocamdată mai pluteşte în jurul nostru ceaţa falselor idei, sîntem înconjuraţi de atîtea miraje şi prejudecăţi, noi şi tineretul nostru, iar toată viaţa noastră socială, viaţa taţilor şi a mamelor acestui tineret, capătă tot mai mult o înfăţişare atît de ciudată, că vrînd, nevrînd cauţi uneori tot felul de mijloace ca să ieşi din nedumerire. Unul din mijloacele acestea este să devii tu însuţi cît de cît mai puţin necomenos, să nu te ruşinezi măcar uneori cînd cineva te va numi cetăţean şi... măcar cîteodată să spui adevărul, chiar dacă ţi s-ar părea insuficient de liberal.

DOUĂ NOTE ALE REDACTORULUI

I

Publicăm cu mare plăcere în *Grajdanin,* scrisoarea unei studente din Moscova. Nu vom contrazice prea mult unele convingeri particulare ale autoarei, cu privire, de pildă, la „atmosfera sănătoasă" a Moscovei. Autoarea însăşi mărturiseşte că la Moscova nu poţi să scapi de bîrfă şi chiar şi asta nu reprezintă o trăsătură dintre cele mai sănătoase ale atmosferei moscovite. Sîntem întotdeauna gata să cădem de acord că Moscova e mai bună decît Petersburgul, dar că e bună la modul absolut, asta e cu totul altceva.

În orice caz, înainte de toate, aducem mulţumiri pentru o anume simpatie exprimată de stimata noastră corespondentă moscovită la adresa revistei noastre. În pofida simpatiei, însă, scopul scrisorii este cel de a combate, pe baza unor fapte, afirmaţia noastră din numărul 22 al *Grajdaninului* despre „nereuşita" unor experienţe de pînă acum de a admite *in corpore* femeile în învăţămîntul universitar şi medical. Autoarea ne aduce la cunoştinţă cazul particular al fondării unor cursuri feminine la Moscova şi, după ce-şi exprimă sentimentele sale frumoase şi nobile, se bucură pentru bunul început al treburilor. Noi o să mergem, poate, şi mai departe în încrederea noastră : credem şi sîntem convinşi de pe acum că majoritatea studentelor din Moscova îşi vor duce studiul la bun sfîrşit. Susţinem cu tărie că nimeni nu e mai convins decît noi de puritatea sentimentelor şi de sinceritatea dorinţei de cultură a femeilor noastre care vor să studieze. Ne gîndim doar că sinceritatea şi puritatea bunelor intenţii pot fi adesea

prost îndrumate, pot să cadă sub influenţa unei idei preconcepute, care să n-aibă nimic cu o instrucţie autentică. Dacă la Moscova nu s-a întîmplat asta, dacă toată lumea, de la studente la profesori, a fost preocupată doar de obiectivele studiului, sîntem primii care ne bucurăm şi salutăm acest eveniment minunat. Vă asigurăm, stimată autoare a scrisorii, că ne bucurăm chiar mai mult decît alţii, pentru că s-a întîmplat lucrul pe care l-am dorit, la care am făcut apel, pe care l-am susţinut.

Vă amintim doleanţele noastre, pe care le-am anunţat în nr. 22 din *Grajdanin* :

„1. O disciplină severă a studiului poate fi introdusă şi trebuie să aibă drept scop a pretinde femeilor să înveţe riguros, fără nici un fel de facilitări în favoarea lor, iar cele care nu învaţă sau învaţă prost să fie imediat excluse.

2. Cea mai mică încălcare a regulilor moralităţii să ducă neapărat la eliminarea femeii din rîndul studenţilor.

3. Examenele anuale trebuie să fie de o severitate indiscutabilă."

Şi pentru aceste doleanţe sau pentru altele asemănătoare sîntem de obicei taxaţi în presă şi în societate drept retrograzi. Cel puţin acum, după cele spuse de dumneavoastră despre cursurile din Moscova, n-o să mai fim numiţi numai noi retrograzi ; ci, în primul rînd, profesorii moscoviţi ai cursurilor pentru femei, care şi-au făcut datoria exact aşa cum am dorit-o ; în al doilea rînd, studentele care au venit doar pentru studiu şi pentru nimic altceva, şi, în sfîrşit, dumneavoastră însevă, care vă manifestaţi bucuria pentru profesori cît şi pentru studente.

E drept, am scris în articolul din nr. 22 al *Grajdaninului*, că la noi : „făţărnicia morală izbeşte pe oricine a avut ocazia să observe mai aproape acea lume a femeilor care se detaşează din masă pentru a face studii superioare" şi că „femeile capătă convingerea că, studiind la un nivel superior ştiinţele sau medicina, devin *în acelaşi timp şi în consecinţa acestui fapt militante întru rezolvarea vreunei probleme feminine contemporane*".

Ei, aici e toată nenorocirea, că am scris-o. De asta s-au şi legat şi cum era să nu se lege : deocamdată lucrurile stau în aşa fel, în chestiunea respectivă, încît pot fi înţelese cum vrei, poţi să te legi de ce vrei şi să le pui în ce lumină vrei.

S-a pronunţat cuvîntul cel mai nedefinit şi mai discutabil astăzi : „problema feminină", şi cum erau să nu se încurce lucrurile ?

Despre „nenorocirea" asta n-o să discutăm acum, o să spunem un singur lucru corespondentei noastre : Aţi vrut să ne demonstraţi cu scrisoarea dumneavoastră că la cursurile pentru femei din Moscova n-au fost asemenea studente, că nici una din ele nu şi-a fixat drept scop să „devină o combatantă în rezolvarea vreunei probleme feminine contemporane", că toate *nu fac decît să înveţe,* că, prin urmare, pot fi studente fără „făţărnicie" şi că, în fine, poate că o mare parte din studentele ruse se vor dovedi a fi „fără făţărnicie" şi că, deci, am exagerat.

Dacă am exagerat, noi vom fi cei dintîi care ne vom bucura. Că în viitorul cel mai apropiat vor apare la noi studente fără nici un fel de „făţărnicie", de asta sîntem şi noi convinşi, dar puteţi nega că pînă acum a fost destulă făţărnicie ? Dacă am spus-o direct, fără să înfrumuseţăm lucrurile, am făcut-o tocmai pentru că dorim pentru femeile noastre o instruire adevărată şi nu una falsă. În ceea ce priveşte visul „de a deveni militantă pentru rezolvarea vreunei probleme feminine", vrem să facem următoarea remarcă : să devii studentă cu gîndul şi cu speranţa de a te instrui, de a căpăta forţe spirituale superioare, de a obţine mijloacele de a fi, mulţumită instruirii, mai asigurată şi mai înarmată pentru situaţiile nefericite ale vieţii, mai mult, să te ridici pînă la nobila concepţie că învăţămîntul general al femeilor va aduce o nouă şi mare forţă intelectuală şi morală în definirea destinului societăţii şi al omenirii — e o idee, mai mult, o speranţă nu numai elevată, frumoasă şi dorită, în sufletul fiecărei studente a viitoarelor facultăţi din Rusia, dar este chiar începutul singurei şi autenticei rezolvări a „problemei feminine" şi la noi şi în Europa şi pretutindeni, începutul unui mod autentic de a pune această problemă ! În sensul acesta fie ca orice studentă care-şi ocupă locul pe banca studenţească să viseze la activitatea ei viitoare privind rezolvarea problemei feminine. Dar sînteţi oare convinsă, vă întrebăm din nou, că toate studentele, chiar şi la dumneavoastră la Moscova, îşi ocupă locul pe banca studenţească, avînd o reprezentare clară a năzuinţelor lor şi că nu se încurcă în tot felul de teorii stupide ? Şi numai din aceste considerente am şi cerut, prin cele trei puncte pe care le-am extras din articolul nos-

tru, ca femeile să vină în primul rînd pentru învăţătură, ca să li se pretindă un studiu riguros, în chipul cel mai sever. În acest caz ne vom pune speranţa în ştiinţă. O ştiinţă adevărată, severă va alunga orice fals, orice idee colaterală şi falsă, care şi-a făcut loc în cîte un cap de femeie încă neobişnuit cu idei, şi care idee este inspirată de vreo influenţă străină, de obicei una masculină ! Ce altceva dorim, prin urmare, decît independenţă feminină şi înainte de toate independenţa minţii şi a inimii ? Deci, sîntem noi, aşa cum am fost calificaţi, adversari ai instrucţiei feminine, da sau nu ?

Îmi spuneţi într-unul din pasajele scrisorii dumneavoastră că v-aţi hotărît să vă expuneţi gîndul „fără teama de a pierde popularitatea". Vai, noi sîntem absolut convinşi că am pierdut-o ! Dar noi preţuim doar faptul că ne bucurăm de o anumită simpatie a cîtorva oameni cu cap, care, în vremurile noastre ale lacheismului general al gîndirii, au îndrăznit :

Părere proprie să aibă

Şi speranţa noastră constă doar în faptul că cercul acestor oameni se măreşte vădit şi indiscutabil. Vă mulţumim încă o dată pentru scrisoare şi vă rugăm ca şi în viitor să ne daţi de ştire despre soarta cursurilor feminine din Moscova. Nu sîntem de fel indiferenţi faţă de succesele lor.

II

Acum se împlineşte exact o jumătate de an de la apariţia revistei noastre pe anul în curs. Am putea, profitînd de ocazie, să spunem ceva despre activitatea noastră şi despre eforturile noastre redacţionale, să facem planuri şi mărturisiri, să întrebăm cu voce tare : ce am făcut şi ce n-am făcut, ce am spus şi ce n-am putut spune ? etc. etc. — cum se face întotdeauna cînd se scriu anunţurile privind editarea revistei în anul viitor. Dar noi o să lăsăm asta şi o să răspundem numai la o întrebare care ne-a fost propusă din afară. De ce răspundem atît de puţin sau chiar de loc la critica, atacurile şi injuriile care se revarsă într-una asupra noastră, care s-au revărsat mai ales la începutul anului şi care, probabil, se vor revărsa din nou la sfîrşitul anului, înainte de a se face abonamentele pentru anul următor ? Acum s-a ajuns în situaţia

că am devenit o soluţie pentru toţi foiletoniştii : n-au despre ce să scrie — „ei, bine, există *Grajdanin*, ia să-l înjurăm, e şi o temă liberală !“ Şi încep să înjure.

De ce nu răspundem ? În primul rînd şi mai presus de toate : doar n-o să răspundem oricărui bufon !

O, fără nici o îndoială, nu toţi sînt bufoni : sînt şi oameni inteligenţi şi uneori şi spirituali, sînt şi dintre cei cu o bună cultură literară, ceea ce-i o raritate acum şi trebuie preţuit. Unora dintre ei, însă, ţi-e imposibil să le răspunzi, chiar dacă uneori o doreşti — nu poţi pentru că, la urma urmei, nu ştii ce vor. Nu înţelegi de ce-şi calcă pe conştiinţă, de ce se contrazic în halul în care se contrazic, care e scopul lor, ce urmăresc, unde sînt tradiţiile lor, în ce constă viitorul lor ? Scriu vioi şi uneori chiar bine şi deodată pe aceeaşi pagină autorul începe să se combată şi se combate ştiind bine ce face, ştiind că se contrazice. La ce bun ? Care e scopul ? Oare chiar numai aşa, de dragul artei literare ? La urma urmei, nici nu ştii la ce să răspunzi şi de ce să răspunzi.

Sînt şi dintr-ăştia : mă refer la literatura noastră. Dar sînt şi scriitori care nu sînt efemeri ; sînt chiar unii foarte sinceri. În acest sens nu pot să-l uit pe dl. N.M. de la *Otecestvennîe zapiski*[45] şi „datoriile“ pe care le am faţă de el. N-am avut onoarea să-l cunosc personal şi n-am avut plăcerea să aud absolut nimic despre el ca om. Dar sînt convins din tot sufletul că este unul din publiciştii cei mai sinceri din toţi cîţi există la Petersburg. Nu e treaba mea, dar nu reuşesc de loc să înţeleg duşmănia pe care i-o poartă stimatul dl. Z. de la *Sankt-Petersburgskie vedomosti*[46], o duşmănie atît de îndîrjită şi de stăruitoare. Am regretat adesea şi cu toată sinceritatea această împrejurare. Sînt convins că cei doi publicişti s-ar fi putut apropia mult unul de altul, dacă nu şi-ar purta o asemenea duşmănie. Dl. N.M. mi-a atras pentru prima dată atenţia, prin recenzarea opiniilor mele despre Bielinski, despre socialism şi ateism şi mai tîrziu a romanului meu *Demonii*. Am cam întîrziat cu răspunsul în legătură cu romanul meu, deşi am vrut s-o fac, dar în legătură cu socialismul am să-i răspund neapărat. Şi, în general, am să scriu despre socialism în cel de al doilea semestru al activităţii mele de redactor. N-am înţeles mai ales ce a vrut să spună dl. N.M., cînd a căutat să mă convingă că în Rusia socialismul va fi neapărat conservator ? O fi vrut să mă li-

niştească, presupunînd că sînt conservator cu orice preţ ? Îndrăznesc să-l asigur pe dl. N.M. că „chipul lumii acesteia" nu-mi place nici mie, şi chiar de loc. Dar să scrii şi să demonstrezi că socialismul nu este ateu, că socialismul nu este deloc o formulă a ateismului, că ateismul nu este conţinutul său principal, de bază, asta m-a uluit la un scriitor, care, după cum se vede, este atît de preocupat de temele acestea. Despre toate astea scriu numai fiindcă veni vorba, tocmai ca să demonstrez prin exemplificare cît e de greu în literatura noastră să gîndeşti şi să discuţi cu oricine şi despre orice, chiar cu oamenii cei mai sinceri şi mai naivi (*N.B.* Naivitatea nu exclude de fel nici inteligenţa, nici talentul). Iar despre dl. N.M. mi-am amintit tocmai pentru că tot am vrut să-i răspund şi n-am reuşit s-o fac.

Sînt, însă, şi dintre cei cărora n-ai cum să le răspunzi. Nu mă supără injuriile lor — şi cum au mai înjurat ! Dar sînt şi injurii care nu-ţi fac decît cinste şi atît ! Mă supără... dar, nu, nu mă supără... nici n-ai cum să te superi pe ei. E o întreagă cohortă de scriitori care au moştenit cîndva de la moşi-strămoşii lor cîteva idei liberale, de o inconsistenţă şi de o naivitate desăvîrşite, lipsite de orice sens. Ceea ce la Bielinski şi la Dobroliubov se etala totuşi cu o oarecare consecvenţă a pierdut la aceştia orice logică. Sînt convins că dacă ar fi să apară acum Bielinski şi dacă n-o să li se spună, arătînd cu degetul că uite ăsta e Bielinski, o să se repeadă imediat la el. Şi chiar dacă li se va spune, poate că o să se abţină o vreme, dar după cel mult vreo lună tot o să se repeadă la el. Sînt lipsiţi de orice sens. Grija lor principală este, evident, ca totul să fie liberal. Dar cum să scrii liberal ? — nu mai ştiu, au uitat, pentru că n-au avut niciodată o idee de-a lor şi habar n-au ce anume înseamnă, în fond, a fi liberal. Cei mai mulţi dintre ei scriu la noroc, pentru orice eventualitate. O fetiţă a vîrît un ac în capul unui alt copil şi ei găsesc că e foarte bine, pentru că e liberal : a protestat împotriva despotismului. Habar n-au cum să procedeze cu cazurile de sinucideri, tot mai numeroase acum, sau cu teribila beţie de azi. Nu riscă să scrie despre asta cu repulsie şi groază, „că dacă n-o să iasă liberal ?", şi pentru orice eventualitate o dau pe zeflemea. Şi pentru asta şi-au elaborat un ton dintre cele mai scîrboase şi mai groteşti. A fost cucerită Hiva [47] şi omul se pierde imediat — nu ştie, o fi liberal, n-o fi liberal ? Dacă

te apuci să lauzi, poate că n-o să iasă liberal. Dacă te entuziasmezi, sigur n-o să fie liberal. Să huleşti ? Nici asta n-o fi liberal —. Vambery a lăudat [48]. Şi uite aşa se aruncă de colo-colo. „Mă bucur... dar, de altfel, cred că nu mă bucur, de altfel, de ce nu m-aş bucura, de altfel, nici n-ai de ce să te bucuri" etc., etc., pe trei coloane. O iau în zeflemea, pentru orice eventualitate, totuşi parcă e mai liberal.

Mai amuzant e că în cazurile astea dificile, îşi scoate capul dorinţa lor de a arăta că ştiu ceva : „Numai de-am putea scrie, de-am putea spune ce vrem, ce-am mai zice atunci ! Dar aşa, vrînd, nevrînd, o dăm pe zeflemea ! Dar cîte le ştim !... Pss ! Nici nu vă trece prin cap !"

Merită oare să le răspunzi ăstora, să intri cu ei în polemică ? Numai să calci în furnicar şi începe nenorocirea ! De altfel, le-ar fi plăcut asta, am remarcat-o după multe simptome. Şi cît m-au întărîtat ! M-au taxat drept „scriitor al poliţiei secrete", altă dată mi-au spus că sînt iobăgist, care suspină „după orînduirea feudală". Ce să le răspunzi la asta ?

Iată o întîmplare recentă care surprinde destul de bine mediul acesta.

De curînd, în ziarul nostru a apărut povestea, cunoscută acum de toată lumea, a preotului călugăr Nil, şi se aminteau unele din aventurile sale tainice.

Cu aceeaşi ocazie am menţionat că există la noi un tip special de cucoane, foarte evlavioase altfel, care însă au în acelaşi timp tendinţa de a fi într-un sens din cale-afară de îngăduitoare faţă de slujitorii bisericii. De altfel, iată şi cuvintele noastre ; pentru că aici e vorba tocmai de modul în care le-a înţeles foiletonistul : „...mai bine zis, flacăra evlaviei începe să capete necesitatea cu totul nefirească, dacă pot să spun aşa, de a îndulci, mîngîia şi iubi, personal şi pămîntean, pe cel mai respectat, de ele, slujitor al Domnului. Aţi remarcat, că în catolicism, întîmplările astea sînt mai frecvente decît la noi, la noi sînt chiar cu totul rare... La început, de pildă, se trimit, dintr-o cuviosie dintre cele mai fierbinţi, slujitorilor Domnului bomboane, dulciuri, fără să le treacă prin cap că, oricît ar fi de nevinovate aceste atenţii, ele tot sînt o ispită a diavolului, iar mai tîrziu ideea bomboanelor se lărgeşte pînă la limite dintre cele mai nepermise. Ceea ce e mai curios, o spunem din nou, e faptul că toate aceste lucruri nefireşti se nasc aproape din sentimentul cel mai lăudabil şi

înşală într-o asemenea măsură natura, că în clipa celui mai mare păcat convieţuiesc cu rugăciuni, cu tedeumuri, cu posturi etc. Adăugăm că pentru popor aceste rafinamente sînt cu totul necunoscute, ele nu se întîlnesc decît la doamne şi numai la unele dintre ele. Dacă se şi întîmplă ca uneori călugării să păcătuiască cu femei din popor, atunci păcatul e păcat — sincer şi fără nici o falsă tentă de cuviosie".

E un tip respingător, dar foarte interesant şi care merita atenţie, ca o excrescenţă maladivă a societăţii noastre civilizate. Daca un scriitor l-ar descrie bine, într-un roman, de pildă, s-ar acoperi de glorie. Şi ce credeţi că s-a întîmplat ? Foiletonistul n-a înţeles nici tipul, nici ironia expunerii noastre. Şi-a închipuit că le *lăudăm* pe aceste cucoane ! Ei, şi a început imediat să ne atace : uite o temă liberală !

— Te asigur, mi-a spus unul din cunoscuţii mei, căruia i-am arătat uimit pagina, te asigur că a înţeles exact cum a scris, fără nici un gînd de intrigă. Dimpotrivă, e, ca să zic aşa, o firească abrutizare a sentimentelor, a ideilor şi a oricărei judecăţi foiletoniste — o abrutizare care durează de zece ani şi care provine din liberalismul pe care-l ştiu după ureche de zece ani şi cu care capul lor n-are nimic comun. E o desăvîrşită pierdere a capacităţii de a înţelege tot ce este în afara procedeielor, obiceiurilor şi a stilului lor foiletonist, oficial şi chinuit... E aproape o pierdere a limbajului omenesc...

Cred. Aşa că e scuzabil. Ei, cum să le răspunzi ăstora ?

Jurnalul unui scriitor din anul 1876

Ianuarie

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

În loc de introducere : despre Ursa Mare şi Ursa Mică, despre rugăciunea marelui Goethe şi în general despre deprinderi urîte.

...Hlestakov mintea — mintea în casa primarului, dar tot se mai temea un pic că-l iau de guler şi-l dau afară din salon. Hlestakovii de acum nu se mai tem de nimic şi mint absolut liniştit.

Acum totul e absolut liniştit. Toţi sînt liniştiţi şi poate chiar şi fericiţi. Nu cred că e cineva care să-şi bată capul prea mult, fiecare acţionează „pur şi simplu aşa" şi asta e cea mai deplină fericire. Acum, ca şi înainte, toţi sînt mîncaţi de amor propriu, amorul propriu de dinainte, însă, intra timid, se uita febril în jurul său, cerceta cu atenţie fizionomiile : „Am intrat bine ? Am vorbit bine ?" Acum însă oricine e convins înainte de orice că oriunde ar intra totul i se cuvine lui şi numai lui. Dacă nu, nici măcar nu se mai supără, hotărăşte totul într-o clipă ; aţi auzit de bileţele din astea :

„Dragă tată, am douăzeci şi trei de ani şi n-am făcut încă nimic ; convins fiind că n-o să iasă nimic din mine, am hotărît să mă sinucid..."

Şi se împuşcă. Aici parcă mai pricepi ceva : „ce alt sens mai are viaţa în afară de orgoliu ?" Un altul, însă, se uită încolo, încoace, umblă de colo-colo şi se împuşcă numai şi

numai că n-are bani să-şi ia o amantă. Asta e chiar o porcărie.

Presa caută să ne convingă că asta li se întîmplă pentru că gîndesc prea mult. „Gîndeşte ce gîndeşte şi deodată se manifestă exact acolo unde şi-a pus în gînd." Eu, însă, sînt convins că nu gîndeşte nimic, că nu e în stare să-şi formeze o concepţie, că e neevoluat ca un sălbatic şi, dacă vrea ceva, nu e decît o dorinţă instinctivă, cu totul inconştientă, pur şi simplu o porcărie şi nu e nimic liberal aici.

Şi în plus nu e nici măcar întrebarea hamletiană :

„Dar teama de ceva de după moarte..."

Şi asta e teribil de straniu. E vorba oare de o lipsă de raţiune a firii ruse ? Spun lipsă de raţiune, şi nu lipsă de sens. Ei bine, de crezut nu crezi, dar măcar gîndeşte-te puţin. Sinucigaşul nostru n-are nici măcar o umbră de bănuială că e şi el un *eu* şi că e fiinţă nemuritoare. Parcă nici n-a auzit niciodată de aşa ceva. Şi cu toate astea nu e nici ateu. Amintiţi-vă de vechii atei : pierzîndu-şi speranţa în ceva, începeau imediat să creadă cu patimă în altceva. Amintiţi-vă de credinţa pătimaşă a lui Diderot, a lui Voltaire... La ai noştri e o desăvîrşită *tabula rasa,* şi ce Voltaire : pur şi simplu n-au bani ca să-şi ia o amantă şi cu asta basta.

Sinucigaşul Werther, încheindu-şi socotelile cu viaţa, regretă în ultimile rînduri pe care le lasă că nu va mai vedea „minunata constelaţie a Ursei mari" şi-şi ia adio de la ea. O, cît de bine s-a definit Goethe, aflat încă la început de drum, în trăsătura asta ! De ce-i erau atît de dragi tînărului Werther constelaţiile astea ? Pentru că de fiecare dată cînd le contempla era conştient de faptul că nu e un simplu atom şi că nu e un nimic în raport cu ele, că toată această imensitate a tainicelor minuni dumnezeieşti nu este cu nimic mai presus de gîndirea lui, nu e mai presus de conştiinţa lui, nu e mai presus de idealul de frumos sălăşluit în sufletul lui şi, prin urmare, îi este egală şi-l înrudeşte cu infinitul... că toată fericirea de a simţi acest mare gînd, care-i relevă propria sa fiinţă, nu o datorează decît *propriului său chip uman.*

„Marele Spirit, îţi mulţumesc pentru chipul uman pe care mi l-ai dat."

Aşa trebuie să fi fost rugăciunea marelui Goethe în decursul întregii sale existenţe. La noi însă se alege praful de acest chip

dăruit omului şi asta se face foarte simplu şi fără nici un fel de farafastîcuri nemţeşti şi nimeni nu se gîndeşte să-şi ia rămas bun de la Urse, nu numai de la cea Mare, dar nici măcar de la cea Mică şi chiar dacă i-ar trece prin cap, n-ar face-o că prea i-ar fi jenă.

— Despre ce-i tot zici acum ? o să mă întrebe cititorul mirat.

— Am vrut să scriu şi eu o prefaţă, că nu se poate chiar aşa, fără nici un fel de prefaţă.

— Atunci explică-ne mai bine orientarea dumitale, convingerile dumitale, explică-ne ce fel de om te afli şi cum de-ai îndrăznit să anunţi un *Jurnal al scriitorului.*

Dar asta e cam greu de făcut şi, după cîte văd, nu prea mă pricep să scriu prefeţe. O prefaţă poate că e la fel de greu de scris ca şi o scrisoare. Iar în ceea ce priveşte liberalismul (în locul cuvîntului „orientare" am să folosesc cuvîntul „liberalism"), în ceea ce priveşte liberalismul, Necunoscutul, pe care-l ştie toată lumea, într-unul din foiletoanele sale recente, vorbind despre modul în care presa noastră a întîmpinat noul an 1876, spune, printre altele, nu fără ironie, că totul s-a petrecut destul de liberal. Îmi pare bine că a făcut-o cu ironie. Într-adevăr, liberalismul nostru s-a transformat în ultima vreme fie într-o meserie, fie într-o deprindere urîtă. Adică n-ar fi în sine chiar o deprindere urîtă, dar nu ştiu cum de s-a făcut la noi că s-a ajuns la asta. E şi ciudat : s-ar părea că liberalismul nostru ţine de categoria liberalismelor liniştite, care au fost liniştite şi s-au şi liniştit, ceea ce e, după mine, cu totul mizerabil, pentru că, s-ar părea că quietismul n-ar prea avea de ce să se împace cu liberalismul. Ei bine, dar în pofida acestei linişti apar peste tot simptome sigure care ne spun că în societatea noastră, încet, încet, dispare cu totul diferenţierea între ce e liberal şi ce nu e liberal deloc şi aici încep încurcăturile, sînt chiar şi cazuri de încurcături extreme. Pe scurt, liberalii noştri în loc să devină mai liberi s-au încătuşat singuri cu liberalismul lor precum cu sfori, iar eu, profitînd de o situaţie atît de nostimă, n-am să intru în amănuntele care privesc liberalismul meu. Dar o să spun că în general mă socotesc mai liberal decît toţi, măcar pentru faptul că nu vreau să mă liniştesc deloc. Ei, ajunge cu asta. În ceea ce priveşte chestiunea ce fel de om sînt eu, m-aş defini astfel : *„Je suis un homme heureux qui n'a pas l'air*

content", adică în traducere : „Sînt un om fericit, dar nemulţumit de cîte ceva".

Şi cu asta-mi termin prefaţa. De fapt, n-am scris-o decît de formă.

II

Viitorul roman. Din nou „O familie întîmplătoare".

La clubul pictorilor s-a făcut un pom de crăciun şi un bal pentru copii şi m-am dus acolo ca să mă uit la copii. Mă uitam şi înainte la copii, acum, însă, mă uit cu o atenţie deosebită. Mi-am făcut mai demult un ideal dintr-un roman despre copiii ruşi de acum şi desigur şi despre taţii lor de acum şi despre raporturile lor reciproce. Romanul nu e scris, dar e gata făcut, aşa cum şi trebuie să se întîmple cu un romancier. O să iau taţi şi copii pe cît se poate din toate straturile sociale şi am să urmăresc copiii chiar din primii ani ai copilăriei.

Acum un an şi jumătate, cînd Nikolai Alexeevici Nekrasov m-a invitat să scriu un roman pentru *Otecestvennîe zapiski* [49] era cît pe-aci să mă apuc să scriu şi eu *Părinţi şi copii,* dar slavă Domnului m-am abţinut : nu eram încă pregătit. Şi pînă una, alta n-am scris decît *Adolescentul,* ca o primă încercare a ideii mele. Aici, însă, copilul a ieşit din copilărie şi e doar un un om nepregătit şi care vrea, timid, dar îndrăzneţ totodată, să facă mai repede primul pas în viaţă. Am luat un suflet lipsit de păcate, dar murdărit deja de îngrozitoarea posibilitate a desfrîului, de ura timpurie pentru existenţa sa mizeră şi „întîmplătoare" şi de acea largheţe cu care sufletul său curat permite conştient viciului să pătrundă în gîndurile sale, viciul pe care-l alintă în inima sa, îl admiră în visele sale încă sfioase, care însă încep să devină îndrăzneţe şi furtunoase ; toate astea au fost lăsate doar în grija lui şi, e drept, a Domnului. Toţi aceşti repudiaţi ai societăţii sînt nişte membri „întîmplători" ai unor „familii întîmplătoare".

De curînd s-a scris în ziare despre asasinarea tîrgoveţei Perova şi despre sinuciderea asasinului ei. Ea trăia cu el, el fusese lucrător într-o tipografie, dar îşi pierduse slujba, ea dădea camere cu chirie. Au început neînţelegerile. Perova l-a rugat s-o lase. Asasinul avea un caracter dintre cele mai moderne : „dacă nu e pentru mine, nu e pentru nimeni". I-a dat cuvîntul că „o lasă" şi noaptea a omorît-o sălbatic cu cuţitul, gîndit şi premeditat, şi după asta s-a sinucis şi el. În urma Perovei au rămas doi copii, doi băieţi, de 12 şi de 9 ani, copii nelegitimi, făcuţi cu un altul, nu cu asasinul şi înainte de a-l cunoaşte pe acesta. Ea îi iubea pe băieţi. Ei au fost martori cum, de cu seară, asasinul, făcînd o scenă îngrozitoare, a chinuit-o cu reproşuri şi a adus-o pînă la leşin şi au rugat-o să nu se ducă în camera lui, ea, însă, nu i-a ascultat şi s-a dus.

Ziarul *Golos* lansează un apel pentru ajutorarea „sărmanilor orfani", dintre care cel mai mare urma cursurile liceului nr. 5, iar celălalt nu mergea încă la şcoală. Din nou „o familie întîmplătoare", din nou copii cu o imagine sumbră în sufletul lor tînăr. Amintirea tragică va rămîne pentru totdeauna în sufletele lor şi va putea să submineze morbid mîndria tinerească încă din zilele acelea.

...cînd sînt atît de vii
Impresiile toate ale vieţii.

şi de aici nişte greutăţi care-i depăşesc, o timpurie încălcare a amorului propriu, o falsă ruşine pentru trecut şi o ură surdă, închisă în sine, faţă de oameni, şi asta va ţine, poate, toată viaţa. Să binecuvînteze Dumnezeu viitorul acestor copii nevinovaţi şi fie ca ei să nu înceteze toată viaţa lor s-o iubească pe mama lor sărmană, fără să-şi reproşeze acest sentiment şi fără să se ruşineze de el. De ajutat, însă, trebuie să fie ajutaţi — neapărat. În cazurile acestea societatea noastră e nobilă şi sensibilă. E necesar oare ca băieţii să lase liceul, odată ce l-au început ? Se spune că cel mai mare nu va lăsa liceul şi că treburile lui parcă s-au aranjat, dar băiatul mai mic ? Oare totul se va rezuma la vreo şaptezeci sau o sută de ruble care se vor strînge şi pe urmă băieţii vor fi uitaţi ? Îi mulţumim ziarului *Golos* că ne aminteşte de cei nefericiţi.

III

Pomul de crăciun de la clubul pictorilor. Copii care gîndesc şi copii scutiţi. „Tineretul mîncăcios". Uicele. Adolescenţii care dau din coate. Un căpitan moscovit grăbit.

Evident, n-o să descriu pomul de crăciun şi balul de la clubul pictorilor, totul a fost descris de mult şi la timpul potrivit şi am citit şi eu descrierile astea cu multă plăcere în alte foiletoane. O să spun doar că mult timp înainte de asta n-am fost pe nicăieri în societate şi că am trăit retras vreme îndelungată.

Mai întîi au dansat copiii, toţi îmbrăcaţi în nişte costume admirabile. E interesant să urmăreşti cum noţiunile cele mai complicate prind pe neobservate rădăcini la copii şi astfel, fără să poată încă să lege două idei, copilul înţelege uneori perfect cele mai profunde lucruri ale existenţei. Un savant german a spus că orice copil care a atins vîrsta de trei ani stăpîneşte o treime din acele idei şi cunoştinţe, cu care va intra, bătrîn fiind, în mormînt. Aici au fost chiar şi copii de şase ani, dar ştiu precis că aceştia au înţeles perfect de ce, în ce scop au venit aici îmbrăcaţi în nişte hăinuţe atît de scumpe, în timp ce acasă umblă ca nişte cenuşerese (în condiţiile actualelor venituri ale părinţilor mijlocii n-au cum să fie decît cenuşerese). Mai mult, probabil că înţeleg că aşa e şi firesc, că nu e o stare de excepţie, ci o lege normală a naturii. Nu vor putea, desigur, să exprime asta, dar o ştiu în sinea lor, deşi e o idee extrem de complicată.

Dintre copii mi-au plăcut cu precădere cei mititei de tot, erau foarte drăguţi şi siguri de ei. La cei mai mari siguranţa aceasta avea şi ceva impertinent. Evident că cei mai siguri şi mai veseli erau viitoarele elemente mediocre şi incapabile, dar asta e o lege generală : mediocritatea e întotdeauna sigură de ea şi cînd e vorba de copii şi cînd e vorba de părinţi. Copiii cei mai înzestraţi şi cu cea mai evidentă personalitate sînt şi cei mai reţinuţi, şi cînd se distrează, atunci caută neapărat să-i conducă şi să-i comande pe ceilalţi. E păcat că astăzi copiii sînt scutiţi de tot felul de eforturi, nu numai în ceea ce priveşte învăţătura şi tot felul de cunoştinţe pe care le capătă, dar şi în ceea ce priveşte jocurile şi jucăriile lor. Abia începe să gîngurească un copil primele cuvinte, că s-au şi pornit înlesnirile.

Toată pedagogia e dominată acum de grijă pentru înlesnire. Două, trei gînduri, două, trei impresii trăite mai profund în copilărie printr-un efort propriu (şi dacă vreţi şi prin suferinţă) îl vor introduce pe copil mult mai adînc în viaţă decît cea mai lesnicioasă şcoală din care iese ceva care nu e nici carne, nici peşte, nici bun, nici rău, nici măcar vicios în viciu şi nici virtuos în virtute.

Venit-au stridiile ? Ce bucurie !
Cum zboară tineretul mîncăcios
Să le înghită...

„Tineretul" ăsta „mîncăcios" (singurul vers stupid al lui Puşkin, pentru că e spus aproape ca un elogiu, fără nici un fel de ironie), tineretul ăsta mîncăcios se face şi el din ceva, nu ? E un tineret mizerabil şi nedorit şi sînt sigur că o educaţie de prea mari înlesniri contribuie la făurirea lui şi noi numai de asta nu ducem lipsă.

Fetiţele înţeleg totuşi mai multe decît băieţii. De ce oare fetele aproape pînă la majorat (dar nu mai mult) sînt întotdeauna mai dezvoltate sau par mai dezvoltate decît băieţii de vîrsta lor ? Fetele sînt cu precădere lesne de înţeles în timpul dansului : se vede imediat la cîte una că e o viitoare Uică, ce, în pofida marei ei dorinţe, n-o să reuşească nicicum să se mărite. Prin Uice înţeleg acele fete care pînă aproape de treizeci de ani nu vă răspund decît : *oui* şi *non*. Pe unele dintre ele se vede de pe acum că se vor mărita foarte repede, imediat cum vor dori s-o facă.

Dar e şi mai cinic, după mine, să îmbraci pentru dans o fată aproape matură într-un costum de copil, zău că nu e bine. Unele din fetele astea, aşa au şi rămas să danseze cu oamenii mari, — la miezul nopţii cînd s-a terminat balul pentru copii şi s-au apucat să danseze părinţii — cu rochiţe scurte şi picioarele dezgolite.

Dar totul mi-a plăcut foarte mult şi dacă nu s-ar fi tot înghesuit adolescenţii ar fi fost perfect. Într-adevăr, oamenii mari erau de o politeţe festivă şi rafinată, iar adolescenţii (nu copiii, ci adolescenţii, viitori tineri, îmbrăcaţi în diverse uniforme şi au fost o mulţime dintr-ăştia) se înghesuiau enervant, nu se scuzau şi treceau foarte siguri de ei. M-au înghiontit de vreo cincizeci de ori, poate că sînt învăţaţi s-o facă, pentru dezvoltarea siguranţei

de sine. Şi totuşi, poate pentru că n-am mai ieşit de mult în lume, mi-a plăcut foarte mult, în ciuda zăpuşelii, a soarelui electric şi a disperatelor strigăte de comandă ale maiestrului de dans.

Acum cîteva zile am citit în *Petersburgskaia gazeta* o corespondenţă din Moscova despre scandalurile la festivităţile de la cercul nobilimii, de la cercul artistic, de la teatru, de la mascaradă etc. Dacă e să-l crezi pe corespondent (că şi corespondentul, denunţînd viciul, poate foarte bine să nu spună nimic despre virtute), societatea noastră n-a fost niciodată mai aproape de scandal ca acum. Şi e curios : de ce oare, din copilărie şi în decursul întregii mele vieţi, cum nimeream într-o adunare festivă rusească, mi se părea că toţi se poartă numai aşa de ochii lumii, şi că odată o să se scoale şi o să trîntească un tămbălău exact ca la ei acasă. E un gînd stupid şi fantastic şi cîte reproşuri mi-am făcut şi cît m-am mai ruşinat pentru gîndul acesta, copil fiind încă ! Gîndul nu rezistă la nici o critică. O, sigur, negustorii şi căpitanii despre care vorbeşte corespondentul justiţiar (şi pe care-l cred întru totul) au fost şi înainte, au fost întotdeauna, e un tip nemuritor, şi totuşi se temeau mai mult şi-şi mai ascundeau sentimentele, acum însă odată se dă peste cap, undeva la vedere, unul din domnii ăştia, care socoteşte că acum are alte drepturi. E în afara oricărei discuţii că în ultimii douăzeci de ani foarte mulţi ruşi şi-au închipuit cine ştie de ce, că au tot dreptul la necinste şi că acum e bine să faci aşa şi că o să fie şi lăudaţi pentru asta şi că n-o să-i idea nimeni afară. Pe de altă parte, înţeleg că e şi deosebit de plăcut (o, pentru multă, multă lumea !) să te ridici în mijlocul unei adunări, unde toţi din jurul tău — doamnele, cavalerii şi chiar şi şefii spun vorbe atît de dulci, sînt atît de politicoşi cu toată lumea de parcă într-adevăr ai fi în Europa — să te ridici în mijlocul acestor europeni şi să răcneşti deodată ceva în cel mai curat grai naţional, să-i arzi cuiva o labă, să trînteşti o mojicie vreunei fete tinere şi, în general, să-ţi dai zdravăn în petic chiar acolo în mijlocul salonului : „Na-vă pentru europenismul vostru de două secole, iar noi ăştia aşa cum am fost aşa am şi rămas şi tot aici sîntem !" E plăcut. Şi totuşi sălbaticul se înşală : n-o să fie acceptat şi-o să fie dat afară. Cine o să-l dea afară ? Forţa poliţienească ? Nu, domnii mei, nici un fel de forţă poliţienească, ci tot nişte sălbatici ca el ! Aici e forţa. Să mă explic.

Ştiţi dumneavoastră pentru cine e mai plăcut şi mai drag aspectul acesta europenesc şi sărbătoresc al unei societăţi ruse care se adună europeneşte ? Tocmai acestor Skvoznik-Dmuhanovski, Cicikovi şi poate chiar Derjimorde [50], adică tocmai acelor persoane care în viaţa cea de toate zilele, în viaţa lor particulară, sînt naţionali în gradul cel mai înalt. O, au şi ei, acolo la ei acasă, adunările şi dansurile lor, dar nu le preţuiesc şi nu le respectă, ei respectă balul guvernatorului, balul înaltei societăţi despre care au auzit de la Hlestakov. De ce ? Tocmai pentru că ei înşişi nu seamănă cu o societate ca lumea. De asta-i sînt şi dragi formele europene, deşi ştie foarte bine că nu se va schimba şi că se va întoarce acasă de la balul european acelaşi bătăuş, dar e mulţumit la gîndul că măcar în vis, dar tot a văzut virtutea. O, ştie prea bine că totul e un miraj, dar luînd parte la bal se convinge că mirajul continuă, că tot se mai menţine, datorită unei forţe invizibile, dar excepţionale, şi că uite nici măcar el însuşi n-a îndrăznit să iasă în mijlocul adunării şi să răcnească ceva în graiul naţional, şi gîndul că nu i s-a permis să facă asta şi că nici nu i se va permite de acum încolo e un gînd teribil de plăcut. N-o să credeţi cît de mult poate să iubească un barbar din ăsta Europa, totuşi parcă participă şi el la un cult. Sigur, adesea nici nu e în stare să spună în ce constă cultul. Hlestakov, de pildă, presupunea că tot cultul constă în pepenele ăla care costă o sută de ruble şi care se serveşte la balurile înaltei societăţi. Poate că Skovznik-Dmuhanovski a rămas şi pînă acum cu ideea asta a pepenelui,[51] deşi l-a mirosit pe Hlestakov şi-l disprefuieşte, dar e bucuros să simtă măcar în pepene gustul virtuţii. Şi nu e de loc vorba de ipocrizie, e cea mai desăvîrşită sinceritate, mai mult — o necesitate. Dar chiar şi ipocrizia funcţionează bine aici, pentru că ce e ipocrizia ? Ipocrizia este tributul pe care viciul trebuie să-l plătească virtuţii, e un gînd teribil de liniştitor pentru un om care vrea să rămînă vicios în practică şi în acelaşi timp să nu rupă măcar în sufletul său cu virtutea. O, viciului îi place teribil să plătească tribut virtuţii şi asta e foarte bine : pînă una, alta ne ajunge şi asta, nu-i aşa ? Şi de aceea căpitanul care a răcnit la Moscova în mijlocul sălii a continuat să fie un om de excepţie şi prea grăbit, cel puţin pînă, una, alta, dar şi pînă „una, alta" e ceva liniştitor în vremurile noastre nesigure.

Şi astfel balul este, hotărît, un lucru conservator în sensul cel mai bun al cuvîntului şi nu glumesc de loc cînd afirm asta.

IV

Secolul de aur din buzunar.

De altfel, m-am şi plictisit, adică n-am fost pe atît de plictisit, pe cît am fost de înciudat. S-a terminat balul copiilor şi a început balul părinţilor şi, Doamne, ce explozie de mediocritate ! Toată lumea are haine noi şi nimeni nu ştie să le poarte, toată lumea se distrează şi nu e nimeni vesel, toţi sînt plini de ambiţie şi nimeni nu se pricepe să se impună, toţi sînt invidioşi şi toată lumea tace şi se trage deoparte. Nici măcar nu ştiu să danseze. Priviţi-l pe acest ofiţer care se învîrteşte, unul foarte mic de statură (un ofiţer dintr-ăsta foarte mic de statură şi care se învîrteşte sălbatic o să întîlniţi neapărat la toate balurile păturilor de mijloc). Tot dansul lui, toată maniera lui constă doar în faptul că-şi învîrteşte partenera cu un fel de furie, cu un fel de sacade şi e în stare să învîrtească aşa treizeci, patruzeci de cucoane una după alta şi se mai şi mîndreşte cu asta, ei, dar ce e frumos aici ? Dansul e aproape o declaraţie de dragoste (amintiţi-vă menuetul) şi ăsta parcă s-ar bate. Şi mi-a venit în cap un gînd fantastic pînă la absurd : „Ce-ar fi, m-am gîndit eu, dacă toţi aceşti oaspeţi drăguţi şi respectabili ar dori, măcar pentru o clipă, să devină sinceri şi simpli ? Ce s-ar întîmpla dacă fiecare dintre ei ar descoperi deodată tot secretul ? Ce-ar fi dacă fiecare dintre ei ar afla cît e de franc, de cinstit, de cîtă veselie sinceră e capabil, cîtă puritate are în el, cîte sentimente generoase, dorinţi bune, cîtă minte — şi ce minte — o minte dintre cele mai ascuţite, dintre cele mai remarcabile, şi asta e în fiecare dintre ei, dar absolut în fiecare ! Da, domnilor, oricare dintre voi are toate acestea şi nimeni, nimeni dintre voi n-o ştie ? O, oaspeţi dragi, vă jur că oricare dintre voi e mai inteligent decît Voltaire, mai sensibil decît Rousseau, incomparabil mai atrăgător decît Alcibiade, Don Juan, Lucreţiile, Julietele şi Beatricele ! Nu credeţi că sînteţi atît de superbi ? Vă spun pe cuvînt de onoare că nici la Shakespeare, nici la Schiller, nici la Homer, chiar dacă-i aduni la un loc, n-o să găseşti nimic egal în frumuseţe cu ce s-ar putea găsi acum, în clipa asta, printre voi, în sala asta de bal. Ce Shakespeare ! Ar apare ceva ce nici n-au visat înţelepţii noştri. Dar nenorocirea voastră constă în faptul că nici voi înşivă nu ştiţi cît sînteţi de superbi ! Ştiţi că fiecare

dintre voi, dacă ar dori, ar putea să-i facă fericiţi pe toţi cei care se află în sală şi să-i ducă după el ? Şi această forţă e în fiecare dintre voi, dar e ascunsă aşa de adînc, că a devenit de multă vreme incredibilă. Şi oare, oare secolul de aur nu există decît pe ceştile de porţelan ?

Nu vă încruntaţi, excelenţă, apropo de cuvîntul *secolul de aur :* vă dau cuvîntul de onoare că n-o să vă oblige nimeni să umblaţi în veşmintele secolului de aur, cu frunza pudorii, o să vi se lase întregul dumneavoastră costum de general. Vă asigur că în secolul de aur pot ajunge chiar şi oamenii care au gradul de general. Încercaţi numai, excelenţă, chiar şi acum — doar sînteţi cel mai mare în grad şi iniţiativa e a dumneavoastră şi o să vedeţi şi singur ce spirit de Piron, ca să zic aşa, aţi manifesta cu totul şi cu totul neaşteptat pentru dumneavoastră. Rîdeţi ? Nu vă vine să credeţi ? Îmi pare bine că v-am amuzat şi totuşi tot ce am exclamat acum nu e paradox, e adevărul gol goluţ... Toată nenorocirea dumneavostră constă în faptul că nu puteţi crede în asta.

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Băiatul cu mîna.

Copiii sînt niște oameni ciudați, te urmăresc și în vis, ca niște vedenii. Înainte de pomul de Crăciun și chiar și în ziua pomului, în Ajun, am tot întîlnit pe stradă, în același colț, un puști nu mai mare de șapte anișori. Pe un ger groaznic era îmbrăcat aproape ca de vară, dar la gît era legat cu niște cîrpe vechi — înseamnă că totuși cineva, cel care l-a trimis, l-a îmbrăcat. Umblă cu „mîna", e un termen tehnic, care înseamnă să cerșești. Termenul a fost inventat chiar de puștii ăștia. Sînt o mulțime ca el. Se învîrtesc pe lîngă tine și miaună ceva învățat pe dinafară, acesta, însă, nu mieuna și-ți vorbea nu știu cum nevinovat și lipsit de experiență și te privea cu încredere în ochi — era, deci, la începutul meseriei. La întrebările mele mi-a spus că are o soră fără slujbă și bolnavă. Poate că era și adevărat, dar am aflat mai tîrziu că sînt o groază de puști dintr-ăștia și că sînt trimiși „cu mîna" chiar și pe gerul cel mai aspru și dacă vin fără nimic, probabil că sînt și bătuți. După ce-și adună copeicile, băiatul se întoarce cu mîinile roșii și înțepenite într-un subsol unde bea vreo bandă de vagabonzi, din cei care „intrînd în grevă sîmbătă nu se mai întorc la lucru mai înainte de miercuri seara". Acolo, în subsoluri, beau cu ei și nevestele lor, nevestele lor flămînde și bătute, și tot acolo țipă pruncii lor. Vodcă și murdărie și desfrîu, dar mai ales vodcă. Cu banii aduși puștiul e trimis imediat la cîrciumă după băutură. De distracție îi toarnă și puștiului cîteodată bău-

tură pe gît şi se prăpădesc de rîs cînd acesta, cu respiraţia tăiată, cade aproape leşinat ;

şi vodca cea scîrboasă în gură
fără milă mi-o turna...

Cum creşte, cum îl dau mai repede la o fabrică, dar tot ce cîştigă e obligat din nou să le aducă vagabonzilor şi ăştia îi beau din nou banii. Dar şi pînă la fabrică copiii ăştia devin nişte delincvenţi desăvîrşiţi. Vagabondează prin oraş şi cunosc acele locuri din diversele subsoluri în care te poţi strecura şi dormi nevăzut de nimeni. Unul dintre ei a dormit cîteva nopţi la rînd la un portar într-un coş şi portarul nici nu l-a observat. Evident că se fac hoţi. Furtul devine o patimă chiar şi la copii de opt ani, cîteodată fără nici un fel de conştiinţă a fărădelegii. Pînă la urmă trec prin toate — foame, frig, bătăi, numai şi numai ca să fie liberi, îşi lasă vagabonzii ca să poată „lucra" independent. Această fiinţă sălbatică nu ştie uneori nimic — nici de ce popor ţine, nici dacă există Dumnezeu, nici dacă există un ţar ; se spun despre ei nişte lucruri incredibile, dar, din păcate, absolut reale.

II

Un băiat la bradul lui Hristos

Dar sînt romancier şi o „istorie" cred că am născocit-o eu însumi. De ce scriu „cred", doar sînt sigur că am născocit-o, dar tot mi se pare că asta s-a întîmplat cîndva şi undeva, şi anume s-a întîmplat chiar în ajun de Crăciun, într-un *oarecare* mare oraş, pe un ger îngrozitor.

Văd un băiat, încă mititel de tot, de vreo şase ani, poate chiar şi mai puţin. Băiatul s-a trezit dimineaţa într-un subsol umed şi rece. Era îmbrăcat numai într-un hălăţel şi tremura. Scotea aburi pe gură de frig, şi, tot stînd în colţ pe o ladă, de plictiseală, sufla într-una din gură şi se amuza privind aburii cum zboară. Îi era, însă, tare foame. De dimineaţă s-a apropiat de cîteva ori de pat, unde pe un aşternut subţire ca o foiţă şi pe o bocceluţă care ţinea loc de pernă zăcea mama lui bol-

navă. Cum de-a ajuns aici ? Probabil că a venit cu băieţelul ei dintr-un alt oraş şi s-a îmbolnăvit pe neaşteptate. Pe stîpîna casei au luat-o încă de acum două zile la poliţie, locatarii au pornit-o de sărbători care încotro, iar vagabondul care a rămas zace beat-mort de o zi şi o noapte — n-a avut, pesemne, răbdare să aştepte sărbătorile. Într-un alt colţ al camerei suspină chinuită de reumatism o bătrînică de optzeci de ani, care fusese cîndva dădacă, acum însă moare în singurătate, oftînd, mormăind şi bombănindu-l pe băiat, aşa că i s-a făcut şi frică să se apropie prea mult de colţul ei. A găsit apă de băut undeva în tindă, dar n-a găsit nici o bucată de pîine pe nicăieri şi acum se apropie pentru a zecea oară de mama sa ca s-o trezească. I s-a făcut pînă la urmă frică de întuneric, se lăsase seara de mult şi nimeni n-a aprins lumina. Pipăind faţa mamei, băieţelul s-a mirat că mama nu se mişcă de loc şi că a devenit la fel de rece ca şi zidul. „Tare mai e frig aici", s-a gîndit el, a stat puţin, uitîndu-şi inconştient mîna pe umărul moartei, pe urmă a suflat în degetele sale, ca să le încălzească şi dînd deodată pe pat de şepcuţa lui, a ieşit încet, pe pipăite, din subsol. Ar fi ieşit şi mai înainte, dar îi era frică de cîinele ăla mare de sus, de pe scară, care a urlat tot timpul lîngă uşa stăpînilor casei. Dar cîinele nu mai era şi băiatul a ieşit deodată în stradă.

Doamne, ce oraş ! Băiatul nu văzuse încă nimic asemănător. Acolo, de unde a venit el, noaptea e atît de întuneric, nu e decît un singur felinar pentru o stradă întreagă. Casele joase de lemn se închid cu obloane ; cum se întunecă, nu mai e nimeni pe stradă, toată lumea se încuie în casă şi n-auzi decît urletul haitelor de cîini. În schimb, acolo era atît de cald şi-i dădeau să şi mănînce, pe cînd aici — Doamne, ce bine ar fi să mănînce ceva ! Şi ce zgomot şi tropăit e aici, ce lumină şi ce oameni, cai şi trăsuri şi ce ger, ce ger ! Aburul îngheţat iese în valuri din caii obosiţi, din boturile lor care suflă atît de fierbinte, prin zăpada afînată potcoavele lor se izbesc de pietre şi toată lumea se înghesuie şi, Doamne, ce bine ar fi să mănînci, măcar o bucăţică de ceva, şi deodată degetele au început să-l doară tare, tare de tot. Trecu păzitorul ordinii şi-şi întoarse capul ca să nu-l vadă.

Iată din nou o stradă — uf, ce largă e ! Aici sigur te calcă ; cum strigă toată lumea şi aleargă şi se grăbeşte şi ce lumină, ce lumină ! Dar asta ce o mai fi ? Uf, ce geam mare, iar din-

colo de geam e o cameră, iar în cameră e un pom pînă la tavan — e un brad, iar pe brad sînt atîtea luminiţe, e atîta poleială şi, sînt mere aurite, iar în jurul bradului sînt păpuşi, nişte căluţi mititei, iar prin cameră aleargă copiii, eleganţi, curaţi, rîd şi se joacă şi mănîncă şi beau ceva. Uite-o pe fetiţa aceea, care a început să danseze cu un băieţel, ce fetiţă drăguţă ! Uite şi muzica, se aude prin fereastră. Băieţelul priveşte, se porneşte să rîdă, dar au început să-l doară şi degetele de la picioare, iar cele de la mîini s-au făcut roşii de tot, nici nu mai poate să le mai îndoaie şi-l dor chiar şi atunci cînd vrea să le mişte. Şi băieţelul şi-a adus deodată aminte că degetele îl dor tare de tot, a început să plîngă şi a fugit mai departe, şi iată-l că vede din nou printr-un alt geam o cameră şi sînt brazi şi acolo, dar pe masă sînt tot felul de prăjituri — cu migdale, roşii, galbene, iar în jurul mesei stau patru cucoane bătrîne şi cum vine cineva îi dau prăjituri şi uşa se deschide într-una şi în casa lor intră o mulţime de domni. S-a strecurat şi băieţelul, a deschis brusc uşa şi a intrat. Of, cum au început să ţipe la el şi să dea din mîini ! Una din cucoane s-a apropiat repede de el, i-a băgat în mînă o copeică şi tot ea i-a deschis uşa ca să iasă în stradă. Ce s-a mai speriat băieţelul ! Şi a scăpat şi bănuţul din mînă, iar bănuţul a început să sune pe trepte ! Băieţelul n-a putut să-şi îndoaie degeţelele sale roşii şi să-l prindă. A ieşit în fugă şi a pornit-o repede, cît mai repede, nici el nu ştie încotro. Ar vrea să plîngă, dar i-e frig, şi-i este şi teamă acum, aleargă, aleargă şi-şi suflă în mînuţe. Şi s-a şi întristat, pentru că s-a simţit atît de singur şi de speriat şi deodată, Doamne ! Asta ce-o mai fi ? Stau o grămadă de oameni şi privesc cu multă curiozitate pe fereastră, dincolo de geam, sînt trei păpuşi, mititele, îmbrăcate în rochiţe roşii şi verzi şi parc-ar fi vii, vii de adevărat ! Un bătrînel parcă ar sta şi ar cînta la o vioară mare, iar alţi doi stau tot acolo şi cîntă la nişte viori mititele şi-şi mişcă capul în ritm şi se uită unul la altul şi li se mişcă buzele, vorbesc, e sigur că vorbesc, numai că nu se aude din cauza geamului. Şi băieţelul a crezut mai întîi că sînt vii, dar pe urmă cînd şi-a dat seama că sînt păpuşi a izbucnit în rîs. N-a văzut niciodată nişte păpuşi ca astea şi nici n-a ştiut că există ! Şi ar vrea să şi plîngă, dar îi vine să rîdă, din cauza păpuşilor. Deodată, i s-a părut că cineva din spate l-a apucat de hălăţel : un băiat mare şi rău stătea lîngă el şi deodată i-a trăsnit una-n cap, i-a smuls

şepcuţa şi i-a pus piedică. Băieţelul căzu, oamenii începură să strige ; dar el sări în picioare şi începu să fugă, să fugă, fără să ştie unde şi nimeri într-un gang care dădea într-o curte străină şi s-a ascuns după lemne : „aici n-o să dea de mine, şi mai e şi întuneric".

S-a aşezat şi s-a ghemuit că nu-şi putea trage sufletul de frică şi deodată i s-a făcut atît de bine : mînuţele şi picioarele au încetat să-l mai doară şi s-a făcut atît de cald, atît de cald, ca lîngă sobă, şi deodată a tresărit, vai, era cît pe-aci să adoarmă. Ce bine e să adormi aici ! O să mai stau aici şi pe urmă o să mă uit la păpuşi, îşi spuse băieţelul şi zîmbi, amintindu-şi de ele : „parc-ar fi vii" ! Şi deodată o auzi pe mama lui care începu să-i cînte un cîntecel. „Dorm, mamă, ce bine e să dormi aici !"

— Hai cu mine, băieţelule, să mergem la un pom de Crăciun, şopti deodată deasupra lui o voce înceată.

Băieţelul a crezut mai întîi că e tot mama lui, dar nu, nu era ea, atunci cine l-o fi strigat, că nu vede nimic, cineva însă s-a aplecat deasupra lui şi l-a îmbrăţişat pe întuneric, iar el i-a întins mîna şi, deodată, ce lumină ! Ce brad ! Şi nici nu e brad, nici n-am văzut copac ca ăsta ! Unde-o fi acum : totul străluceşte, totul sclipeşte şi peste tot sînt păpuşi, ba nu, sînt băieţei şi fetiţe, dar atît de luminoşi şi toţi se învîrtesc în jurul lui, zboară, îl sărută, îl iau în braţe, îl duc cu ei şi zboară şi el o vede pe mama lui că se uită la el şi rîde bucuroasă.

— Mamă ! Mamă ! Ah, ce bine-i aici, mamă ! îi strigă el şi iarăşi se sărută cu copiii şi ar vrea să le povestească mai repede despre păpuşile acelea de după geam. „Cine sînteţi voi, băieţi ? Cine sînteţi voi, fetiţelor ? Îi întreabă el, rîzînd, îndrăgostit de ei.

— E „bradul lui Hristos", îi răspund ei. Hristos face întotdeauna astăzi un brad pentru copilaşii care n-au un brad al lor...

Şi află că băieţii şi fetiţele au fost toţi nişte copii ca şi el, dar unii mai îngheţau în coşurile în care au fost părăsiţi pe lîngă scările de la uşile funcţionarilor din Petersburg, alţii au fost în orfelinate şi au murit sufocaţi pe lîngă sobe, alţii au murit la pieptul secat al mamelor lor (în timpul foametei din Samara), alţii s-au sufocat din cauza duhorii în vagoanele de clasa a treia, dar ei toţi sînt acum aici şi toţi sînt ca nişte îngeri, toţi sînt la Hristos şi El însuşi e în mijlocul lor şi le

întinde mîna şi-i binecuvîntează pe ei şi pe mamele lor căzute în păcat... Şi mamele acestor copii sînt şi ele aici, stau mai retrase şi plîng, fiecare dintre ele îşi recunoaşte băieţelul sau fetiţa, iar aceştia vin în fugă spre ele şi le sărută şi le şterg lacrimile cu mînuţele lor şi le roagă să nu mai plîngă, pentru că lor le e atît de bine aici...

Iar jos, dis-de-dimineaţă, măturătorii au găsit trupul micuţ al băieţelului care s-a ascuns şi a îngheţat pe după lemne, a fost găsită şi mama lui... Ea murise înaintea lui, şi amîndoi s-au întîlnit în cer la Domnul nostru. Şi la ce am mai compus istoria asta care nu se potriveşte de loc cu un jurnal lucid, care mai e încă şi un jurnal de scriitor ! Şi am mai şi promis să scriu cu precădere povestiri despre evenimente reale. Dar mi se pare mie că tot ce-am povestit s-ar fi putut întîmpla în realitate, vreau să spun ceea ce s-a întîmplat în subsol şi pe după lemne, iar cît priveşte bradul lui Hristos, nici nu ştiu ce să vă spun, dacă s-ar fi putut întîmpla asta sau nu ! ? De aia şi sînt romancier, ca să inventez.

III

Colonia micilor delincvenţi. Soiuri sumbre de oameni. Transformarea unor suflete vicioase în suflete nevicioase. Mijloace considerate a fi cele mai bune. Micuţii şi îndrăzneţii prieteni ai omenirii.

A treia zi de Crăciun i-am văzut pe toţi aceşti îngeri „căzuţi", [52] cincizeci la un loc. Să nu credeţi că-mi bat joc cînd îi numesc aşa, dar că sînt nişte copii „obidiţi" în asta nu e nici o îndoială. Obidiţi de cine ? Cum, prin ce, cine e de vină, toate astea sînt deocamdată nişte întrebări inutile, la care nici n-ai ce să răspunzi şi e mai bine să trecem la fapte.

Am fost în colonia delincvenţilor minori, cea de dincolo de Pulberărie. Am vrut de multă vreme să mă duc acolo, dar tot nu izbuteam s-o fac, am avut însă dintr-o dată şi timp liber şi nişte oameni cumsecade care s-au oferit să-mi arate totul. Ne-am dus într-o zi călduroasă, puţin mohorîtă, şi cum am trecut de Pulberărie, am intrat imediat în pădure, în pă-

durea asta se şi află colonia. Ce frumoasă e pădurea iarna, acoperită de zăpadă, ce aer proaspăt şi curat, şi cît e de liniştе aici. Aproape cincisute de desiatine de pădure au fost jertfite pentru colonie, care constă din cîteva case de lemn construite frumos şi aflate la o oarecare distanţă unele de altele. Totul s-a făcut prin donaţii, fiecare casă a costat în jur de trei mii de ruble şi în fiecare casă locuieşte o „familie". Familia e un grup de doisprezece pînă la şaptesprezece băieţi şi fiecare familie îşi are educatorul ei. Aici ar trebui să fie pînă la şaptezeci de băieţi, dacă e să socotim după mărimea coloniei, deocamdată, însă, nu ştiu de ce, nu sînt decît cincizeci de elevi. Trebuie să recunoaştem că s-au pus la dispoziţie fonduri mari şi că fiecare din delincvenţii minori costă destul de mult pe an. E ciudat că starea sanitară a coloniei, după cum s-a scris de curînd în ziare, nu e chiar în regulă, în ultima vreme au fost mulţi bolnavi, şi totuşi ce bun e aerul de-aici şi bună e şi întreţinerea copiilor ! Am petrecut cîteva ceasuri în colonie, de la unsprezece dimineaţa pînă s-a făcut întuneric, dar m-am convins că într-o singură vizită nu poţi să cercetezi toate lucrurile şi nici să înţelegi totul. Directorul instituţiei m-a invitat să stau vreo două zile cu ei, e o invitaţie tentantă.

Director este P.R.-ski şi e un nume cunoscut în presă, articolele sale apar cîteodată în *Vestnik Evropî*. Ne-a făcut o primire dintre cele mai calde şi mai prevenitoare. În cancelarie e un registru, în care vizitatorii, dacă doresc, pot să-şi scrie numele. Printre cei care s-au iscălit am văzut multe nume de notorietate, prin urmare colonia e cunoscută şi oamenii se interesează de ea. Deşi e atît de prevenitor, directorul pare a fi un om foarte rezervat ; deşi ne-a demonstrat aproape cu entuziasm laturile pozitive ale coloniei, dar a şi estompat oarecum tot ce e neplăcut şi nepus încă la punct. Mă grăbesc să adaug că această rezervă îşi află sursa într-o dragoste dintre cele mai exigente pentru colonie şi pentru treaba începută.

Toţi cei patru educatori (se pare că sînt patru, după numărul familiilor) nu sînt de fel bătrîni, sînt chiar tineri, primesc un salariu de trei sute de ruble şi aproape toţi sînt absolvenţi ai seminariilor. Locuiesc împreună cu elevii lor, se şi îmbracă aproape la fel — poartă ceva în genul unei bluze strînse în talie cu o curea. Cînd am trecut prin camere, acestea erau pustii, era zi de sărbătoare şi copiii se jucau pe undeva, dar a fost cu atît mai comod să vizităm clădirile. Nici un fel

de lux inutil, excesiv, rezultat al unei bunătăți și al unui umanism excesiv al fondatorilor și al donatorilor instituției — asta s-ar fi putut întîmpla și ar fi dus la o mare greșeală. Paturile, de pildă, sînt dintre cele mai simple, de fier, pliante, rufărie de pat dintr-o pînză destul de grosolană, nici plăpumile nu sînt din cale-afară de cochete, sînt, însă, călduroase. Elevii se scoală devreme și strîng singuri prin cameră, fac curat și, cînd e cazul, spală dușumelele. Lîngă unele paturi se simțea un miros neplăcut și am aflat un lucru aproape incredibil, că unii dintre elevi (puțini, dar tot sînt vreo opt sau zece), și nu prea mici, chiar de doisprezece și treisprezece ani, își fac nevoile în somn, fără să se scoale din pat. La întrebarea mea dacă nu e vorba de vreo boală mai specială, mi s-a răspuns că nici gînd, că o fac pur și simplu din sălbăticie, vin atît de sălbatici, că nici nu sînt în stare să înțeleagă că ar putea și ar trebui să se poarte altfel. Dar pe unde au umblat pînă au ajuns aici, prin ce văgăuni au crescut și ce exemplu li s-a dat ? ! Aproape că nu există familie de țărani, chiar dintre cele mai sărace, unde copilul să nu fie învățat cum trebuie să se poarte în asemenea cazuri și unde pînă și băieții cei mai mici să nu știe lucrurile astea. Ce fel de oameni, așadar, au fost cei de care s-au izbit copiii și cît de fioroasă a fost atitudinea de indiferență cu care au fost tratați ! E totuși un fapt real și, cred, de o mare importanță și vă rog să nu rîdeți că „umflu" atît de mult o chestiune destul de murdară : e mult mai serioasă decît pare la prima vedere. E o mărturie că sînt, prin urmare, niște soiuri de oameni sumbri și întunecați, în care dispare orice urmă de sentiment uman și de spirit cetățenesc. E limpede, chiar și din cele spuse pînă acum, în ce se va transforma pînă la urmă un suflet mititel și sălbatic în condițiile unor atari manifestări din partea celor de care s-au izbit. Da, aceste suflete de copil au cunoscut lucruri întunecate și s-au obișnuit cu impresii tari, cu care, vor rămîne pentru totdeauna și care îi vor urmări ca niște coșmaruri îngrozitoare. Așadar, cu aceste impresii teribile trebuie să lupte educatorii copiilor, să le smulgă din rădăcini și să sădească altele noi ; e o misiune grea.

— N-o să credeți cît de sălbatici vin aici unii dintre ei, îmi zise dl. P : cîte unul nu știe nimic nici despre el, nici despre starea lui socială. A vagabondat aproape inconștient și singurul lucru pe care-l știe și pe care poate să-l înțeleagă e liber-

tatea, libertatea de a vagabonda, de a muri de frig şi de foame, dar numai şi numai să vagabondeze. Avem aici un băieţel, nu-i mai mare de zece ani, nici pînă acum nu poate să trăiască fără să fure. Fură chiar fără nici un scop şi fără nici un folos, fură mecanic, numai ca să fure.

— Şi cum speraţi să-i reeducaţi pe copiii aceştia ?

— Prin muncă, printr-un mod de viaţă cu totul diferit şi printr-o atitudine corectă faţă de ei, în fine, mai există şi speranţa că vechile lor patimi şi deprinderi se vor uita cu timpul de la sine.

M-am informat dacă la băieţi nu se observă şi alte deprinderi vicioase copilăreşti ? Apropo de asta, ţin să amintesc că băieţii de aici sînt de la zece şi pînă la chiar şaisprezece ani.

— O, nu, aici nu pot fi deprinderi din astea vicioase, se grăbi să-mi răspundă dl. P. : educatorii sînt tot timpul cu ei şi-i urmăresc într-una.

Asta, însă mi s-a părut imposibil. În colonie sînt şi cîţiva proveniţi din fosta secţie a micilor delincvenţi din castelul Litovski, desfiinţată, acum. Am fost în închisoarea aceea şi i-am văzut pe băieţi. Apoi am aflat cu toată certitudinea că în mijlocul lor e un desfrîu cu totul neobişnuit, că acei vagabonzi care au ajuns în castel fără să fie viciaţi şi cărora la început viciul le repugna, ajungeau să i se supună aproape forţaţi de glumele pe care le făceau ceilalţi cu privire la neprihănirea lor.

— Dar au fost mulţi recidivişti ? m-am informat eu.

— Nu prea mulţi : din toţi cei care au ieşit din colonie n-au fost decît vreo opt (e totuşi un număr destul de mare).

Trebuie să spun că băieţii părăsesc colonia mai ales ca meseriaşi şi că li se caută „în prealabil" un loc de muncă. Actele de identitate care li se dădeau înainte din partea coloniei le făceau mult rău. Acum s-a găsit mijlocul de a le elibera nişte acte din care, cel puţin la prima vedere, nu poţi să-ţi dai seama că acela căruia îi aparţin provine dintr-o colonie de delincvenţi.

— În schimb, se grăbi să adauge dl. P., avem şi dintre cei care nici pînă acum nu pot uita colonia şi cum e o sărbătoare ne fac neapărat o vizită şi petrec un timp cu noi.

Deci, mijlocul cel mai eficient de reeducare, de transformare a unui suflet obidit şi viciat într-unul senin şi cinstit este munca. Cu muncă îşi încep ziua în camerele lor, apoi elevii se

duc în ateliere. În ateliere — de lăcătuşerie, de tîmplărie — mi-au fost arătate lucrările lor. Sînt nişte mărunţişuri executate după puterile lor, dar vor fi cu siguranţă cu mult mai bune cînd copiii vor stăpîni meseria. Produsele lor se vînd în propriul lor folos şi astfel pentru fiecare dintre ei se strîng nişte bani pentru momentul cînd vor părăsi colonia. Cu munca copiii sînt ocupaţi şi dimineaţa şi după masă, fără să fie extenuaţi, însă, şi se pare într-adevăr că munca are o influenţă destul de puternică asupra moralităţii lor : fiecare dintre ei caută să lucreze mai bine decît ceilalţi şi se mîndresc cu succesele lor.

Un alt mijloc al dezvoltării lor spirituale îl constituie, desigur, faptul că se judecă singuri. Fiecare din cei care au greşit este judecat de întreaga familie din care face parte şi băieţii, ori îl achită, ori îl sancţionează. Singura sancţiune este eliminarea lui din jocuri. Cei care nu s-au supus judecăţii colegilor sînt sancţionaţi cu eliminarea din viaţa coloniei. Pentru asta există şi o „Petropavlovka" a lor,[53] aşa au denumit băieţii o casă specială şi izolată unde există nişte camere pentru cei eliminaţi temporar. Se pare, de altfel, că izolarea în „Petropavlovka" depinde exclusiv de director. Am vizitat „Petropavlovka" asta, erau atunci acolo numai doi băieţi şi trebuie să spun că-i aduc aici cu multă grijă şi numai pentru o faptă deosebit de gravă şi de serioasă. Cei doi stăteau fiecare în cîte o cameră mică, închişi, şi nu ne-au fost arătaţi.

Judecata asta e, în fond, o treabă bună, dar are ceva livresc în ea. Sînt mulţi copii mîndri, şi mîndri într-un sens bun, care pot fi jigniţi de această putere colectivă tot a unor băieţi şi delincvenţi ca şi ei, aşa că se poate întîmpla să nu înţeleagă cu adevărat sensul acestei puteri. Se pot ivi personalităţi cu mult mai talentate şi mai inteligente decît ceilalţi din „familie" şi aceste personalităţi pot fi atinse în amorul propriu şi pot să înceapă să urască hotărîrile colectivului — iar colectivul reprezintă aproape întotdeauna ceva mediu. Dar şi băieţii care judecă, îşi înţeleg ei oare cum trebuie misiunea ? Nu se va întîmpla, dimpotrivă, să se ivească printre ei partide de copii, ai unor băieţi rivali, mai puternici şi mai dezgheţaţi, care apar întotdeauna în toate şcolile, care dau tonul şi-i comandă pe toţi ceilalţi ? Totuşi e vorba de copii, nu de oameni maturi. În sfîrşit, cei care au fost judecaţi şi sancţionaţi îi mai vor privi tot aşa de simplu

şi de frăţeşte pe foştii lor judecători, nu se va distruge oare prin această judecată colegialitatea lor ? Evident, mijlocul acesta educativ e gîndit şi se bazează pe ideea că aceşti copii, cîndva delincvenţi, se vor învăţa, prin intermediul acestei judecăţi, cu legea, cu autocontrolul, cu dreptatea, despre care habar n-au avut înainte, şi că îşi vor dezvolta, în fine, sentimentul datoriei. Toate aceste idei sînt minunate şi rafinate, dar sînt cu două tăişuri. În ceea ce priveşte sancţiunea, s-a ales desigur cea mai eficientă dintre toate sancţiunile restrictive, adică privarea de libertate.

Apropo de asta, aş vrea să înregistrez o ciudată *nota bene*. Întîmplător mi-a fost dat să aud o remarcă cu totul neaşteptată în legătură cu interzicerea în toate şcolile noastre a pedepsei corporale ; „în toate şcolile s-au interzis pedepsele corporale şi foarte bine s-a făcut, dar ce s-a obţinut, *fie vorba între noi,* prin aceasta ? Faptul că în rîndul tineretului nostru au apărut extrem de mulţi fricoşi în raport cu ce era înainte. Au început să se teamă de cea mai mică durere fizică, de orice suferinţă, de orice lipsă, de orice jignire, de orice lezare a amorului propriu şi s-a ajuns la situaţia că unii dintre ei, după cum o demonstrează exemplele, se spînzură sau se împuşcă chiar cînd e vorba de o ameninţare cu totul neînsemnată, chiar din cauza unor lecţii sau examene grele." Într-adevăr, e mai lesne să explici cîteva cazuri din astea, reale, exclusiv prin frica tineretului nostru faţă de o ameninţare sau de o neplăcere, şi totuşi e un ciudat punct de vedere asupra acestei chestiuni şi reremarca asta e cel puţin originală. O menţionez pentru ţinere de minte.

I-am văzut pe toţi la masă, o mîncare dintre cele mai simple, dar sănătoasă, săţioasă şi excelent gătită. Am gustat-o cu o mare plăcere înainte de sosirea elevilor, cu toate acestea mîncarea zilnică a elevilor nu costă decît cincisprezece copeici de persoană. Se serveşte supă sau ciorbă cu carne de vacă, iar la felul doi *caşa* sau cartofi. Dimineaţa se dă ceai cu pîine, iar între masa de prînz şi cea de seară pîine cu cvas. Băieţii sînt sătui, la masă servesc cei care sînt de serviciu. Odată aşezaţi la masă, toţi au cîntat excelent rugăciunea „Naşterea Ta, Hristoase, Dumnezeul nostru". Unul dintre educatori îi învaţă să cînte rugăciuni.

Aici, la masă, cînd erau toţi la un loc, m-a interesat cel mai mult să le cercetez feţele. Nu s-ar zice că au nişte figuri

obraznice sau impertinente, numai că nu se sfiesc de loc. Nu e aproape nici o figură prostească (deşi, mi s-a spus, că sînt şi proşti printre ei şi aici se remarcă mai ales foştii elevi ai casei de corecţie), sînt, dimpotrivă, chiar şi figuri foarte inteligente. Sînt destule feţe urîte, dar nu *fizic* — aproape toţi au nişte trăsături regulate — în unele figuri, însă, e ceva parcă prea închis în sine. Puţine sînt figurile vesele, cu toate că elevii sînt foarte dezgheţaţi faţă de superiorii lor, ca şi faţă de oricine, deşi oarecum altfel decît sînt dezgheţaţi copiii cu o inimă mai deschisă. Şi probabil că foarte mulţi dintre ei ar fi vrut s-o şteargă imediat din colonie. Mulţi dintre ei vor probabil să nu se trădeze, se vede asta pe feţele lor.

Atitudinea educatorilor faţă de băieţi, umană şi extrem de prevenitoare (deşi, altfel, ştiu şi ei să fie severi cînd trebuie), îmi pare că nu ajunge în toate cazurile pînă la inima şi mai ales pînă la înţelegerea lor. Li se vorbeşte cu *dumneata* chiar şi celor mai mici. Acest *dumneata* mi s-a părut aici parcă puţin forţat, parcă ceva în plus. Poate că băieţii care au nimerit aici consideră asta ca o năzbîtie boierească. Într-un cuvînt, acest *dumneata* poate fi o greşeală şi chiar una destul de serioasă. Îmi pare că-i îndepărtează oarecum pe copii de educatori, acest *dumneata* conţine parcă ceva formal şi birocratic şi nu e bine dacă vreun băiat va considera asta drept un dispreţ faţă de el. Doar n-o să creadă într-adevăr că el, care e trecut prin ciur şi prin dîrmon şi a auzit cele mai fantastice înjurături şi care, în fine, a furat de n-a mai putut, îşi merită deodată o asemenea adresare domnească. Într-un cuvînt, *tu*, după părerea mea, s-ar potrivi în cazul de faţă mai mult, ar fi mai firesc, iar altfel parcă toată lumea se preface nitel. E cu mult mai bine ca copiii să priceapă pînă la urmă că educatorii lor nu sînt nişte guvernori, că sînt nişte părinţi pentru ei şi că ei înşişi nu sînt decît nişte copii răi care trebue să fie îndreptaţi. De altfel, poate că acest *dumneata* n-o să-l strice pe băiat şi dacă mai tîrziu, poate chiar în ziua cînd va putea să plece de aici, o să-l rîcîie cînd o să audă *tu* sau *chiar* vreo înjurătură, în cazul acesta îşi va aminti cu şi mai multă dragoste de colonie.

Din lucrurile nepuse la punct iese mai ales în evidenţă cititul. Mi s-a spus că copiilor le place foarte mult să citească, adică să asculte cînd li se citeşte, de sărbători sau în timpul liber, şi că printre ei sînt şi băieţi care citesc foarte frumos ; am

ascultat pe unul dintre ei — citea într-adevăr bine şi mi s-a spus că-i place să citească cu voce tare şi să-l asculte toată lumea, dar sînt printre ei şi copii cu prea puţină ştiinţă de carte sau chiar analfabeţi. Dar ce citesc ? Am văzut într-una din „familii" pe masă, după ce au mîncat, nu ştiu ce carte, a nu ştiu cărui autor, şi băieţii citeau cum Vladimir discuta cu nu ştiu care Olga despre tot felul de lucruri profunde şi ciudate şi cum mai tîrziu inevitabilul mediu „le-a distrus existenţa". Le-am văzut „biblioteca" — e un dulap în care există Turgheniev, Ostrovski, Lermontov, Puşkin etc., sînt şi cîteva descrieri de călătorie folositoare etc. E vorba de cărţi adunate întîmplător, tot nişte donaţii. Cititul, bineînţeles, dacă e admis, e un lucru care va contribui extrem de mult la formarea lor, dar mai ştiu şi faptul că dacă forţele iluministe ale Rusiei, în cap cu toate consiliile pedagogice, s-ar întruni să hotărască şi să indice ce anume trebuie recomandat acestor copii să citească şi în ce împrejurări, bineînţeles că s-ar despărţi fără să găsească nimic, pentru că e o treabă extrem de dificilă şi care nu poate fi hotărîtă în şedinţe. Pe de altă parte, în literatura noastră lipsesc cu desăvîrşire nişte cărţi care să fie pe înţelesul poporului. Nici Puşkin, nici *Povestirile din Sevastopol*[54], nici *Serile în sat*[55] nici povestea despre Kalaşnikov[56], nici Kolţov[57] (mai ales Kolţov) nu sînt de loc pe înţelesul poporului. Desigur, băieţii aceştia nu sînt poporul, ci ca să zic aşa, Dumnezeu mai ştie ce, un fel de soi special de fiinţe umane, că ţi-e şi greu să spui de ce anume clasă şi tip ţin ei. Şi chiar dacă ar înţelege ceva, ar face-o fără să preţuiască, pentru că toate aceste valori le-au picat din cer şi ei nu sînt pregătiţi de loc pentru ele prin evoluţia lor anterioară. În ceea ce-i priveşte pe scriitorii denunţători şi satirici, problema e dacă acestea sînt impresiile de care au nevoie aceşti copii sărmani care au văzut şi aşa destulă murdărie. Poate că aceşti oameni mititei nu vor de loc să rîdă de oameni. Poate că aceste suflete acoperite de întuneric s-ar deschide cu bucurie şi înduioşare impresiilor celor mai naive, primordiale, cu totul simple şi copilăreşti, de care ar zîmbi cu atîta preţiozitate un licean de astăzi, de vîrsta acestor copii delincvenţi.

Şcoala se află şi ea într-un stadiu de infantilism total, dar se speră să fie pusă la punct într-un viitor apropiat. Desenul şi desenul tehnic nu se predau de loc. Nu se predă nici religia : n-au preot. Dar o să aibă un preot al lor cînd o să li se

construiască biserica. E o biserică de lemn aflată în construcție. Șefii coloniei și constructorii bisericii sînt mîndri de ea. Arhitectura într-adevăr nu e rea, deși e făcută într-un stil oficial *rusesc,* de care ne-am cam plictisit. Apropo de asta, vreau să remarc că predarea religiei în școli — de delincvenți sau în altfel de școli — nu poate fi încredințată nimănui în afară de preoți. Dar de ce n-ar putea și învățătorii să povestească întîmplări mai simple din Sfînta Scriptură ? Indiscutabil că în marea masă a învățătorilor se vor găsi oameni cu adevărat răi, dacă însă vor dori să predea ateismul, o vor putea face și în afara Sfintei Scripturi pur și simplu povestind despre rață și despre „cu ce e acoperită". Pe de altă parte, ce se mai aude cu clerul nostru ? O, nu vreau nicicum să jignesc pe nimeni și sînt convins că în școala delincvenților va fi un preot dintre cei mai buni și totuși ce au publicat în ultima vreme, cu mult zel, ziarele noastre ? S-au publicat fapte dintre cele mai neplăcute despre profesorii de religie care au lăsat cu zecile școlile și n-au mai vrut să predea fără un spor de salariu. E în afara oricărei discuții că „cel care muncește e demn de a fi remunerat", dar această nesfîrșită văicăreală despre sporul de salariu te zgîrie pînă la urmă la ureche și te uimește. Ziarele noastre țin partea celor care se vaită, de altfel, și eu le țin parte și totuși parcă începi să te gîndești la acei asceți și propovăduitori ai Evangheliei, care umblau dezbrăcați și desculți, suportau bătăi și chinuri și-l propăvăduiau pe Hristos fără nici un fel de spor de salariu. O, nu sînt idealist și înțeleg prea bine că trăim alte vremuri, dar n-ar fi fost plăcut să afli că luminatorilor noștri spirituali le-a mai sporit un pic bunătatea spirituală chiar și înaintea sporului de salarii ? Repet, nu vreau să supăr pe nimeni, toată lumea știe perfect că clerul nostru nu și-a secat rezervele spirituale și că avem militanți pasionați. Și sînt convins de pe acum că un asemena om va veni în colonie, dar cel mai bine ar fi ca să li se povestească pur și simplu niște istorii sfinte, fără vreo morală oficială, și să limiteze la asta deocamdată predarea religiei. O serie de imagini curate, sfinte, frumoase ar influența puternic sufletele lor însetate de impresii frumoase...

De altfel, m-am despărțit de colonie cu o impresie plăcută. Sînt și unele lucruri „nepuse la punct", dar sînt și fapte care mărturisesc rezultate dintre cele mai remarcabile. În încheiere o să vă povestesc două dintre ele. În perioada aceea la „Petro-

pavlovka" era închis unul dintre elevi, cam de vreo cincisprezece ani ; înainte a stat un timp în închisoarea din castelul Litovski, cînd mai era acolo secţia pentru micii delincvenţi. Condamnat să intre în colonie, acesta a fugit de acolo şi se pare că a făcut-o în două rînduri, în ambele cazuri a fost prins, o dată în afara coloniei. În sfîrşit, a declarat direct că nu vrea să se supună şi pentru asta a fost izolat. De Crăciun, rudele i-au adus dulciuri, fiind însă închis nu i s-a dat voie să le primească şi dulciurile au fost confiscate de educator. Asta l-a supărat şi l-a uimit teribil pe băiat şi cînd a fost vizitat de director a început să se plîngă cu amărăciune, acuzîndu-l cu patimă pe educator că acesta din urmă a confiscat pachetele şi dulciurile pentru sine însuşi, pentru propriul său folos, şi cu aceeaşi ocazie începu să vorbească cu răutate şi ironie despre colonie şi despre colegii lui şi să acuze pe toată lumea. „M-am aşezat şi am discutat serios cu el, îmi povestea dl. P. A tăcut încruntat tot timpul. După vreo două ore, trimite deodată după mine şi mă imploră să vin la el : mi se aruncă în braţe cu lacrimi în ochi, zguduit şi schimbat, începe să se căiască, să-şi facă reproşuri şi să-mi povestească nişte lucruri pe care înainte vreme le ţinuse ascunse faţă de toată lumea ; mi-a spus în secret faptul că s-a dedat mai de mult unei deprinderi urîte, de care nu poate să scape şi că asta-l chinuie, într-un cuvînt a fost o confesiune în toată regula. Am petrecut vreo două ceasuri cu el, adăugă dl. P. Am stat de vorbă, i-am recomandat unele mijloace ca să-şi învingă deprinderea şi altele şi altele."

Cînd mi-a povestit toate astea dl. P. n-a vrut să-mi spună cu cine anume a stat de vorbă ; trebuie să fiţi de acord că există o ştiinţă de a pătrunde într-un suflet bolnav, de delincvent tînăr, profund înrăit şi care pînă atunci habar n-a avut ce este adevărul. Recunosc, aş fi vrut să ştiu în amănunt cum a decurs convorbirea. Iată şi un alt fapt : fiecare educator urmăreşte în fiecare familie nu numai ca elevii să strîngă în cameră, s-o spele şi s-o cureţe, dar chiar el însuşi participă cu ei la munca asta. Acolo se spală pe jos sîmbătă : educatorul nu numai că le arată cum trebuie să spele, dar el însuşi spală cu ei duşumeaua. Asta reprezintă adevărata înţelegere a chemării tale şi a demnităţii tale umane. Unde o să întîlniţi la funcţionărime, de pildă, o asemena atitudine faţă de muncă ? Şi dacă

oamenii aceştia înţeleg într-adevăr să contopească obiectivele coloniei cu scopul propriei lor existenţe, atunci, desigur, lucrurile vor fi „puse la punct", în pofida oricăror greşeli teoretice care ar apare la început.

— Eroi, tot căutaţi eroi, domnilor romancieri, mi-a spus zilele acestea un om trecut prin multe, şi fiindcă nu-i găsiţi la noi vă supăraţi şi începeţi să mormăiţi împotriva întregii Rusii, dar eu am să vă spun o poveste : a fost odată, de mult, încă în timpul domniei răposatului ţar, un funcţionar care şi-a făcut slujba mai întîi la Petersburg şi apoi, îmi pare, la Kiev, unde a şi murit, cam asta ar fi toată biografia lui. Şi ce să vezi : omul acesta modest şi tăcut suferea atît de mult din cauza existenţei iobăgiei, din cauză că la noi omul, care este chipul şi asemănarea Domnului, poate depinde ca un sclav de un alt om ca şi el, că a început să strîngă bani din salariul său mai mult decît modest, refuzîndu-şi aproape totul, şi lui şi soţiei şi copiilor, şi cum strîngea o sumă de bani răscumpăra libertatea cîte unui iobag, cîte unul în zece ani, bineînţeles. Şi astfel, în decursul întregii sale existenţe a răscumpărat trei, patru oameni, iar cînd a murit n-a lăsat nimic familiei sale. Toate astea s-au petrecut anonim, pe tăcute. Sigur, ce fel de erou e ăsta, e „un idealist al anilor patruzeci" şi atît, poate e şi ridicol, stîngaci, pentru că-şi închipuia că printr-un caz particular poate să învingă tot răul ; şi totuşi cred că Potughinii noştri ar putea fi mai buni cu Rusia şi ar putea să nu arunce în ea cu noroi cu orice ocazie."

Am inclus aici povestea aceasta (care pare-se că nu se potriveşte de loc cu ceea ce am vorbit) numai pentru că n-am nici un motiv să mă îndoiesc de autenticitatea ei. Şi totuşi cîtă nevoie avem de oameni dintr-ăştia ! Îmi place teribil tipul acesta de mici omuleţi, care cred serios că prin faptele lor microscopice şi prin încăpăţînarea lor pot să dea un ajutor cauzei comune, fără să aştepte un avînt şi o mişcare generală. Uite tipul acesta de omuleţ ar fi necesar, poate, în colonia micilor delincvenţi... o, evident, sub conducerea unor oameni mai luminaţi şi, ca să zic aşa, mai elevaţi...

De altfel, am petrecut în colonie numai cîteva ceasuri şi poate că multe lucruri mi le-am imaginat altfel, poate că n-am observat totul cum trebuie şi în multe privinţe m-am înşelat. În orice caz socotesc că mijloacele de transformare a sufletelor vicioase în nevicioase sînt insuficiente.

CAPITOLUL AL TREILEA

I

Societatea rusă pentru protecţia animalelor. Curier special. Basamac. Microbul desfrîului şi Vorobiov. De la coadă sau de la cap ?

În *Golos* nr. 359 mi-a fost dat să citesc despre sărbătorirea solemnă a jubileului primului deceniu al Societăţii ruse pentru protecţia animalelor. Ce societate plăcută şi umană ! Din cîte am înţeles, ideea principală a societăţii se află cuprinsă aproape în întregime în următoarele cuvinte din discursul prinţului A. A. Suvorov, preşedintele societăţii :

„Şi într-adevăr misiunea noii noastre societăţi filantropice părea cu atît mai grea cu cît cei mai mulţi nu voiau să vadă în protecţia animalelor acele avantaje morale şi materiale pentru om care decurg din atitudinea sa raţională şi de bunăvoinţă faţă de animalele domestice."

Chiar aşa, doar nu numai căţeii şi căluţii sînt atît de dragi „Societăţii", dar şi omul, care trebuie să-şi afle chipul şi să se umanizeze, şi în chestiunea asta „Societatea pentru protecţia animalelor" poate să-şi aducă aportul său. Învăţînd să aibă milă de animale un ţăran va începe să aibă milă şi de nevastă. Şi ăsta e motivul pentru care, deşi iubesc foarte mult animalele, mă bucur mult că stimatei noastre „Societăţi" îi sînt dragi nu atît animalele, cît mai ales oamenii, înrăiţi, neumani, pe jumătate barbari, care însă vor lumină ! Orice mijloc de iluminare este scump şi dorit şi nu rămîne decît ca şi ideile „Societăţii" să devină într-adevăr nişte mijloace de

iluminare. Copiii noştri cresc şi se educă ciocnindu-se de imagini respingătoare. Ei văd cum ţăranul, după ce-şi încarcă excesiv căruţa, îşi bate calul împotmolit în noroi cu biciul peste ochi sau, am văzut nu chiar aşa demult, cum un ţăran, care ducea la abator viţei într-o căruţă mare, să fi fost vreo zece viţei, se aşezase liniştit în căruţa asta pe un viţel. I-o fi fost moale, de parcă se aşezase pe un divan cu arcuri, dar viţelul şi-a scos limba şi şi-a holbat ochii şi poate că a şi murit pînă să ajungă la abator. Sînt convins că imaginea asta n-a indignat pe nimeni dintre cei de pe stradă : „tot îl duce la tăiere", dar imagini de soiul acesta îl abrutizează pe om si au o influenţă nefastă, mai ales asupra copiilor. E drept că stimata noastră „Societate" a fost atacată, am auzit nu o dată şi glume pe socoteala ei. Se amintea, de pildă, că acum vreo cinci ani, „Societatea" a tras la răspundere un birjar pentru modul în care se purtase cu calul său şi birjarul a fost condamnat să plătească, dacă nu mă-nşel, cincisprezece ruble, a fost, desigur, o gafă, pentru că, într-adevăr, după o sentinţă de asta nu ştii de cine să-ţi pară mai rău, de birjar sau de cal. E drept, acum, după noua legislaţie amenda nu poate fi mai mare de zece ruble. Pe urmă am auzit de unele acţiuni excesive ale „Societăţii" şi anume — ca acei cîini vagabonzi, şi prin urmare dăunători, care şi-au pierdut stăpînii, să fie omorîţi cu cloroform. S-a făcut observaţia că atîta timp cît la noi oamenii mor de foame în guberniile înfometate, grijile acestea duioase faţă de căţei sînt oarecum nelalocul lor. Toate aceste rezerve, însă, nu rezistă la critică. Scopul „Societăţii" este mai durabil decît accidentele trecătoare. E o idee luminoasă şi cu temei şi care, mai tîrziu sau mai devreme, trebuie să-şi facă loc şi să triumfe. Cu atît mai mult, dacă privim lucrurile şi dintr-un alt punct de vedere, ar fi de dorit ca acţiunile „Societăţii" şi „accidentele trecătoare" amintite mai sus să intre, ca să zic aşa, într-un echilibru reciproc, atunci s-ar defini mai limpede acea cale salvatoare şi binefăcătoare capabilă să ducă „Societatea" la rezultate fertile şi, mai ales, practice, la o autentică realizare a scopurilor... Poate că nu mă exprim prea clar ; am să povestesc o întîmplare, o întîmplare reală, şi sper ca prin expunerea ei să redau mai clar ceea ce vreau să spun.

Mi s-a întîmplat asta mai demult, în vremurile mele preistorice, ca să zic aşa, şi anume în treizeci şi şapte, cînd n-a-

veam decît cincisprezece ani, pe drumul de la Moscova la Petersburg. Veneam cu fratele meu mai mare şi cu răposatul nostru tată, la Petersburg ca să ne înscriem la Şcoala superioară de ingineri. Era luna mai, era cald. Călătoream încet, aproape la pas, şi aşteptam în staţii cîte două şi chiar cîte trei ore. Ţin minte cum ne-am plictisit pînă la urmă de călătoria asta care a ţinut aproape o săptămînă. Fratele meu şi cu mine ne avîntam atunci într-o viaţă nouă, ne făceam fel de fel de visuri, despre lucruri „elevate şi sublime", expresia asta era pe atunci proaspătă şi se spunea fără ironie. Şi cîte vorbe de astea minunate circulau pe atunci. Credeam cu pasiune în ceva şi deşi ştiam perfect tot ce se cerea la examenul de matematică, nu visam decît poezie şi poeţi. Fratele meu scria poezii, cîte trei poezii pe zi, chiar şi în timpul călătoriei, iar eu compuneam în minte, fără o clipă de odihnă, un roman din viaţa Veneţiei. Abia cu două luni în urmă murise Puşkin [58] şi ne-am înţeles pe drum, fratele meu şi cu mine, ca, odată ajunşi la Petersburg, să mergem imediat la locul duelului şi să ne strecurăm în fosta casă a lui Puşkin ca să vedem camera în care şi-a dat sufletul. Odată, pe înserate, stăteam în hanul unei staţii de poştă, nu mai ţin minte în ce sat, cred că era gubernia Tver ; era un sat mare şi bogat. Peste o jumătate de oră trebuia să pornim şi pînă atunci mă uitam pe fereastră şi am văzut următorul lucru :

Chiar în faţa hanului, peste drum, era casa poştei de cai. Deodată, s-a apropiat în goană de intrare o troică, din care a sărit un curier îmbrăcat într-o uniformă completă, cum era ea pe atunci, cu pulpană, cu o mare pălărie-tricorn, cu nişte pene albe, galbene şi, se pare, verzi (am uitat amănuntul, dar aş putea să mă interesez, ţin minte că se zăreau şi nişte pene verzi). Curierul era un flăcău înalt, robust şi puternic, cu o faţă roşie-vineţie. A intrat în fugă în casa poştei de cai şi probabil că „a dat peste cap" un păhărel de votcă. Ţin minte că vizitiul nostru ne-a spus atunci că un curier bea aproape la fiecare staţie cîte un păhărel de votcă, pentru că altfel n-ar putea să suporte „chinul ăsta".

Între timp, de staţie s-a apropiat o nouă troică de schimb, o troică iute, şi un vizitiu tînăr, un flăcău de vreo douăzeci de ani, cu sumanul în mînă, îmbrăcat cu o cămaşă roşie, a sărit pe capră. Imediat a apărut şi curierul, a coborît în goană scările şi s-a urcat în troică. Vizitiul a pornit troica, dar

n-a apucat bine s-o facă şi curierul s-a ridicat puţin în picioare şi în tăcere, fără să spună vreun cuvînt, şi-a înălţat pumnul său drept, un pumn uriaş, şi l-a lăsat să cadă de sus, cu toată forţa, chiar pe ceafa vizitiului. Acesta s-a lăsat brusc în faţă, a ridicat biciul şi a lovit rotaşul cu toată puterea. Caii au pornit în galop, dar asta nu l-a liniştit de fel pe curier. Aici era vorba de metodă şi nu de enervare, ceva preconceput şi verificat de o lungă experienţă, şi pumnul înfricoşător s-a ridicat din nou în aer şi a lovit în ceafă. Pe urmă din nou şi din nou şi a ţinut aşa pînă a dispărut troica la orizont. Se înţelege că vizitiul, care abia se mai ţinea din cauza loviturilor, îşi biciuia într-una caii, ca un om scos din minţi şi, în fine, i-a biciuit într-un asemenea hal, încît caii au luat-o la goană ca turbaţi. Vizitiul nostru ne-a explicat că aproape toţi curierii fac la fel, dar că ăsta e cel mai înverşunat şi că a ajuns de pomină, că el, după ce-şi bea votca şi se suie în goană în trăsură, începe întotdeauna cu bătaia şi că bate „uite-aşa", fără nici o vină, bate egal, îşi ridică pumnul şi-l lasă, şi-l „ţine pe vizitiu în pumni cam preţ de-o verstă şi pe urmă se potoleşte. Dacă-l apucă urîtul poate să dea cu pumnul şi în mijlocul drumului, dar cum se apropie de staţie se ridică din nou şi cam cu o verstă înainte începe să-şi ridice şi să-şi lase pumnul, uite-aşa ca atunci cînd vine la staţie ; tot satul se holbează la el, şi după aia te doare gîtul cel puţin o lună de zile." Cînd se întoarce flăcăul toată lumea rîde de el : „Şi, zi, ţi-a strîmbat curierul gîtul", iar flăcăul poate că în ziua aceea o să-şi rupă în bătaie nevasta : „Măcar cu tine să mă răcoresc" sau poate pentru că „s-a pus şi ea pe privit".

Desigur, din partea vizitiului e inuman să-şi tot biciuiască caii : se înţelege că la staţia următoare caii au ajuns abia trăgîndu-şi sufletul, rupţi de oboseală. Dar cine din „Societatea pentru protecţia animalelor" s-ar hotărî să-l tragă la răspundere pe acest ţăran pentru purtarea lui inumană cu caii ?

Acest tablou respingător a rămas în sufletul meu pentru toată viaţa. N-am putut să-l uit niciodată pe curier, multe lucruri ruşinoase şi crude ale poporului rus am fost înclinat să le explic oarecum unilateral. Înţelegeţi, e vorba de ceva din trecut. Acest tablou era ca un fel de emblemă, ceva care etalează vădit legătura dintre cauză şi efect. Aici, ca să zic aşa, fiecare lovitură aplicată animalului ieşea dintr-o lovitură aplicată omului. Spre sfîrşitul anilor patruzeci, în epoca visu-

rilor mele celor mai generoase şi mai pătimaşe, mi-a venit o dată ideea că dacă mi-ar fi fost dat să înfiinţez o societate filantropică, aş fi dispus neapărat ca această troică de curier să fie gravată pe ştampila societăţii, ca o emblemă şi o indicaţie.

O, evident, astăzi nu mai e ca acum patruzeci de ani şi curierii nu mai biciuiesc poporul, acum poporul se biciuieşte singur, rezervîndu-şi nuielile pentru propria sa judecată. Dar nu e vorba de asta, e vorba de cauzele care generează consecinţele. Nu mai e curierul, în schimb e basamacul. Cum poate fi comparat basamacul cu curierul ? Foarte simplu, prin faptul că-l animalizează pe om şi-l transformă într-o fiară, îl înrăieşte, îl sustrage de la gîndurile luminoase, îl face inapt pentru orice influenţă pozitivă. Unui om beat nu-i arde să compătimească animalele, un om beat îşi lasă nevasta şi copiii. Un soţ beat a venit la nevasta pe care a lăsat-o şi pe care n-a hrănit-o, nici pe ea, nici pe copii, timp de mai multe luni, şi a cerut votcă şi a început s-o bată ca să mai scoată votcă de la ea, iar sărmana „ocnaşă" (gîndiţi-vă la munca de femeie şi cum este apreciată munca asta la noi), nemaiştiind cu ce să-şi hrănească copiii, a luat un cuţit şi l-a vîrît în bărbatul ei. Asta s-a întîmplat de curînd şi femeia a fost judecată. Am amintit-o degeaba, pentru că sînt sute şi mii de cazuri din astea, e de ajuns să răsfoieşti ziarele. Dar asemănarea principală dintre basamac şi curier constă în faptul că basamacul e la fel de inevitabil şi de irezistibil, mai presus de voinţa omenească.

Stimata „Societate pentru protecţia animalelor" este compusă din şapte sute cincizeci de membri, oameni care pot avea o influenţă. Şi ar fi bine ca „Societatea" să contribuie măcar cît de cît la micşorarea beţiei în rîndul poporului şi la diminuarea otrăvirii cu alcool a unei generaţii întregi. Pentru că se epuizează forţa poporului, secătuieşte izvorul viitoarelor bogăţii, sărăceşte mintea, se frînează dezvoltarea ; şi cu ce-o să se aleagă copiii de acum ai poporului, crescuţi în atmosfera de spurcare a părinţilor lor ! ? A luat foc un sat şi biserica din sat, a ieşit cîrciumarul şi a strigat oamenilor că dacă vor lăsa biserica şi vor salva cîrciuma pune la bătaie un butoi de votcă. Biserica a ars, iar cîrciuma a fost salvată. Exemplele acestea sînt însă mărunte, în raport cu grozăviile ce ne aşteaptă în viitor. Stimata „Societate" dacă ar dori să con-

tribuie măcar puţin la anihilarea cauzelor primordiale şi-ar uşura şi propaganda ei minunată. Pentru că altfel cum poţi să apelezi la compasiune dacă lucrurile s-au aranjat astfel, de parcă ar urmări să anuleze în om tot ce e omenesc ? Şi parcă numai alcoolul bîntuie şi depravează poporul în vremurile noastre uimitoare ? Peste tot parcă ar pluti o ceaţă, un morb al dezmăţului. În popor a început o nemaiauzită deformare a ideilor, însoţită de o prosternare generală în faţa materialismului. Prin materialism denumesc în cazul de faţă prosternarea poporului în faţa banilor, în faţa puterii sacului cu aur. În popor a izbucnit parcă ideea că acum sacul e totul, că acesta deţine întreaga putere, iar tot ce i-au spus şi l-au învăţat părinţii nu sînt decît nişte prostii. E o nenorocire dacă în popor se vor consolida astfel de idei ; şi nici n-are cum să nu gîndească aşa. Recentul accident de tren, pe linia Odesei, un tren cu recruţi, unde au fost omorîţi mai mult de o sută de oameni — credeţi că manifestarea puterii autorităţilor în cazul respectiv nu va avea un efect depravant asupra poporului ? Poporul vede şi se miră de o atare putere : „ce vor, aia fac", şi vrînd, nevrînd începe să fie cuprins de îndoială — „adică uite unde e adevărata putere, acolo a şi fost de cînd lumea ; dacă eşti bogat totul e-al tău şi poţi să faci ce vrei". Nici nu există o idee mai depravantă decît asta. Şi ideea asta pluteşte în aer şi pătrunde încet, încet peste tot. Poporul, însă, nu e apărat cu nimic de ideile astea, de nici un fel de instrucţie, de nici un fel de propovăduire a unor alte idei, opuse acestora. În întreaga Rusie s-au întins acum aproape douăzeci de mii de verste de cale ferată şi peste tot chiar şi cel din urmă funcţionar al lor este un propagator al acestei idei şi te priveşte, în momentul în care ai nimerit la el, pe calea ferată, de parcă ar avea o putere supremă asupra ta şi asupra destinului tău asupra familiei şi asupra onoarei tale. De curînd un şef de gară a smuls din vagon cu propria sa mînă cu de la sine putere o doamnă, care călătorea undeva, ca s-o predea unui domn, care i s-a plîns că doamna e soţia lui şi că a fugit de la el, şi toate astea au fost făcute fără nici un fel de judecată, fără măcar să se gîndească că n-are dreptul să facă una ca asta ; e clar că şeful de gară, chiar dacă nu era nebun, era aproape înnebunit de propria sa putere. Toate aceste întîmplări şi exemple răzbesc în popor ca o tentaţie neîntreruptă, poporul le vede zilnic şi trage nişte

concluzii imbatabile. Mai înainte îl condamnam pe dl. Suvorin pentru accidentul său cu dl. Golubev. Mi se părea că un om nevinovat nu poate fi pus la stîlpul infamiei şi peste asta să mai şi descrii tot zbuciumul său sufletesc. Acum, însă, mi-am schimbat oarecum punctul de vedere chiar şi asupra acestui caz. Şi ce mă priveşte, dacă dl. Golubev nu e vinovat ! Dl. Golubev poate fi curat ca o lacrimă, în schimb Vorobiov e vinovat. Cine e Vorobiov ? Habar n-am, mai mult, sînt convins că nici nu există, dar e acelaşi Vorobiov care bîntuie pe toate căile ferate, care pune nişte taxe arbitrare, care scoate cu forţa pasagerii din vagon, care provoacă accidente de tren, care face să putrezească luni în şir mărfurile în gări, care aduce fără nici o ruşine prejudicii oraşelor, guberniilor, imperiului şi care strigă cu o voce sălbatică : „Faceţi loc, vin eu !" Dar vina principală a acestui venetic dăunător constă în faptul că s-a înălţat deasupra poporului ca o ispită, ca o idee de corupere. Dar ce m-am pornit eu împotriva lui Vorobiov, nu e el singurul care întruchipează o idee de corupere. Repet, e ceva care pluteşte în aer, ceva plin de mercantilism şi de scepticism ; a început adularea cîştigului uşor, a plăcerii obţinute fără muncă ; orice înşelăciune, orice crimă se comite cu sînge rece, oamenii sînt omorîţi chiar şi pentru un profit de o rublă. Ştiu prea bine că şi înainte au fost multe lucruri rele, acum, însă, parcă sînt de zece ori mai multe. Şi esenţial e că în aer pluteşte nu ştiu ce gînd, ce învăţătură, sau credinţă. La Petersburg, acum două, trei săptămîni, un flăcăiaş tînăr, birjar, minor încă, probabil, ducea într-o noapte un bătrîn şi o bătrînă şi, observînd că bătrînul e beat mort, şi-a scos *briceagul* şi a început s-o taie pe bătrînă. A fost prins şi prostuţul şi-a recunoscut pe loc întreaga vină : „Nu ştiu cum s-a întîmplat şi cum de m-am trezit cu briceagul în mînă". Şi e adevărat că n-a ştiut. Ei, aici e vorba într-adevăr de mediu. Flăcăul a fost prins şi tras ca de un vîrtej în bulboana dezmăţului de astăzi, de tendinţa generală de acum ; dacă-i vorba de un cîştig nemuncit, ei bine, de ce nu ţi-ai încerca şi tu norocul, fie şi cu un briceag.

„Nu, în zilele noastre nu ne arde de protecţia animalelor, e un capriciu de boieri" — asta e fraza pe care am auzit-o, pe care, însă, o resping din adîncul sufletului. Nefiind eu însumi membru al „Societăţii", sînt gata, cu toate astea s-o ajut şi cred că am şi început s-o fac. Nu ştiu dacă am exprimat

destul de clar dorinţa mea de realizare a acelui „echilibru dintre acţiunile «Societăţii» şi accidentele trecătoare“ despre care am scris mai sus, dar, înţelegînd scopul uman şi umanizant al „Societăţii“, îi sînt profund credincios. N-am putut să înţeleg niciodată ideea că numai a zecea parte din oameni trebuie să capete o educaţie superioară, iar restul de nouă zecimi nu trebuie să servească decît drept material al acestei evoluţii, iar ei înşişi să rămînă în întuneric. Nu vreau să mă gîndesc şi să trăiesc altfel decît cu credinţa că toate cele nouăzeci de milioane ale noastre de ruşi (sau cîţi s-or mai naşte de acum încolo), vor fi, cîndva nişte oameni instruiţi, umanizaţi, fericiţi. Cred chiar că domnia gîndirii şi a luminii poate să se instaureze la noi, în Rusia noastră, poate chiar mai repede decît oriunde în altă parte, pentru că la noi nimeni nu va lupta nici acum pentru sălbăticirea unei părţi a omenirii în vederea bunăstării celeilalte părţi, exponentă a civilizaţiei, aşa cum se întîmplă acum peste tot în Europa. La noi iobăgia a fost distrusă de bunăvoie de către pătura cea mai sus pusă, în frunte cu voinţa ţarului ! Şi din cauza asta salut încă o dată din toată inima „Societatea pentru protecţia animalelor“ şi aş vrea să spun doar că ar fi de dorit ca să nu se acţioneze numai şi numai de la coadă, ci măcar în parte şi de la cap.

II

Spiritismul. Ceva despre draci. Marea viclenie a dracilor, dacă, bineînţeles, e vorba de draci.

Dar iată că am umplut tot spaţiul şi nu mai am loc, dar aş mai fi vrut să vorbesc despre război, despre periferia noastră, aş vrea să discut despre literatură, despre decembrişti şi despre alte vreo cincisprezece teme cel puţin. Văd că trebuie să scriu mai strîns şi mai concis, e o indicaţie pentru viitor. Apropo, un cuvînt despre decembrişti, ca să nu uit : anunţînd moartea unuia dintre ei, revistele noastre au afirmat că, după cîte se pare, ar fi unul dintre ultimii decembrişti, ceea ce nu e prea exact. Dintre decembrişti se mai află în viaţă Ivan

Alexandrovici Annenkov, cel a cărui istorie inițială a denaturat-o răposatul Alexandre-Dumas-tatăl în cunoscutul său roman : *Les Memoires d'un maître d'armes.* Trăiește Matvei Ivanovici Muraviov-Apostol, fratele celui care a fost executat [59]. Trăiesc Svistunov și Nazimov, poate că mai sînt și alții în viață.

Într-un cuvînt, sînt multe lucruri pe care trebuie să le amîn pentru numărul din februarie. Aș vrea, însă, să-mi încheie jurnalul din ianuarie cu ceva mai vesel. Există o temă comică și mai ales la modă : dracii, tema dracilor, a spiritismului. Într-adevăr, se petrec lucruri uimitoare : mi se scrie, de pildă, că un bărbat tînăr se așază într-un fotoliu, își trage picioarele sub el și fotoliul începe să sară prin cameră și asta se întîmplă la Petersburg, în capitală ! Și de ce, mă rog, altă dată nimeni nu sărea după ce-și trăgea picioarele sub el în fotoliu și toată lumea își vedea cu modestie de servici și făcea carieră ? Se susține că în casa unei doamne din nu știu ce gubernie sînt mai mulți draci decît în coliba unchiului Eddi. La noi să nu dai de draci ! Gogol scrie de pe lumea cealaltă la Moscova că sînt într-adevăr draci. Am citit scrisoarea, e stilul lui. Insistă să nu-i chemăm pe draci, să nu învîrtim mese, să nu ne facem de lucru cu ei : „Nu-i aţîţaţi pe draci, nu vă-ncurcaţi cu ei, e un păcat să-i aţîţi pe draci"... „Dacă noaptea începe să te chinuiască o insomnie neurastenică, nu te înfuria, roagă-te, — au apărut dracii, fă-ți semnul crucii peste cămașă, rostește o rugăciune". Se fac auzite vocile preoților, aceștia sfătuiesc chiar și știința să nu se încurce cu magia, să n-o cerceteze. Dacă au început să vorbească și preoții înseamnă că lucrurile iau amploare. Dar întrebarea e — chiar draci să fie ? Asta e problema pe care ar trebui s-o rezolve comisia de revizie a spiritismului constituită la Petersburg ! Pentru că dacă e să decidem definitiv că nu e vorba de draci, ci de nu știu ce electricitate, de vreo nouă formă a forței universale, îndată se va instaura cea mai deplină dezamăgire : „Mare scofală ! Uf, ce plictiseală !" Și în același moment toată lumea va lăsa și va uita spiritismul și-și va vedea din nou de treburi. Dar ca să cercetezi dacă sînt draci sau nu, trebuie ca măcar cineva dintre savanții care fac parte din comisie să vrea și să poată admite existența dracilor, măcar și ca o prezumție. Dar e greu de presupus că se va găsi măcar cineva printre ei care să creadă în draci, deși mulți oameni care nu

cred în Dumnezeu cred în draci, prompt şi cu plăcere. Şi de aceea comisia nu e competentă în problema în cauză. Toată nenorocirea mea constă în faptul că nu pot nicicum să cred în draci, că-mi pare şi rău, pentru că am inventat cea mai clară şi mai uimitoare teorie a spiritismului, bazată, însă, exclusiv pe existenţa dracilor : fără ei teoria mea se autodesfiinţează. Ei bine, teoria asta vreau s-o comunic în încheiere cititorilor. Totul constă în faptul că eu îi apăr pe draci : de data asta lumea degeaba se năpusteşte pe ei şi-i ia de proşti. N-aveţi nici o grijă, îşi cunosc ei meseria ; ceea ce şi vreau să demonstrez.

În primul rînd, se scrie că spiritele sînt proaste (adică dracii, necuratul, pentru că altfel despre care spirite mai poate fi vorba ?), că atunci cînd sînt chemate şi întrebate (prin învîrtirea mesei), spun fel de fel de fleacuri, nu cunosc gramatică, n-au comunicat nici o idee nouă, nici o descoperire. Dacă e să judecăm aşa, înseamnă să facem o mare greşeală. Ei bine, ce-ar fi dacă dracii şi-ar demonstra imediat marea lor putere şi ar copleşi omul cu descoperiri ! Să descopere deodată telegraful electric, de pildă (vreau să spun, în cazul cînd n-ar fi fost descoperit), să comunice omului diverse taine — „Sapă acolo, o să găseşti o comoară sau zăcăminte de cărbune (şi n-ar fi o treabă de lepădat, lemnele sînt atît de scumpe)". Şi toate astea nu sînt decît fleacuri ! Înţelegeţi, desigur, că ştiinţa umană se află încă în leagăn, abia îşi începe existenţa, şi dacă a obţinut ceva ferm pînă acum e faptul că stă pe picioarele ei ; şi deodată ar începe să curgă un şir de descoperiri de genul celor că soarele stă pe loc, iar pămîntul se învîrteşte în jurul său (pentru că mai sînt sigur multe descoperiri de proporţiile astea, descoperiri pe care nu le-a descoperit încă nimeni şi pe care înţelepţii noştri nici nu le visează), deodată toate cunoştinţele ar da năvală peste om şi, mai ales, aşa pe degeaba, în chip de cadou ? O, desigur, mai întîi toată lumea ar fi în extaz. Oamenii s-ar îmbrăţişa încîntaţi, s-ar apuca imediat să studieze noile descoperiri (şi asta ar lua ceva timp), s-ar simţi, ca să zic aşa, plini de fericire, acoperiţi de bogăţii materiale, poate că oamenii ar începe să umble sau să zboare prin aer, ar parcurge în zbor distanţe uriaşe de zece ori mai repede decît acum pe calea ferată, ar scoate din pămînt nişte recolte fabuloase, ar crea cu ajutorul chimiei organisme şi s-ar ajunge la cîte un chil şi ceva de carne de vacă pentru

fiecare, aşa cum visează socialiştii noştri ruşi — într-un cuvînt, mănîncă, bea şi te veseleşte ! „Priviţi, ar începe să strige filantropii, acum cînd omul e asigurat, acum va arăta el de ce e în stare ! Nu mai sînt lipsuri materiale, nu mai există mediul sufocant, care a fost cauza tuturor viciilor, şi acum omul va deveni minunat şi drept ! Nu mai există muncă fără răgaz, ca să te poţi hrăni cît de cît, acum toată lumea va fi preocupată de idei înalte, adînci, de fenomene generale. Acum, abia acum începe o existenţă superioară ! „Şi ce de oameni, poate inteligenţi şi buni, ar începe să strige asta într-un glas şi poate că ar atrage de partea lor, din cauză de noutate, pe toţi ceilalţi şi ar începe să cînte în cor un imn al tuturor : „Care este numele fiarei ? Slavă ei, ea ne aduce focul de pe cer !"

Dar e greu de crezut că entuziasmul va ajunge măcar şi pentru o singură generaţie ! Oamenii ar observa deodată că nu mai au viaţă, n-au libertatea spiritului, n-au voinţă şi personalitate, că cineva le-a furat totul deodată, că a dispărut chipul omului şi că a apărut chipul animalic al robului, un chip de vită, cu diferenţa că vita nu ştie că e vită, pe cînd omul ar afla că a devenit vită. Şi omenirea s-ar descompune, oamenii s-ar acoperi de plăgi şi ar începe, înnebuniţi de durere, să-şi muşte limba, văzînd că li s-a luat viaţa pentru pîine, pentru „pietrele transformate în pîine" [60]. Oamenii ar înţelege că nu există fericire în inactivitate, că o minte care nu lucrează se stinge, că nu poţi să-ţi iubeşti aproapele dacă nu-i aduci în jertfă truda ta, că e mîrşav să trăieşti fără să faci nimic şi că *fericirea nu constă în fericire, ci în dobîndirea ei.* Va începe plictiseala şi tristeţea : totul e făcut, nu mai e nimic de făcut, totul e cunoscut, nu mai e nimic de aflat. O să fie mase de sinucigaşi, şi nu se vor sinucide ca acum, în taină, de unul singur, oamenii se vor aduna, se vor apuca de mîini şi se vor sinucide într-un mod nou, descoperit odată cu toate descoperirile. Şi atunci poate că ceilalţi îşi vor înălţa glasul lor către Domnul : „Ai avut dreptate, Doamne, nu e pîinea totul !" Atunci se vor ridica împotriva dracilor şi vor azvîrli magia... O, niciodată nu ar trimite Dumnezeu un asemenea chin oamenilor ! Şi prăbuşi-se-va împărăţia dracilor ! Nu, dracii nu vor comite niciodată o eroare politică atît de gravă. Sînt nişte politicieni de prima mînă şi caută să-şi atingă

scopul pe niște căi dintre cele mai rafinate și mai încercate (bineînțeles, dacă e vorba într-adevăr de draci !).

Ideea împărăției lor este discordia, adică pe discordie vor să-și întemeieze ei împărăția. De ce tocmai de discordie au ei nevoie aici ? Altfel cum : să luăm măcar faptul că discordia în sine e o forță uriașă, după o luptă îndelungată discordia îi aduce pe oameni pînă la absurd, pînă la întunecarea și deformarea inteligenței și a sentimentelor. Într-o discordie cel care a jignit, înțelegînd că a jignit, nu se duce să se împace cu cel jignit, ci spune : „L-am jignit, prin urmare trebuie să mă răzbun." Principalul, însă, e că dracii cunosc excelent istoria universală și țin minte mai ales tot ce s-a întemeiat pe discordie. Cunosc, de pildă, că dacă există în Europa secte care s-au rupt de catolicism și mai rezistă și pînă acum ca religie asta se întîmplă numai pentru că pe vremuri s-a vărsat sînge pentru asta. Dacă ar dispare, de pildă, catolicismul, s-ar prăbuși în consecință și sectele protestante : împotriva cui le-ar mai rămîne să protesteze ? Sectele acestea sînt înclinate și acum să treacă la un soi de „umanism" sau pur și simplu la ateism, ceea ce, de altfel, se observa de mult la ele, și dacă tot mai rezistă ca religie asta se întîmplă pentru că mai protestează și astăzi. Au protestat și anul trecut și încă cum : au căutat să se războiască chiar și cu papa.

O, bineînțeles, dracii pînă la urmă vor triumfa și-l vor strivi pe om cu „pietrele transformate în pîine" ca pe o muscă, ăsta e scopul lor principal, dar nu se hotărăsc s-o facă fără să-și asigure din vreme împărăția împotriva unei revolte omenești și astfel s-o consolideze pentru o vreme îndelungată. Dar cum să-l potolești pe om ? E clar cum : *„divide et impera"* (dezbină-ți dușmanul și vei triumfa)... Și pentru asta e nevoie de discordie. Pe de altă parte, oamenii o să se plictisească de pietrele transformate în pîine și de aceea trebuie să le găsești o ocupație. Și dacă nici discordia nu e o ocupație pentru oameni...

Acum să urmăriți cum introduc dracii discordia la noi și, ca să zic așa, de la primul lor pas, spiritismul îl încep cu discordia. Și tocmai aici își aduc contribuția vremurile noastre agitate. Gîndiți-vă cîți oameni au și fost jigniți, dintre cei care au crezut în spiritism. Lumea țipă la ei și rîde de ei că au ajuns să creadă în mese care se învîrtesc, de parcă au făcut sau au conceput ceva necinstit ; aceștia, însă, continuă cu în-

căpătînare să-şi cerceteze domeniul, în pofida discordiei. Şi cum ar putea să-şi înceteze cercetările : dracii o iau pe de departe, aţîţă curiozitatea, te încurcă şi-ţi rîd, în faţă. Omul, inteligent şi demn de toată stima, stă, se încruntă şi multă vreme-şi bate capul : „Ce-o fi asta ?" În fine, dă din umeri şi e gata să se lase păgubaş, publicul, însă, rîde, rîde şi mai tare, şi lucrurile se întorc de asemenea manieră că adeptul, fără să vrea, nu se mai lasă, din ambiţie.

Iată comisia de revizie a spiritismului, înarmată cu ştiinţă pînă peste cap. Lumea aşteaptă şi ce credeţi : dracii nici nu se gîndesc să se apere, dimpotrivă, lasă totul baltă în modul cel mai ruşinos : şedinţele nu mai reuşesc, înşelătoriile şi scamatoriile ies la iveală. Răsună de peste tot un hohot de rîs răutăcios, comisia se retrage cu privirile încărcate de dispreţ, adepţii spiritismului sînt făcuţi de ocară, dorinţa de răzbunare se naşte în ambele părţi. Aici s-ar părea că ar fi momentul ca dracii să piară, ei, nu ! Abia îşi întorc capul oamenii sobri şi învăţaţi şi dracii iar trîntesc vreo figură şi mai supranaturală foştilor lor adepţi şi aceştia sînt şi mai convinşi ca înainte. Iar ispită, iar discordie ! Astă vară la Paris a fost judecat un fotograf pentru escrocherii spiritiste — îi chema pe răposaţi şi le făcea poze. A primit o grămadă de comenzi. Dar a fost descoperit şi la proces a recunoscut totul, a şi prezentat-o pe cucoana care-l ajuta şi care interpreta rolul umbrelor rechemate. Şi credeţi că cei pe care i-a înşelat fotograful au fost convinşi ? Nici vorbă, se spune că unul dintre ei ar fi afirmat următoarele : „Mi-au murit trei copii şi n-am avut nici un portret de-al lor şi uite fotograful le-a făcut fotografii, toate seamănă, i-am recunoscut. Şi ce-mi pasă că şi-a recunoscut în faţa dumneavoastră escrocheria ? O fi avut socotelile lui, iar eu am dovada mea şi să mă lăsaţi în pace." Aşa s-a relatat în presă, nu ştiu dacă am redat exact detaliile, dar asta e esenţa. Şi dacă la noi, de pildă, se va întîmpla următorul caz : abia-şi va termina comisia ştiinţifică treburile şi, după ce va demasca scamatoriile şi-şi va întoarce capul, dracii îl vor apuca pe cel mai încăpăţînat dintre membrii ei, să spunem chiar pe dl. Mendeleev care a demascat spiritismul în lecţii publice [61], şi-l vor prinde deodată în mrejele lor, cum i-au prins la vremea lor pe Crookes [62] şi pe Alcott [63], o să-l ducă puţin deoparte, o să-l ridice pentru cinci minute în aer, o să-i materializeze pe răposaţii pe care-i cunoaşte şi toate astea

vor fi făcute în așa fel, ca să nu mai ai nici un dubiu — ei, bine, ce-o să se întîmple atunci ? Ca un adevărat om de știință, va trebui să recunoască faptul — chiar el, cel cu lecțiile ! Ce situație, ce rușine, ce scandal, ce strigăte și răcnete de indignare ! Glumesc, evident, și sînt convins că nimic din toate astea nu se va întîmpla cu dl. Mendeleev, deși se pare că, în Anglia și în America dracii au acționat exact după planul ăsta. Ei, și dacă dracii, după ce-și pregătesc terenul și după ce seamănă destulă discordie, vor dori să-și lărgească la nesfîrșit acțiunile — și vor trece la fapte adevărate, serioase ? Sînt niște indivizi cu umor și cu surprize și de la ei te poți aștepta la orice. Ce-o să se întîmple, de pildă, dacă vor război în popor chiar, să zicem odată cu știința de carte ? Și poporul nostru e atît de neapărat, atît de părăsit în întuneric și dezmăț și are atît de puțini mentori spirituali ! Poate să creadă cu patimă în fenomenele astea noi (doar îi crede pe Ivani Filippovici) și atunci ce stagnare spirituală, ce stricăciune și pentru cît timp ! Ce prosternare idolatrică în fața materialismului și ce discordie, o discordie de o sută, de o mie de ori mai mare decît cea de dinainte, iar dracii nici nu vor altceva, și discordia va începe cu siguranță, dacă spiritismul va fi îngrădit și prigonit (ceea ce va urma inevitabil chiar din partea acelor oameni din popor care nu vor împărtăși credința în spiritism) — atunci se va întinde într-o clipă, ca petrolul aprins, și totul va lua foc. Ideilor mistice le place să fie prigonite, prigoana le și creează. Fiecare din ideile astea prigonite e ca petrolul cu care au stropit incendiatorii podelele și zidurile de la Tuileries înainte de a le da foc și care la vremea sa nu va face decît să aţîțe incendiul din clădirea păzită. O, dracii cunosc forța credinței interzise și poate că așteaptă de multe veacuri ca omenirea să se împiedice de astfel de mese ! Sînt conduși, desigur, de un mare demon, teribil de puternic și ceva mai deștept decît Mefisto, care l-a făcut celebru pe Goethe, după cum caută să ne convingă Iakov Petrovici Polonski [64].

N-am făcut, evident, decît să glumesc și să mă amuz de la primul și pînă la ultimul cuvînt, dar iată ce aș vrea să spun în concluzie : dacă privim spiritismul drept un purtător al unei noi credințe (și aproape toți spiritiștii, chiar și dintre cei mai lucizi, sînt înclinați măcar cît de cît spre acest punct de vedere), atunci cîte ceva din cele spuse mai sus ar putea

fi luat în serios. Şi de aceea să ne ajute Dumnezeu să obţinem, cît mai curînd, succes în cercetarea liberă făcută de ambele părţi ; numai această cercetare poate să ne ajute să stîrpim cît mai repede acest spirit nefast care se răspîndeşte tot mai mult şi, eventual să şi îmbogăţească ştiinţa cu descoperiri noi. Dar să strigăm unul la altul, să ne facem de ocară unii pe alţii şi să excludem din societate pentru spiritism înseamnă, după părerea mea, să fortificăm şi să răspîndim ideea de spiritism în sensul ei cel mai rău. Acesta e începutul intoleranţei şi al prigoanei. Şi dracii atîta aşteaptă !

III

Un cuvînt în legătură cu biografia mea.

Cu cîtva timp în urmă mi-a fost arătată biografia mea inclusă în *Dicţionarul Enciclopedic rus* editat de I. N. Berezin, profesor al Universităţii din Sankt-Petersburg (anul al doilea, seria V, caietul 2, 1875), biografie scrisă de dl. V.Z. E greu să crezi că pe o jumătate de pagină se pot face atîtea greşeli. Nu m-am născut în 1818, ci în 1822. Răposatul meu frate, Mihail Mihailovici, editor al revistelor *Vremea* şi *Epoha* era fratele meu mai mare şi nu mai mic cu patru ani. După ce mi-am ispăşit condamnarea la ocnă, unde am fost trimis în 1849 drept *criminal de stat* (despre caracterul delictului nu se spune nici un cuvînt la dl. V.Z., se spune doar că am fost „amestecat în cazul Petraşevski", deci, Dumnezeu mai ştie în ce caz, pentru că nimeni nu e obligat să ţină minte cazul Petraşevski, iar Dicţionarul Enciclopedic este destinat unei informări generale şi se poate crede că am fost condamnat pentru tîlhărie), prin voinţa răposatului ţar, am fost făcut soldat, iar după trei ani de slujbă am fost avansat ofiţer ; domiciliu forţat însă în Siberia, aşa cum spune dl. V.Z., n-am avut niciodată. S-a încurcat ordinea cronologică a lucrărilor mele ! Nuvelele care ţin de prima perioadă a activităţii mele literare sînt trecute ca ţinînd de ultima perioadă. Sînt o mulţime de greşeli de acest fel, n-am să le înşir pe toate, ca să nu-l obosesc pe cititor, dar în cazul cînd voi fi solicitat le voi

indica. Dar mai există pur şi simplu invenţii. Dl. V.Z. susţine că am fost redactor al ziarului *Russki mir* ; afirm că n-am fost niciodată redactor al ziarului *Russki mir,* mai mult, n-am publicat nici un rînd în această stimată publicaţie. Indiscutabil, dl. V. Z. (dl. Vladimir Zotov ?) [65] poate să-şi aibă punctul său de vedere şi poate să considere un lucru de nimic ca, într-o notă biografică a unui scriitor, să se dea data exactă a naşterii, întîmplările prin care a trecut, unde, cînd şi în ce ordine şi-a publicat lucrările, care dintre lucrările sale trebuie să fie considerate de început şi care de sfîrşit, ce publicaţii a editat, pe care le-a redactat şi la care anume doar a colaborat ; cu toate acestea, măcar pentru acurateţe, ar fi de dorit să fie mai multă exactitate, pentru că altfel cititorii ar putea crede că toate articolele din dicţionarul d-lui Berezin sînt scrise la fel de neglijent.

IV

Un proverb turcesc.

Pentru orice eventualitate inserez aici un proverb turcesc (un proverb cu adevărat turcesc şi nu unul inventat) :

„Dacă ai pornit-o spre un ţel şi începi să te opreşti pe drum ca să arunci cu pietre în orice cîine care latră la tine, n-ai să ajungi niciodată la ţelul tău."

În *Jurnalul* meu am să urmez acest proverb înţelept, deşi n-aş prea vrea să mă constrîng prin promisiuni făcute dinainte.

Februarie

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

Despre faptul că toţi sîntem nişte oameni de treabă. Asemănarea dintre societatea rusă şi mareşalul Mac-Mahon.

Primul număr din *Jurnalul* unui scriitor a fost bine primit, aproape că nimeni n-a ocărît, vreau să spun nimeni din literatură, mai încolo nu ştiu nimic. Dacă a şi fost vreo injurie literară, a trecut neobservată. *Petersburgskaia gazeta* s-a grăbit să amintească cititorilor într-un articol de fond că nu iubesc copiii, adolescenţii şi tînăra generaţie, şi în acelaşi număr a publicat, în spaţiul rezervat foiletoanelor, din *Jurnalul meu* o întreagă povestire *Un băiat la bradul lui Hristos,* care, în orice caz, e o mărturie că nu-i urăsc pe copii. De altfel, astea-s fleacuri şi mă preocupă o singură întrebare : e bine sau nu e bine că am plăcut la toată lumea ? E un semn bun sau e un semn rău ? Că poate fi şi rău, nu ? Dar nu, mai bine să fie un semn bun decît rău şi cu asta termin.

Într-adevăr : doar toţi sîntem nişte oameni buni, bineînţeles, afară de cei răi. Apropo de asta vreau să fac o observaţie : la noi nici nu sînt oameni răi, eventual sînt ticăloşi. Pînă la oameni răi n-am ajuns încă. Nu rîdeţi de mine, gîndiţi-vă : am ajuns în situaţia că, neavînd oameni răi (deşi avînd excesiv de mulţi ticăloşi), am fost gata, de pildă, să preţuim din cale-afară la vremea lor tot felul de omuleţi răi, întruchipaţi în tipurile noastre literare şi care au fost împrumutaţi în mare parte din străinătate. Mai mult, nu numai că i-am preţuit, dar am căutat să-i şi imităm, cu slugărnicie, în viaţa noastră

reală, să-i copiem, şi în sensul acesta ne dădeam peste cap. Amintiţi-vă cîţi Peciorini am avut, care au făcut într-adevăr o mulţime de ticăloşii după ce au citit *Un erou al timpului nostru*. Fondatorul acestor omuleţi răi a fost în literatura noastră Silvio din povestirea lui Puşkin *Duelul*, luat de naivul şi minunatul nostru Puşkin de la Byron. Dar şi Peciorin însuşi l-a omorît pe Grușniţki numai pentru că nu era prea arătos în uniforma sa şi la balurile înaltei societăţi din Petersburg nu prea trecea drept erou în ochii sexului frumos. Dacă, însă, noi la timpul nostru i-am apreciat şi i-am stimat pe aceşti omuleţi răi, am făcut-o numai pentru că ei apăreau ca oameni care urăsc *trainic*, în opoziţie cu noi, ruşii, care, după cît se ştie, urîm cu totul netrainic şi trăsătura asta a noastră am dispreţuit-o întotdeauna şi din tot sufletul. Ruşii nu ştiu să urască multă vreme şi la modul serios şi nu e vorba numai de ură pentru oameni, dar şi pentru vicii, pentru întunericul ignoranţei, despotism, obscurantism, mă rog, şi pentru alte lucruri din astea retrograde. La noi şi acum toată lumea e gata să se împace cu prima ocazie, nu-i aşa ? Într-adevăr, gîndiţi-vă — de ce să ne urîm unii pe alţii ? Pentru fapte urîte ? Dar tema asta e deosebit de labilă, teribil de delicată şi de nedreaptă, într-un cuvînt — cu două tăişuri şi, cel puţin în vremea noastră, e mai bine să n-o abordezi. Rămîne ura din pricina convingerilor, dar în cazul acesta nu cred nici pe atît în seriozitatea duşmăniilor noastre [66]. I-am avut, de pildă, pe vremuri pe slavofili şi pe occidentalişti şi ne-am luptat foarte. Acum, însă, odată cu desfiinţarea iobăgiei, s-a terminat reforma lui Petru şi a început un general *sauve qui peut* *. Şi uite că slavofilii şi occidentaliştii cad de acord pe o idee, că acum trebuie să aşteptăm totul de la popor, că poporul s-a ridicat, că s-a pornit şi că el şi numai el o să aibă la noi ultimul cuvînt de spus. S-ar părea că pe chestiunea asta slavofilii şi occidentaliştii ar fi putut să se împace, dar s-a întîmplat altfel. Slavofilii cred în popor, pentru că admit că acesta îşi are principiile sale, proprii numai lui, pe cînd occidentaliştii sînt de acord să creadă în popor numai cu condiţia ca acesta să n-aibă nici un fel de principii de-ale sale. Ei şi uite aşa continuă să se bată şi, vreţi să vă spun ceva ? Nu cred nici în bătaia asta ; bătaia e bătaie, iar amo-

* *Salvează-se cine poate.* (Fr.).

rul e amor. Şi de ce n-ar putea cei care se bat să se şi iubească în acelaşi timp ? Dimpotrivă, la noi asta se întîmplă prin tot locul, cînd se iau la bătaie oameni din cale-afară de buni. Şi de ce n-am fi oameni buni (repet, în afară de ăi ticăloşi) ? Că de bătut ne batem cu precădere şi numai în urma faptului că acum nu mai e timpul teoriilor, al greşelilor gazetăreşti, ci al acţiunii şi al rezolvărilor practice. A trebuit deodată să ne spunem cuvîntul nostru ferm în legătură cu educaţia, cu pedagogia, cu căile ferate, cu zemstva, cu medicina etc., etc., în legătură cu sute de teme şi mai ales acum, imediat, cît se poate mai repede, ca să nu ţinem treburile în loc ; şi pentru că noi, care de două sute de ani ne-am dezobişnuit de orice fel de treburi, ne-am trezit cu totul incapabili de a rezolva chiar nişte treburi mai mărunte, şi, firesc, am tăbărît unii pe alţii şi s-a întîmplat chiar că omul care s-a simţit cel mai puţin capabil să se repeadă primul la bătaie. Şi ce e rău în asta ? Vă întreb. E doar ceva mişcător şi atîta tot. Uitaţi-vă la copii : copiii se bat tocmai pentru că n-au învăţat să-şi exprime gîndurile, ei, la fel e şi cu noi, şi nu e nimic trist în asta, dimpotrivă, asta nu face decît să demonstreze prospeţimea şi, ca să zic aşa, neprihănirea noastră. Să zicem că în literatura noastră, din lipsă de idei, oamenii se înjură cum le vine la gură ; e un procedeu imposibil, naiv, pe care-l întîlneşti doar la popoarele primitive, dar zău că şi aici e ceva aproape mişcător : chiar lipsa asta de experienţă, această nepricepere infantilă, că nici măcar să te înjuri ca lumea nu ştii. Nu rîd de fel şi nici nu-mi bat joc : există pretutindeni la noi o aşteptare cinstită şi senină a binelui (orice aţi spune, dar asta aşa e), dorinţa unei acţiuni comune şi a unei bunăstări generale şi asta mai presus de orice egoism ; e o dorinţă dintre cele mai naive şi mai încărcate de credinţă, fără nici un sentiment de izolare, fără nimic de castă şi chiar dacă aşa ceva se şi întîlneşte în unele fenomene, rar şi neînsemnat, se întîlneşte ca ceva insignifiant şi e de dispreţuit de toată lumea. Asta e foarte important şi ştiţi de ce — pentru că nu numai că nu e puţin, dar e chiar foarte mult. Ei, şi asta ne ajunge : la ce ne mai trebuie nu ştiu ce „ură trainică". Cinstea, sinceritatea societăţii noastre nu numai că nu sînt puse la îndoială, dar sînt chiar de o mare evidenţă. Priviţi cu atenţie şi o să vedeţi că la noi înainte de toate e vorba de credinţă în idee, într-un ideal ; şi mai apoi vine gîndul la

bunăstarea personală şi materială. O, omuleţii cei răi reuşesc şi la noi să-şi aranjeze trebuşoarele chiar într-un sens cu totul opus şi se pare că în vremea noastră infinit mai mult decît înainte, dar aceşti omuleţi ticăloşi nu domină şi nu comandă niciodată opinia noastră publică, dimpotrivă, fiind chiar pe treapta superioară a onorurilor au fost obligaţi nu o dată să se adapteze servil tonului dat de oamenii idealişti, tineri, cu idei abstracte, ridicoli din punctul lor de vedere şi săraci. În sensul acesta societatea noastră se aseamănă cu poporul, care pune şi el credinţa şi idealurile sale mai presus de ce e lumesc şi trecător, şi ăsta e punctul principal de contact al societăţii cu poporul. Idealismul acesta este plăcut şi ici şi colo : dacă-l pierzi, nu-l mai poţi cumpăra cu tot aurul din lume. Poporul nostru, chiar fiind cuprins de dezmăţ, acum mai mult ca oricînd, n-a fost niciodată lipsit de principii şi nici cel mai mare ticălos din popor n-a spus : „Aşa trebuie să faci, cum fac eu", ci, dimpotrivă, a crezut şi a regretat întotdeauna că face prost ce face şi că sînt multe lucruri mai bune decît el şi decît faptele sale. Şi sînt şi idealuri ferme în popor şi asta e lucrul principal : se vor schimba împrejurările, lucrurile se vor îmbunătăţi şi poporul poate că va renunţa la dezmăţ : principiile luminoase, însă, vor rămîne mai ferme şi mai sfinte ca niciodată. Tineretul nostru e însetat de fapte de eroism şi de sacrificii. Tînărul de acum, despre care se vorbeşte mult şi în sensuri dintre cele mai diferite, face adesea un cult pentru cel mai naiv paradox şi sacrifică pentru acest paradox orice, destinul şi viaţa ; dar asta se întîmplă numai şi numai pentru că ia paradoxul drept adevăr. Aici nu e vorba decît de ignoranţă : o să vină lumina şi odată cu ea şi alte puncte de vedere, iar paradoxurile vor dispare, nu vor dispare însă puritatea inimii, setea de eroism şi de sacrificiu, care-l luminează acum — şi asta este lucrul cel mai bun. O, cu totul altfel stau treburile cu o altă chestiune : prin ce anume noi, cei care căutăm o bunăstare generală şi care ne întîlnim în dorinţa de succes a cauzei generale, prin ce anume mijloace contribuim la asta ? Trebuie să recunoaştem că la noi în sensul acesta mai e pînă la unison şi, mai mult, că în sensul acesta societatea noastră aduce mult cu mareşalul Mac-Mahon [67]. Într-o călătorie recentă prin Franţa, stimatul mareşal, într-una din cuvîntările sale solemne de răspuns adresată nu ştiu cărui primar (şi francezii sînt atît de amatori de tot felul de cuvîntări de întîmpi-

nare şi de răspuns), a declarat că, după părerea lui, toată politica se rezumă pentru el în cuvintele „dragoste pentru patrie". Opinia asta a fost rostită într-un moment cînd toată Franţa, ca să zic aşa, s-a încordat în aşteptarea vorbelor lui. E o părere stranie, indiscutabil onorabilă, dar uimitor de imprecisă, pentru că primarul i-ar fi putut replica excelenţei-sale că există iubiri care pot să şi îngroape patria. Primarul, însă, n-a replicat nimic, evident de frică să nu i se răspundă *„J'y suis et j'y reste !"* şi mai departe de fraza asta se pare că mareşalul n-are de gînd să meargă. Şi dacă ar fi aşa, ar fi exact ca în societatea noastră : sîntem toţi de acord dacă nu cu dragostea pentru patrie, în orice caz cu dragostea pentru cauza comună (cuvintele nu înseamnă nimic), dar cum ne închipuim mijloacele de realizare şi nu numai mijloacele dar chiar şi cauza asta generală, aici lucrurile sînt la fel de tulburi ca şi la mareşalul Mac-Mahon. Şi de aceea, deşi le-am fost pe plac unora şi-mi pare bine că mi s-a întins mîna, mă bucur chiar foarte mult, presimt totuşi mari disensiuni în următoarele detalii, pentru că nu pot nici eu să fiu de acord cu totul şi cu toată lumea, oricît aş fi eu om de înţeles.

II

Despre dragostea pentru popor. Necesitatea unui contact cu poporul.

Am scris, de pildă, în numărul din ianuarie al *Jurnalului,* că poporul nostru e grosolan şi ignorant, că e lăsat în beznă şi în depravare, că e „un barbar care aşteaptă lumină". Iar acum cîtva timp am citit în *Bratska pomoci* (Culegere editată de Comitetul Slav pentru ajutorarea slavilor care luptă pentru eliberare) într-un articol al neuitatului şi scump nouă tuturor ruşilor Konstantin Aksakov [68], că poporul rus e demult luminat şi „instruit". Ei şi ? Credeţi că m-am pierdut din cauza acestei, se pare, contradicţii dintre opinia mea şi cea a lui Konstantin Aksakov ? Nici vorbă, îi împărtăşesc întru totul părerea şi sînt de multă vreme şi din toată inima de partea lui. Atunci cum mai împac contradicţia asta ? Aici e

aici, că după părerea mea e foarte uşor de împăcat, iar după alţii, spre uimirea mea, temele acestea sînt ireconciliabile. În omul rus din popor trebuie să ştii să disociezi frumuseţea lui de barbaria suprapusă. Prin împrejurările aproape întregii sale istorii, poporul nostru a fost pînă într-atît lăsat pradă dezmăţului şi a fost atît de pervertit, de ispitit şi de chinuit, încît e de mirare că a izbutit să-şi păstreze măcar şi chipul omenesc şi nu frumuseţea acestui chip. El a păstrat însă şi frumuseţea propriului său chip. Un adevărat prieten al omenirii, inima căruia a tresărit măcar o dată la suferinţa poporului, va înţelege şi va ierta tot acest noroi de netrecut şi suprapus în care s-a înfundat poporul nostru şi va şti să găsească în noroiul acesta briliante. Repet : judecaţi poporul rus nu după ticăloşiile pe care le face atît de des, ci după lucrurile acele măreţe şi sfinte, după care năzuieşte mereu chiar şi în ticăloşia sa. Şi doar nu toţi oamenii din popor sînt nişte ticăloşi, mai sînt şi sfinţi, şi ce sfinţi ! Sînt ca o lumină şi ne luminează drumul nostru. Am o convingere oarbă în faptul că nu există un ticălos sau un nemernic în poporul rus care să nu ştie că e ticălos şi nemernic, pe cînd la alţii se întîmplă ca omul, după ce face o ticăloşie, îşi mai aduce şi elogii pentru asta, face din ticăloşia sa un principiu, afirmă că ea conţine *l'Ordre* şi lumina civilizaţiei şi nefericitul termină prin aceea că începe să creadă în toate astea sincer, orbeşte şi chiar cinstit. Da, judecaţi poporul nostru nu după cum este, ci după cum ar dori să fie. Idealurile sale au fost ferme şi sfinte şi l-au mîntuit în secolele de chinuri, s-au contopit din totdeauna cu sufletul său şi i-au dat ca răsplată naivitate şi cinste, sinceritate şi o minte largă şi toate astea într-o îmbinare armonioasă dintre cele mai plăcute. Şi dacă aici întîlnim şi foarte mult noroi, trebuie să spunem că omul rus suferă cel mai mult din cauza asta şi crede că toate astea nu sînt decît ocazionale şi trecătoare, că nu sînt decît de la diavol, că întunericul se va risipi şi că va răsări cîndva o lumină veşnică. N-o să mă apuc să amintesc idealurile sale istorice, de nenumăraţi Serghei [69], Fedosi Pecerski [70] şi nici măcar de Tihon Zadonski [71]. Dar apropo : sînt mulţi cei care ştiu de Tihon Zadonski ? De ce să nu ştim chiar de loc şi să ne jurăm să nu citim ? N-avem timp ? Vă rog să mă credeţi, domnilor, că aţi afla, spre uimirea dumneavoastră, nişte lucruri minunate. Dar să mă refer mai bine la literatura noastră : tot ce e cu adevărat frumos în ea e luat de la popor, începînd cu tipul

modest şi naiv al lui Belkin, creat de Puşkin. La noi totul începe cu Puşkin. Întoarcerea lui către popor într-o perioadă atît de timpurie a activităţii sale a fost atît de uluitoare şi fără precedent, reprezenta pentru vremea aceea un cuvînt atît de nou şi de neaşteptat, că poate fi explicată, dacă nu printr-o minune, atunci prin măreţia neobişnuită a geniului, pe care, aş vrea să menţionez, n-am avut nici pînă acum suficientă putere s-o apreciem. N-o să amintesc tipurile pur populare apărute în vremea noastră, dar amintiţi-vă de *Oblomov,* dar amintiţi-vă *Un cuib de nobili* al lui Turgheniev. Aici, evident, nu apare poporul, dar tot ce este frumos şi etern în aceste tipuri ale lui Goncearov şi Turgheniev, totul provine din faptul că cei doi au realizat un contact cu poporul şi acest contact le-a dat nişte forţe neobişnuite. Ele au împrumutat de la popor naivitatea, puritatea, sfioşenia, larga deschidere a minţii şi lipsa de răutate, în opoziţie cu tot ce este artificial, fals, străin şi servil împrumutat. Să nu vă miraţi că am început să vorbesc deodată despre literatura rusă. Dar literatura noastră are tocmai meritul de a-şi fi plecat capul, aproape în întregime, prin cei mai buni reprezentanţi ai săi şi mai ales prin intelectualitatea noastră, în faţa ideii noastre naţionale de dreptate, de a fi recunoscut idealurile poporului drept nişte idealuri într-adevăr frumoase. De altfel, ea a fost oarecum şi obligată să le ia ca model. E adevărat, aci se pare că a funcţionat mai curînd o intuiţie artistică decît o dorinţă premeditată. Dar ajunge deocamdată cu literatura, de altfel, am şi început să vorbesc despre ea numai în legătură cu poporul.

Chestiunea poporului şi a punctului nostru de vedere asupra lui, a înţelegerii lui constituie acum cea mai importantă problemă a noastră, în care stă tot viitorul nostru şi chiar, ca să zic aşa, problema noastră cea mai practică de acum. Şi totuşi poporul continuă să rămînă pentru noi toţi doar o teorie şi o enigmă. Noi toţi, cei care iubim poporul, îl privim ca pe o teorie şi se pare că absolut nimeni dintre noi nu-l priveşte aşa cum e el cu adevărat, ci aşa cum ni-l reprezentăm. Şi dacă s-ar întîmpla ca poporul rus să se arate vreodată altfel decît ni-l reprezentăm, se pare că noi, în pofida dragostei noastre pentru el, ne-am dezice de el fără nici un regret. Mă refer la toată lumea, fără să-i exclud pe slavofili, aceştia poate că s-ar dezice şi mai abitir. În ceea ce mă priveşte, n-am să-mi ascund convingerile anume ca să definesc orientarea *Jurnalului* meu şi

ca să evit neînţelegerile, ca fiecare să ştie bine dacă merită să-mi întindă „mîna lui literară" sau nu. Cred următorul lucru : nu prea s-ar părea că sîntem atît de buni şi de frumoşi ca să ne erijăm într-un ideal pentru popor şi să-i cerem să fie neapărat ca noi. Să nu vă miraţi că am pus problema într-un mod atît de stupid. Dar problema asta nici nu s-a pus vreodată altfel la noi : „Cine e mai bun — noi sau poporul ? Poporul trebuie să ne urmeze pe noi sau noi trebuie să urmăm poporul ?" Despre asta vorbesc acum toţi cei care mai au măcar o idee în cap şi o grijă în inimă pentru cauza comună. Şi de aceea am să răspund sincer : noi sîntem cei care trebuie să ne închinăm în faţa poporului şi să aşteptăm de la el şi gîndire şi simţire, să ne închinăm în faţa ideii sale de adevăr şi să recunoaştem acest adevăr, chiar şi în groaznicul caz cînd a ieşit în parte din Minei. Într-un cuvînt, trebuie să ne închinăm, ca nişte fii rătăciţi, care au lipsit timp de două sute de ani de acasă, care, însă, s-au întors totuşi ruşi şi în asta e marele nostru merit. Pe de altă parte, trebuie să ne înclinăm cu o singură condiţie, dar cu o condiţie *sine qua non* : ca poporul să preia şi de la noi multe din cele pe care le-am adus. Doar nu putem să ne desfiinţăm în faţa lui şi nici în faţa oricărui adevăr de-al lui, ce-i al nostru trebuie să rămînă cu noi şi nu vom renunţa la asta pentru nimic în lume, nici măcar, în cazul extrem, pentru fericirea contopirii noastre cu poporul. Altfel, mai bine să pierim fiecare în felul său. Altminteri nici nu poate fi, sînt absolut convins că acel *ceva* pe care l-am adus cu noi există într-adevăr, că nu e un miraj, că are un chip, o formă şi o greutate. Şi totuşi, repet, multe din cele ce ne aşteaptă în viitor sînt enigmatice şi încă într-o asemenea măsură că ţi-e şi groază să aştepţi. Ni se proroceşte, de pildă, că civilizaţia o să strice poporul, că asta implică o asemenea evoluţie în cadrul căreia, alături de salvare şi de lumină, pătrunde atîta minciună şi falsitate, atîta nelinişte şi atîtea obiceiuri urîte, că doar în următoarele generaţii, deci după alte două sute de ani probabil, va da colţ sămînţa cea bună, pe copiii noştri, însă, şi pe noi ne aşteaptă, poate, ceva îngrozitor. Asta e părerea dumneavoastră, domnilor ? Îi e dat oare poporului nostru să mai treacă neapărat prin încă o fază de dezmăţ şi de minciună, cum am trecut şi noi odată cu inocularea civilizaţiei ? (Cred, şi nimeni n-o să mă combată, că civilizaţia noastră am început-o direct cu dezmăţul.) Aş dori să aud ceva liniştitor în sensul acesta.

Sînt foarte înclinat să cred că poporul nostru e ceva atît de imens, încît toate torentele noi, tulburi, dacă vor ţîşni şi vor curge de undeva, se vor distruge de la sine. Aici să ne întindem mîna : fiecare dintre noi să contribuie, fiecare cu „microscopica" sa activitate, ca lucrurile să meargă cît mai drept şi cît mai bine. E adevărat că noi înşine nu ne pricepem la nimic, nu ştim decît să ne „iubim ţara" şi atît : n-o să cădem de acord asupra mijloacelor şi o să ne mai certăm de multe ori, dacă însă e cert că sîntem oameni buni, atunci, orice s-ar întîmpla, lucrurile se vor aranja pînă la urmă. Asta e credinţa mea. Repet, e vorba de o dezobişnuinţă de acţiune, veche de două sute de ani, şi de nimic mai mult. Şi tocmai din pricina acestei dezobişnuinţe am şi încheiat „perioada noastră culturală" prin aceea că am încetat să ne mai înţelegem unul pe altul. Vorbesc, desigur, numai despre oameni serioşi şi sinceri — numai ei nu înţeleg unul pe altul, cu speculanţii e altceva, aceştia s-au înţeles întotdeauna.

III

Mujicul Marei.

Cred, însă, că e o mare plictiseală să asculţi toate aceste *professions de foi* şi de asta am să vă povestesc o anecdotă, de altfel, nu e nici anecdotă, ci mai curînd o amintire îndepărtată, pe care aş vrea foarte mult, nu ştiu de ce, s-o povestesc aici şi acum, în concluzie la tratatul nostru despre popor. N-aveam pe atunci decît nouă ani... dar nu, mai bine să încep cu momentul cînd am avut douăzeci de ani.

Era a doua zi de Paşte [72]. Aerul era cald, cerul albastru, soarele înalt, „fierbinte", strălucitor, sufletul meu, însă, era întunecat. M-am plimbat dincolo de cazărmi, le-am privit palisadele, le-am numărat, dar nici de asta n-am avut chef, deşi mă obişnuisem s-o fac. De două zile în închisoare era sărbătoare, ocnaşii nu lucrau, mulţi erau beţi, iar înjurăturile şi certurile izbucneau într-una pe la colţuri. Cîntece scabroase şi neruşinate, maidane de jocuri de cărţi pe sub priciuri, cîţiva ocnaşi aproape omorîţi în bătaie în urma judecăţii făcute chiar de

tovarăşii lor, pentru scandaluri deosebite, şi acoperiţi cu cojoace în culcuşurile lor, toate astea în cele două zile de sărbătoare m-au chinuit pînă la îmbolnăvire. De altfel, întotdeauna mi-a fost silă de dezmăţul beţiei, şi cu atît mai mult acolo. În zilele acelea nici şefii nu vizitau închisoarea, nu se făceau percheziţii, nu se căuta băutura, înţelegîndu-se că o dată pe an trebuie să se permită şi acestor mizerabili să petreacă, pentru că altfel poate fi şi mai rău. Pînă la urmă am fost cuprins de furie. M-am întîlnit cu polonezul M-ki [73], un condamnat politic, acesta m-a privit sumbru, ochii i-au strălucit şi buzele au început să-i tremure : *„Je hais ses brigands !"* * a scrîşnit el printre dinţi şi s-a dus mai departe. M-am întors în cazarmă, deşi cu un sfert de ceas în urmă ieşisem de acolo ca un nebun, cînd şase zdrahoni s-au năpustit toţi odată să potolească un tătar beat, Gazin, şi au început să-l bată ; îl băteau prosteşte — şi o cămilă ar fi putut fi omorîtă într-o bătaie ca asta, dar ei ştiau că pe acest Hercules e greu să-l omori şi de aceea îl băteau fără frică. Acum, cînd m-am întors, l-am observat pe Gazin în fundul camerei, într-un colţ, pe prici ; zăcea în nesimţire, aproape fără să dea semne de viaţă, acoperit cu un cojoc, şi toată lumea trecea în tăcere pe lîngă el. Toţi erau aproape siguri că a doua zi se va trezi, „dar mai ştii ceasul rău, poate să şi moară omul dintr-o bătaie ca asta". M-am strecurat la locul meu, în faţa ferestrei cu gratii de fier, şi m-am culcat pe spate, cu mîinile sub cap şi cu ochii închişi. Îmi plăcea să stau aşa ; dacă dormi eşti lăsat în pace, şi poţi să visezi şi să te gîndeşti. Totuşi nu izbuteam să visez, inima-mi bătea neliniştită şi-mi răsunau cuvintele lui M-ki : *„Je hais ses brigands !"* De altfel, ce să mai descriu impresiile, şi acum mai sînt nopţi cînd visez vremurile acelea şi nu există pentru mine vise mai chinuitoare. Poate că se va observa că pînă acum n-am vorbit niciodată în scris despre viaţa mea din ocnă, *Amintirile din casa morţilor* le-am scris acum cincisprezece ani ca din partea unui criminal imaginar care şi-ar fi omorît nevasta. Vreau să adaug, apropo de asta, un amănunt, că multă lume credea pe atunci şi mai susţine şi astăzi că am fost condamnat pentru omorîrea soţiei mele.

Încet, încet, am uitat de toate şi m-am cufundat în amintiri. În toţi cei patru ani pe care i-am petrecut la ocnă îmi

* Îi urăsc pe aceşti banditi. *(Fr.)*

aminteam într-una tot trecutul meu şi cred că în amintirile mele mi-am retrăit din nou întreaga mea existenţă. Amintirile veneau singure, arareori le chemam eu prin voinţa mea. Începeam cu vreun punct, cu vreo trăsătură, lipsită uneori de semnificaţie, şi apoi încetul cu încetul apărea un tablou de ansamblu, o puternică impresie de ansamblu. Îmi analizam impresiile, adăugam trăsături noi celor de mult trăite şi, mai ales, îmi corijam neîncetat trecutul, şi în asta consta tot amuzamentul meu. De data aceasta mi-am amintit nu ştiu de ce o clipă neînsemnată din fragedă copilărie, de pe vremea cînd nu aveam decît nouă ani, o clipă ce părea a fi cu totul uitată de mine ; îmi plăceau pe atunci mai ales amintirile din fragedă mea copilărie. Mi-am amintit de luna august în satul meu : o zi uscată şi clară, dar puţin rece şi cu vînt ; vara era pe sfîrşite şi în curînd trebuia să plec la Moscova şi să mă plictisesc o iarnă întreagă cu lecţiile de franceză, şi-mi părea aşa de rău să părăsesc satul. M-am dus pînă dincolo de arie şi, după ce am coborît malul rîpos, m-am suit în *Losk* — aşa se numea la noi un stufăriş des, care se întindea de partea cealaltă a rîpei, pînă la pădurice. Am intrat şi mai adînc în tufişuri şi am auzit nu departe de mine, cam la vreo treizeci de paşi, cum ara singuratic un mujic. Ştiu că ara pe o pantă abruptă şi calul mergea greu şi pînă la mine ajungeau din cînd în cînd strigătele ţăranului : „Di-di !" Cunosc aproape pe toţi mujicii noştri, dar nu ştiu care anume e cel ce ară, nici nu mă interesează, sînt cu totul cuprins de treburile mele, că sînt şi eu ocupat : mi-am rupt o nuia de alun ca să pocnesc broaştele, nuielele de alun sînt aşa de frumoase şi aşa de puţin rezistente, nici nu se compară cu cele de mesteacăn. Mă preocupă şi gîzele şi gîndacii — îi adun, sînt printre ei unii foarte frumoşi ; îmi plac şi şopîrlele mici, iuţi, roşii-galbene cu picăţele negre, dar de şerpi mici mi-e frică. De altfel, şerpii se întîlnesc cu mult mai rar decît şopîrlele. Nu prea sînt ciuperci pe-aici, după ciuperci trebuie să mergi în mestecăniş şi mă gîndesc s-o pornesc într-acolo. Niciodată n-am iubit nimic mai mult ca pădurea cu ciupercile şi cu fructele ei sălbatice, cu gîngăniile şi păsările ei, cu arici şi veveriţe, şi cu mirosul ei de frunze putrezite, care-mi plăcea aşa de mult. Şi chiar şi acum cînd scriu rîndurile acestea simt mirosul mestecănişului nostru de la ţară : sînt senzaţii ce rămîn pentru toată viaţa. Deodată, prin liniştea aceea adîncă, am auzit clar şi distinct un strigăt „Vine lupul !"

Am țipat îngrozit și tot țipînd așa am dat buzna peste mujicul care ara.

Era mujicul nostru Marei. Nu știu dacă există numele acesta de Marei, dar așa-i spunea toată lumea. Era un bărbat de vreo cincizeci de ani, bine făcut, destul de înalt, cu o barbă castanie, bine încărunțită. Îl cunoșteam, dar pînă atunci n-am avut ocazia să stau de vorbă cu el. Și-a oprit calul, auzind țipătul meu, și cînd, venind în fugă, m-am agățat cu o mînă de plug, iar cu cealaltă de mîneca lui, Marei a înțeles că eram înspăimîntat.

— Vine lupul ! am strigat eu sufocat.

Și-a ridicat capul și a privit involuntar în jur, gata pentru o clipă să-mi dea crezare.

— Unde e lupul ?

— A strigat... A strigat cineva acum : „vine lupul"...

— Lasă-l încolo, ce lup, ți s-a părut, asta e ! De unde să fie lup aici ! mormăia el, căutînd să mă încurajeze. Dar eu tremuram vargă și m-am agățat și mai tare de zeghea lui și cred că eram palid de tot. M-a privit cu un zîmbet neliniștit, probabil îngrijorat și alarmat din cauza mea.

— Și zi așa — te speriași, vai, vai, vai ! dădea el din cap. Gata, drăguțule, ajunge. Cît ești de mititel...

Mi-a întins mîna și m-a mîngîiat deodată pe obraz.

— Ei, gata, ajunge, Domnul să te apere, închină-te.

Dar eu nu mă închinam, colțurile buzelor îmi tresăreau și probabil că asta l-a impresionat în mod deosebit. Și-a întins degetul gros, murdar de pămînt, cu o unghie neagră, și a atins ușor buzele mele tremurînde.

— Păi vezi, vezi, mi-a zîmbit el cu un zîmbet larg și matern, Doamne Dumnezeule, păi asta e, vai, vai, vai !

Am înțeles, în sfîrșit, că nu a fost nici un lup și că strigătul „vine lupul" mi s-a năzărit. Țipătul a fost, de altfel, foarte clar și distinct, dar țipetele astea (și nu numai despre lupi) mi s-au mai năzărit o dată sau de două ori și pînă atunci și eu știam asta. (Mai tîrziu, odată cu copilăria, mi-au trecut și halucinațiile.)

— Ei, m-am dus, am zis eu, privindu-l întrebător și timid.

— Du-te, du-te, iar eu o să mă uit în urma ta. Nu te las eu lupului, adăugă el cu același zîmbet patern. Ei, Domnul fie cu tine, du-te, du-te ! mă binecuvîntă și se închină și el. M-am dus, privind înapoi, aproape la fiecare zece metri.

Cît am mers, Marei a tot stat cu calul lui şi s-a uitat în urma mea, dînd din cap de fiecare dată cînd mă întorceam. Trebuie să recunosc că mi-a fost puţin jenă de el că m-am speriat în halul ăsta, dar cît am mers tot mi-a mai fost frică de lup, pînă nu m-am ridicat pe la costişa rîpei, pînă la prima şură ; aici am scăpat de frică şi a mai apărut de undeva şi cîinele nostru de curte Volciok. Cu Volciok mi-am revenit de tot şi m-am întors pentru ultima dată spre Marei, nu-i mai desluşeam clar faţa, dar simţeam că-mi zîmbeşte la fel de duios ca-nainte şi că dă din cap. I-am făcut un semn cu mîna, mi-a făcut şi el şi şi-a pornit calul.

— Di-di ! se auzi strigătul lui îndepărtat şi calul începu din nou să-şi tragă plugul.

Nu ştiu de ce, dar toate astea mi le-am amintit deodată, cu o uimitoare exactitate a detaliilor. M-am trezit brusc şi m-am aşezat pe prici şi ţin minte că pe buzele mele mai stăruia încă zîmbetul liniştit al amintirii. Şi-am mai continuat încă preţ de un minut să-mi amintesc.

Cînd m-am întors atunci acasă de la Marei, n-am povestit nimănui „aventura mea". Şi ce aventură a fost asta ? Curînd l-am uitat pe Marei. Mai tîrziu, cînd îl mai întîlneam din cînd în cînd, nu vorbeam nimic cu el, nu numai despre lup, dar despre nimic altceva, şi deodată acum douăzeci de ani, în Siberia, mi-am amintit de întîlnirea noastră de atunci atît de clar, pînă la cel mai mic detaliu. Întîmplarea a pătruns, deci, pe nesimţite în sufletul meu, a pătruns fără voia mea şi mi-am amintit-o deodată atunci cînd am avut nevoie de ea ; mi-am amintit zîmbetul acela duios, patern, al unui iobag sărman, cum se închina, cum dădea din cap : „Şi zi aşa, te speriaşi, mititelule !" Şi mai ales degetul lui gros, murdar de pămînt, cu care a atins încet şi cu o duioşie timidă buzele mele tremurînde. Evident, oricine ar fi dat curaj unui copil, aici însă, în această întîlnire singuratică s-a întîmplat parcă cu totul altceva ; nici dacă aş fi fost propriul lui fiu n-ar fi putut să se uite la mine cu o privire mai luminată de dragoste, şi cine-l obliga s-o facă ? Era totuşi iobagul nostru, iar eu eram totuşi boiernaşul lui, nimeni n-ar fi aflat cum mi-a purtat de grijă şi nu l-ar fi răsplătit pentru asta. Îi plăceau oare aşa de mult copiii ? Se întîmplă. A fost o întîlnire singuratică într-un cîmp pustiu, şi numai Dumnezeu, poate, a văzut de sus ce simţire adîncă şi luminată, ce tandreţe delicată, aproape feminină poate fi în

inima unui țăran iobag rus, ignorant pînă la sălbăticie, care pe atunci nici nu visa să fie liber. Spuneți-mi, nu asta a avut în vedere Konstantin Aksakov cînd a vorbit despre înalta cultură a poporului nostru ?

Și cînd m-am dat jos atunci de pe prici, țin minte că am simțit deodată că pot să mă uit altfel la acești nefericiți, că brusc, printr-o minune, a dispărut orice ură și mînie din inima mea. M-am dus, privind cu atenție fețele pe care le întîlneam. Acest țăran damnat, ras în cap, cu fața stigmatizată, beat, care-și urla cîntecul său răgușit de bețiv, poate că e același Marei : cine știe ce se ascunde în inima lui. În aceeași seară m-am mai întîlnit o dată cu M-ki. Nefericitul ! El n-a avut nici un fel de amintiri despre nici un fel de Marei și nici un fel de alt unghi de vedere asupra acestor oameni în afară de „*Je hais ses brigands !*" Ei, da, polonezii aceștia au suferit atunci mult mai mult decît noi !

Mai

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

Dintr-o scrisoare particulară.

Sînt întrebat dacă am să scriu despre cazul Kairova. Am şi primit cîteva scrisori cu întrebarea asta. Una din ele este deosebit de caracteristică şi, probabil, nu e scrisă pentru presă, dar o să-mi permit să citez de acolo cîteva rînduri, respectînd, bineînţeles, cel mai desăvîrşit anonimat. Sper că stimatul corespondent nu se va supăra pe mine, îl citez doar din convingerea absolutei sale sincerităţi, pe care o apreciez în gradul cel mai înalt.

...„Cu un sentiment de profundă silă am citit despre cazul Kairova. Cazul acesta, ca focarul unui obiectiv, surprinde un tablou de manifestare a instinctelor sexuale, al cărui personaj principal (Kairova) a fost „format" cum nu se poate mai civilizat : în timpul sarcinii mama a căzut în patima beţiei, tatăl ei fusese beţiv, fratele ei şi-a pierdut minţile din cauza beţiei şi s-a împuşcat, mama tatălui a fost nebună — şi uite, din această civilizare a ieşit o personalitate despotică şi neînfrînată în poftele ei sexuale. Chiar şi acuzarea a fost cuprinsă de îndoială şi s-a întrebat dacă Kairova nu e nebună. O parte din experţi a negat categoric, o altă parte a admis nebunia, dar nu a ei, ci a faptelor comise. Procesul acesta, însă, relevă nu o nebună, ci o femeie care a ajuns la limita negării a tot ce e sfînt : pentru ea nu există nici familie, nici dreptul unei altei femei — nu numai asupra bărbatului, dar şi asupra vieţii, totul există doar pentru ea şi pentru desfătarea ei sexuală.

A fost achitată, poate, fiind socotită nebună, şi asta e încă bine ! Cel puţin desfrînul moral n-a fost trecut în contul progresului spiritual, ci în cel al bolilor psihice.

Dar la «parterul sălii, ocupat *exclusiv de doamne* s-au auzit aplauze» *(Birjevîe vedomosti)*.

Aplauze pentru ce ? Pentru achitarea unei nebune sau pentru triumful unei naturi pătimaşe şi dezlănţuite, pentru cinismul întruchipat în persoana acestei femei ?

Doamnele aplaudă ! Aplaudă soţiile, mamele ! Ele trebuie nu să aplaude, ci să plîngă cînd e vorba de o atare batjocorire a idealului de femeie...

(*N.B.* Trec peste cîteva rînduri prea dure.)

Oare o să treceţi toate acestea sub tăcere ?"

II

Un nou cuvînt al provinciei.

Să pun iarăşi în discuţie istoria Kairovei (pe care, cred, că o cunoaşte toată lumea) e prea tîrziu şi nici nu acord vreo greutate celor spuse de mine despre nişte evenimente atît de caracteristice ale vieţii noastre de azi şi în condiţiile unor stări de spirit atît de caracteristice ale publicului nostru de azi, dar merită, chiar cu întîrziere, să spui măcar un cuvînt în *legătură* cu acest „caz". Pentru că nimic nu se termină şi de asta nimic nu e prea tîrziu, dimpotrivă orice caz continuă şi se înnoieşte, chiar dacă a trecut de prima sa instanţă, şi-l rog mult din nou pe corespondentul meu să mă scuze pentru citatele din scrisoarea lui. Judecînd fie şi după scrisorile pe care le primesc numai eu unul, se poate trage o concluzie în raport cu un fenomen dintre cele mai simptomatice al vieţii noastre ruseşti, fenomen despre care am amintit tangenţial de curînd şi anume : toţi se frămîntă, toţi participă la toate evenimentele, toţi doresc să-şi exprime opinia şi să se manifeste şi e doar un singur lucru pe care nu mi-l pot lămuri — ce se urmăreşte mai mult : disocierea opiniei personale sau participarea la un cor comun. Scrisoarea aceasta din provincie e o scrisoare particulară, dar trebuie să remarc că provincia noastră s-a hotărît să trăiască într-un

mod personal şi chiar să se emancipeze în raport cu capitalele. N-am remarcat-o numai eu, despre asta s-a vorbit cu mult înaintea mea în presă. De două luni de zile stă pe masa mea un întreg almanah literar — *Primul pas,* editat la Kazan, şi ar fi trebuit de multă vreme să spun cîte ceva despre el, tocmai pentru că e lansat cu intenţia vădită de a spune un cuvînt nou şi nu un cuvînt al capitalei, ci unul al provinciei, un cuvînt „vădit necesar". Ei bine, toate astea nu sînt decît nişte voci noi într-un vechi cor rusesc şi de aceea sînt utile şi în orice caz interesante. E vorba de un curent nou care nu se naşte chiar din nimic. E drept că din toate cuvintele astea noi nu s-a pronunţat, de fapt, încă nici unul, dar poate că într-adevăr se va auzi ceva nemaiauzit pînă acum din regiunile şi periferiile noastre. Judecînd abstract şi teoretic, aşa ar trebui să se şi întîmple. Pînă acum, de pe vremea lui Petru, Rusia a fost condusă de Petersburg şi de Moscova, acum, însă, cînd rolul Petersburgului şi al ferestrei care s-a făcut spre Europa s-a terminat, acum... ei bine, acum se şi pune întrebarea : chiar s-a terminat rolul Petersburgului şi al Moscovei ? După mine, chiar dacă s-a schimbat ceva, schimbarea e cu totul neimportantă, pentru că, de fapt, şi înainte, timp de un secol şi jumătate, Rusia a fost condusă oare într-adevăr de Petersburg şi de Moscova ? Chiar aşa au stat lucrurile ? Şi nu s-a întîmplat oare, dimpotrivă, că toată Rusia se scurgea şi se înghesuia la Petersburg şi la Moscova, timp de o sută cincizeci de ani de zile, şi, de fapt, se conducea singură, înnoindu-se permanent prin afluenţa unor forţe noi din regiunile şi periferiile sale, care, printre altele, aveau absolut acelaşi obiective, cu ruşii din Moscova sau Petersburg, din Riga sau din Caucaz sau din orice altă parte. Ce poate fi mai opus decît Petersburgul şi Moscova, dacă e s-o judecăm teoretic şi în principiu : Petersburgul a şi fost fondat parcă în opoziţie cu Moscova şi cu *întreaga idee moscovită.* Şi totuşi aceste *două centre* ale vieţii ruseşti au alcătuit, în fond, un singur centru, chiar de la început, chiar din timpul reformelor, fără să se ţină cont în nici un fel de deosebirile dintre ele. Absolut acelaşi lucru care se constituia la Petersburg se constituia şi se forma şi la Moscova şi *invers.* Era un singur spirit şi nu numai în cele două oraşe, ci în aceste două oraşe ca şi în întreaga Rusie, aşa că *peste tot în Rusia, în fiecare colţ al ei, era Rusia toată.* O, înţelegem prea bine, fiecare colţ al Rusiei are şi trebuie să aibă particularităţile sale

locale şi dreptul deplin de a le dezvolta, dar sînt particularităţile astea chiar atît de mari ca să ameninţe Rusia cu o sciziune spirituală sau măcar să genereze o neînţelegere ? În general, viitorul nostru e „învăluit în ceaţă", dar nu cred că în această privinţă. În orice caz, să dea Domnul ca tot ce se poate dezvolta să se dezvolte, evident într-un sens bun, asta în primul rînd, iar în al doilea rînd şi mai presus de orice, să dea Domnul să nu ne pierdem unitatea pentru nici un fel de bogăţii, promisiuni şi comori : e mai bine împreună decît separat şi, ceea ce e esenţial, să fim aşa în orice împrejurări. Că se va spune un cuvînt nou, e indiscutabil, dar nu cred că va fi un cuvînt prea nou cel spus de provincia şi periferia noastră, cel puţin acum, nu cred să fie ceva absolut nemaiauzit şi de mare greutate. Rusul abia acum începe să trăiască, abia se ridică să-şi spună cuvîntul, poate chiar lumii întregi, şi din cauza aceasta Moscovei, acestui centru al rusului, îi e dat mult timp să mai trăiască de acum încolo, şi s-o ajute Dumnezeu. Moscova încă n-a fost o a treia Romă [74], şi profeţia trebuie să se înfăptuiască pentru că „a patra Romă nu va mai fi", iar omenirea nu poate exista fără Roma. Iar Petersburgul e acum mai aproape de Moscova ca niciodată. Da, recunosc că prin Moscova înţeleg acum nu atît oraşul, cît mai curînd o alegorie, aşa că vreun Kazan sau Astrahan n-au de ce să se supere. Şi ne bucurăm de almanahurile lor şi chiar dacă va apare şi un *Al doilea pas,* e cu atît mai bine, cu atît mai bine.

III

Procesul şi d-na Kairova.

Ne-am depărtat însă de cazul Kairovei. Am vrut numai să-i spun corespondentului meu că, deşi sînt de acord cu punctul de vedere asupra „dezmăţului instinctelor şi al furiei despotice a dorinţelor", găsesc totuşi în opinia stimatului corespondent prea multă asprime, oarecum fără sens (pentru că el însuşi recunoaşte, aproape, că acuzata este demenţă), prea multă exagerare, cu atît mai mult cu cît în încheiere recunoaşte şi el *influenţa mediului,* o influenţă aproape de neînvins. În ceea

ce mă privește, sînt bucuros că a fost eliberată Kairova, nu mă bucur însă de faptul că a fost achitată. Îmi pare bine că a fost eliberată, deși nu cred nici de doi bani în nebunia ei, în pofida unei părți a experților, las' să fie asta o opinie personală, o păstrez pentru mine. Dar, neadmițînd nebunia parcă ți-e și mai milă de această nenorocită. Nebună fiind — „nu știa ce face..." dar cu o minte zdravănă, încercați dumneavoastră să îndurați atîta suferință ! Omuciderea, dacă n-o face un „derbedeu", e un lucru greu și complicat. Cele cîteva zile de nehotărîre ale Kairovei după sosirea soției legitime a amantului, acea jignire care crește într-una, acel sentiment al ultragierii care crește cu fiecare clipă (o, ea, Kairova, este cea care ultragiază, doar n-am înnebunit încă), dar cu atît mai mult ți-e milă de ea, cu cît ea, în prăbușirea ei, n-a putut să-și dea seama nici măcar că ea este aceea care ultragiază, că vedea și simțea absolut invers ! Și, în fine, acest ultim moment înaintea „faptei", noaptea, pe treptele scării, cu un brici în mînă, pe care l-a cumpărat în ajun, da, toate astea sînt greu de îndurat, mai ales pentru un suflet atît de dezordonat și de instabil ca al Kairovei ! Aici e o povară copleșitoare, se aude parcă vaietul unei femei strivite. Și pe urmă, zece luni de chinuri, de case de nebuni, de experți, și cît au mai tîrît-o și au tot tîrît-o peste tot, iar nefericita asta de criminală, întru totul vinovată, era, de fapt, ceva atît de neserios, de aiurit, ceva care nu înțelegea nimic, ceva neisprăvit, care se trădează, care nu se poate stăpîni, ceva atît de mediocru, și toate astea chiar pînă-n clipa sentinței, că parcă te-ai simțit mai ușurat cînd i-au dat drumul. Îmi pare rău numai că asta nu s-a putut face fără ca ea să fie achitată, pentru că, oricum am lua-o, a ieșit o rușine. Dl. avocat Utin cred că ar fi putut să prevadă achitarea și să se rezume doar la o simplă expunere a faptelor și să nu se apuce să elogieze crima, pentru că a ajuns *aproape la elogiul crimei...* Nenorocirea e că noi n-avem nici un fel de măsură. În Apus teoria lui Darwin e o ipoteză genială, iar la noi e de mult o axiomă. În Apus ideea că o crimă este adesea doar o boală are un sens profund, pentru că ideea aceasta este categoric *disociativă,* la noi însă aceeași idee n-are nici un sens, pentru că nu disociază nimic și orice porcărie făcută chiar și de un derbedeu este aproape considerată drept o boală și, vai !, se remarcă pînă și ceva liberal în asta. Se înțelege că nu vorbesc despre oamenii serioși (deși, chiar om fi avînd oare mulți

oameni serioşi în sensul ăsta ?). Vorbesc de stradă, de mediocritate, pe de o parte, şi de escrocii care fac comerţ cu liberalismul, pe de alta, şi cărora toate le sînt perfect egale numai să aducă a liberalism. În ceea ce-l priveşte pe avocatul Utin, acesta „a elogiat crima", închipuindu-şi probabil că fiind avocat nici nu poate să procedeze altfel, şi uite aşa se lasă furaţi nişte oameni inteligenţi şi în consecinţă iese ceva cu totul străin de inteligenţă. Cred că dacă juraţii erau într-o altă situaţie, dacă ar fi putut, adică, să pronunţe o altă sentinţă ar fi fost indignaţi faţă de o asemenea exagerare a d-lui Utin şi pînă la urmă acesta ar fi adus un prejudiciu propriei sale cliente. Dar ei literalmente n-au putut să dea o altă sentinţă. În presă unii au lăudat sentinţa, alţii au înjurat-o ; cred, însă, că aici nu e loc nici pentru laude, nici pentru injurii : s-a pronunţat pur şi simplu sentinţa asta din imposibilitate de a pronunţa o alta. Judecaţi şi dumneavoastră, iată ce citim într-o relatare publicată într-un ziar :

„La întrebarea pusă de instanţă, în concordanţă cu cererea acuzării : a pricinuit oare Kairova în mod *premeditat,* cu scopul de a lua viaţa Alexandrei Velikanova, cîteva răni cu briciul, pe gît, pe cap şi pe piept, oprită fiind de la *desăvîrşirea intenţiei sale* de a o omorî pe Velikanova de Velikanova însăşi şi de soţul acesteia ?" — juraţii au răspuns negativ".

Să ne oprim aici. Acesta este răspunsul la prima întrebare. Ei, bine, ce se poate răspunde la o întrebare pusă *astfel* ? Cine, a cui conştiinţă îşi va lua răspunderea să răspundă afirmativ la o asemenea întrebare ? (E adevărat, în cazul acesta nu se poate răspunde nici negativ, dar noi nu discutăm decît despre hotărîrea afirmativă a juraţilor). La o întrebare astfel pusă nu se poate răspunde afirmativ decît dacă eşti înzestrat cu o atotcunoaştere divină. Pînă şi Kairova însăşi n-a putut să ştie cu certitudine dacă „ar fi mers pînă la capăt sau nu, în cazul cînd n-ar fi fost oprită de nimeni". Chiar cînd îşi cumpăra briciul cu o zi înainte, ştiind pentru ce-l cumpără, putea foarte bine să nu ştie dacă „are să-şi taie sau nu victima, darmite dacă are s-o omoare". Şi probabil că n-a ştiut nimic despre asta nici măcar atunci cînd şedea pe trepte, cu briciul în mînă, iar undeva în casă erau în pat amantul şi rivala ei. Nimeni, nimeni din lume nu putea să ştie nimic despre asta. Mai mult, deşi poate părea absurd, afirm că nici atunci cînd o tăia, Kairova putea *încă să nu ştie dacă* vrea s-o omoare sau nu şi dacă

o taie cu *acest scop*. Vă rog să ţineţi seama că nu afirm de loc că ea era într-o stare de inconştienţă, nu admit nici măcar o cît de vagă nebunie. Dimpotrivă, probabil că în momentul cînd o tăia, *ştia că o taie,* dar putea să nu ştie de loc dacă-şi va omorî sau nu rivala, să nu fi avut dinainte, *conştient,* crima drept scop, şi, pentru Dumnezeu, să nu socotiţi că asta e absurd : ea putea să taie sub imboldul urii şi al furiei, fără să se gîndească la consecinţe. Probabil că aşa a şi fost, dacă e să judecăm după caracterul acestei femei dezordonate şi canonite, şi vă rog să reţineţi că de răspunsul juraţilor, de un răspuns afirmativ, de pildă, deci, că ar fi omorît-o, c-a tăiat-o cu scopul precis de a o omorî, depindea întreaga soartă a acestei nenorocite. Era vorba de o condamnare grea, de ocnă. Cum pot juraţii să-şi ia o asemenea răspundere asupra conştiinţei lor ? De aceea au şi răspuns negativ, pentru că n-au putut să-şi nuanţeze răspunsul. O să-mi spuneţi că crima Kairovei n-a fost o crimă gîndită, cerebrală, livrescă, că a fost pur şi simplu „o treabă de muiere" şi că, în plus, rivala ei era în propriul ei pat. Să fi fost chiar aşa de simplu ? Şi dacă ea, după ce ar fi dat o dată cu briciul în beregata Velikanovei, ar fi început să tremure şi ar fi fugit afară ? De unde ştiţi că nu s-ar fi putut întîmpla aşa ? Şi dacă s-ar fi întîmplat, e posibil ca lucrurile nici să nu fi ajuns la tribunal. Şi acum v-au strîns cu uşa şi vă întreabă categoric : „ar fi omorît-o sau nu", ca s-o „închidă sau nu", în urma răspunsului dumneavoastră. Şi cea mai mică nuanţă din răspunsul dumneavoastră corespunde multor ani de închisoare sau de ocnă ! Şi dacă, după ce ar fi dat o dată cu briciul, s-ar fi speriat şi ar fi vîrît briciul în ea însăşi şi s-ar fi omorît ? Şi dacă, în fine, nu s-ar fi speriat de loc, ci dimpotrivă, simţind sînge cald, s-ar fi năpustit, cuprinsă de furie oarbă, şi nu numai că ar fi omorît-o pe Velikanova, dar ar fi început să batjocorească cadavrul, i-ar fi tăiat capul, nasul, buzele şi numai mai tîrziu, după ce i s-ar fi luat din mînă capul victimei, s-ar fi întrebat : ce-am făcut ? Vă întreb, pentru că toate acestea s-ar fi putut întîmpla şi ar fi putut fi făcute de aceeaşi femeie, de acelaşi suflet, în condiţiile aceleiaşi stări de spirit şi ale aceloraşi împrejurări, o spun asta pentru că simt că nu mă înşel. Şi dacă e aşa, atunci cum s-ar putea răspunde la o întrebare atît de complicată pusă de instanţă ? Pentru că aici nu e vorba de o discuţie de familie în jurul unei ceşti de ceai, aici e vorba de a hotărî un

destin. Şi uite aşa se pot pune întrebări, riscînd să nu primeşti nici un răspuns la ele.

Dar, o să mi se replice, atunci nimeni nu poate nici să acuze, nici să condamne omuciderea sau intenţia de omucidere, dacă crima n-a fost dusă pînă la capăt sau dacă victima a scăpat cu viaţă ? Nu, nu cred că există un motiv de nelinişte, pentru că sînt cazuri de crimă cu totul evidente, în care chiar dacă crima n-a fost dusă pînă la capăt (fie şi din voinţa criminalului), totuşi e absolut clar că fapta a fost făcută numai *cu scopul asasinării* şi că n-a putut fi vorba de nici un alt scop. Şi, mai ales, repet, pentru asta există conştiinţa juraţilor, şi ăsta e un lucru mare, în asta constă binefacerea noului sistem de judecată şi această conştiinţă le va insufla juraţilor noua lor hotărîre. Dacă într-un moment atît de important omul va simţi că poate răspunde hotărît : „da, e vinovat", atunci, probabil, nu se va înşela de vinovăţia criminalului. În orice caz, greşelile au fost extrem de rare. Un singur lucru e de dorit, ca conştiinţa juraţilor să fie într-adevăr luminată, într-adevăr fermă şi întărită de sentimentul cetăţenesc al datoriei şi să evite exagerările într-o direcţie sau alta, adică exagerări care să frizeze cruzimea sau un sentimentalism păgubitor. E drept, cel de al doilea deziderat, cel în legătură cu evitarea sentimentalismului, e destul de greu de realizat. Sentimentalismul e ceva de care toţi sînt capabili, sentimentalismul e un lucru atît de uşor, sentimentalismul nu cere nici un efort, sentimentalismul e atît de convenabil, un sentimentalism cu tendinţă dă astăzi şi pînă unui măgar un chip de om onorabil...

Şi la cea de a doua întrebare pusă juraţilor : „A pricinuit ea oare aceste răni, *cu acelaşi scop,* fiind într-o stare de surescitare sau de iritare ?" — juraţii n-au putut răspunde decît tot negativ, adică „nu, n-a pricinuit", pentru că expresia „cu acelaşi scop" însemna „cu intenţia premeditată de a lua viaţa Velikanovei". A fost deosebit de greu să răspunzi la această întrebare, avînd în vedere că „surescitarea şi iritarea" exclud în marea majoritate a cazurilor o „intenţie premeditată", aşa că în întrebarea pusă de curte era şi o doză de absurd.

În schimb, cea de a treia întrebare a curţii „a acţionat oare Kairova într-o stare de criză de nebunie ferm dovedită ?" conţine o mare doză de absurd, pentru că existînd primele două întrebări, acestea şi cu întrebarea a treia se exclud reciproc ; în cazul unui răspuns negativ la primele două întrebări

sau rămînînd ele pur şi simplu fără răspuns este de neînţeles — la ce anume se referă întrebarea şi chiar ce înseamnă cuvîntul „a acţionat", adică la ce fel de faptă se referă întrebarea şi cum este ea calificată ? Juraţii, însă, n-au putut să-şi nuanţeze nicicum răspunsurile, obligaţi fiind să răspundă doar prin *nu* sau *da,* fără nici un fel de nuanţări.

Şi, în sfîrşit, cea de a patra întrebare a curţii : „dacă nu a acţionat sub impulsul nebuniei, este ea vinovată de crima menţionată în prima şi a doua întrebare ?" — a fost lăsată de juraţi tot fără răspuns, avîndu-se, desigur, în vedere faptul că nu reprezenta decît repetarea primelor două întrebări.

Astfel, tribunalul a *eliberat-o* pe Kairova. Răspunsul juraţilor : „nu, n-a pricinuit" era, evident absurd, pentru că se respingea pînă şi faptul rănirii, pe care nimeni nu l-a contestat şi care era vădit pentru toată lumea, dar le-a fost greu să spună altceva în condiţia unei astfel de formulări a întrebării. Cel puţin, însă, nu se poate spune că tribunalul, eliberînd-o pe Kairova şi chiar, ca să zic aşa, iertînd-o, a şi *justificat-o* ; dl. Utin, însă, n-a făcut decît să justifice fapta acuzatei, găsind-o aproape dreaptă şi judicioasă. E, desigur, de necrezut, şi totuşi asta a reieşit.

IV

Dl. apărător şi Kairova.

N-am să analizez pledoaria d-lui Utin, de altfel, nici nu e măcar făcută cu talent. Sînt îngrozitor de multe vorbe elevate, fel de fel de „simţiri" şi acel umanism convenţional-liberal, la care recurge acum aproape toată lumea — şi în „vorbire" şi în literatură — chiar şi oamenii cei mai mediocri (ceea ce nu-l flatează de loc pe dl. Utin), ca să dea opului lor o înfăţişare decentă, mulţumită căreia ar putea „să treacă". Acest umanism convenţional-liberal se dă tot mai mult de gol la noi. Acum tot omul ştie că nu e vorba decît de un procedeu ajutător. Aş fi dispus chiar să cred că astăzi, şi nu acum zece ani, se găsesc puţini cărora să le mai placă aşa ceva şi totuşi cît sînt oamenii de naivi, mai ales la noi, la

Petersburg ! Şi naivitatea noastră îi surîde grozav „omului de acţiune". Omul de acţiune n-are timp, de pildă, să studieze „cazul" de care se ocupă, să-l pătrundă ; şi odată cu trecerea anilor şi acumularea de succese, oamenii de acţiune şi-au mai pierdut din sensibilitate, şi apoi au servit destul umanismului şi au binemeritat, ca să zic aşa, o distincţie pentru umanism, ca să-şi mai bată capul cu nenorocirile unui suflet bolnav şi dezechilibrat al vreunui client nebun de care n-au putut să scape, iar în pieptul multora dintre oamenii de acţiune în loc de inimă bate de mult o bucăţică de ceva şablonizat, aşa că ei îşi închiriază, o dată pentru totdeauna, pentru toate cazurile viitoare, o rezervă de fraze, cuvinţele, sentimente, gesturi şi concepţii convenţionale, toate, bineînţeles, conform ultimei mode liberale, şi se cufundă pentru multă vreme, chiar pentru toată viaţa, în linişte şi beatitudine. Şi izbutesc aproape întotdeauna. Repet că această definire a omului de acţiune de tip nou n-o refer neapărat la dl. Utin ; el e un om talentat şi sentimentele sale sînt, probabil, fireşti. Şi totuşi a turnat o mulţime de fraze sforăitoare în pledoaria sa şi asta te obligă să-l suspectezi nu atît de lipsă de gust, cît de o atitudine destul de nepăsătoare şi poate chiar nu întru totul umană, faţă de cazul de care ne ocupăm. Trebuie să recunoaştem că avocaţii noştri cu cît sînt mai talentaţi, cu atît sînt mai ocupaţi şi, prin urmare, nu au timp. Dacă dl. Utin ar fi avut mai mult timp, s-ar fi ocupat, după părerea mea, cu mai mult suflet de caz, iar dacă s-ar fi ocupat cu mai mult suflet, s-ar fi manifestat mai gîndit şi nu s-ar fi apucat să înalţe ditirambi unei intrigi, la urma urmei, extrem de triviale, n-ar fi recurs la cuvinte pompoase despre „leoaicele întărîtate cărora li se răpesc puii", n-ar fi atacat cu o asemenea furie naivă pe d-na Velikanova, victima crimei, nu i-ar fi reproşat că n-a fost omorîtă de-a binelea (cam aşa a fost !) şi nu şi-ar fi rostit la urmă calamburul neaşteptat pe marginea cuvintelor lui Hristos despre păcătoasa din Evanghelie [75]. De altfel, poate, că în realitate lucrurile nu s-au petrecut chiar aşa şi dl. Utin şi-a rostit cuvîntul cu un aer foarte serios ; n-am fost la proces, dar după relatările din presă reiese că a fost un fel de aroganţă dezmăţată... Într-un cuvînt, ceva îngrozitor de lipsit de judecată şi, în plus, destul de ridicol.

Aproape chiar de la începutul pledoariei am fost nedumerit şi n-am putut să înţeleg dacă dl. Utin a rîs cînd i-a

mulțumit procurorului că rechizitoriul rostit de el, în afară de faptul că a fost „strălucit și talentat, convingător și uman", a fost mai curînd o apărare decît o acuzare. Că discursul procurorului a fost convingător și uman în asta nu e nici o îndoială, ca și în faptul că a fost în gradul cel mai înalt liberal, și în general domnii aceștia se laudă unii pe alții, iar juraților îi ascultă. Dar, lăudîndu-l pe *procurorul-acuzator* pentru cuvîntul său de *apărare,* dl. Utin n-a vrut să fie original pînă la capăt și în loc să apere să înceapă s-o acuze pe d-na Kairova, clienta sa. Păcat, asta ar fi fost amuzant și poate chiar potrivit cu fondul chestiunii. Sînt chiar de părere că juraților nici nu s-ar fi mirat cine știe ce, pentru că pe juraților noștri e greu să-i mai miri cu ceva. Această observație nevinovată a mea nu e, desigur, decît o glumă, dl. Utin n-a acuzat, el a apărat, și dacă au fost unele lipsuri în cuvîntul său aceasta se datorează tocmai faptului că a apărat prea pătimaș și, ca să zic așa, a sărit peste cal, ceea ce, după cum am spus mai sus, o explic printr-o neglijență prealabilă față de „caz". „O scot eu la capăt cu niște vorbe mai sforăitoare și va fi prea de ajuns pentru această... „galerie" — iată cum gîndesc probabil tot mai des unii dintre avocații noștri cei mai ocupați. Dl. Utin, de pildă, se dă peste cap ca să-și zugrăvească clienta într-un chip cît mai ideal, romantic și fantastic și n-a fost de loc nevoie de asta : fără înfloriturl d-na Kairova e mai de înțeles, dar dl. apărător țintea, desigur, în prostul gust al juraților. Totul e ideal în ea, fiecare pas al ei e neobișnuit, generos, grațios, iar iubirea ei un clocot, un poem ! Kairova, de pildă, care n-a fost niciodată pe scenă, semnează deodată un contract și pleacă la capătul Rusiei, în Orenburg. Dl. Utin nu spune că în gestul ei „s-au manifestat obișnuita ei bunătate și puterea de sacrificiu", dar „aici, continuă dl. Utin, e ceva sublim, o anume bizarerie și mai ales spirit de sacrificiu. Ea trebuie să-și caute o slujbă ca să-și ajute mama și uite că găsește o slujbă, cu totul nepotrivită pentru ea, lasă Petersburgul și pleacă singură în Orenburg" etc., etc. Ei și ce, s-ar părea că nu e nimic special și uimitor ; cîți nu pleacă în fel de fel de locuri, cîte fete tinere, sărace, frumoase, nefericite, talentate nu primesc să plece și încă în condiții cu mult mai grele decît d-na Kairova. Dar dl. apărător, vedeți dumneavoastră, scoate de aici un fel de act al renunțării la sine, iar din contractul de angajare la teatru un act de eroism, aproape. Ei, și mai departe cam tot așa. Kairova

„se apropie" foarte repede de Velikanov, antreprenorul trupei. Treburile lui Velikanov merg prost: ea se luptă pentru el, obține o subvenție, obține și eliberarea lui Velikanov". Ei, și, iar nu-i nimic deosebit; multe femei, mai ales niște firi atît de energice și de active ca d-na Kairova, s-ar fi apucat într-o împrejurare ca asta „să lupte" pentru omul drag, dacă tot s-au lansat într-o aventură cu el. Au început scenele cu soția lui Velikanov și, după ce descrie una din ele, dl. Utin observă că din clipa aceea clienta lui l-a socotit pe Velikanov ca fiind „al ei", că-l socotea o creație de a ei, „copilul ei drag". Apropo, se spune că „copilul drag" e un bărbat înalt și voinic ca un grenadir, și cu cîrlionți pe ceafă. Dl. Utin susține, în cuvîntul său, că ea îl privea pe Velikanov ca pe „copilul ei", ca pe o „creație" a ei, că voia „să-l înalțe, să-l înnobileze". Dl. Utin, probabil, respinge ideea că d-na Kairova ar fi putut să se apropie de Velikanov și fără scopul acesta special, iar la rîndul său „copilul drag", „creația" aceasta nu numai că nu se înnobilează, ci dimpotrivă, se face mai rău pe zi ce trece.

Într-un cuvînt, la dl. Utin rezultă o atmosferă mult prea nobilă și nepotrivită pentru persoanele și împrejurările respective, că uneori te cuprinde și mirarea. Începe aventura, „copilul drag" și Kairova vin la Petersburg, pe urmă el pleacă la Moscova să-și caute o slujbă. Kairova îi scrie niște scrisori foarte tandre, e plină de iubire și simțire, iar el nu se pricepe de loc să scrie scrisori și din punctul acesta de vedere e teribil de „neelevat". „În scrisorile acestea, remarcă dl. Utin, începe să mijească nourașul care a acoperit mai tîrziu tot cerul și a provocat furtuna." Dl. Utin nici nu știe să vorbească mai simplu și peste tot o ține așa. În fine, Velikanov se întoarce din nou și cei doi trăiesc din nou la Petersburg (*maritalement* * bineînțeles) și survine brusc cel mai important episod al romanului — sosește soția lui Velikanov și Kairova „se întărîtă ca o leoaică, căreia i se ia puiul". Aici urmează multă elocvență. Dacă n-ar fi fost atîta elocvență, ai fi compătimit-o mult mai mult pe această sărmană și haotică femeie, care se zbate între soț și soție și nu știe ce să întreprindă. Velikanov se dovedește a fi „un trădător" sau, mai simplu, un om slab. Ba își păcălește soția, spunîndu-i că o iubește, ba se duce la Petersburg, la Kairova și o liniștește, spunîndu-i că soția va pleca în curînd în străinătate.

* *Ca soț și soție.* (Fr.)

Dl. Utin prezintă dragostea clientei sale nu numai captivant, dar chiar povățuitor și, ca să zic așa, într-un spirit de înaltă moralitate. Vedeți dumneavoastră, ea a vrut chiar să-i vorbească Velikanovei și să-i spună că-i gata să-i lase de tot bărbatul (asupra căruia a considerat, deci, că are drepturi depline) : „Dacă vreți să-l luați — luați-l, dacă vreți să trăiți cu el — n-aveți decît să trăiți, — dar fie că plecați voi de aici, fie că plec eu. Hotărîți-vă". Asta a vrut să spună, nu știu însă dacă a și spus-o. Nimeni, însă, n-a luat nici o hotărîre, iar Kairova, în loc să plece (dacă chiar voia să termine într-un fel) fără nici un fel de întrebări și fără să aștepte nici un fel de răspunsuri, n-a făcut decît să se zbată și să fiarbă. „Să renunțe la el fără luptă — în cazul acesta n-ar mai fi fost femeie", remarcă deodată dl. Utin. Și atunci la ce bun să mai vorbești despre diverse dorințe, probleme, „propuneri" ? „A fost strivită de pasiune", explică dl. Utin instanței, „gelozia a distrus-o, i-a luat mințile și a făcut-o să participe la un joc teribil". Și pe urmă „gelozia i-a măcinat rațiunea, din care nu i-a mai rămas nimic. Și atunci cum ar mai fi putut să se controleze ?" Asta a ținut zece zile. „Se chinuia, era cuprinsă de febră, de frisoane, nu mînca, nu dormea, alerga cînd la Petersburg, cînd la Oranienbaum, și a ajuns la epuizare în ziua nefericită de luni 7 iulie. În această nefastă zi de luni femeia chinuită sosește în vila ei din afara orașului și i se spune că soția lui Velikanov e acolo ; ea vine pînă în dormitor și..."

„Se poate, domnilor jurați, ca o femeie să rămînă nepăsătoare ? Pentru asta ar trebui să fii de piatră, ar trebui să n-ai inimă. Omul pe care-l iubea cu atîta pasiune se afla în dormitorul ei, în patul ei, cu altă femeie ! Asta a depășit-o. Sentimentele ei s-au preschimbat într-un șuvoi clocotitor, care distruge tot ce-i iese în cale ; ea turbează de mînie, e gata *să facă praf totul din jurul ei* (!!!). Dacă am întreba un astfel de șuvoi ce face, de ce pricinuiește răul, ne-ar putea răspunde oare ? Nu, el n-ar răspunde nimic." Ce de fraze, domnule, ce „sentimente profunde" ! Baltă să fie că broaște se găsesc. Să ne oprim însă la frazele astea, prea sînt nefericite și e cu atît mai rău cu cît aici se află punctul principal al apărării d-lui Utin.

Sînt cu totul de acord cu dumneata, d-le apărător, că d-na Kairova n-a putut să rămînă nepăsătoare la scena pe care ai descris-o, dar numai pentru că e Kairova, adică o femeie slabă,

poate foarte bună, dacă vrei dumneata, poate simpatică, atașabilă (despre calitățile acestea ale ei știu, de altfel, doar din pledoria dumitale), dar este în același timp și o dezmățată, nu-i așa ? Nu mă gîndesc la un dezmăț moral — e o femeie nefericită și n-am de gînd s-o jignesc, cu atît mai mult cu cît nu mă simt îndreptățit să judec în privința asta. Mă refer doar la un dezmăț al minții și al inimii, care este, pentru mine, în afara oricărei discuții. Ei, bine, tocmai datorită acestui dezmăț ea nici n-a putut să hotărască în clipa aceea altfel decît a făcut-o și nu pentru că, „ar fi trebui să fie de piatră, să fie lipsită de simțire", după cum ai precizat d-ta, d-le apărător. Gîndește-te, d-le apărător, că afirmînd asta, d-ta nu admiți posibilitatea unei alte soluții, mai clare, mai nobile și mai generoase. Și dacă s-ar fi găsit o femeie capabilă să arunce briciul într-un asemenea moment, d-ta ai fi spus, prin urmare, că e de piatră, că nu e femeie, că e o femeie fără inimă. Și astfel „aproape că ai elogiat crima", cum am mai spus. Nu e vorba, desigur, decît de faptul că prea te-ai înflăcărat și că ai făcut-o cu noblețe, dar e păcat că atari cuvinte negîndite au început să răsune de la tinerele noastre tribune. O să mă scuzi, d-le apărător, că-ți analizez vorbele cu atîta seriozitate. Și pe urmă ar fi bine să te gîndești puțin : sînt și tipuri elevate de femeie. Că ele există pe lumea asta e un fapt indiscutabil. Și dacă d-na Kairova însăși chiar în ultima clipă, cu briciul în mînă, și-ar fi privit deodată limpede destinul (nu te neliniști, asta se poate întîmpla uneori, mai ales într-o ultimă clipă), ar fi devenit conștientă și nenorocirea ei (pentru că e o nenorocire să iubești un asemenea om), ar fi devenit conștientă de întreaga sa rușine și dezonoare, de toată decăderea sa (pentru că nu e vorba chiar numai de „bunătate și de renunțare la sine" la „păcătoasele" acestea, d-le apărător, ci și de multă minciună, rușine, viciu și decădere), ar fi simțit femeia din ea, o femeie care a renăscut pentru o altă viață, care-și dă seama că și ea e „cea care a ultragiat" și, în afară de asta, că, părăsindu-l pe acest om, poate că l-ar fi înnobilat mai mult și mai sigur și, după ce a simțit toate astea, s-ar fi sculat și ar fi plecat plîngînd — „în ce hal am ajuns !" Ei bine, dacă toate acestea s-ar fi întîmplat chiar cu d-na Kairova, nu ți s-ar fi făcut milă de ea, nu s-ar fi aflat un sentiment de compasiune în inima dumitale bună, desigur, și ai fi spus despre această femeie renăscută în inima și în sufletul ei că e de piatră, că e o ființă

fără inimă şi ai fi stigmatizat-o cu dispreţul dumitale, în faţa tuturor, de la tînăra noastră tribună, la care toată lumea îşi apleacă avid urechea ?

Aud totuşi nişte voci : „E inuman să pretinzi orice de la oricine". Ştiu şi nu pretind. M-am cutremurat cînd am citit cum a tras cu urechea la uşă, pot să înţeleg asta prea bine şi să-mi imaginez cît a suferit în clipa aceea finală, cu briciul în mînă, şi am fost foarte, foarte bucuros cînd d-na Kairova a fost eliberată, şi-mi şoptesc în sine mea : „Se pun poveri mari şi greu de purtat", dar Cel Care a spus cuvîntul acesta a adăugat cînd a iertat-o pe păcătoasă : „Du-te şi nu mai păcătui" [76]. A spus, deci, despre păcat că e păcat şi nu l-a justificat, iar dl. Utin spune : „n-ar mai fi fost femeie, ar fi fost de piatră, o fiinţă fără inimă" şi refuză să înţeleagă cum s-ar fi putut proceda altfel. Îndrăznesc doar să remarc că răului trebuie să i se spună pe nume, în pofida oricărui umanism, şi nu trebuie să fie transformat într-o faptă de eroism.

V

Dl. apărător şi Velikanova.

Şi dacă e să proclamăm umanismul, atunci putem s-o compătimim şi pe d-na Velikanova. Cui îi este prea milă de cel care ultragiază, aceluia probabil că nu-i e milă de cel ultragiat. Şi totuşi dl. Utin îi refuză d-nei Velikanova pînă şi calitatea ei de „victimă". Nu cred de loc că am să greşesc concluzionînd că dl. Utin de-a lungul întregei sale pledoarii ar fi vrut tot timpul să spună ceva rău de d-na Velikanova. Mărturisesc că e un procedeu din cale-afară de naiv şi de inabil ; prea e primitiv şi grăbit ; şi e posibil să se afirme, domnule apărător, că dumneata nu eşti uman decît cu clienţii dumitale, deci din obligaţie, şi oare ăsta să fie adevărul ? Dumneata ai făcut mare caz, de pildă, de scena aceea „îngrozitoare, teribilă", cînd Velikanova, enervată, a spus că „o să sărute mîinile şi picioarele celui care o va scăpa de un bărbat ca ăsta", iar Kairova, fiind de faţă i-a răspuns imediat : „îl iau eu", la care Velikanova i-a spus : „n-ai decît să-l iei". Redînd acest fapt, dumneata ai

subliniat că din clipa aceea Kairova a şi început să-l socotească pe acest domn ca fiind *al ei,* a început să vadă în el propria ei creaţie şi „copilul ei drag". Totul e foarte naiv. În primul rînd, ce-i aici „îngrozitor şi teribil" ? Scena şi cuvintele sînt, desigur, mizerabile, dar dacă dumneata admiţi să scuzi pînă şi briciul din mîna Kairovei şi să afirmi că n-a putut să rămînă nepăsătoare, lucru de care sînt absolut convins, atunci cum se poate să nu scuzi o exclamaţie involuntară, chiar şi stupidă, a unei soţii nefericite ! Doar dumneata însuţi recunoşti că Velikanov e un om imposibil şi că pînă şi dragostea Kairovei demonstrează cum nu se poate mai bine sminteala ei. Atunci cum poţi să te mai miri de vorbele Velikanovei : „mîinile şi picioarele" ? Cu un om imposibil, capătă şi relaţiile uneori un caracter imposibil şi-ţi ies din gură nişte fraze imposibile. Dar asta nu se întîmplă decît *uneori* şi nu e vorba decît de o frază. Şi, trebuie să recunosc, dacă d-na Kairova a luat-o în serios că soţia îi cedează într-adevăr soţul şi că din momentul acela ea poate să-l considere drept al ei, este o femeie teribil de poznaşă. Probabil, toate acestea s-au petrecut atfel cumva. Şi nu trebuie să priveşti cu condescendenţă cîte o frază spusă de un om sărman şi deprimat ? În familiile acestea (şi nu numai în ele, de-aţi şti şi în cîte altele !) se spun fraze şi mai şi ; apar lipsuri, greutăţi mari ale existenţei şi sub jugul lor relaţiile de familie devin uneori involuntar mai grosolane şi mai izbucneşte cîte un cuvîntel pe care nu l-ar fi spus, de pildă, lordul Byron lady-ei Byron nici măcar în clipa despărţirii [77], şi nici Arbenin Ninei în *Mascarada* lui Lermontov [78]. Desigur, această neglijenţă nu e scuzabilă, deşi nu e vorba decît de o neglijenţă, de un ton urît şi nerăbdător, *inima,* însă, poate să rămînă mai bună chiar decît a noastră, aşa că, zău c-ar fi mai uman dacă am privi lucrurile mai simplu. Şi dacă vreţi, ieşirea doamnei Kairova — „îl iau eu" îmi pare mult mai mizerabilă : aici e vorba de o teribilă jignire adusă unei soţii, de un adevărat supliciu, de batjocorire directă din partea unei amante triumfătoare, care i-a răpit soţiei soţul. Dumneata, d-le apărător, ai cuvinte pline de venin la adresa soţiei. Regretînd, de pildă, că n-a venit la proces şi că a trimis un certificat medical, le spui juraţilor că, în caz că ar fi venit, certificatul acesta şi-ar fi pierdut orice valabilitate,

pentru că juraţii ar fi văzut o femeie sănătoasă, voinică şi frumoasă. Dar ce te interesează, în cazul de faţă, frumuseţea, puterea şi sănătatea ei ? Mai departe spui următorul lucru : „Domnilor juraţi ! Ce fel de femeie e asta, care vine la soţul ei ce trăieşte cu o altă femeie, vine în casa amantei soţului ei, ştiind că acolo, locuieşte Kairova ; se hotărăşte să rămînă peste noapte acolo şi se culcă în dormitorul ei, în patul ei... Asta mă depăşeşte". Las' să te depăşească, şi totuşi prea eşti aristocratic şi nedrept. Şi ştii, d-le apărător, clienta dumitale poate că a cîştigat mult prin faptul că d-na Velikanova n-a apărut la proces. În timpul procesului s-au spus multe lucruri urîte despre Velikanova, despre caracterul ei, de pildă. Nu-i cunosc caracterul, dar îmi şi place că n-a venit. N-a venit poate dintr-o mîndrie de femeie ultragiată, poate dintr-o compasiune pentru soţul ei. Doar nimeni nu poate să spună de ce anume n-a venit... În orice caz e clar că nu e dintre cele cărora le place să-şi povestească în public pasiunile şi să-şi descrie faţă de toată lumea sentimentele ei de femeie. Şi cine ştie, poate dacă ar fi venit i-ar fi fost foarte uşor să explice de ce s-a oprit în casa amantei soţului ei, fapt care te miră atît şi cu care o ruşinezi atît. Îmi pare că ea s-a oprit nu la Kairova, ci la soţul ei care s-a căit şi care a chemat-o. Şi nu reiese de nicăieri că d-na Velikanova ar fi socotit că d-na Kairova va continua să plătească pentru casă. Poate că i-ar fi fost şi greu să se dumirească, abia sosită, cine plăteşte şi cine e stăpîn acolo. Soţul a luat-o la el, înseamnă că şi casa e a soţului, probabil că asta i-a şi spus, pentru că pe atunci le mintea pe amîndouă. Acelaşi lucru e şi cu subtilitatea dumitale cu privire la dormitor şi la pat. Aici, un fir de păr, un detaliu mărunt ar putea să lămurească totul. În general, îmi pare că toată lumea a fost nedreaptă cu această sărmană femeie şi cred că dacă Velikanova ar fi dat peste Kairova în dormitor şi ar fi tăiat-o cu briciul nu s-ar fi ales decît cu murdărie şi cu ocnă, în calitatea ei îngrozitoare de soţie legitimă. E posibil oare să spui, de pildă, cum ai spus d-ta, d-le apărător, că Velikanova n-a suferit, în „cazul" de faţă pentru că la cîteva zile după cele întîmplate a apărut pe scena teatrului şi că a jucat toată iarna, pe cînd Kairova a stat închisă timp de nouă luni. Pe clienta dumitale n-o compătimim mai puţin decît dumneata, dar trebuie să fii de acord

că şi d-na Velikanova a suferit destul. Fără să mai spunem cît a suferit ca soţie şi ca femeie care se respectă (lucru pe care n-am cum să i-l contest), aminteşte-ţi, d-le apărător, dumneata care eşti un jurist atît de rafinat şi care te-ai manifestat atît de uman în cuvîntul d-tale, aminteşte-ţi cît a trebuit să sufere în noaptea aceea îngrozitoare. A trăit timp de cîteva minute (prea multe minute) *groaza morţii*. Ştii dumneata ce-i aceea *groaza morţii ?* Cine nu s-a aflat faţă în faţă cu moartea, înţelege greu asta. S-a sculat noaptea, trezită de briciul asasinei, cu beregata tăiată, a văzut deasupra ei o faţă schimonosită de ură, s-a zbătut, dar Kairova a continuat să-i dea lovituri cu briciul ; a fost, fără nici o îndoială, convinsă în acele clipe, primele, sălbatice, de nesuportat, că totul s-a sfîrşit şi că moartea e iminentă ; asta e insuportabil, e un coşmar, dar un coşmar aievea şi, prin urmare, de o sută de ori mai chinuitor, e aproape acelaşi lucru cu o condamnare la moarte citită unui om care a şi fost legat de stîlp şi căruia au şi început să-i pună sacul pe cap... Şi asta, un asemenea supliciu, dumneata, d-le apărător, îl consideri un fleac ! Şi oare n-a zîmbit nici unul dintre juraţii care te ascultau ? Ei şi ce dacă Velikanova juca la teatru după numai două săptămîni ? Asta micşorează groaza prin care a trecut cu două săptămîni în urmă şi vina clientei dumitale ? Acum cîtva timp o mamă vitregă şi-a aruncat fiica de şase ani de la etajul trei, iar copilul — s-a ridicat în picioare absolut sănătos : schimbă asta ceva din cruzimea faptei comise — n-a suferit deloc fetiţa ? Apropo, îmi închipui fără să vreau, cum o vor apăra avocaţii pe mama vitregă : situaţie fără ieşire, soţie tînără a unui văduv, măritată cu de-a sila sau din greşeală, o să urmeze imagini din existenţa săracă a unor oameni săraci, veşnica trudă. Ea, o fiinţă naivă şi inocentă, cînd s-a măritat a crezut, ca o fată lipsită de experienţă ce era (cu o educaţie ca a noastră !), că viaţa de femeie căsătorită nu înseamnă decît bucurie şi cînd colo — spălatul rufelor, gătitul, spălatul copilului — domnilor juraţi, aşadar e firesc că a început să urască copilul (cine ştie, poate că se va găsi şi un „apărător" care va începe să ponegrească copilul şi-o să descopere la o fetiţă de şase ani nişte trăsături respingătoare ! ; într-o clipă de disperare, într-o stare de nebunie, aproape de inconştienţă, a luat fetiţa şi... „D-lor juraţi, cine

dintre dumnavoastră n-ar fi făcut la fel ? Cine n-ar fi aruncat copilul pe fereastră ?"

Cuvintele mele sînt, desigur, o caricatură, dar dacă e să *compui* o asemenea pledoarie, se poate spune într-adevăr ceva foarte apropiat şi în genul acesta, adică în genul acestei caricaturi. Asta e şi revoltător că o să fie în genul caricaturii, pe cînd fapta acestui monstru de mamă vitregă e cu totul stranie şi poate că ar necesita cu adevărat o analiză subtilă şi profundă, care ar putea să ducă chiar la uşurarea destinului criminalei. Şi de asta ţi-e şi necaz uneori pe naivitatea şi şablonul procedeelor pe care le utilizează, din diverse considerente, cei mai talentaţi dintre avocaţii noştri. Pe de altă parte, te gîndeşti şi aşa : tribunele noilor noastre instanţe de judecată reprezintă indiscutabil o şcoală morală pentru societatea şi poporul nostru. Poporul învaţă ce este dreptatea şi moralitatea la această şcoală, atunci cum putem să ascultăm indiferenţi ce se rosteşte cîteodată de la tribunele acestea ? De altfel, se aud acolo uneori glume dintre cele mai naive şi vesele. Dl. apărător, la sfîrşitul pledoariei sale a apelat, pentru clienta sa, la un citat din Evanghelie : „A iubit mult, o să i se ierte multe". E, sigur, foarte drăguţ. Cu atît mai mult cu cît dl. apărător ştie prea bine că Hristos nu pentru o asemenea dragoste a iertat-o pe „păcătoasă". Consider că este un sacrilegiu să citezi acest acest pasaj minunat şi mişcător din Evanghelie ; nu pot să mă abţin, însă, să nu menţionez o observaţie mai veche de a mea, o observaţie cu totul măruntă, dar foarte caracteristică. Observaţia aceasta, desigur, nu-l afectează pe dl. Utin. Am observat încă de pe cînd eram copil şi, mai tîrziu, ca iuncher, că la foarte mulţi dintre adolescenţii noştri, la liceeni (cîţiva), la iuncheri (mai mulţi), la foştii cadeţi (şi mai mulţi) se înrădăcinează nu ştiu de ce încă din şcoală convingerea că Hristos a iertat-o pe păcătoasă tocmai pentru dragostea asta, adică tocmai pentru amor sau, mai bine zis, pentru intensitatea amorului, că a compătimit-o, ca să zic aşa, pentru această slăbiciune plină de farmec. Acum convingerea aceasta se întîlneşte la foarte multă lume. Mi-aduc aminte că de vreo două ori mi-am pus foarte serios întrebarea : de ce sînt băieţii atît de înclinaţi să interpreteze în felul acesta pasajul acesta din Evanghelie ? Li se predă neglijent religia ? Totuşi celelalte pasaje din Evanghelie le în-

ţeleg destul de corect. Am conchis că aici e vorba, probabil, de nişte cauze ca să zic aşa mai fiziologice : în condiţiile unei indiscutabile naivităţi a băiatului rus, probabil, că e vorba la el şi de acel exces de putere iuncherească, ce se iscă ori de cîte ori vede o femeie. De altfel, îmi dau seama că sînt prostii şi că n-ar fi trebuit să le menţionez de fel. Repet, dl. Utin ştie, desigur, foarte bine cum trebuie comentat textul şi nu mă îndoiesc de fel că pur şi simplu a glumit în încheierea pledoariei sale, dar nu ştiu pentru ce a făcut-o.

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Cîte ceva despre o clădire. Gînduri corespunzătoare.

Minciuna şi falsitatea ne înconjoară de pretutindeni şi asta e uneori insuportabil.

Chiar cînd avea loc procesul d-nei Kairova am nimerit la Orfelinat, în care n-am fost niciodată şi pe care tot am vrut să-l vizitez. Mulţumită unui doctor pe care-l cunosc am văzut totul. De altfel, am să vorbesc mai tîrziu despre impresiile mele amănunţite, nu mi-am scris şi nu mi-am notat nimic — nici ani, nici cifre, de la primul pas a devenit limpede că într-o singură vizită nu poţi să cuprinzi totul şi că merită să te mai întorci. Aşa am şi hotărît să facem, eu şi cu stimatul meu însoţitor, medicul. M-am gîndit chiar să mă duc la ţară, la ţărănci finlandeze, cărora le-au fost încredinţaţi pruncii pentru a fi crescuţi. Prin urmare, voi relata mai tîrziu, acum nu-mi apar în minte decît nişte amintiri fugitive : monumentul lui Beţki [79], un şir de saloane minunate, în care sînt ţinuţi pruncii, o uimitoare curăţenie (care nu deranjează pe nimeni), bucătăriile, o crescătorie unde „se pregătesc" viţeii pentru vaccinul împotriva variolei, sufrageriile, grupe de copii mici care stau la masă, grupe de fetiţe de cinci şi şase ani care se joacă cu căluţii, grupa de adolescente, de şaisprezece poate şi de şaptespreceze ani, foste pupile, care se pregătesc să fie dădace şi care caută să-şi completeze cultura : ştiu de pe acum cîte ceva, l-au citit pe Turgheniev, au o minte clară şi discută cu

multă amabilitate. Cel mai mult, însă, mi-au plăcut doamnele educatoare : au niște chipuri atît de blînde (doar nu s-au prefăcut special pentru vizita noastră), niște fețe atît de liniștite, bune și înțelepte. Unele sînt probabil cu școală. M-a interesat foarte mult informația că mortalitatea pruncilor crescuți în această casă (adică în această clădire) e incomparabil mai mică decît a celor care trăiesc în libertate, în familii, ceea ce nu se poate spune și despre pruncii care au fost dați pe la sate. Am văzut, în fine, și camera de jos, unde își aduc mamele pruncii, ca să-i lase aici pentru totdeauna... Dar despre toate astea mai tîrziu. Mi-aduc aminte doar că-i priveam pe copiii ăștia mici cu o privire ciudată, cred eu. Oricît ar fi de absurd, dar mie mi s-au părut teribil de „obraznici", țin minte că în sinea mea am și zîmbit la ideea asta. Într-adevăr, s-a născut el undeva acolo și l-au adus aici, și priviți-l cum țipă, urlă, anunță că are un pieptic sănătos, că vrea să trăiască, își tot frămîntă picioruşele și mînuțele sale roșii și țipă și țipă, de parcă ar avea dreptul să vă deranjeze, caută pieptul, de parcă ar avea tot dreptul la piept, cere să fie îngrijit, de parcă ar avea aceleași drepturi ca și copiii care se află dincolo, în familii : că toată lumea o să și zboare îndată la el — ce obrăznicie, ce obrăznicie ! Și serios că o spun fără pic de ironie ; te uiți cît te uiți prin jurul tău și-ți vine, vrînd-nevrînd, ideea asta ! Și dacă se va întîmpla ca pruncul să supere pe cineva ? Și dacă cineva într-adevăr se va repezi la el și-l va pune la punct : „uite, ce e, gălușcă, ce ești tu, fiu de prinț, ai ?" Și ce, parcă nu se întîmplă să fie pus la punct ? Asta nu e o fantezie. Îi aruncă uneori și pe fereastră, iar odată, tot o mamă vitregă cred (am uitat, dar ar fi mai bine să fi fost vitregă), care s-a plictisit să-și tot bată capul cu copilul provenit din căsătoria precedentă a soțului, și care tot țipa într-una din cauza vreunei dureri, s-a apropiat de samovarul care fierbea și clocotea, a pus sub robinet mîna copilului care o necăjea și... a dat drumul la apă. Despre asta s-a scris atunci în toate ziarele. Ce l-a mai pus la punct, drăguța de ea ! Nu știu cum a fost judecată și dacă a fost judecată. Nu-i așa că „e demnă de toată indulgența", că și copilașii ăștia mult mai țipă uneori, și mai e și sărăcia, spălatul rufelor, n-am dreptate ? De altfel, unele mame chiar dacă-și „pun la punct" pruncul o fac mult mai uman : cîte o

fată drăguță, aflată „într-o situație delicată", se vîră undeva într-un colțișor retras, și o apucă deodată leșinul și nu-și mai amintește de nimic și deodată apare, nu se știe de unde, și copilașul, obraznic, cu gura mare, și nimerește așa, din întîmplare, în apă, ei, și se înecă, singur. E mai bine totuși să te înec, decît să stai sub robinetul ăla, nu-i așa ? Pe una dintr-astea nici n-ai de ce s-o judeci ! O fată sărmană, înșelată, drăgălașă, tocmai bună să mănînce bomboane, și cînd colo o apucă leșinul și dacă-ți mai amintești și de Margareta și de Faust (și printre juraţi dai cîteodată de oameni teribil de culți), ce să mai judeci — nici n-ai ce să judeci, ba ar trebui poate să pornești și o subscripție. Și așa începi să te bucuri pentru copilașii care au nimerit în casa asta. Mărturisesc că uneori mă năpădeau niște gînduri teribil de deșarte și niște întrebări teribil de caraghioase. Mă întrebam, de pildă, și tare mai eram curios să aflu, cînd anume încep să-și dea seama copiii ăștia că sînt mai răi decît toți, că, adică, nu sînt niște copii ca „ăilalți", ci cu mult mai răi și că nu trăiesc pentru că ar avea dreptul la asta, că nu trăiesc decît, ca să zic așa, din umanism ? E greu să înțelegi asta fără o mare experiență, fără o intensă observare a copiilor, mi-am spus totuși *a priori* și sînt convins că află ei repede despre „umanismul" ăsta, atît de repede că nu-ți vine să crezi. Într-adevăr, dacă un copil s-ar dezvolta numai cu ajutorul materialelor didactice și al jocurilor instructive, iar lumea ar afla-o stînd pe oliță, cred că n-ar fi atins niciodată acea înțelegere de o înspăimîntătoare, incredibilă profunzime cu care înțelege, nu se știe prin ce mijloace, unele idei ce ar fi trebuit să fie absolut inaccesibile pentru el. Un copil de cinci, șase ani știe uneori niște lucruri despre Dumnezeu sau despre rău și bine atît de uimitoare și de o profunzime atît de neașteptată, încît vrînd-nevrînd conchizi că natura l-a înzestrat cu alte mijloace de acumulare a cunoștințelor, care nu numai că ne sînt necunoscute, dar pe care, bazîndu-ne pe pedagogie, ar trebui să le și respingem. O, sigur, nu cunoaște fapte despre Dumnezeu și dacă un jurist subtil l-ar pune la o încercare, apropo de bine și rău, s-ar prăpădi de rîs. Dar nu trebuie să fii decît ceva mai răbdător și mai atent (și merită s-o faci), să-l ierți, de pildă, de fapte, să-i admiți unele absurdități și să cauți numai *esența înțelegerii* și o să vezi că știe despre Dumnezeu poate

la fel de mult ca şi dumneata, iar despre bine şi rău, ca şi despre ce anume e frumos şi ce anume e urît să faci, poate chiar şi mai multe decît dumneata, care eşti un avocat nemaipomenit de subtil, dar, ca să zic aşa, prea prins uneori de grabă. De aceste idei, teribil de dificile şi pe care copilul le află atît de neaşteptat şi într-un fel cu totul necunoscut, ţine, după părerea mea, şi acea primă noţiune, dar fermă şi însuşită o dată pentru totdeauna, de copiii de-aici că ei sînt „cei mai răi". Şi sînt convins că n-o află de la dădace şi nănace şi că, mai mult, duc un mod de viaţă care nu le permite să-i vadă pe „ceilalţi" copii şi nici să facă vreo comparaţie şi totuşi îi observi şi-ţi dai seama că au aflat îngrozitor de multe lucruri şi că prea au făcut-o cu o grabă cu totul inutilă. Filozofez prea mult, sigur, dar nu pot nicicum să-mi stăpînesc gîndurile. Mi-a venit, de pildă, în cap următorul aforism: dacă destinul i-a lipsit pe aceşti copii de familie şi de fericirea de a fi crescuţi de părinţi (pentru că nu toţi părinţii îşi aruncă copiii pe fereastră şi-i opăresc cu apă clocotită), n-ar fi bine să fie răsplătiţi într-un fel pentru asta? După, ce, de pildă, vor creşte în clădirea asta minunată, să li se dea un nume, pe urmă o şcoală şi chiar cea mai înaltă şcoală — să facă toţi studii universitare şi pe urmă să li se găsească slujbe, să fie rostuiţi, într-un cuvînt, să se aibă grijă de ei un timp cît mai îndelungat, şi asta să fie făcut de statul întreg, să fie consideraţi nişte copii ai tuturor, nişte copii ai statului. Zău, dacă e să ierţi, să ierţi de tot. Şi atunci m-am gîndit că o să se găsească unii care vor spune că asta înseamnă să încurajăm desfrîul şi se vor revolta. Ce idee stupidă să-ţi imaginezi că toate fetele astea drăgălaşe se vor apuca înadins şi cu zel să facă copii, cum vor afla că vor fi daţi la universitate.

„Da, mă gîndeam eu, trebuie să fie iertaţi şi iertaţi de tot, pentru că dacă e să ierţi, să ierţi de tot!" Pe mulţi însă îi va cuprinde invidia şi este vorba de oameni dintre cei mai serioşi şi mai muncitori: „Cum vine asta, o să se gîndească vreunul dintre ei, eu am muncit toată viaţa ca un bivol, n-am făcut nici o faptă necinstită, mi-am iubit copiii şi toată viaţa m-am zbătut să le dau carte, să-i fac nişte cetăţeni onorabili şi n-am izbutit, nici liceul n-au putut să-l termine. Şi uite acum tuşesc, gîfîi, mîine poimîine îmi dau sufletul şi adio, copilaşii mei, dragii mei, toate cele opt suflete! Toţi o să se lase imediat de învăţătură, o s-o ia care încotro pe străzi, pe la fabricile de ţi-

gări, şi asta încă ar fi bine... Iar lepădaţii ăia o să facă universitatea, o să-şi primească slujbele, şi chiar şi eu mi-am dat an de an direct sau indirect bănuţul meu pentru întreţinerea lor !"

Monologul acesta se va rosti precis — şi, într-adevăr, ce contradicţii ! Cum de s-au aranjat lucrurile astea aşa că nu poţi să pui nimic de acord ? Gîndiţi-vă, ce poate fi mai legitim şi mai drept decît monologul acesta ? Şi totuşi e în gradul cel mai înalt nedrept şi nelegitim. Înseamnă că e în acelaşi timp şi legitim şi neligitim, ce aiureală !

Nu pot, însă, să nu spun şi altceva, un alt lucru care mi-a trecut prin cap. De exemplu : „dacă-i iertăm noi pe ei, o să ne ierte şi ei pe noi ?" E şi asta o întrebare. Sînt unele firi elevate, aceştia o să ne ierte, alţii, poate, vor căuta să se răzbune — pe cine, pe ce — asta n-o să dezlege şi n-o să înţeleagă niciodată nici ei, dar de răzbunat se vor răzbuna. Dar în legătură cu „răzbunarea pe societate" a acestor „lepădaţi", dacă ea va avea loc, trebuie să vă spun că sînt convins că va fi mai curînd o răzbunare negativă, decît una directă şi pozitivă. Direct şi conştient nu va începe nimeni să se răzbune, nici nu-i va trece prin cap că ar vrea s-o facă, dimpotrivă, daţi-le o educaţie ca lumea şi foarte mulţi dintre cei care vor ieşi din „clădirea" asta vor fi însetaţi de respect, de condiţia de fondator de familie, idealul lor va fi să-şi facă un cuib, să aibă un nume, să capete o greutate, să aibă copii, să-i iubească şi să-i educe fără să apeleze la „clădire" sau la un ajutor de-al statului. Şi, în general, una din primele lor reguli va fi să uite pînă şi drumul care duce la clădirea asta şi numele acestei clădiri. Dimpotrivă, acest nou întemeietor al familiei va fi un om fericit dacă copiii lui vor termina universitatea pe socoteala lui. Ei, da, asta e o dorinţă care ţine de ordinea dată, de ordinea burgheză, care-i va urmări toată viaţa. Şi asta va fi oare servilism sau un spirit de cea mai înaltă independenţă ? Cred că e vorba mai curînd de independenţă ; sufletul nu-i va dobîndi însă niciodată independenţă deplină, *domnească,* şi din cauza asta nu toate lucrurile vor fi dintre cele mai atrăgătoare, deşi toate vor fi cinstite în gradul cel mai înalt. O deplină independenţă a spiritului e dată de altceva. dar despre asta mai tîrziu, pentru că tot e poveste lungă.

II

O idee necorespunzătoare.

Am spus „independenţă ? Dar e iubită oare independenţa la noi — aceasta e întrebarea. Şi ce se înţelege la noi prin independenţă ? Sînt oare doi oameni care o înţeleg la fel ? Şi nici nu ştiu dacă există vreo idee în care să se creadă serios la noi. Rutinei noastre, şi celei bogate şi celei sărace, îi place să nu se gîndească la nimic, să se dedea pur şi simplu dezmăţului fără să-şi bată capul, cît mai are putere şi cît nu s-a plictisit încă. Oameni mai presus de rutină se „izolează" în grupuri şi se fac că cred în ceva, dar se pare că se forţează să se mîngîie cu asta. Sînt şi nişte oameni mai speciali care au adoptat formula : „Cu cît e mai rău, cu atît e mai bine" şi care o şi dezvoltă. Sînt, în sfîrşit, şi paradoxalişti, uneori foarte cinstiţi, dar în marea lor majoritate nişte mediocrităţi ; ăştia, mai ales, dacă sînt cinstiţi, o ţin într-o sinucidere în final. Într-adevăr, sinuciderile de la noi au luat în ultimul timp o asemenea amploare că nici nu mai vorbeşte nimeni despre ele. Pămîntul rusesc parcă şi-a pierdut puterea de a mai ţine oamenii pe el. Şi cîţi oameni cinstiţi are şi mai ales cîte femei cinstite ! Femeile noastre se ridică şi poate că vor salva multe, o să mai vorbesc despre asta. Femeile sînt marea noastră speranţă şi poate că o să ajute Rusia în clipa cea mai grea : dar care e nenorocirea : avem mulţi, foarte mulţi oameni cinstiţi, adică, vedeţi dumneavoastră, mai curînd de treabă decît cinstiţi, dar nimeni dintre ei nu ştie în ce constă cinstea, nu crede de loc în nici o formulă a cinstei, neagă chiar cele mai clare dintre vechile formule şi asta se întîmplă mai peste tot şi mai cu toată lumea, ce să mai spui ? Şi aşa numita „forţă vitală", sentimentul viu al existenţei, fără de care nu poate exista nici o societate şi nici pămîntul nu se ţine, numai Dumnezeu mai ştie încotro se îndreaptă. Şi ce mi-a venit să mă gîndesc la sinucideri în clădirea asta, privind instituţia asta, privind copiii aceştia ? Iată, într-adevăr, o idee necorespunzătoare.

Idei necorespunzătoare avem o mulţime şi ele ne şi apasă. Se prăbuşeşte deodată la noi cîte o idee pe cîte un om, ca o piatră uriaşă, şi-l striveşte pe jumătate, şi omul se zbate, dar nu se poate elibera. Cîte unul e de acord să trăiască şi strivit, un altul nu e, şi se omoară. E foarte caracteristică în acest

sens scrisoarea unei sinucigaşe, o fată tînără — o scrisoare lungă publicată în *Novoe vremea*. Era în vîrstă de douăzeci şi cinci de ani. Se numea Pisareva. A fost fiica unor moşieri înstăriţi cîndva, dar a venit la Petersburg şi şi-a dat tributul progresului, s-a făcut moaşă. I-a reuşit intenţia, a trecut examenul şi şi-a găsit un loc de moaşă de zemstvă ; ea însăşi spune că n-a suferit de nici un fel de lipsuri, că putea să cîştige destul de bine, dar că a „obosit", a obosit, aşa de tare, că a vrut să se odihnească. „Şi unde te poţi odihni mai bine ca în mormînt ?" Dar e drept că de obosit a obosit îngrozitor ! Toată scrisoarea acestei sărmane fete trădează oboseală. Scrisoarea e chiar arţăgoasă şi nerăbdătoare — lăsaţi-mă în pace, am obosit. „Să nu uitaţi să spuneţi să se tragă de pe mine cămaşa şi ciorapii noi, în măsuţă am cămaşa şi ciorapii vechi. Să fiu îmbrăcată cu ele". Nu spune *să se scoată*, spune *să se tragă* şi totul e la fel, adică în toate se simte o îngrozitoare nerăbdare. Cuvintele astea brutale sînt din nerăbdare, iar nerăbdarea e din oboseală, la un moment dat chiar şi ocărăşte : „Şi chiar aţi crezut că am să plec acasă ? Ce dracu să fac acolo ?" Sau „Acum, Lipareva, te rog să mă ierţi şi să mă ierte şi Petrova (a stat în casa acesteia din urmă), mai ales Petrova. Fac o porcărie, o ticăloşie..." E evident că nu-şi iubeşte rudele şi totuşi scrie : „Vedeţi să nu afle Lizanka, pentru că o să spună sorei mele şi asta o să vină să urle aici. Nu vreau să urle nimeni pe cadavrul meu, iar neamurile urlă toate, fără excepţie". *Urlă* şi nu *plîng*, şi asta e probabil din cauza unei oboseli sîcîitoare şi nerăbdătoare : mai repede, numai să fie mai repede şi lăsaţi-mă în pace !... Are teribil de mult scepticism cinic ; nu crede nici în Lipareva, nici în Petrova, pe care le iubeşte atît de mult. Iată cuvintele cu care-şi începe scrisoarea : „Nu vă pierdeţi capul, nu vă apucaţi să oftaţi, faceţi un efort şi citiţi scrisoarea pînă la capăt şi pe urmă judecaţi cum e mai bine să se procedeze. N-o speriaţi pe Petrova. Poate că pînă la urmă n-o să fie decît un caraghioslîc. Actul meu se află în buzunarul din capacul valizei."

Decît un caraghioslîc ! Ideea că o să se rîdă de ea, de trupul ei sărman şi cine — Lipareva şi Petrova, ideea asta i-a trecut prin minte într-o clipă ca asta ! E îngrozitor !

O preocupă ciudat de mult dispoziţiile cu privire la acea sumă infimă care rămîne la ea : „banii aceia să nu-i ia rudele, ceilalţi să fie daţi Petrovei, cele douăzeci şi cinci de ruble pe

care mi le-au dat Ceciotkinii pentru drum să le fie înapoiaţi". Aceasta importanţă pe care o dă banilor poate că este ultimul ecou al principalei prejudecăţi din întreaga ei viaţă — „a pietrelor prefăcute în pîine". Într-un cuvînt, transpare convingerea diriguitoare a întregii ei existenţe — „toată lumea să fie asigurată şi atunci toată lumea o să fie fericită, dacă n-o să fie săraci, n-o să fie nici crime. Nu există crime. Crima este o stare morbidă, care provine din sărăcie şi dintr-un mediu nenorocit" etc., etc. În asta constă tot catehismul, mititel, uzual şi teribil de caracteristic de care se lasă conduşi cu atîta credinţă (şi cu toate astea se plictisesc atît de repede şi de credinţa lor şi de viaţa lor), care le ţine loc şi de viaţa cea adevărată, şi de legătura cu pămîntul, şi de credinţă în adevăr, de toate. Ea a obosit, probabil, pentru că s-a plictisit să mai trăiască, şi-a pierdut credinţa în adevăr, şi-a pierdut orice credinţă în vreo datorie, pe scurt, şi-a pierdut cu totul idealul suprem al existenţei.

Şi biata fată a murit. Nu urlu pe cadavrul tău, biata de tine, dar dă-mi măcar voie să-mi pară rău de tine, dă-mi voie la atîta lucru. Dă-mi voie să-i urez sufletului tău să învie într-o viaţă în care să nu te mai plictiseşti. Oameni buni şi cinstiţi (pentru că-i avem !), unde plecaţi, de ce vi s-a făcut atît de drag mormîntul ăsta întunecat şi orb ? Priviţi, pe cer e soarele strălucitor al primăverii, copacii au înfrunzit, iar voi aţi obosit fără să trăiţi. Şi cum să nu *urle* mamele voastre, care v-au crescut, care v-au admirat atît, cînd eraţi încă mici de tot ? Şi un copil mic poartă atîtea speranţe ! Şi mă uit eu, mă uit la „lepădaţii" ăştia de-aici, cum mai vor să trăiască, cum îşi afirmă dreptul la viaţă ! Ai fost şi tu un astfel de copil, şi ai vrut să trăieşti, şi mama ta ţine minte asta, şi cum poate să compare acum faţa ta moartă cu rîsul şi bucuria pe care le-a văzut şi pe care le ţine minte pe feţişoara ta de copil, cum să nu „urle" şi cum poţi să-i reproşezi că urlă ? Chiar acum mi-a fost arătată fetiţa Dunia, s-a născut cu un picioruş strîmb, adică fără picior ! În loc de picior are un fel de şnur. N-are decît un an şi jumătate, e sănătoasă şi teribil de drăguţă, toată lumea o mîngîie şi ea dă din cap oricui, zîmbeşte oricui, plescăie din limbă. Nu ştie încă nimic despre picioruşul ei, nu ştie că e schiloadă, invalidă, dar i-e dat oare şi ei să urască viaţa ? „O să-i punem o proteză, o

să-i dăm o cîrjă, o s-o învăţăm să meargă şi n-o să observe nimic", spune doctorul, mîngîind-o. Să dea Dumnezeu să *nu observe.* Dar nu, să oboseşti, să începi să urăşti viaţa, să urăşti, deci, pe toată lumea, o nu, nu, o să se termine cu soiul ăsta jalnic, monstruos, neisprăvit, de oameni striviţi sub pietroaiele prăbuşite peste ei, va străluci ca un soare un nou gînd mare şi se va fortifica mintea cea instabilă şi toţi aceştia vor spune : „Viaţa e bună, noi am fost răi". Doar nu învinuiesc pe nimeni cînd spun răi. Uite, o văd pe muierea asta, o doică necioplită, „laptele ăsta închiriat" l-a sărutat deodată pe copil, pe copilul ăsta, pe „lepădat" ! Nici nu m-am gîndit că doicile de-aici îi sărută pe copii, şi măcar numai ca să vezi asta merită să vii aici ! Şi ea l-a sărutat şi nici n-a observat, nici n-a văzut că mă uit la ea. Ce, îi iubesc pentru bani ? Le angajează ca să-i hrănească şi nu le cere nimeni să-i sărute. Se spune că la ţară, la finlandeze, copiii o duc mai rău, dar unele dintre ele se ataşează atît de mult de copii, încît atunci cînd îi readuc la orfelinat plîng şi pe urmă vin de departe anume ca să-i vadă, le aduc cîte ceva de la ţară, şi „urlă". Nu, aici nu e vorba de bani : „neamurile urlă toate", cum a hotărît Pisareva în bileţelul ei de dinainte de moarte, dar uite că vin şi femeile astea să urle şi sărută copilul şi-i aduc un cadou de la ţară, din sărăcia lor. Nu sînt numai nişte sîni închiriaţi, care înlocuiesc pieptul de mamă, e ceva *matern,* e acea „viaţă vie" de care a obosit atît de mult Pisareva. O fi oare adevărat că pămîntul rusesc nu poate să-i mai ţină pe el pe ruşi ? De ce atunci chiar aici, alături, viaţa pulsează atît de puternic ?

Şi sînt aici, sigur, şi mulţi copii proveniţi de la mamele acelea fenomenale, care stau pe treptele vilelor lor şi-şi ascut bricele pentru rivalele lor. Vreau să spun în încheiere că bricele astea pot fi foarte simpatice în felul lor, dar mi-a părut foarte rău că am nimerit aici, în clădirea asta tocmai cînd urmăream procesul d-nei Kairova. Nu cunosc de loc biografia d-nei Kairova şi nu pot şi nici n-am dreptul să spun despre ea ceva în legătură cu clădirea aceasta, dar tot romanul ei, toată această expunere atît de elocventă a patimilor ei la proces, şi-au pierdut nu ştiu cum pentru mine întreaga lor putere şi mi-au omorît orice simpatie, cum am ieşit din clădire. O recunosc direct şi poate din cauza asta am şi scris atît de rece despre cazul d-nei Kairova.

III

Un democratism indiscutabil. Femeile.

Simt că ar trebui să mai răspund la scrisoarea unui corespondent. În numărul din aprilie al *Jurnalului,* vorbind despre chestiunile politice, am inclus, printre altele, şi o, să-i zicem, fantezie :

...„Rusia se va dovedi a fi ţara cea mai puternică din Europa. Asta se va întîmpla pentru că toate marile puteri din Europa se vor distruge dintr-o cauză cu totul simplă : toate aceste puteri vor fi slăbite şi roase prin nesatisfacerea tendinţelor democratice a celei mai mari părţi a cetăţenilor de jos, a proletarilor şi a sărăcimii lor. În Rusia asta nu se poate întîmpla : demosul nostru e mulţumit şi cu cît o să treacă timpul, cu atît va fi mai satisfăcut, pentru că toate merg spre asta, printr-o stare de spirit comună sau, mai bine zis, printr-un acord general. Din cauza asta va şi rămîne un singur colos pe continentul Europei — Rusia."

Corespondentul meu, ca răspuns la această opinie, aduce un fapt foarte interesant şi instructiv şi-l etalează ca o pricină a îndoielii privind împrejurarea că „demosul nostru e mulţumit şi satisfăcut". Stimatul corespondent va înţelege foarte bine (dacă va avea ocazia să citească rîndurile acestea) de ce nu pot să dezvălui acum faptul adus la cunoştinţă de el şi să-i răspund, deşi nu-mi pierd speranţa să am posibilitatea să discut chiar despre faptul acesta într-un viitor apropiat. Acum, însă, aş vrea să spun un singur cuvînt ca explicaţie la demos, cu atît mai mult cu cît am fost informat şi despre unele alte opinii, aflate tot în dezacord cu convingerea mea despre satisfacţia „demosului" nostru. Vreau numai să atrag atenţia oponenţilor mei asupra unui rînd din pasajul axtras din numărul din aprilie : ...„pentru că toate merg spre asta, printr-o stare de spirit comună sau, mai bine zis, printr-un acord general". Într-adevăr, dacă n-ar exista o *stare de spirit* comună sau, mai bine zis, un *acord* general, nici măcar la oponenţii mei, ei ar fi lăsat să treacă cuvintele mele fără replică. Şi astfel, *starea asta de spirit* există cu certitudine, este cert democratică şi dezinteresată, mai mult — este generală. E drept, în declaraţiile democratice de acum e şi multă minciună şi multă escrocherie ziaristică, e multă patimă, de pildă, în exagerarea atacurilor împotriva duş-

manilor democraţiei, care, fiindcă veni vorba, sînt atît de puţini la noi. Cu toate astea cinstea, dezinteresul, caracterul deschis şi sinceritatea democratismului în majoritatea societăţii ruse nu sînt puse de fel la îndoială. În acest sens poate că reprezentăm sau începem să reprezentăm un fenomen necunoscut încă în Europa, unde pînă acum democratismul s-a manifestat pretutindeni, numai de jos, unde mai luptă încă, iar vîrfurile învinse (zice-se) dau pînă acum o replică teribilă. Vîrful nostru n-a fost învins, a devenit pur şi simplu democratic, sau, mai exact, popular, şi cine poate să nege asta ? Şi dacă e aşa, trebuie să fiţi de acord că demosul nostru are în perspectivă un viitor fericit. Şi dacă astăzi multe lucruri sînt neplăcute, poţi măcar să nutreşti o mare speranţă că necazurile temporare ale demosului îşi vor găsi o îmbunătăţire sigură sub influenţa neobosită şi permanentă a unor asemenea *surse* (pentru că altfel nu poţi să le spui) *ca starea de spirit generală democratică şi acordul general* al tuturor ruşilor, începînd cu vîrfurile cele mai înalte. În acest sens m-am şi exprimat că demosul nostru e mulţumit şi că „va fi şi mai satisfăcut odată cu trecerea timpului". Şi în asta e greu să nu crezi.

În concluzie, aş vrea să mai adaug un cuvînt în legătură cu femeia rusă. Am mai spus că ea poartă una din marile noastre speranţe, una din chezăşiile înnoirii noastre. În ultimii douăzeci de ani renaşterea femeii ruse e indiscutabilă. Avîntul ei de afirmare a fost mare, sincer şi curajos. A impus respect chiar de la început, în orice caz ne-a obligat să gîndim, în pofida unor stîngăcii uluitoare care s-au manifestat în mişcarea asta. Acum se poate face bilanţul şi se pot trage concluzii. Femeia rusă a dispreţuit cu înţelepciune piedicile şi ironiile. Şi-a declarat ferm dorinţa de a participa la cauza comună şi a abordat-o nu numai dezinteresat, dar şi cu abnegaţie. Bărbatul nostru a fost cuprins în aceste ultime decenii de dezmăţul cupidităţii, al cinismului, femeia a rămas mult mai fidelă cultului pur al ideii, servirii ideii. În setea ei de a căpăta o instrucţie superioară a manifestat seriozitate, răbdare şi a dat exemplu de cel mai mare curaj. *Jurnalul unui scriitor* mi-a dat posibilitatea să văd mai de aproape femeia rusă, am primit cîteva scrisori remarcabile : pe mine, nepriceputul, mă întreabă ele „ce-i de făcut ?" Preţuiesc aceste întrebări şi insuficienţa răspunsurilor mele caut s-o răscumpăr prin sinceritate. Îmi pare rău că multe lu-

cruri nu pot şi n-am dreptul să le comunic aici. Văd, de altfel, unele neîmpliniri ale femeii de azi şi cea mai importantă dintre ele este dependenţa ei excesivă de unele idei pur masculine, capacitatea de a le prelua pe cuvînt şi de a crede în ele fără nici o verificare. Nu vorbesc despre toate femeile, dar neîmplinirea aceasta mărturiseşte şi unele trăsături sufleteşti minunate : ele apreciază cel mai mult un sentiment proaspăt, un cuvînt viu şi, mai presus de toate, sinceritatea, şi crezînd în sinceritate uneori chiar într-o falsă sinceritate, se lasă atrase şi de ideile fluturate şi asta uneori e de prisos. Instrucţia superioară ar putea remedia multe de acum încolo. Admiţînd sincer şi întru totul învăţămîntul superior pentru femei, cu toate drepturile care decurg de-aici, Rusia a mai făcut încă un pas mare şi original înaintea întregii Europe în marea cauză a înnoirii umanităţii. Să dea Dumnezeu ca femeia rusă să „obosească" mai puţin şi să fie mai puţin decepţionată ; cum a „obosit" Pisareva de pildă. Dar fie ca ea să-şi stingă tristeţea asta prin abnegaţie şi dragoste, ca soţia lui Şapov. Amîndouă sînt, însă, nişte fenomene copleşitoare de neuitat, una prin energia sa feminină atît de puţin răsplătită, cealaltă ca o biată femeie obosită, însingurată, doborîtă, învinsă...

Iunie

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

Moartea lui George Sand.

Numărul trecut, cel din mai, al *Jurnalului* a fost cules şi dat la tipar, cînd am aflat din ziare despre moartea lui George Sand (a murit la 27 mai/8 iunie). Şi aşa n-am apucat să spun nici un cuvînt despre moartea ei. Şi totuşi, chiar şi citind numai despre ea, mi-am dat seama ce a însemnat numele acesta în viaţa mea, cît tribut de admiraţie şi entuziasm şi-a cules poeta aceasta la vremea ei, de la mine, dar şi cîtă bucurie şi fericire mi-a dat ! Scriu cu curaj fiecare din aceste cuvinte, pentru că lucrurile s-au petrecut literalmente aşa. A fost întru totul una din contemporanele noastre (adică, *a noastră)* — o idealistă a anilor trezeci şi patruzeci. A fost unul din acele nume ale secolului nostru viguros, încrezut şi în acelaşi timp bolnav, plin de cele mai înnegurate idealuri şi de cele mai insolubile dorinţe — numele care o dată apărut acolo la el, în „ţara sfintelor minuni", a cucerit de partea sa, prin părţile noastre, în Rusia noastră aflată într-o eternă formare, prea multe gînduri, iubire, forţe sfinte şi nobile ale avîntului, viaţa cea vie şi convingeri scumpe. Dar nu trebuie să ne plîngem de asta : glorificînd aceste nume şi închinîndu-se în faţa lor, ruşii şi-au servit şi continuă să-şi servească direct propria lor menire. Să nu se mire nimeni de cuvintele mele şi mai ales de cele referitoare la George Sand, în jurul căreia se pot naşte dispute şi acum şi care a şi fost pe jumătate, dacă nu chiar într-o proporţie de nouăzeci la sută, uitată la noi ; dar ea şi-a dus totuşi mi-

siunea pînă la capăt şi cine altul decît noi, contemporanii ei din lumea întreagă trebuie s-o evocăm pe mormîntul ei. Noi, ruşii, avem două patrii — Rusia noastră şi Europa, chiar şi atunci cînd ne numim slavofili (pe care-i rog să nu se supere pe mine). Aici nu e nimic de discutat. Cea mai mare dintre cele mai mari misiuni, de care ruşii sînt conştienţi ca făcînd parte din viitorul lor, este misiunea general-umană, slujirea *generală* a umanităţii, nu numai a Rusiei, nu numai a slavilor, ci a umanităţii în ansamblul ei. Gîndiţi-vă şi veţi fi de acord că slavofilii au afirmat acelaşi lucru, de aceea ne şi cereau să fim, în calitatea noastră de ruşi, mai severi, mai fermi şi mai responsabili, înţelegînd tocmai faptul că general-umanul constituie trăsătura şi misiunea principală a rusului. De altfel, asta cere multe explicaţii : chiar şi faptul că servirea unei idei general-umane şi hoinăritul uşuratec prin Europa, după o părăsire voluntară şi dispreţuitoare a ţării, sînt două lucruri diametral opuse, care mai sînt şi acum confundate la noi. Dimpotrivă, multe, foarte multe din lucrurile pe care le-am luat din Europa şi le-am transplantat la noi, n-au reprezentat nişte imitaţii aservite, cum o cer neapărat alde Potughin, ele au fost altoite pe organismul nostru, pe carnea şi sîngele nostru, iar unele dintre ele au fost trăite şi îndurate de noi *independent,* aşa cum s-a întîmplat şi acolo, în Apus, unde toate acestea au fost nişte fenomene ale lor. Europenii nu vor crede asta pentru nimic în lume, ei nu ne cunosc şi, pînă una, alta, e şi mai bine aşa. Cu atît mai neobservat şi mai liniştit se va produce procesul necesar, cu atît mai mult va uimi cîndva omenirea. Procesul acesta poate fi urmărit mai clar şi cu o mai mare evidenţă în raporturile noastre cu literaturile altor popoare. Poeţii lor sînt pentru noi, cel puţin pentru majoritatea oamenilor noştri cultivaţi, la fel de apropiaţi, ca şi lor, acolo în Apus. Afirm şi repet că orice poet, gînditor, filozof european este cel mai bine înţeles, în afara ţării lui, şi receptat în modul cel mai larg în Rusia. Shakespeare, Byron, Walter Scott, Dickens sînt mai apropiaţi şi mai bine înţeleşi la noi, decît, de pildă, la nemţi. Deşi, evident, la noi nu se difuzează nici a zecea parte din traducerile acestor scriitori ca în Germania cea plină de cărţi. Convenţia franceză din 93, trimiţînd patentă pentru dreptul la cetăţenie *au poête allemand Schiller, l'ami de l'humanite,* deşi* a făcut o faptă

* *Poetului german Shiller, prieten al umanităţii.* (Fr.)

minunată, măreaţă şi profetică, n-a bănuit că la capătul celălalt al Europei, în barbara Rusie, acelaşi Schiller e mult mai naţional şi mult mai apropiat pentru barbarii ruşi, decît pentru Franţa, şi nu numai în vremea aceea, dar şi de-a lungul întregului secol ; Schiller cetăţean francez şi *l'ami de l'humanité,* era ştiut în Franţa doar de profesorii de literatură şi nici măcar de toţi, ci de cîte unul, ici, colo, şi destul de superficial. La noi, însă, a pătruns în sufletul rus, odată cu Jukovski [80], şi-a lăsat amprenta pe el, a semnificat aproape o întreagă perioadă a evoluţiei noastre. Această atitudine rusească faţă de literatura universală este un fenomen aproape irepetabil, la un asemenea nivel, la alte popoare, în decursul întregii istorii universale, şi dacă această calitate este într-adevăr o particularitate naţional rusească, atunci care patriotism prea susceptibil, care şovinism ar putea să spună ceva împotriva acestui fenomen şi nu ar dori, dimpotrivă, să remarce sensurile cele mai promiţătoare şi cele mai profetice din previziunile noastre cu privire la propriul nostru viitor. O, sînt sigur că mulţi vor zîmbi cînd vor citi despre importanţa pe care i-o acord lui George Sand, dar nu vor avea dreptate, a trecut multă vreme peste lucrurile acestea de mult apuse şi chiar şi George Sand cînd a murit a fost o bătrînică de şaptezeci de ani şi poate că viaţa ei a durat în timp mai mult decît propria ei glorie. Dar tot ce a reprezentat un „cuvînt nou" la această poetă, tot ce a fost „general-uman" a găsit imediat un ecou la noi, în Rusia noastră, un ecou puternic şi profund, nu ne-a ocolit, dovedind că orice poet inovator al Europei, oricine s-a ivit cu un gînd nou şi cu o forţă nouă, nu poate să nu devină în acelaşi timp şi un poet rus, nu poate să eludeze gîndirea rusă, nu poate să nu devină o forţă aproape rusească. De altfel, nu am de gînd de fel să scriu un articol despre George Sand, nu vreau să spun decît cîteva cuvinte de rămas bun pe mormîntul ei.

II

Cîteva cuvinte despre George Sand.

Apariţia lui George Sand în literatură coincide cu anii primei mele tinereţi şi-mi pare foarte bine că asta s-a întîmplat cu atîta timp în urmă, mai mult de treizeci de ani, pentru că

acum se poate vorbi cu toată sinceritatea. Trebuie să spun că pe atunci nu erau permise decît lucrurile astea, adică romanele, iar tot restul, aproape orice idee, venită mai ales din Franța, era interzisă. O, e evident că oamenii adeseori nu știau ce să vadă și nici n-aveau de unde să învețe : nici Metternich nu știa ce să vadă, darmite imitatorii noștri. Și așa au scăpat „niște lucruri îngrozitoare" (a scăpat, de pildă, tot Bielinski). Așa că pînă la urmă, ca să contracareze într-un fel, mai ales ca să nu mai greșească, au început să interzică aproape totul și lucrurile s-au terminat, după cum se știe, cu transparente. Romanele, totuși, erau permise și la început, și pe la mijloc, și chiar și la sfîrșit, și atunci, tocmai în cazul lui George Sand, păzitorii au scrîntit-o. Mai țineți minte versurile :

El știe tot ce-i din Rabaut [81]
Și Thiers [82] *pe dinafară,*
Și, ca turbatul Mirabeau, [83]
Slăvește răscularea.

Versurile acestea sînt foarte talentate, chiar extrem de talentate și vor rămîne pentru totdeauna, pentu că sînt niște versuri istorice, dar sînt cu atît mai valoroase, cu cît sînt scrise de Denis Davîdov [84], poet, om de litere și un rus dintre cei mai cinstiți. Dacă, însă, pînă și Davîdov l-a socotit pe atunci periculos — și pe cine — pe Thiers (pentru istoria revoluției evident) și l-a pus alături de un oarecare Rabaut (o fi vreun Rabaut, dar n-am auzit de el), atunci se înțelege că au fost prea puține lucruri care au putut fi admise oficial. Și rezultatul a fost că ceea ce a pătruns la noi atunci în chip de roman nu numai că a servit tot atît de bine cauza, dar poate că a făcut-o și în cea mai „periculoasă" formă, după concepția vremii, pentru că Rabaut poate că n-ar fi găsit cine știe cîți admiratori, pe cînd George Sand a găsit cu miile. Trebuie să mai remarcăm și faptul că la noi, în pofida diverșilor Magnițki [85] și Liprandi [86], încă din secolul trecut, orice mișcare intelectuală din Europa devenea imediat cunoscută și se transmitea din păturile superioare ale intelectualității în masele de oameni cît de cît interesați și dispuși să gîndească. Același lucru s-a întîmplat și cu mișcarea europeană din anii treizeci. Despre ampla mișcare a literaturilor europene de la începutul anilor treizeci am fost foarte repede puși la curent. Erau cunoscute numele multor oratori noi, ale istoricilor, ale tribunilor, ale profesorilor. S-a știut, chiar dacă s-a știut

puțin, dar s-a știut care sînt tendințele acestei mișcări. Și iată că mișcarea s-a manifestat cu o pasiune deosebită în artă — în roman și mai ales la George Sand. E drept, cititorii ruși au fost preveniți de senkovski [87] și Bulgarin în privința lui George Sand încă pînă la apariția romanelor ei. Mai ales au vrut să le sperie pe cucoanele noastre cu faptul că George Sand umblă în pantaloni, au vrut să le sperie cu desfrîul, au vrut s-o facă ridicolă. Senkovski, deși se pregătea s-o traducă în revista sa *Biblioteca dlea citenia* [88], a început s-o numească în presă d-na Egor Sand și se pare că era mulțumit la modul serios de ironia lui. Mai tîrziu, în 48, Bulgarin scrie despre ea în *Severnaia pcela* [89] că, împreună cu Pierre Leroux [90], face în fiecare zi beții la „Carieră" și participă la „serile ateniene", la Ministerul de Interne, la ticălosul de ministru de interne Ledru-Rollin [91]. Toate astea le-am citit eu însumi și le țin minte foarte bine. Atunci, însă, în 48, George Sand era cunoscută aproape de toți cititorii noștri și nu l-a crezut nimeni pe Bulgarin. Ea a apărut pentru prima dată în limba rusă aproximativ pe la mijlocul anilor treizeci ; îmi pare rău că nu mai țin minte și nu știu cînd anume și care a fost prima lucrare tradusă la noi, dar impresia pe care a lăsat-o trebuie să fi fost copleșitoare. Cred că toată lumea a fost uluită, cum am fost uluit și eu care eram un adolescent pe atunci, de sublima puritate morală a tipurilor și a idealurilor, ca și de farmecul timid și reținut al tonului povestirii — deci, asta e femeia care umblă în pantaloni și se dedă desfrîului ! Cred că am avut vreo șaisprezece ani, cînd am citit prima dată povestirea ei *Uscoque,* una dintre cele mai fermecătoare lucrări din perioada ei de început. Țin minte că după lectură am fost cuprins de febră toată noaptea. Cred că n-o să mă înșel dacă o să spun că George Sand, judecînd cel puțin după amintirile mele, a ocupat la noi poate chiar primul loc în pleiada noilor scriitori care au ajuns pe atunci atît de celebri în Europa. Nici chiar Dickens, care a apărut la noi aproape în același timp cu ea, poate că nu s-a bucurat de o atenție egală din partea cititorilor noștri. Nu mai vorbesc despre Balzac, care a apărut înaintea ei și care a dat totuși în anii treizeci niște lucrări ca *Eugenie Grandet* și *Moș Goriot* (și față de care Bielinski a fost atît de nedrept [92] și nu și-a dat seama de loc de importanța lui pentru literatura franceză). De altfel, nu vorbesc din punctul de vedere al unei evaluări critice, caut pur și simplu să amintesc gusturile masei cititorilor noștri de atunci

şi impresia directă produsă asupra lor. Important e că cititorul a ştiut să extragă chiar şi din romane toate acele lucruri de care era ferit pe atunci. În orice caz, pe la mijlocul anilor patruzeci chiar şi masa cititorilor a aflat măcar şi parţial că George Sand este una din reprezentantele cele mai strălucite, mai sobre şi mai drepte ale acelei categorii de oameni noi din occident, care şi-au făcut apariţia şi şi-au început activitatea prin negarea directă a acelor realizări „pozitive" cu care şi-a terminat activitatea sîngeroasa revoluţie franceză (mai exact, europeană) de la sfîrşitul secolului trecut. După sfîrşitul ei (după Napoleon I) au apărut noi încercări de a exprima noi năzuinţe şi noi idealuri. Minţile înaintate au înţeles prea bine că nu s-a realizat decît o înnoire a despotismului, că n-a avut loc decît : *„Ôte toi de la, que je m'y mette"* *, că învingătorii cei noi ai lumii (burgheze) s-au dovedit poate chiar şi mai răi decît vechii despoţi (nobilii), că „libertatea, egalitatea, fraternitatea" s-a dovedit a fi numai o frază răsunătoare şi atît. Mai mult, au apărut nişte concepţii, potrivit cărora frazele acestea răsunătoare nu sînt decît nişte fraze imposibile. Învingătorii rosteau sau mai curînd aminteau de cele trei cuvinte sacramentale cu ironie, şi chiar ştiinţa (economiştii) s-a manifestat, prin reprezentanţii săi cei mai străluciţi, veniţi şi ei, chipurile, cu un cuvînt nou, ca un ajutor pentru batjocorirea şi condamnarea sensului utopic al celor trei cuvinte, pentru care s-a vărsat atîta sînge. Astfel, alături de învingătorii triumfători, au început să apară şi nişte chipuri mohorîte şi triste, care-i speriau pe cei victorioşi. Şi chiar în această epocă a apărut într-adevăr un cuvînt nou şi au răsunat speranţe noi : au apărut oameni care au proclamat direct că mişcarea a fost oprită pe nedrept şi zadarnic, că nu s-a obţinut nimic prin schimbarea politică a învingătorilor, că mişcarea trebuie să fie continuată, că înnoirea omenirii trebuie să fie radicală, socială. O, este evident că odată cu aceste chemări au apărut şi o mulţime de concluzii dintre cele mai dăunătoare şi mai monstruoase, dar important era că a apărut o speranţă şi că a început să renască credinţa. Istoria acestei mişcări e cunoscută, ea mai continuă şi acum şi se pare că n-are de gînd de loc să se oprească. Nu intenţionez de fel să vorbesc aici nici pro, nici contra, vreau numai să definesc locul real al scriitoarei George Sand în această

* *Ridică-te tu, ca să mă aşez eu.* (Fr.)

mişcare. Locul ei trebuie căutat la începuturile mişcării. Cine o întîlnea pe atunci prin Europa spunea că ea propovăduieşte o nouă condiţie a femeii şi proroceşte despre „drepturile soţiei libere" (expresia lui Senkovski), dar asta n-a fost chiar exact, pentru că ea nu predica numai despre femeie şi n-a inventat nici un fel de „soţie liberă". George Sand a aparţinut întregii mişcări şi nu numai predicii despre drepturile femeii. E drept, fiind femeie îi plăcea, firesc, să etaleze mai mult *eroine* decît eroi, evident femeile din întreaga lume trebuie să poarte astăzi doliu după ea, pentru că a murit una dintre cele mai elevate şi mai minunate reprezentante ale lor, şi, mai mult, o femeie aproape unică prin forţa inteligenţei şi a talentului său, un nume devenit istoric, un nume căruia nu-i este dat să dispară şi să fie uitat de umanitatea europeană.

În ceea ce priveşte eroinele ei, repet, am fost surprins chiar de la început, de pe cînd aveam şaisprezece ani, de strania contradicţie dintre ceea ce se scria şi se vorbea despre ea şi despre ceea ce am văzut eu însumi. Într-adevăr, multe, în orice caz unele, dintre eroinele ei au reprezentat un tip de o asemenea puritate morală, încît era imposibil să le imaginezi în afara unei imense sete morale din sufletul poetei, în afara celui mai deplin simţ al datoriei, în afara înţelegerii şi a recunoaşterii celei mai înalte frumuseţi în actul de compasiune, pacienţă şi dreptate. E drept, prin compasiune, pacienţă şi recunoaşterea datoriei răzbătea şi un mare orgoliu al cerinţelor şi al protestului, dar tocmai orgoliul acesta era valoros, pentru că decurgea din acel sentiment de dreptate supremă, fără de care umanitatea n-ar fi putut să se menţină niciodată pe culmea ei morală. Orgoliul acesta nu este o duşmănie *quand même,* bazată pe eu sînt mai bun ca tine, tu eşti mai rău ca mine, nu este decît sentimentul celei mai pure incompatibilităţi cu nedreptatea şi viciul, deşi, repet sentimentul acesta nu exclude nici iertarea aproapelui, nici compasiunea ; mai mult, în raport direct cu acest orgoliu se implica şi o îndatorire uriaşă. Eroinele ei erau avide de sacrificiu, de fapte de eroism. Mai ales mi-au plăcut atunci, în lucrările ei de început, cîteva tipuri de fete, realizate în aşa-numitele pe atunci povestiri veneţiene (de care ţin şi *Uscoque* şi *Aldini),* tipurile care au fost desăvîrşite în romanul *Jeanne,* o operă genială, care reprezintă o rezolvare luminoasă şi, poate, indiscutabilă a chestiunii istorice

a Ioanei d'Arc. Într-o fată contemporană de la țară George Sand face să renască, în fața noastră, figura istorică a Ioanei d'Arc și confirmă concret posibilitatea reală a acestui mare și minunat fenomen istoric — un obiectiv cu totul caracteristic manierei lui George Sand, pentru că, poate, nimeni în afară de ea n-a creat un ideal atît de pur al unei fete inocente, atît de pur și atît de viguros prin inocența sa. Toate aceste tipuri de fată despre care am vorbit mai sus reiau într-o serie de opere la rînd același motiv, aceeași temă (de altfel, nu e vorba numai de fete, aceeași temă este reluată și în excelenta ei povestire *La Marquise,* tot una din primele lucrări). Este zugrăvit caracterul drept, cinstit, dar lipsit de experiență, al unei fete tinere, cu acel orgoliu cast, neînfricat, care nu poate fi murdărit nici chiar de un contact cu viciul, nici chiar dacă ființa aceasta s-ar fi trezit în vîrtejul viciului. Nevoia unui sacrificiu generos (așteptat parcă de la ea) răscolește inima tinerei fete și, fără să pregete și să se cruțe, ea face, dezinteresat, cu abnegație și curaj, pasul cel mai periculos și mai dramatic. Tot ce vede și întîlnește n-o intimidează și n-o înspăimîntă cîtuși de puțin, dimpotrivă sporește curajul inimii ei tinere, care abia acum își cunoaște puterea — puterea inocenței, a cinstei, a purității, îi dublează energia și descoperă căi și orizonturi noi pentru mintea ei, care nu se cunoscuse pînă atunci destul de bine, care, însă, e o minte vie și proaspătă, neîntinată de compromisurile vieții. Totul cuprins într-un poem dintre cele mai desăvîrșite și mai fermecătoare. Lui George Sand îi plăcea foarte mult pe atunci să dea poemelor ei un sfîrșit *fericit,* printr-un triumf al inocenței, al sincerității și al unei naivități juvenile lipsite de teamă. Acestea sînt imagini care ar fi putut să tulbure societatea, să nască îndoială și teamă ? Dimpotrivă, părinții cei mai severi au început să permită în familiile lor lecturile din George Sand și nu pridideau să se mire : „ce-o fi cu tot ce se spunea despre ea ?" Dar și aici au răsunat voci care avertizau : „tocmai în acest orgoliu al pretențiilor femeii, în această incompatibilitate dintre castitate și viciu — în acest refuz al oricărui compromis cu viciul, în acest curaj cu care inocența se ridică la luptă și privește senin în ochii jignirii rezidă otrava, viitoarea otravă a protestului feminin, a emancipării feminine." Ei bine, poate că despre otravă s-a vorbit cu dreptate, otravă se năștea cu adevărat, dar ce anume voia să extermine otrava asta, ce anume trebuia să piară de otrava asta

și ce anume urma să fie salvat — iată ce s-a constituit imediat într-o problemă, o problemă care nu și-a găsit rezolvare vreme îndelungată.

Toate aceste probleme sînt de multă vreme rezolvate (așa se pare). Dar apropo de asta, trebuie să remarc că pe la mijlocul anilor patruzeci gloria lui George Sand și credința noastră în forța geniului ei se aflau la o asemenea înălțime, încît noi, cei care am fost contemporanii ei, așteptam de la ea ceva incomparabil mai măreț în viitor, un cuvînt nou, nemaiauzit, chiar ceva care să dea o soluție definitivă. Speranțele acestea nu s-au realizat, s-a dovedit că în vremea aceea, adică spre sfîrșitul anilor patruzeci, ea a spus tot ce i-a fost dat și predestinat să spună, iar acum, pe proaspătul ei mormînt, se poate rosti într-adevăr un ultim cuvînt despre ea.

George Sand nu e o gînditoare, dar este una dintre cele mai clarvăzătoare „presimțitoare" (dacă îmi este permisă o expresie atît de sucită) a unui viitor mai fericit care așteaptă omenirea și în realizarea idealurilor acestui viitor ea a crezut, cu optimism și generozitate, toată viața ei, tocmai pentru că în sufletul ei a fost capabilă să edifice un ideal. Păstrarea acestui ideal pînă la sfîrșit reprezintă apanajul tuturor sufletelor elevate, tuturor umaniștilor autentici. George Sand a murit ca o deistă, crezînd cu tărie în Dumnezeu și în nemurire, dar să spui numai asta despre ea e încă puțin : ea era, poate, cea mai creștină dintre scritorii francezi ai generației sale, deși formal (fiind catolică) nu se confesa întru Hristos. Fiind franțuzoaică, evident, George Sand nu putea să împărtășească în mod conștient ideea că „în univers nu e alt nume, în afara numelui Său, prin care te poți mîntui", care este ideea de bază a ortodoxismului, dar, în pofida contradicției aparente și formale, repet că George Sand a fost, fără să-și dea seama nici ea însăși, una din cele mai fervente discipole ale lui Hristos. Și-a bazat socialismul și convingerile, speranțele și idealurile pe simțul moral al omului, pe aviditatea spirituală a umanității, pe tendința omenirii spre perfecțiune și puritate și nu pe o necesitate de furnicar.

A crezut necondiționat în personalitatea omului (a crezut chiar și în nemurirea ei), a înălțat și a lărgit în decursul întregii sale existențe, în fiecare operă a ei, reprezentarea acestei personalități și prin asta, prin gîndirea și simțirea sa era în

acord cu una din ideile fundamentale ale creştinismului — recunoaştrea personalităţii umane şi a libertăţii ei (şi, prin urmare, şi a responsabilităţii ei). De aici recunoaşterea datoriei, ca şi severele exigenţe morale care decurg din ea, cît şi deplina recunoaştere a responsabilităţii umane. Şi poate că n-a existat în Franţa vremii ei nici un scriitor sau gînditor care să înţeleagă cu atîta forţă că „nu numai cu pîine trăieşte omul". În ceea ce priveşte orgoliul pretenţiilor şi al protestului ei, trebuie să spun din nou că orgoliul acesta n-a exclus niciodată caritatea, iertarea jignirii, chiar şi o infinită pacienţă bazată pe compasiune pentru cel care jigneşte ; dimpotrivă, în operele ei, George Sand nu o dată s-a dovedit a fi copleşită de frumuseţea acestor adevăruri şi nu o dată a materializat tipuri de cea mai sinceră iertare şi dragoste. Se scrie despre ea că a murit ca o mamă minunată, care a muncit pînă-n ultima clipă, ca un prieten al ţăranilor din împrejurimi, îndrăgită imens de prietenii ei. Se pare că a avut o slăbiciune pentru aristocratismul originii ei (prin mamă îşi trăgea originea din casa regală a Saxoniei), dar se poate afirma cu siguranţă că apreciind aristocratismul la oameni, ea pleca numai de la perfecţiunea sufletelor omeneşti : ea nu putea să nu iubească ce-i măreţ, să se împace cu ce-i josnic, să-şi trădeze ideile şi în sensul acesta era poate de un orgoliu excesiv. E drept, nu-i plăcea să descrie în romanele ei oameni umiliţi, drepţi, dar slabi, săraci cu duhul şi înfricoşaţi, cum se întîmplă aproape în fiecare roman al acelui mare creştin care a fost Dickens, dimpotrivă, ea-şi etala eroinele cu mîndrie, ca pe nişte regine. Îi plăcea să facă aşa şi e o trăsătură care trebuie să fie reţinută, e foarte caracteristică.

Octombrie

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

Un lucru simplu, dar dificil.

Pe cincisprezece octombrie s-a dat sentinţa în cazul acelei mame vitrege, care, dacă vă amintiţi, a aruncat pe fereastră de la etajul trei pe fiica ei vitregă în vîrstă de şase ani, copilul însă, a rămas, printr-o minune în viaţă. Mama aceasta vitregă, ţăranca Ekaterina Kornilova, în vîrstă de douăzeci de ani, a fost măritată cu un văduv, care, după declaraţia ei, se certa cu ea, n-o lăsa să-şi viziteze părinţii şi nici pe aceştia nu-i lăsa să vină la ea, îi reproşa că pe vremea primei sale soţii gospodăria mergea mai bine etc., etc. Într-un cuvînt „a adus-o într-o asemenea stare, că ea a încetat să-l mai iubească" şi, ca să se răzbune pe el, s-a hotărît să-i arunce pe fereastră fiica pe care a avut-o cu prima soţie, cea cu care îi scotea ochii mereu, ceea ce a şi făcut. Pe scurt, pare a fi o poveste destul de simplă şi de clară, exceptînd miraculoasa salvare. Din acest punct de vedere, adică din punctul de vedere al „simplităţii" a privit lucrurile şi instanţa şi tot într-un mod dintre cele mai simple a condamnat-o pe Ekaterina, „care, în timpul săvîrşirii delictului, avea între şaptesprezece şi douăzeci de ani", la muncă silnică pe doi ani şi opt luni, iar după ispăşirea pedepsei la deportare pe viaţă în Siberia.

Şi totuşi, în pofida simplităţii şi a claritătii cazului, rămîne ceva neexplicat. Acuzata (o femeie cu o figură destul de plăcută) se afla. în momentul procesului, în ultima perioadă de graviditate, aşa că în sala de şedinţe a fost adusă, pentru orice

eventualitate, şi o moaşă. Încă în mai, cînd a avut loc delictul (şi cînd, prin urmare, acuzata era în luna a patra) am scris în *Jurnalul* meu (printre altele şi în treacăt, vorbind despre rutina şi birocratismul procedeelor „avocaturii" noastre) următoarele cuvinte: „Asta e şi revoltător... pe cînd fapta acestui monstru de mamă vitregă e cu totul stranie şi poate că ar necesita cu adevărat o analiză subtilă şi profundă, care ar putea să ducă chiar şi la uşurarea destinului criminalei". Asta am scris atunci. Acum vă rog să urmăriţi faptele. În primul rînd, acuzata şi-a recunoscut singură vina, imediat după săvîrşirea crimei, şi s-a denunţat singură. A povestit chiar atunci, la secţia de poliţie, că a vrut încă din ajun s-o omoare pe fiica ei vitregă, pe care a început s-o urască din pricina soţului, dar cu o seară înainte prezenţa acestuia a împiedicat-o. A doua zi, după ce soţul a plecat la lucru, a deschis fereastra, a dat la o parte glastrele cu flori şi i-a spus fetiţei să se urce pe pervaz şi să se uite în jos. Bineînţeles fetiţa s-a urcat, poate chiar bucuroasă, gîndindu-se c-o să vadă cine ştie ce, s-a aşezat în genunchi şi a privit, sprijinindu-se cu o mînă de fereastră; mama ei vitregă a ridicat-o de picioare şi fetiţa a zburat în gol. Criminala, după ce a privit cum a căzut copilul (conform propriei ei mărturisiri), a închis fereastra, s-a îmbrăcat, a încuiat uşa şi s-a dus la secţia de poliţie ca să anunţe cele întîmplate. Acestea sînt faptele şi s-ar părea că sînt dintre cele mai simple şi totuşi cît de fantastic e totul, nu-i aşa? Juraţii noştri au fost acuzaţi pînă acum, şi destul de frecvent, pentru unele achitări într-adevăr fantastice. Uneori, se revolta simţul moral chiar al unor oameni cu totul străini de caz, ca să zic aşa. Am înţeles că poate să-ţi fie milă de răufăcător, dar nu se poate ca răul să fie confundat cu binele într-o instituţie atît de serioasă şi de importantă cum este justiţia, şi totuşi au fost unele achitări făcute aproape la modul acesta, adică răul se confunda *aproape* cu binele, în orice caz n-a mai lipsit mult pentru asta. Era vorba fie de un fals sentimentalism, fie de neînţelegerea principiului justiţiei, a faptului că lucrul cel mai de seamă, că principiul fundamental al justiţiei constă în definirea, pe cît e posibil, a răului, în identificarea şi în stigmatizarea lui publică. Şi doar mai tîrziu poate fi vorba de uşurarea situaţiei răufăcătorului, de grija pentru îndreptarea lui etc., etc. — toate astea sînt probleme de alt ordin, foarte profunde, uriaşe, dar străine de procedura judecăţii, care ţin de cu totul alte sectoare ale vieţii

sociale şi care, trebuie s-o recunoaştem, sînt încă departe de a fi definite sau măcar formulate la noi, aşa că în privinţa lor nu s-a făcut încă nici măcar primul pas. Şi pînă una, alta, în tribunalele noastre se confundă aceste două *idei diferite* şi apar tot felul de ciudăţenii. Reiese că crima parcă n-ar fi recunoscută drept crimă ; societatea este oarecum informată, chiar de tribunal, că nu există crimă, că crima, vedeţi dumneavoastră, nu e decît o maladie care provine din starea anormală a societăţii, idee de o exactitate genială în *unele* aplicări particulare ale ei şi în anumite împrejurări, dar absolut eronată cînd este luată în general, pentru că e aici un prag care nu poate fi depăşit, pentru că asta înseamnă o absolută despersonalizare a individului, anularea oricărei originalităţi şi chiar şi a existenţei umane, identificarea omului cu un fir de praf care depinde de orice suflare a vîntului, într-un cuvînt înseamnă proclamarea unei noi naturi umane, descoperită abia acum de o ştiinţă nouă. Ştiinţa aceasta, însă, nu există încă şi nici n-a început măcar să se înfiripe. Aşa că toate aceste sentinţe caritabile ale juraţilor, în care uneori o crimă dovedită şi întărită prin mărturisirea completă a acuzatului se neagă direct : „nu e vinovat, n-a făcut, n-a ucis", toate aceste sentinţe caritabile (în afara unor cazuri izolate, cînd au fost într-adevăr drepte şi la locul lor) au mirat poporul şi au trezit în societate batjocură şi nedumerire. Ei, şi acum, cînd am citit sentinţa care vizează destinul ţărăncii Kornilova (doi ani şi opt luni de ocnă) m-am gîndit că de data asta ar fi fost tocmai cazul să se achite : „crima n-a avut loc ; n-a omorît, n-a aruncat pe fereastră". N-am de gînd să mă lansez în abstracţii sau în sentimente ca să-mi dezvolt ideea. Mi se pare *pur şi simplu* că aici a existat un motiv dintre cele mai legale pentru achitarea acuzatei şi anume — graviditatea ei.

Toată lumea ştie că în timpul graviditătii (şi mai ales cînd e vorba de primul copil) femeia trece adesea prin ciudate influenţe şi impresii, cărora spiritul ei li se supune într-un mod ciudat şi fantastic. Aceste influenţe capătă uneori — deşi în cazuri cu totul rare — forme neobişnuite, anormale, aproape absurde. În cazul de faţă contează mai puţin că se întîmplă rar (fenomene extreme), contează însă foarte mult că ele se întîmplă şi chiar şi numai faptul că se pot întîmpla. Doctorul Nikitin, care a examinat-o pe acuzată (după săvîrşirea faptei), a afirmat că, după părerea lui, Kornilova a comis fapta în mod *conştient,* deşi pot fi admise enervarea şi afectul. În primul

rînd însă, ce poate să însemne aici cuvîntul *conştient ?* Oamenii fac arareori ceva inconştient, poate doar într-o stare de somnambulism sau de delir. Oare nu se cunoaşte, chiar şi de medicină, că se poate săvîrşi ceva conştient şi totuşi iresponsabil ? Să-i luăm chiar şi pe nebuni : majoritatea actelor lor demenţiale ei le fac conştient şi îşi aduc aminte de ele, mai mult, pot să dea socoteală de ele, să le apere, să intre în dispută pentru ele şi uneori atît de logic, că te pun în încurcătură. Nu sînt, desigur, medic, dar mi-a rămas întipărită în minte o istorie care se povestea pe cînd eram copil despre o doamnă din Moscova, care, de cîte ori era gravidă şi în anumite perioade ale graviditătii sale era cuprinsă de o patimă neobişnuită şi irezistibilă pentru furt. Fura lucruri şi bani de la cunoscuţii pe care-i vizita, de la oamenii care-i veneau în vizită, chiar şi în prăvăliile şi în magazinele în care intra să cumpere ceva. Mai tîrziu lucrurile furate erau înapoiate de cei din familie proprietarilor lor. Şi era o doamnă cu totul înstărită, cultivată, dintr-o familie onorabilă, şi după cîteva zile de această patimă ciudată nici nu se mai gîndea să fure. Toată lumea, inclusiv medicina, a hotărît că nu e vorba decît de un afect temporar al graviditătii. Şi totuşi ea fura conştient, ştiind perfect ce face. Conştiinţa faptului era deplină, atîta doar că nu putea să reziste patimii. Trebuie să presupunem că ştiinţa medicală nici pînă acum nu poate să spună ceva precis despre fenomenele de acest gen, vreau să spun despre latura psihică a acestor fenomene : care sînt legile ce duc sufletul omenesc la aceste schimbări bruşte, la aceste subordonări şi influenţe, la aceste nebunii fără nebunie şi ce anume poate să însemne aici conştiinţa şi care poate fi rolul ei ? Dar e suficient şi faptul că posibilitatea unor influenţe, ca şi a unor subordonări excesive în timpul stării de graviditate pare indiscutabilă... Şi ce importanţă are, repet, faptul că influenţele extreme se întîlnesc foarte rar, pentru conştiinţa celui care judecă ajunge, în cazurile de faţă, şi faptul că ele se pot totuşi întîmpla. Să admitem că ni se va spune că acuzata nu s-a dus să fure ca doamna aceea şi nici n-a inventat ceva neobişnuit, dimpotrivă tot ceea ce a făcut se *referea direct la chestiune,* adică s-a răzbunat pur şi simplu pe soţul pe care-l ura, omorîndu-i fiica, pe care acesta o avea de la prima soţie, cea pentru care primea reproşuri. Cum vreţi, dar lucrurile deşi clare nu sînt *şi simple,* deşi sînt logice trebuie să fiţi de acord

că, nefiind însărcinată, poate că logica asta n-ar mai fi avut loc. Iată ce s-ar fi putut întîmpla, de pildă : rămasă singură cu fiica ei vitregă, bătută de soţ şi furioasă pe el, s-ar fi gîndit, într-o amară enervare : „O să-i arunc eu puştoaica asta pe fereastră, aşa, ca să-i fac în necaz", s-ar fi gîndit, *dar n-ar fi făcut*. Ar fi păcătuit cu gîndul, nu cu fapta. Acum, însă, fiind însărcinată, *a făcut-o*. Şi într-un caz şi în altul, logica ar fi fost aceeaşi, deosebirea, însă, ar fi fost uriaşă.

În orice caz, dacă juraţii ar fi achitat-o, s-ar fi putut baza pe ceva : „deşi afectele acestea morbide, se întîmplă rar, se întîmplă totuşi şi e posibil ca în cazul de faţă să fi fost vorba de un afect al graviditătii". Asta e ideea. Oricum, în cazul de faţă, compasiunea ar fi fost înţeleasă de toată lumea şi n-ar fi provocat derută. Şi dacă s-ar fi comis o eroare, mai bine să se comită o eroare prin iertare, decît prin condamnare, cu atît mai mult cu cît aici e imposibil să verifici ceva. Acuzata e prima care se consideră vinovată, îşi mărturiseşte vinovăţia imediat după săvîrşirea crimei, o recunoaşte şi la proces, după o jumătate de an. Şi poate că se va duce şi în Siberia cu sufletul împăcat şi considerîndu-se în adîncul ei vinovată, poate că aşa şi va muri, căindu-se în clipa ei din urmă şi socotindu-se ucigaşă, şi habar n-o să aibă, nici ea, nici altcineva despre nu ştiu ce afect maladiv, care se întîmplă în timpul sarcinii ; şi poate că tocmai afectul a fost cauza celor întîmplate : de n-ar fi fost gravidă, n-ar fi fost nimic... Ei, da, din două greşeli e mai bine s-o alegi pe cea a caritătii. După asta poţi să dormi mai liniştit... Dar ce tot vorbesc eu — un om ocupat n-are cînd să se gîndească la somn, un om ocupat are o sută de cazuri din astea şi de dormit doarme dus, cînd, în fine, reuşeşte să se bage obosit în pat. Un leneş, care are un caz sau două dintr-astea pe an, are timp berechet să se gîndească. Unuia ca ăsta i se şi năzar, neavînd ce face, tot feluri de lucruri. Într-un cuvînt, lenea este mama tuturor viciilor.

Apropo, la proces era şi o moaşă şi vedeţi dumneavoastră, condamnînd-o pe criminală au condamnat împreună cu ea şi pruncul care încă nu s-a născut, nu-i aşa că e ciudat ? Să presupunem că nu e adevărat, dar arată de parcă ar fi. Chiar aşa, copilul, încă înainte de a se naşte, e condamnat la Siberia, împreună cu mama care trebuie să-l crească. Dacă va pleca cu mama, nu va mai avea tată, dacă lucrurile se vor aranja în

așa fel, încît să rămînă la tatăl său (nu știu dacă se poate acum), nu va mai avea mamă. Într-un cuvînt, e lipsit de familie încă înainte de a se naște, iar mai tîrziu, cînd o să crească, o să afle totul despre mama lui și va... De altfel, multe se pot întîmpla și e mai bine să privești lucrurile *simplu*. Le privești simplu și dispar toate fantasmagoriile. În viață așa și trebuie să fie. Mă gîndesc chiar că lucrurile astea, aparent atît de neobișnuite, se aranjează cum nu se poate mai simplu și indecent de prozaic. Într-adevăr, uitați-vă : Kornilov e un văduv, pentru că e liber acum, căsătoria lui a fost desfăcută prin deportarea nevestei în Siberia, iar nevasta, care nu-i mai e nevastă, îi va naște zilele acestea un fiu (pentru că se va aranja precis să nască înainte de plecare) și cît o să stea lehuză în spitalul închisorii sau unde s-o nimeri să fie în timpul acesta, Kornilov, pun pariu, are s-o viziteze în chipul cel mai prozaic și, cine știe, poate chiar cu fetița care a zburat pe fereastră, ei se vor întîlni și vor discuta despre niște treburi simple și necesare, despre nu știu ce pînză de scutece, despre cizme călduroase și despre pîslarii de drum. Și cine știe, poate că se vor întîlni cu toată căldura, acum, cînd au fost despărțiți ; iar înainte se certau. Și poate că n-o să-și spună nici un cuvînt de reproș, o să se vaite de soarta lor și-o să le fie milă unuia de celălalt și fiecăruia de sine însuși. Iar fetița aceasta care a zburat pe fereastră, repet, o să alerge probabil toată ziua la „mămuca", trimisă de tatăl să-i ducă colaci : „Uite, mămucă, ți-a mai trimis tătuca ceai și zahăr și a zis c-o să treacă mîine pe la matale". Și lucrul cel mai tragic o să fie atunci cînd o să înceapă poate, să urle în gară, la despărțire, chiar în clipa cea din urmă, între al doilea și al treilea semnal, o să înceapă să urle și fetița, cu gura pînă la urechi, privindu-i pe cei doi, iar ei, probabil, se vor înclina unul înaintea altuia pînă la pămînt : „iartă-mă, *matușca,* Katerina Prokofievna, și nu mă pomeni de rău ; și ea — iartă-mă, *batiușca,* Vasile Ivanovici (sau cum îl mai cheamă), vinovată mi-s în fața ta și mare e vina mea"...

Și o să mai plîngă și pruncul care o să fie probabil tot acolo, fie că-l ia maică-sa cu el, fie că-l lasă la tată. Într-un cuvînt, cu poporul ăsta al nostru n-o să iasă niciodată un poem, nu-i așa ? E cel mai prozaic popor din lume, că ți se face și rușine pentru el în sensul ăsta. Altfel s-ar fi petrecut toate astea în

Europa : ce pasiuni, ce răzbunări şi cu ce demnitate ! Încercaţi şi descrieţi cazul acesta într-o povestire, de la început pînă la sfîrşit, începînd cu o soţie tînără a unui văduv, apoi cu scena de la fereastră, pînă în clipa cînd femeia s-a uitat pe fereastră, să vadă dacă a omorît copilul sau nu, şi pe urmă s-a dus imediat la secţia de poliţie, pînă în momentul cînd stătea în boxa acuzaţilor, cu moaşa lîngă ea şi pînă la clipa despărţirii şi... şi, închipuiţi-vă, am şi vrut să scriu, „dar n-o să iasă nimic", şi totuşi poate că ar fi ieşit mai bine decît toate poemele şi romanele noastre cu eroi „cu viaţa dedublată şi înzestraţi cu o viziune superioară". Ştiţi, pur şi simplu nu reuşesc să pricep ce fac romancierii noştrii : uite un subiect, nu rămîne decît să scrie punct cu punct adevărul gol-goluţ ! Dar am uitat o regulă veche : totul nu e obiectul, totul e ochiul, ai ochi, se va găsi şi obiectul, nu-l ai, eşti orb şi n-o să descoperi nimic, în nici un obiect. O, mare lucru e ochiul ăsta : ce e pentru cîte un ochi un poem, pentru un altul nu e decît o grămadă de...

Şi chiar nu se poate îndulci într-un fel pedeapsa dată Kornilovei ? Chiar nu se poate nicicum ? Zău, poate că a fost vorba de o greşeală... Pur şi simplu mă obsedează gîndul că e o greşeală !

II

Cîteva cuvinte despre simplitate şi simplificare

Şi acum despre altceva. Aş vrea să spun cîte ceva despre simplitate în general. Mi-am amintit de o mică şi veche întîmplare care s-a petrecut cu mine. Acum vreo treizeci de ani, în vremea noastră cea mai „tulbure", dintr-un punct de vedere, şi ce mai „unilaterală", din alt punct de vedere, într-o seară de iarnă, am intrat într-o bibliotecă de pe strada Meşceanskaia (aşa i se spunea încă de pe atunci), aflată în vecinătatea mea : mă gîndeam să scriu un articol critic şi-mi trebuia un roman al lui Thackeray, ca să scot nişte citate. În bibliotecă am fost întîmpinat de o domnişoară (o domnişoară de pe atunci). Am cerut romanul ; m-a ascultat cu un aer sever.

— Nu ţinem prostiile astea, mi-a retezat ea cu un dispreţ imens, pe care, zău, nu-l meritam.

Nu m-am mirat, evident, şi mi-am dat seama despre ce era vorba. Pe atunci erau frecvente asemenea manifestări declanşate brusc, neaşteptat şi cu entuziasm. Ideea a nimerit în stradă şi şi-a luat chipul cel mai „de stradă" cu putinţă. Atunci a păţit-o zdravăn şi Puşkin şi au fost ridicate în slavă „cizmele" [93]. Am încercat totuşi să stau de vorbă.

— Şi chiar îl socotiţi pe Thackery o prostie ? întreb eu, cu o figură dintre cele mai smerite.

— Ar trebui să vă fie ruşine să puneţi asemenea întrebări. S-au dus vremurile de altă dată, acum se cer lucruri raţionale...

Şi aşa am şi plecat, lăsînd-o pe domnişoara foarte mulţumită de lecţia pe care mi-a dato. Dar m-a uluit simplitatea punctului de vedere şi atunci m-am gîndit pentru prima dată la *simplitate* în general şi la tendinţa noastră rusească pentru generalizare, în particular. Această capacitate a noastră de a fi satisfăcuţi de lucruri simple, mărunte, neînsemnate este cel puţin uimitoare. O să mi se spună că e o întîmplare neînsemnată şi stupidă, că domnişoara nu era decît o prostuţă, nu prea evoluată şi, mai ales, incultă, că nici nu merita să-mi amintesc întîmplarea asta şi domnişoara putea să-şi închipuie foarte bine că pînă la ea Rusia era alcătuită numai din proşti, iar acum au răsărit deodată toţi deştepţii, printre care şi ea. Toate astea le ştiu şi eu şi mai ştiu că domnişoara nu ştia să spună decît ce a spus, adică despre „lucrurile raţionale" apropo de Thackeray, şi chiar şi asta o ştia din auzite, se vedea pe faţa ei, şi totuşi întîmplarea mi s-a întipărit în minte ca o comparaţie, ca un apolog şi chiar ca o emblemă. Încercaţi să pătrundeţi judecăţile de azi, „cerinţele raţionale" de azi, sentinţele de azi şi nu numai despre Thackeray, ci despre întregul popor rus : cît sînt ele uneori de *simple !* Ce unilateralitate, ce capacitate de a fi satisfăcut cu lucruri mărunte şi neînsemnate ştiute după ureche, cît e de generală tendinţa de a te linişti mai repede, de a pronunţa o sentinţă, ca să nu-ţi mai baţi capul, şi vă rog să mă credeţi, asta o să mai dureze mult la noi. Uitaţi-vă : toată lumea crede acum în sinceritatea şi realitatea mişcării populare din acest an şi totuşi nici măcar încrederea nu mai satisface, se cere ceva şi mai simplu. Mi s-a povestit de către unul dintre membrii unei comisii, că a primit destul de multe scrisori cu întrebări de genul ăsta : „De ce neapărat slavii ?

De ce îi ajutăm pe slavi, pentru că sînt slavi ? Şi dacă ar fi fost scandinavii în situaţia asta, i-am fi ajutat şi pe ei, cum îi ajutăm pe slavi ?" Într-un cuvînt, la ce bun rubrica asta a slavilor (mai ţineţi minte preocuparea pentru rubrica credinţei unice din *Vestnik Evropî* [94], despre care am vorbit data trecută în *Jurnal*). S-ar părea, la o primă vedere, că aici nu e vorba de simplitate, de tendinţa de a simplifica, ci dimpotrivă, că în întrebările astea se desluşeşte o nelinişte, dar în cazul de faţă simplificarea constă tocmai în dorinţa de a ajunge pînă la *nihil* şi pînă la *tabula rasa* şi, deci, tot la un fel de linişte. Pentru că ce poate fi mai simplu şi mai liniştitor decît zero ? Şi, vă rog să remarcaţi, în întrebările astea se desluşesc, deşi nu direct, aceleaşi expresii : „cerinţa raţională" şi „ar trebui să vă fie ruşine".

Indiscutabil, sînt foarte mulţi dintre oamenii noştri cei mai cultivaţi, şi ca să zic aşa, mai elevaţi, cărora nu le-a plăcut de loc vorba aceasta spusă de popor, o vorbă liniştită şi smerită, dar fermă şi hotărîtă, şi nu pentru că n-ar fi înţeles-o, dimpotrivă pentru că au înţeles-o prea bine, atît de bine, încît i-a pus pe gînduri. În orice caz, se constată cu siguranţă simptome ale unei puternice reacţii. Nu vorbesc despre vocile inocente care se auzeau şi înainte în chip de mormăit involuntar şi dezaprobator din cauza vechilor principii atît de îndrăgite şi a vechilor teme, ca, de pildă — „nu trebuie să ne grăbim prea tare şi să ne lăsăm captivaţi de un lucru totuşi grosolan şi atît de puţin luminat, cum ar fi ajutorarea slavilor, pe motiv că ne-ar fi un fel de fraţi etc., etc.". Nu, nu vorbesc despre bătrîneii ăştia, liberali, raţionali, care continuă să-şi mestece vechile lor fraze, ci despre o reacţie autentică faţă de mişcarea populară, reacţie, care, după toate aparenţele, îşi va ridica în curînd capul. Reacţia aceasta se asociază firesc şi involuntar cu acei domni care, simplificîndu-şi de multă vreme punctul de vedere asupra Rusiei, pînă la limita cea din urmă a claritătii, sînt gata să spună : „Ia să interzicem fenomenul, ca totul să rămînă cum a fost". Şi imaginaţi-vă că acestor simplificatori „fenomenul" le displace nu pentru că e fantastic, adică în sensul că simplitatea ignorantă şi neraţională s-a apucat deodată să-şi spună cuvîntul, de parcă ar fi fost ceva viu şi conştient. Un asemenea sens ar fi fost de înţeles : s-au simţit oamenii jigniţi şi gata. Dimpotrivă, lor nu le-a plăcut fenomenul tocmai pentru că din ceva fantastic a devenit ceva înţeles de

toată lumea : „Cum de a îndrăznit să fie înţeles de toată lumea, cum de a îndrăznit să capete o înfăţişare atît de simplă şi de raţională ?“ Şi această indignare, după cum am mai spus, şi-a găsit un sprijin la bătrîneii noştri intelectuali, care se străduiesc din răsputeri să „simplifice“ şi să coboare „fenomenul“ de la ceva raţional la ceva spontan, primitiv, la ceva care, deşi bineintenţionat, e totuşi ignorant şi capabil să aducă prejudicii. Într-un cuvînt, reacţiunea caută din toate puterile şi pe toate căile să simplifice înainte de orice. Cu toate astea, din cauza unei simplificări excesive a concepţiilor cu privire la unele fenomene rămîne în pierdere propria lor cauză. În unele împrejurări simplitatea îi prejudiciază chiar pe simplificatori. Simplitatea nu se schimbă, simplitatea e „unilaterală“ şi mai e şi orgolioasă. Simplitatea e duşmanul analizei. Adesea eşuează în faptul că în simplitatea ta începi să nu mai înţelegi obiectul, nici să nu-l mai vezi de loc, aşa că se întîmplă un fenomen invers, adică concepţia ta se transformă singură dintr-o concepţie simplă într-una fantastică. Şi asta se întîmplă la noi din pricina izolării unei Rusii de o altă Rusie. Izolarea noastră a început tocmai din cauza *simplităţii concepţiei unei Rusii asupra celeilalte.* A început de foarte multă vreme, după cum se ştie, din timpul lui Petru, cînd s-a elaborat pentru prima dată o neobişnuit de simplă concepţie a Rusiei aristocratice asupra Rusiei populare şi de atunci, din generaţie în generaţie, concepţia asta n-a făcut decît să se simplifice.

III

Două sinuciderі [95]

Mi s-a întîmplat de curînd să stau de vorbă cu unul dintre scriitorii noştri (un mare artist) despre comicul vieţii, despre dificultatea definirii fenomenului şi a denumirii acestuia cu un termen potrivit. Înainte de asta i-am spus că eu, care cunosc de aproape patruzeci de ani piesa *Prea multă minte strică,* am înţeles ca lumea abia anul acesta unul din tipurile cele mai viguroase ale comediei, pe Molcealin, şi l-am înţeles cînd scriitorul cu care stăteam de vorbă mi l-a explicat pe Molcealin,

înfăţişîndu-l într-una din schiţele sale satirice. (Despre Molcealin am să mai vorbesc cîndva, e o temă interesantă).

— Ştii, mi-a spus brusc interlocutorul meu, răscolit, probabil, profund şi de multă vreme de ideea sa, ştii, că orice ai scrie, orice ai descrie, orice ai dezvălui în opera dumitale artistică, niciodată nu se va putea compara cu realitatea. Orice ai zugrăvi, totul o să iasă mai palid decît în realitate. Uneori crezi, să zicem, că într-o lucrare ai atins esenţa comică a unui fenomen din viaţă, că ai surprins latura lui cea mai monstruoasă ; nici vorbă ! Realitatea îţi va servi imediat şi în aceeaşi manieră ceva la care nici nu te-ai gîndit, ceva care întrece tot ce poate să creeze imaginaţia dumitale !

Asta o ştiu încă din patruzeci şi şase, de cînd am început să scriu, şi poate chiar dinainte, şi faptul acesta m-a pus adesea în dificultate şi mi-a produs nedumeriri cu privire la utilitatea artei în condiţia unei neputinţe atît de evidente. Într-adevăr, dacă veţi analiza un fapt chiar nu prea grăitor, şi dacă aveţi forţele necesare şi ochiul format, veţi găsi o profunzime pe care n-o are nici Shakespeare. Dar asta e întrebarea : *cine are ochi să vadă şi cine e în măsură s-o facă ?* Pentru că e nevoie să fii un artist într-un anume sens nu numai ca să creezi şi să scrii literatură, dar şi numai ca să remarci faptul. Pentru cîte un observator toate fenomentele vieţii se perindă în cea mai duioasă simplitate şi sînt atît de lesne de înţeles, că nici n-ai la ce să te gîndeşti, nici măcar nu merită să le priveşti. Pentru un alt observator aceleaşi fenomene sînt atît de copleşitoare că (se întîmplă şi chiar destul de des), în ultimă instanţă, se dovedeşte incapabil să le generalizeze şi să le simplifice, să tragă o concluzie clară şi cu asta să se liniştească, şi atunci apelează la o altfel de simplificare şi îşi *trage pur şi simplu* un glonţ în frunte, ca să-şi stingă mintea sa chinuită odată cu toate problemele. Sînt două lucruri opuse, dar între ele e cuprins întregul sens uman. Evident, nu poţi să epuizezi niciodată fenomenul, să-i pătrunzi rădăcinile şi esenţa. Nouă ne este cunoscut doar ceea ce se petrece vădit în faţa noastră, şi asta numai cît se vede, iar rădăcinile şi esenţa sînt încă pentru om nişte lucruri de domeniul fanteziei.

Apropo, unul din stimaţii mei corespondenţi mi-a comunicat încă astă-vară despre o sinucidere ciudată şi inexplicabilă, şi tot am vrut să vorbesc despre asta. În sinuciderea asta totul, şi pe din afară şi pe dinăuntru, e o enigmă. Enigma aceasta,

am căutat, desigur, ca tot omul, s-o dezleg cumva, ca să mă pot opri la ceva şi să mă pot linişti. Sinucigaşa e o fată tînără, de douăzeci şi trei sau de douăzeci şi patru de ani cel mult, fiica unui emigrant foarte cunoscut, născută în străinătate, rusoaică prin origine şi aproape de loc prin educaţie. În ziare, se pare, că s-a amintit cîte ceva nu prea clar despre fata asta, amănuntele sînt însă foarte interesante : „A muiat vată în cloroform şi-a acoperit faţa cu ea şi s-a întins pe pat"... Aşa a murit. Înainte de a muri a scris următorul bileţel :

„Je m'en vais entreprendre un long voyage. Si cela ne réussit pas qu'on se rassemble pour fêter ma ressurection avec du Cliquot". [96] *Si cela réussit je prie qu'on ne me laisse enterrer que tout a fait morte, puisqu'il est très desagréable de se réveiller dans un cercueil sous terre. „Ce n'est pas chic !"*

Adică, în traducere :

„Intreprind o lungă călătorie. Dacă sinuciderea nu-mi va reuşi, să vă adunaţi ca să-mi sărbătoriţi învierea cu Cliquot Dacă-*mi va reuşi*, vă rog să nu mă lăsaţi să fiu îngropată, fără să vă convingeţi că sînt moartă, pentru că e cu totul dezagreabil să te trezeşti într-un coşciug sub pămînt. *„Nu e de loc şic !"*

În acest şic mizerabil, grosolan, se simte, după părerea mea, o provocare, poate o revoltă, o ură, dar împotriva cui ? Fiinţele grosolane se sinucid doar dintr-o cauză materială, vădită, exterioară, iar după tonul biletului se vede că n-a putut fi vorba de o asemenea cauză. Atunci împotriva cui a putut să se revolte ?... Împotriva simplităţii existenţei, a lipsei de conţinut a vieţii ? E vorba de aceşti preacunoscuţi judecători şi negatori ai vieţii, care se revoltă împotriva „stupidităţii" apariţiei omului pe pămînt, împotriva caracterului întîmplător şi lipsit de sens al acestei apariţii, împotriva tiraniei rutinei cu care nu te poţi împăca ? Aici se simte un suflet care s-a răsculat împotriva „unilateralităţii" fenomenelor, care n-a mai putut suporta această unilateralitate ce i-a fost transmisă în casa părintească încă din copilărie. Şi ceea ce e mai monstruos e că a murit, fără nici o îndoială, lucidă. Probabil că în sufletul ei nu şi-au făcut loc îndoieli lucide, aşa-zisele probleme ; toate astea le ştia încă din copilărie, în toate astea credea pe cuvînt, ăsta era lucrul cel mai sigur. Deci, a murit pur şi simplu din cauza „beznei reci şi a disperării", cu o suferinţă, ca să zic aşa, animalică şi inconştientă, pur şi simplu viaţa a început s-o sufoce, de parcă

nu i-ar fi ajuns aerul. Sufletul ei n-a mai suportat o unilateralitate neconştientă, şi inconştient i-a cerut ceva mai complex...

Cam cu o lună în urmă, în toate ziarele petersburgheze au apărut cîteva rînduri culese cu *petite* despre o sinucidere petersburgheză : o fată tînără, croitoreasă, s-a aruncat pe fereastră de la etajul trei — „pentru că n-am putut să-mi găsesc nicicum o muncă din care să mă întreţin". Se mai adăuga că s-a aruncat şi a căzut pe pămînt *ţinînd în mîini o icoană.* Această icoană în mîini e un fapt ciudat şi nemaiauzit într-o sinucidere ! E un fel de sinucidere sfioasă şi smerită. N-a fost probabil nici un fel de revoltă sau reproş : pur şi simplu nu s-a mai putut trăi. „Domnul n-a mai vrut" şi a murit după ce şi-a spus rugăciunea. La unele lucruri, oricît ar părea ele de simple, nu încetezi să te gîndeşti multă vreme, tot îţi mai apare din cînd în cînd în minte şi parcă te simţi şi vinovat. Acest suflet sfios care s-a distrus îţi chinuie fără să vrei gîndul. Şi moartea asta mi-a şi amintit despre sinuciderea fetei de emigrant care mi-a fost comunicată astă vară. Şi totuşi cît sînt de diferite fiinţele acestea două, de parcă ar fi de pe alte planete ! Şi cît sînt de diferite cele două morţi ! Şi care din cele două suflete s-a chinuit mai mult pe pămînt, dacă este permis şi decent să pun o întrebare ca asta ?

IV

Sentinţa.

Dar, apropo de asta, iată raţionamentul unui sinucigaş *din plictiseală,* un materialist, evident.

„...Într-adevăr, ce drept a avut natura să mă aducă pe lume, în urma nu ştiu căror legi eterne ale ei ? Am fost creat cu o conştiinţă şi am devenit *conştient* de natură : ce drept a avut să mă creeze ca pe o fiinţă conştientă, fără să ţină seamă de voinţa mea ? Sînt o fiinţă conştientă, prin urmare, sufăr, dar nu vreau să sufăr — pentru că de ce aş fi de acord să sufăr ? Natura îmi proclamă, prin conştiinţa mea, nu ştiu ce armonie a întregului. Conştiinţa umană a făcut din asta o mulţime de religii. Îmi spune, deşi o ştiu prea bine că nu pot să

particip la „armonia întregului" şi că n-am s-o pot face niciodată şi nici n-am să înţeleg niciodată întru totul ce înseamnă. că totuşi trebuie să mă supun acestei proclamări, trebuie să mă supun să accept suferinţa în vederea armoniei întregului şi să fiu de acord să trăiesc. Dacă e însă să faci o alegere conştientă, atunci se înţelege că am să prefer să fiu fericit doar în acea clipă în care *eu* exist, şi nu-mi pasă de nici un întreg şi nici de armonia lui după ce *eu* voi dispare şi dacă va rămîne sau nu întregul ăsta cu armonia lui sau va dispare odată cu mine. Şi de ce ar trebui să mă îngrijesc atît de mult de păstrarea acestei armonii — după mine — iată întrebarea ? Mai bine aş fi fost creat ca orice animal, adică să trăiesc, dar să nu fiu conştient de mine, şi conştiinţa mea nu este o armonie, este o discordanţă, pentru că mă face nefericit. Uitaţi-vă, cine este fericit pe lume şi cine sînt oamenii care *acceptă să trăiască ?* Cei care se aseamănă mai mult cu animalele şi se apropie mai mult de tipul animalic prin slaba dezvoltare a conştiinţei. Ei acceptă cu plăcere să trăiască, dar cu condiţia să trăiască precum animalele, adică să mănînce, să bea, să doarmă, să-şi facă cuibul şi să facă copii. Să mănînci, să bei şi să dormi înseamnă în limba omenească să acaparezi şi să jefuieşti, iar să-ţi aranjezi cuibul înseamnă cu precădere să jefuieşti. O să mi se replice, probabil, că poţi să te aranjezi şi să-ţi aranjezi cuibul pe nişte baze raţionale, pe nişte principii sociale corecte din punct de vedere ştiinţific, iar nu prin jaf, cum s-a făcut pînă acum, fie şi aşa, atunci, însă, pun o întrebare : pentru ce ? Pentru ce să te aranjezi şi să risipeşti atîtea eforturi ca să te aranjezi într-o societate de oameni şi s-o faci corect, raţional şi moral — la ce bun ? La asta, desigur, nu va putea nimeni să-mi răspundă. Tot ce mi se poate răspunde e atît — „ca să fii fericit". Da, dacă aş fi o floare sau o vacă aş fi fericit. Dacă, însă, îmi pun ca acum o întrebare după alta nu pot fi fericit chiar şi în cazul celei mai înalte şi mai *directe* fericiri a iubirii pentru aproapele şi a iubirii faţă de mine a întregii omeniri pentru că ştiu că mîine totul va fi distrus : şi eu şi toată fericirea asta şi toată iubirea şi toată omenirea se vor transforma în nimic, în haosul de dinaainte. Şi în aceste condiţii nu pot să accept nici un fel de fericire, nu din lipsă de dorinţă de a o accepta, nu din încăpăţînare, nu din vreun principiu, ci pentru că pur şi simplu nu voi fi şi nici nu voi putea fi fericit în condiţia zeroului care mă ameninţă mîine. E un sentiment, un sentiment firesc şi nu

pot să mi-l înfrîng. Ei bine, dacă aş fi murit numai eu, iar omenirea ar fi rămas veşnică în locul meu, poate că atunci aş fi fost împăcat. Dar planeta noastră nu e veşnică şi omenirea îşi are şi ea timpul ei — tot o clipă, ca şi mine. Şi oricît ar fi de raţional, drept şi sfînt organizată omenirea pe pămînt totul va fi egal mîine cu acelaşi zero. Şi deşi asta e nu ştiu de ce o necesitate, conform unor legi atotputernice, eterne şi moarte ale naturii, vă rog să mă credeţi că ideea asta conţine o profundă lipsă de respect faţă de omenire, profund jignitoare pentru mine şi cu atît mai insuportabilă, cu cît nu e nici un vinovat aici.

Şi dacă, în sfîrşit, am admite basmul despre organizarea pe pămînt a unei vieţi pe baze raţionale şi ştiinţifice şi am crede în basmul acesta, am crede că va veni, în sfîrşit, un viitor fericit al omenirii, măcar şi numai gîndul că natura a avut nevoie de milenii înainte de a aduce omenirea la o stare de fericire, chiar şi gîndul acesta este insuportabil de revoltător. Şi mai adăugaţi acum, că aceeaşi natură, care lasă pe om să atingă fericirea trebuie nu ştiu de ce să transforme mîine totul în zero, în ciuda tuturor suferinţelor cu care omenirea a plătit această fericire şi mai ales s-o facă fără să ascundă asta de mine şi de conştiinţa mea, cum a ascuns acelaşi lucru de vacă, îţi vine imediat în minte un gînd teribil de amuzant, dar insuportabil de trist : „şi dacă omul a fost lăsat pe pămînt în chip de experienţă neruşinată, ca să se vadă numai dacă se va adapta o fiinţă ca asta pe pămînt sau nu ?“ Tristeţea acestui gînd constă mai ales în faptul că iarăşi nu există nici un vinovat, că nimeni n-a făcut nici o experienţă, că n-ai pe cine să blestemi, că totul a avut loc doar după legile moarte ale naturii, cu totul de neînţeles pentru mine şi cu care nu pot nicicum să fiu de acord. *Ergo :*

Întrucît la întrebările mele despre fericire şi prin conştiinţa mea primesc de la natură doar răspunsul că nu pot fi fericit altfel decît în armonia întregului, pe care n-o înţeleg şi pe care, mi-e foarte clar, n-am s-o înţeleg niciodată.

Întrucît natura nu numai că nu-mi recunoaşte dreptul de a-i cere socoteală, dar nici nu-mi răspunde — şi nu pentru că n-ar vrea, ci pentru că nu poate să-mi răspundă.

Întrucît m-am convins că natura, ca să-mi răspundă la întrebările mele m-a predestinat (inconştient) *pe mine însumi* şi-mi răspunde prin propria mea conştiinţă, pentru că toate astea mi le spun singur.

Întrucît, în sfîrşit, într-o asemenea ordine iau asupra mea în acelaşi timp rolul acuzatului şi al acuzatorului, al celui judecat şi al judecătorului, şi găsesc această comedie, din partea naturii, cu totul stupidă şi consider din partea mea, că este umilitor să suport comedia asta.

În calitatea mea indiscutabilă de acuzator şi acuzat, de judecător şi judecat, condamn această natură care m-a destinat cu atîta neruşinare şi lipsă de jenă pentru suferinţă, la distrugerea ei odată cu mine... Şi întrucît nu pot să distrug natura, mă distrug pe mine însumi, exclusiv din plictiseala de a suporta o tiranie de care nu e nimeni vinovat.

Noiembrie

CAPITOLUL ÎNTÎI

SMERITA
(Povestire fantastică)

Din partea autorului.

Cer scuze cititorilor mei că de data aceasta în locul *Jurnalului* în forma lui obişnuită nu dau decît o povestire. Dar am fost într-adevăr ocupat cu povestirea asta cea mai mare parte a lunii. În orice caz, rog cititorul să fie îngăduitor.

Acum despre povestire. Am denumit-o fantastică, deşi eu însumi o socotesc reală în gradul cel mai înalt. Fantasticul, însă, există cu adevărat aici — e în forma însăşi a povestirii, ceea ce şi găsesc necesar să explic în prealabil.

Toată problema constă în faptul că nu e nici povestire şi nici jurnal. Închipuiţi-vă un soţ, în casa căruia, pe masă, se află soţia lui, o sinucigaşă, care, cu cîteva ceasuri în urmă, s-a aruncat pe fereastră. El e tulburat şi n-a apucat încă să-şi adune gîndurile. Umblă prin camere şi caută să înţeleagă cele întîmplate, „să-şi pună gîndurile la punct". Şi mai e şi un ipohondru înrăit, din cei care vorbesc de unul singur. Ei, şi vorbeşte de unul singur, îşi povesteşte întîmplarea, caută să şi-o clarifice. În ciuda unei consecvenţe aparente, se contrazice de cîteva ori, şi ca logică şi ca sentimente. Se justifică, o acuză, se lansează în explicaţii lipsite de noimă ; aici dai şi de o gîndire şi de o simţire grosolană, dar şi de un sentiment profund. Puţin cîte puţin, îşi *clarifică* cele întîmplate şi-şi „pune gîndurile la punct." Un şir de amintiri stîrnite de el îl conduc, în

fine, la *adevăr* și adevărul îi înalță irezistibil gîndirea și simțirea. Spre sfîrșit se schimbă chiar și tonul povestirii, în raport cu începutul ei haotic. Adevărul i se relevă nefericitului destul de clar și de conturat, cel puțin pentru el însuși.

Asta e tema. Evident, procesul povestirii durează cîteva ceasuri cu pauze și intermitențe și într-o formă incoerentă : ba vorbește de unul singur, ba se adresează parcă unui ascultător nevăzut, un fel de judecător. Dar așa se întîmplă întotdeauna în realitate. Dacă un stenograf ar fi putut să-l asculte și să-l înregistreze, ar fi ieșit ceva mai primitiv, mai nefinisat decît la mine, dar, după cîte mi se pare, ordinea psihologică ar fi rămas aceeași. Ei bine, această ipoteză a stenografului (după care aș fi prelucrat cele înregistrate) constituie tocmai ceea ce numesc eu fantastic în povestirea asta. În parte, însă, lucruri asemănătoare au mai fost admise în artă. Victor Hugo, de pildă, în capodopera sa *Ultima zi a unui condamnat la moarte* a utilizat aproape același procedeu și, deși n-a vorbit de stenograf, a admis un lucru și mai neverosimil, presupunînd că un condamnat la moarte poate (și are și timp) să-și scrie jurnalul nu numai în cea din urmă zi a vieții, dar chiar și în cel din urmă ceas și, literalmente, chiar și în cel din urmă minut. Dacă, însă, nu și-ar fi permis această fantezie, n-ar fi existat nici opera — cea mai reală și cea mai adevărată dintre toate pe care le-a scris.

I

Cine am fost eu și cine a fost ea

...Ei, da, cît mai e aici — totul mai e încă în regulă, mai mă apropii și mă uit la ea într-una ; dar mîine au s-o ducă și cum am să rămîn de unul singur ? Ea e acum în sală, pe masă — s-au pus două mese de joc cap la cap, iar coșciugul o să-l aducă mîine, unul alb, din mesteacăn alb, dar nu asta am vrut să zic... Tot umblu și umblu și vreau să-mi clarific asta. Uite că s-au scurs șase ceasuri de cînd tot vreau să mă dumiresc și tot nu apuc să-mi adun gîndurile. Asta e că eu tot umblu și umblu și umblu... Uite cum a fost. O să povestesc

pur şi simplu în ordine. (Ordine !) Eu nu sînt scriitor, domnilor, vă daţi seama de asta, ei şi ? — Am să vă povestesc aşa cum înţeleg eu. Asta mă şi îngrozeşte, că înţeleg totul !

Dacă vreţi să ştiţi, adică dacă e s-o luăm chiar de la început, ea venea la mine pur şi simplu să-şi amaneteze lucrurile ca să-şi poată plăti anunţurile din *Golos* — că, uite, aşa şi aşa, că e guvernantă, că e gata să plece şi în provincie şi să dea şi lecţii la domiciliu etc. etc. Asta a fost chiar la început şi sigur că n-am deosebit-o de altele : venea şi ea ca toţi ceilalţi, mă rog, şi aşa mai departe. Pe urmă am început s-o deosebesc. Era aşa, blonduţă, destul de înaltă, cu mine a fost întotdeauna stîngace, de parcă se fîstîcea (cred că era la fel cu toţi străinii şi, sigur, pentru ea era tot aia, că eram eu, că era altul, vreau să spun dacă e să mă iei ca om şi nu ca zălogar). Cum îşi lua banii, se întorcea imediat şi pleca. Şi totul pe tăcute. Alţii se tot ceartă, se roagă, se tîrguiesc ca să le dai mai mult, ea nu, ce-i dai... Cred că mă cam încurc... Da, în primul rînd şi mai întîi de toate m-au uimit lucrurile ei : nişte cercei de argint, auriţi, un medalion prăpădit, lucruri de trei parale. Ştia şi singură că nu fac doi bani, dar vedeam pe faţa ei că pentru ea au o mare valoare şi, într-adevăr, asta e tot ce i-a rămas de pe uma părinţilor, am aflat-o mai tîrziu. O singură dată mi-am permis să zîmbesc ironic de lucrurile ei. Adică, vedeţi dumneavoastră, nu-mi permit asta niciodată, cu clienţii am un ton de gentleman : vorbe puţine, politeţe şi severitate. „Severitate, severitate, severitate". Dar ea şi-a permis să aducă nişte rămăşite (chiar aşa) dintr-o scurtă veche de iepure, nu m-am abţinut şi i-am zis ceva, un fel de spirit. Maică, ce s-a aprins. Avea nişte ochi albaştri, mari, gînditori, dar cum s-a mai aprins ! N-a zis nici o vorbă, şi-a luat „rămăşiţele" şi s-a dus. Ei, atunci am remarcat-o pentru prima dată într-un mod *special* şi m-am şi gîndit la ea în sensul ăsta, adică tot în mod special. Da : mi-amintesc încă o impresie, adică, dacă vreţi, pe cea mai importantă, o sinteză a tuturor : că e teribil de tînără, atît de tînără, de parcă ar avea paişpe ani. Şi totuşi pe atunci nu mai avea decît trei luni şi împlinea şaişpe ani. Dar nu asta am vrut să spun şi nu asta era sinteza. A doua zi a venit din nou. Am aflat mai tîrziu că a fost cu scurta şi la Dobronravov şi la Moser, dar ăia în afară de aur nu primesc nimic şi nici n-au stat de vorbă. Eu, însă, am primit odată o camee de la ea (una prăpădită) şi, după ce m-am

gîndit, cît m-am gîndit, m-a cuprins mirarea : în afară de aur şi de argint nu primesc nici eu nimic, iar de la ea am luat o camee. Ăsta a fost cel de al doilea gînd despre ea, o ţin bine minte.

De data asta, adică după ce a fost la Moser, mi-a adus un ţigaret de chihlimbar — o chestie aşa şi aşa, de amator, n-are nici o circulaţie la noi, că la noi ori e aur, ori nimic. Şi fiindcă veni după revolta de ieri, am primit-o cu severitate. Cînd sînt sever, sînt rece. Totuşi cînd i-am dat cele două ruble, n-am putut să mă abţin şi i-am zis, chipurile, puţin enervat : „o fac numai pentru *dumneata,* Moser n-o să-ţi ia obiectul". Cuvîntul *pentru dumneata* l-am subliniat în mod special şi într-un *sens anume.* Eram furios. Ea s-a aprins din nou, cînd îi ziceam asta : *pentru dumneata,* dar n-a scos o vorbă, n-a aruncat banii, i-a luat — eh, sărăcie, sărăcie ! Dar cum s-a mai aprins ! Mi-am dat seama c-am înţepat-o. Iar după ce-a ieşit, îmi pun deodată o întrebare : „Şi chiar face triumful ăsta două ruble ?" He-he-he ? Ţin minte că mi-am pus întrebarea asta exact de două ori : „Chiar face ? Chiar face ?" Şi, rîzînd, mi-am răspuns într-un sens pozitiv. Tare m-am mai înveselit atunci. Dar nu era un sentiment rău : am făcut-o gîndit, cu intenţie, am vrut s-o încerc, că au început nişte gînduri despre ea. Asta a fost cel de al treilea gînd *special* despre ea.

...Ei, şi de atunci a început totul. Se înţelege că am căutat să aflu pe căi ocolite toate împrejurările şi am aşteptat-o cu o mare nerăbdare. Că am presimţit că o să vină repede. Cum veni, începui o discuţie amabilă cu o politeţă neobişnuită. Că sînt şi eu bine educat şi am maniere. Hm. Atunci mi-am dat seama că e bună şi smerită. Ăştia bunii şi smeriţii nu rezistă prea mult şi deşi nu ţi se dezvăluie cine ştie ce, nu se pricep să scape de discuţie : răspund scurt, dar răspund, şi cu cît mergi mai departe, îţi răspund mai mult, numai să nu oboseşti, dacă ai nevoie de asta. Sigur că nu mi-am explicat nimic atunci. Despre *Golos* şi despre celelalte am aflat mai tîrziu. Pe atunci îşi publica anunţurile cu ultimii ei bani, la început, sigur, o lua mai de sus „cică o guvernantă, acceptă şi provincia, condiţiile să fie trimise în plic", şi pe urmă : „accept orice, să dau lecţii, să fiu şi domnişoară de companie, să am grijă şi de gospodărie, şi de o bolnavă, mă pricep şi la cusut" etc., etc., mă rog, lucruri cunoscute ! Sigur la toate astea se adăugau fel de fel de abţibilduri, iar la urmă de tot, cînd treaba a devenit

disperată, a fost de acord să fie și „fără salariu, numai pentru pîine". Ei, nu, nu și-a găsit slujbă ! Mi-am zis atunci s-o mai încerc pentru ultima dată : iau *Golosul* de azi și-i arăt un anunț : „Persoană tînără, orfană, caut loc de guvernantă la copii mici, de preferință la un văduv. Pot să ajut și la gospodărie".

— Vezi, asta a apărut dimineața, iar pînă seara sînt sigur că și-a găsit slujbă. Așa trebuie să scrii anunțurile !

Iar s-a aprins, i-au scăpărat ochii, mi-a întors spatele și a plecat imediat. Mi-a plăcut foarte mult. Dar eram sigur pe atunci și nu-mi era frică de nimic : n-o să-i primească nimeni țigaretele. Și ea nu mai avea nici țigaretele. Așa a și fost, vine după două zile, palidă, emoționată — mi-am dat seama că i s-a întîmplat ceva acasă și chiar că i s-a întîmplat. O să spun imediat ce i s-a întîmplat, acum vreau numai să-mi aduc aminte ce grozav am fost atunci și cum am crescut în ochii ei. Chestia a fost, că ea a adus icoana aceea (s-a hotărît s-o aducă)... Ah, vă rog să mă ascultați ! Vă rog, să mă ascultați ! Atunci, de fapt, începuse, că eu tot o încurcam... Chestia e că vreau să-mi amintesc totul, orice mărunțiș, orice punctișor. Tot vreau să-mi adun gîndurile și nu pot, iar punctele astea, punctele...

Icoana Maicii Domnului. Maica Domnului cu pruncul, o icoană de casă, de familie, veche, cu ferecătură din argint aurit — face, ei, vreo șase ruble face. Văd că ține mult la icoană, o depune toată, fără să-i scoată ferecătura. Îi zic : mai bine ai scoate ferecătura, iar icoana s-o iei cu dumneata, totuși e icoană, parcă n-ar merge.

— De ce, n-aveți voie ?

— Ei nu, nu că n-avem voie, dar poate că dumneata...

— Ei, bine, scoate-o.

— Știi ce, n-am s-o scot, am să pun icoana acolo, în dulăpior, îi spusei, după ce mă gîndii puțin — împreună cu celelalte icoane, sub candelă (de cînd am deschis casa de amanet, candela o aveam mereu aprinsă) și-o să-ți dau pur și simplu zece ruble.

— N-am nevoie de zece, dă-mi cinci, am s-o răscumpăr neapărat.

— Zici că zece nu vrei ? Icoana face zece ruble, adăugai eu, după ce am văzut că iar i s-au aprins ochișorii. N-a zis nimic. I-am adus cinci ruble.

— Nu trebuie să dispreţuieşti pe nimeni, am fost şi eu strîns cu uşa, şi mai rău încă, şi dacă acum mă vezi că mă ocup cu asta... după toate alea pe care le-am păţit...

— Te răzbuni pe societate ? Da ? m-a întrerupt ea deodată cu un zîmbet destul de caustic, în care era, de altfel, multă nevinovăţie (vreau să spun, ceva general, pentru că pe atunci nu mă deosebeam în ochii ei de fel de ceilalţi, aşa că a spus-o aproape cu blîndeţe). Aha ! mă gîndii eu, de-astea-mi eşti, îţi scoţi ghearele, eşti cu tendinţa asta nouă.

— Vezi, îi răspund eu imediat, mai în glumă, mai misterios : „Sînt parte din cea parte a întregului, ce rău-l vrea, dar face binele..."

M-a privit repede şi cu multă curiozitate, cu o curiozitate în bună măsură copilărească :

— Stai puţin... Ce idee e asta ? De unde e ? Am auzit-o undeva...

— Nu-ţi bate capul, aşa i se prezintă Mefisto lui Faust. Ai citit *Faust ?*

— Nu... nu prea atent.

— Adică, nu l-ai citit de loc. Trebuie să-l citeşti. Văd pe buzele dumitale o cută ironică. Te rog să nu crezi că am chiar atît de puţin gust, ca să mă recomand în chip de Mefisto, ca să-mi ascund rolul meu de zălogar. Zălogarul e zălogar. Cunoaştem.

— Eşti un om cam ciudat... N-am vrut de loc să spun ceva, care...

Ar fi vrut să spună : Nu m-am aşteptat să fii un om cultivat, dar n-a spus, eu, însă, ştiam că ea la asta s-a gîndit ; teribil i-am mai plăcut.

— Vezi, îi remarcai eu, în orice domeniu se pot face lucruri bune. Nu vorbesc, desigur, despre mine, să zicem că eu în afară de alea rele nu mai fac nimic, dar...

— Sigur, lucrurile bune le poţi face în orice loc, zise ea, privindu-mă repede şi pătrunzător. „Chiar în orice loc", adăugă ea brusc.

O, mi le amintesc pe toate, toate clipele astea ! Vreau să mai adaug că atunci cînd tineretul ăsta, tineretul ăsta adorabil, vrea să spună ceva inteligent şi pătrunzător, pe figura lui apare prea clar şi naiv că „uite-ţi zic acum ceva inteligent şi pătrunzător" şi asta nu din orgoliu, cum se întîmplă cu alde

noi, dar vezi că ea însăşi apreciază teribil toate astea, şi crede în ele, şi le respectă, şi gîndeşte că toată lumea le respectă exact cum le respectă şi ea. O sinceritate ! Cu asta şi cîştigă. Şi cît farmec aveau toate astea la ea !

Ţin minte, n-am uitat nimic ! Cum ieşi, mă hotărîi imediat. În aceeaşi zi m-am dus să fac ultimile cercetări şi am aflat tot restul de dedesubturi despre ea, dedesubturi, zic, că pe celelalte le ştiam pe toate de la Lukeria, care lucra atunci la ei şi pe care o iscodisem cu cîteva zile în urmă. Dedesubturile astea erau atît de îngrozitoare, că nu pricep cum mai putea să rîdă, cum a făcut-o acum, şi să se intereseze de cuvintele lui Mefisto, cînd trăia în halul ăsta. Tinereţea ! Chiar aşa mă gîndii atunci la ea, cu mîndrie şi bucurie, pentru că e şi ceva generos aici : că, uite, mă aflu pe marginea prăpastiei, dar cuvintele marelui Goethe tot strălucesc. Tineretul e întotdeauna generos, chiar dacă o ia razna. Vreau să spun, că nu vorbesc despre ea, nu numai despre ea. Şi principalul e că mă şi uitam pe atunci la ea, de parcă ar fi fost *a mea,* şi nu mă îndoiam de puterea mea. Ştiţi, e un gînd teribil de voluptos, cînd nu te mai îndoieşti, adică.

Dar nu ştiu ce-i cu mine. Dacă o ţin aşa, cînd le mai adun pe toate ? Mai repede, mai repede — nu e vorba de asta, Dumnezeule !

II

Cererea în căsătorie.

„Dedesubturile" pe care le-am aflat despre ea, am să le explic într-un cuvînt : tatăl şi mama ei muriseră de mult, cu vreo trei ani înainte, iar ea a rămas la nişte mătuşi aiurite. Adică, dacă zici că-s aiurite, n-ai zis nimic. O mătuşă e văduvă, cu o mulţime de copii, şase, cealaltă a rămas fată bătrînă, rea. Amîndouă-s rele. Tatăl ei fusese funcţionar, dar dintre cei mărunţi, nobil, dar cu titlul netransmisibil, — într-un cuvînt — totul îmi venea la socoteală. Veneam ca dintr-o societate înaltă : oricum eram căpitan în retragere al unui

regiment strălucit, nobil prin origine, un om independent etc. Iar că aveam o casă de credit, mătuşile nu puteau să se uita la asta decît cu respect. La mătuşi a trăit timp de trei ani ca o sclavă şi totuşi şi-a dat examenul undeva — a reuşit s-o facă, s-a smuls din truda zilnică şi nemiloasă şi înseamnă şi asta ceva în tendinţa ei spre elevaţie şi nobleţe ! Eu de ce voiam să mă însor ? Dar mă doare-n cot de mine, despre asta mai tîrziu... Despre asta e vorba ? ! Pe copiii mătuşii îi învăţa carte. cosea rufăria, şi pe urmă nu numai atît, dar, bolnavă de piept, mai spăla şi duşumelele. Şi o bătea, uite-aşa, şi-i scoteau ochii pentru o bucăţică de pîine. Şi pînă la urmă au vrut s-o şi vîndă. Ptiu, săr peste murdăria detaliilor. Pe urmă mi-a povestit ea totul în amănunt. Toate astea le-a urmărit timp de un an de zile un negustor vecin, unul gras, nu era un negustor oarecare — avea două prăvălii de coloniale ; două neveste a şi apucat să vîre în mormînt şi acum o căuta pe a treia şi uite-aşa a dat peste ea : „Liniştită e, în sărăcie a trăit, că eu pentru orfani mă însor". Chiar avea orfani. A cerut-o de nevastă, a început să discute cu mătuşile şi mai avea şi cincizeci de ani ; a apucat-o groaza. Atunci începu să vină la mine pentru anunţurile din *Golos*. La urmă, le-a rugat pe mătuşi să-i lase măcar un pic de timp ca să se gîndească. I-au dat timpul ăla, dar atît, şi-au început s-o mănînce. „Nici noi nu ştim ce să băgăm în burtă şi mai avem şi o gură-n plus". Toate astea le şi aflasem, şi în ziua aceea, după discuţia de dimineaţă, m-am şi hotărît. De cu seară venise negustorul, adusese de la prăvălie un funt de bomboane de o jumătate de rublă ; ea şedea cu el, iar eu am chemat-o din bucătărie pe Lukeria şi i-am zis să se ducă la ea şi să-i spună încet că sînt la poartă şi vreau să-i spun ceva care nu suferă nici o amînare. Am rămas mulţumit de mine. Şi, în general, toată ziua am fost foarte mulţumit.

Chiar acolo la poartă — cum era ea uimită, măcar şi de faptul că am chemat-o — faţă de Lukeria i-am spus că am să fiu fericit şi onorat, dacă... În al doilea rînd, ca să nu se mire de maniera mea că-i vorbeam la poartă, i-am zis, vezi Doamne, „sînt un om deschis şi am studiat cum stau lucrurile". Nu trăgeam minciuni, că-s deschis. Dar n-are nici o importanţă acum. Îi vorbeam nu numai decent, ca să se vadă omul bine educat, dar şi original, şi ăsta e lucrul cel mai important. Şi ce, e un păcat să recunoşti asta ? Vreau să mă judec şi mă

şi judec. Trebuie să vorbesc pro şi contra şi asta şi fac. Îmi făcea plăcere şi mai tîrziu să-mi amintesc asta, deşi e o prostie, i-am zis direct atunci, fără nici un fel de jenă, că în primul rînd, nu sînt prea talentat, nu sînt prea deştept şi, poate, nici prea bun, că sînt un egoist destul de ieftin (expresia asta o ţin minte, am compus-o pe drum şi am rămas mulţumit) şi că s-ar putea foarte bine să mai am trăsături neplăcute şi în alte privinţe. Toate le-am spus cu un fel de mîndrie, se ştie cum se spune asta. Am avut, sigur, atîta bun simţ, că după ce mi-am dezvăluit, nobil, cusururile, să nu mă apuc să-mi proclam calităţile : „în schimb am asta şi asta şi aia şi ailaltă". O vedeam că-i era încă îngrozitor de frică, dar n-am slăbit-o nici un pic, mai mult cum am văzut-o că se teme, am zis-o şi mai tare, i-am spus direct că sătulă o să fie, dar că rochii scumpe, teatre, baluri, asta nu, poate mai tîrziu, după ce-mi realizez scopul. Tonul ăsta sever m-a pasionat. I-am mai zis, şi pe cît se poate mai printre altele, că dacă mă şi ocup de ce mă ocup, adică dacă am casa asta, e numai pentru că urmăresc un singur scop, că există o anume împrejurare... Dar am avut dreptul să-i vorbesc aşa : am avut într-adevăr scopul meu şi a existat într-adevăr împrejurarea. Staţi, domnilor, sînt primul care am urît casa asta toată viaţa mea, dar, deşi e caraghios să-ţi vorbeşti singur cu nişte fraze misterioase, „mă răzbunam într-adevăr pe societate", într-adevăr, într-adevăr, într-adevăr ! Aşa că ironia de dimineaţă cu privire la faptul că eu „mă răzbun" era nedreaptă. Adică, vedeţi dumneavoastră, dacă i-aş fi zis direct : „Da, mă răzbun pe societate" şi ar fi izbucnit în rîs cum a făcut-o dimineaţa, ar fi ieşit într-adevăr caraghios. Dar, mai pe departe, cu nişte vorbe misterioase, s-a dovedit că imaginaţia poate fi cumpărată. Şi în plus pe atunci nu-mi era frică de nimic : ştiam că de negustorul gras îi era în orice caz mai silă decît de mine şi că eu, aşa cum stăteam lîngă poartă, apăream ca un eliberator. Că asta înţelegeam eu. O, ce bine înţelege omul ticăloşia. Dar era chiar o ticăloşie ? Cum poţi să judeci omul într-o situaţie din asta ? Că o iubeam chiar de pe atunci, nu ?

Staţi puţin : bineînţeles că nu i-am scăpat nici un cuvînt despre binefacere : *„mie* mi se face un bine, nu dumitale". Am şi zis-o, n-am putut să mă abţin, şi poate că a ieşit stupid, am văzut o cută fugară pe faţa ei. Dar în ansamblu am cîştigat

hotărît. Staţi puţin, dacă e să amintesc toată murdăria asta, atunci să pomenesc şi de ultima porcărie — stăteam acolo şi-mi umbla prin minte : eşti înalt, zvelt, bine educat şi, în fine, dacă e s-o spunem fără fanfaronadă — eşti un bărbat bine. Uite asta-mi juca în cap. Bineînţeles că ea mi-a spus da, chiar acolo, lîngă poartă. Dar... dar trebuie să adaug ceva : tot acolo, la poartă, ea s-a gîndit mult înainte de a-mi spune *da*. S-a gîndit aşa de mult, aşa de mult, că era s-o întreb : „ei bine ?" — şi chiar nu m-am abţinut şi am întrebat-o cu mult şic : „Ei bine, domnişoară ?"

— Staţi, puţin, mă gîndesc.

Şi avea o feţişoară atît de serioasă, că puteam să-mi fi dat seama de atunci ! Iar eu mă simţeam jignit : „că stă să aleagă între mine şi negustorul ăla ?" O, cum nu înţelegeam pe atunci ! N-am înţeles nimic, nimic atunci ! Pînă astăzi n-am înţeles ! Ţin minte, cînd plecam, Lukeria a venit în fugă după mine, m-a oprit în drum şi mi-a spus dintr-o suflare : „O să te răsplătească Dumnezeu, domnule, că o iei pe domnişoara noastră dragă, numai să nu-i zici asta, e mîndră".

Foarte bine că e mîndră ! Mie poate că-mi plac femeile mîndre. Femeile mîndre sînt bune mai ales atunci... atunci cînd nu te mai îndoieşti de puterea ta asupra lor, da ? O, om josnic şi stupid. Dar ştiţi, atunci cînd stătea lîngă poartă şi se gîndea ca să-mi zică da, iar eu mă tot miram, ştiţi că i-ar fi putut să-i treacă prin cap şi un gînd din ăsta : „Dacă şi aici şi acolo e vorba de o nenorocire, nu e mai bine s-o aleg pe cea mai rea, adică pe negustorul gras, să mă omoare mai repede în bătaie cînd o fi beat !" Hm ? Cum credeţi, putea să se gîndească la asta ?

Nici acum nu pricep, nici acum nu pricep nimic ! Chiar acum am spus că putea să aibă gîndul ăsta, adică din două nenorociri s-o aleagă pe cea mai rea, adică să-l aleagă pe negustor ? Şi cine a fost atunci mai rău pentru ea — eu sau negustorul ? Negustorul sau cămătarul care-l citase pe Goethe ? Asta e o întrebare ! Ce întrebare ? Nici asta nu eşti în stare să înţelegi : răspunsul zace pe masă, iar tu mai vorbeşti de întrebare ! Şi mă doare-n cot de mine ! Nu de mine e vorba... Dar apropo, ce e important pentru mine acum — că e vorba sau că nu e vorba de mine ? Asta nu pot s-o rezolv de loc. Mai bine m-aş culca. Mă doare capul...

III

Cel mai nobil dintre oameni, dar nici eu nu cred în asta.

N-am putut să adorm. Ce să adorm, îmi bate nu ştiu ce puls în cap. Aş vrea să înţeleg totul, toată murdăria asta. O, murdărie ! O, din ce murdărie am scos-o atunci ! Că ar fi trebuit să înţeleagă asta, să-mi aprecieze gestul ! Îmi plăceau pe atunci tot felul de idei, că, de pildă, am patruş'unu de ani, iar ea n-are decît şaişpe. Asta avea mult farmec pentru mine, sentimentul inegalităţii e teribil de savuros, teribil de savuros.

Am vrut, de pildă, să fac o nuntă *à l'anglaise,* adică numai şi numai în doi, cel mult cu doi martori, dintre care unul să fie Lukeria şi pe urmă să ne suim imediat în tren şi să mergem, să zicem, la Moscova (unde chiar s-a întîmplat să am o treabă) ; la hotel, pentru vreo două săptămîni. Ea n-a fost de acord, nu mi-a dat voie şi a trebuit să le fac vizite mătuşilor cu tot respectul, ca la neamurile de la care o iau de nevastă. I-am cedat şi mătuşile şi-au primit toate cele de cuviinţă. Le-am dat javrelor şi cîte o sută de ruble şi le-am promis, fără să-i spun nimic, bineînţeles, că n-am s-o jignesc cu situaţia ei precară. Mătuşile s-au făcut imediat blînde ca nişte mieluşei. A fost o discuţie şi cu zestrea : ea n-avea nimic, aproape chiar nimic, dar nici nu voia nimic. Am reuşit totuşi să-i demonstrez că nimic de tot nu se poate şi i-am făcut eu zestrea, altul cine era s-o facă ? Diversele mele idei, însă, am apucat să i le transmit de pe atunci, ca să le ştie, cel puţin. Poate că m-am şi grăbit. Principalul e că de la bun început, oricît s-a ţinut ea de tare, întîmpinase cu dragoste, mă primise, cînd o vizitam seara, cu entuziasm, îmi povestise cu gînguritul ei (fermecătorul gîngurit al inocenţei) toată copilăria ei, despre casa părintească, despre tatăl şi mama ei. Dar i-am tăiat toată încîntarea asta. Asta era ideea mea. Entuziasmul îl întîmpinam cu tăcere, o tăcere binevoitoare, sigur... şi totuşi şi-a dat seama în curînd că e o diferenţă între noi şi că eu sînt o enigmă. Şi mai ales că am şi vrut să par o enigmă ! Şi poate tocmai pentru a crea enigma am şi făcut toată prostia asta ! În primul rînd, a fost vorba de severitate, cu severitatea asta am şi adus-o în casă. Într-un cuvînt, pe atunci, cu toate că eram mulţumit, am creat un sistem întreg. O, fără nici un efort, s-a făcut de la sine. Altfel nici nu se putea şi am fost

obligat să creez sistemul ăsta din pricina unei împrejurări teribile — dar ce tot mă calominez eu ! A fost un sistem autentic. Ei, bine, auziţi, dacă tot e să judeci omul, atunci s-o faci în cunoştinţă de cauză. Ascultaţi. Nu ştiu cum să-ncep, că e foarte dificil. Vedeţi dumneavoastră, „tineretul", de pildă, dispreţuieşte banii — atunci am tras pe bani, am apăsat pe bani. Am tras aşa de tare, că a început să fie tot mai tăcută şi mai tăcută. Făcea ochii mari, mă privea, mă asculta şi nu spunea nimic. Vedeţi dumneavoastră, tineretul e generos, vreau să spun tineretul bun e generos şi entuziast, dar nu e prea tolerant, cum e ceva, dă-i cu dispreţul. Iar eu am vrut să fie multă largheţe, am vrut să-i inoculez largheţa asta drept în inimă, s-o inoculez în aşa fel, încît să-i influenţez ochii inimii, nu-i aşa ? Să iau un exemplu mizerabil : cum aş fi putut să-i explic, de pildă, unei fiinţe ca ea, casa mea de credit ? Sigur că n-am început să vorbesc direct despre asta, pentru că ar fi ieşit că-mi cer iertare pentru casa de credit, am luat-o, ca să zic aşa, pe mîndrie, am vorbit tăcînd. Sînt un maestru în a vorbi tăcînd şi am trăit adevărate tragedii în tăcere. O, am fost atît de nefericit... Am fost aruncat de toată lumea, aruncat şi uitat şi nimeni, nimeni nu ştie asta ! Şi deodată fata asta de şaişpe ani a aflat fel de fel de detalii despre mine, de la nişte ticăloşi, şi şi-a spus că ştie totul şi cînd colo lucrul cu adevărat esenţial a rămas aici, în pieptul acestui om ! Tăceam într-una şi mai ales, dar mai ales tăceam cu ea, chiar pînă-n ziua de ieri — de ce tăcusem ? Că sînt mîndru. Am vrut să afle singură, fără mine şi după istorisirile ticăloşilor, *să-şi dea seama singură* ce-i cu omul acesta şi să-l înţeleagă ! Primind-o în casa mea, am vrut să mă bucur de o stimă deplină. Am vrut ca ea să stea în faţa mea şi să se roage pentru suferinţele mele, meritam s-o facă. O, fusesem întotdeauna un om mîndru, am vrut întotdeauna ori totul ori nimic. Ei, tocmai de aia că nu umblam cu jumătăţi de măsură în fericire şi că voiam totul, tocmai de aia am fost obligat să procedez aşa : „dă-ţi singură seama şi preţuieşte-mă !" Că, trebuie să fiţi de acord şi dumneavoastră, dacă m-aş fi apucat să-i explic şi să-i sugerez, s-o dau cotită şi să-i cerşesc stima, era acelaşi lucru ca şi cum i-aş fi cerut de pomană... Dar... dar ce-mi veni să vorbesc despre asta !

E stupid, e stupid, e stupid şi încă o dată e stupid ! I-am explicat atunci direct şi fără milă (insist pe chestia asta, că a

fost fără milă), în două vorbe, că generozitatea tineretului e un lucru minunat, dar că nu face o para chioară. De ce nu face ? Pentru că se obţine ieftin, fără să treci prin viaţă, că nu-s, ca să zic aşa, decît „impresiile prime ale vieţii", dar ia să vă văd eu la greu ! Generozitatea ieftină e uşor s-o ai, şi chiar să-ţi dai şi viaţa şi asta e ieftin, pentru că e vorba că-ţi fierbe sîngele şi-s forţe multe, şi doreşti cu atîta patimă frumosul ! Ei, nu, luaţi o faptă generoasă, grea, liniştită, neauzită, fără sclipici, cu calomnie, unde-s multe jertfe şi nu-i nici un pic de glorie, unde dumneata, un om strălucitor, ai să fii arătat tuturor ca un ticălos, în timp ce dumneata eşti cel mai cinstit om de pe pămînt, încercaţi voi să faceţi o faptă din asta, ei, bine, o să daţi înapoi ! Iar eu, eu toată viaţa mea n-am făcut decît să port o faptă ca asta. Mai la început s-a pornit pe discuţie, pe urmă însă începu să tacă, şi chiar de tot, făcea numai nişte ochi îngrozitor de mari, ştiţi, mari de tot şi atenţi. Şi... în afară de asta am văzut deodată un zîmbet, neîncrezător, tăcut, rău. Cu zîmbetul ăsta am şi adus-o în casa mea. E adevărat că nici nu mai avea unde să meargă...

IV

Tot planuri şi planuri.

Cine a început primul atunci ?

Nimeni. Lucrurile s-au pornit singure de la primul pas. Am spus că am introdus-o în casă cu toată severitatea, dar chiar de la primul pas am mai muiat lucrurile. Cînd eram încă logodiţi i s-a explicat că ea se va ocupa de primirea gajurilor şi de plata banilor şi ea n-a spus nimic la asta (vă rog să reţineţi). Mai mult, s-a apucat de treabă chiar cu sîrguinţă. Ei bine, casa, mobila, totul a rămas, desigur, ca-nainte. Era un apartament din două camere : una era o sală mare, acolo unde era despărţitura cu casa, cealaltă era tot mare, camera noastră comună, tot aici era şi dormitorul. Aveam o mobilă săracă, pînă şi măturile o aveau mai bună. Icoana cu candela erau în sala unde era dulapul, cu cîteva cărţi şi cu banii, cheile le ţineam eu, ei şi încolo — pat, mese, scaune. Încă de pe cînd

eram logodiţi, i-am spus că cheltuielile de gospodărie, adică pentru hrana mea, a ei şi a Lukeriei, pe care am ademenit-o la mine, se fixează la o rublă pe zi şi nici un ban mai mult : „Eu, zic, trebuie să strîng treizeci de mii în trei ani şi altfel n-am cum să fac". Nu mi-a zis nimic, dar am mai adăugat singur treizeci de copeici. La fel şi cu teatrul. Tot cînd am fost logodiţi, i-am spus că n-o să fie nici un fel de teatru şi totuşi am hotărît să mă duc o dată pe lună la teatru şi să iau nişte locuri ca lumea — fotolii rezervate. Ne duceam împreună, am fost de trei ori, am văzut *Goana după fericire* şi *Păsările cîntătoare,* cred. (O, nu contează, nu contează !) Plecam în tăcere şi ne întoarcem în tăcere. De ce, de ce ne-am apucat să tăcem chiar de la început ? Că la început nu ne certam, şi totuşi tăcerea era tăcere. Ea, mi-aduc aminte, îmi tot arunca cîte o privire şi cum am observat chestia asta mi-am şi sporit tăcerea. E drept, eu am fost ăla care am tras tare pe tăcere şi nu ea. Din partea ei a mai fost un elan o dată sau de două ori, a sărit să mă îmbrăţişeze, întrucît, însă, elanurile erau maladive, isterice, iar eu aveam nevoie de o fericire fermă, însoţită de respect, am primit cu răceală elanurile. Şi am avut şi dreptate : de fiecare dată după elanuri se lăsa cu ceartă.

Adică nu ne certam, de fapt, dar domnea tăcerea, iar ea avea o înfăţişare tot mai sfidătoare. „Revoltă şi independenţă", asta era, numai că ea nu ştia s-o facă. Da, faţa asta sfioasă, devenea tot mai sfidătoare şi mai sfidătoare. Vă rog să mă credeţi că i se făcea tot mai silă de mine, că am experienţă. Iar că îşi ieşise din fire cu elanurile, în asta nu era nici o îndoială. Ei, cum se poate, de pildă, că după ce ai ieşit din murdăria şi din mizeria aia, după spălatul duşumelelor, să începi să strîmbi din nas la sărăcia noastră ! Vedeţi dumneavoastră, nu era vorba de sărăcie, ci de economie, iar unde trebuia făceam chiar lux, cu rufăria, de pildă, cu curăţenia. Am crezut întotdeauna că o nevastă este cucerită de curăţenia bărbatului. De altminteri, ea nu strîmba din nas la sărăcia mea, ci la aşa-zisa zgîrcenie la economii — „îşi are, cică, scopurile lui, vrea să-şi demonstreze caracterul". La teatru a renunţat deodată ea singură. Şi cuta aia ironică se făcea tot mai adîncă şi mai adîncă... iar eu tot îmi spoream şi-mi spoream tăcerea.

Doar n-o să mă apuc să mă justific, nu ? Principalul era casa de credit. Mă rog, ştiam că o femeie, mai ales una de

şaişpe ani, nu poate să nu se supună întru totul bărbatului. Femeile sînt lipsite de originalitate, asta e o axiomă, şi chiar şi acum, chiar şi acum e o axiomă! Şi ce dacă zace acolo în sală : adevărul e adevăr şi în chestia asta nici Mille [97] nu poate să facă nimic! Iar o femeie care iubeşte, o, o femeie care iubeşte va adora chiar şi viciile, chiar şi crimele fiinţei iubite! Nici el n-o să găsească pentru crimele sale justificările pe care o să i le găsească ea. Asta e generos, dar nu e original. Pe femei le-a pierdut doar lipsa de originalitate. Şi, vă mai zic o dată, şi ce dacă mi-o arătaţi acolo pe masă? Ce, asta e original că e acolo pe masă? O-o!

Ascultaţi : de dragostea ei eram convins pe atunci. Că mi se arunca şi atunci în braţe. Înseamnă că mă iubea, mai precis voia să mă iubească. Da, asta a fost, voia să mă iubească, căuta să iubească. Şi principalul e că nu erau nici un fel de crime pe-aici, pe care ar fi trebuit să le justifice. Îmi spuneţi că-s cămătar şi toată lumea spune la fel. Şi ce dacă-s cămătar? Înseamnă că au fost nişte cauze, dacă pînă şi cel mai generos dintre oameni s-a făcut cămătar. Vedeţi, domnilor, e o idee... vreau să spun că dacă e să rosteşti cîte o idee, s-o spui cu vorbe, iese îngrozitor de stupid. Că ţi se face şi ţie ruşine. Şi de ce? Aşa. Pentru că sîntem cu toţii nişte ticăloşi şi nu suportăm adevărul sau nu mai ştiu eu nimic. Am zis acum — „cel mai generos dintre oameni". E ridicol şi totuşi chiar aşa a şi fost. Că e adevărat, vreau să spun, chiar adevărul adevărat! Da, *am avut dreptul* atunci să vreau să mă asigur şi să deschid o casă de credit : „Voi m-aţi proscris, voi oamenii, adică, m-aţi alungat cu o tăcere dispreţuitoare. La elanul meu pătimaş mi-aţi răspuns jignindu-mă pentru tot restul vieţii. Acum, va să zică, am tot dreptul să mă izolez de voi cu un zid, să-mi adun cele treizeci de mii de ruble şi să-mi sfîrşesc viaţa undeva în sudul Crimeii, printre munţi şi vii, pe moşia mea, cumpărată cu cele treizeci de mii şi, mai ales, departe de voi, dar fără o ură împotriva voastră, cu un ideal în suflet, cu o femeie iubită lîngă inimă, cu familie — dacă mă ajută Cel-de-Sus — şi ajutîndu-i pe ţăranii din împrejurimi." Sigur că e bine că mi le spun toate astea acum mie însumi, că altfel ce putea fi mai stupid decît să i le fi spus toate astea ei? De aici şi tăcerea mîndră, de asta şi perseveram în tăcere. Că ce putea să înţeleagă ea? Şaişpe ani, tinereţea cea dintîi, ce putea ea să înţeleagă din justificările mele, din suferinţele mele? Era nai-

vitate, necunoaşterea vieţii, convingerile ieftine ale tinereţii, orbirea de care suferă „inimile minunate" şi mai ales e casa de credit şi basta (şi parcă aş fi fost un monstru în casa asta de credit, parcă n-a văzut cum mă purtam, luam eu ceva în plus ?) O, cît e de îngrozitor adevărul pe pămînt ! Minunăţia aceasta, smerita aceasta — ea era tiranul, insuportabilul tiran al sufletului meu, călăul meu ! Ar însemna să mă calomniez singur, dacă n-aş spune asta ! Credeţi că n-am iubit-o ? Cine poate să spună că n-am iubit-o ? Vedeţi, aici a fost o ironie, a ieşit cea mai rea ironie a destinului şi a naturii ! Sîntem blestemaţi, viaţa oamenilor, în general, e blestemată ! (Şi a mea în particular !) Acum înţeleg eu că am greşit-o undeva ! Că a fost ceva care n-a ieşit cum trebuie. Totul a fost limpede, planul meu a fost limpede ca cerul : „E aspru, e mîndru şi n-are nevoie de compătimirea morală a nimănui, suferă în tăcere". Şi aşa a şi fost, n-am minţit, n-am minţit ! „O să înţeleagă pe urmă singură că n-a fost decît generozitate, dar că n-a ştiut s-o vadă şi cum o să-şi dea seama de asta, o să mă aprecieze de zece ori mai mult şi-o să se prosterneze, împreunîndu-şi mîinile a rugăciune". Ăsta era planul. Dar am uitat ceva sau am scăpat din vedere. Mi-a scăpat un amănunt. Dar ajunge, ajunge. Şi de cine să mai mă rog acum să mă ierte ? Dacă s-a sfîrşit, s-a sfîrşit. Mai mult curaj, omule, fii mîndru ! Nu eşti tu de vină !...

Ei, bine, o să spun adevărul, n-o să-mi fie teamă să stau faţă-n faţă cu adevărul : *ea* e vinovată, *ea* e vinovată !...

V

Smerita se revoltă

Certurile au început de atunci, cînd i-a venit deodată în cap să dea bani după cum credea ea de cuviinţă, să evalueze lucrurile mai mult decît costă şi de vreo două ori a intrat chiar în dispută cu mine pe tema asta. N-am fost de acord. Şi atunci s-a nimerit căpităneasa aia.

A venit o căpităneasă bătrînă cu un medalion — un cadou de la răposatul ei soţ, un suvenir, se ştie ce-i asta. I-am

dat treizeci de ruble. A început să se vaite amarnic să ne roage să-i păstrăm obiectul — o să-l păstrăm, sigur. Într-un cuvînt, vine după vreo cinci zile să-l schimbe pe o brăţară, care nu făcea nici opt ruble, bineînţeles, că am refuzat-o. Probabil că atunci a ghicit ea ceva după privirea neveste-mi, a venit în lipsa mea şi nevastă-mea i-a schimbat medalionul.

În aceeaşi zi, după ce am aflat, i-am vorbit cu blîndeţe, dar ferm şi logic. Ea şedea pe pat, se uita în jos, şi se juca cu piciorul drept pe covoraş (gestul ei), cu un zîmbet rău pe buze. Atunci, fără să ridic de fel vocea, am anunţat-o liniştit că banii sînt *ai mei,* că am dreptul să privesc viaţa cu ochii *mei* şi că atunci cînd am adus-o în casa mea nu i-am ascuns nimic.

A sărit deodată în picioare, a început să tremure şi, — ce credeţi — a început să dea din picioare ; era o fiară, era o criză, era o fiară în criză. Am înlemnit de uimire, la o ieşire de asta nu m-am aşteptat nicicum. Dar nu m-am pierdut şi nici măcar n-am făcut vreo mişcare şi din nou, cu aceeaşi voce liniştită, am anunţat-o că de acum încolo o lipsesc de dreptul de a participa la treburile mele. Ea mi-a rîs în faţă şi a ieşit din casă.

Problema e că n-avea voie să iasă din casă. Nici un pas fără mine, aşa ne-a fost înţelegerea încă de pe vremea logodnei. S-a întors spre seară : eu nu i-am zis nici un cuvînt.

A doua zi iar a plecat de dimineaţă, la fel şi a treia zi. Mi-am închis casa şi m-am dus la mătuşi. Cu mătuşile astea am întrerupt orice legătură chiar după nuntă, nici ele la mine, nici eu la ele. Se dovedi că nu fusese la ele. M-au ascultat curioase şi mi-au rîs în nas : „Aşa-ţi trebuie !" Dar mă aşteptam să rîdă. Pe loc am şi cumpărat-o pe mătuşa mai mică, cea care era fată bătrînă, cu o sută de ruble, şi i-am dat douăzeci şi cinci avans. După vreo două zile vine la mine: „Aici, zice, e amestecat un ofiţer, locotenentul Efimovici, fostul dumitale coleg de regiment". Am fost teribil de surprins. Efimovici ăsta mi-a făcut cel mai mare rău în regiment, iar cu o lună în urmă, de neruşinat ce era, mi-a făcut o vizită în chip de client şi, ţin minte, că a început să se hlizească la nevastă-mea. M-am apropiat imediat de el şi i-am spus să nu mai îndrăznească să vină la mine, ţinînd seama de relaţiile dintre noi ; nici nu m-am gîndit la altceva, m-am gîndit pur şi simplu că e măgar. Şi acum deodată mă anunţă mătuşa că ei doi şi-au fixat şi o întîlnire şi că

de toate aranjamentele astea se ocupă o fostă cunoştinţă de-a mătuşilor, Iulia Semionovna, văduvă, şi încă văduvă de colonel — „la ea, cică, se duce soţia dumitale acum".

Tabloul ăsta îl scurtez. Toată afacerea asta m-a costat vreo trei sute de ruble, dar în două zile lucrurile s-au aranjat în aşa fel ca eu să stau în camera vecină, după uşa întredeschisă, şi să ascult primul *rendez-vous* intim între nevastă-mea şi Efimovici. Iar în aşteptare, în ajunul evenimentului, a avut loc între noi doi o scenă scurtă, dar teribil de semnificativă.

Se întoarce acasă spre seară, se aşază pe pat, se uită ironic la mine şi-şi joacă piciorul pe covor. Privind-o, îmi trăsneşte deodată o idee prin cap — că toată luna aceasta din urmă, sau mai exact ultimele două săptămîni, ea n-a mai fost ea şi se poate spune chiar că a fost invers, o fiinţă furioasă, agresivă, n-aş putea spune că neruşinată, dar turbulentă, căutînd singură ceartă. Căuta cearta cu tot dinadinsul. O încurca însă faptul că era smerită. Cînd una de asta începe să-şi facă de cap, chiar dacă întrece măsura, tot se vede că e ceva artificial, că se forţează că nu poate să-şi învingă seriozitatea şi smerenia. De asta şi sar uneori în halul ăsta peste cal, că nu-ţi vine să crezi propriei tale minţi care stă şi observă. Un suflet, însă, obişnuit cu desfrîul o să îndulcească întotdeauna lucrurile, o să facă o porcărie mai mare, dar în chip de ceva firesc şi cumsecade, chiar cu pretenţie de superioritate.

— Dar e adevărat că ai fost dat afară din regiment pentru că ţi-a fost frică să te duci la duel ? m-a întrebat ea deodată, ca din senin, şi ochii ei au prins să scapere.

— E adevărat ; în urma sentinţei ofiţerilor am fost solicitat să părăsesc regimentul, deşi înainte de asta mi-am înaintat singur demisia.

— Te-au dat afară ca pe un laş.

— Da, m-au condamnat ca pe un laş. Dar n-am refuzat duelul de frică, l-am refuzat pentru că n-am vrut să mă supun sentinţei lor tiranice şi să provoc un duel, cînd nu vedeam nimic care să mă fi jignit. Ştii, nu putui eu să mă abţin aici, ca să protestezi cu fapta împotriva unei tiranii ca asta, înseamnă să dai dovadă de mult mai mult curaj decît în orice fel de duel.

N-am putut să mă abţin, cu fraza asta parcă m-aş fi apucat să mă justific, atîta aştepta, o nouă umilinţă din partea mea. A izbucnit într-un rîs răutăcios.

— Dar e adevărat că mai tîrziu, timp de trei ani, umblai pe străzile Petersburgului ca un vagabond şi cereai cîte un ban şi dormeai pe sub mesele de biliard ?

— Am dormit şi pe Sennaia, în casa lui Veazemski [98]. Da, e adevărat, în viaţa mea a fost mai tîrziu, după armată, multă ruşine şi decădere, dar nu o decădere morală, pentru că eram primul care-mi uram faptele, chiar şi pe vremea aceea. A fost doar o decădere a voinţei şi a minţii mele. Dar toate astea au trecut...

— O, acum eşti cineva, eşti un financiar !

Adică un apropo la casa de credit. Dar reuşisem deja să mă stăpînesc. Văzusem că aşteaptă din partea mea nişte justificări umilitoare şi nu i le-am oferit. A sunat chiar la timp un client şi m-am dus la el, în sală. Mai tîrziu, cam după un ceas, cînd s-a îmbrăcat deodată pentru plecare, s-a oprit în faţa mea şi mi-a spus :

— Şi totuşi nu mi-ai spus nimic despre asta înainte de nuntă ?

Nu i-am răspuns nimic şi ea a plecat.

Şi aşa, a doua zi, stăteam în camerea aceea, în spatele uşii, şi ascultam cum mi se hotăra destinul, iar în buzunarul meu era un pistol. Ea se îmbrăcase elegant, şedea la masă, iar Efimovici se dădea peste cap. Şi ce credeţi : a ieşit aşa cum (o spun pe cinstea mea), exact aşa cum am presimţit, fără măcar să-mi dau seama că presimt şi presupun asta. Nu ştiu dacă mă exprim clar.

Uite ce a ieşit. Am ascultat o oră încheiată şi am asistat o oră încheiată la un duel între o femeie dintre cele mai nobile şi mai elevate şi o javră din lumea bună, o javră desfrînată şi tîmpă, cu un suflet de lingău. Şi de unde, mă gîndeam eu uluit, de unde le ştie toate naiva, smerita, tăcuta asta ? Nici cel mai spiritual autor de comedii din lumea bună n-ar putea să scrie o scenă atît de reuşită, cu toată ironia ei, cu rîsul ei naiv, cu acel dispreţ al virtuţii faţă de viciu. Şi cîtă strălucire era în cuvintele ei, în fiecare cuvinţel, ce spirit în răspunsurile ei prompte şi cît adevăr în judecăţile ei. Şi în acelaşi timp cîtă naivitate aproape feciorelnică. Îi rîdea în nas la toate declaraţiile lui de dragoste, la gesturile lui, la propunerile lui. Venind cu intenţiile sale vulgare şi fără să bănuiască vreo rezistenţă, Efimovici s-a văzut făcut praf. La început aş fi putut crede

că nu e vorba decît de o cochetărie, „cochetărie, deşi desfrînată, dar spirituală, ca să-i crească preţul". Dar nu, adevărul a început să lumineze ca soarele şi nu mai aveai cum să te îndoieşti. Doar din ura ei faţă de mine, o ură bruscă şi artificială, s-a putut hotărî să aranjeze întîlnirea asta, dar cum a devenit cazul să treacă la fapte i s-au şi deschis ochii. Era pur şi simplu o fetiţă care se zbătea ca să mă jignească, cu orice preţ, după ce s-a hotărît, însă, pentru murdăria asta, n-a mai putut să suporte lipsa de orînduială. Şi pe ea, fiinţa asta curată şi fără păcat, care-şi avea un ideal, ar fi putut s-o seducă Efimovici sau vreo altă javră din lumea bună? Dimpotrivă, n-a provocat decît rîsul. Tot adevărul s-a ridicat din sufletul ei şi indignarea a făcut să ţîşnească rîsul din inima ei. Repet, bufonul ăsta s-a pleoştit de tot pînă la urmă şi stătea încruntat, abia răspunzîndu-i, aşa că mi s-a făcut şi teamă ca să nu cuteze s-o jignească dintr-o josnică pornire de răzbunare. Şi vă repet din nou : spre onoarea mea am ascultat scena asta aproape fără nici o uimire. Parcă aş fi descoperit ceva cunoscut. Parcă m-aş fi dus anume ca să dau de asta. M-am dus fără să cred în nimic, în nici o acuzaţie, cu toate că mi-am băgat un pistol în buzunar, ăsta e adevărul! Şi puteam eu să mi-o închipui altfel? De ce am mai iubit-o, de ce am mai apreciat-o, de ce m-am mai însurat cu ea? O, desigur, m-am convins prea bine de ura ei, dar m-am convins şi de puritatea ei. Am întrerupt brusc scena asta, deschizînd uşa. Efimovici a sărit în picioare, eu am luat-o pe ea de mînă şi am invitat-o să plece cu mine. Efimovici s-a regăsit şi a izbucnit brusc într-un hohot de rîs :

— O, n-am nimic împotriva sfintelor drepturi conjugale, ia-o! Şi ştii, strigă el în urma mea, deşi un om cinstit nu poate să se bată în duel cu dumneata, din respect pentru doamna dumitale îţi stau la dispoziţie... Dacă, sigur, te hotărăşti să rişti...

— Ascultă, am oprit-o eu pentru o clipă în prag.

Pe urmă tot drumul pînă acasă nu i-am spus nici un cuvînt. O duceam de mînă şi ea nu opunea nici o rezistenţă. Dimpotrivă, fusese îngrozitor de uluită şi nu numai pînă am ajuns acasă. După ce am venit acasă s-a aşezat şi şi-a pironit privirea la mine. Era teribil de palidă. Şi deşi buzele ei exprimau un zîmbet ironic, de privit mă privea cu o provocare triumfătoare şi severă şi cred că era într-adevăr convinsă, în primul mo-

ment, că am s-o împuşc. Dar am scos în tăcere revolverul şi l-am pus pe masă! S-a uitat la mine şi la revolver. (Vă rog să reţineţi: ştia de revolverul ăsta. Îl aveam de mult şi era încărcat chiar de cînd mi-am deschis casa de credit. Deschizînd-o, m-am hotărît să nu ţin nici cîini uriaşi, nici lacheu solid, cum face, de pildă, Moser. La mine bucătăreasa e cea care deschide uşa clienţilor. Dar unul care se ocupă de meseria noastră nu se poate lipsi, pentru orice eventualitate, de autoapărare şi de asta mi-am făcut rost de un revolver încărcat. Din primele zile cum a venit în casa mea ea s-a interesat de revolver, mi-a pus şi întrebări şi eu i-am explicat chiar şi mecanismul şi sistemul şi, mai mult, am convins-o o dată să tragă la ţintă. Reţineţi toate astea). Fără să iau seama la privirea ei speriată, m-am culcat, îmbrăcat, în pat. Eram cu totul epuizat, se făcuse aproape unsprezece. Ea continua să stea pe acelaşi loc, fără să se mişte, cam preţ de o oră, pe urmă a stins lumînarea şi s-a culcat, tot îmbrăcată, pe divan, lîngă perete. A fost pentru prima dată cînd nu s-a culcat cu mine — vă rog să reţineţi şi asta...

VI

O amintire îngrozitoare.

Şi acum această amintire îngrozitoare.

M-am trezit dimineaţa, pe la opt, cred, şi în cameră era aproape lumină. M-am trezit brusc şi pe deplin lucid şi mi-am deschis deodată ochii. Ea stătea lîngă masă şi ţinea revolverul în mînă. (N-a văzut că m-am trezit şi că mă uit la ea. Şi deodată o văd că porneşte spre mine, cu revolverul în mînă. Mi-am închis repede ochii şi m-am prefăcut că dorm tun.

S-a apropiat de pat şi s-a oprit lîngă mine. Auzeam totul deşi s-a făcut o liniştе mormîntală, dar eu auzeam liniştea asta. Aici am făcut o mişcare convulsivă şi am deschis ochii, brusc, fără să mă pot opri. Ea se uita drept la mine, în ochii mei şi revolverul ajunsese lîngă tîmpla mea. Ochii noştri s-au întîlnit. Dar nu ne-am uitat unul la altul mai mult de o clipă. M-am forţat să-mi închid ochii din nou şi în aceeaşi clipă m-am ho-

tărît din tot sufletul să nu mai mă mişc şi să nu mai deschid ochii, orice m-ar fi aşteptat.

Se întîmplă, într-adevăr, ca şi un om care doarme profund să deschidă brusc ochii, chiar să ridice capul şi să se uite prin cameră ca după o clipă, să-şi pună din nou, inconştient, capul pe pernă şi să adoarmă, fără să ţină minte nimic. Cînd, după ce i-am întîlnit privirea şi am simţit revolverul la tîmpla mea, mi-am închis brusc ochii şi nu m-am mai mişcat, ca un om care doarme adînc, putea foarte bine să presupună că dorm într-adevăr şi că n-am văzut nimic, cu atît mai mult cu cît e greu de crezut că după ce vezi ce am văzut eu, să mai închizi ochii într-o clipă ca *asta*.

Da, e greu de crezut. Şi totuşi ea ar fi putut să ghicească adevărul, asta mi-a şi fulgerat prin minte, în aceeaşi clipă. O, ce vîrtej de gînduri, de simţiri a trecut în mai puţin de o clipă prin mintea mea : trăiască electricitatea gîndirii umane ! În cazul acesta (mi s-a părut mie) : dacă ea a ghicit adevărul şi ştie că nu dorm, am strivit-o cu hotărîrea mea de a muri şi poate că o să-i tremure mîna. O hotărîre poate fi spulberată de o nouă impresie puternică. Se spune că cei care se află pe o înălţime simt deseori ispita de a se arunca în jos, în abis. Cred că multe sinucideri şi crime au avut loc numai pentru că pistolul se şi afla în mîna omului respectiv. Aici e tot abisul, acea pantă de patruzeci şi cinci de grade pe care n-ai cum să n-aluneci, şi e ceva de nebiruit care te împinge să apeşi pe trăgaci. Dar conştiinţa că am văzut totul, că ştiu totul şi că-mi aştept în tăcere moartea putea s-o reţină pe pantă.

Stăruia aceeaşi linişte şi am simţit la tîmplă, la rădăcina părului meu, atingerea rece a fierului. O să mă întrebaţi dacă aveam mari speranţe să mai scap. Vă răspund ca-n faţa Domnului : n-aveam nici o speranţă, în afara poate a unei şanse din o sută. De ce atunci aşteptam să mor ? Dar vă întreb eu pe dumneavoastră : la ce era să mai trăiesc după pistolul pe care l-a ridicat asupra mea fiinţa pe care o adoram ? În afară de asta, ştiam din adîncul fiinţei mele, că între noi doi, chiar în clipa aceea, se duce o luptă, un duel îngrozitor pe viaţă şi pe moarte, duelul acelui laş de mai înainte, care a fost izgonit pentru laşitate de colegii săi. Ştiam şi ştia şi ea asta, dacă şi-a dat cumva seama care este adevărul, că nu dorm.

Poate că n-a fost nimic din toate astea, poate că nici nu m-am gîndit la asta atunci, dar tot ar fi trebuit să fie, chiar

şi fără să mă gîndesc, pentru că mai tîrziu n-am făcut decît să mă gîndesc la asta în fiecare clipă a vieţii mele.

Dar o să-mi puneţi din nou o întrebare : de ce n-am scăpat-o atunci de crimă ? O, eu însumi mi-am pus mai tîrziu întrebarea asta de o mie de ori, de fiecare dată cînd mi-aminteam, cu un fior rece pe şira spinării, clipa asta. Dar sufletul meu era atunci cuprins de o disperare sumbră : eu însumi piream, aşa că pe cine aş mai fi putut salva ? Şi de unde ştiţi că aş fi vrut să mai salvez pe cineva atunci ? De unde se poate şti ce puteam să simt atunci ?

Şi totuşi conştiinţa mea lucra febril ; clipele treceau, într-o tăcere mormîntală, ea tot mai stătea deasupra mea şi deodată speranţa m-a făcut să tresar ! Am deschis repede ochii. Ea nu mai era în cameră. M-am sculat din pat : am învins, iar ea fusese învinsă pentru totdeauna !

Am ieşit la ceai. La noi samovarul se servea întotdeauna în prima cameră şi ea era aceea care turna ceaiul. M-am aşezat în tăcere la masă şi mi-am luat ceaşca de ceai din mîna ei. După vreo cinci minute m-am uitat la ea. Era îngrozitor de palidă, mai palidă ca ieri, şi se uita la mine. Şi deodată, văzînd că mă uit la ea, a schiţat un zîmbet palid cu buzele ei palide şi cu o întrebare timidă în ochi. „Va să zică tot se mai îndoieşte şi se întreabă : ştie el sau nu ştie, a văzut sau n-a văzut ?“ Indiferent, mi-am îndepărtat privirea. După ce mi-am băut ceaiul, am încuiat casa, m-am dus la piaţă şi am cumpărat un pat de fier şi un paravan. Întors acasă am poruncit să se pună patul în sală şi să fie izolat cu paravanul. Patul era pentru ea, dar nu i-am spus nici un cuvînt. Dar a înţeles şi fără cuvinte, numai şi numai văzînd patul, că „am văzut şi ştiu totul“ şi că nu mai poate fi nici o îndoială. Noaptea am lăsat pistolul ca întotdeauna pe masă ! Ea s-a culcat în tăcere în noul ei pat : căsătoria a fost desfăcută, „a fost învinsă, dar n-a fost iertată“. Noaptea a început să delireze, iar dimineaţa a făcut febră. A zăcut timp de şase săptămîni.

CAPITOLUL AL DOILEA

SMERITA (continuare)

I

Vis de mîndrie.

Lukeria m-a anunţat chiar acum că n-o să mai stea la mine şi că o să se mute cum o îngroapă pe cucoană. M-am rugat în genunchi timp de cinci minute şi am vrut să mă rog timp de o oră, dar tot mă gîndesc şi mă gîndesc şi-mi vin tot gînduri bolnăvicioase şi capul mi-e bolnav, atunci ce să te mai rogi, nu faci decît să păcătuieşti. E ciudat şi faptul că nu vreau să dorm : cînd ai o durere mare, o durere prea mare, după primele răbufniri puternice întotdeauna vrei să dormi. Se spune că cei care sînt condamnaţi la moarte dorm extrem de adînc în ultima lor noapte. Aşa şi trebuie să fie, asta vine de la natură, pentru că altfel n-ai avea putere să suporţi... M-am întins pe divan, dar n-am adormit.

...Timp de şase săptămîni cît a fost bolnavă am îngrijit-o zi şi noapte, eu, Lukeria şi o infirmieră cu şcoală de la spital, pe care am angajat-o. Nu mă uitam la bani şi chiar voiam să cheltuiesc bani pe ea. L-am chemat pe doctorul Schroeder şi-i plăteam zece ruble pentru o vizită. Cînd şi-a recăpătat cunoştinţa, am început să mă arăt mai rar. De altfel, ce să mai vorbesc. Cînd s-a vindecat, s-a aşezat liniştită şi tăcută în camera mea, la o masă pe care am cumpărat-o atunci tot pentru ea. Da, asta e adevărat, tăceam amîndoi, adică am început să vorbim mai tîrziu, dar despre nişte lucruri obişnuite. Eu, evident, nu mă avîntam special prea mult, dar am observat foarte

bine că şi ea era parcă bucuroasă să nu spună un cuvînt în plus. Mi s-a părut cu totul firesc din partea ei : „Prea e zguduită şi prea e învinsă, mă gîndeam eu, sigur era nevoie de timp ca să uite şi să se obişnuiască". Şi aşa stăteam în tăcere, dar în fiecare clipă mă pregăteam în sinea mea pentru viitor. Mă gîndeam că şi ea face la fel şi mă pasiona teribil să ghicesc : la ce anume se gîndeşte ea acum ?

Vă mai spun ceva : o, nimeni nu ştie cît am suferit, suspinînd la căpătîiul ei cît a fost bolnavă. Dar suspinam în sinea mea şi-mi opream suspinele în piept chiar şi faţă de Lukeria. Nu-mi puteam imagina, nu puteam nici măcar să presupun că ea va muri fără să afle totul. Cînd a scăpat de pericol şi a început să se facă mai bine, ţin minte m-am liniştit repede şi m-am liniştit de tot. Mai mult, am hotărît *să amîn viitorul nostru* pentru un timp cît se poate mai îndepărtat şi să las deocamdată lucrurile aşa cum sînt. Da, s-a întîmplat cu mine atunci ceva straniu şi neobişnuit : am triumfat şi chiar şi numai conştiinţa triumfului m-a mulţumit. Şi aşa a trecut iarna. O, am fost aşa de mulţumit în iarna aceea, cum n-am fost niciodată.

Vedeţi, în viaţa mea a existat o împrejurare îngrozitoare, care pînă atunci, adică chiar pînă la catastrofa cu nevastă-mea, mă apăsa clipă de clipă şi anume — pierderea reputaţiei şi plecarea din armată. În două cuvinte, s-a făcut cu mine o nedreptate tiranică. E drept, tovarăşii mei nu mă iubeau din cauza caracterului meu dificil şi poate ridicol, deşi se întîmplă adesea să-i amuze pe prietenii tăi tocmai ceea ce este sublim pentru tine, ceea ce e profund al tău şi stimat de tine. O, n-am fost iubit niciodată nici măcar în şcoală. N-am fost iubit niciodată şi nicăieri. Nici Lukeria nu poate să mă iubească. Întîmplarea din armată a fost şi o consecinţă a lipsei de dragoste pentru mine, dar a avut şi un caracter accidental. O spun de aia, că nu e nimic mai jignitor şi mai scîrbos decît să pieri dintr-o întîmplare, care putea să fie şi care putea să nu fie, din cauza unui concurs nefericit de împrejurări, care puteau să te ocolească precum un nor. Pentru o fiinţă sensibilă e ceva umilitor. E vorba de următoarea întîmplare :

Odată, la teatru, într-o pauză, m-am dus la bufet. Husarul A-v, intrînd şi el acolo, a început să vorbească tare, faţă de

toţi ofiţerii şi spectatorii care erau acolo, cu doi husari de-ai lui, că pe culoar, Bezumţev, un căpitan din regimentul nostru, a trîntit un scandal şi „se pare că e beat". Discuţia nu s-a legat şi apoi a fost vorba de o greşeală, întrucît căpitanul Bezumţev n-a fost beat şi scandalul, de fapt, n-a fost scandal. Husarii au început să vorbească despre altceva şi cu asta s-a şi terminat, a doua zi, însă, istoria a ajuns în regimentul nostru şi au şi început să spună că la bufet eram numai eu din regimentul nostru şi că atunci cînd husarul A-v s-a referit cu impertinenţă la căpitanul Bezumţev, nu m-am apropiat de A-v şi nu l-am oprit. De unde pînă unde ? Dacă el avea un dinte împotriva lui Bezumţev, era treaba lor personală şi ce rost avea să mă amestec ? Ofiţerii, însă, au început să spună că n-a fost o chestiune personală, că afecta şi regimentul, şi întrucît acolo eram singurul ofiţer din regiment, am demonstrat prin asta că în regimentul nostru pot fi şi ofiţeri nu din cale-afară de scrupuloşi în materie de onoare, şi a lor şi a regimentului. Nu puteau fi de acord cu o asemenea insinuare. Mi s-a făcut cunoscut că mai pot îndrepta lucrurile, dacă, fie şi acum, fie şi cu întîrziere, am să vreau să am o explicaţie formală cu A-v. N-am vrut-o şi, deoarece eram enervat, am refuzat cu aroganţă şi imediat mi-am înaintat demisia ; asta e toată povestea mea. Am ieşit mîndru, dar cu moralul distrus. S-a întîmplat tocmai atunci ca bărbatul surorii mele din Moscova să facă praf toată mica noastră avere, inclusiv partea mea, o părticică infimă, şi am rămas pe stradă, fără nici un ban. Aş fi putut să-mi iau un serviciu, dar nu mi l-am luat : după o uniformă strălucitoare nu puteam să mă duc undeva la calea ferată. Şi aşa — dacă e ruşine să fie ruşine, dacă e dezonoare, să fie dezonoare, dacă e decădere să fie decădere, şi cu cît e mai rău cu atît e mai bine, iată ce mi-am ales. Sînt aici trei ani de amintiri sumbre şi chiar casa lui Veazemski. Acum un an şi jumătate a murit la Moscova o bătrînă bogată, naşa mea, şi, neaşteptat, mi-a lăsat şi mie, printre alţii, prin testament trei mii. M-am gîndit şi mi-am hotărît pe loc destinul. M-am hotărît la casa de credit, fără să-mi cer iertare de la oameni : o să am bani, pe urmă un colţişor al meu şi o viaţă nouă departe de amintiri, ăsta mi-era planul. Şi totuşi, trecutul sumbru şi reputaţia mea pătată o dată pentru totdeauna mă chinuiau zi

de zi, clipă de clipă. Dar atunci m-am însurat. Întîmplător sau nu, nu știu. Dar, aducînd-o pe ea în casa mea, mă gîndeam că-mi aduc un prieten și aveam mare nevoie de un prieten. Dar am văzut clar că prietenul trebuie să fie pregătit, format și chiar învins. Și puteam eu să-i explic ceva acestei ființe de șaisprezece ani și cu idei preconcepute ? Cum aș fi putut, de pildă, fără ajutorul întîmplător al îngrozitoarei catastrofe cu pistolul s-o conving că nu sînt laș și că în regiment am fost acuzat pe nedrept de lașitate ? Dar catastrofa a venit la timp. Rezistînd în fața pistolului, mi-am răzbunat trecutul meu sumbru. Și deși nimeni n-a aflat asta, a aflat, însă, *ea*, și asta era totul pentru mine, pentru că ea era totul pentru mine, întreaga mea speranță pentru viitorul viselor mele ! Era singurul om pe care-l pregăteam pentru mine și n-aveam nevoie de altul și uite că ea a aflat totul, a aflat cel puțin că s-a pripit să se alăture dușmanilor mei. Ideea aceasta mă încînta. În ochii ei nu mai puteam să fiu un ticălos, cel mult un om ciudat, dar și gîndul acesta nu-mi displăcea acum : ciudățenia nu e un viciu, dimpotrivă, uneori atrage sufletul feminin. Într-un cuvînt, am împins mai încolo cu bună știință deznodămîntul celor întîmplate, cît aveam îmi era prea destul pentru liniștea mea și-mi oferea destule imagini și material pentru visele mele. Asta e nenorocirea, că sînt visător : pentru mine era destul material, iar în ceea ce o privește pe ea mă gîndeam că *o să mai aștepte*.

Așa trecu toată iarna, într-o așteptare nelămurită. Îmi plăcea să mă uit neobservat la ea, cînd ședea la măsuța ei. Lucra cîte ceva, se ocupa de rufărie, iar serile uneori citea cărțile pe care le lua din dulapul meu. Și alegerea cărților din dulap trebuia să aducă mărturie în folosul meu. Nu ieșea aproape nicăieri. Înainte de a se înserа, după dejun, o scoteam în fiecare zi la plimbare, să mai facem puțină mișcare, dar nu în tăcerea aia absolută ca înainte. Eu mă forțam să las impresia că nu tăceam și că discutam în bună înțelegere, dar, cum am mai spus-o, o făceam amîndoi în așa fel, încît să nu mergem prea departe. Eu o făceam special, iar pentru ea, mă gîndeam eu, era necesar să „aibă timp". E desigur ciudat că nu mi-a trecut nici măcar o dată prin cap, pînă aproape de sfîrșitul iernii, că mie îmi place să mă uit pe ascuns la ea, dar că n-am surprins nici o privire a ei asupra mea ! Mă gîndeam că e sfioasă. Și

chiar arăta atît de timid de sfioasă, atît de neputincioasă după boală. Da, e mai bine să aştepţi şi — „şi veni-va într-o bună zi singură la tine...".

Ideea asta mă încînta teribil. O să mai adaug ceva, uneori mă aţîţam parcă special pînă simţeam într-adevăr, cu sufletul şi cu mintea, un fel de ciudă împotriva ei. Şi aşa a ţinut un timp. Ura mea, însă, n-a putut niciodată să prindă şi să se cristalizeze în sufletul meu. Pînă şi eu priveam toate astea ca pe un joc. Dar şi atunci, deşi am desfăcut căsătoria, cumpărînd patul şi paravanul, n-am putut să văd în ea o criminală. Şi nu pentru că aş fi judecat uşuratec crima ei, ci pentru că aveam de ce s-o iert de tot, chiar din prima zi, chiar înainte de a fi cumpărat patul. Într-un cuvînt era o ciudăţenie din partea mea, pentru că în privinţa moralităţii sînt un om sever. Dimpotrivă, în ochii mei era atît de învinsă, atît de umilită, atît de strivită, încît uneori aveam pentru ea un chinuitor sentiment de milă, deşi cu toate astea îmi plăcea foarte mult atunci ideea umilinţei ei. Îmi plăcea ideea acestei inegalităţi între noi doi...

Mi s-a întîmplat în iarna aceea să fac special cîteva fapte bune. Am iertat două datorii şi i-am dat bani unei femei sărmane fără nici un fel de gaj. Soţiei nu i-am spus nimic despre asta şi nici n-am căutat s-o afle, dar femeia a venit singură să-mi mulţumească şi încă aproape în genunchi. Şi aşa s-a aflat, mi s-a părut că despre femeia asta a aflat într-adevăr cu plăcere.

Dar se apropia primăvara, eram la mijlocul lui aprilie, s-a scos al doilea rînd de rame şi soarele începu să lumineze cu mănunchiuri de raze strălucitoare camerele noastre tăcute. Un văl, însă, atîrna în faţa mea şi-mi orbea mintea. Un văl fatal şi îngrozitor ! Nu ştiu cum s-a întîmplat că mi s-a luat vălul de pe ochi şi că am început deodată să văd totul şi să înţeleg. A fost o întîmplare, a venit ziua aceea însemnată, sau raza soarelui a aprins în mintea mea anchilozată gîndul şi dezlegarea ? Nu, aici n-a fost vorba nici de gînd, nici de dezlegare, s-a trezit deodată în mine o mică strună pe care am crezut-o amorţită de tot, a început să vibreze şi să-mi lumineze tot sufletul meu anchilozat şi mîndria mea diavolească. Şi s-a întîmplat asta brusc şi neaşteptat. S-a întîmplat spre seară, cam pe la cinci după masă...

II

Vălul a căzut deodată.

Două vorbe înainte de asta. Chiar cu o lună în urmă, am observat la ea o îngîndurare ciudată, nu chiar tăcere, dar îngîndurare. Şi asta am remarcat-o brusc. În momentul acela ea şedea şi lucra. Aplecîndu-şi capul asupra lucrului, nu mă văzuse că o privesc. Şi în clipa aceea m-a uluit deodată faptul că s-a făcut atît de subţirică, de slăbuţă, că are o faţă palidă, că buzele i s-au albit, toate astea la un loc, ca şi îngîndurarea ei excesivă m-au frapat brusc. Auzisem şi înainte, în toiul nopţii o tuse uşoară şi uscată. M-am sculat imediat şi m-am dus la Schroeder să-l invit la mine, fără să-i spun ei nimic.

Schroeder a venit a doua zi. Ea s-a mirat mult şi s-a uitat cînd la Schroeder, cînd la mine.

— Dar sînt sănătoasă, spuse ea cu un zîmbet ironic şi nedefinit.

Schroeder n-a consultat-o prea mult (medicii ăştia au uneori o neglijenţă dispreţuitoare) şi mi-a spus doar, în camera cealaltă, că asta i-a rămas după boală şi că primăvara n-ar fi rău să plecăm undeva la mare sau, dacă nu se poate, să ne mutăm pur şi simplu într-o vilă, în afara oraşului. Într-un cuvînt n-a spus nimic, în afara faptului că e o slăbiciune sau aşa ceva. Cînd Schroeder a ieşit, ea mi-a spus deodată din nou, privindu-mă îngrozitor de serios :

— Sînt cu totul, dar cu totul sănătoasă.

Dar, spunînd asta, a roşit deodată, probabil de ruşine. Probabil, i-a fost ruşine. O, acum înţeleg : i-a fost ruşine că mai sînt încă *soţul* ei, că mă îngrijesc de ea ca un soţ adevărat. Atunci însă n-am înţeles şi am trecut roşeaţa în contul smereniei. (Vălul !).

Şi iată, la o lună după asta, pe la cinci după-amiază, în aprilie, într-o zi însorită şi strălucitoare, şedeam la casă şi-mi făceam socotelile. Deodată aud cum ea, în camera noastră, la măsuţa ei, lucrînd ceva, a început încet, încet... să cînte. Asta mi-a produs o impresie zguduitoare şi nici pînă acum n-am reuşit s-o înţeleg. Pînă atunci n-am auzit-o niciodată cîntînd, poate doar în primele zile cînd am adus-o acasă şi cînd puteam încă să ne jucăm trăgînd la ţintă cu pistolul. Pe atunci vocea ei fusese destul de puternică, răsunătoare, deşi nu prea sigură, dar

teribil de plăcută și sănătoasă. Acum însă cîntecul era așa, firav, o, neapărat ceva melancolic (era nu știu ce romanță), dar parcă era ceva în vocea ei, ceva spart, ceva frînt, de parcă vocea ei nu putea s-o scoată la capăt, de parcă și cîntecul era bolnav. Cînta în surdină și, deodată, după ce s-a înălțat, vocea ei s-a întrerupt, un glăscior atît de mititel și care s-a întrerupt atît de trist ; pe urmă a tușit și a început încet-încet, abia-abia să cînte ceva...

Lumea o să rîdă de emoția mea, dar nimeni n-o să înțeleagă niciodată de ce am fost emoționat ! Nu, încă nu mi-a fost milă de ea, a fost cu totul altceva. Cel puțin la început, în primele momente, a fost o nedumerire bruscă și o teribilă uimire, înspăimîntătoare și ciudată, ceva aproape răzbunător : „cîntă și încă și față de mine ! *O fi uitat oare de mine ?*"

Zguduit tot, rămăsesem pe loc, pe urmă m-am sculat, brusc, mi-am luat pălăria și am ieșit parcă fără să-mi dau seama de nimic. În orice caz nu știu de ce și încotro. Lukeria îmi dădu paltonul.

— Cîntă ? i-am spus fără să vreau Lukeriei. Ea n-a priceput nimic și mă privea, continuînd să nu priceapă, de altfel, eram într-adevăr de neînțeles.

— Cîntă pentru prima dată ?

— Nu, cînd nu ești dumneata acasă, se întîmplă să cînte.

Țin minte totul. Am coborît scara, am ieșit în stradă și m-am dus unde am văzut cu ochii. Am ajuns pînă la colț și am început să privesc undeva. Lumea tăcea, mă împingea, dar nu simțeam nimic. Am chemat un birjar și am vrut să-l tocmesc pînă la podul Poliței, nici eu nu știam de ce. Pe urmă însă l-am lăsat brusc și i-am dat douăzeci de copeici :

— Asta pentru că te-am deranjat, i-am spus eu, cu un rîs dement, dar în inima mea s-a pornit un fel de încîntare.

M-am întors acasă, grăbind pasul. Nota aceea spartă, mititică, întreruptă a răsunat din nou în sufletul meu. Mi se tăiase răsuflarea. Îmi cădea, vălul de pe ochi. Dacă a început să cînte față de mine, înseamnă că a uitat de mine, iată ce era clar și înspăimîntător. Inima mea o simțea. Dar încîntarea strălucea în sufletul meu și înfrîngea spaima.

O, ironie a soartei. Altceva nici nu putea să fie în sufletul meu tot timpul iernii, în afara acestei încîntări, dar eu, eu unde am fost toată iarna ? Am fost eu cu sufletul meu ? Am urcat scara în goană mare și nu știu dacă am intrat timid sau

nu. Ţin minte că duşumeaua parcă se legăna sub mine parcă pluteam pe rîu. Am intrat în cameră, ea stătea la locul ei obişnuit şi cosea, cu capul plecat, dar nu mai cînta. M-a privit fugitiv, fără mirare şi nici n-a fost o privire, a fost mai curînd un gest: obişnuit şi indiferent, cînd intră cineva în cameră.

Mă apropiai direct şi mă aşezai pe un scaun chiar lîngă ea, ca un nebun. Mă privi repede, speriată parcă: am luat-o de mînă şi nu mai ştiu ce i-am spus, adică am vrut să-i spun, pentru că nici nu mai puteam să vorbesc. Vocea mi se frîngea şi nu mai puteam s-o stăpînesc. Şi nici nu ştiam ce să-i spun, mă sufocam şi atîta tot.

— Să stăm de vorbă... ştii... spune ceva! am bîiguit eu prosteşte — o, mai îmi ardea de deşteptăciune? Ea tresări din nou şi, privindu-mi faţa, se dădu înapoi, cuprinsă de teamă: deodată, însă, o mirare severă apăru în ochii ei. Da, era mirare şi era *severă*. Se uita la mine cu nişte ochi mari. Această severitate, această mirare severă m-au înmuiat deodată: „Va să zică mai vrei şi dragoste? Dragoste? se întreba parcă în mirarea asta, deşi ea nu spunea nici un cuvînt. Dar am citit totul, totul. Totul din mine s-a cutremurat şi m-am prăbuşit la picioarele ei. Ea a sărit repede în picioare, dar eu, cu putere, am apucat-o de amîndouă mîinile.

Şi-mi înţelegeam perfect disperarea, o, mi-o înţelegeam perfect! Dar vă rog să mă credeţi că în inima mea încîntarea clocotea atît de năvalnic, încît credeam că am să mor. Îi sărutam picioarele, cuprins de extaz şi de fericire. Da, de fericire, o fericire nemăsurată şi nesfîrşită, şi asta cu toată înţelegerea disperării mele fără de ieşire. Plîngeam, spuneam ceva, dar nu puteam să vorbesc. Teama şi mirarea s-au schimbat la ea în îngrijorare, într-o întrebare deznădăjduită, şi a început să mă privească ciudat, sălbatic chiar, a vrut să priceapă mai repede ceva şi a zîmbit. I-a fost teribil de ruşine că-i sărut picioarele; şi le retrăgea, dar eu sărutam imediat locul de pe duşumea unde fusese piciorul ei. Ea a văzut asta şi a început deodată să rîdă de ruşine (ştiţi cum e, cînd rîde cineva de ruşine). A început isteria, vedeam asta — mîinile au început să-i tremure, nu mă gîndeam la asta şi tot îi mormăiam c-o iubesc, că n-am să mă scol în picioare, „dă-mi să-ţi sărut rochia... să mă rog toată viaţa la tine...“ Nu ştiu, nu mai ţin minte... şi deodată a izbucnit în plîns şi a început să tremure; a început o îngrozitoare criză de isterie. Am speriat-o.

Am dus-o în pat. Cînd i-a trecut criza, s-a ridicat în capul oaselor, mi-a apucat mîinile şi, cu o figură teribil de amărîtă, m-a rugat să mă liniştesc : „Ajunge, nu te mai chinui, linişteşte-te !" începu să plîngă din nou. Toată seara nu m-am depărtat de ea. Tot îi spuneam că am s-o duc la Boulogne să facă baie în mare acum, imediat, peste două săptămîni, că are un glăscior atît de frînt, că am auzit-o astăzi, că am să închid casa, că am s-o vînd lui Dobronravov şi că vom începe o viaţă nouă, dar mai ales o să mergem la Boulogne, la Boulogne ! Ea asculta şi tot îi mai era frică. Tot mai mult şi mai mult. Dar pentru mine nu asta conta, ci faptul că voiam tot mai mult să zac din nou la picioarele ei şi să le sărut din nou, să sărut pămîntul pe care au stat picioarele ei şi să mă rog la ea şi „nu cer nimic mai mult de la tine", îi repetam eu într-una, „şi nu trebuie să-mi răspunzi nimic, nu mă lua în seamă de loc, numai să-mi dai voie să mă uit la tine de departe, transformă-mă într-un obiect al tău, într-un căţeluş..." Ea plîngea.

— *Şi eu am crezut că dumneata o să mă laşi aşa,* i-a scăpat ei fără voie, atît de fără voie, că poate nici n-a observat că a spus-o şi totuşi, —o, ăsta a fost cuvîntul ei cel mai important, cel mai tragic şi cel mai de înţeles pentru mine din seara aceea, şi mi s-a înfipt ca un cuţit în inimă ! Cuvîntul acesta mi-a explicat totul, dar cît mai era lîngă mine, în faţa mea, speram din tot sufletul şi eram teribil de fericit. O, am obosit-o îngrozitor în seara aceea şi înţelegeam asta, dar mă gîndeam într-una că am să schimb totul imediat. În sfîrşit, spre noapte, şi-a pierdut cu totul puterea, am convins-o să adoarmă şi a adormit imediat şi adînc. M-am aşteptat să delireze, şi a delirat, dar a fost un delir dintre cele mai uşoare. Noaptea mă sculam aproape în fiecare clipă şi veneam uşor, în papuci, să mă uit la ea. Îmi frîngeam mîinile, privind făptura ei bolnavă, culcată pe pătuţul acesta sărac, pe patul de fier pe care l-am cumpărat atunci cu trei ruble. Mă aşezam în genunchi, dar nu îndrăzneam să-i sărut picioarele cît era adormită (fără permisiunea ei !). Începeam să mă rog Domnului, dar săream din nou în picioare... Lukeria mă urmărea, tot ieşea din bucătărie. M-am dus la ea şi i-am spus să se culce şi că de mîine o să fie „cu totul altfel".

Şi credeam orbeşte în asta, ca un nebun, credeam teribil. O, m-a copleşit încîntarea, încîntarea ! Abia aşteptam ziua de

mîine. Şi mai ales nu credeam în nici o nenorocire, în ciuda simptomelor. Raţiunea încă nu mi-a revenit toată, în ciuda vălului care a căzut şi nu mi-a revenit încă multă, multă vreme, — o, pînă azi, chiar pînă-n ziua de azi ! ! Şi cum putea să-mi revină : ea mai era atunci în viaţă, era în faţa mea şi eram şi eu în faţa ei ! „Mîine se va trezi şi eu am să-i spun totul şi ea o să vadă totul." Aşa mă gîndeam, simplu şi clar, de unde şi încîntarea ! Şi mai ales era călătoria aceea la Boulogne. Nu ştiu de ce mă gîndeam că Boulogne e totul, că la Boulogne e ceva decisiv. „La Boulogne, la Boulogne !"... Aşteptam dimineaţa ca un nebun.

III

Înţeleg prea bine.

Şi a fost numai cu cîteva zile în urmă, cinci zile, numai cinci zile, marţea trecută ! Da, da, mai trebuia încă un pic de timp, să mai fi aşteptat, numai puţin, şi aş fi destrămat întunericul. Dar nu se liniştise ea oare ? Chiar a doua zi m-a ascultat cu un zîmbet, în ciuda derutei. Principalul e că în tot acest timp, în toate aceste cinci zile era în ea o derută sau o ruşine. Se mai şi temea, se temea mult. Nu zic nu, n-o să m-apuc să neg ca un nebun : teama exista, dar cum era să nu se teamă ? Că noi de atîta vreme am devenit străini unul pentru celălalt, aşa de mult ne-am dezobişnuit unul de altul şi deodată, toate astea... Dar eu nu mă uitam la teama ei, strălucea ceva nou !... E adevărat, e absolut adevărat, că am făcut o greşeală. Şi poate că au fost chiar multe greşeli. Şi chiar de cum ne-am trezit a doua zi, încă de dimineaţă (era miercuri) am făcut imediat o greşeală : mi-am făcut-o brusc prietenă. M-am grăbit, prea tare, prea tare, dar aveam nevoie de spovedanie, mi-era necesară, ba chiar mai mult decît o spovedanie ! Nu i-am ascuns nici ceea ce mi-am ascuns mie toată viaţa. I-am spus direct că toată iarna n-am făcut nimic altceva decît să fiu convins de dragostea ei. I-am explicat că această casă de credit n-a fost decît o decădere a voinţei şi a inteligenţei mele, o idee personală a autobiciuirii şi a autoelogierii. I-am explicat că atunci

la bufet mi s-a făcut într-adevăr frică, din cauza caracterului meu, din cauza suspiciunii mele : m-a uluit locul, bufetul m-a uluit ; m-a uluit şi asta : cum o să ies aşa deodată şi n-o să iasă totul prosteşte ? Nu de duel mi-a fost teamă, mi-a fost teamă c-o să iasă prosteşte... Şi pe urmă n-am vrut să recunosc şi am chinuit pe toată lumea, şi pe ea tot de asta am chinuit-o şi de asta m-am şi însurat mai tîrziu cu ea, ca s-o chinuiesc pentru asta. În general, am vorbit în mare parte ca-ntr-un delir. Ea singură mă lua de mîini şi mă ruga să încetez : „Dumneata exagerezi totul... dumneata te chinuieşti", şi din nou începeau lacrimile, se ajungea din nou aproape la criză ! Ea mă tot ruga să nu mai vorbesc nimic despre asta şi să nu-mi mai amintesc.

Nu mă uitam la rugăminţile ei, sau mă uitam prea puţin : era primăvara, era Boulogne ! Am încuiat casa, mi-am transmis afacerile lui Dobronravov. I-am promis deodată să împărţim totul săracilor, în afară de cele trei mii pe care le-am primit de la mătuşă şi cu care vom pleca la Boulogne, şi pe urmă o să ne întoarcem şi o să începem o viaţă nouă, de muncă. Aşa a şi rămas hotărît, pentru că ea n-a spus nimic... a zîmbit numai. Şi cred că a zîmbit mai mult din delicateţe, ca să nu mă amărască. Vedeam doar că sînt o povară pentru ea, să nu credeţi că eram atît de prost şi de egoist ca să nu văd asta. Vedeam totul, pînă la cel din urmă detaliu, vedeam totul şi ştiam mai bine decît toţi : toată disperarea mea era la vedere !

Îi tot povesteam despre mine şi despre ea. Şi despre Lukeria. I-am spus că am plîns... O, mai schimbam şi eu discuţia şi chiar căutam să nu-i amintesc unele lucruri. Şi ea chiar s-a şi însufleţit, o dată sau de două ori, că ţin minte, ţin minte ! De ce-mi spuneţi că priveam şi nu vedeam nimic ? Şi dacă nu s-ar fi întîmplat *asta,* totul ar fi renăscut. Că-mi povestea ea acum două zile, cînd a venit vorba de lectură, ce a citit în iarna asta, că-mi povestea şi rîdea, cînd şi-a amintit scena aceea a lui Gil Blas cu arhiepiscopul de Grenada [99]. Şi cu ce rîs drag de copil, ca atunci cînd eram logodiţi. (O clipă ! O clipă !) ; cît am fost de bucuros ! M-a uimit însă, îngrozitor treaba cu arhiepiscopul, a găsit va să zică atîta linişte sufletească şi fericire ca să rîdă citind o capodoperă, iarna cînd şedea aici. Înseamnă că a început să se liniştească de tot, că a început să creadă din plin că am s-o

las *aşa*. „Mă gîndeam că dumneata ai să mă laşi *aşa*", şi asta a spus atunci, marţea ! O, judecată de o fetiţă de zece ani ! Şi chiar credea, credea, că totul va rămîne *aşa :* ea la masa ei, eu la a mea, şi aşa o să stăm amîndoi pînă la şaizeci de ani. Şi deodată mă apropii ca un soţ şi soţul are nevoie de dragoste ! O, neînţelegere, o, orbire !

Şi am mai făcut o greşeală, că mă uitam la ea cu încîntare, trebuia să mă abţin, pentru că încîntarea o speria. Dar m-am şi abţinut, nu i-am mai sărutat picioarele. Nu m-am arătat niciodată ca... ei, ca un soţ — o, nici nu mi-a trecut asta prin cap, nu făceam decît să mă rog ! Dar nu puteam să tac de tot, nu puteam să nu vorbesc de loc ! I-am spus deodată că mă delectez discutînd cu ea şi că o socotesc incomparabil, incomparabil mai cultivată şi mai evoluată ca mine. Ea s-a roşit toată şi mi-a spus încurcată că exagerez. Şi atunci, din prostie, fără să mă pot abţine, i-am povestit cît am fost de încîntat atunci, cînd am stat după uşă şi am ascultat duelul ei, un duel al inocenţei cu javra aia, şi cît m-a delectat cu inteligenţa ei, cu spiritul ei strălucitător şi asta la un loc cu o asemenea naivitate copilărească. Ea parcă a tresărit toată, a început să gîngurească din nou că exagerez, dar deodată faţa i s-a întunecat, şi-a acoperit-o cu mîinile şi a izbucnit în plîns... Aici n-am mai putut să mă abţin : am căzut din nou în faţa ei, am început din nou să-i sărut picioarele şi din nou s-a terminat totul cu o criză la fel ca marţea. Asta fusese aseară, iar a doua zi dimineaţă...

A doua zi dimineaţa ?! Dementule, dimineaţa asta a fost astăzi chiar acum, abia acum !

Ascultaţi şi căutaţi să înţelegeţi : atunci cînd ne-am întîlnit dimineaţa la samovar (după criza aia de ieri), ea chiar m-a uimit cu liniştea ei, va să zică asta era ! Iar eu toată noaptea am tremurat de frică pentru cele de aseară. Deodată însă, se apropie de mine, se opreşte singură în faţa mea şi, împreunîndu-şi mîinile (chiar acum, chiar acum !) începe să-mi spună că e o criminală, că ştie asta, că crima ei a chinuit-o toată iarna, o mai chinuie şi acum... că ea apreciază foarte mult generozitatea mea... „o să-ţi fiu o soţie credincioasă, o să te respect..." Atunci am sărit în picioare şi am îmbrăţişat-o ca un dement ! Am sărutat-o, îi sărutam faţa şi buzele, ca un soţ după o despărţire atît de lungă. Şi de ce m-am dus de

acasă numai pentru două ore... pașapoartele noastre pentru străinătate... O, Dumnezeule ! Să mă fi întors numai cu cinci minute, numai cu cinci minute mai devreme... Și mulțimea asta de oameni lîngă poarta noastră și privirile astea îndreptate spre mine... o, Dumnezeule !

Lukeria spune (o, acum n-o să-i dau drumul Lukeriei pentru nimic în lume, ea știe totul. A fost toată iarna aici, o să-mi povestească totul), spune că după ce am ieșit din casă și numai cu vreo douăzeci de minute înainte de a mă întoarce, a intrat deodată în camera noastră, la doamnă, s-o întrebe ceva, nu mai ține minte ce, și că a văzut-o că și-a scos icoana (aceeași icoană a Maicii Domnului), că icoana stătea pe masă în fața ei, iar doamna parcă se rugase pînă atunci la icoană. „Ce s-a întîmplat, doamnă ? „Nimic, Lukeria, du-te. Stai puțin Lukeria", s-a apropiat de ea și a sărutat-o. „Sînteți fericită, zic eu, doamnă ?" „Da, Lukeria". „Domnul ar fi trebuit să vină mai demult la dumneavoastră, doamnă, și să-și ceară iertare... Slavă Domnului că v-ați împăcat"... „E bine, zice, Lukeria, du-te, Lukeria" și a zîmbit așa, ciudat. Atît de ciudat că Lukeria s-a întors brusc după zece minute ca să se uite la ea : „Stătea lîngă perete, chiar lîngă fereastră, și-a pus mîna pe perete, iar capul și l-a lipit de mînă, sta așa și se gîndea. Și se gîndea atît de adînc, că nici n-a auzit cum stau și mă uit la ea din camera cealaltă. O văd parcă zîmbește, stă, se gîndește și zîmbește. M-am uitat la ea, m-am întors încet, am ieșit să mă gîndesc și eu și aud deodată că s-a deschis fereastra. M-am dus imediat să-i spun că „e răcoare, doamnă, să nu răciți" și deodată văd că s-a urcat pe fereastră și că stă dreaptă în fereastra deschisă, cu spatele la mine și că ține în mînă icoana. Inima mi s-a oprit în loc, îi strig : „Doamnă, doamnă, doamnă !" Ea m-a auzit, a vrut parcă să se întoarcă spre mine, dar nu s-a întors, a făcut un pas, și-a lipit icoana de piept și s-a aruncat pe fereastră !"

Țin minte numai că atunci cînd am intrat pe poartă ea încă mai era caldă. Principalul e că toată lumea se uita la mine. Mai întîi au țipat, pe urmă au tăcut deodată și au început să se retragă din fața mea și... ea zăcea cu icoana. Țin minte, ca prin beznă, că m-am apropiat în tăcere și am privit-o multă vreme. Și toți m-au înconjurat și-mi spun ceva, era și Lukeria, dar eu n-am văzut-o. Îmi spune că a vorbit

cu mine. Îl ţin minte numai pe individul ăla : tot îmi striga că „i-a ieşit numai un pic de sînge pe gură, numai un pic, numai un pic !“ şi-mi arăta sîngele, care era tot al ei, pe o piatră. Mi se pare că am atins sîngele cu degetul, mi-am murdărit degetul, mă uitam la deget (şi asta ţine minte), iar el tot îmi zbiera : „Numai un pic, numai un pic !“

— Ce pic ? am început eu, cică, să urlu din răsputeri, mi-am ridicat mîinile şi m-am aruncat asupra lui...

O, ce sălbăticie, ce sălbăticie ! De neînţeles ! Incredibil ! Imposibil.

IV

Am întîrziat numai cinci minute

Şi nu-i aşa ? E de crezut ? Se poate oare spune că e posibil ? De ce, pentru ce a murit femeia aceasta ?

O, vă rog să mă credeţi, înţeleg ; dar pentru ce a murit e totuşi o problemă. S-a speriat de dragostea mea, s-a întrebat serios dacă s-o accepte sau nu şi n-a putut să-şi suporte întrebarea şi a preferat să moară. Ştiu, ştiu, n-am de ce să-mi bat capul, a făcut prea multe promisiuni, s-a speriat că nu va putea să le ţină, e clar. Sînt aici, unele împrejurări absolut îngrozitoare.

Că pentru ce a murit ? întrebarea asta totuşi rămîne. Întrebarea asta îmi ciocăneşte, îmi ciocăneşte în creier. Aş fi lăsat-o numai *aşa,* dacă ar fi vrut să rămînă *aşa.* Dar ea n-a crezut-o, asta e ! Nu şi nu, mint, nu e de loc asta. Pur şi simplu pentru că trebuia să fie cinstită cu mine, dacă să mă iubească, să mă iubească de tot şi nu aşa cum l-ar fi iubit pe negustor. Şi pentru că a fost prea integră, prea curată ca să fie de acord cu dragostea de care avea nevoie negustorul, n-a vrut să mă înşele. N-a vrut să mă înşele cu o jumătate de dragoste în chip de dragoste sau cu un sfert de dragoste. Prea multă cinste, asta e ! Am vrut să-i inoculez atunci mai multă largheţe în inimă, mai ţineţi minte ? Ciudată idee.

Sînt teribil de curios să ştiu dacă mă respecta sau nu. Nu ştiu, mă dispreţuia sau nu ? Nu cred că m-a dispreţuit. E te-

ribil de ciudat : de ce nu mi-a trecut niciodată prin cap, tot timpul iernii, că mă dispreţuieşte ? Eram absolut convins de contrariu, pînă în clipa cînd m-a privit atunci cu o *uimire severă*. Chiar că *severă*. Atunci am înţeles brusc că mă dispreţuieşte. Am înţeles irevocabil pentru totdeauna. Ah, mai bine să mă dispreţuiască, să mă dispreţuiască fie şi toată viaţa, dar să trăiască, să trăiască ! Mai acum cîteva clipe umbla, vorbea. Nu înţeleg de loc cum de s-a aruncat pe fereastră ! Şi cum aş fi putut să bănuiesc asta chiar şi cu cinci minute mai înainte ? Am chemat-o pe Lukeria. Acum n-am s-o las pe Lukeria să plece pentru nimic în lume, pentru nimic în lume !

O, am fi putut să ne înţelegem. Ne-am dezobişnuit doar teribil de mult unul de altul în timpul iernii, dar n-am fi putut oare să ne obişnuim din nou ? De ce, de ce nu ne-am fi putut apropia, n-am fi putut începe o viaţă nouă ? Sînt generos şi ea e generoasă, iată şi punctul de contact ! Încă vreo cîteva cuvinte, două zile — nu mai mult, şi ea ar fi înţeles totul, ar fi înţeles totul.

Şi mai ales e păcat că totul n-a fost decît o întîmplare — o întîmplare simplă, barbară, stupidă. Asta e păcat ! Cinci minute, am întîrziat, numai şi numai cinci minute ! Dacă aş fi venit cu cinci minute mai devreme clipa ar fi ocolit-o ca un nor şi nu i-ar mai fi venit niciodată în cap. Şi s-ar fi terminat, şi ea ar fi înţeles totul. Şi acum din nou camere pustii, sînt din nou singur. Uite, pendula bate, ei nu-i pasă, ei nu-i pare rău de nimic. Nu-i nimeni, asta e nenorocirea !

Tot umblu şi umblu într-una. Ştiu, ştiu, nu-mi mai suflaţi : vă vine să rîdeţi că mă vait de întîmplare şi de cele cinci minute ? Dar nu e clar asta ? Gîndiţi-vă măcar la un lucru : ea n-a lăsat nici măcar un bilet : că uite, „nu e nimeni vinovat de moartea mea," cum lasă toţi. Cum putea oare să nu se gîndească măcar că şi Lukeria o să fie hărţuită : „ai rămas singură cu ea, tu ai şi împins-o". În orice caz ar fi închis-o fără vină, dacă patru oameni n-ar fi văzut de la ferestrele casei şi din curte cum stătea cu icoana în braţe şi cum s-a aruncat singură. Dar şi asta e o întîmplare că oamenii erau acolo şi au văzut-o. Nu, totul n-a fost decît o clipă, o clipă de inconştienţă. A fost ceva subit şi fantezist ! Şi ce dacă s-a rugat în faţa icoanei ? Asta nu înseamnă că s-a rugat înainte de moarte. Totul a ţinut numai o clipă, poate numai vreo zece

minute, toată hotărîrea ei — chiar atunci cînd a stat lîngă perete, cu capul lipit de mînă să se gîndească. I-a intrat o idee în cap, a început să se învîrtă acolo şi ea n-a mai putut să-i reziste.

Orice aţi spune, aici e o vădită neînţelegere. Cu mine se putea trăi. Şi dacă e vorba de anemie? Pur şi simplu de anemie, din cauza epuizării energiei vitale? A obosit ea în timpul iernii, asta e...

Am întîrziat !!!

Cît e ea de subţirică în coşciug, cum i s-a mai ascuţit năsucul. Genele îi stau ca nişte săgeţi şi cum a căzut, n-a strivit nimic, n-a frînt nimic! Numai „picul acela de sînge". Adică o linguriţă de desert. O comoţie internă. Dacă s-ar putea să n-o îngrop. O, ştiu prea bine că trebuie s-o ducă, nu sînt nebun şi nici nu delirez, dimpotrivă, n-am avut niciodată o minte atît de clară, dar cum se poate să nu fie iar nimeni acasă, iar cele două camere şi iar eu singur cu gajurile. Delir, delir, uite unde e delirul! I-am scos sufletul, asta e!

La ce-mi trebuie acum legile voastre! La ce-mi trebuie acum obiceiurile voastre, moravurile voastre, viaţa voastră, statul vostru, credinţa voastră? Las' să mă aducă la tribunalul vostru, la judecata voastră publică... o să spun că nu recunosc nimic. Judecătorul o să strige: „Tăcere, ofiţer!" şi eu o să-i strig: „Ce putere mai ai tu acum să te ascult? De ce stupiditatea asta sumbră a distrus tot ce poate fi mai scump? La ce-mi trebuie acum legile voastre? Mă dezic de voi. O, totul mi-e egal!"

E oarbă, e oarbă! E moartă, nu aude! Nu ştii cu ce paradis te-aş fi răsplătit. Paradisul era în sufletul meu şi l-aş fi sădit în jurul tău! Ei bine, nu m-ai iubit, fie, şi ce-i cu asta? Totul ar fi fost *aşa,* totul ar fi rămas *aşa.* Mi-ai fi spus numai mie, ca unui prieten, şi ne-am fi bucurat şi am fi rîs cu bucurie, privindu-ne în ochi. Aşa am fi şi trăit. Şi chiar dacă te-ai fi îndrăgostit de un altul, fie şi asta, fie şi asta. Ai fi mers cu el şi ai fi rîs, iar eu v-aş fi privit de pe partea cealaltă a străzii. O, fie orice, numai să deschidă măcar o dată ochii. Pentru o clipă, numai pentru una singură! Să se uite la mine, cum s-a uitat dimineaţa, cînd stătea în faţa mea şi-mi jura că o să-mi fie o soţie credincioasă! O, dintr-o singură privire înţelege totul!

Stupiditate ! O, natură ! Oamenii sînt singuri pe pămînt, asta e nenorocirea ! „E vreun om viu prin cîmpie ? [100]“, strigă eroul legendei ruseşti. Strig şi eu, care nu-s un erou, şi nu-mi răspunde nimeni. Se spune că soarele animă universul. O să răsară soarele şi — uitaţi-vă la el, nu e mort ? Totul e mort şi peste tot sînt morţi. Nu sînt decît oameni, iar în jurul lor e tăcere, ăsta e pămîntul ! „Oameni, iubiţi-vă !“, cine a spus asta, al cui e preceptul ăsta ? Pendula bate în nesimţire, ca o scîrbă. Pantofiorii ei sînt lîngă pat de parcă ar aştepta-o... Ei, nu, serios, după ce au s-o ducă mîine, ce-o să fie cu mine ?

Ianuarie

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

Trei idei

O să încep noul meu an cu ideea cu care l-am încheiat pe cel precedent. Ultima frază a *Jurnalului* meu din decembrie era despre faptul „că aproape toate contradicţiile şi grupările noastre ruseşti s-au întemeiat doar pe nişte neînţelegeri, şi chiar nişte neînţelegeri dintre cele mai grosolane, care nu conţin nimic esenţial şi ineluctabil." O repet din nou : toate disputele şi scindările noastre s-au produs doar ca urmare a unor greşeli şi abateri ale minţii şi nici cum ale inimii şi în determinarea asta constă întreaga esenţă a scindării noastre. Esenţa asta e încă destul de îmbucurătoare. Erorile şi neînţelegerile provenite din minte dispar mai repede şi mai fără urmă decît erorile provenite din inimă ; şi se vindecă nu atît prin dispute şi explicaţii logice, cît prin logica irezistibilă a faptelor existenţei vii, reale, care adesea conţin în sine concluzia necesară şi adevărată şi indică drumul cel drept, chiar dacă nu imediat, nu chiar în clipa apariţiei lor, în orice caz în nişte termene destul de scurte, uneori chiar şi înaintea generaţiilor următoare. Altceva se întîmplă cu abateri ale inimii. O eroare a inimii este un lucru teribil de grav : e vorba de un spirit infectat, uneori chiar al întregii naţiuni, spirit care poartă cu el adesea un asemenea grad de orbire, încît nu se vindecă prin nici un fel de fapte, oricît ar indica ele drumul cel drept, dimpotrivă orbirea asta prelucrează faptele cum îi convine, le asimilează cu spiritul ei infectat şi se întîmplă

uneori ca să piardă întreaga naţiune, conştient, adică înţelegîndu-şi orbirea, dar *nemaidorind* să se vindece. Să nu se rîdă de mine că socotesc greşelile minţii atît de uşoare şi de lesne corijabile ; lucrul cel mai ridicol ar fi însă ca oricine, şi cu atît mai mult eu, să-şi asume în cazul acesta rolul de corector, ferm şi convins că poţi cu vorbe să clinteşti şi să răstorni convingerile societăţii dintr-un moment dat. Sînt conştient de toate astea. Şi totuşi nu se poate, iar astăzi nici nu trebuie, să te ruşinezi de propriile tale convingeri, şi cine are de spus un cuvînt, să-l spună, fără să-i fie teamă că nu va fi ascultat şi nici măcar că va fi luat în rîs sau că nu va influenţa gîndirea contemporanilor săi. În acest sens *Jurnalul unui scriitor* nu se va abate niciodată de la drumul său, nu va face niciodată concesii spiritului secolului, forţei influenţelor dominante şi dominatoare, în caz că le va considera nedrepte, nu li se va supune, nu le va linguşi şi nu le va curma. După aproape un an de la apariţie ni se pare permis să afirmăm asta. Şi anul trecut am fost perfect conştienţi de faptul că prin multe din cele scrise de noi cu entuziasm şi convingere n-am tăcut, în fond, decît să ne aducem nouă prejudicii şi că am fi fost mult mai avantajaţi dacă, cu acelaşi entuziasm, am fi nimerit într-un alt cor comun.

Repetăm : credem că trebuie să ne exprimăm *cu toţii* cît mai sincer şi mai deschis, fără să ne ruşinăm de dezgolirea naivă a cîte unei idei. Într-adevăr, ne aşteaptă, vreau să spun că întreaga Rusie o aşteaptă evenimente extreme şi uriaşe. „Pot avea loc brusc evenimente mari, care să ne surprindă forţele noastre intelectuale, nu va fi prea tîrziu atunci ?“ — cum spuneam eu, în încheierea *Jurnalului* meu din decembrie. Afirmînd asta, nu subînţelegeam doar evenimentele politice din „viitorul apropiat“, deşi ele nu pot să nu epateze minţile cele mai sterpe şi mai afaceriste, cărora nu le pasă de nimic în afară de ele însele. Într-adevăr, ce aşteaptă lumea nu numai în următorul sfert de veac, dar şi chiar (cine poate şti ?) poate în anul în curs ? În Europa nu e linişite şi nu există nici un dubiu în privinţa asta. Dar neliniştea asta nu e cumva temporară, trecătoare ? În nici un caz : se vede că s-a apropiat sorocul a ceva etern, milenar, a ceva ce s-a pregătit în lume chiar de la începutul civilizaţiei. Sînt trei idei care se ridică în faţa omenirii şi care, pare-se, au început să se for-

muleze definitiv. Pe de o parte, la marginea Europei, este ideea catolică, o idee condamnată, care trăieşte în mari chinuri şi nedumeriri : va mai fi sau nu va mai fi, va mai trăi sau i se apropie sfîrşitul ? Nu vorbesc numai de religia catolică, ci de *întreaga idee catolică,* de destinul naţiunilor care s-au format sub această idee în decurs de milenii, naţiuni cu totul pătrunse de ea. În sensul acesta Franţa, de pildă, este parcă o desăvîrşită întruchipare a ideii catolice în decurs de secole, capul acestei idei, moştenită, desigur, încă de la romani şi în spiritul acestora. Franţa aceasta chiar şi pierzînd acum *aproape în ansamblul ei* orice religie (iezuiţii şi ateiştii reprezintă aici absolut acelaşi lucru), care şi-a închis nu o dată bisericile sale şi care l-a supus votului Adunării chiar pe Dumnezeu, Franţa aceasta care şi-a dezvoltat din ideile anului 89 socialismul ei, adică împăcarea şi organizarea societăţii fără Hristos şi în afară de Hristos, după cum catolicismul a încercat, dar n-a reuşit s-o organizeze întru Hristos, aceeaşi Franţă, şi prin revoluţionarii Convenţiei şi prin ateiştii săi şi prin socialiştii săi şi prin comunarzii ei de astăzi, este şi continuă să fie în gradul cel mai înalt o naţiune catolică întru totul şi în întregul ei contaminată de spiritul şi de litera catolicismului şi care proclamă prin gura celor mai înveteraţi ateişti ai ei : *liberté, égalité, fraternité — ou la mort,* adică exact cum ar fi proclamat-o papa însuşi, dacă ar fi fost obligat să proclame şi să formuleze *liberté, égalité, fraternité,* catolică, cu stilul său, cu spiritul său, cu adevăratul stil şi spirit al unui papă al evului mediu. Cel mai recent socialism francez reprezintă, probabil, cel mai fierbinte şi mai dramatic protest împotriva ideii catolice al tuturor oamenilor şi naţiunilor chinuiţi şi sufocaţi de ea şi care doresc cu orice preţ să trăiască fără catolicism şi fără zeii lui şi procesul acesta, care a început, în fapt, de la sfîrşitul secolului trecut (dar în fond, cu mult mai înainte) nu este altceva decît cea mai fidelă şi mai consecventă continuare a ideii catolice, cea mai deplină, ultima desăvîrşire a ei, o consecinţă tragică a ei, formată în decursul secolelor ! Pentru că socialismul francez nu este altceva decît o *forţată* unificare a oamenilor, ideea ce vine încă de la Roma antică şi ce s-a păstrat întreagă în catolicism. Astfel, ideea eliberării spiritului uman de catolicism s-a întruchipat aici în cele mai

riguroase forme catoliciste, împrumutate chiar din inima spiritului său, din litera sa, din materialismul său, din despotismul său, din moralitatea sa.

Pe de altă parte, se ridică vechiul protestantism, care protestează de nouăsprezece secole împotriva Romei şi a ideii ei, o idee antică păgînă, înnoită de catolicism, împotriva ideii ei universale de a stăpîni omul de pe întreg pămîntul, şi moral şi material, împotriva civilizaţiei sale, care protestează încă din vremea lui Arminiu [101] şi a Pădurilor Teutoburgice. Este germanul care crede orbeşte că înnoirea omenirii se află doar în el, iar nu în civilizaţia catolică. În decursul întregii sale istorii n-a făcut decît să viseze şi să rîvnească unificarea sa în vederea proclamării ideii sale orgolioase, care a fost puternic formulată şi unificată încă prin erezia lui Luther, iar acum, cu cinci ani în urmă, odată cu zdrobirea Franţei, a naţiunii catolice celei mai de seamă şi celei mai creştine, germanul este convins întru totul de triumful său şi de faptul că nimeni în afară de el nu se poate afla în fruntea omenirii şi a renaşterii ei. E convins de asta şi e mîndru ; e convins că nu există nimic în lume mai presus de spiritul şi de cuvîntul german şi că numai Germania singură poate să rostească acest cuvînt. I se pare ridicolă pînă şi presupunerea că poate să existe ceva pe lume, chiar şi numai în germene, care să aibă un lucru pe care să nu-l poată avea Germania cea predestinată să conducă lumea. Şi totuşi n-ar fi lipsit de interes să remarcăm, fie şi numai în paranteză, că, în decursul celor nouăsprezece secole ale existenţei sale, Germania n-a făcut decît să protesteze, *iar cuvîntul ei nou* nu şi l-a pronunţat niciodată, n-a trăit decît prin negarea şi protestul îndreptat împotriva duşmanului ei, aşa că, de pildă, se poate întîmpla foarte bine următoarea împrejurare ciudată — cînd Germania îşi va realiza definitiv victoria şi va distruge lucrurile împotriva cărora a protestat timp de nouăsprezece veacuri, îi va veni şi ei timpul să moară spiritualiceşte, în urma duşmanului ei, pentru că nu va mai avea pentru ce să trăiască, nu va mai avea împotriva cui să protesteze. Să zicem că asta nu e decît o himeră de a mea, dar protestantismul lui Luther este un fapt : e o credinţă protestantă şi doar *negativă* şi în momentul în care va dispare de pe pămînt catolicismul va dispare, în mod cert, în

urma lui şi protestantismul, pentru că nu va mai avea împotriva cui să protesteze, se va transforma într-un ateism pur şi cu asta se va lichida. Dar să presupunem că asta nu e decît o himeră de a mea. Ideea slavă Germanul o dispreţuieşte în egală măsură ca şi pe cea catolică, doar cu diferenţa că pe cea din urmă a apreciat-o întotdeauna ca pe un duşman mare şi puternic, pe cînd ideea slavă nu numai că n-a apreciat-o în nici un fel, dar nici măcar n-a recunoscut-o pînă-n clipa din urmă. De curînd însă a început să se uite cu multă suspiciune la slavi. Deşi şi astăzi i se pare ridicolă presupunerea că aceştia pot avea vreun scop sau vreo idee, să aibă vreo speranţă acolo „de a spune lumii ceva", totuşi chiar după zdrobirea Franţei suspiciunile sale s-au intensificat, iar evenimentele de anul trecut, ca şi cele de acum n-au putut, desigur, să-i reducă din suspiciune. Acum situaţia Germaniei e ceva mai complicată : în orice caz înaintea oricăror idei răsăritene trebuie să-şi termine treburile în Occident. Cine va nega faptul că Franţa, Franţa care n-a fost învinsă de tot, îl neliniştește şi l-a neliniştit pe german în toţi aceşti cinci ani de după zdrobirea ei ; chiar prin faptul că n-a fost zdrobită de tot. În anul şaptezeci şi cinci neliniştea asta a atins la Berlin chiar limita ei extremă şi Germania probabil s-ar fi repezit, cît mai avea timp, să-şi zdrobească de tot duşmanul de veacuri, dacă n-ar fi împiedicat-o unele împrejurări extreme. Acum însă, în anul acesta, nu există nici o îndoială că Franţa, care se întăreşte material pe an ce trece, sperie şi mai mult Germania decît acum doi ani. Germania ştie că duşmanul nu va muri fără să lupte, mai mult, în momentul cînd va simţi că şi-a revenit deplin va angaja singur bătălia, astfel că după trei ani, după cinci ani, poate că va fi prea tîrziu pentru Germania. Şi, avînd în vedere că Răsăritul este atît de pătruns de propria sa idee, relevată atît de brusc, şi că e prea ocupat cu treburile sale, avînd în vedere asta, se poate întîmpla foarte bine ca Germania, simţindu-şi pentru un timp mîinile dezlegate, să se arunce asupra duşmanului său occidental, asupra coşmarului care o chinuieşte, şi asta se poate întîmpla într-un viitor cu totul apropiat. În general, se poate spune că atunci cînd în Răsărit treburile sînt încurcate şi încordate, Germania se află, probabil, în situaţia sa cea mai rea. Şi probabil că are cele

mai multe temeri, în ciuda tonului ei nemăsurat de orgolios — şi acestui fapt cel puţin i-am putea acorda o atenţie specială.

Între timp însă, în Răsărit s-a aprins şi a început să lumineze, într-adevăr, cu o lumină încă necunoscută, cea de a treia idee universală, ideea slavă, o idee care se naşte şi care reprezintă, poate, cea de a treia posibilitate viitoare de rezolvare a destinelor umanităţii şi ale Europei. Acum e clar pentru toată lumea că odată cu rezolvarea problemei Răsăritului, în omenire va pătrunde un nou element, o nouă stihie, pînă acum pasivă şi stagnată, şi care în orice caz nu poate să nu influenţeze hotărît şi puternic destinele universale. Ce fel de idee e asta, care aduce cu ea unificarea slavilor ? — toate astea sînt cu totul nedefinite încă, dar ceva nou va fi într-adevăr rostit, de asta nu se mai îndoieşte aproape nimeni. Şi toate cele trei uriaşe idei universale s-au întîlnit, în deznodămîntul lor, aproape în acelaşi timp. Toate astea nu sînt, evident, nişte mofturi, nu sînt nişte războaie pentru nu ştiu ce moştenire sau pentru disputa a două doamne sus-puse, cum s-a întîmplat în secolul trecut. Aici e vorba de ceva general, de ceva care deşi nu hotărăşte toate destinele omenirii, aduce cu sine începutul sfîrşitului vechii istorii a lumii europene, începutul rezolvării destinelor ei viitoare, care se află în mîinile Domnului şi despre care omul nu poate şti sigur mai nimic, deşi poate să presimtă.

Acum o întrebare ce se pune aproape fiecărui om care gîndeşte : pot fi oare oprite evenimentele acestea din cursul lor ? Pot oare nişte idei de asemenea proporţii să fie supuse unor consideraţii mărunte, afaceriste, de mîna a treia ? Poate fi oare amînată rezolvarea lor şi ar fi asta, în fine, util sau nu ? Înţelepciunea trebuie, fără îndoială, să apere şi să păzească naţiunile, să servească umanismul şi umanitatea, dar au unele idei o forţă a lor, mare, ascunsă şi însufleţitoare. Vîrful unei stînci care s-a rupt şi care se prăbuşeşte nu poate fi oprit cu mîna. Noi, ruşii, avem, desigur, două forţe teribile, care fac cît toate celelalte la un loc — este vorba de caracterul unic şi indivizibil al spiritualităţii milioanelor de oameni ai poporului nostru şi de legătura strînsă a poporului cu Monarhul. Ultima împrejurare este, evident, în afara discuţiei, dar ideea asta a poporului nostru nu numai că nu o înţeleg, dar nici nu vor s-o înţeleagă „Petrii noştri iluminaţi".

II

Mirajele, Ştunda şi Redstockiştii

Dar nu vor s-o înţeleagă nu numai „Petrii iluminaţi" şi „europenizaţi". Mai sînt şi alţii, cu mult mai răi. „Petrii" recunosc, cel puţin, mişcarea din acest an în folosul slavilor, iar ăştia nu. Petrii chiar laudă mişcarea, o fac, evident, în maniera lor, deşi multe din mişcarea asta nu le plac, iar ăştia neagă mişcarea însăşi în pofida mărturiei întregii Rusii : „n-a fost nimic şi basta. Nu numai că n-a fost, dar nici n-a putut să fie. Poporul, cică, n-a strigat nicăieri şi nici n-a afirmat că doreşte războiul". Dar poporul nostru nici nu strigă niciodată şi nici nu afirmă, poporul nostru e raţional şi liniştit, şi în plus nici nu doreşte războiul, nu-l doreşte deloc, este doar din tot sufletul şi din toată inima lui fierbinte de partea fraţilor săi asupriţi pentru credinţa lor întru Hristos, dacă însă va trebui, dacă va răsuna marele cuvînt al ţarului, atunci se va duce tot, întreaga lui masă de o sută de milioane, însufleţită, ca un singur om, de un singur avînt şi într-o desăvîrşită unire. Aşa că nu poţi să nu apreciezi această forţă a unirii, în vederea tainicului şi apropiatului viitor al destinelor întregii Europe şi nu se poate să nu ţii seama de ea în clipele unor involuntare consideraţii şi presupuneri. Şi dă-l încolo de război ; deşi, în paranteză fie spus, sîngele vărsat pentru „marea cauză a iubirii" înseamnă mult, poate să purifice şi să spele multe, poate să învie multe şi poate să înalţe multe din cele ce au fost pînă acum umilite şi terfelite în sufletele noastre.

Dar astea nu sînt decît „vorbe şi gînduri". N-am vrut să spun decît că evenimentele istorice antrenează totul după ele şi nu poţi să scapi de ele nici prin voinţă, nici prin viclenie, după cum nu poţi să opreşti şi să întorci fluxul marin. Şi totuşi te jigneşte cinismul acesta, care triumfă din nou, după entuziasmul de astă-vară, te jigneşte bucuria asta a cinismului, bucuria pentru ceva meschin, care parcă a triumfat asupra entuziasmului oamenilor, sînt jignitoare aceste cuvîntări triumfătoare ale oamenilor care nu numai că dispreţuiesc, dar aproape că neagă întregul nostru popor şi, se pare, că nu văd în popor decît o masă întunecată şi forţa de muncă, exact aşa cum au făcut-o timp de două secole, pînă la marea zi a lui nouăsprezece februarie. „Să mă iau eu după poporul ăsta ?

Ce idee să aibă el, de unde ați mai luat-o și pe asta ?" — iată ce se aude acum aproape de pretutindeni. Această neîncredere în forța spirituală a poporului nostru reprezintă, desigur, neîncrederea în întreaga Rusie. Fără îndoială, aici sînt amestecate multe și diverse cauze care îi dirijează pe negativiști, dar vă rog să mă credeți că e și mai multă sinceritate în ce spun ! Și mai ales și înainte de toate este o absolută necunoaștere a Rusiei. Ei bine, puteți oare să vă închipuiți că mai este cîte unul dintre ei care se bucură de știrea noastră, se bucură pentru popor, pentru cîștigurile și bunăstarea lui : „totuși asta e ceva mai presus de vechile reprezentări populare și poate că va înnobila oarecum poporul". Și să nu credeți că sînt niște judecăți rare și izolate. Dar apropo, ce-i cu nefericita asta de știrea? Cîțiva muncitori ruși care lucrau la niște coloniști nemți au înțeles că nemții trăiesc mai îndestulător decît rușii și că asta se întîmplă pentru că au o altă ordine. Pastorii care s-au întîmplat să fie acolo le-au explicat că ordinea asta superioară provine din faptul că au o altă credință. Și s-au unit cîteva grupuri de ruși ignoranți, au început să asculte cum se comentează Evanghelia, au început și ei să citească și să comenteze și s-a întîmplat ceea ce se întîmplă întotdeauna în astfel de cazuri. Se aduce, de pildă, un vas cu un lichid prețios, toată lumea se prosternă, toți sărută și cinstesc vasul, care conține lichidul prețios și dătător de viață, și deodată unii oameni se ridică și încep să strige : „Orbilor ! De ce sărutați vasul : prețios este doar lichidul dătător de viață din el, iar nu vasul, iar voi sărutați sticla, o simplă sticlă, adorați vasul și atribuiți sticlei putere sfîntă și uitați de conținutul prețios al vasului! Păgînilor! Aruncați vasul, spărgeți-l, adorați doar lichidul, nu și sticla !" Și iată că este spart vasul, iar lichidul dătător de viață, conținutul prețios se varsă pe pămînt și, bineînțeles, este înghițit de pămînt. Au spart vasul și au pierdut lichidul. Dar pînă se fie înghițit lichidul tot de pămînt, începe forfota : ca să mai fie salvat ceva ce s-a păstrat în cioburile sparte, încep țipetele că e nevoie cît mai repede de un vas nou, încep să se certe cum și din ce să-l facă. Cearta începe *chiar de la început* și imediat, chiar din primele două cuvinte, cearta se duce în jurul literei. Acestei litere sînt gata să i se închine și mai mult decît celei precedente, numai ca să facă mai repede rost de un vas, dar discuția se aprinde, oamenii se împart în cîteva grupuri

adverse şi fiecare grup ia cu el cîteva picături din preţiosul lichid, cît a mai rămas, în vasele lor, în fel de fel de vase, adunate de peste tot, şi grupurile încetează să mai comunice între ele. Fiecare vrea să se salveze cu vasul său şi în fiecare grup încep noi certuri. Idolatria se măreşte de atîtea ori în cîte cioburi s-a spart vasul. E o idolatrie veşnică, străveche, începută cu mult înainte de Martin Luther, dar, după imuabilele legi ale istoriei, aproape acelaşi lucru se întîmpla şi în ştunda noastră : se ştie că au şi început să se separe, se ceartă apropo de literă, comentează Evanghelia fiecare cum îi vine şi, mai ales, fiecare o face de la început — sărman, nefericit şi ignorant popor ! Şi toate astea se împletesc cu atîta sinceritate, cu atîtea iniţiative bune, cu o dorinţă atît de mare de a suporta chiar şi chinurile, şi cu toate astea e atîta prostie neajutorată, e atîta făţărnicie mică şi măruntă, atîta ambiţie, atîta plăcere orgolioasă în noua postură de „sfînt", chiar atîta escrocherie şi chiţibuşerie, şi mai ales — totul e „de la început", adică chiar de la facerea lumii, de la ce e omul şi ce e femeia, ce e binele şi ce e răul şi chiar — există sau nu Dumnezeu ? Şi ce credeţi : tocmai pentru că sînt atît de ireverenţioşi şi atît de forţaţi să înceapă cu începutul, tocmai asta le place multora şi mai ales unora : „au început să trăiască după capul lor, va să zică o să ajungă ei la ceva". Ăsta e raţionamentul ! Astfel, bunul preţios obţinut de-a lungul veacurilor, care ar fi trebuit să fie explicat, în marele şi adevăratul său sens, acestui popor întunecat, şi nu azvîrlit, ca o vechitură inutilă a veacurilor trecute, s-a pierdut definitiv pentru popor. Dezvoltarea, lumina, progresul se îndepărtează din nou, pentru că pentru popor se va instaura acum izolarea şi închistarea sectelor, iar în locul aşteptatelor noilor idei „raţionale" vor apare doar vechii idoli, vechi străvechi, cunoscuţi de toată lumea, idolii cei mai josnici — încercaţi să-i daţi jos acum ! De altfel, n-avem de ce să ne temem de ştundă, deşi am putea s-o compătimim mult. Ştunda asta n-are nici un viitor, nu se va lărgi prea mult, se va opri în curînd şi probabil că se va contopi cu vreuna din sectele întunecate ale poporului rus, cu vreo sectă a hlîştilor, a autobiciuitorilor, cea mai veche sectă, se pare, din lume, care-şi are indiscutabil un sens al ei, păstrat în două dintre cele mai vechi atribute : învîrtirea şi profeţirea. (Şi templierii au fost condamnaţi pentru învîrtire şi profeţire, şi quakerii se învîrtesc şi profeţesc, şi Pithia, în antichitate,

se învîrtea şi prorocea, şi la Tatarinova oamenii se învîrteau şi proroceau, şi redstockiştii noştri probabil că o vor termina tot cu învîrtitul, că de prorocit, prorocesc şi acum). Şi să nu se supere redstockiştii de comparaţie. Apropo, sînt mulţi care rîd de coincidenţa apariţiei la noi a ambelor secte : ştunda în poporul ignorant şi redstockiştii în societatea cea mai aleasă. Şi totuşi sînt şi multe lucruri de fel ridicole. În ceea ce priveşte coincidenţa apariţiei ambelor noastre secte noi — amîndouă au ieşit, fără nici o îndoială, din aceeaşi ignoranţă, adică dintr-o absolută necunoaştere a propriei tale religii.

III

Foma Danilov, un erou rus martirizat

Anul trecut, primăvara, în toate ziarele a fost retipărită ştirea apărută în *Russki invalid* despre moartea de martir a subofiţerului Foma Danilov, din batalionul de puşcaşi din Turchestan, luat prizonier de urmaşii cumanilor şi omorît sălbatec de aceştia după multe şi rafinate torturi, în ziua de 21 noiembrie 1875, la Marghelan, pentru că n-a vrut să treacă în slujba lor şi la mahomedanism. Hanul însuşi i-a promis graţierea, răsplată şi cinstire dacă se va decide să se lepede de Hristos. Danilov i-a răspuns că nu poate să trădeze crucea şi, în calitatea sa de supus al ţarului, chiar şi în prizonierat trebuie să-şi îndeplinească datoria faţă de ţar şi de creştinism. Călăii, după ce l-au torturat, pînă la urmă s-au mirat de forţa sa sufletească şi l-au numit *bătîr, adică bogatîr* [102]. Pe atunci ştirea asta, deşi comunicată de toate ziarele, a trecut fără să provoace prea multe discuţii în societate, şi chiar şi ziarele au comunicat-o în chip de *entrefilet* ziaristic dintre cele mai obişnuite, şi n-au considerat necesar să se oprească *special* asupra ei. Într-un cuvînt, cu Foma Danilov „treburile au fost calme", cum se spune la bursă. Mai tîrziu, după cum se ştie, a început mişcarea slavă, au apărut Cerneaev, Sîrbii [103], Kireev [104], donaţiile, voluntarii şi despre torturatul Foma s-a uitat de tot (vreau să spun, în ziare), dar iată că de curînd, faţă de ştirea precedentă au survenit nişte detalii suplimentare. Se comunică

din nou că guvernatorul din Samara s-a informat asupra familiei lui Danilov, care-şi trage originea din ţăranii satului Kirsanovka, gubernia Samara, judeţul Buguruslanski, şi s-a aflat că în urma lui au rămas soţia Evfrosinia, în vîrstă de 27 de ani, şi fiica Ulita, de şase ani, care trăiesc în mare sărăcie. Ele au fost ajutate, în urma nobilei iniţiative a guvernatorului, care s-a adresat unor persoane cu rugămintea de a acorda ajutor văduvei şi fiicei martirizatului erou rus, s-a mai adresat de asemenea şi Adunării zemstvei guberniale din Samara cu propunerea de a o include pe fiica lui Danilov ca bursieră într-una din şcolile-internat. Mai tîrziu au adunat 1320 de ruble, dintre care şase sute au fost puse deoparte pentru fată, pînă la majorat, iar restul de bani au fost înmînaţi văduvei, iar fiica lui Danilov a fost înscrisă la o şcoală-internat. În afară de asta, şeful Marelui Stat-Major l-a informat pe guvernator despre înalta hotărîre de a acorda văduvei lui Danilov o pensie viageră, din tezaurul statului, de o sută douăzeci de ruble pe an. După asta — după asta lucrurile vor fi probabil uitate din nou, din cauza neliniştilor cotidiene, a temerilor politice, a marilor probleme care-şi aşteaptă rezolvarea, a falimentelor etc. etc.

O, nu vreau să spun de loc că societatea noastră a avut o atitudine indiferentă faţă de aceastaă faptă uluitoare. Şi totuşi s-a vorbit puţin sau, mai bine zis, aproape nimeni n-a vorbit *special* despre asta. Poate s-a şi discutat undeva într-un mediu de negustori sau de preoţi, de pildă, dar nu în societate, nu în mediul intelectual. Poporul nostru nu va uita, desigur, această moarte măreaţă : eroul şi-a primit chinurile în numele lui Hristos şi este un mare rus ; poporul nostru apreciază asta şi nu va uita şi nici n-a uitat vreodată asemenea fapte. Dar iată, parcă aud din nou vocile care-mi sînt atît de familiare : „E vorba desigur de o forţă, o recunoaştem, dar e o forţă întunecată, care s-a manifestat prea, ca zicem aşa, în nişte forme învechite, oficializate şi din pricina asta ce putem spune *special ?* Nu ţine de universul nostru, ar fi cu totul altceva dacă ar fi fost vorba de o forţă care s-ar fi manifestat intelectual, conştient. Sînt şi alţi martiri şi alte forţe, sînt şi idei infinit mai elevate — ideile general-umane, de pildă..."

În pofida acestor voci lucide de intelectuali, cred că-mi este permis şi scuzabil să spun cîte ceva *special* şi despre Danilov ; mai mult, cred că nici chiar intelectualitatea noastră

nu s-ar fi umilit prea mult, dacă ar fi tratat faptul acesta cu mai multă atenţie. Pe mine, de pildă, mă miră că nu s-a manifestat nici un fel de mirare, chiar mirare. Nu mă refer la popor : acesta nici nu trebuie să se mire şi nici nu se va mira : fapta lui Foma poate să nu-i pară deosebită, măcar şi datorită marei încrederi pe care o are poporul în sine şi în sufletul său. El va răspunde la fapta aceasta doar cu un profund sentiment şi cu o mare umilinţă. Dacă însă un asemenea fapt s-ar fi produs în Europa, vreau să spun — dacă s-ar fi produs un asemenea fapt de manifestare a măreţiei spirituale la englezi, francezi sau la nemţi, aceştia l-ar fi trîmbiţat sigur în toată lumea. Dar ştiţi, domnilor, cum mi-l imaginez pe acest soldat necunoscut al batalionului din Turchestan? Ca o emblemă a Rusiei, a întregii Rusii, a întregii noastre Rusii populare, chipul adevărat al acestei Rusii, căreia cinicii şi preaînţelepţii noştri îi refuză o mare spiritualitate şi orice posibilitate de avînt şi de manifestare a unei mari idei şi a unui mare sentiment. Ascultaţi-mă, dumneavoastră doar nu faceţi parte din cinicii ăştia, nu sînteţi decît nişte intelectuali europenizaţi, adică, în fond, nişte oameni teribil de cumsecade, doar nu neglijaţi şi dumneavoastră că astă-vară poporul nostru a manifestat pe alocuri o mare forţă spirituală: oamenii şi-au părăsit casele şi copiii şi s-au dus să moară pentru credinţă, pentru cei asupriţi, Dumnezeu ştie pe unde şi Dumnezeu ştie cu ce mijloace, aşa cum au făcut şi primii cruciaţi ai Europei cu nouă secole în urmă, aceiaşi cruciaţi, o nouă apariţie a cărora, Granovski [105] de pildă, ar fi socotit-o drept ceva aproape ridicol şi jignitor „în secolul nostru, secolul unor obiective pozitive, al progresului" etc. etc. Las' să fie, din punctul dumneavoastră de vedere, mişcarea noastră de astă-vară ceva orb şi chiar lipsit de raţiune, ceva de cruciadă, ca să zic aşa, dar că e fermă şi generoasă, asta nu poţi să nu recunoşti, dacă o priveşti cît de cît mai larg. S-a trezit o mare idee, care a înălţat poate sute de mii, milioane de suflete, deasupra rutinei, a cinismului, a desfrîului şi a destrăbălării în care s-au scăldat pînă atunci sufletele acestea. Doar ştiţi că poporul nostru, chiar dacă e considerat pînă acum drept cumsecade şi înzestrat cu inteligenţă, este totuşi apreciat drept o masă întunecată şi stihiinică, cuprinsă toată de vicii şi prejudecăţi, alcătuită aproape exclusiv din zurbagii. Vedeţi însă, aş îndrăzni chiar să enunţ o axiomă, ca să zic aşa, şi anume : ca să judeci despre forţa

spirituală a poporului şi despre lucrurile de care va fi capabil în viitor, trebuie să iei în considerare nu acel grad de depravare, la care a ajuns pentru un timp, chiar dacă a făcut-o în majoritatea sa, trebuie să iei în considerare acea înălţime spirituală pînă la care se poate ridica, atunci cînd va veni vremea lui. Pentru că depravarea e o nenorocire efemeră, care depinde aproape întotdeauna de împrejurări premergătoare şi trecătoare, de robie, de asuprire seculară, de vulgarizare, pe cînd darul generozităţii e un dar etern, spontan, un dar născut odată cu poporul şi din cauza asta cu atît mai respectat — dacă s-a putut păstra chiar şi de-a lungul veacurilor de robie, de poveri şi de sărăcie — inima acestui popor.

Foma Danilov poate că era aparent unul dintre cele mai obişnuite şi mai neremarcabile exemplare ale poporului rus, la fel de neremarcabil ca însuşi poporul rus. (O, pentru mulţi mai este cu totul neremarcabil!) Poate că la vremea lui nu se dădea în lături de la vreun chef, de la băutură, poate nici nu prea se ruga, deşi, indiscutabil, nu-l uita pe Domnul. Şi iată că i se propune să-şi schimbe credinţa, iar dacă nu, îl aşteaptă o moarte de martir. Şi trebuie să-ţi imaginezi ce fel de torturi sînt torturile astea asiatice! În faţa lui se află hanul în persoană, care îi promite favoruri şi Danilov îşi dă foarte bine seama că refuzul lui îl va întărîta pe han, că va întărîta şi orgoliul supuşilor lui: „că îndrăzneşte cîinele ăsta de creştin să dispreţuiască în halul acesta islamul". Dar în pofida celor ce-l aşteaptă acest rus neremarcabil acceptă chinurile cele mai crude şi moare, după ce-şi uluieşte călăii. Şi ştiţi, domnilor, nici unul dintre noi n-ar fi făcut asta. Să suferi „la vedere" e chiar şi frumos uneori, dar aici lucrurile s-au petrecut într-un anonimat total, undeva într-un loc pustiu, nu se uita nimeni la el; şi Foma n-a putut să gîndească şi nici să presupună că fapta lui va răsuna pe tot pămîntul rusesc. Cred că unii mucenici, chiar din primele veacuri ale creştinismului, cînd erau torturaţi, se simţeau totuşi, măcar şi în parte, consolaţi şi uşuraţi de convingerea că moartea lor va servi ca exemplu celor timizi şi nehotărîţi şi că va atrage şi mai mulţi oameni de partea lui Hristos. Foma nu putea să aibă nici măcar o consolare atît de mare: cine putea să afle, era singur printre călăi. Era încă tînăr, avea acolo undeva o nevastă tînără şi o fată, n-o să le mai vadă niciodată, dar n-are nimic: „Orişiunde m-aş afla n-o să-mi calc conştiinţa în picioare, mai bine să mă chinuiască",

literalmente adevărul de dragul adevărului, şi nu de dragul frumuseţii ! Şi nici un fel de compromis, nici un fel de sofism cu conştiinţa : „O să trec la islam aşa, numai de formă, n-o să duc pe nimeni în ispită, că tot nu mă vede nimeni, iar pe urmă am să mă rog, viaţa e lungă, am să aduc daruri bisericii, am să fac fapte bune". N-a fost nimic din toate astea, e puţin probabil ca noi să fi făcut aşa.

Noi, dar pentru poporul nostru, repet, fapta eroică a lui Danilov poate să nu fie uimitoare. Chestiunea constă în faptul că ăsta e un fel de portret, ca un fel de imagine de ansamblu a poporului rus, prin asta mi-e şi atît de drag ; şi mie şi dumneavoastră, bineînţeles. Poporul nostru iubeşte şi el adevărul pentru adevăr, iar nu pentru frumuseţe. Fie el şi vulgar şi desfrînat şi păcătos şi insignifiant, cînd va veni însă vremea lui şi va începe cauza comună a adevărului întregului popor, vă va ului gradul de libertate spirituală pe care o va manifesta în faţa tiraniei materialismului, a patimilor, a poftelor de bani şi de înstărire şi chiar în faţa groazei de cea mai crudă moarte de martir. Şi toate astea o să le facă şi o să le exprime simplu, ferm, fără să ceară nici răsplată, nici laude, fără să se etaleze : „Asta e credinţa mea, pe ea o împărtăşesc". Aici nici cei mai înrăiţi oponenţi pe tema „caracterului retrograd" al idealurilor populare nu pot să spună nimic, pentru că chestiunea nu constă de fel în faptul dacă e retrograd idealul sau nu. Ci numai în particularitatea manifestării unei voinţe excepţionale de dragul unei fapte eroice generoase. (Ideea aceasta caraghioasă despre „caracterul retrograd" al idealurilor am inclus-o aici numai de dragul unei obiectivităţi absolute.)

Ştiţi, domnilor, trebuie să le spunem lucrurilor pe nume : cred pur şi simplu că n-avem ce să învăţăm un popor ca al nostru. E un sofism, bineînţeles, dar uneori îmi trece prin cap. O, sîntem, desigur mult mai cultivaţi, dar ce o să-l învăţăm — aici e toată nenorocirea ! Nu vorbesc, se înţelege, de meserii, de tehnică, de cunoştinţe matematice, toate astea pot să-l înveţe şi nemţii dacă-i angajăm, dar noi ? Sîntem doar ruşi. fraţi cu acest popor şi, prin urmare, sîntem obligaţi să-l *luminăm.* Care e acea moralitate, acel sublim pe care i le vom transmite, explica şi prin care vom lumina aceste suflete „întunecate" ? Iluminarea poporului este, domnilor, dreptul nostru şi datoria noastră, un drept în cea mai înaltă accepţie creştină : cine

cunoaşte binele, cine cunoaşte adevăratul cuvînt al vieţii trebuie, este obligat să-l comunice celui care nu-l cunoaşte, fratelui său care rătăceşte în beznă, aşa ne învaţă Evanghelia. Ei bine, care sînt lucrurile acelea pe care nu le ştie rătăcitul şi pe care o să i le transmitem ? În primul rînd, desigur, „că învăţătura e folositoare şi trebuie să înveţi", aşa e ? Dar poporul nostru a spus înaintea noastră că „ştiinţa e lumină, neştiinţa e beznă". Să-l învăţăm să distrugă prejudecăţile, de pildă, să dărîme idolii ? Dar noi înşine sîntem stăpîniţi de atîtea prejudecăţi şi ne-am aşezat atîţia idoli, încît poporul o să ne spună direct : „Doctore — vindecă-te pe tine". (Iar pe idolii noştri a învăţat foarte bine să-i vadă !) Altceva ce — respectul de sine, sentimentul demnităţii personale ? Dar poporul nostru tot, în întregul său, se respectă mult mai mult decît o facem noi, îşi onorează şi îşi înţelege mult mai profund propria sa demnitate. Putem noi oare, de pildă, să învăţăm poporul nostru să respecte convingerile străine ? Poporul nostru şi-a dovedit încă de pe vremea lui Petru cel Mare respectul pentru convingerile străine, pe cînd noi nu sîntem în stare nici măcar între noi să ne iertăm nici cea mai mică abatere de la convingerile noastre, iar pe cei care nu sînt cît de cît de acord îi socotim direct nişte ticăloşi, uitînd că cel care este înclinat atît de uşor să piardă respectul pentru alţii, în primul rînd nu se respectă pe sine. Noi sîntem oare cei chemaţi să învăţăm poporul să creadă în sine şi în forţele sale ? Poporul îi are pe Foma Danilovi cu miile, iar noi sîntem cei care nu credem de loc în forţele ruseşti şi necredinţa aceasta o socotim drept o culme a culturii şi aproape un act eroic. Ei bine, la urma urmei ce anume puteam să-l învăţăm ? Noi dispreţuim, aproape pînă la duşmănie, tot ce iubeşte şi respectă poporul nostru, tot spre ceea ce tinde inima lui. Atunci, ce fel de prieteni ai poporului sîntem ? O să mi se răspundă că iubim cu atît mai mult poporul cu cît îi dispreţuim ignoranţa, dorindu-i lucruri mai bune. O, nu, domnilor, nu-i de loc aşa : dacă am fi iubit într-adevăr şi în fapt poporul, iar nu în cărticele şi articolaşe, ne-am fi apropiat mai mult de el şi ne-am fi îngrijit să studiem lucrurile pe care le ştim acum după ureche şi pe care, după şabloanele europeneşti, vrem să le distrugem : atunci poate că am fi învăţat atît de mult, că ne e şi greu să ne imaginăm acum.

Avem însă o singură mîngîiere : marele nostru orgoliu faţă de poporul nostru, de asta îl şi dispreţuim aşa — pentru că e naţional şi pentru că apără asta din toate puterile, iar noi o facem din convingeri general-umane şi ne-am şi fixat un ţel general-uman şi, ca atare, ne-am ridicat atît de mult deasupra lui. În asta e întreaga noastră contradicţie, întreaga discordanţă şi o afirm direct : dacă vom aplana treaba aceasta, dacă vom găsi punctul de împăcare se va termina deodată cu toată discordia dintre noi şi popor. Şi punctul acesta există şi nu e greu de găsit. O spun cu toată hotărîrea, chiar şi cele mai radicale neînţelegeri ale noastre cu poporul nu sînt, în fond, decît un miraj.

Dar care este acest punct al împăcării ?

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Visul de împăcare în afara ştiinţei.

O să expun mai întîi cea mai discutabilă şi cea mai delicată afirmaţie, cu ea am să şi încep :

„Orice mare popor crede şi trebuie să creadă, dacă vrea să supravieţuiască vreme îndelungată, că în el şi numai în el se află salvarea lumii, că există ca să se afle în fruntea popoarelor, să le iniţieze în ideea asta, să le unească şi să le conducă într-o unire armonioasă spre acel scop final care le-a fost predestinat".

Susţin că aşa a fost cu toate marile naţiuni ale lumii, antice şi moderne, că numai credinţa aceasta le-a creat posibilitatea să aibă, la vremea lor, o uriaşă influenţă mondială asupra destinelor umanităţii. Aşa a fost indiscutabil cu vechea Romă, aşa a fost mai tîrziu cu Roma din perioada existenţei ei catolice. Cînd ideea ei catolică a fost moştenită de Franţa, acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu Franţa şi, de-a lungul aproape a două veacuri, Franţa, pînă în momentul zdrobirii şi tristeţii ei de acum, s-a considerat în fruntea omenirii, cel puţin, din punct de vedere moral, iar uneori şi politic, s-a considerat a fi căpetenia mişcării omenirii şi cea care îi indică viitorul. Dar la asta a visat întotdeauna şi Germania, care s-a ridicat împotriva ideii universale a catolicismului şi a autorităţii ei cu stindardul protestantismului său şi al infinitei libertăţi a conştiinţei şi a cercetării. Repet, acelaşi lucru într-o măsură mai mare sau mai mică, se întîmplă cu toate marile naţiuni aflate la apo-

geul dezvoltării lor. O să mi se spună că e o greşeală şi o să mi se arate, de pildă, conştiinţa acestor popoare, conştiinţa savanţilor şi a gînditorilor lor, care au scris tocmai despre importanţa colectivă a naţiunilor europene, care au participat împreună la crearea şi desăvîrşirea civilizaţiei europene, iar eu, bineînţeles, nu voi nega conştiinţa asta. Dar chiar trecînd peste faptul că asemenea concluzii definitive ale conştiinţei constituie, în general, un fel de sfîrşit al vieţii vii a popoarelor, voi arăta numai faptul că aceiaşi înţelepţi şi gînditori, oricît ar fi scris despre armonia universală a naţiunilor, *au continuat să creadă* în acelaşi timp — şi cel mai adesea într-un mod nemijlocit, viu şi sincer, exact ca şi popoarele lor — că în acest cor al naţiunilor care se constituie într-o armonie universală şi într-o civilizaţie creată împreună, ei (adică francezii, de pildă) sînt chiar căpetenia întregii uniri, cei mai înaintaţi, cei cărora le este predestinat să conducă, iar ceilalţi nu trebuie decît să-i urmeze. Că ei, să spunem, chiar dacă vor prelua ceva de la celelalte popoare, vor prelua cu totul şi cu totul puţin, pe cînd celelalte popoare vor prelua de la ei totul, tot ce-i important, şi nu vor putea să existe decît prin ideile şi prin spiritualitatea lor şi nu pot să facă altfel decît împărtăşindu-se, la urma urmei, din spiritualitatea lor şi contopindu-se cu ei mai devreme sau mai tîrziu. Chiar şi în Franţa de astăzi, amărîtă şi divizată spiritualiceşte, există una din aceste idei, care reprezintă, după părerea noastră, o fază nouă, dar absolut firească a vechii şi universalei idei catolice şi o dezvoltare a acesteia şi aproape jumătate din francezi cred şi acum că în ea se află salvarea, nu numai a lor, dar a întregii lumi — este vorba de socialismul lor francez. Ideea aceasta, adică socialismul lor, este, desigur, falsă şi disperată, dar nu e vorba acum de calitatea ei, ci de faptul că ea există, că are o viaţă a ei şi că în rîndurile celor care o împărtăşesc n-a pătruns tristeţea şi îndoiala, ca în cealaltă parte a Franţei. Pe de altă parte, uitaţi-vă la orice englez, dintr-o pătură înaltă sau joasă, lord sau muncitor, savant sau analfabet, şi o să vă convingeţi că orice englez caută să rămînă înainte de toate englez, să se păstreze în chip de englez în toate fazele vieţii sale, particulară şi socială, politică şi general-umană şi, mai mult, caută să iubească omenirea nu altfel decît în chip de englez. O să mi se spună că fiind chiar aşa, chiar dacă toate sînt aşa cum afirm eu, atunci o asemenea autoamăgire şi un asemena orgoliu ar

fi fost chiar înjositoare pentru popoarele acelea mari, că egoismul şi şovinismul lor stupid le-ar fi micşorat semnificaţia şi nu numai că nu le-ar fi generat o forţă vitală, ci dimpotrivă le-ar fi dăunat şi le-ar fi corupt viaţa de la bun început. O să mi se spună că asemenea idei demente şi orgolioase trebuie să fie nu imitate, ci distruse, ca nişte prejudecăţi, prin lumina raţiunii. Să presupunem că, pe de o parte, toate astea sînt foarte adevărate ; şi totuşi trebuie să priveşti lucrurile şi dintr-un alt unghi şi atunci n-o să mai iasă înjositoare, ci chiar dimpotrivă. Şi ce dacă un tînăr care încă n-a trăit visează să devină cu timpul un erou ? Vă rog să mă credeţi, că asemenea visuri, poate orgolioase şi arogante, pot fi mult mai vitale şi mai folositoare tînărului, decît acel bun simţ al cîte unui adolescent care crede de la şaisprezece ani în preaînţeleapta regulă că „e mai bine să fii fericit, decît erou". Vă rog să mă credeţi că viaţa acestui tînăr, chiar după ce va trece prin nenorociri şi eşecuri, va fi în ansamblu mai frumoasă decît a înţeleptului tovarăş al copilăriei sale, chiar dacă acesta din urmă va sta toată viaţa lui în puf. O asemenea credinţă în sine nu este imorală şi nu e de fel o fanfaronadă mizerabilă. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu popoarele : sînt popoare cuminţi, cinstite şi ponderate, liniştite, fără nici un fel de avînturi, negustori şi constructori de corăbii, care trăiesc bine şi deosebit de corect ; şi totuşi ele nu vor merge niciodată prea departe, o să iasă sigur o mediocritate care nu va aduce nici un serviciu omenirii : n-au ele energia asta, o mare încredere în sine, n-au sub picioarele lor cei trei chiţi mişcători pe care stau toate marile popoare. Credinţa în faptul că vrei şi *poţi* să spui omenirii un ultim cuvînt, că vei înnoi omenirea cu surplusul forţei tale vii, credinţa în caracterul sfînt al idealurilor tale, credinţa în forţa dragostei şi a dorinţei tale de a sluji omenirea, o asemenea credinţă este o garanţie a celei mai înalte vieţi a naţiunilor şi numai prin ea vor aduce omenirii acel folos, care le-a fost predestinat, toată partea energiei lor vitale şi a ideii lor organice, care le-au fost predestinate de natura însăşi, atunci cînd le-a creat, şi pe care le vor transmite ca moştenire omenirii viitoare. Numai o naţiune puternică, cu o asemenea credinţă, are dreptul la o viaţă superioară. Vechiul cavaler legendar a crezut că în faţa lui se vor prăbuşi toate obstacolele, toate fantomele şi toţi monştrii, că va învinge totul, că va obţine totul, numai dacă va rămîne fidel jurămîn-

tului de „dreptate, neprihană şi sărăcie". O să-mi spuneţi că nu sînt decît legende şi cîntece, în care nu poate să creadă decît un Don Quijote şi că aşa se prezintă legile adevăratei vieţi a naţiunilor. Ei bine, în cazul acesta, domnilor, o să vă prind şi o să vă dau de gol că sînteţi şi dumneavoastră nişte Don Quijote, că aveţi şi dumneavoastră asemenea idee în care credeţi şi cu ajutorul căreia vreţi să înnoiţi umanitatea !

Într-adevăr, dumneavoastră în ce credeţi ? Credeţi (şi odată cu dumneavoastră cred şi eu) în general-umanul, cu alte cuvinte că vor cădea cîndva, în faţa luminii raţiunii şi a conştiinţei, obstacolele şi prejudecăţile naturale, care împiedică pînă acum o liberă comunicare a naţiunilor prin egoismul cerinţelor naţionale şi că numai atunci popoarele vor convieţui într-o singură spiritualitate şi în înţelegere, ca nişte fraţi, tinzînd prin raţiune şi dragoste spre o armonie generală. Ei bine, domnilor, poate să fie ceva mai presus şi mai sfînt de această credinţă a dumneavoastră ? Şi, mai ales, nu veţi mai găsi nicăieri în lume credinţa asta, la nici un popor din Europa, de pildă, unde personalitatea naţiunilor este conturată extrem de puternic, unde chiar dacă există această credinţă, nu există altfel decît la nivelul unei conştiinţe speculative, care poate fi avîntată şi înfierbîntată, care însă rămîne livrescă. Pe cînd la dumneavoastră, domnilor, adică nu la dumneavoastră, la noi, la noi toţi, la ruşi, credinţa asta e o credinţă generală, vie, importantă ; la noi toată lumea crede în asta, şi simplu şi lucid, şi în lumea intelectuală şi în popor, căruia şi propria lui religie îi dictează să creadă în asta. Da, domnilor, aţi crezut că sînteţi singurii „general-umani" din toată intelectualitatea rusă, iar restul nu sînt decît slavofilii şi naţionaliştii ? Ei nu — slavofilii şi naţionaliştii cred absolut în acelaşi luoru ca şi dumneavoastră, şi chiar mai mult decît dumneavoastră !

Să-i iau numai pe slavofili : ce au proclamat ei prin fruntaşii, fondatorii şi reprezentanţii teoriei lor ? Au afirmat direct, în nişte concluzii clare şi exacte, că Rusia, împreună cu toţi slavii şi în fruntea acestora, va spune un mare cuvînt omenirii, cel mai mare din toate cîte s-au spus şi că acest cuvînt va fi un testament al unirii general-umane, dar nu în spiritul egoismului personal, prin care oamenii şi naţiunile, artificial şi nefiresc se unesc acum în civilizaţia lor, din considerentele luptei pentru existenţă, determinînd prin ştiinţele pozitive graniţele morale ale spiritului liber, săpînd în acelaşi timp gropi

unii altora, acoperindu-se de minciuni, înjurii şi calomnii. Idealul slavofililor a fost unirea în spiritul unei adevărate şi cuprinzătoare iubiri, fără minciună şi fără interese de ordin material, pe baza unui exemplu personal de generozitate, pe care a fost predestinat să-l dea poporul rus în fruntea unei uniri libere general-slave a Europei. O să-mi spuneţi că nu credeţi în asta, că nu sînt decît nişte speculaţii livreşti. Dar nici nu se pune problema ca cineva să creadă în ceva, problema e că la noi, în ciuda tuturor divergenţelor, toţi se întîlnesc şi totul se reduce la ideea comună a unei uniri general-umane. E un fapt mai presus de orice dubiu, un fapt uimitor în sine, pentru că un asemenea sentiment, la nivelul unei atari necesităţi vii şi majore, nu s-a mai întîlnit la nici un popor. Dacă însă e aşa, înseamnă că şi noi, noi toţi, avem o idee naţională fermă şi precisă, subliniez că e vorba de o idee *naţională*. Prin urmare, dacă, în ultima instanţă, ideea naţională rusă înseamnă doar o universală unire general-umană, înseamnă că tot folosul nostru constă în faptul că, renunţînd pentru o vreme la toate disensiunile, să devenim cît mai curînd ruşi şi naţionali. Toată salvarea noastră constă doar în aceea de a nu ne certa dinainte asupra modului în care se va înfăptui această idee şi în ce formă se va realiza, în forma voastră sau a noastră, ca şi în aceea ca din cabinetele noastre să trecem direct la acţiune.

În asta constă tot punctul.

II

În Europa nu sîntem decît nişte terchea-berchea

Şi cum aţi trecut la fapte ? Pentru că aţi început demult, demult de tot, şi totuşi ce aţi făcut pentru general-umanul, adică pentru triumful ideii voastre ? Aţi început-o cu hoinăritul prin Europa nutrind dorinţa lacomă de a vă transforma în europeni, măcar şi numai pe din afară. Tot secolul al XVIII-lea de asta ne-am şi ocupat. Am îngrămădit pe noi tot felul de gusturi europene, am mîncat chiar tot felul de porcării, străduindu-ne să nu ne strîmbăm : „ia te uită ce englez

sînt eu, nu pot să mănînc nimic fără piperul de Cayenne". Credeţi că-mi bat joc ? Nici vorbă. Înţeleg prea bine că altfel nici nu se putea începe. Încă înainte de Petru, încă pe vremea ţarilor şi a patriarhilor moscoviţi, un tînăr filfizon din Moscova, dintre cei progresişti, şi-a pus un costum franţuzesc şi şi-a agăţat de şold o spadă europenească. Aşa şi trebuia să începem, cu dispreţul faţă de tot ce-i al nostru, şi dacă am stat timp de două secole în punctul ăsta, fără să ne mişcăm nici înainte, nici îndărăt, înseamnă, probabil, că ăsta o fi fost termenul dat nouă de natură. E drept că ne-am şi mişcat : dispreţul faţă de tot ce-i al nostru a crescut tot mai mult şi mai mult, mai ales cînd am început să înţelegem mai serios Europa. De altfel, Europa nu ne-a derutat niciodată cu o prea hotărîtă disociere a naţiunilor şi determinarea tipurilor de caractere naţionale. Cu asta am şi început-o, „am dat la o parte toate contrastele" şi am obţinut un tip general de „european", adică de la bun început am surprins lucrul comun, care-i leagă pe toţi, asta e foarte caracteristic. Mai tîrziu, odată cu trecerea timpului, devenind şi mai deştepţi, ne-am agăţat direct de civilizaţie şi am început imediat să credem, orbeşte şi cu devotament, că în ea se află acel „general", care a fost predestinat să unească omenirea. Chiar şi europenii, privindu-ne pe noi, străinii şi veneticii, au început să se mire de credinţa asta entuziastă, cu atît mai mult cu cît ei înşişi au început s-o piardă. Am întîmpinat cu entuziasm apariţia lui Rousseau şi Voltaire, împreună cu călătorul Karamzin [106] ne-am bucurat mişcaţi de convocarea „Statelor generale" în 89, şi chiar dacă am început să disperăm mai tîrziu, la sfîrşitul primului sfert al veacului nostru de acum, împreună cu europenii de frunte, ca urmare a visurilor lor pierdute şi a iluziilor prăbuşite, credinţa noastră nu ne-am priedut-o totuşi, i-am consolat şi pe europenii înşişi. Chiar şi ruşii care erau cei mai „albi" la ei acasă, deveneau imediat roşii în Europa, e tot o trăsătură extrem de caracteristică. Pe urmă, la mijlocul secolului de acum, unii dintre noi s-au învrednicit să se iniţieze în socialismul francez şi l-au acceptat, fără nici un fel de îndoieli, drept rezolvarea finală a unirii general-umane, adică tot ca o realizare a aceluiaşi vis care ne-a pasionat pînă acum. Astfel, drept realizarea scopului am acceptat tot ce a reprezentat o culme a egoismului, a inumanului, o culme a debandadei şi a aiurelii economice, o culme a calomniei la adresa naturii omului, o culme

a distrugerii oricărei libertăţi a oamenilor, ceea ce nu ne-a tulburat în nici un fel. Dimpotrivă, observînd trista nedumerire a unor profunzi gînditori europeni, i-am denumit imediat, cu o degajare absolută, drept ticăloşi şi imbecili. Am crezut şi mai credem şi acum, că ştiinţele pozitive sînt cu totul capabile să determine graniţele *morale* ale personalităţilor şi ale naţiunilor (de parcă ştiinţa, chiar dacă ar fi în stare să facă asta, ar putea să descopere aceste taine înaintea *încheierii experienţei*, adică înaintea încheierii tuturor destinelor omului pe pămînt). Moşierii noştri îşi vindeau ţăranii iobagi şi plecau la Paris să-şi editeze revistele socialiste, iar Rudinii noştri mureau pe baricade [107]. În acelaşi timp ne-am rupt într-atît de pămîntul rusesc, încît am pierdut orice reprezentare despre gradul în care o asemenea învăţătură se disociază de sufletul poporului rus. De altfel, de caracterul naţional rus nu numai că n-am ţinut cont în nici un fel, dar nici n-am recunoscut nici un fel de caracter al poporului. Am şi uitat să ne gîndim la el şi cu o deplină linişte despotică am fost convinşi (fără să ne punem vreo întrebare), că poporul nostru va accepta imediat tot ce-i vom indica, adică, de fapt, tot ce-i vom ordona. Generalumanii noştri au venit la poporul lor ca nişte moşieri desăvîrşiţi, chiar şi după reforma ţărănească.

Şi ce am obţinut ? Nişte rezultate bizare : în primul rînd, toată lumea ne priveşte în Europa cu ironie, iar la cei mai buni şi indiscutabil mai deştepţi dintre ruşi se uită cu o condescendenţă arogantă. De condescendenţa asta arogantă n-a fost scutită nici măcar emigrarea din Rusia, mă refer la emigrarea politică şi la o dezicere totală de Rusia. Europenii n-au vrut să ne socotească drept ai lor pentru nimic în lume, pentru nici un fel de jertfe şi în nici o împrejurare. *Grattez*, cică, *le russe et vous verrez le tartare*,* şi aşa e şi pînă acum. Am devenit proverbiali. Şi cu cît mai mult ne disprefuiam caracterul nostru naţional, *ca să le intrăm în voie*, cu atît ne disprefuiau mai mult. Am dat din coadă pe lîngă ei, le-am mărturisit servil vederile şi convingerile noastre „europene", iar ei ne ascultau de sus şi adăugau de obicei cu un zîmbet politicos, vrînd parcă să scape de noi, că nu „i-am înţeles aşa bine". Ei se mirau tocmai de faptul că noi, fiind atît de tătari *(les tartares)*, nu pu-

* Răciţi rusul şi veţi descoperi tătarul. *(Fr.)*

tem nicicum să devenim ruşi, ; iar noi n-am putut niciodată să le băgăm în cap că nu vrem să fim ruşi, că vrem să fim general-umani. E drept că în ultima vreme chiar că au înţeles ceva. Au înţeles că vrem ceva, ce-i îngrozeşte şi reprezintă un pericol pentru ei, că sîntem mulţi, optzeci de milioane, că ştim şi înţelegem toate ideile europene, dar că ei nu cunosc ideile noastre ruseşti, şi chiar dacă o să le afle tot n-o să le înţeleagă ; că vorbim în toate limbile, iar ei nu vorbesc decît în limba lor, ei, şi multe altele au început să priceapă şi să bănuiască. Şi s-a terminat cu faptul că ne-au declarat direct drept duşmani şi viitori distrugători ai civilizaţiei europene. Uite aşa au înţeles ei scopul nostru pătimaş de a deveni general-umani !

Şi totuşi n-avem cum să negăm Europa. Europa este pentru noi o a doua patrie, eu sînt primul care propovăduiesc asta cu pasiune şi am propovăduit-o întotdeauna. Europa este pentru noi toţi *aproape* la fel de scumpă ca şi Rusia ; şi în ea este tot seminţia lui Iafet, iar ideea noastră este unirea tuturor naţiunilor acestei seminţii, şi chiar mai departe, mult mai departe, pînă la Sim şi Ham [108]. Ce-i de făcut ?

Trebuie, în primul rînd şi înainte de toate, să devenim ruşi. Dacă general-umanul este o idee naţională rusă, atunci trebuie înainte de toate ca fiecare dintre noi să devină rus, adică să devină el însuşi, şi atunci totul se va schimba chiar de la primul pas. Să devii rus înseamnă să încetezi să-ţi dispreţuieşti poporul. Şi cum o să vadă europeanul că am început să ne respectăm poporul şi caracterul nostru naţional, o să înceapă imediat să ne respecte pe noi înşine. Într-adevăr, cu cît ne-am dezvolta mai intens şi mai independent în spiritul nostru naţional, cu atît ar rezulta un ecou mai puternic în sufletul european, iar, înrudindu-ne cu acest suflet, i-am deveni mai de înţeles. Am căpăta atunci şi o altă înfăţişare. Devenind noi înşine am căpăta, în fine, chip de om şi nu un chip de sclav, de lacheu, de Potughin, atunci vom fi socotiţi drept oameni, iar nu drept nişte terchea-berchea ai europenismului, ai liberalismului şi ai socialismului. Şi de discutat o să discutăm mai deştept decît o facem acum, pentru că în poporul nostru şi în spiritul lui o să găsim cuvinte noi, care vor fi sigur înţelese de europeni. Dar şi noi înşine o să înţelegem atunci că multe din cele pe care le-am dispreţuit la poporul nostru nu reprezintă beznă, ci lumină, nu prostie, ci inteligenţă, iar înţelegînd

asta o să spunem în Europa un cuvînt neauzit încă acolo. O să ne convingem atunci, că adevăratul cuvînt social îl poartă poporul nostru şi nu altcineva, că ideea lui, spiritul lui conţin cerinţa vie a unificării umane, a unei unificări însoţite de un respect deplin faţă de personalitatea naţională, ca şi faţă de păstrarea acesteia, păstrarea deplinei libertăţi a oamenilor şi indicarea conţinutului acestei libertăţi — o unificare a iubirii, garantată de fapte, de un exemplu viu, de necesitatea în fapt a unei fraternităţi reale, iar nu de ghilotină, nu de milioane de capete tăiate.

De altfel, parcă într-adevăr aş vrea să conving pe cineva. N-a fost decît o glumă. Dar omul e slab ; şi dacă va citi cineva din adolescenţi, cineva din tînăra generaţie...

III

Satira rusă. Desţelenire. Ultimele cîntece. Amintiri de demult.

În luna asta m-am ocupat şi de literatură, adică de beletristică, şi am citit cîte ceva cu plăcere. Apropo, am citit cîndva o opinie din străinătate despre satira rusă, adică despre satira noastră contemporană, de acum. A fost spusă în Franţa. E remarcabilă o concluzie, am uitat exact vorbele, dar sensul e acesta : „Satira rusă se teme parcă de o faptă bună a societăţii ruse. Întîlnind o asemenea faptă devine neliniştită şi nu se linişteşte pînă nu dă undeva, în vreun substrat al acestei fapte, de vreun ticălos. Atunci începe imediat să se bucure şi să ţipe : „Nu e nici un fel de faptă bună, n-ai de ce să te bucuri, vedeţi şi dumneavoastră, că şi aici zace un ticălos !"

E dreaptă opinia asta ? Nu cred să fie. Ştiu numai că satira are la noi reprezentanţi străluciţi şi de mare succes. Publicul nostru iubeşte mult satira şi totuşi convingerea mea, cel puţin, este că acelaşi public iubeşte mult mai mult frumosul pozitiv, e dornic de acest frumos, e însetat de el. Contele Lev Tolstoi, este, fără îndoială, cel mai iubit scriitor al publicului rus de toate nuanţele.

Satira noastră, oricît ar fi de strălucită, suferă într-adevăr de o anumită confuzie — ăsta e singurul lucru care se poate spune despre ea. Hotărît, uneori nu poţi să-ţi reprezinţi în întregime, în ansamblu : ce anume ar vrea să spună satira noastră ? S-ar părea uneori că n-are nici un substrat, dar e posibil asta ? Doar crede şi ea în ceva, denunţă şi ea în numele a ceva, dar toate astea parcă se îneacă în bezna necunoscutului. N-ai cum să afli ce anume consideră ea însăşi drept bine.

Şi în legătură cu chestiunea asta îţi vin gînduri ciudate.

Am citit *Deştelenire* de Turgheniev şi aştept partea a doua. Apropo : uite că sînt treizeci de ani de cînd scriu şi în toţi aceşti treizeci de ani mi-a venit într-una în cap o observaţie amuzantă. Toţi criticii noştri (şi eu urmăresc literatura de vreo patruzeci de ani), şi cei morţi şi cei de acum, într-un cuvînt toţi pe care-i ţin minte, abia îşi începeau, acum sau înainte, cît de cît mai solemn, vreo trecere în revistă a literaturii ruse curente (înainte, de pildă, se făceau trecerile astea în revistă anual, în ianuarie, pentru tot anul trecut), o făceau întotdeauna, mai mult sau mai puţin, dar cu o mare dragoste foloseau întotdeauna aceeaşi frază : „În timpul nostru, cînd literatura noastră se află într-o asemenea decădere", „în timpul nostru, cînd literatura rusă se află într-o asemenea stagnare", „în vremea noastră de restrişte literară", „călătorind prin deşerturile literaturii ruse" etc. etc. O mie de variaţii ale aceleiaşi idei. Şi, de fapt, în aceşti patruzeci de ani au apărut ultimele opere ale lui Puşkin, a început şi s-a sfîrşit Gogol, a fost Lermontov, au apărut Ostrovski, Turgheniev, Goncearov şi încă vreo zece scriitori, în orice caz, dintre cei mai talentaţi. Şi asta numai în beletristică ! Se poate spune hotărît că aproape niciodată şi în nici o literatură n-au apărut într-o perioadă atît de scurtă atît de mulţi scriitori talentaţi, ca la noi, şi aşa — unul după altul, fără nici un fel de pauze. Şi totuşi, chiar şi acum, dacă nu chiar luna trecută, am citit din nou despre stagnarea literaturii ruse şi despre „deşerturile literaturii ruseşti". De altfel, asta nu e decît o observaţie amuzantă de a mea ; e şi un lucru absolut nevinovat şi lipsit de orice importanţă. Dar aşa, poate să te pufnească rîsul.

N-o să spun, bineînţeles, nimic despre *Deştelenire,* toată lumea aşteaptă partea a doua. Şi nu sînt eu cel care trebuie să vorbesc despre roman. Meritele artistice ale lucrării lui

Turgheniev sînt mai presus de orice îndoială. O să remarc un singur lucru: la pagina 92 a romanului *(v. Vestnik Evropî)*, în partea de sus a paginii sînt vreo 15 sau 20 de rînduri în care parcă s-a concentrat întreaga idee a lucrării, întreaga viziune a autorului. Din păcate, viziunea asta e absolut eronată şi mă aflu într-un dezacord profund cu ea. E vorba de cîteva cuvinte spuse de autor în legătură cu unul dintre personajele romanului, Solomin.

Am citit *Ultimele cîntece* ale lui Nekrasov în numărul din ianuarie al revistei *Otecestvennîe zapiski.* Cîntece pătimaşe şi cuvinte nerostite, cum se întîmplă întotdeauna la Nekrasov, dar ce gemete chinuitoare de om bolnav! Poetul nostru e foarte bolnav şi — mi-a spus-o chiar el[109] — e perfect conştient de situaţia sa. Dar mie nu-mi vine să cred... E un organism viguros şi receptiv. Suferă îngrozitor (are nu ştiu ce boală de intestine, care e şi greu de precizat), dar sînt convins că va rezista pînă la primăvară, iar primăvara o să plece la ape, în străinătate, într-o altă climă, cît mai repede cu putinţă, şi se va vindeca, sînt convins de asta. Ciudate lucruri se întîmplă cu oamenii, în timpul vieţii noastre ne-am văzut adesea, au fost între noi şi neînţelegeri, dar a fost şi o întîmplare pe care n-am putut s-o uit niciodată. E vorba chiar de cea dintîi întîlnire dintre noi doi. Şi acum cîteva zile, cînd am trecut pe la Nekrasov, el bolnav şi chinuit, chiar de la primele cuvinte mi-a spus că ţine minte zilele acelea. Atunci (sînt treizeci de ani de atunci!) s-a întîmplat ceva atît de tineresc, de proaspăt, de bun, ceva care rămîne pentru totdeauna în inimile protagoniştilor. Aveam pe atunci douăzeci şi ceva de ani. Locuiam la Petersburg, trecuse un an de cînd am demisionat din inginerie, nici eu nu ştiam de ce, şi aveam scopuri dintre cele mai neclare şi mai nedefinite. Era luna mai a anului '45. La începutul iernii am început să scriu *Oameni sărmani,* prima mea povestire, nu scrisesem nimic pînă atunci. După ce mi-am terminat povestirea, n-am ştiut ce să fac cu ea şi cui s-o dau. N-aveam nici un fel de cunoştinţe literare, în afară poate de D. V. Grigorovici,[110] dar nici el nu scrisese nimic pînă atunci, în afară de un articolaş mititel *Flaşnetarii din Petersburg,* care a fost publicat într-o culegere. Se pare că se pregătea să plece pentru vară în satul lui, pînă atunci însă locuia de cîtva timp la Nekrasov. Cînd a trecut pe la mine mi-a spus: „Adu manuscrisul (el nu-l citise încă). Nekrasov vrea să publice o cu-

legere pentru anul viitor, am să i-l arăt." L-am dus, l-am văzut pe Nekrasov pentru o clipă, ne-am strîns mîna. M-am intimidat la gîndul că am adus o lucrare de a mea şi am plecat cît am putut de repede, fără aproape să schimb un cuvînt cu Nekrasov. Nu prea mă gîndeam la succes, şi-mi era teamă de partidul revistei *Otecestvennîe zapiski,* cum li se spunea pe atunci. Pe Bielinski îl citeam de cîţiva ani cu pasiune, dar mi se părea ameninţător şi înspăimîntător şi — „o să-şi bată joc de nuvela *Oameni sărmani!* — mă gîndeam eu uneori. Dar numai uneori: am scris cu pasiune, aproape cu lacrimi — „şi oare toate astea, toate minutele astea, pe care le-am trăit cu pana în mînă, aplecat asupra povestirii — totul nu e decît minciună, miraj, un sentiment fals?" Dar mă gîndeam aşa, bineînţeles, numai din cînd în cînd, dar îndoiala revenea imediat. În seara aceleiaşi zile, după ce am dat manuscrisul, m-am dus undeva departe, la unul din prietenii mei de atunci; toată noaptea am vorbit amîndoi despre *Suflete moarte* şi am citit romanul nu mai ştiu pentru a cîta oară. Pe atunci se întîmpla asta cu tineretul; se întîlneau cîte doi sau trei şi spuneau: ce-aţi zice, domnilor, să-l citim pe Gogol! — se porneau pe citit şi, se întîmpla, s-o ţină aşa toată noaptea. Atunci erau mulţi tineri pătrunşi parcă de o idee şi aşteptau parcă ceva. M-am întors acasă pe la patru dimineaţa, într-o noapte petersburgheză albă, luminoasă ca ziua. Era o vreme minunată şi călduroasă şi după ce am intrat la mine, nu m-am culcat să dorm, am deschis fereastra şi m-am aşezat lîngă ea. Deodată, sună cineva, spre marea mea uimire, şi Grigorovici şi Nekrasov se aruncă să mă îmbrăţişeze, entuziasmaţi şi sînt gata amîndoi să plîngă. În seara precedentă se întorseseră devreme acasă; au luat manuscrisul meu şi au început să citească, de probă: „ o să se vadă de la primele zece pagini". Dar au citit zece pagini, au hotărît să mai citească încă zece, iar după asta, fără să se întrerupă, au stat toată noaptea, pînă dimineaţă, citind cu voce tare, cu schimbul. „Citeşte el despre moartea studentului — mi-a spus mai tîrziu, între patru ochi, Grigorovici — şi deodată văd, acolo, unde tatăl fuge după coşciug, că i se frînge vocea, o dată, de două ori, şi brusc, nemaiputîndu-se abţine, loveşte cu palma peste manuscris. «Ah, lua-l-ar dracu!» Despre dumneata, adică, şi aşa a ţinut-o toată noaptea." Cînd au terminat (şapte coli de autor!), au hotărît într-un glas să

meargă la mine imediat : „Şi ce dacă doarme, o să-l trezim, *asta* e mai presus de somn !“ Mai tîrziu, după ce am cunoscut mai bine caracterul lui Nekrasov, m-am mirat adesea de acea clipă : are o fire închisă, e aproape bănuitor, prudent. Cel puţin, aşa mi s-a părut întotdeauna şi astfel clipa primei noastre întîlniri a fost într-adevăr o manifestare a celui mai profund sentiment. Ei au petrecut atunci la mine cam o jumătate de oră, în jumătatea aceea de oră Dumnezeu mai ştie despre ce n-am vorbit, înţelegîndu-ne unul pe altul din jumătăţi de cuvînt, din exclamaţii, s-a vorbit şi despre poezie, şi despre adevăr, şi despre „situaţia de atunci“, bineînţeles, şi despre Gogol, citind din *Revizorul* şi din *Suflete moarte,* dar mai ales despre Bielinski. „Am să-i duc chiar astăzi povestirea dumitale şi-ai să vezi ce om e, ce om ! Ai să-l cunoşti şi-ai să vezi ce suflet are !“ spunea entuziasmat Nekrasov, scuturîndu-mă cu amîndouă mîinile de umeri. „Ei, şi-acum dormi, dormi, ne-am dus, iar mîine — vino la noi !“ Parcă mai puteam să adorm ! Ce entuziasm, ce succes, dar mai ales mi-a fost scump sentimentul, o ţin minte limpede : „Are cîte unul succes, ei bine, îl laudă, îl întîmpină, îl felicită, pe cînd ăştia au venit în fugă, cu lacrimi în ochi, la patru dimineaţa, să mă scoale din somn, pentru că asta e mai presus de somn... Ah, ce bine e !“ La asta mă gîndeam eu, nici vorbă de somn !

Nekrasov a dus manuscrisul lui Bielinski în aceeaşi zi. Îl venera pe Bielinski şi cred că toată viaţa lui n-a ţinut la nimeni ca la el. Pe atunci Nekrasov încă nu scrisese nimic de amploarea operelor pe care a reuşit să le dea după un an de zile. Nekrasov s-a trezit la Petersburg, după cîte ştiu, cam pe la şaisprezece ani, absolut singur. Şi de scris a început să scrie tot aproape de atunci. Despre cum s-a cunoscut cu Bielinski ştiu prea puţin, dar Bielinski l-a ghicit de la bun început şi, poate, a influenţat mult starea de spirit a poeziei lui. În ciuda tinereţii de atunci a lui Nekrasov şi a diferenţei de ani, între cei doi s-au petrecut, probabil, acele clipe şi s-au spus acele cuvinte care îţi influenţează toată viaţa şi te leagă pentru totdeauna. „A apărut un nou Gogol !“ strigă Nekrasov, intrînd la el cu *Oamenii sărmani.* — „La dumneata Gogolii apar ca ciupercile“, remarcă sever Bielinski, dar luă manuscrisul. Cînd Nekrasov a venit din nou seara pe la el, Bielinski l-a întîmpinat „pur şi simplu emoţionat“ : „Adu-l aici, adu-l mai repede !“

Şi (era, deci, după două zile) m-am adus la el. Ţin minte că, la prima vedere, m-a uluit înfăţişarea lui, nasul, fruntea ; mi-l închipuiam nu ştiu de ce cu totul altfel — „pe acest critic teribil, acest critic îngrozitor". M-a primit extrem de important şi de reţinut. „Aşa şi trebuie", mă gîndii eu, dar n-a trecut nici o clipă şi totul s-a schimbat : importanţa nu era a persoanei, nu a marelui critic, care primeşte un scriitor începător de douăzeci de ani, era, ca să zic aşa, din respect faţă de acele sentimente pe care voia să mi le reverse cît mai repede, din respect faţă de acele cuvinte importante pe care era extrem de grăbit să mi le spună. A început să vorbească înfierbîntat, cu ochii aprinşi : „Dar dumneata însuţi eşti măcar în stare să înţelegi, mi-a repetat el de cîteva ori, sărind în picioare după obiceiul lui, ce anume ai scris !" Ţipa întotdeauna cînd era emoţionat de ceva. „Dumneata ai scris-o numai cu simţul dumitale de artist, dar te-ai gîndit oare la acel adevăr teribil pe care ni l-ai arătat ? Nu se poate ca dumneata, la cei douăzeci de ani ai dumitale, să înţelegi asta. Funcţionarul ăsta nenorocit al dumitale e în aşa hal de muncit şi s-a adus singur într-un asemenea hal, că din umilinţă nici nu îndrăzneşte să se considere nefericit şi orice plîngere, cît de mică ar fi, o consideră aproape revoltă, nu-şi recunoaşte nici dreptul la nefericire şi cînd un om bun, cum e generalul lui, îi dă suta aia de ruble, e strivit, distrus de uimire că de unul ca el i s-a putut face milă «excelenţei-lor», nu excelenţei-sale, ci «excelenţei-lor», cum zice el la dumneata ! Dar nasturele ăla rupt, dar clipa aceea cînd sărută mîna generalului, aici nici nu mai e compasiune pentru acest nefericit, e groază, groază ! În modul cum mulţumeşte e ceva îngrozitor ! E o tragedie ! Dumneata ai atins chiar esenţa lucrurilor, ne-ai arătat dintr-o bucată lucrul cel mai important. Noi, publiciştii şi criticii, nu facem decît să discutăm, să lămurim prin cuvinte, dar dumneata, ca artist, cu o singură trăsătură, arăţi într-o imagine esenţa însăşi, palpabilă, aşa ca pînă şi pentru cititorul cel mai primitiv să devină deodată totul clar ! Ăsta e secretul artei, ăsta e adevărul ei ! Asta înseamnă ca un artist să slujească adevărul ! Dumitale adevărul ţi s-a dezvăluit şi ţi s-a proclamat ca unui artist, l-ai căpătat ca pe un dar şi trebuie să apreciezi acest dar, să-i rămîi credincios şi vei fi un mare scriitor !...

Toate astea mi le-a spus atunci. Toate astea le-a spus mai tîrziu despre mine şi altora, dintre care mulţi mai trăiesc şi acum şi pot să aducă mărturie. Am plecat de la el plin de

încîntare. M-am oprit în colțul casei lui, am privit cerul, ziua luminoasă, oamenii care treceau, și am simțit cu toată ființa mea că în viața mea s-a produs ceva solemn, o cotitură, pentru totdeauna, că a început ceva cu totul nou, dar ceva pe care nu l-am bănuit nici în visele mele cele mai pătimașe. (Și eram un visător teribil pe atunci). „Și chiar sînt atît de mare ? !" m-am gîndit eu rușinat, într-un fel de extaz timid. O, să nu rîdeți, nu m-am mai gîndit niciodată că sînt mare, dar puteam oare să nu fiu copleșit atunci ! „O, am să fiu demn de laudele astea, și ce oameni, ce oameni ! Uite unde sînt oamenii ! Am să le merit, am să caut să fiu tot atît de minunat ca și ei, am să fiu credincios ! O, cît sînt de ușuratec, dacă Bielinski ar afla numai cîte lucruri mizerabile și rușinoase zac în mine ! Și toată lumea spune că literații ăștia sînt mîndri și egoiști. Dar nici nu sînt alți oameni în afară de ei în Rusia, sînt singuri, dar stăpînesc adevărul, iar adevărul, binele, dreptatea învinge întotdeauna și triumfă asupra viciului și a răului, vom învinge ; o, trebuie să fiu cu ei, cu ei !"

Toate astea le-am gîndit și țin minte clipa aceea cu cea mai deplină claritate. A fost cea mai minunată clipă din toată viața mea. Cînd am fost la ocnă și-mi aduceam aminte de ea, mă îmbărbătam. Și astăzi mi-aduc aminte de clipa aceea cu entuziasm. Am retrăit-o și lîngă patul bolnavului Nekrasov. Nu i-am amintit-o detaliat, i-am amintit doar că au fost clipele astea ale noastre de atunci și am văzut că și el le ține minte. Dar eu știam că le ține minte. Cînd m-am întors de la ocnă, mi-a arătat una din poeziile sale : „Pe asta am scris-o despre dumneata atunci [111]" — îmi spuse el. Și toată viața am trăit despărțiți. Pe patul său de suferință își aduce aminte de prietenii care nu mai sînt :

Cîntecele lor înțelepte n-au fost cîntate pînă la capăt,
Au căzut ca jertfe ale răutății și ale trădării,
În floarea vîrstei ; de pe pereți, portretele lor
Mă privesc cu reproș.

E vorbă grea, vorba asta — *reproș*. Am rămas noi „credincioși", am rămas oare ? Fiecare trebuie s-o hotărască singur, cu conștiința lui. Dar citiți dumneavoastră înșivă cîntecele acestea de suferință și fie ca poetul nostru drag și pasionat să prindă din nou viață ! Poetul nostru pasionat de suferință !...

IV

Sărbătoritul

Mai ţineţi minte *Copilăria şi Adolescenţa* contelui Tolstoi ? E acolo un băiat, eroul întregului poem [112]. Dar nu e un băiat simplu, nu e ca ceilalţi copii, nu e ca fratele său Volodea. N-are decît vreo doisprezece ani, dar îi vin în cap şi în inimă gînduri şi sentimente, altele decît cele ale copiilor de aceeaşi vîrstă cu el. Se dă cu pasiune viselor şi sentimentelor sale, dar ştie că e mai bine să le păstrezi în tine. Neprihănirea lui ruşinoasă şi o mîndrie superioară nu-i permite să şi le dezvăluie. Îl invidiază pe fratele său şi-l consideră infinit mai presus de el, mai ales datorită abilităţii şi a frumuseţii chipului, dar în acelaşi timp presimte că fratele său îi este inferior sub toate aspectele, dar îşi alungă gîndul acesta pe care-l consideră nedemn. Se priveşte prea des în oglindă şi hotărăşte că e îngrozitor de urît. Îi trece prin cap că nu-l iubeşte nimeni, că e dispreţuit... Într-un cuvînt, băiatul acesta e destul de neobişnuit, dar aparţine acelui tip de familie a nobilimii de mijloc, poetul şi istoricul căreia, conform testamentului lui Puşkin, a fost, întru totul şi pe deplin, contele Lev Tolstoi. Şi iată, în casa acestei familii, într-o casă mare a unei familii moscovite, se adună oaspeţii, e ziua de naştere a surorii ; vin şi mari şi mici, băieţi şi fete. Încep jocurile, dansurile, eroul nostru e stîngaci, dansează mai prost decît toţi, vrea să fie spiritual, nu-i reuşeşte — şi aici se întîmplă să fie atîtea fetiţe drăguţe şi apare veşnicul lui gînd, veşnica lui bănuială, că e mai prost decît toţi. În disperare e gata să facă orice, numai ca să-i uimească pe ceilalţi. În faţa acestor fetiţe şi în faţa acestor băieţi mai mari, mîndri şi care nu dau doi bani pe el, îşi iese deodată din fire şi cu sentimentul acela cu care te arunci în abisul care ţi se deschide la picioare scoate limba la guvernor şi-l loveşte din toată puterea cu pumnul ! „Acum toţi au aflat cine e el şi ce poate !“ E tîrît ruşinos din sală şi închis în cămară. Simţindu-se pierdut pentru totdeauna, băiatul începe să viseze : iată-l cum fuge de acasă, cum intră în armată, omoară în timpul bătăliei o mulţime de turci şi cade rănit. Victorie ! „Unde e salvatorul nostru !“ strigă toată lumea, îl îmbrăţişează şi-l sărută. Iată-l ajuns la Moscova, merge pe bulevardul Tverski, cu o mînă în ghips, îl întîmpină Înpă-

ratul... Şi deodată gîndul că uşa se va deschide şi va intra guvernorul cu nuielele îi spulberă toate visele. Începe altele. Inventează deodată pricina pentru care „e atît de puţin iubit" ! probabil că e un bastard şi lucrul acesta se ascunde de el... Vîrtejul începe să crească. Iată-l cum moare, ceilalţi intră în cămară şi-i găsesc cadavrul : „Bietul băiat", toată lumea îl compătimeşte. „Era un băiat bun ! Dumneata l-ai distrus", îi spune guvernorului tatăl... şi lacrimiile încep să-l sufoce pe visător... Toată istoria asta se termină cu îmbolnăvirea copilului, temperatură mare, delir. Un studiu deosebit de serios despre sufletul de copil, scris uimitor.

Am amintit special de studiul acesta atît de amănunţit. Am primit o scrisoare din K-v, în care mi se descrie moartea unui copil, tot un băiat de doisprezece ani şi — şi poate că e ceva care seamănă aici. De altfel, am să citez din scrisoare, fără să schimbe nici un cuvînt. E un *subiect* interesant.

„În după-amiaza zilei de 8 noiembrie s-a răspîndit în oraş vestea că a avut loc o *sinucidere* — s-a spînzurat un *băiat* de 12—13 ani, elev de gimnaziu. Împrejurările sînt următoarele : dirigintele, la obiectul căruia băiatul n-a ştiut lecţia în ziua aceea, l-a pedepsit, lăsîndu-l în şcoală pînă la ora 5 seara. Elevul a umblat de colo, colo, a dezlegat sfoara de la scripete, a legat-o de cuiul de care atîrnă de obicei aşa-zisa tablă de onoare sau tablă de aur, scoasă şi luată de acolo cine ştie de ce în ziua aceea, şi s-a spînzurat. Pedelul, care spăla în camerele vecine duşumelele, l-a văzut pe nefericit, a fugit după inspector, inspectorul a venit în fugă, l-a scos pe sinucigaş din laţ, dar nu l-au mai putut readuce la viaţă. Care este cauza sinuciderii ? Băiatul n-a avut nici accese de furie şi nici de rea purtare, învăţa în general bine, numai la dirigintele său a primit în ultima vreme de cîteva ori note nesatisfăcătoare, fapt pentru care a şi fost sancţionat... Se spune că şi tatăl băiatului era un om foarte sever şi băiatul era sărbătorit în ziua aceea, era ziua lui de naştere. Poate că tînărul sărbătorit visa cu entuziasmul lui de copil la modul în care o să fie primit acasă de mama, de tatăl său, de fraţiori şi de surioare... Şi acum stai singur-singurel şi flămînd într-o casă pustie şi te gîndeşti la mînia îngrozitoare a tatălui, pe care va trebui s-o întîmpini, la umilinţa, la ruşinea şi poate şi la pedeapsa pe care va trebui s-o suporţi. Ştia de soluţia sinuciderii (şi cine dintre copiii de azi n-o ştie). Mare păcat de băiatul acesta, păcat de inspector, un om şi un

pedagog minunat, pe care-l adulează toți elevii, păcat de școala care adăpostește între zidurile ei asemenea întîmplări. Ce au simțit colegii băiatului și ceilalți copii care învață acolo, printre care sînt în clasele pregătitoare mititei de tot, cînd au aflat despre cele întîmplate ? Nu e prea dură lecția asta ? Nu se dă prea multă importanță notelor de doi și de unu, tablelor de onoare și de aur, de cuiele cărora se spînzură elevii ? Nu e prea mult formalism și prea multă asprime în materie de educație la noi ?"

Îmi pare, desigur, îngrozitor de rău de bietul micuț sărbătorit, dar n-o să mă întind prea mult despre cauzele probabile ale acestei triste *întîmplări* și, mai ales, pe tema „doiurilor", a notelor și a severității excesive" etc. Toate astea au fost și înainte și totuși nu erau sinucideri, cauza, deci, nu se află aici. Episodul din *Adolescența* contelui Tolstoi l-am luat din pricina asemănării ambelor întîmplări, dar este și o uriașă diferență. Fără nici o îndoială, că sărbătoritul Mișa nu s-a sinucis numai de furie sau de frică. Amîndouă sentimentele — și furia și frica maladivă — sînt prea simple și și-ar fi găsit probabil *o rezolvare în sine*. De altfel, frica de pedeapsă, mai ales în cazul unei suspiciuni bolnăvicioase, ar fi putut să aibă o influență și totuși sentimentul acesta ar fi putut să fie și mult mai complex și s-ar fi putut foarte bine să se fi întîmplat ceva în genul celor descrise de contele Tolstoi, adică niște probleme copilărești înăbușite, inconștiente încă, un timpuriu sentiment, suspicios și chinuitor, al propriei nulități, o întrebare amplificată morbid : „De ce sînt *atît de puțin iubit*", dorința pătimașă de a-i obliga pe ceilalți să li se facă milă de tine, adică aceeași dorință pătimașă de dragoste din partea *lor*, a *tuturor* — și o mulțime, o mulțime de alte complicații și nuanțe. Problema e că unele din aceste nuanțe au existat cu siguranță, dar sînt și trăsături ale unei noi realități, cu totul alta, decît cea care a fost în familia moscovită de moșieri, o familie fermă și împăcată, aflată la granița înaltei societăți, familie al cărei istoric a apărut la noi în persoana contelui Lev Tolstoi și se pare că a apărut chiar în momentul în care pentru vechea societate rusă aristocratică, bazată pe vechile fundamente moșierești, s-a întîmplat un moment de răscruce, nouă necunoscut, dar radical, în orice caz o uriașă transformare în niște forme noi, care țin încă de viitor și care sînt aproape

cu totul necunoscute. E aici, în întîmplarea cu sărbătoritul, un element particular, absolut în spiritul timpului nostru. Băiatul lui Tolstoi putea să viseze, cu lacrimi de înduioşare în ochi, la modul în care ei vor intra şi-l vor găsi mort şi-o să înceapă să-l iubească, să-l regrete şi să se învinuiască. Putea să viseze chiar şi la sinucidere, dar numai să viseze : orînduirea riguroasă a familiei aristocratice, constituită istoric, şi-ar fi spus cuvîntul şi la un copil de doisprezece ani şi ar fi împiedicat ca *visul* să devină un *fapt,* iar celălalt *s-a gîndit* şi *a şi făcut-o.* Remarcînd asta nu mă refer, de altfel, doar la epidemia de sinucideri de acum. Se simte că ceva nu e în regulă, că o parte uriaşă a orînduirii ruseşti a rămas în afara observaţiei şi nu-şi are un *istoric* al ei. Cel puţin e clar că viaţa nobilimii de mijloc, descrisă atît de strălucit de scriitorii noştri, reprezintă un colţişor cu totul neînsemnat şi izolat al vieţii ruseşti. Şi cine va fi *istoricul* celorlalte colţişoare, care par a fi teribil de numeroase. Şi dacă în haosul acesta, în care se zbate de multă vreme, dar mai ales acum, viaţa socială, nu poate fi depistată încă o lege normală şi un fir conducător chiar poate şi pentru un artist de talia lui Shakespeare, atunci cine va lumina cel puţin o parte din acest haos, chiar fără să viseze măcar la un fir conducător ? Principalul e că parcă nimănui nu-i arde de asta, parcă ar fi prea devreme pentru marii noştri artişti. Avem indiscutabil şi o viaţă care e în descompunere şi, prin urmare, şi familii care se destramă. Dar există şi altceva necesar, şi viaţă, care se reorganizează pe principii noi. Cine le va surprinde şi cine le va arăta ? Există cineva care să poată să definească şi să exprime măcar cît de cît şi legile acestei descompuneri şi cele ale acestei edificări ? Sau e prea devreme ? Dar cele vechi, cele de demult, au fost oare ele toate relevate ?

CAPITOLUL AL DOILEA

VISUL UNUI OM RIDICOL
— Povestire fantastică —

I

Sînt un om cam ridicol. Ei îmi zic acum că sînt nebun. Asta ar fi însemnat o avansare, dacă n-aş fi rămas pentru ei la fel de ridicol ca înainte. Dar acum nu mă mai supăr, acum îmi sînt dragi cu toţii şi chiar şi atunci cînd rîd de mine, atunci îmi sînt chiar şi mai dragi. Aş rîde şi eu cu ei, nu chiar de mine, dar din dragoste pentru ei, dacă n-aş fi atît de trist cînd mă uit la ei. Sînt trist, pentru că ei nu cunosc adevărul, iar eu îl cunosc. Of, cît e de greu cînd eşti singurul care ştii adevărul ! Dar ei nu vor înţelege asta. Nu, nu vor înţelege.

Iar înainte eram teribil de amărît că le păream ridicol. Nu le păream, aşa şi eram. Am fost întotdeauna ridicol o ştiu asta poate chiar de la naştere. Poate că ştiu de la şapte ani că sînt ridicol. Pe urmă am învăţat la şcoală, pe urmă la universitate şi ce credeţi — cu cît studiam mai mult cu atît învăţam mai mult că sînt ridicol. Aşa că pentru mine toată ştiinţa asta universitară parcă nici n-a existat pentru altceva decît ca să-mi demonstreze şi să-mi explice, pînă la urmă, pe măsură ce pătrundeam tot mai adînc în ea, că sînt ridicol. Tot ca în ştiinţă s-au petrecut lucrurile şi în viaţă. An de an creştea şi se întărea în mine convingerea despre înfăţişarea mea ridicolă sub toate aspectele. De mine au rîs toţi şi întotdeauna.

Dar nici unul dintre ei n-a ştiut şi nici n-a putut să-şi dea seama că dacă era vreun om pe pămîntul ăsta care să ştie mai mult decît toţi că sînt ridicol, omul ăsta eram eu, şi lucrul ăsta mă jignea cel mai mult, că ei nu ştiu asta, dar aici eu eram vinovatul : am fost întotdeauna atît de mîndru, că niciodată n-am vrut să recunosc asta faţă de nimeni. Mîndria creştea în mine an de an şi dacă s-ar fi întîmplat ca eu să-mi permit, faţă de oricine ar fi, să recunosc că sînt ridicol, atunci şi pe loc, în aceeaşi seară mi-aş fi zburat creierii cu un pistol. O, cît am suferit cînd am fost adolescent, că n-am să mă pot abţine şi că am s-o recunosc faţă de prietenii mei. De cînd însă am ieşit din adolescenţă, am devenit nu ştiu cum ceva mai liniştit, deşi în fiecare an aflam tot mai mult şi mai mult despre îngrozitoarea mea calitate. Zic nu ştiu cum pentru că nici pînă acum n-am putut să aflu de ce. Poate pentru că în sufletul meu creştea o tristeţe teribilă din cauza unei împrejurări, care a fost infinit mai presus de mine : e vorba de o convingere care mi s-a dezvăluit şi anume că pretutindeni *e totuna*. Am presimţit-o de mult, dar convingerea deplină am avut-o brusc în anul din urmă. Am simţit brusc că mi-ar fi *totuna* dacă lumea ar exista sau dacă n-ar fi nicăieri nimic. Am început să aud şi să simt cu toată fiinţa mea că *în vremea mea nu este nimic*. Mai întîi mi s-a părut că în schimb au fost o mulţime înainte, dar pe urmă, mi-am dat seama că nici înainte n-a fost nimic şi că mi se pare numai, nu ştiu de ce. Puţin cîte puţin m-am convins că nici nu va fi nimic. Atunci am încetat să mai mă supăr pe oameni şi am încetat să-i mai şi observ. Asta se manifesta chiar şi în fleacuri, mi s-a întîmplat, de pildă, să merg pe stradă şi să dau peste oameni. Şi nu că aş fi fost îngîndurat : la ce era să mă gîndesc, pe atunci am încetat cu totul să mai gîndesc, mi-era totuna. Şi măcar de-aş fi dezlegat întrebările ; o, n-am dezlegat nici o întrebare, şi cîte n-au fost ? Dar mi-a devenit *totuna* şi întrebările s-au îndepărtat.

Şi aşa, am aflat adevărul. Adevărul l-am aflat în noiembrie trecut, chiar în ziua de trei noiembrie, şi de atunci ţin minte orice clipă. A fost o seară sumbră, cea mai sumbră din cîte pot exista. Mă întorceam acasă, pe la zece şi ceva seara, şi ţin minte că m-am gîndit că nu poate să existe un timp mai sumbru. Chiar şi sub aspect fizic. A plouat toată ziua şi a fost ploaia cea mai rece şi mai sumbră, chiar o ploaie ameninţă-

toare, asta o ţin minte, de o duşmănie vădită faţă de oameni şi deodată pe la zece şi ceva ploaia a încetat şi a început o umezeală îngrozitoare, era mai umed şi mai rece decît atunci cînd ploua şi se ridica nu ştiu ce abur, din orice piatră de pe stradă şi din orice ulicioară, dacă era să te uiţi chiar în adîncul ei, mai de departe, din stradă. Mi s-a părut brusc că dacă s-ar fi stins gazul peste tot, ar fi fost mai plăcut, pe cînd cu gazul ăsta tristeţea e mai mare, pentru că gazul luminează totul. În ziua aceea aproape că n-am prînzit şi toată seara am petrecut-o la un inginer, la care au mai fost doi prieteni. Am tot tăcut şi tăcut şi cred că i-am plictisit Ei vorbeau despre ceva provocator şi deodată chiar s-au şi înfierbîntat. Dar le era totuna, am văzut asta şi se înfierbîntau numai aşa. Deodată, le-am zis-o : „Domnilor, păi pentru dumneavoastră, zic eu, e totuna". Nu s-au supărat şi au început să rîdă de mine. Din cauză că le-am spus-o fără nici un reproş, pur şi simplu pentru că mi-era totuna. Ei au şi văzut că mi-era totuna şi asta i-a înveselit.

Cînd m-am gîndit, pe stradă, la gaz, m-am uitat la cer. Cerul era îngrozitor de întunecat, dar se puteau deosebi clar norii făcuţi ferfeniţă, iar printre ei erau nişte pete negre, iar după ele era abisul. Deodată, am observat într-una din petele astea o steluţă şi am început să mă uit atent la ea. Asta pentru că steluţa mi-a dat o idee : m-am hotărît ca în noaptea aceea să mă omor. Mă hotărîsem ferm la asta cu două luni în urmă şi cît eram eu de sărac mi-am cumpărat totuşi un pistol superb şi l-am încărcat în aceeaşi zi. Dar trecuseră două luni, iar el tot zăcea în sertar, dar aşa mi-era de totuna că am vrut în fine să prind un moment cînd nu mi-ar fi fost chiar atît de totuna, la ce-mi trebuia asta, nu ştiu. Şi aşa, în lunile astea două, în fiecare noapte cînd mă întorceam acasă, mă gîndeam c-o să mă împuşc. Am tot aşteptat clipa. Şi uite acum steluţa asta mi-a dat ideea şi am hotărît că o să fie *neapărat* în noaptea asta. De ce mi-a fost dată ideea de steluţă nu ştiu.

Şi aşa, cînd mă uitam la cer, m-a prins deodată de cot fetiţa aceea. Strada era pustie, nu mai era aproape nimeni pe ea. În depărtare, un vizitiu dormea într-o trăsură. Fetiţa era de vreo opt ani, cu o băsmăluţă şi numai cu un paltonaş pe ea, udă toată, dar m-au izbit mai ales pantofii ei rupţi şi uzi, îi ţin minte şi acum. Mai ales pantofii ăştia m-au izbit. Ea

începu deodată să mă tragă de cot şi să mă cheme. Nu plîngea, dar striga sacadat nu ştiu ce cuvinte pe care nu putea să le pronunţe ca lumea, pentru că tremura toată, ca de febră. Era îngrozită de ceva şi striga disperată : „Mămica ! Mămica !“ Mi-am întors puţin faţa spre ea, dar nu i-am spus nimic şi am continuat să merg, dar ea alerga pe lîngă mine şi mă tot smucea şi în glasul ei a răsunat ceva ce înseamnă disperare la copii. Cunosc sunetul ăsta. Deşi ea nu-şi pronunţa cuvintele pînă la capăt, am înţeles că mama ei e moartă pe undeva sau că s-a întîmplat ceva cu ea acolo şi că fetiţa a ieşit în fugă din casă ca să cheme pe cineva sau să găsească ceva care să ajute mamei. Dar nu m-am dus după ea, dimpotrivă, mi-a venit deodată ideea s-o gonesc. Mai întîi i-am spus să caute un vardist. Dar ea şi-a împreunat deodată mînuţele şi, plîngînd şi înecîndu-se, tot alerga pe lîngă mine şi nu mă lăsa. Ei, atunci am dat din picior şi am ţipat la ea. Ea a strigat doar : „Domnule, domnule !“..., dar m-a lăsat brusc şi a traversat în mare fugă strada : i s-a părut că vede un trecător acolo şi ea, probabil, m-a lăsat pe mine ca să fugă la el.

M-am urcat la etajul patru. Stau cu chirie, toată casa e cu camere de închiriat. Am o cameră mică şi săracă, şi o fereastră de mansardă, semicirculară. Am un divan de muşama, o masă pe care stau cărţile, două scaune şi un fotoliu comod, vechi, străvechi, dar voltairian. M-am aşezat, mi-am aprins lumînarea şi am început să mă gîndesc. În camera de alături, de după peretele despărţitor, continua balamucul. Ţine de alaltăieri. Acolo stătea un căpitan în retragere şi avea musafiri — vreo şase terchea-berchea, beau votcă şi jucau cu nişte cărţi ferfeniţite. Noaptea trecută a fost o bătaie şi ştiu că doi dintre ei s-au tras multă vreme unul pe altul de păr. Proprietăreasa a vrut să se plîngă, dar îi e teribil de frică de căpitan. Ca chiriaşi nu mai avem decît o doamnă micuţă şi slăbuţă, nevastă de ofiţer, aflată în trecere, cu trei copii mici care s-au îmbolnăvit aici, la noi. Şi ea şi copiii se tem de moarte de căpitan şi toată noaptea tremură şi se crucesc, iar cel mai mic dintre copii a avut şi o criză, de frică. Căpitanul, o ştiu sigur, opreşte din cînd în cînd trecătorii de pe Nevski şi le cere de pomană. Nu e primit în slujbă, dar lucru ciudat (că de asta şi povestesc toate astea), toată luna asta cît a stat la noi căpitanul nu mi-a provocat nici un sentiment de ciudă. M-am

ferit, desigur, să fac cunoştinţă cu el, dar şi el s-ar fi plictisit cu mine de la bun început, dar oricît ar fi strigat ei dincolo de peretele ăsta despărţitor şi oricîţi ar fi fost ei acolo mie mi-era totuna. Stau toată noaptea şi zău că nici nu-i aud, uit cu totul de ei. Că eu nu dorm toată noaptea, pînă-n zori, şi asta de un an de zile. Cărţile le citesc numai ziua. Stau şi nici măcar nu mă gîndesc, îmi umblă nişte gînduri aşa şi eu le las în libertate. Lumînarea arde toată într-o noapte. M-am aşezat încet lîngă masă, mi-am scos pistolul şi l-am pus în faţa mea. Cînd l-am pus, ţin minte că m-am întrebat: „aşa o fi?" şi mi-am răspuns absolut afirmativ: „aşa". Adică o să mă împuşc. Ştiam că în noaptea asta o să mă împuşc cu siguranţă, dar nu ştiam cît o să mai stau la masă pînă atunci. Şi sigur, că m-aş fi împuşcat, dacă n-ar fi fost fetiţa.

II

Vedeţi: deşi mi-era totuna, dar durerea, de pildă, o simţeam totuşi. Dacă m-ar fi lovit cineva, aş fi simţit durerea. Aşa e şi pe plan moral: dacă s-ar întîmpla ceva teribil de trist, aş fi simţit un regret, ca şi atunci cînd nu-mi era încă totuna. Şi mai simţeam şi milă atunci: pe un copil în orice caz l-aş fi ajutat. De ce n-am ajutat-o pe fetiţă? Din cauza unei idei care mi-a apărut atunci: cînd mă trăgea şi mă chema, a apărut deodată o problemă şi n-am putut s-o rezolv. Era o problemă, deşartă, dar m-am supărat. M-am supărat în urma concluziei că dacă am hotărît că în noaptea asta am să mă sinucid, înseamnă că tot restul trebuie să fie pentru mine, mai mult ca oricînd, totuna. Atunci de ce am simţit că nu mi-e totuna şi că-mi pare rău de fetiţă? Ţin minte că-mi părea tare rău de ea, chiar pînă la un fel de durere, ciudată şi absolut incredibilă în situaţia mea. Nu ştiu, zău, să redau mai bine senzaţia mea trecătoare de atunci, dar senzaţia am continuat s-o am şi acasă, după ce m-am aşezat la masă şi eram teribil de enervat, cum n-am mai fost de multă vreme. Un raţionament curgea după altul. Îmi devenea clar, că dacă mai sînt încă om şi dacă n-am ajuns încă un zero şi pînă nu mă transform într-un zero, mai trăiesc încă şi, prin urmare, pot să sufăr, să mă supăr şi să mă ruşinez pentru faptele mele. Fie.

Dacă însă am să mă omor, să zicem, după vreo două ore, ce-mi pasă de fetiţă şi ce-mi pasă de ruşine, de lumea-ntreagă ? Mă transform într-un zero, într-un zero absolut. Şi oare conştiinţa faptului că acum n-o să mai exist de loc şi că, prin urmare, n-o să mai existe nimic n-a putut să aibă nici o influenţă nici asupra sentimentului de milă faţă de fetiţă, nici asupra celui de ruşine pentru ticăloşia făcută ? De asta am şi dat din picior şi am strigat cu o voce sălbatecă la copilul acela nefericit, că uite, cică, nu numai că nu simt nici un fel de milă, dar pot să fac şi-o ticăloşie neomenească, pentru că după două ore se va stinge totul. Mă credeţi că de asta am strigat ? Sînt aproape convins acum. Mi-a apărut clar că viaţa şi lumea depind parcă de mine. Se poate spune chiar şi aşa, că lumea e făcută parcă numai pentru mine singur : mă împuşc şi lumea n-o să mai fie, cel puţin pentru mine. Fără să mai vorbesc despre faptul că poate nu va mai rămîne într-adevăr nimic pentru nimeni şi toată lumea se va stinge odată cu mine ca o vedenie, ca un atribut doar al conştiinţei mele, se va stinge şi se va lichida, pentru că, poate, toată lumea asta şi toţi oamenii nu sînt decît eu. Ţin minte, că stînd şi judecînd, am tot răsucit întrebările astea noi, care se înghesuiau una după alta, chiar într-o cu totul altă direcţie şi începeam să inventez lucruri absolut noi. Mi-a venit, de pildă, deodată o idee ciudată, că dacă aş fi trăit înainte pe lună sau pe Marte şi aş fi făcut acolo fapta cea mai ruşinoasă şi mai necinstită din cîte se pot imagina şi aş fi fost acolo înjurat şi dezonorat într-un asemenea hal, că nu poţi să-ţi imaginezi decît uneori în vis, într-un coşmar, iar pe urmă m-aş fi trezit pe pămînt, aş fi continuat să am conştiinţa faptului pe care l-am făcut pe o altă planetă, şi în afară de asta, ştiind că n-am să mă întorc acolo nicidecum şi niciodată, ei, atunci cînd m-aş fi uitat de pe pămînt la lună, mi-ar fi fost *totuna* sau nu ? Aş fi simţit ruşine pentru fapta aceea sau nu ? Erau nişte întrebări deşarte şi inutile, pentru că pistolul era de mult în faţa mea şi ştiam cu toată fiinţa mea că *asta* se va întîmpla neapărat, dar ele mă înfierbîntau şi asta mă înfuria. Parcă n-aş mai fi putut să mor acum fără să dezleg ceva în prealabil. Într-un cuvînt fetiţa asta m-a salvat, pentru că eu cu întrebările astea am îndepărtat împuşcătura. Între timp, şi la căpitan au început să se liniş-

tească, au terminat cu cărţile şi se pregăteau de culcare şi pînă una, alta bombăneau şi se mai înjurau cîte puţin, alene. Ei, atunci am adormit, stînd în fotoliu, la masă, ceea ce nu mi s-a mai întîmplat. Am adormit fără să-mi dau seama de asta. Visele, după cum se ştie, sînt nişte lucruri teribil de ciudate : cîte ceva-ţi apare cu o claritate înspăimîntătoare, cu o cizelare de filigran a detaliilor, iar peste altele se sare, de parcă nici n-ar fi, peste spaţiu şi timp, de pildă. Se pare că visele sînt pornite nu de raţiune, ci de dorinţă, nu din cap, ci din inimă, şi totuşi ce lucruri viclene a mai trîntit din cînd în cînd raţiunea mea în vis ! Şi totuşi se petrec cu raţiunea asta nişte lucruri absolut de neconceput. Fratele meu, de exemplu, a murit acum cinci ani. Uneori, îmi apare în vis : ia parte la treburile mele, amîndoi sîntem foarte preocupaţi şi totuşi ştiu şi ţin minte foarte bine, în tot timpul visului, că fratele meu a murit şi că a fost îngropat. Şi atunci de ce nu mă mir că, deşi e mort, se află aici, lîngă mine, şi se zbate împreună cu mine ? De ce raţiunea mea admite toate astea ? Dar ajunge. Trec la visul meu. Da, am visat visul ăsta atunci, visul meu din trei noiembrie ! Acum îşi bat joc de mine că n-a fost decît un vis. Dar nu e acelaşi lucru dacă e vis sau nu, odată ce visul ăsta mi-a enunţat Adevărul ? Pentru că odată ce ai aflat şi ai văzut adevărul, atunci ştii că ăsta e adevărul şi că altul nu e şi nici nu poate fi, indiferent dacă dormi sau trăieşti. Ei bine, las' să fie vis, dar viaţa asta pe care o lăudaţi atîta am vrut s-o sting printr-o sinucidere, pe cînd visul meu, visul meu, — o, el mi-a anunţat o viaţă nouă, mare, înnoită, intensă !

Ascultaţi !

III

Am spus că am adormit pe neobservate şi parcă am continuat să mă gîndesc la aceleaşi lucruri. Deodată, am visat că iau pistolul şi, stînd în continuare pe scaun, îl îndrept spre inimă, spre inimă şi nu spre cap ; de fapt, însă, hotărîsem să mă împuşc neapărat în cap şi anume în tîmpla dreaptă. După ce mi-am pus pistolul în piept, am aşteptat o secundă sau două şi lumînarea mea, masa şi peretele din faţa mea au început

deodată să se mişte şi să se legene. Am tras cît am putut mai repede.

În vis se întîmplă să cazi uneori de la înălţime sau să fii tăiat sau bătut, dar nu simţi niciodată durere, poate în afară de cazul cînd te loveşti într-adevăr de pat : atunci simţi neapărat durere şi din cauza ei te trezeşti aproape întotdeauna. Aşa s-a întîmplat şi în visul meu : n-am simţit durere, dar s-a făcut că odată cu împuşcătura mea totul din mine s-a cutremurat şi s-a stins brusc şi în jurul meu s-a făcut teribil de întuneric. Parcă aş fi devenit şi orb şi mut şi iată-mă cum stau culcat pe ceva tare, pe spate, întins, nu văd nimic şi nu pot să fac nici o mişcare. În jurul meu se umblă şi se ţipă, aud glasul de bas al căpitanului, chiţcăitul gazdei, pe urmă iar e o pauză şi iată-mă dus într-un coşciug închis. Şi simt cum se leagănă coşciugul şi mă gîndesc la asta şi mă izbeşte pentru prima dată ideea că am murit, că am murit de tot, ştiu asta şi nu mă îndoiesc, nu văd şi nu mă mişc, dar în acelaşi timp simt şi judec. În curînd însă mă împac cu asta şi, ca de obicei, ca în vis, accept realitatea aşa cum e, fără să zic nimic.

Şi iată că mă îngroapă în pămînt. Toată lumea pleacă şi sînt singur, absolut singur. Nu mă mişc. Înainte cînd îmi imaginam cum o să mă îngroape în mormînt, asociam întotdeauna cu mormîntul doar senzaţia de umezeală şi de frig. Tot aşa şi acum, am simţit că mi-e foarte frig, mai ales la vîrfurile degetelor de la picioare, dar altceva n-am mai simţit nimic.

Stăteam şi, ce e ciudat, nu aşteptam nimic, acceptînd fără discuţie situaţia că un mort n-are ce să mai aştepte. Dar era umezeală. Nu ştiu cît timp a trecut — o oră sau cîteva zile sau multe zile. Dar iată că deodată pe ochiul meu stîng, închis, mi-a căzut, strecurată prin capac, o picătură de apă, după un minut o alta, pe urmă după încă un minut a treia şi aşa mai departe şi tot după cîte un minut. O mare indignare s-a aprins în sufletul meu şi deodată am simţit în inimă o durere fizică : „Asta e rana mea", mă gîndii eu, „asta e împuşcătura, e glonţul"... Iar picătura tot cădea în fiecare minut şi drept pe ochiul meu închis. Şi deodată l-am invocat, nu cu vocea, pentru că eram nemişcat, dar cu toată fiinţa mea, pe stăpînul tuturor celor care se întîmplă cu mine :

— Oricine ai fi, dacă eşti într-adevăr şi dacă există ceva mai raţional decît cele care se întîmplă aici, permite-i să fie

şi aici. Dacă vrei să te răzbuni pentru sinuciderea mea nesocotită prin monstruozitatea şi stupiditatea existenţei mele următoare, află că niciodată nici un chin, oricare ar fi el, nu se va compara cu dispreţul pe care-l voi simţi şi-l voi suporta în tăcere, chiar dacă ar fi vorba de milioane de ani de chinuri.

Am invocat şi am tăcut. Aproape un minut întreg a continuat să fie o linişte profundă şi chiar a mai căzut încă o picătură, dar am ştiut, am ştiut şi am crezut trainic şi nemărginit, că totul se va schimba neapărat acum. Şi deodată mormîntul meu s-a deschis. Adică nu ştiu dacă a fost deschis, dar am fost luat de o fiinţă neagră şi necunoscută şi ne-am trezit amîndoi în spaţiu. Am început deodată să văd : era o noapte adîncă şi niciodată, niciodată n-a fost încă un asemenea întuneric ! Zburam prin spaţiu, departe de pămînt. Nu-l întrebam nimic pe cel care mă ducea, aşteptam şi eram mîndru. Căutam să mă conving că nu mi-e frică şi mi se strîngea inima de admiraţie la ideea că nu mi-e frică. Nu ţin minte cît timp am zburat şi nici nu pot să-mi dau seama : toate astea se petreceau în vis şi atunci sări peste spaţiu şi timp şi peste legile existenţei şi ale raţiunii şi te opreşti numai la momentele pe care le visează inima ta. Ţin minte că am văzut brusc prin întuneric o steluţă. „E Sirus ?", am întrebat eu, neputîndu-mă să mă abţin. „Nu, e steluţa aceea pe care ai văzut-o printre nori, cînd te întorceai acasă", îmi răspunse fiinţa care mă ducea undeva. Ştiam că trebuie să aibă un fel de chip de om. Ciudat, nu-mi plăcea fiinţa asta, simţeam chiar o repulsie pentru ea. Eu am aşteptat o nefiinţă absolută şi de asta m-am şi împuşcat în inimă. Şi iată-mă în mîinile unei fiinţe, care nu e, desigur umană, dar care *este*, există ; „Va să zică este viaţă şi dincolo de mormînt", mă gîndii eu cu acea ciudată superficialitate a visului, dar esenţa inimii mele a rămas cu mine în toată profunzimea ei : *„Şi dacă trebuie să exist din nou,* mă gîndii eu, şi să trăiesc din nou după o voinţă ineluctabilă a cuiva, atunci nu vreau să mă învingă şi să mă umilească !" „Tu ştii că mă tem de tine şi de asta mă dispreţuieşti", i-am spus eu brusc însoţitorului meu, fără să mă pot abţine de la întrebarea umilitoare, care era o mărturisire, simţind, ca o înţepătură de ac în inimă, umilinţa mea. Nu mi-a răspuns, dar am simţit deodată că nu sînt dispreţuit şi că nu rîde nimeni de mine, că sînt compătimit şi că drumul nostru are un ţel, tainic şi necunoscut, şi care mă priveşte numai pe mine.

Teama creştea în inima mea. Însoţitorul meu îmi comunica ceva nespus, dar chinuitor, şi parcă mă străpungea. Zburam prin spaţii întunecate şi necunoscute. Am încetat să văd de mult constelaţiile ştiute. Ştiam că există nişte stele în spaţiul ceresc razele cărora ajung pe pămînt doar după mii şi milioane de ani. Poate că am şi zburat prin spaţiile astea. Aşteptam ceva cuprins de o tristeţe îngrozitoare care-mi chinuia inima. Şi deodată m-a cutremurat un sentiment cunoscut şi chemător în gradul cel mai înalt ; am văzut brusc soarele nostru ! Ştiam că nu poate fi soarele *nostru,* care a născut pămîntul *nostru,* şi că ne aflăm la o distanţă infinită de soarele nostru, dar am aflat nu ştiu cum, cu toată fiinţa mea, că e absolut acelaşi soare ca şi al nostru, o repetare a lui, o dublură a lui. Un sentiment dulce, chemător a răsunat ca un extaz în sufletul meu, puterea dragă a luminii, aceeaşi lumină care m-a născut, a pătruns în inima mea şi a înviat-o, iar eu am simţit viaţa, viaţa de dinainte, pentru prima dată după mormîntul meu.

— Dar dacă ăsta e soarele, dacă e absolut acelaşi soare ca al nostru, am strigat eu, atunci unde e pămîntul ? Şi însoţitorul mi-a arătat o steluţă care strălucea în întuneric cu o lumină de smaragd. Zburam drept spre ea.

— Şi sînt posibile oare aceste repetiţii în univers, asta e oare o lege a naturii ?...Şi dacă ce-i acolo e pămîntul, e chiar un pămînt ca al nostru... absolut la fel, nefericit, sărac, dar scump şi veşnic drag şi care naşte pentru el o dragoste la fel de chinuitoare chiar şi în copiii săi cei mai nerecunoscători, ca pămîntul nostru ?... strigam eu, cutremurat de o dragoste irezistibilă, entuziastă pentru acel pămînt drag de dinainte pe care l-am părăsit. Chipul fetiţei sărmane pe care am jignit-o a licărit prin faţa mea.

— Ai să vezi totul, mi-a răspuns însoţitorul meu şi în vorbele lui s-a desluşit tristeţea. Dar ne apropiam repede de planetă. Ea creştea văzînd cu ochii, şi am şi început să deosebesc oceanul şi contururile Europei şi deodată în inimă mi s-a aprins sentimentul unei mări şi sfinte gelozii : „cum poate să existe o asemenea repetiţie şi la ce e nevoie de ea ? Iubesc, pot să iubesc numai pămîntul pe care l-am părăsit, pe care au rămas picături din sîngele meu, cînd eu, nerecunoscătorul, cu un foc de pistol în inimă mi-am stins viaţa. Dar niciodată, niciodată n-am încetat să-mi iubesc pămîntul, chiar şi în noaptea

despărţirii, cînd l-am iubit poate mai chinuitor decît oricînd. Există oare suferinţă pe acest pămînt nou ? Pe pămîntul nostru putem să iubim adevărat numai cu suferinţă şi numai prin suferinţă ! Altfel, nu ştim să iubim şi nu ştim o altă iubire. Vreau suferinţă ca să iubesc. Vreau, rîvnesc, chiar în clipa aceasta, să sărut, plin de lacrimi, numai pămîntul acela pe care l-am părăsit şi nu vreau, nu accept viaţă pe nici un alt pămînt.

Însoţitorul meu însă mă şi părăsise. M-am trezit deodată, cu totul imperceptibil pentru mine, pe acest alt pămînt în lumina vie a unei zile însorite, minunate, de paradis. Stăteam, se pare, pe una din insulele, care alcătuiesc pe pămîntul nostru arhipelagul grec sau undeva pe coasta continentului care se învecinează cu arhipelagul. O, totul era exact ca la noi, dar se părea că totul strălucea ca într-o sărbătoare şi ca într-un triumf mare şi sfînt, realizat în fine. O mare duioasă, de smaragd plescăia liniştit lîngă maluri şi le săruta cu o dragoste evidentă, vădită, aproape conştientă. Copacii înalţi, minunaţi stăteau în toată splendoarea înfloririi lor, iar nenumăratele lor frunzuliţe, sînt convins de asta, mă salutau cu foşnetul lor încet, tandru şi parcă-mi spuneau nişte vorbe de iubire. În iarbă ardeau flori vii şi aromate. Păsărelele zburau în stoluri şi, fără să se teamă de mine, mi se aşezau pe umeri şi pe mîini şi mă băteau încet cu aripioarele lor dragi şi tremurătoare. Şi, în sfîrşit, am văzut şi cunoscut oamenii de pe pămîntul acesta fericit. Copiii soarelui, copiii soarelui lor o, cît erau de minunaţi ! N-am văzut niciodată pe pămîntul nostru atîta frumuseţe în om. Poate doar la copiii noştri, chiar în primii ani ai vieţii, s-ar putea găsi un reflex îndepărtat, deşi palid, al acestei frumuseţi. Ochii acestor oameni fericiţi radiau o lumină limpede. Feţele lor străluceau de raţiune şi de un fel de conştiinţă plină de linişte, dar feţele acestea erau vesele, în vorbele şi în vocile acestor oameni răsuna o bucurie copilărească. O, chiar imediat, după o primă privire asupra feţelor lor, am înţeles totul, totul ! Acesta era pămîntul nepîngărit de căderea în păcat, pe el trăiau nişte oameni care n-au păcătuit, trăiau în acelaşi rai, în care au trăit, după datina întregii omeniri, şi strămoşii noştri căzuţi mai tîrziu în păcat, cu diferenţa că aici tot pămîntul era un paradis. Oamenii aceştia, rîzînd bucuroşi, se strîngeau lîngă mine şi mă mîngîiau ; m-au dus la ei şi toţi

au vrut să mă liniştească. O, nu mă întrebau de nimic, dar mi se părea că au şi aflat totul şi că voiau să alunge cît mai repede suferinţa de pe faţa mea.

IV

Vedeţi, iar o dau pe chestia asta: ei şi ce dacă n-a fost decît un vis! Dar senzaţia iubirii acestor oameni neprihăniţi şi minunaţi a rămas în mine pentru totdeauna şi simt şi acum că dragostea lor se revarsă de acolo asupra mea. I-am văzut cu ochii mei, i-am cunoscut şi m-am convins, i-am iubit, am suferit pentru ei mai tîrziu. O, am înţeles imediat, chiar şi atunci, că în multe privinţe n-am să-i înţeleg de loc; mie, ca unui progresist rus contemporan şi petersburghez parşiv, mi s-a părut, de pildă, de neconceput faptul că ei, ştiind atît de multe, n-au ştiinţa noastră. Dar am priceput repede că cunoştinţele lor se completau şi se hrăneau cu altceva decît la noi pe pămînt şi că şi tendinţele lor erau şi ele cu totul altele. Ei nu doreau nimic şi erau liniştiţi, ei nu tindeau spre înţelegerea vieţii, aşa cum căutăm noi s-o aflăm, pentru că viaţa lor era plină. Dar cunoaşterea lor era mai profundă şi mai înaltă decît cea a ştiinţei noastre; pentru că ştiinţa noastră caută să explice ce este viaţa, caută ea însăşi s-o înţeleagă, ca să-i înveţe pe alţii să trăiască, iar ei ştiau şi fără ştiinţă cum să trăiască şi am priceput asta, dar n-am putut să înţeleg cunoştinţele lor. Ei îmi arătau pomii lor şi eu nu puteam să înţeleg gradul acela de iubire cu care îi priveau, de parcă ar fi vorbit cu nişte fiinţe asemănătoare lor. Şi ştiţi, poate, nu mă înşel dacă spun că vorbeau cu ei! Da, au descoperit limba lor şi sînt convins că pomii îi înţelegeau. Atitudinea asta o aveau faţă de întreaga natură, faţă de animalele care trăiau cu ei în pace şi nu-i atacau, învinse de dragostea lor. Îmi arătau stelele şi-mi spuneau despre ele ceva ce nu puteam să înţeleg, dar sînt convins că ei intrau cumva în contact cu stelele, nu numai cu gîndul, dar prin ceva viu. O, oamenii aceştia nici nu căutau să mă facă să-i înţeleg, mă iubeau şi fără asta, dar eu ştiam că n-o să mă înţeleagă niciodată şi nu le vorbeam despre pămîntul nostru. Sărutam doar, faţă de ei, pămîntul pe care locuiau şi-i adoram fără cuvinte şi ei vedeau

asta şi-mi permiteau s-o fac, fără să se ruşineze că-i ador, pentru că şi ei iubeau mult. Ei nu sufereau pentru mine cînd, cu ochii plini de lacrimi, le sărutam uneori picioarele, ştiind, bucuros în inima mea, cu ce forţă a iubirii îmi vor răspunde. Uneori, mă întrebam cuprins de uimire : cum au putut ei, în tot acest timp, să nu jignească pe unul ca mine şi să nu provoace într-unul ca mine sentimentul de gelozie şi de invidie ? M-am întrebat de multe ori cum de am putut eu, un lăudăros şi un mincinos, să nu le vorbesc despre cunoştinţele mele, despre care, desigur, ei habar n-aveau, să nu vreau să-i uimesc cu ele, fie şi numai din dragoste pentru ei. Erau zburdalnici şi veseli ca nişte copii. Rătăceau prin crîngurile pădurilor lor minunate, se hrăneau cu o hrană uşoară, cu fructele pomilor lor, cu mierea pădurilor lor şi cu laptele animalelor lor care-i iubeau. Pentru hrana şi îmbrăcămintea lor nu munceau decît puţin şi uşor. Exista şi iubire la ei şi se năşteau copii, dar n-am observat niciodată porniri ale acelei voluptăţi *crude,* care cuprinde aproape pe toţi oamenii de pe pămîntul nostru, pe oricine şi pe oricare, şi este aproape singurul izvor al tuturor păcatelor omenirii noastre. Se bucurau de copii ca de noi părtaşi la fericirea lor. Nu existau certuri şi nu exista gelozie şi ei nici nu înţelegeau ce anume înseamnă asta. Copiii lor erau copiii tuturor, pentru că ei toţi alcătuiau o singură familie. La ei aproape că nu existau boli, deşi exista moarte ; dar bătrînii mureau încet, adormind parcă, înconjuraţi de oamenii care-şi luau rămas bun de la ei, binecuvîntîndu-i, zîmbindu-le şi fiind ei înşişi salutaţi cu zîmbete. N-am văzut tristeţe şi lacrimi, era doar o iubire amplificată parcă pînă la extaz, pînă la un extaz liniştit, plin, contemplativ. Ai putea crede că mai comunicau şi după moarte cu răposaţii şi că unirea pămîntească dintre ei nu era întreruptă de moarte. Aproape că nu mă înţelegeau cînd îi întrebam despre viaţa veşnică, dar, probabil, credeau în ea atît de spontan, încît asta nu mai constituia o problemă pentru ei. N-aveau biserici, dar aveau un fel de contact, esenţial, viu şi neîntrerupt cu întregul univers ; n-aveau o credinţă, dar ştiau ferm că atunci cînd se va împlini bucuria lor pămîntească pînă la limita naturii terestre, atunci va veni pentru ei, şi pentru cei vii şi pentru cei morţi, un contact şi mai larg cu Întregul univers. Aşteptau cu bucurie clipa aceasta, dar fără să se grăbească, fără să se chinuiască în aşteptarea ei, avînd-o parcă în presimţirile inimii lor, presimţiri pe care le comunicau unul altuia. Seara, cînd se duceau la culcare, le

plăcea să înjghebe nişte coruri armonioase. În cîntecele lor transmiteau toate trăirile primite de la ziua care a trecut, proslăveau această zi şi-şi luau rămas bun de la ea. Le plăcea să compună cîntece unul despre altul şi să se laude unul pe altul ca nişte copii ; erau cîntecele cele mai simple, dar ele veneau din inimă şi pătrundeau în inimă. Dar nu numai în cîntecele lor, toată viaţa se părea că şi-o petrec doar într-o admiraţie reciprocă. Erau parcă îndrăgostiţi unul de altul, dar era o dragoste generală, comună. Unele din cîntecele lor, solemne şi entuziaste, nu le înţelegeam de loc. Deşi înţelegeam cuvintele, nu puteam să le pătrund sensul. Sensul rămînea parcă inaccesibil pentru mintea mea, în schimb inima mea era pătrunsă de el instinctiv şi tot mai mult şi mai mult. Le spuneam adesea că am presimţit de mult toate astea, dar că toată bucuria şi slava asta răsunau în mine ca o tristeţe chemătoare, care atingea uneori o mîhnire insuportabilă ; că i-am presimţit pe ei toţi şi slava lor în visurile inimii mele, în iluziile minţii mele, că adesea, pe pămîntul nostru, nu puteam să mă uit fără lacrimi la soarele care apunea... Că în ura mea faţă de oamenii de pe pămîntul nostru era întotdeauna un dor : de ce nu pot să-i urăsc fără să-i iubesc, de ce nu pot să nu-i iert şi de ce e o tristeţe în dragostea mea : de ce nu pot să-i iubesc fără să-i urăsc ? Mă ascultau şi vedeam că nu-şi pot imagina ce le spuneam eu ; dar nu-mi părea rău că le vorbeam despre asta : ştiam că o să înţeleagă toată forţa dorului meu după cei pe care i-am părăsit. Da, cînd se uitau la mine cu privirea lor pătrunsă de iubire, cînd simţeam că alături de ei şi inima mea devenea tot atît de nevinovată şi de dreaptă, ca şi inimile lor, nu-mi mai părea rău că nu-i înţeleg. Sentimentul plenitudinii vieţii îmi tăia uneori respiraţia şi mă rugam lor în tăcere.

O, acum toată lumea îmi rîde în faţă şi caută să mă convingă că în vis nu poţi să vezi amănuntele pe care le redau acum, că în visul meu am văzut sau simţit doar o senzaţie născută în delir de inima mea, iar că amănuntele le-am inventat eu după ce m-am trezit. Şi cînd le-am dezvăluit că poate într-adevăr aşa a şi fost, Doamne, ce-au mai rîs şi ce s-au mai veselit ! O, da, sigur, am fost cucerit doar de simţirea acelui vis şi numai ea a supravieţuit în inima mea rănită : în schimb, imaginile şi formele visului meu, adică cele pe care le-am văzut chiar în clipa visului meu, au avut atîta armonie, erau atît de fermecătoare şi de frumoase, şi atît de adevărate, că atunci

cînd m-am trezit, n-aş fi fost desigur capabil să le întruchipez în vorbele noastre neputincioase, aşa că ar fi trebuit să se şteargă din mintea mea şi, prin urmare, poate într-adevăr am fost obligat, inconştient, să inventez mai tîrziu detaliile şi, desigur, să le deformez, mai ales din cauza dorinţei de a le comunica mai repede. Cum pot însă să nu cred că toate astea au existat într-adevăr ? Poate că a fost de o mie de ori mai bine, mai luminos şi de o mai mare bucurie decît povestesc eu. Şi ce dacă e vis, dar toate astea ar fi putut foarte bine să nu fie. Ştiţi, am să vă spun un secret : poate că toate astea nici n-au fost vis ! Pentru că s-a întîmplat ceva, atît de teribil de adevărat, că n-ar fi putut să apară în vis. Să spunem că visul a fost născut din inima mea, dar are oare inima mea atîta forţă să genereze un adevăr atît de teribil, ca acela care s-a întîmplat mai tîrziu cu mine ? Cum aş fi putut eu să-l inventez sau să-l visez cu inima ? Au putut oare, inima mea măruntă şi capricioasă, mintea mea prăpădită, să se ridice pînă la o asemenea revelaţie a adevărului ! O, judecaţi singuri : pînă acum am ascuns, dar acum am să spun şi adevărul acesta. E vorba de faptul, că eu... i-am corupt pe toţi !

V

Da, da, cu asta s-a terminat că i-am corupt pe toţi ! Nu ştiu cum s-a putut întîmpla, nu mai ţin minte limpede. Visul a zburat peste milenii şi mi-a lăsat doar un sentiment de ansamblu. Ştiu numai că eu am fost pricina căderii în păcat. Ca o trichină mizerabilă, ca un atom de ciumă care infectează state întregi, tot aşa am infectat şi eu tot acest pămînt fericit, lipsit pînă la mine de păcate. Au început să mintă şi le-a plăcut minciuna şi au cunoscut frumuseţea minciunii. O, poate că asta a început *nevinovat,* ca o glumă, ca o cochetărie, ca un joc al iubirii, poate într-adevăr cu un atom, dar acest atom al minciunii a pătruns în inimile lor şi le-a plăcut. Apoi a apărut repede senzualitatea, senzualitatea a generat gelozia, gelozia cruzimea... O, nu ştiu, nu ţin minte, dar repede, foarte repede a ţîşnit primul sînge : ei s-au mirat şi s-au îngrozit şi au început să se despartă, să se izoleze. Au apărut uniuni, dar de data aceasta îndreptate unele împotriva altora. Au început învinuirile,

reprosurile. Au cunoscut ruşinea şi au ridicat-o la rang de virtute. S-a născut noţiunea de onoare şi fiecare uniune şi-a înălţat steagul. Au început să chinuiască animalele şi animalele s-au retras în păduri şi le-au devenit duşmani. A început lupta pentru separare, pentru izolare, pentru individualitate, pentru al meu şi al tău. Au început să vorbească în limbi diferite. Au cunoscut tristeţea şi tristeţea le-a plăcut, doreau suferinţă şi spuneau că Adevărul se obţine doar prin suferinţă. Atunci a apărut ştiinţa la ei. Cînd au devenit răi, au început să vorbească despre fraternitate şi umanism şi au înţeles ideile astea. Cînd au devenit criminali au inventat justiţia şi şi-au prescris coduri întregi, iar pentru apărarea codurilor au pus ghilotina. Abia dacă-şi mai aminteau de ceea ce au pierdut, nici nu voiau să creadă că au fost vreodată nevinovaţi şi fericiţi. Rîdeau chiar despre posibilitatea fostei lor fericiri şi spuneau că e o iluzie. Nici nu şi-o puteau imagina în forme şi în imagini, dar un lucru ciudat şi curios : după ce au pierdut orice credinţă în trecuta lor fericire, după ce au denumit-o basm, au vrut atît de mult să devină din nou nevinovaţi şi fericiţi, că n-au rezistat, ca nişte copii, dorinţei inimii lor, şi-au divinizat dorinţa, şi-au făcut temple şi au început să se roage propriei lor idei, propriei lor „dorinţe", fiind siguri, în acelaşi timp, că e imposibilă şi nerealizabilă, dar adulînd-o cu lacrimi în ochi şi închinîndu-i-se. Şi totuşi dacă ar fi existat o posibilitate ca ei să se întoarcă la acea stare nevinovată şi fericită pe care au pierdut-o şi dacă cineva le-ar fi arătat-o din nou şi i-ar fi întrebat : vreţi să reveniţi la starea asta ? ar fi refuzat cu siguranţă. Îmi spuneau : „las' să fim mincinoşi, răi şi nedrepţi, noi *ştim* asta şi deplîngem asta, ne chinuim din pricina asta şi ne torturăm şi ne pedepsim poate mai mult decît o va face Judecătorul îndurător care ne va judeca şi numele căruia nu-l ştim. Dar avem ştiinţa şi prin ştiinţă vom găsi din nou adevărul, dar de data aceasta îl vom accepta conştient. Cunoaşterea e mai presus de sentimente, conştiinţa vieţii e mai presus de viaţă. Ştiinţa ne dă înţelepciune, înţelepciunea va dezvălui legile, iar cunoaşterea legilor fericirii e mai presus de fericirea însăşi". Iată ce-mi spuneau şi după vorbele astea fiecare dintre ei era şi mai îndrăgostit de sine ca înainte şi altfel nici nu puteau să facă. Fiecare dintre ei era atît de gelos pe personalitatea sa, încît căuta din toate

puterile doar să umilească şi să diminueze personalitatea altora ; şi în asta-şi vedea sensul vieţii. A apărut sclavia, a apărut chiar o sclavie voluntară : cei slabi se supuneau cu plăcere celor puternici, numai ca aceştia din urmă să-i ajute să-i strivească pe cei care sînt şi mai slabi decît ei înşişi. Au apărut propovăduitorii care veneau la oamenii aceştia şi le vorbeau despre vanitatea lor, despre pierderea măsurii şi a armoniei, despre pierderea ruşinii. Rîdeau de ei sau aruncau în ei cu pietre. În schimb, au început să apară oamenii care căutau să descopere cum s-ar putea ca toată lumea să se unească din nou astfel, încît fiecare, fără să înceteze să se iubească mai presus de orice, să nu deranjeze în acelaşi timp pe nimeni altul şi să trăiască astfel ca într-o societate unită. S-au pornit războaie întregi din pricina acestei idei. Toţi cei care luptau credeau ferm în acelaşi timp că ştiinţa, înţelepciunea şi sentimentul de autoconservare îl vor obliga, în fine, pe om să se unească într-o societate raţională şi armonioasă, iar pînă una, alta, ca lucrurile să meargă mai repede, „înţelepţii" căutau să-i extermine cît mai repede pe „neînţelepţii" care nu le înţelegeau ideea, ca să nu-i împiedice triumful. Sentimentul de autoconservare însă a început să devină mai slab, au apărut vanitoşii şi senzualii care au cerut direct totul sau nimic. Pentru obţinerea acestui tot au trecut la crimă, iar dacă nu le reuşea — la sinucidere. Au apărut religii cu cultul nefiinţei şi al autodistrugerii de dragul unei împăcări veşnice în nimicnicie. În sfîrşit, oamenii aceştia au obosit de truda lor veşnică şi pe feţele lor a apărut suferinţa şi oamenii au proclamat că suferinţa reprezintă frumosul, pentru că gîndirea se află numai în suferinţă. Au început să cînte suferinţa în cîntecele lor. Umblam printre ei, îmi frîngeam mîinile şi plîngeam din pricina lor, dar îi iubeam, poate chiar mai mult ca înainte, cînd nu era încă suferinţă pe feţele lor, cînd erau ei atît de nevinovaţi şi de frumoşi. Iubeam pămîntul lor păcătos şi mai mult decît atunci cînd a fost un pămînt al paradisului, numai pentru că a apărut suferinţa pe el. Vai, am iubit întotdeauna durerea şi tristeţea, dar numai pentru mine, pentru mine, iar pe ei îi plîngeam şi-i compătimeam. Le întindeam mîinile, mă acuzam în disperare, mă blestemam şi mă disprețuiam. Le spuneam că toate astea le-am făcut eu, eu singur, că eu sînt cel care le-am adus desfrîul, molima şi minciuna ! Îi imploram

să mă răstignească, îi învățam cum trebuie să facă crucea. Nu puteam, n-aveam putere să mă omor singur, dar am vrut să-mi primesc chinurile de la ei, doream aceste chinuri, doream ca-n ele să se scurgă tot sîngele meu, pînă la ultima picătură. Dar ei nu făceau decît să rîdă de mine și pînă la urmă au început să mă considere sărac cu duhul. Mă justificau, spuneau că au primit ceea ce au așteptat și că tot ce e acum n-ar fi putut să nu fie. În sfîrșit, mi-au spus că am început să reprezint pentru ei un pericol și că o să mă închidă într-o casă de nebuni, dacă n-am să tac odată. Atunci mîhnirea mi-a pătruns sufletul cu atîta putere, că inima mi s-a strîns și am simțit că am să mor și atunci... ei, atunci m-am trezit...

Se făcuse dimineață, adică nu se luminase încă, dar era aproape șase. M-am trezit în același fotoliu, lumînarea mea arsese pînă la capăt, la căpitan toată lumea dormea și era o liniște neobișnuită pentru casa noastră. Mai întîi de toate am sărit în picioare, uimit la culme ; nu mi s-a mai întîmplat niciodată așa ceva, nici chiar la fleacuri și la amănunte : n-am adormit, de pildă, niciodată așa în fotoliul meu. Și atunci, deodată, cît stăteam în picioare și-mi veneam în fire, a strălucit în fața mea pistolul, pregătit, încărcat, dar l-am respins într-o clipă de lîngă mine ! O, acum îmi trebuie viață și iar viață ! Mi-am ridicat brațele și am invocat adevărul veșnic ; n-am invocat, ci am plîns ; un entuziasm, un entuziasm nemăsurat îmi înălța întreaga mea ființă. Da, viață și propovăduire ! Despre propovăduire am hotărît chiar în clipa aceea și, desigur, pentru toată viața ! O să mă duc să propovăduiesc, vreau să propovăduiesc — ce anume ? Adevărul, pentru că l-am văzut, l-am văzut cu ochii mei, l-am văzut în toată gloria lui !

Și de atunci îl și propovăduiesc ! Și îi iubesc pe toți care rîd de mine mai mult decît pe ceilalți. De ce e așa nu știu și nu pot să explic, dar las' să fie așa. Ei îmi spun că am și luat-o razna, adică dacă și acum am luat-o razna, atunci ce-o să fie mai departe ? Asta e adevărul adevărat : am luat-o razna și poate că de acum încolo o să fie și mai rău. E sigur că am s-o iau razna de cîteva ori, pînă am să găsesc cum să propovăduiesc, vreau să spun cu ce vorbe și cu ce fapte, pentru că asta e foarte greu de dus pînă la capăt. Parcă văd și acum,

clar ca lumina zilei, dar ascultaţi : cine n-o ia razna ! Şi totuşi toţi se îndreaptă spre acelaşi lucru, cel puţin tind spre asta, de la înţelept pînă la ultimul tîlhar, numai că o fac pe căi diferite. E un adevăr vechi, dar uite că e şi ceva nou : nici nu pot s-o iau razna prea tare. Pentru că am văzut adevărul, am văzut că oamenii pot fi minunaţi şi fericiţi, fără să-şi piardă capacitatea de a trăi pe pămînt. Nu cred şi nu vreau să cred că răul este o stare normală a oamenilor. Şi ei nu fac decît să rîdă de credinţa asta a mea. Dar cum pot să nu cred : am văzut adevărul, nu că l-a inventat mintea mea, l-am văzut, l-am văzut şi imaginea lui vie mi-a umplut sufletul pentru totdeauna. L-am văzut atît de desăvîrşit, că nu pot să cred că n-ar putea fi şi la oameni. Şi atunci cum am s-o iau razna ? Am s-o mai iau pe alături, desigur, chiar de cîteva ori şi am să vorbesc, poate, cu nişte vorbe străine de mine, dar nu pentru multă vreme, imaginea vie a ceea ce am văzut va fi întotdeauna cu mine şi mă va corecta şi îndrepta întotdeauna. O, sînt viguros, proaspăt şi merg şi merg, chiar şi o mie de ani. Ştiţi, la început chiar am vrut să ascund că i-am corupt pe toţi, dar asta a fost o greşeală, iată prima mea greşeală ! Dar adevărul mi-a şoptit că *(mint,* m-a apărat şi m-a îndreptat. Dar cum să fac paradisul asta n-o ştiu, pentru că nu ştiu s-o spun cu vorbe. După visul meu mi-am pierdut cuvintele. În orice caz, cele importante, cele mai necesare. N-are nimic ; am să mă duc şi am să vorbesc într-una, neobosit, pentru că am văzut totuşi aievea, chiar dacă nu pot să redau ce am văzut. Dar batjocoritorii nu înţeleg asta : „Ai văzut, cică, un vis, o aiureală : o halucinaţie." Of ! O fi chiar aşa de greu de înţeles ? Şi se mai şi mîndresc. Un vis ? Ce-i aia un vis ? Şi viaţa noastră nu-i un vis ? O să spun mai mult ! Lasă, las' să nu se realizeze asta niciodată şi să nu mai fie paradis (că atîta lucru înţeleg şi eu !), ei bine, şi eu totuşi am să propovăduiesc ! Şi totuşi e atît de simplu : totul s-ar fi făcut într-o singură zi, într-un singur ceas ! În primul rînd, trebuie să-i iubeşti pe cei-lalţi ca pe tine însuţi, asta e principalul şi asta e tot, nu mai trebuie nimic : ai să-ţi dai seama imediat ce trebuie să faci. Şi totuşi nu e decît un adevăr vechi pe care l-au repetat şi l-au citit de un bilion de ori, şi totuşi nu i s-au putut adapta ! „Conştiinţa vieţii e mai presus de viaţă, cunoaşterea legilor fe-

ricirii e mai presus de fericire", iată cu ce trebuie să ne luptăm ! Şi am să lupt. Numai să dorească toată lumea şi toate o să se aranjeze pe loc.

Iar pe fetiţa aceea mititică am găsit-o... Şi o să mă duc ! Şi o să mă duc !

Eliberarea acuzatei Kornilova

În ziua de 22 aprilie a anului curent, la Tribunalul districtual de aici, s-a judecat din nou cazul acuzatei Kornilova cu un nou complet de judecată şi cu alţi juraţi. Vechea sentinţă a tribunalului, pronunţată încă anul trecut, a fost casată de senat din pricina unei expertize medicale nesatisfăcătoare. Poate că majoritatea cititorilor mei mai ţin bine minte cazul acesta. O tînără mamă vitregă (minoră încă pe atunci), însărcinată, fiind pornită împotriva soţului ei, care-i aducea ca reproş exemplul fostei lui soţii, după o mare ceartă cu el, a aruncat-o pe fereastră de la etajul trei pe fiica ei vitregă (copil provenit din prima căsătorie) de la o înălţime de cinci stînjeni şi jumătate, şi s-a petrecut aproape un miracol copilul n-a murit, nu şi-a fracturat şi nu şi-a vătămat nimic, şi-a venit repede în fire, iar acum e viu şi sănătos. Această faptă bestială a unei femei tinere era însoţită de un asemenea mister şi nonsens, încît o întrebare se punea aproape de la sine : era ea oare în toate minţile cînd a făcut asta ? Nu era, de pildă, sub influenţa unui afect provocat de starea ei de graviditate ? Trezindu-se dimineaţa, după ce bărbatul ei a plecat la lucru, a lăsat-o pe fetiţă să-şi facă somnul, pe urmă a înbrăcat-o, a încălţat-o şi i-a dat să-şi bea cafeaua. După asta a deschis fereastra şi a aruncat-o pe fereastră. Fără măcar să se uite, să vadă ce s-a întîmplat cu copilul, a închis fereastra, s-a îmbrăcat şi s-a dus la comisariat. Acolo a anunţat cele întîmplate, la întrebările care i s-au pus a răspuns urît şi ciudat. Cînd, la cîteva ore, i s-a spus că fetiţa a rămas în viaţă, ea, fără să manifeste nici bucurie, nici ciudă, a remarcat absolut indiferentă şi calmă : „Ce viaţă are-n ea !" Apoi, aproape o lună şi jumătate, în cele două închisori în care a stat, a continuat să fie posomorîtă, grosolană, nevor-

bărească. Şi deodată totul a trecut : în cele patru luni rămase pînă la naştere, ca şi în intervalul de timp dintre cele două procese, şefa secţiunii de femei a închisorii fusese încîntată de ea : s-a manifestat ca un caracter echilibrat, liniştit, duios, limpede. De altfel, despre toate astea am mai scris. Într-un cuvînt, vechea sentinţă a fost casată, apoi s-a pronunţat o nouă sentinţă, la 22 aprilie, prin care Kornilova a fost achitată.

Am fost în sala tribunalului şi am plecat cu o sumedenie de impresii de acolo. Îmi pare rău doar că mă aflu în imposibilitate de a le reda şi că sînt obligat să mă limitez doar la cîteva cuvinte. Şi despre cazul acesta, de altfel, vorbesc numai pentru că am scris cu mult înainte despre el şi, prin urmare, consider că n-ar fi de prisos să comunic cititorilor deznodămîntul. Procesul a ţinut de două ori mai mult ca cel dintîi. Completul juraţilor a fost cu totul deosebit. A fost chemată o nouă martoră — şefa secţiunii de femei a închisorii. Depoziţia ei în privinţa caracterului Kornilovei a avut multă greutate şi a fost de mare folos. A fost cu totul remarcabilă depoziţia soţului acuzatei : a vorbit cu o mare sinceritate despre tot, fără să ascundă nimic — nici certurile, nici jignirile aduse de el, şi-a justificat soţia, a vorbit din inimă, direct, deschis. Nu e decît un ţăran, e drept, îmbrăcat în haine nemţeşti, care citeşte cărţi şi are un salariu de treizeci de ruble pe lună. Remarcabilă a fost şi alegerea experţilor. Au fost invitaţi şase oameni — toţi nişte notorietăţi şi celebrităţi în materie de medicină ; cinci dintre ei au făcut depoziţii : trei au declarat direct că starea maladivă, proprie unei femei însărcinate, a *putut* foarte bine să influenţeze şi în cazul de faţă înfăptuirea crimei. Doar doctorul Florinski n-a fost de acord cu opinia asta, dar din fericire nu e psihiatru şi opinia lui n-a avut nici o importanţă. Ultimul care a făcut depoziţie a fost cunoscutul nostru psihiatru Diukov. A vorbit aproape o oră, răspunzînd la întrebările procurorului şi ale preşedintelui tribunalului. E greu să-ţi imaginezi o mai subtilă înţelegere a sufletului omenesc şi a stărilor sale bolnăvicioase. A uimit şi bogăţia şi varietatea observaţiilor făcute în decursul multor ani, unele dintre ele extrem de interesante. În ceea ce mă priveşte, am ascultat unele din depoziţiile expertului cu o mare încîntare. Opinia expertului a fost cu totul în favoarea acuzatei : el a tras o concluzie *afirmativă* şi *demonstrată* cu privire la indiscutabila,

după părerea lui, stare bolnăvicioasă a sufletului acuzatei în timpul îngrozitoarei crime comise de ea.

În cele din urmă, procurorul însuşi, în pofida teribilei sale cuvîntări, a renunţat la acuzarea privind caracterul premeditat, ceea ce constituia răul cel mai mare al acuzării. Apărătorul acuzatei, avocatul Liustig, a parat cu multă abilitate cîteva acuzaţii, iar una dintre ele, cea mai importantă — o duşmănie îndelungată a mamei vitrege faţă de fetiţă, a redus-o la un zero absolut, demonstrînd că nu reprezintă decît o bîrfă curentă. Apoi, după o lungă cuvîntare a preşedintelui, juraţii au părăsit sala şi după mai puţin de un sfert de oră au pronunţat sentinţa definitivă de achitare [113], care a adus aproape în extaz numerosul public aflat acolo. Mulţi îşi făceau cruce, alţii se felicitau, îşi strîngeau mîinile. Soţul acuzatei a dus-o chiar în seara aceea, la zece şi ceva, acasă şi ea, fericită, a intrat din nou în casa ei, după o absenţă de aproape un an de zile, cu experienţa unei mari lecţii pe care a înţeles-o pentru tot restul vieţii şi cu o evidentă prezenţă a bunăvoinţei Domnului în tot acest caz, începînd fie şi cu miraculoasa salvare a copilului.

Către cititorii mei

Apelez la o mare înţelegere a cititorilor mei. Anul trecut, din cauza călătoriei mele la Ems [114], pentru tratament, am fost obligat să scot numerele din iulie şi august ale *Jurnalului* la un loc, pe 3 august, bineînţeles cu un număr dublu de pagini. Anul acesta, din cauza agravării bolii, sînt obligat să scot împreună şi numerele din mai şi din iunie, la sfîrşitul lui iunie sau chiar în primele zile din iulie. Apoi numerele din iulie şi din august vor ieşi, ca şi anul trecut, tot în august. Începînd din septembrie, *Jurnalul* va fi din nou distribuit regulat, în ultimele zile ale fiecărei luni.

Plecînd din Petersburg, în urma hotărîrii doctorilor, anunţ că, deşi în Petersburg clădirea redacţiei va fi închisă pînă în septembrie, totuşi toţi cititorii şi abonaţii din alte oraşe, *ca şi cei din Petersburg*, vor putea să se adreseze, în caz de nevoie, *în scris* redacţiei, tot aşa ca şi pînă acum. Scrisorile vor fi în-

mînate imediat administrației redacției și orice plîngere, orice neînțelegere etc. va fi, ca și înainte, satisfăcută imediat. Același lucru se va întîmpla și cu scrisorile pe numele meu care-mi vor fi transmise numaidecît. În acest sens redacția a dat dispoziții precise. Abonamentele se vor face în continuare și noii abonați vor fi satisfăcuți imediat.

Nu știu dacă mă vor scuza cititorii mei și abonații *Jurnalului unui scriitor*. Într-o asemenea împrejurare imprevizibilă, cum este agravarea bolii, e greu să ghicești toate cîte se vor întîmpla. O mare parte a cititorilor au avut pînă acum o atitudine plină de bunăvoință față de mine, lucru de care m-au convins niște fapte temeinice. Îndrăznesc să aștept și acum această bunătate.

Decembrie

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

O explicare finală a unui fapt mai vechi

Încheind cu numărul de acum, cel de decembrie, tipărirea *Jurnalului unui scriitor,* care a ţinut timp de doi ani, găsesc necesar să mai vorbesc o dată despre un caz despre care am vorbit prea destul şi aşa. M-am hotărît să vorbesc despre asta încă în numărul din mai, dar am amînat, din considerente speciale, anume pentru ultimul număr. E vorba din nou despre acea mamă vitregă, Kornilova, care, din ură pentru bărbatul ei, a aruncat-o pe fiica ei vitregă, în vîrstă de şase ani, pe fereastră, iar aceasta din urmă, căzînd de la o înălţime de cinci stînjeni a rămas în viaţă. După cum se ştie, criminala a fost judecată, condamnată, apoi sentinţa a fost casată şi, în sfîrşit, la cel de al doilea proces, din 22 aprilie anul acesta, a fost definitiv achitată (V. *Jurnalul unui scriitor* din octombrie 1876 şi aprilie 1877).

La cazul acesta s-a întîmplat să particip oarecum şi eu. Preşedintele tribunalului, iar mai tîrziu şi procurorul, chiar în sala tribunalului, au anunţat public, că prima sentinţă, de condamnare a Kornilovei, a fost recuzată tocmai în urma ideii lansate de mine în *Jurnal* şi anume — a avut oare o influenţă starea de graviditate a acuzatei asupra faptei săvîrşite de ea? Ideea aceasta am abordat-o şi am dezvoltat-o în urma unor particularităţi psihice extrem de ciudate, care parcă-ţi săreau în ochi şi-ţi atrăgeau atenţia asupra detaliilor crimei comise. De altfel, toate astea sînt cunoscute de cititori. E cunoscut poate

şi faptul că după o anchetă dintre cele mai severe şi după o argumentare insistentă şi stăruitoare a procurorului, juraţii totuşi au achitat-o pe Kornilova, după ce au stat în sala de şedinţe mai mult de zece minute, iar publicul a plecat din sală salutînd cu căldură achitarea. Şi totuşi, chiar atunci, în aceeaşi zi, m-am gîndit că într-un caz de o asemenea importanţă, care afectează sferele cele mai înalte ale vieţii cetăţeneşti şi spirituale, ar fi fost de dorit ca totul să fie explicat pînă la capăt, ca nici în societate, nici în sufletul juraţilor să nu rămînă nici un dubiu, nici o îndoială şi nici un regret cu privire la faptul că o vinovată a fost lăsată în libertate. Aici e vorba de copii, de soarta copiilor (o soartă îngrozitoare la noi în Rusia, mai ales în clasele sărace), problema copiilor — şi totuşi este achitată, cu asentimentul publicului, cea, care era să devină ucigaşa copilului ! Şi eu sînt cel care a contribuit la aceasta (după chiar mărturia tribunalului). Eu am făcut-o din convingere, dar, după pronunţarea sentinţei, am început să fiu chinuit de îndoieli : n-a rămas oare în societate o nemulţumire, o derută, o lipsă de încredere în judecată, o indignare chiar ? În presa noastră s-a vorbit puţin despre achitarea Kornilovei, oamenii erau ocupaţi cu altceva pe atunci, se simţea apropierea războiului. În *Severnîi vestnik,* însă, un ziar nou născut pe atunci [115], am citit un articol plin de indignare pentru achitarea asta, chiar de furie la adresa participării mele la acest caz. Articolul a fost scris pe un ton nedemn şi n-am fost eu singurul care a provocat pe atunci indignarea ziarului *Severnîi vestnik* ; în aceeaşi situaţie a fost şi Lev Tolstoi, care, pentru *Anna Karenina,* a devenit ţinta unor ironii duşmănoase şi nedemne. N-aş fi răspuns personal autorului, dar în articolul acesta am văzut lucrul de care mi-a fost frică din partea unui anumit public al societăţii noastre, adică nişte impresii derutate, neînţelegere, indignare faţă de sentinţă. Şi m-am hotărît să aştept toate cele opt luni, ca în acest timp să mă conving singur, pe cît se poate mai bine, că sentinţa n-a avut o proastă influenţă asupra acuzatei, că, dimpotrivă, caritatea tribunalului a fost ca o sămînţă bună care a căzut pe un sol roditor, că acuzata *a fost într-adevăr demnă de indulgenţă* şi caritate, că explozia unei furii inexplicabile, aproape fantastice, în atmosfera căreia şi-a înfăptuit crima nu i-a mai revenit şi *nu poate* să-i mai revină niciodată, că e vorba de o fiinţă bună şi blîndă, iar nu de o criminală (lucru de care am fost convins în timpul procesului) şi

că prima reală a acestei nefericite trebuie să fie explicată printr-o împrejurare specială, printr-o stare morbidă, printr-un „afect" şi anume prin acele crize care sînt destul de frecvente (la concurenţă şi cu alte, evident, defavorabile, condiţii şi împrejurări la femeile gravide, într-o anume perioadă a sarcinii) şi că, în sfîrşit, nici juraţii, nici societatea, nici publicul care a fost în sala de judecată şi care a salutat cu căldură sentinţa pronunţată, n-au de ce să se teamă de o asemenea sentinţă, de raţiunea ei şi nici să se căiască de caritatea sa.

Şi acum, după aceste opt luni, mă simt capabil să comunic şi să adaug cîte ceva la cazul acesta, care, de altfel, s-ar putea să fi plictisit pe toată lumea. Într-un fel voi răspunde societăţii, adică acelei părţi a ei care, după presupunerea mea, s-ar putea să nu fie de acord cu sentinţa pronunţată, să se îndoiască de ea şi să se revolte împotriva ei, dacă, sigur, au fost asemenea nemulţumiri în societatea noastră. Dar, întrucît dintre toţi nemulţumiţii nu-l cunosc decît (evident nu personal) pe „Observatorul" care a scris un articol ameninţător în *Severnîi vestnik*, voi răspunde Observatorului în cauză. Probabil că n-am să-l pot influenţa cu nici un fel de argumente, dar, poate, voi fi înţeles de cititori.

„Observatorul", vorbind în articolul său de cazul Komilova, i-a acordat acestui *caz* o importanţă dintre cele mai mari : a arătat indignat soarta copiilor, a copiilor lipsiţi de apărare şi a regretat că acuzata n-a fost condamnată în modul cel mai sever. Era vorba, prin urmare, de deportarea unei femei de douăzeci de ani cu un copil născut în închisoare (şi care, deci, era şi el deportat în Siberia împreună cu ea), de distrugerea unei familii tinere. Într-un caz ca acesta s-ar părea că mai întîi de toate ar fi nevoie de o analiză amănunţită, serioasă şi obiectivă a faptelor puse în discuţie. Şi, ce credeţi : Observatorul ăsta *nu cunoaşte* cazul despre care discută, vorbeşte după ureche, inventează tot felul de împrejurări pe care le aruncă în capul fostei acuzate, e *sigur* că nu s-a aflat în sala de judecată, n-a audiat dezbaterile, n-a asistat la pronunţarea sentinţei şi — cu toate astea — cere cu furie şi răutate condamnarea unui om ! Pentru că este vorba de soarta unui om, chiar a cîtorva fiinţe deodată, este vorba ca o viaţă de om să fie frîntă, fără milă, sîngeros. Să zicem că nefericita a şi fost achitată cînd a apărut „Observatorul" cu articolul său, dar atacurile acestea influenţează societatea, tribunalul, opinia publică, ele se vor

reflecta asupra unui viitor acuzat de acelaşi tip, o jignesc, în fine, pe acuzată, dar bine că e din popor şi nu se poate, deci, apăra. Dar iată articolul, adică locul care se referă la cazul Kornilova, citez părţile cele mai importante şi las la o parte foarte puţin.

II

Citatul

. . . . . .

...E cu mult mai greu pentru juraţi să se pună în situaţia unei femei însărcinate ; dar şi mai greu e să se pună în situaţia fetiţei de şase ani pe care femeia aceasta a aruncat-o pe fereastră de la etajul trei. Trebuie să ai o mare forţă a imaginaţiei prin care, după cum se ştie, se remarcă dl. Dostoievski, ca să intri pe deplin în situaţia femeii şi să-ţi clarifici întreaga şi irezistibila forţă a afectelor de graviditate.

Dl. Dostoievski a intrat într-adevăr în situaţia asta, a făcut vizite la închisoare unei anume doamne, a fost uimit de blîndeţea ei, şi în cîteva numere ale *Jurnalului* său s-a manifestat ca un fervent apărător al ei. Dl. Dostoievski însă e prea impresionabil şi, în plus, „manifestările morbide ale voinţei" fac specialitatea autorului *Demonilor,* al *Idiotului* etc. şi pentru dînsul e scuzabil să aibă slăbiciuni pentru ele. Eu privesc lucrurile mai simplu şi afirm că după asemenea exemple de justificare a unui comportament crud cu copiii, destul de frecvent în Rusia, ca şi în Anglia, nu te mai poate îngrozi nimic. Cîte din cazurile de manifestare a cruzimii faţă de copii ajung să fie cercetate de tribunal ? Sînt copii pentru care viaţa toată, dimineaţa, amiaza şi seara fiecărei zile, nu este altceva decît un şir de suferinţe. Sînt nişte fiinţe nevinovate care suportă un destin faţă de care munca în ocnă a paricizilor este o fericire, o odihnă, lipsită de veşnică şi neîndurătoare teamă, plină de linişte sufletească, în măsura în care nu este tulburată de conştiinţă. Din zece mii de cazuri şi poate şi dintr-o sută de mii de cazuri de cruzime faţă de copii, unul singur ajunge la tribunal, unul singur, observat din vreo pricină oarecare mai mult.

De pildă, o mamă vitregă bate mereu (?) o fiinţă nefericită de şase ani şi, în fine, o aruncă pe fereastră de la etajul trei, iar cînd află că copilul pe care-l ura n-a murit, exclamă : „ps, ce viaţă are!". Nu ne întîlnim nici cu o bruscă manifestare a urii faţă de copil, nici cu căinţa pentru crima comisă, totul este rotund, totul este logic, prin manifestarea aceleiaşi voinţe criminale. Şi femeia asta e achitată. Dacă în nişte cazuri atît de clare de cruzime faţă de copii la noi se achită, atunci ce să mai aşteptăm în alte cazuri, mai puţin vădite, mai complicate ? Desigur, achitări, achitări şi achitări. În Anglia, în clasele vulgare de *rougus*-uri sînt frecvente, după cum am mai remarcat, cazuri de cruzime faţă de copii. Dar aş vrea să mi se arate măcar un exemplu de asemenea achitare făcută de juraţii englezi. O, dacă în faţa juraţilor noştri e adus un sectant care a vorbit urît de cupola bisericii, atunci e altceva. În Anglia nici măcar n-ar fi fost adus în faţa tribunalului, la noi însă să nu se aştepte să fie achitat. Dar cruzimea faţă de o fetiţă — merită parcă să nenoroceşti pentru asta o femeie tînără. Pentru că e totuşi o mamă vitregă, adică aproape mama victimei, oricum ar fi o îngrijeşte, o hrăneşte şi mai ales o bate. Dar cu faptul acesta din urmă n-o să-l uimeşti pe rus. Îmi povestea un prieten că acum cîteva zile mergea cu un birjar şi acesta îşi bătea tot timpul calul. La întrebarea prietenului, de ce îl bate, birjarul a răspuns : „Asta e meseria calului. Trebuie să fie mereu şi fără nici o milă bătut".

Acesta a fost destinul tău, om al poporului rus, de-a lungul veacurilor ! Poate şi mama vitregă a fost bătută în copilărie, iar tu intri în situaţia asta şi spui : „Las-o-n plata Domnului!" Dar să nu faci aşa. Să-ţi fie milă de cei mici, acum, cînd n-o să mai fii bătut, şi să nu justifici cruzimea celui care nu s-a mai născut sclav.

O să mi se spună că atac instituţia juraţilor, cînd şi fără asta etc. Nu atac instituţia şi nici nu mă gîndesc s-o fac, e foarte bună, e infinit mai bună decît acea judecată în care nu participă conştiinţa publică. Dar eu discut cu această conştiinţă în legătură cu anume manifestări ale ei...

...Dar să baţi copilul un an de zile şi pe urmă să-l arunci la o moarte sigură, asta e cu totul altceva. „Soţul achitatei", scrie dl. Dostoievski, în *Jurnalul* apărut zilele acestea, „a dus-o în aceeaşi seară acasă, pe la zece şi ceva, şi ea, fericită, a intrat din nou în casa ei". Ce mişcător. Dar vai de sărmanul copil,

dacă a rămas în aceeaşi casă în care a intrat „fericita", e vai de el, dacă va reveni vreodată în casa părintească.

„Afectul graviditătii" — ei, bine, s-a inventat un nou cuvînt jalnic. Oricît ar fi fost de puternic afectul, femeia nu s-a aruncat totuşi nici asupra bărbatului ei, nici asupra vecinilor. Tot afectul ei s-a concentrat exclusiv asupra acelei fiinţe lipsite de apărare pe care a tiranizat-o un an de zile, fără să aibă nici un fel de afect. Atunci pe ce s-au bazat juraţii cînd au pronunţat achitarea ? Pe faptul că un psihiatru a recunoscut „o stare maladivă a sufletului acuzatei în momentul crimei", alţi trei psihiatri au afirmat doar că starea morbidă a femeii a putut să aibă o influenţă asupra înfăptuirii crimei, iar un mamoş, profesorul Florinski, care, probabil, cunoaşte cel mai bine manifestările stării de graviditate, şi-a exprimat direct dezacordul cu aceste opinii. Prin urmare, patru din cinci experţi n-au recunoscut că în cazul acesta crima ar fi fost înfăptuită sub influenţa „afectului graviditătii" şi de iresponsabilitate consecutivă ei. Juraţii însă au achitat. Ei, mare lucru : copilul doar n-a murit ; iar că l-au bătut, „asta e meseria lui".

III

Deformări şi falsuri şi — cu cîtă uşurinţă o facem.

Acesta e citatul, aceasta e acuzaţia, e şi multă indignare la adresa mea. Dar acum îi pun eu o întrebare „Observatorului" : cum ai putut dumneata să deformezi în halul acesta faptele, în cazul unei acuzaţii atît de grave, şi să prezinţi totul într-o lumină atît de falsă şi de nereală ? Cînd s-a întîmplat bătaia aceasta, această sistematică bătaie de *mamă vitregă* ? Dumneata scrii direct şi precis :

„O mamă vitregă bate mereu o fiinţă nefericită de şase ani şi, în fine, o aruncă pe fereastră de la etajul trei"...

Mai jos :

„Dar să baţi copilul *un an de zile* şi pe urmă să-l arunci la o moarte sigură"...

Exclami despre copil :

„E vai de el dacă va reveni vreodată în casa părintească"..

Şi, în fine, pui în gura juraţilor fraza asta bestială :

„Ei, mare lucru : copilul doar n-a murit, iar că l-au bătut, «asta e meseria lui»".

Într-un cuvînt, ai substituit toate faptele şi ai prezentat cazul astfel că, după dumneata, crima a avut loc parcă numai din ura mamei vitrege pentru copilul pe care l-a chinuit şi l-a bătut timp de un an de zile, ca pînă la urmă să arunce copilul pe fereastră. Ai prezentat-o pe acuzată dinadins ca pe o fiară, ca pe o mamă vitregă de o nesăţioasă răutate, numai ca să-ţi justifici articolul şi să provoci indignarea societăţii împotriva sentinţei caritabile a juraţilor. Şi sîntem în drept să conchidem că ai făcut substituirea numai cu scopul arătat de mine acum, pentru că altfel n-ai fi putut şi n-ai fi avut dreptul să nu afli în modul cel mai amănunţit împrejurările unui caz ca acesta, în care dumneata însuţi îţi iei dreptul de a da sentinţe şi de a cere condamnarea.

Şi totuşi n-a existat *niciodată şi în nici un fel* acea fiară, acea mamă vitregă bestială care-l ura pe copil şi care nu se mai sătura să-l chinuiască. Şi asta a fost confirmat de anchetă. La început s-a emis într-adevăr ideea că mama vitregă a chinuit copilul şi că din ură faţă de el s-a hotărît să-l omoare. Mai tîrziu însă, acuzaţia a renunţat cu totul la ideea asta : a devenit prea clar că crima a avut loc din cu totul alte motive, decît ura faţă de copil, din motive cu totul elucidate în timpul procesului şi care n-aveau nimic comun cu copilul. În afară de asta, în timpul procesului nu s-a găsit nici un martor care ar fi putut să susţină că e vorba de cruzime de mamă vitregă, de bătaie de *mamă vitregă*. A fost numai o depoziţie a unei femei care locuia alături, pe acelaşi culoar (unde sînt mulţi chiriaşi), că bătea foarte rău copilul, dar şi această depoziţie a fost lămurită mai tîrziu de apărare ca „o bîrfă de culoar" şi atît. S-au întîmplat lucrurile care se întîmplă de obicei în familiile de acest gen, la nivelul lor de cultură şi de evoluţie, adică, amîndoi, şi tatăl şi mama vitregă, pedepseau copilul pentru ştrengării, numai cîteodată, cu totul rar şi nu inuman, ci „părinteşte", cum se exprimă ei înşişi, ceea ce se întîmplă în toate familiile de acest gen, în întreaga Rusie, iubindu-şi în acelaşi timp cu adevărat copiii şi îngrijindu-se de ei (adesea) mult mai mult şi mai bine decît în unele familii intelectuale şi bogate, evoluate într-o manieră europenească. Aici e vorba numai de ignoranţă, dar nu şi de cruzime, Kornilova a fost chiar o mamă vitregă

foarte bună, a îngrijit şi a supravegheat copilul. A existat o singură pedepsire *aspră* a copilului : mama vitregă l-a bătut într-o dimineaţă la trezire *pentru că nu ştia să se ceară afară noaptea.* Nici vorbă de ură în cazul acesta. Cînd i-am spus că un copil nu poate fi pedepsit pentru asta, că şi conformaţia copiilor şi natura lor sînt diferite, că un copil de şase ani e prea mic ca să se ceară întotdeauna, ea mi-a răspuns : „iar mie mi s-a spus că aşa trebuie să fac, ca să-l dezvăţ, şi că altfel nu-l dezveţi". De data aceasta l-a lovit pe copil de „şase" ori cu cureaua, dar aşa de tare că i-a lăsat urme, urmele astea le-a şi văzut femeia pe culoar, singura martoră a singurului caz de cruzime şi despre el a şi făcut depoziţia la proces. Tot pentru urmele astea, bărbatul, după ce s-a întors de la lucru, şi-a pedepsit nevasta, adică a bătut-o. E un om aspru, drept, cinstit şi înainte de toate de neclintit, deşi, după cum vedeţi, în parte cu apucături „de pe vremuri". Îşi bătea nevasta rar şi nu inuman (aşa spunea ea însăşi), ci numai din principiul puterii, pentru a-şi păstra autoritatea de soţ — aşa reiese din caracterul lui. Îşi iubea copilul (deşi îşi pedepsea fetiţa pentru strengării chiar mai des decît mama vitregă), dar nu era el omul care să permită ca fetiţa să fie pedepsită pe degeaba, nici chiar de mamă-sa. Şi astfel unicul caz de pedeapsă aspră (pînă la urmă) descoperit în timpul procesului a fost transformat de acuzatorul ziarului *Severnîi vestnik* într-o bătaie sistematică, bestială, de mamă vitregă, de un an de zile, într-o ură de mamă vitregă, care, amplificîndu-se tot mai mult şi mai mult, s-a terminat cu aruncarea copilului pe fereastră. Iar ea nici nu s-a gîndit la copil cu cinci minute înainte de săvîrşirea crimei ei îngrozitoare.

Dumneata, Observatorule, ai să izbucneşti în rîs şi-ai să spui : dar pedepsirea cu nuiaua, pînă lasă nuiaua urme pe corp nu e o cruzime, nu e o bătaie de *mamă vitregă?* Da, o astfel de pedepsă e sălbatecă, dar întîmplarea aceasta (al cărei caracter singular a fost dovedit în timpul procesului, iar pentru mine este dovedit întru totul acum), repet, nu reprezintă o bătaie permanentă, sălbatică, de mamă vitregă, care să ţină un an de zile, nu e decît o *întîmplare,* rezultată din neştiinţa de a educa, dintr-o falsă înţelegere a modului în care trebuie să fie învăţat copilul şi nicidecum dintr-o ură faţă de el sau pentru că „aşa e meseria lui". Astfel, modul în care ai zugrăvit-o dumneata pe femeia asta, ca pe o mamă

vitregă rea și chipul care s-a conturat la proces, pe baza unor fapte reale, sînt două lucruri complet deosebite. Da, a aruncat copilul pe fereastră, o crimă stranie și sălbatică, dar nu ca o mamă vitregă rea, asta e problema care se pune drept răspuns la acuzarea dumitale gratuită. De ce mai susții dumneata o acuzație atît de crudă, odată ce știi că nu poate fi dovedită, că la ea s-a renunțat și la proces, nefiind martori care s-o confirme. Numai de dragul unui efect literar? Pentru că dumneata, căutînd să arăți că asta a făcut-o mama vitregă, încheind astfel un an de suplicii (absolut inexistente), deformezi impresia unui cititor mai puțin informat, elimini din sufletul lui mila și indulgența pe care nu poate să le mai încerce față de criminala mamă vitregă după ce-ți citește articolul; în timp ce aceeași mamă vitregă, pe care dumneata o prezinți ca pe un călău al copilului, poate că ar fi dobîndit în inima lui măcar o mică compasiune, ca o femeie bolnavă, ca o ființă cu un dezechilibru maladiv, ca o femeie însărcinată cuprinsă de iritare, ceea ce reiese clar din detaliile fantastice, sălbatice și enigmatice ale întîmplării. E drept, e uman oare să procedeze astfel un militant social?

Dumneata însă mai spui și altele. Ai scris, tot ferm și precis, ca un observator care a studiat cazul pînă la cele mai mici detalii:

„Afectul graviditații" — ei bine, s-a inventat un nou cuvînt jalnic. Oricît ar fi fost de puternic afectul, femeia nu s-a aruncat totuși asupra bărbatului ei, nici asupra vecinilor. Tot afectul ei s-a concentrat exclusiv asupra acelei fetițe lipsite de apărare pe care a tiranizat-o un an întreg fără nici un fel de afect. Atunci pe ce s-au bazat jurații cînd au pronunțat achitarea?"

Dar pe ce te-ai bazat dumneata, Observatorule, ca să realizezi o deformare atît de flagrantă a cazului? Nu s-a aruncat asupra bărbatului! Dar tocmai despre asta s-a și vorbit la proces, că certurile cu bărbatul (de altfel, numai în ultimele zile) au ajuns la ea pînă la turbare, pînă la frenezie, ceea ce a și dus-o la crimă. Certurile nu s-au purtat însă din cauza copilului, copilul era aici absolut în afara lor, *iar ea nici nu s-a gîndit măcar la copil în zilele acelea.* „N-aveam timp de el pe atunci", cum s-a exprimat ea singură.

Nu pentru dumneata, pentru cititorii mei am să caut să definesc cele două caractere, ale soțului și ale soției, aflați

într-o permanentă ceartă, așa cum le-am înțeles încă înainte de sentință și cum mi s-au dezvăluit ele și mai mult, după o observație dintre cele mai atente, mai ales după sentință. Nu comit o indiscreție prea mare față de ei, pentru că multe lucruri s-au făcut publice la proces. Și o și fac, de fapt, pentru propria lor justificare. Iată despre ce e vorba. Bărbatul e în primul rînd un om ferm, drept, cinstit și bun (vreau să spun chiar generos, după cum a dovedit-o mai tîrziu), dar puțin prea puritan, care-și urmează prea naiv și chiar prea aspru concepțiile și convingerile însușite o dată pentru totdeauna. E un om care muncește toată ziua și deși umblă în haine nemțești și arată parcă a om „cu școală", n-are, în fond, nici un fel de studii speciale. Mai remarc că înfățișarea lui trădează sentimentul demnității personale. Mai adaug că nu e prea vorbăreț, nu e prea vesel, nici prea cu haz, și poate că traiul cu el e destul de dificil. A luat-o de nevastă cînd era încă foarte tînără. A fost o fată cinstită, croitoreasă, care cîștiga bani buni cu meseria ei.

Nu știu cum s-au cunoscut. Ea s-a măritat cu el neforțată, „din dragoste". Foarte repede însă au început disensiunile și deși nu s-a mers prea departe, dar neînțelegerea, izolarea și, pînă la urmă, chiar și înrăirea au început să crească de ambele părți, încet, dar sigur și ineluctabil. E vorba de faptul, și poate că aici se află întreaga pricină, că ei doi, în pofida unei înrăiri crescînde, se iubeau, chiar prea fierbinte, și asta a ținut pînă la sfîrșit. Dragostea era aceea care înăsprea pretențiile ambelor părți, le amplifica, le adăuga o notă de iritare. Și aici a intervenit și caracterul ei. E un caracter destul de închis și oarecum mîndru. Oameni dintr-ăștia se întîlnesc și printre bărbați și printre femei, poartă în sufletul lor sentimente dintre cele mai fierbinți, dar se rușinează să și le manifeste, cu puțină tandrețe, puține vorbe duioase, puține manifestări drăgăstoase. Dacă din pricina asta li se spune că n-au inimă și că sînt insensibili, devin și mai închiși în sine. Cînd sînt acuzați explică arareori cum devine cazul, lăsînd grija asta în seama acuzatorului ; „ghicește singur, dacă mă iubești trebuie să-ți dai seama că am dreptate". Și dacă el nu-și dă seama și se înfurie tot mai mult și mai mult, se înfurie și ea tot mai mult și mai mult. Și uite că bărbatul acesta de la bun început i-a făcut reproșuri, (deși nu aspre), i-a făcut morală, a început să-i dea lecții, să-i dea ca exemplu pe

fosta lui soție, ceea ce i-a fost deosebit de greu să suporte. Totuși lucrurile nu mergeau preau rău, cînd însă s-a întîmplat ca la reproșurile și la acuzațiile făcute de el, să pornească din partea ei certuri și vorbe rele și nu dorința de lămurire, de terminare a neînțelegerilor printr-o explicație finală, printr-o dezvăluire a cauzelor. Despre asta au și uitat pînă la urmă. Și s-a terminat cu faptul că în inima ei (mai întîi la ea și nu la soțul ei) și-au făcut loc niște sentimente deprimante, și-a și făcut loc deziluzia în locul dragostei. Și toate astea s-au dezvoltat mai apoi destul de inconștient, în condițiile unei vieți grele, de trudă, că nici n-ai timp să te gîndești la sentimente. El se duce la lucru, ea se ocupă de gospodărie, face mîncare, spală chiar și dușumelele. Pe culoarul lor lung, din casa aceea cazonă unde locuiesc, sînt camere mici, cîte una de fiecare familie a salariaților căsătoriți care lucrează în acea instituție de stat. S-a întîmplat ca ea, cu permisiunea soțului, să se ducă la o onomastică, într-o familie, la acel meșter care, în decursul întregii ei copilării și adolescențe a învățat-o meseria și cu care și ea și soțul ei au continuat să fie în bune relații. Bărbatul, ocupat cu niște treburi, rămîne de data aceasta acasă. La onomastică a fost foarte vesel, erau mulți invitați, s-a servit masa, au început dansurile. S-a petrecut pînă dimineață. Tînăra femeie, obișnuită de bărbatul ei cu o viață destul de plictisitoare, într-o cameră mică și într-o muncă permanentă, și-a adus, probabil, aminte de viața ei de fată și s-a distrat atît de bine la *bal* că a uitat de timpul pentru care i s-a permis să lipsească de acasă. Pînă la urmă a fost înduplecată să rămînă să doarmă la gazde, de altfel, era și departe pînă acasă. Ei, bine, tocmai atunci s-a și înfuriat soțul ei, care și-a petrecut prima lui noapte fără soție. S-a înfuriat tare : a doua zi și-a lăsat lucrul, s-a dus după ea, a găsit-o și tot acolo, față de oaspeți, a și *pedepsit-o*. Cei doi s-au întors acasă în tăcere și după asta timp de două zile și două nopți nu și-au mai vorbit și nici n-au mai mîncat împreună. Toate astea le-am aflat treptat ; ea mi-a lămurit destul de puțin, în ciuda întrebărilor mele, starea ei sufletească de atunci. „Nu mai țin minte la ce anume mă gîndeam în zilele astea două, dar tot mă gîndeam la ceva. La ea (la fetița) *nici nu mă uitam*. Țin minte tot cum s-a făcut, dar cum de am făcut-o nu știu să explic." Și iată că în a treia zi dimineață, bărbatul pleacă de-

vreme la lucru, fetiţa mai doarme încă. Mama vitregă îşi face de lucru cu soba. În fine, fetiţa se trezeşte ; mama vitregă, conform obiceiului, o spală maşinal, o încalţă, o îmbracă şi o pune să-şi bea cafeaua cu lapte... — „şi nu mă gîndesc de loc la ea". Copilul stă la masă, îşi bea din ceaşca lui — „şi deodată mă uit la ea"...

IV

Psihologii cei răi. Mamoşii psihiatri

D-le Observator, dumneata afirmi ferm şi sigur că totul s-a petrecut fără nici o ezitare, gîndit, liniştit, a bătut copilul timp de un an de zile, a gîndit totul cum trebuie, a luat hotărîrea şi a aruncat copilul pe fereastră : lipseşte şi *o bruscă* manifestare a urii, scrii dumneata indignat, şi „căinţa pentru crima comisă, totul este rotund, totul este logic prin manifestarea *aceleiaşi* voinţe criminale. Şi femeia asta e achitată." Acestea sînt cuvintele dumitale. Dar pînă şi procurorul a renunţat la acuzarea privind caracterul premeditat al crimei, dacă şti cumva, Observatorule, asta, şi renunţarea s-a produs public, solemn, în momentul cel mai dramatic al procesului. Şi totuşi procurorul a acuzat-o pe criminală cu o insistenţă plină de asprime. Şi atunci cum poţi să afirmi dumneata, Observatorule, după ce procurorul a renunţat, că n-a fost vorba de ceva brusc, că, dimpotrivă, totul a fost rotund şi logic în manifestarea aceleiaşi voinţe criminale ? Rotund şi logic ! Prin urmare, a fost gîndit, prin urmare, a fost premeditat. O să mai reamintesc o dată, pe scurt, cum s-au petrecut lucrurile. Ea îi spune fetiţei să se urce pe pervaz şi să se uite pe fereastră şi după ce fetiţa a făcut asta, a ridicat-o de picioruşe şi a aruncat-o de la o înălţime de cinci stînjeni şi jumătate. După asta a închis fereastra, s-a îmbrăcat şi s-a dus la comisariat să se denunţe. Spune-mi, nu e asta fantastic, e rotund şi logic ? Şi în primul rînd, de ce să-i mai dai copilului să bea şi să mănînce, dacă totul a fost de mult gîndit, de ce să mai aştepţi pînă-şi va bea copilul cafeaua şi-şi va mînca pîinea ? Cum poţi (şi cît e de normal) nici să nu te

uiți pe fereastră, după ce-ai aruncat fetița. Și dă-mi voie să te mai întreb ceva, la ce să te denunți ? Dacă totul a fost un produs al răutății, al urii față de fetiță, pe care a bătut-o timp de un an de zile, atunci, după ce o omoară pe fetiță, după ce a adus la îndeplinire o crimă premeditată liniștit și de multă vreme, de ce să se ducă și să-și mărturisească fapta ? Fetița pe care a urît-o va muri, dar ea de ce trebuie să se nenorocească ? Dacă în afară de ura față de fetiță a mai fost un motiv care să ducă la omorîrea ei, adică ura față de soț, dorința de a se răzbuna pe el omorîndu-i copilul, în cazul acesta ar fi putut să-i spună direct că strengărița s-a urcat singură pe fereastră și a căzut tot singură, scopul oricum a fost atins, tatăl ar fi fost zguduit și distrus și nimeni n-ar fi putut s-o învinuiască de o crimă premeditată, chiar dacă ar fi rămas o bănuială. Chiar dacă fetița ar fi rămas în viață, cine ar fi putut să creadă în gînguritul ei ? Dimpotrivă, criminala și-ar fi atins mai sigur și mai deplin scopul, adică s-ar fi răzbunat mai crud și mai dureros pe soțul ei, care, chiar dacă ar fi bănuit-o de asasinat, ar fi fost și mai chinuit de neputința de a o pedepsi, dîndu-și seama că n-are cum s-o pedepsească, adică s-o dea pe mîna justiției. Pedepsindu-se însă singură, nenorocindu-și viața în închisoare, în Siberia, în ocnă, prin asta ea îi dădea bărbatului ei o satisfacție. La ce-i trebuie toate astea ? Și cine, într-o situație ca asta, se îmbracă, se gătește, ca să se ducă să se nenorocească ? O, o să mi se spună că n-a vrut numai să se răzbune pe copil și pe bărbat, că a vrut să rupă și căsătoria cu bărbatul ei: o vor trimite la ocnă, și căsătoria e ruptă ! Dar, fără să mai vorbim de faptul că o căsătorie poate fi stricată și altfel decît să-ți nenorocești la nouăsprezece ani, toată viața și toată libertatea ta, trebuie să fii de acord că un om care s-a hotărît conștient să se nenorocească, se va arunca în bezna care i s-a deschis fără să clipească, fără nici o ezitare, trebuie să fii de acord că, în clipa asta, sufletul trebuie să fie cuprins de un sentiment teribil, de o disperare îngrozitoare, de o chemare irezistibilă a nenorocirii, de o chemare a unei autodistrugeri imediate — iar dacă e așa, atunci poți să afirmi, dacă mai ai cît de cît bun simț, că „lipsește o bruscă manifestare a urii și căința pentru crima comisă" ! Dacă n-a fost remușcare, a fost beznă, blestem, demență. În orice caz nu se poate spune că totul a fost rotund, logic, premeditat, fără nimic neașteptat.

Dacă ea nu s-ar fi dus să se denunţe, dacă ar fi rămas acasă, i-ar fi minţit pe oameni şi pe bărbatul ei, spunîndu-le că copilul s-a omorît singur, totul ar fi fost într-adevăr logic şi rotund, fără nimic neaşteptat şi în situaţia manifestării unei voinţe criminale ; dar autodistrugerea imediată, neforţată, voluntară, mărturiseşte în orice caz o stare sufletească îngrozitoare, dezechilibrată a asasinei. Această stare sufletească sumbră a ţinut mult, cîteva zile. Expresia „ps, ce viaţă are" a fost expusă chiar de expertul apărării (iar nu de acuzare), ca demonstrare a acelei stări de spirit sumbre, îngheţate, înmărmurite parcă a acuzatei care a cuprins-o după crimă şi nicidecum a unei insensibilităţi morale duşmănoase şi reci. Toată nenorocirea mea a constat în faptul că, după ce am citit prima sentinţă, uluit fiind de straniul şi fantasticul tuturor amănuntelor acestui caz şi după ce am luat în consideraţie situaţia ei de femeie însărcinată în luna a cincea (fapt comunicat de aceleaşi ziare), în timpul comiterii asasinatului, n-am putut să nu mă gîndesc dacă în împrejurarea aceasta n-a avut o influenţă tocmai graviditatea ei, cu alte cuvinte, aşa cum am scris atunci, nu s-au petrecut oare lucrurile aşa ; a privit copilul şi s-a gîndit cuprinsă de furie : ce ar fi să-l arunc pe fereastră ? Nefiind însă gravidă poate că s-ar fi gîndit la asta, cuprinsă de furie, dar n-ar fi trecut la fapte, pe cînd aşa, însărcinată, şi-a înfăptuit imediat intenţia ? Ei bine, toată nenorocirea mea constă în faptul că aşa m-am gîndit atunci şi că aşa am şi scris. Dar se poate spune că numai în urma acestor vorbe sentinţa a fost casată şi criminala achitată ? Dumneata, Observatorule, rîzi de experţi ! Dumneata afirmi că numai unul din cinci a spus că acuzata s-a aflat într-adevăr în situaţie de afect al graviditătii, că trei din ei au spus doar că s-ar fi putut întîmpla să fie şi o influenţă a graviditătii, dar că n-au afirmat-o categoric. Din asta dumneata tragi concluzia că doar un expert a dezvinovăţit-o *ferm,* iar ceilalţi patru n-au făcut-o. Dar raţionamentul dumitale este inexact : dumneata ceri prea mult de la conştiinţa oamenilor. Ajunge şi faptul că trei experţi n-au vrut, probabil, s-o achite *categoric* pe acuzata, adică să ia asupra lor această responsabilitate, dar faptele au fost atît de categorice, încît savanţii totuşi au ezitat şi n-au putut să spună, la urma urmei, pur şi simplu *nu* şi au fost *forţaţi* să spună că „s-ar fi putut într-adevăr să se manifeste o influenţă maladivă în momentul

comiterii crimei". Ei, şi pentru juraţi asta reprezintă o sentinţă ; dacă n-au putut să nu spună asta, înseamnă că a avut loc într-adevăr o influenţă. Un dubiu atît de mare al juraţilor n-a putut, cum e şi firesc, să nu influenţeze hotărîrea lor şi aşa şi trebuie să fie : nu poţi să distrugi printr-o sentinţă pe cineva de vinovăţia căruia trei experţi se îndoiesc evident, iar un al patrulea, Diukov, psihiatru expert a explicat direct şi hotărît toată crima prin dezechilibrul acuzatei. Observatorul însă s-a agăţat cu precădere de dl. Florinski, cel de al cincilea expert, care nu a fost de acord cu opinia celorlalţi patru ; cică e mamoş şi de asta se pricepe cel mai mult la boli de femei. Şi de ce, mă rog, trebuie să se priceapă mai mult la bolile psihice decît experţii în psihiatrie ? Pentru că e mamoş şi nu se ocupă de psihiatrie, ci de cu totul altceva ? N-ar fi prea logic.

V

O întîmplare, care, după opinia mea, explică multe

Acum am să vă povestesc o întîmplare, care, după opinia mea, va putea să dea unele explicaţii definitive în acest caz şi să servească direct scopul pentru care am iniţiat articolul de faţă. A treia zi după pronunţarea sentinţei de achitare în cazul Kornilovei (22 aprilie 1877), cei doi, soţul şi soţia, au venit dimineaţa la mine. În ajun au fost la căminul de copii, unde se află acum fetiţa (cea care a fost aruncată pe fereastră), şi a doua zi au fost din nou acolo. Apropo, soarta copilului e acum asigurată şi nu e nici un motiv pentru explicaţii de genul : „E vai de copilul care !"... etc. Cînd nevasta i-a fost dusă la închisoare, tatăl şi-a dus singur fetiţa la cămin, neavînd nici o posibilitate să se ocupe de ea, plecat fiind de dimineaţă pînă noaptea la lucru. Iar după ce i s-a întors nevasta, au hotărît amîndoi s-o lase acolo, la cămin, pentru că o duce foarte bine. De sărbători o iau însă adesea acasă. A fost la ei şi acum, de Crăciun. În ciuda trudei sale de dimineaţă pînă seară şi a sugarului (pe care l-a născut în închisoare) mama vitregă găseşte timp să dea o fugă la cămin, la fetiţă, şi să-i ducă cîte ceva. Cît era încă în închisoare şi-şi

amintea păcatul ei față de copil se gîndea adesea cum să se vadă cu el și să întreprindă ceva care să-l facă să uite cele întîmplate. Fanteziile astea erau destul de ciudate pentru o femeie atît de reținută, atît de neîncrezătoare cum a fost Kornilova în timpul procesului. Acestor fantezii însă le-a fost dat să se înfăptuiască. Acum o lună, înainte de Crăciun, după ce nu i-am văzut pe Kornilovi timp de șase luni de zile, am trecut pe la ei și primul lucru pe care mi l-a spus Kornilova a fost că „fetița i se aruncă în brațe de bucurie și o îmbrățișează de fiecare dată cînd vine la ea la cămin". Și cînd am plecat de la ei, Kornilova mi-a spus brusc : „O să uite..."

Deci au trecut pe la mine a treia zi după achitarea ei... Dar dacă tot fac digresiuni, o să mai fac una scurtă. Observatorul glumește cu răutate despre vizitele mele la închisoare unde era Kornilova. „A intrat într-adevăr în situația asta" (adică în situația unei femei însărcinate), scrie despre mine, „a făcut vizite unei anume doamne, în închisoare, a fost uimit de blîndețea ei și în cîteva numere ale *Jurnalului* a apărat-o cu căldură". În primul rînd, la ce mai apare aici cuvîntul „doamnă", la ce tonul acesta de prost gust ? Observatorul știe foarte bine că ea nu e o doamnă, ci o simplă țărancă și că muncește de dimineață pînă seara, gătește, spală dușumelele și mai coase cîte ceva pentru bani, dacă-și face timp pentru asta. Am fost la ea la închisoare exact o dată pe lună, am stat vreo zece minute, cel mult un sfert de oră, de cele mai multe ori în camera comună pentru acuzatele cu sugari. Dacă am privit-o cu atenție pe această femeie și am căutat să-mi explic caracterul ei, ce rău e în asta, care să merite să fie ironizat ? Dar să ne întoarcem la istorioara mea.

Deci, au venit la mine în vizită și stau amîndoi cu un aer de mare seriozitate. Pe soț îl-am cunoscut puțin pînă atunci. Și deodată-mi spune : „acum trei zile, cînd ne-am întors acasă (după achitare, deci spre douăsprezece noaptea, iar el se scoală la cinci dimineața), ne-am așezat imediat la masă, eu am scos Evanghelia și am început s-o citesc". Recunosc, cînd mi-a spus asta, m-am uitat la ei și m-am gîndit : „altfel nici n-ar fi putut să facă, e un tip integru, asta se poate ghici". Într-un cuvînt, e un puritan, un om de mare cinste și seriozitate, indiscutabil bun și generos, care însă nu va ceda nimic din vederile sale și nu va renunța la nici una din convingerile sale.

Soţul acesta priveşte căsătoria cu toată credinţa de care e capabil, ca pe o sfîntă taină. E unul din acei soţi, care mai pot fi întîlniţi şi pînă astăzi în Rusia şi care, după vechile datini şi obiceiuri ruseşti, după ce vin de la biserică şi intră cu soţia în dormitor, în primul rînd se aruncă în genunchi în faţa icoanei şi se roagă vreme îndelungată Domnului să le binecuvînteze căsnicia. Aşa a făcut şi atunci : readucîndu-şi soţia în casă şi refăcîndu-şi o căsnicie spulberată de crima ei îngrozitoare, primul lucru pe care l-a făcut a fost să redeschidă Evanghelia şi să-i citească de acolo, fără să renunţe la hotărîrea sa fermă şi serioasă măcar prin considerentul că femeia aceasta e aproape leşinată de oboseală, că a fost îngrozitor de zguduită de cînd s-a pregătit încă pentru proces, că în această ultimă şi dramatică zi a judecăţii ei a trecut prin atîtea că n-ar fi fost nici un păcat, nici măcar pentru un puritan ca el, ca s-o lase măcar puţin să-şi tragă sufletul şi să-şi adune gîndurile, că ar fi fost chiar mai util pentru scopul pe care l-a urmărit cînd a deschis Evanghelia în faţa ei. Aşa că fapta lui mi s-a părut chiar stîngace, prea directă, în sensul că ar fi putut să nu-şi atingă scopul. Unui suflet prea vinovat, mai ales dacă-şi simte vinovăţia şi a trecut prin mari chinuri din pricina asta, nu trebuie să i se reproşeze prea vădit şi prea *grăbit* vinovăţia, pentru că poate fi obţinut efectul invers, mai ales dacă pocăinţa a şi pătruns în suflet. E omul de care ea depinde, care s-a înălţat deasupra ei aureolat de calitatea sa de judecător, care are în ochii ei ceva de temut, care îi pătrunde prea arbitrar în suflet şi care-i respinge cu asprime căinţa şi bunele sentimente renăscute în ea : „Una ca tine nu trebuie nici să se odihnească, nici să mănînce, nici să bea, stai jos aici şi ascultă cum trebuie să trăieşti". Cînd plecau, am reuşit să-i spun în treacăt că trebuie să se apuce din nou de *treaba asta,* dar nu cu atîta asprime sau, mai bine zis, nu cu atîta grabă, să nu dea buzna chiar aşa şi că asta va duce, probabil, la rezultate mai sigure. M-am exprimat scurt şi clar şi totuşi m-am gîndit că poate n-o să mă înţeleagă. Dar el mi-a răspuns spontan la asta : „Iar ea mi-a spus tot atunci cînd abia am intrat în casă şi abia am început să citim, cum a-ţi îndemnat-o, cînd aţi fost ultima dată la ea, la fapte bune, dacă ar fi fost trimisă în Siberia, şi că aţi învăţat-o cum trebuie să trăiască în Siberia...".

Asta s-a întîmplat așa : într-adevăr, chiar în ajunul procesului am trecut pe la ea, la închisoare. Nici unul din noi n-avea speranțe mari pentru achitarea ei, nici eu, nici avocatul. Nici ea. Am găsit-o destul de hotărîtă, cosea ceva, iar copilul nu se simțea prea bine. Dar era nu atît tristă, cît mai curînd strivită. Mie îmi umblau prin cap niște gînduri negre în legătură cu ea și am vizitat-o tocmai ca să-i spun cîteva vorbe. Putea fi deportată, poate numai pentru domiciliu forțat, cum speram noi, și uite, o femeie care abia a trecut de majorat, va trebui să plece singură și cu un copil în brațe în Siberia. Căsătoria va fi desfăcută și într-un ținut străin, singură, lipsită de apărare și drăguță încă, va putea să reziste ispitei, mă gîndeam eu ? Într-adevăr, destinul e cel care o împinge la desfrîu, cunosc eu Siberia : sînt mulți amatori acolo să corupă, vin acolo mulți oameni necăsătoriți, funcționari și escroci. E ușor să cazi, sibirienii însă, și poporul și orășenii, sînt oamenii cei mai lipsiți de milă pentru o femeie decăzută. N-o va împiedica nimeni, dar avînd reputația întinată, o femeie nu și-o va mai putea reface niciodată : un dispreț veșnic, vorbe de ocară, reproșuri, bătaie de joc, și asta pînă la adînci bătrînețe, pînă la mormînt. O să-i dea și o poreclă. Iar copilul ei (o fetiță) va fi forțat să moștenească cariera mamei : venită dintr-o familie dezonorată, nu-și va putea găsi un soț bun și cinstit. E cu totul altceva dacă o mamă deportată se poartă cinstit și sobru : o femeie tînără care se poartă așa se bucură acolo de un respect enorm. Oricine o va apăra, oricine va dori să-i facă servicii, oricine-și va scoate pălăria în fața ei. Pe fetiță o va rostui cu siguranță. Poate că și ea, cu timpul, după ce lumea o va cunoaște mai bine și o va aprecia, va putea să realizeze o căsnicie cinstită, să intre într-o familie cinstită. (În Siberia, nici în închisori, nici în locurile de deportare, oamenii nu întreabă și nici nu-și manifestă curiozitatea față de trecut, adică pentru ce anume a fost omul deportat. Poate pentru că întreaga Siberie, din ultimele trei veacuri, este alcătuită din deportați, este populată de ei). Toate astea am vrut să i le spun acestei femei tinere, abia ajunsă la majorat. Și pentru asta am ales special cea din urmă zi dinainte de proces : o să i se întipărească mai bine în minte, o să-i rămînă mai sigur în suflet, m-am gîndit eu. După ce m-a ascultat cum trebuie să trăiască în Siberia, dacă va fi deportată acolo, mi-a mulțumit, posomorîtă și serioasă,

fără aproape să ridice ochii la mine. Şi aşa obosită, chinuită, zguduită de senzaţia pe care i-a lăsat-o procesul acesta teribil şi care a ţinut atîtea ore, iar acasă pusă de bărbatul ei să asculte Evanghelia, nu s-a gîndit totuşi că : să nu i se fi făcut şi lui milă de mine, să fi lăsat asta pe mîine, iar acum să-mi fi dat să mănînc şi să mă fi lăsat să mă odihnesc. Nu s-a supărat nici pentru faptul că *oamenii îşi dau atîta importanţă faţă de ea (N. B.* Sentimentul de jignire pentru *importanţa pe care şi-o dă cineva* poate să-l aibă şi criminalul cel mai teribil, cel mai conştient de crima comisă şi chiar şi cel mai pocăit criminal), ci dimpotrivă a găsit că trebuie să-i spună *cît mai repede* bărbatului, că uite şi în închisoare oamenii au învăţat-o de bine, că uite cum au învăţat-o să trăiască într-un ţinut străin, să aibă grijă de cinstea ei. Şi e sigur că a făcut asta pentru că ştia că îi va face plăcere bărbatului ei, că va consona cu tonul lui, că-i va da curaj : „va să zică ea se căieşte cu adevărat, că vrea într-adevăr să trăiască aşa cum trebuie", o să se gîndească el. Şi aşa s-a gîndit, iar la sfatul meu să n-o sperie cu o severitate prea grăbită, mi-a răspuns, evident, cu bucurie în suflet : n-avem de ce să ne temem pentru ea, ea însăşi e bucuroasă să fie cinstită..."

Nu ştiu, dar impresia mea e că totul e clar. Cititorii o să înţeleagă de ce spun toate astea. Cel puţin, acum există măcar speranţa că marea caritate n-a stricat-o pe criminală, ci dimpotrivă, poate că a căzut pe un pămînt bun. Pentru că ea şi înainte în închisoare, şi acum, se consideră cert o criminală, iar achitarea o consideră doar ca pe un rezultat al măreţei bunătăţi a instanţei. Nu înţelege nimic din „afectul graviditătii". Şi este într-adevăr o criminală, a fost în deplinătatea facultăţilor mintale cînd şi-a comis crima, ţine minte orice clipă, orice detaliu al crimei comise, nu ştie şi nu poate să-şi explice doar un singur lucru pînă acum : „Cum de a putut să facă asta atunci !" Da, d-le Observator, tribunalul a iertat o criminală reală, reală în pofida dramaticului şi indiscutabilului acum „afect al graviditătii", de care dumneata, d-le Observator, ţi-ai bătut atîta joc şi de care eu sînt profund şi absolut convins acum. Şi acum hotărăşte singur : dacă căsătoria ar fi fost desfăcută şi ea ar fi fost smulsă de lîngă omul ei, pe care l-a iubit şi-l iubeşte mai presus de orice îndoială şi care reprezintă pentru ea întreaga ei familie, dacă ea ar fi fost trimisă singură, o femeie de douăzeci de ani, cu un copil

mic, în Siberia — în braţele desfrîului şi ale dezonoarei (pentru că decăderea ar fi avut loc cu siguranţă în Siberia) — spune, ce folos s-ar fi obţinut din viaţa asta pierdută, risipită, care acum se pare că e gata să se refacă, să se întoarcă la adevăr printr-o purificare aspră, printr-o pocăinţă aspră şi cu o inimă înnoită. Nu e mai bine să descoperi, să îndrepţi şi să refaci un om, decît pur şi simplu să-i iei capul? E mai uşor să tai capete după litera legii, dar e întotdeauna mai greu să descurci lucrurile cu dreptate, omeneşte. În sfîrşit, dumneata ştiai foarte bine că împreună cu o mamă tînără de douăzeci de ani, adică lipsită de experienţă, o victimă viitoare a mizeriei şi a desfrîului, va fi deportat şi copilul ei... Dar dă-mi voie să spun cîteva cuvinte aparte despre copil.

VI

Sînt eu un duşman al copiilor? Ce înseamnă uneori cuvîntul „fericită".

Articolul dumitale, d-le Observator, e un protest împotriva „unui comportament crud cu copiii". Faptul că-i aperi pe copii îţi face, desigur, cinste, dar prea mă iei de sus:

„Trebuie să ai întreaga forţă a imaginaţiei (spui dumneata despre mine), prin care, după cum se ştie se remarcă printre noi toţi dl. Dostoievski, ca să intri pe deplin în situaţia femeii şi să-ţi clarifici întreaga forţă irezistibilă a afectelor de graviditate... Dl. Dostoievski însă e prea impresionabil şi, în plus, «manifestările morbide ale voinţei» fac specialitatea autorului *Demonilor*, al *Idiotului* etc., şi pentru dînsul e scuzabil să aibă slăbiciuni pentru ele. Eu privesc lucrurile mai simplu şi afirm că după asemenea exemple, ca justificare a unui comportatament crud cu copiii, destul de frecvent în Rusia, ca şi în Anglia, nu te mai poate îngrozi nimic" etc., etc.

În primul rînd, în legătură cu „slăbiciunea mea pentru manifestările bolnăvicioase ale voinţei", vreau să-ţi spun doar că, după cîte se pare, am reuşit într-adevăr cîteodată, în romanele şi în povestirile mele, să *denunţ* pe unii oameni care se consideră sănătoşi şi să le demonstrez că sînt bolnavi.

Poate ştii că mulţi oameni sînt bolnavi de propria lor sănătate, adică de o extraordinară încredere în starea lor normală şi prin asta sînt contaminaţi de un orgoliu îngrozitor, de o autoîncîntare neruşinată, care îi duce uneori pînă la sentimentul infailibilităţii lor. Ei bine, pe oameni de genul ăsta mi s-a şi întîmplat adesea să-i arăt cititorilor mei şi poate chiar să demonstrez că aceşti oameni sănătoşi nu sînt chiar atît de sănătoşi după cum cred, ci dimpotrivă sînt foarte bolnavi şi trebuie să se trateze. Ei bine, nu văd nimic rău în asta, dar dl. Observator e prea aspru cu mine, pentru că fraza lui despre „justificarea unui comportament crud cu copiii" se referă direct şi la mine, a mai înfrumuseţat-o puţin : „vedeţi, pentru el e scuzabil". Tot articolul e scris direct ca să demonstreze că eu, din cauza pasiunii mele pentru „manifestările morbide ale voinţei", am o judecată atît de deformată, încît sînt gata mai curînd să am milă de un călău al copilului, de o mamă vitregă bestială, de o asasină, decît de o jertfă torturată, de o fetiţă slabă, bătută, jignită şi, în sfîrşit, omorîtă. Asta mă jigneşte. În antiteză cu starea mea bolnăvicioasă, Observatorul se repede direct, grăbit şi sincer şi-şi etalează sănătatea : „Eu, cică, privesc lucrurile mai simplu (decît dl. Dostoievski) şi afirm că după asemenea exemple de justificare a unui comportament crud cu copiii" etc., etc. Deci, eu justific un comportament crud cu copiii, iată o acuzaţie teribilă ! În cazul acesta dă-mi voie şi mie să mă apăr. N-am să arăt precedenta mea activitate literară desfăşurată pe parcursul a treizeci de ani ca să răspund la întrebarea dacă sînt un mare duşman al copiilor şi partizanul unui comportament crud cu ei, am să reamintesc doar de ultimii doi ani ai activităţii mele, adică de editarea *Jurnalului unui scriitor*. Cînd a avut loc procesul lui Kroneberg [116] mi s-a întîmplat totuşi, în pofida întregii mele pasiuni pentru „manifestările morbide ale voinţei" să iau partea copilului, a jertfei şi nu a călăului. Prin urmare, trec şi eu uneori de partea bunului simţ, d-le Observator. Acum chiar îmi pare rău de ce nu te-ai manifestat pe atunci şi dumneata în apărarea copilului, d-le Observator, probabil că ai fi scris un articol pasionant. Dar nu ştiu cum se face că nu ţin minte nici un articol pasionant scris în apărarea copilului. Apoi, de curînd, vara trecută, mi s-a întîmplat să iau apărarea copiilor Djunkovski, care au suferit şi ei un tratament crud în casa

părintească. Despre Djunkovski dumneata iar n-ai scris nimic, de altfel, nimeni n-a scris şi e clar de ce, toată lumea a fost preocupată de probleme politice atît de importante. În sfîrşit, aş putea să mai arăt, şi nu un caz, ci cîteva, cînd am vorbit în aceşti doi ani în *Jurnal* despre copii, despre educaţia lor, despre destinul lor trist în familiile noastre, despre copiii delincvenţi aflaţi în coloniile noastre de reeducare, am amintit chiar despre „un băiat la bradul lui Hristos", o întîmplare, desigur, mincinoasă, care nu demonstrează, totuşi direct indiferenţa şi nepăsarea mea faţă de copii. Şi uite ce-o să-ţi mai spun, d-le Observator: cînd am citit pentru prima dată în presă despre crima Kornilovei, despre sentinţa aspră care a fost pronunţată, am fost uimit de un lucru: că, poate, criminala nu e chiar atît de criminală, după cum pare (reţine, Observatorule, că despre bătaia de mamă vitregă nu se vorbea nimic în relatările din presă în legătură cu procesul şi că acuzaţia asta nu mai era susţinută nici chiar pe atunci) şi, hotărîndu-mă să scriu ceva în apărarea Kornilovei, am înţeles prea bine toate implicaţiile. O recunosc direct şi acum. Ştiam foarte bine că nu scriu un articol care să se bucure de simpatie, că iau partea schingiuitorului şi împotriva cui, împotriva unui copil mic. Am presimţit că *unii* mă vor acuza de nepăsare, de îngîmfare, de stare „morbidă" chiar: ia apărarea unei mame vitrege, care a încercat să omoare un copil! Am presimţit foarte bine că va veni o acuzare de asta din partea unor judecători, ca dumneata, de pildă, d-le Observator, aşa că o vreme am şi ezitat, dar s-a terminat cu faptul că pînă la urmă m-am hotărît totuşi. „Dacă sînt convins că aici se află adevărul, atunci merită să slujesc minciuna numai de dragul popularităţii?" iată la ce m-am gîndit la urma urmei. În afară de asta, m-a încurajat şi credinţa în cititorii mei: „O să se lămurească, m-am gîndit eu, că nu pot fi acuzat de dorinţa de a justifica schingiuirea copiilor şi dacă apăr o asasină, expunîndu-mi bănuiala că în timpul săvîrşirii crimei se afla într-o stare morbidă de dezechilibru, asta nu înseamnă că apăr crima în sine şi că aş fi bucuros că un copil a fost bătut şi omorît, ci dimpotrivă, că mi-a părut foarte, foarte rău de copil, nu mai puţin decît oricui altcuiva..."

Dumneata, d-le Observator, ai făcut o glumă urîtă cu mine pentru o frază din articolul meu despre achitarea acuzatei Kornilova:

„Soţul achitatei, scrie dl. Dostoievski, în *Jurnalul* apărut zilele acestea (spui dumneata) a dus-o în aceeaşi seară acasă, pe la zece şi ceva, şi ea, fericită, a intrat din nou în casa ei." Ce mişcător (adaugi dumneata), dar vai de sărmanul copil etc., etc.

Cred că nu pot să scriu asemenea prostii. E drept, dumneata îmi citezi fraza cu exactitate, dar uite ce-ai făcut : ai rupt fraza în două şi acolo unde nu era nimic ai pus punct. Şi a rezultat sensul pe care l-ai vrut dumneata. Eu n-am punct în locul acela, fraza continuă, mai există şi o a doua jumătate, şi cred că împreună cu această a doua jumătate, pe care ai respins-o dumneata, fraza nu e de loc atît de stupidă şi de „mişcătoare", cum apare ea la dumneata. Iată fraza mea, dar întreagă, fără tăieturi :

„Soţul achitatei a dus-o în aceeaşi seară acasă, la zece şi ceva şi ea, fericită, a intrat din nou în casa ei după o absenţă de aproape un an de zile, *cu impresia unei mari lecţii pe care a trăit-o pentru toată viaţa şi cu o evidentă prezenţă a bunăvoinţei Domnului în tot acest caz, începînd fie şi cu miraculoasa salvare a copilului*".

Vezi, d-le Observator, sînt gata chiar să-mi retrag cuvintele şi să-mi cer scuze pentru reproşul pe care ţi l-am făcut cu fraza ruptă în două. Într-adevăr, văd şi eu acum că fraza, poate, nu e chiar atît de clară după cum am sperat eu şi că poţi s-o înţelegi greşit. Trebuie să fie puţin clarificată, ceea ce am să şi fac imediat. Totul e aici cum înţeleg eu cuvîntul „fericită". Fericirea achitatei n-am redus-o numai la faptul că a fost eliberată, ci o văd în faptul că „a intrat în casa ei cu impresia unei mari lecţii pe care a trăit-o *pentru toată viaţa* şi cu o evidentă prezenţă a bunăvoinţei Domnului. Pentru că nu există o fericire mai mare decît să te convingi de caritatea oamenilor şi de dragostea lor pentru aproapele. Asta e o credinţă, o întreagă credinţă pentru toată viaţa ! Şi există oare o fericire mai presus de credinţă ? Oare această fostă criminală va putea acum să se îndoiască vreodată de oameni, de umanitate, de uriaşa ei valoare morală şi raţională ? Cînd un om care a fost gata să se piardă, gata să se prăbuşească, intră în propria lui casă cu o nouă şi mare credinţă în suflet, asta e cea mai mare fericire din cîte pot exista. Ştim că unele dintre minţile cele mai elevate au suferit adesea toată viaţa lor de lipsa de credinţă în caracterul raţional al predestinării oamenilor, în bu-

nătatea lor, în idealurile lor, în provenienţa lor divină şi mureau cu sentimentul unei triste deziluzii. Dumneata, evident, o să zîmbeşti la vorbele astea şi o să-mi spui poate că fantazez, că în sufletul unei Kornilova, întunecată şi vulgară, provenită din plebe şi lipsită de cultură, nu pot exista nici asemenea deziluzii, nici asemenea încîntări. Of, cît e de inexact ! Oamenii aceştia nu pot numai să denumească, aşa cum putem noi, şi să explice asta, dar simt toţi la fel de profund ca şi noi „cultivaţii", şi-şi descoperă sentimentele cu aceeaşi fericire sau cu aceeaşi tristeţe şi durere ca şi noi.

Deziluzia şi neîncrederea faţă de oameni se manifestă la ei exact ca şi la noi. Dacă Kornilova ar fi fost deportată în Siberia şi ar fi decăzut şi s-ar fi distrus acolo — credeţi că n-ar fi realizat într-o clipă grea toată groaza decăderii ei şi n-ar fi purtat în inima ei poate chiar pînă la mormînt o duşmănie cu atît mai amară, cu cît ar fi fost lipsită de obiect, pentru că în afară de ea n-ar mai fi putut să acuze pe nimeni, întrucît, repet, e pe deplin convinsă şi pînă acum că e *o criminală* şi nu ştie doar cum de s-a întîmplat asta cu ea. Acum însă, simţind că e criminală şi socotindu-se ca atare, iertată şi graţiată totuşi de oameni, care s-au purtat ca nişte binefăcători cu ea, cum ar fi putut să nu simtă înnoirea vieţii şi reînvierea la o viaţă nouă, superioară celei vechi ? Ea n-a fost iertată de un om, a fost milostivită de toţi, de tribunal, de juraţi, de întreaga societate, prin urmare. Cum ar putea ea să nu poarte după asta în suflet sentimentul unei mari datorii, pentru toată viaţa de acum încolo, faţă de toţi cei cărora li s-a făcut milă de ea, adică faţă de toţi oamenii din lume. Orice *mare* fericire poartă în ea şi o anume suferinţă, întrucît generează în noi o conştiinţă superioară. Nenorocirea provoacă rar asemenea claritate a conştiinţei, cum face o mare fericire. O mare, adică o superioară fericire *obligă* sufletul (repet : nu există o fericire mai mare decît atunci cînd crezi în bunătatea oamenilor şi în dragostea lor pentru aproapele). Cînd i s-a spus unei mari păcătoase, condamnată să fie bătută cu pietre : „Du-te în casa ta şi nu mai păcătui", se întoarce ea oare acasă ca să păcătuiască ? Şi din pricina asta toată problema cazului Kornilova se reduce la următoarele : pe ce pămînt a căzut sămînţa. Iată de ce am considerat necesar să scriu acest articol. Cînd am citit, cu şapte luni în urmă, atacul dumitale împotriva mea, d-le Observator, am hotărît

să mai aştept cu răspunsul tocmai ca să-mi completez informaţia. Şi acum îmi pare că după unele amănunte culese de mine, pot să spun cu siguranţă că sămînţa a căzut pe un pămînt bun, că omul a înviat, că nimănui nu i s-a pricinuit prin asta nici un rău, că sufletul criminalei este strivit şi de căinţă şi de veşnica şi binefăcătoarea impresie a infinitei caritaţi a oamenilor şi că e greu acum ca inima ei, după ce a cunoscut atîta bunătate şi iubire, să devină rea. Iar indiscutabilul „afect al graviditaţii", care te supără în asemenea măsură, d-le Observator, îţi repet, Kornilova nici nu se gîndeşte să-l speculeze pentru apărarea ei. Într-un cuvînt, mi s-a părut de fel inutil să informez despre asta, în afară de dumneata, şi pe toţi cititorii mei şi pe toţi acei oameni de suflet care au achitat-o atunci. Iar în ceea ce o priveşte pe fetiţă, d-le Observator, n-ai de ce să te îngrijeşti de ea şi să exclami : „Vai de copilul acela !" Soarta ei e destul de bine rostuită acum şi că va uita, există mari speranţe şi în privinţa asta.

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Moartea lui Nekrasov. Despre cele spuse la mormîntul lui.

A murit Nekrasov. L-am văzut pentru ultima dată cu o lună înainte de moartea lui. De atunci părea aproape un cadavru şi era ciudat să vezi că un asemenea cadavru vorbeşte, îşi mişcă buzele. Dar nu numai că a vorbit, şi-a păstrat şi întreaga limpezime a minţii. Se pare că tot nu credea în posibilitatea unei morţi apropiate. Cu o săptămînă înainte de moarte, i-a paralizat partea dreaptă a corpului şi pe 28 dimineaţa am aflat că Nekrasov a murit în ajun, pe 27, la ora 8 seara. În aceeaşi zi m-am dus la el. Te uluia mai ales faţa lui îngrozitor de istovită şi de deformată de suferinţă. Plecînd, am auzit cum a citit diacul clar şi tărăgănat : „Nu e om lipsit de păcat". Cînd m-am întors acasă, n-am mai putut să lucrez, am luat toate cele trei volume ale lui Nekrasov şi am început să le citesc de la prima pagină. Am stat toată noaptea, pînă la şase dimineaţa, şi parcă am retrăit toţi aceşti treizeci de ani. Cele patru poezii cu care începe întîiul său volum de versuri, au apărut în *Peterburgski sbornik,* în care a apărut şi prima mea povestire. Mai tîrziu, pe măsură ce citeam (şi citeam totul la rînd), prin faţa mea s-a derulat parcă întreaga mea viaţă. Am recunoscut şi mi-am amintit şi acele versuri ale lui pe care le-am citit în Siberia, cînd, după ce am ieşit din detenţiunea mea de patru ani de zile, am avut, în sfîrşit, dreptul să iau o carte în mînă. Pe scurt, în noaptea asta am citit aproape trei sferturi din tot ce a scris Nekrasov şi literalmente pentru prima

dată mi-am dat seama de un lucru : cît de mare a fost locul pe care Nekrasov, ca poet, l-a ocupat în viaţa mea, în toţi aceşti treizeci de ani de zile ! Ca poet, desigur. Personal ne-am întîlnit puţin şi arareori şi doar o dată ne-am întîmpinat cu o mare căldură, fără rezerve, chiar la începutul cunoştinţei noastre, în patruzeci şi cinci, în epoca *Oamenilor sărmani.* Dar am povestit despre asta. Atunci au fost între noi cîteva clipe, cînd omul acesta enigmatic s-a conturat în faţa mea, o dată pentru totdeauna, sub aspectul cel mai profund şi mai ascuns al spiritului său. E vorba de, cum am simţit brusc atunci, o inimă rănită chiar la începuturile vieţii, de o rană ce *nu i s-a cicatrizat niciodată,* şi care a constituit începutul şi sursa unei poezii pasionate şi chinuitoare, scrisă de-a lungul întregii sale vieţi. Îmi povestea atunci, cu lacrimi în ochi, despre copilăria lui, despre viaţa monstruoasă care l-a torturat în casa părintească, despre mama lui, şi modul în care-mi vorbea despre mama lui, acea forţă a încîntării cu care-şi amintea de ea au născut încă de atunci presimţirea că dacă va exista ceva sfînt în viaţa lui, ceva care să-l poată salva, să-i servească drept far, drept o stea călăuzitoare chiar şi în cele mai întunecate şi mai dramatice momente ale existenţei sale, nu va fi, categoric, decît acea primă amintire a lacrimilor de copil, a plînsului de copil, alături de mama lui, o martiră, o fiinţă care l-a iubit atît, pe care o îmbrăţişa pe ascuns, ca să nu fie văzut (după cum îmi povestea el). Cred că nici unul din ataşamentele lui de mai tîrziu n-ar fi putut să influenţeze şi să acţioneze atît de puternic asupra voinţei lui şi asupra pasiunilor sumbre şi irezistibile ale spiritului său, care l-au urmărit toată viaţa. Iar avînturile sumbre ale spiritului îşi spuneau cuvîntul şi atunci. Mai tîrziu, ţin minte, ne-am despărţit şi destul de repede, apropierea noastră n-a ţinut decît cîteva luni. Au contribuit la asta şi neînţelegerile şi evenimentele exterioare şi oamenii buni. Apoi, după mulţi ani, după ce m-am întors din Siberia, deşi nu ne-am întîlnit prea des şi chiar în pofida deosebirilor de convingeri, care au început încă de pe atunci, de cîte ori ne întîlneam, ne spuneam unul altuia nişte lucruri stranii, de parcă într-adevăr mai continua încă ceva în viaţa noastră, ceva început încă în tinereţe, încă în patruzeci şi cinci, ceva care parcă n-ar fi vrut şi n-ar fi putut să se destrame, deşi nu ne întîlneam cu anii. Aşa, odată prin şaizeci şi trei, parcă mi-a dat un volum de versuri, mi-a arătat o poezie de acolo, *Ne-*

fericiții, și mi-a spus cu gravitate : „Mă gîndeam la dumneata, cînd scriam asta" (adică la viața mea din Siberia), „asta am scris-o despre dumneata". Și, în fine, tot în ultima vreme am început să ne mai vedem uneori, cînd îmi publicam romanul *Adolescentul* în revista lui...

La înmormîntarea lui Nekrasov au venit cîteva mii de admiratori de-ai săi. Era mult tineret studios. Procesiunea a început la nouă dimineața, iar de la cimitir s-a plecat pe întuneric. S-au ținut multe cuvîntări la mormîntul lui, dintre literați însă au vorbit puțini. Aflat sub o puternică impresie mi-am făcut loc lîngă mormîntul lui deschis și cu vocea mea slabă am spus cîteva cuvinte, după ceilalți. Am început chiar cu faptul că a fost o inimă rănită, o dată pentru totdeauna, și că rana aceasta deschisă a și reprezentat izvorul întregii sale poezii, a întregii sale iubiri — pătimașă pînă la suferință — pentru tot ce era chinuit de constrîngere, de cruzimea unei voințe despotice, pentru femeia noastră asuprită, pentru copilul nostru al familiei ruse, pentru omul nostru din popor și soarta lui, adesea atît de amară. Mi-am spus și convingerea că în poezia noastră Nekrasov a încheiat acel șir de poeți care au venit cu „cuvîntul lor nou". Într-adevăr (lăsînd la o parte orice problemă a calității artistice a poeziei lui, ca și a dimensiunilor ei), Nekrasov a fost original în gradul cel mai înalt și a venit cu „un cuvînt nou". A fost, de pildă, la vremea lui poetul Tiutcev, un poet mai cuprinzător și mai artistic, și totuși Tiutcev nu va ocupa niciodată un loc atît de vădit și de remarcabil în literatura noastră ca acela pe care-l va ocupa, fără nici o discuție, Nekrasov. În sensul acesta, în rîndul poeților (adică în rîndul celor care au venit cu „un cuvînt nou") trebuie să fie plasat imediat după Pușkin și Lermontov. Cînd mi-am spus ideea asta s-a petrecut un mic episod : o voce din mulțime a strigat că Nekrasov se află *mai sus* decît Pușkin și Lermontov și că aceștia din urmă n-au fost decît niște „byroniști". S-au mai alăturat cîteva voci care au strigat : „Da, mai sus !" De altfel, eu nici nu m-am gîndit să compar valoarea celor trei poeți. Dar iată ce a ieșit mai tîrziu : dl. Skabicevski, în *Birjevîie vedomosti,* în ultima sa epistolă către tineret în legătură cu importanța lui Nekrasov, a povestit că atunci cînd la mormîntul lui Nekrasov *cineva* (adică eu) „a îndrăznit să compare numele lui Nekrasov cu numele lui Pușkin și al lui Lermontov, voi toți (adică tineretul studios) ați strigat *în cor, într-un singur glas :*

„el a fost mai sus, mai sus decît ei". Îndrăznesc să-l asigur pe dl. Skabicevski, că nu i s-a transmis exact şi că ţin foarte bine minte (sper să nu mă înşel), că mai întîi a strigat o singură voce : „mai sus, mai sus decît ei" şi a adăugat imediat că Puşkin şi Lermontov au fost „byronişti", o adăugire mult mai caracteristică şi mai firească pentru o singură voce şi o singură opinie, decît pentru toate în aceeaşi clipă, adică pentru un cor de o mie de persoane, aşa că faptul acesta aduce mai curînd o mărturie în favoarea modului în care am expus eu întîmplarea. Şi abia după asta, imediat după prima voce, au mai strigat cîteva voci, dar numai cîteva, şi n-am auzit nici un cor de o mie de persoane, o repet şi sper să nu mă înşel.

Insist asupra acestui lucru, pentru că m-ar fi izbit dacă aş fi văzut că tot tineretul nostru cade în greşeala asta. Gratitudinea pentru marile nume ale trecutului trebuie să fie proprie unei inimi tinere. Fără îndoială că strigătul ironic despre byronişti şi ţipetele „mai sus, mai sus" nu s-au petrecut de loc din dorinţa de a organiza lîngă mormîntul deschis al unui răposat o dispută literară, asta ar fi fost nelalocul său, ci pur şi simplu pentru că a existat un avînt fierbinte de a afirma cît mai puternic tot sentimentul, care s-a strîns în inimă, de admiraţie, recunoştinţă şi de entuziasm faţă de un mare poet care ne-a emoţionat atît, şi care, fiind chiar în sicriu, ne este încă atît de apropiat (ei, pe cînd aceşti mari bătrîni de demult sînt atît de departe !). Dar tot acest episod, chiar atunci, pe loc, mi-a generat dorinţa de a-mi explica mai clar ideea în numărul viitor al *Jurnalului* şi de a expune mai amănunţit cum anume văd eu un fenomen atît de remarcabil şi de important al vieţii şi al poeziei noastre ca Nekrasov şi în ce constă, după opinia mea, esenţa şi sensul acestui fenomen.

II

Puşkin, Lermontov, Nekrasov.

Şi în primul rînd, „byronist" nu e o vorbă de ocară. Byronismul a fost un fenomen deşi scurt, dar mare, sfînt şi necesar în viaţa umanităţii europene, şi aproape chiar în viaţa întregii umanităţi. Byronismul a apărut în clipa unei teribile tristeţi a

oamenilor, a dezamăgirii lor, aproape a disperării lor. După entuziasmul frenetic al noii credinţe în noile idealuri, proclamate la sfîrşitul secolului trecut în Franţa, o naţiune progresistă pe atunci a omenirii europene, a venit o perioadă care semăna atît de puţin cu ceea ce aştepta lumea, care a înşelat atît de mult credinţa oamenilor, că n-a fost poate niciodată un moment atît de trist în istoria Europei occidentale. Şi idolii de o clipă n-au căzut numai din cauze externe (politice), ci şi din pricina inconsistenţei lor intime, ceea ce au văzut clar toate inimile pătrunzătoare şi minţile înaintate. Pentru că un nou *deznodămînt* nu s-a conturat încă, o nouă supapă nu s-a deschis încă şi totul se sufoca din cauza vechiului orizont al omenirii care a coborît şi s-a restrîns. Vechii idoli zăceau sfărîmaţi. Şi în clipa aceasta a şi apărut un geniu mare şi puternic : un poet pătimaş. În sunetele lui a răsunat tristeţea de atunci a omenirii, ca şi decepţia în menirea ei şi în idealurile care au înşelat-o. A fost o muză nouă, neauzită încă, a răzbunării şi a tristeţii, a blestemului şi a disperării. Spiritul byronistului s-a răspîndit parcă deodată asupra întregii omeniri şi întreaga omenire i-a răspuns. A fost chiar ca o supapă ; cel puţin în mijlocul unor suspine surde şi generale, în mare parte chiar înconştiente, a fost acel strigăt puternic, în care s-au unit şi s-au contopit strigătele şi suspinele omenirii. Cum s-ar fi putut să nu i se răspundă şi la noi, şi cum ar fi putut să n-o facă o minte atît de mare, de genială ca a lui Puşkin ? Orice inteligenţă puternică şi orice inimă generoasă nu puteau nici la noi să treacă pe lîngă byronism. Şi asta nu doar dintr-o simpatie îndepărtată pentru Europa şi pentru umanitatea europeană, dar şi pentru că şi la noi în Rusia, chiar pe atunci, s-au conturat prea multe probleme noi, nerezolvate şi chinuitoare, ca şi prea multe decepţii vechi... Dar măreţia lui Puşkin, ca geniu diriguitor, a constat tocmai în faptul că el, într-un timp foarte scurt, a găsit un drum ferm, a găsit *o soluţie mare şi rîvnită de toţi ruşii şi ne-a arătat-o*. Soluţia aceasta a fost apropierea de popor, *prosternarea în faţa idealurilor poporului rus*. „Puşkin a fost un fenomen măreţ, extraordinar." Puşkin „nu numai că a fost rus, a fost primul rus". Un rus care nu-l înţelege pe Puşkin n-are dreptul să se numească rus. El a înţeles poporul şi i-a intuit misiunea cu o asemenea profunzime şi amploare cum n-a făcut-o nimeni niciodată. Nu mai vorbesc de faptul că el prin spiritul său uman şi prin capacitatea sa de a răspunde tuturor

aspectelor variate ale spiritului uman european şi de a vibra la valorile spirituale ale altor popoare şi naţionalităţi a adus o mărturie despre caracterul general-uman şi atotcuprinzător al spiritului rus şi prin asta parcă a vestit importanţa lui viitoare pentru omenire, capacitatea lui de a contribui la înţelegere, reconciliere şi armonie pe bazele unor noi principii. Nu mai vorbesc nici despre faptul că Puşkin a fost primul la noi care, în tristeţea sa şi în viziunea sa profetică, a strigat : *Poporul liberat o să-l mai văd eu oare ? Robia prăbuşită prin semnul de monarh* !

O să vorbesc acum despre dragostea lui Puşkin pentru poporul rus. A fost o dragoste atotcuprinzătoare, o dragoste pe care n-a manifestat-o nimeni pînă la el. „Nu mă iubi pe mine, iubeşte ce-i al *meu*" — iată ce-o să vă spună întotdeauna poporul, dacă va dori să se convingă de sinceritatea dragostei voastre faţă de el.

Să iubească poporul, adică să-i fie milă de nevoile, de sărăcia, de suferinţele lui, poate orice aristocrat, mai ales din rîndul celor care erau umanişti şi luminaţi europeneşte. Dar poporul *are nevoie* să fie iubit nu numai pentru suferinţele sale, dar şi pentru *sine însuşi*. Ce înseamnă să-l iubeşti pe *el însuşi* ? „Să iubeşti ceea ce iubesc eu, să respecţi ceea ce respect eu" — iată ce înseamnă asta şi iată ce-o să vă răspundă poporul şi altfel nu te va recunoaşte niciodată drept al lui, oricît te-ai întrista pentru el. Iar falsitatea o va descoperi întotdeauna, cu oricîte cuvinte miloase n-ai încerca să-l corupi. Puşkin a iubit poporul aşa cum o pretindea poporul, el nu căuta să descopere cum anume trebuie să iubească poporul, nu s-a pregătit pentru asta, n-a studiat : el însuşi s-a dovedit deodată a fi poporul. El s-a plecat în faţa adevărului poporului, a recunoscut adevărul poporului ca pe al său propriu. În ciuda tuturor viciilor poporului şi a multor obiceiuri care-l întinează, a ştiut să deosebească marea esenţă a spiritului lui atunci cînd aproape nimeni nu privea astfel poporul şi să asimileze în sufletul său esenţa aceasta populară ca pe propriul său ideal. Şi asta atunci, cînd cei mai umani şi mai evoluaţi europeneşte iubitori ai poporului regretau sincer că poporul nostru se află atît de jos, că nu poate nici cum să se ridice pînă la gloata pariziană. În fond, aceşti iubitori au dispreţuit întotdeauna poporul. Şi mai ales au crezut în faptul că e un rob. Prin robie îi acuzau decăderea, dar nu puteau să iubească robul, robul este

totuşi respingător. Puşkin a afirmat primul că rusul nu e un rob şi că n-a fost niciodată, în pofida robiei multiseculare. A fost robie, dar n-au fost robi (în ansamblu, desigur, în general, iar nu în excepţii particulare) — aceasta este teza lui Puşkin. Puşkin conchide chiar după înfăţişarea, după felul de a umbla al ţăranului rus că nu e rob şi că nici nu poate fi rob (deşi se află în robie) — e o trăsătură care mărturiseşte la Puşkin o dragoste profundă şi nemijlocită pentru popor. El a recunoscut la poporul nostru şi înaltul sentiment al demnităţii personale (iarăşi în ansamblu, în afara veşnicelor şi inevitabilelor excepţii), el a prevăzut acea demnitate liniştită cu care poporul nostru îşi va primi eliberarea din starea de iobăgie, ceea ce n-au înţeles, de pildă, remarcabilii şi cultivaţii ruşi europeni, cu mult mai tîrziu decît Puşkin şi care au aşteptat cu totul altceva de la poporul nostru. O, ei au iubit poporul sincer şi fierbinte, dar în felul lor, europeneşte. Ei strigau despre starea animalică a poporului, despre situaţia lui animalică în condiţiile iobăgiei, dar au şi crezut din toată inima că poporul nostru este într-adevăr o fiară. Şi brusc poporul acesta a devenit liber cu o asemenea demnitate bărbătească, fără nici cea mai mică intenţie de a-şi jigni foştii stăpîni. „Tu eşti tu, iar eu sînt eu, dacă vrei poţi să vii la mine şi pentru ce ai tu bun în tine te voi respecta." Da, pentru mulţi oameni de-ai noştri ţăranul, după eliberarea sa, a fost ceva ciudat, de neînţeles. Mulţi au hotărît chiar că asta se datorează lipsei de dezvoltare, o reminiscenţă a vechii robii. Şi asta s-a întîmplat acum, dar ce-a fost atunci, pe vremea lui Puşkin. N-am auzit eu însumi, în tinereţea mea, de la oameni înaintaţi şi „competenţi", că figura lui Savelici din *Fata căpitanului* a lui Puşkin, rob al moşierilor Griniov, care se aruncă la picioarele lui Pugaciov şi-l roagă să-l ierte pe boiernaş, iar „aşa, de învăţătură de minte, mai bine să-l spînzure pe el, pe bătrîn" — că figura aceasta nu este numai o figură de rob, dar este chiar o apoteoză a robiei ruseşti !

Puşkin iubea poporul nu numai pentru suferinţele lui. Pentru suferinţă poţi să compătimeşti, iar compătimirea merge adesea mînă în mînă cu disprețul. Puşkin iubea tot ce iubea poporul acesta, respecta tot ce respecta el. El iubea pînă la pasiune, pînă la extaz natura, satul rusesc. Nu era un aristocrat, milostiv şi uman, care-l compătimea pe ţăran pentru viaţa lui amară, era un om care se transforma singur, sufleteşte, într-un om din popor, în esenţa lui, aproape într-o imagine a lui. Des-

considerarea lui Puşkin pe motivul că e credincios poporului mai curînd istoric, arhaic, decît în fapt, este greşită şi lipsită chiar de sens. În aceste motive istorice şi arhaice răsună o profundă dragoste şi o profundă *apreciere a poporului,* care-i aparţin poporului *pentru totdeauna,* şi acum şi în viitor, şi nu numai într-un anume popor istoric, aflat pentru totdeauna în trecut. Poporul nostru îşi iubeşte istoria mai ales pentru faptul că întîlneşte în ea aceleaşi lucruri sfinte în care şi-a păstrat credinţa şi acum, în ciuda tuturor suferinţelor şi a întregului său calvar. Începînd cu figura maiestuoasă şi uriaşă a cronicarului din *Boris Godunov* şi pînă la înfăţişarea camarazilor lui Pugaciov, toate astea reprezintă la Puşkin poporul, în profundele sale manifestări şi totul e înţeles de popor ca propria sa esenţă. Şi parcă e numai asta ? Spiritul rus s-a revărsat în lucrările lui Puşkin, vîna rusească se simte peste tot. În marile, inimitabilele sale cîntece, zise ale slavilor de apus, dar care reprezintă o evidentă manifestare a marelui spirit rus, s-a revărsat întreaga viziune a rusului asupra fraţilor săi slavi, s-a revărsat întreaga concepţie a poporului, păstrată pînă acum în cîntecele sale, în bîline, în legende, datine, s-a manifestat tot ce iubeşte şi respectă poporul, şi-au găsit expresia idealurile sale de eroi, de ţari, de apărători şi de jefuitori ai săi, imagini ale bărbăţiei, ale smereniei, ale iubirii şi ale sacrificiului. Şi glumele fermecătoare ale lui Puşkin ca, de pildă, pălăvrăgitul celor doi ţărani beţivi, sau *Legenda Ursului,* căruia i-a fost omorîtă ursoaica — toate au ceva încîntător, ceva drag şi înduioşător prin capacitatea lor de înţelegere a poporului. Dacă Puşkin ar fi trăit mai mult ne-ar fi lăsat asemenea comori artistice de înţelegere a poporului, care prin influenţa lor ar fi scurtat perioada de trecere a intelectualităţii noastre (care se înalţă pînă acum atît de mult în orgoliul europenismului său), de partea ideii de justiţie a poporului, a forţei populare şi a conştiinţei misiunii populare. Această ploconire în faţa adevărului popular, o văd (vai, poate numai eu din toţi admiratorii săi) în parte şi la Nekrasov, în cele mai viguroase din lucrările sale. Mi-e scump, mi-e foarte scump faptul că e un „jeluitor al durerii poporului" şi că a vorbit atît de mult şi cu atîta pasiune despre durerea poporului, dar mi-e şi mai scump la el faptul că, în marile sale momente de suferinţă şi de entuziasm, el, în pofida unor influenţe opuse şi chiar a propriilor sale convingeri, s-a plecat cu toată fiinţa lui în faţa ideii de justiţie a poporului, ceea ce a şi măr-

turisit în cele mai bune lucrări ale sale. În sensul acesta l-am aşezat ca pe unul care a venit după Puşkin şi Lermontov, în parte cu acelaşi cuvînt nou ca şi ei (deoarece „cuvîntul" lui Puşkin mai este încă şi pînă acum nou pentru noi. Şi nu numai nou, necunoscut chiar, necercetat, dar tratat ca o vechitură).

Înainte de a trece la Nekrasov, am să spun două vorbe şi despre Lermontov ca să motivez de ce anume l-am considerat şi pe el drept un om care a crezut în ideea de dreptate a poporului nostru. Lermontov a fost, desigur, byronist, dar, datorită marii şi originalei sale forţe poetice, un byronist aparte — ironic, capricios şi morăcănos, care nu crede niciodată în nimic, nici măcar în propria sa inspiraţie, nici măcar în propriul său byronism. Dacă ar fi încetat să-şi piardă vremea cu personalitatea morbidă a intelectualului rus, torturat de propriul său europenism, ar fi terminat probabil cu descoperirea aceleiaşi soluţii ca şi Puşkin — plecarea în faţa ideii naţionale de dreptate şi pentru asta sînt indicii serioase şi precise. Dar moartea a fost un impediment şi aici. Într-adevăr, în toate versurile sale e sumbru, capricios, vrea să spună adevărul, adesea însă minte şi o ştie, şi îl chinuieşte faptul că minte, dar cum se atinge de popor devine imediat limpede şi luminos. Îl iubeşte pe soldatul rus, pe cazac, respectă poporul. Şi scrie un cîntec nemuritor despre tînărul negustor Kalaşnikov, care, chemat să se înfăţişeze în faţa privirii teribile a ţarului Ivan, după ce-l omoară pe opricinicul ţarului, Kiribeevici, pentru faptul că l-a dezonorat, îi răspunde ţarului că l-a omorît pe sluga ţarului Kiribeevici „prin voinţa mea şi nu printr-o întîmplare". Îl mai ţineţi minte, domnilor, pe „robul Şibanov" ? Robul Şibanov a fost un rob al prinţului Kurbski, emigrant rus din secolul al XVI-lea, care i-a scris aceluiaşi ţar scrisorile sale opoziţionale şi aproape injurioase, le-a scris din străinătate, unde şi-a găsit un adăpost. După ce a scris o scrisoare l-a chemat pe robul său Şibanov şi i-a poruncit să ducă scrisoarea la Moscova şi s-o predea personal ţarului. Aşa a şi făcut robul Şibanov. În piaţa Kremlinului l-a oprit pe ţar, care ieşea din biserică şi care era înconjurat de acoliţii săi, şi i-a înmînat scrisoarea domnului său, prinţul Kurbski. Ţarul şi-a ridicat sceptrul cu vîrful ascuţit, l-a înfipt cu toată puterea în piciorul lui Şibanov, s-a sprijinit de sceptru şi a început să citească scrisoarea. Şibanov, cu un picior străpuns [117], nici nu s-a clintit. Iar ţarul, cînd a început să răspundă în scris prinţului Kurbski, i-a scris printre

altele : „Să te ruşinezi de robul tău Şibanov". Ceea ce înseamnă că el însuşi s-a ruşinat de robul Şibanov. Probabil că această imagine a „robului" rus l-a uluit pe Lermontov. Kalaşnikov îi vorbeşte ţarului fără să-i reproşeze ceva, fără să se plîngă de Kiribeevici, şi ştiind bine că-l aşteaptă o moarte sigură, îi spune ţarului, „tot adevărul adevărat", că l-a omorît pe favoritul lui „prin voinţa mea şi nu printr-o întîmplare". Repet, dacă Lermontov ar mai fi trăit, am mai fi avut un mare poet, care ar fi afirmat adevărul popular, şi poate şi un adevărat „jeluitor al durerii poporului". Dar numele acesta i-a revenit lui Nekrasov...

Vreau să spun din nou că nu-l compar pe Nekrasov cu Puşkin, nu măsor cu cotul ca să văd care e mai sus, care e mai jos, pentru că aici nu poate fi vorba de comparaţie, nici nu se poate pune problema comparaţiei. Puşkin, prin amploarea şi profunzimea geniului său rus, este pînă acum ca un soare care luminează concepţia noastră intelectuală. E un prevestitor mare şi neînţeles încă. Nekrasov e doar un mic punct în comparaţie cu el, o mică planetă, care s-a născut însă din acelaşi soare. Şi dincolo de orice fel de măsurători (cine e mai sus, cine e mai jos), lui Nekrasov îi rămîne nemurirea lui, absolut meritată, am spus de ce — pentru prosternarea lui în faţa adevărului popular, ceea ce s-a petrecut nu în urma unei imitări, nici măcar ca ceva conştient, ci ca o necesitate, ca o forţă irezistibilă. Şi asta este cu atît mai remarcabil la Nekrasov, cu cît toată viaţa lui el s-a aflat sub influenţa unor oameni, care deşi iubeau poporul, deşi sufereau pentru el, poate cu totul sincer, nu i-au recunoscut niciodată adevărul şi care şi-au pus cultura lor europeană incomparabil mai presus de adevărul spiritului popular. Fără să pătrundă în spiritul rus şi fără să ştie ce aşteaptă şi ce vrea, li s-a întîmplat adesea să dorească poporului nostru, cu toată dragostea pe care i-o purtau, lucrurile care i-ar fi putut aduce nenorocirea. N-au fost ei cei care n-au recunoscut aproape de loc în mişcarea populară rusă din ultimii doi ani acea elevaţie a spiritului popular, pe care, poate, o manifestă pentru prima dată cu atîta plenitudine şi prin asta-şi mărturiseşte unitatea sa sănătoasă, puternică şi de neclintit în jurul aceleiaşi mari idei şi aproape că-şi descoperă singur viitoarea sa misiune. Şi mai mult decît atît, nu numai că nu recunosc adevărul mişcării populare, dar o consideră aproape retrogradă, ceva care mărturiseşte o inconştienţă de nepătruns,

o împietrită înapoiere seculară a poporului rus. Nekrasov, însă, în pofida marii şi remarcabilei sale inteligenţe, a fost lipsit de o cultură serioasă, în orice caz avea o cultură redusă. De anume influenţe n-a scăpat toată viaţa şi nici n-a avut putere să scape. A avut însă în suflet o forţă a lui, originală, care nu l-a părăsit niciodată — e vorba de o dragoste autentică, pătimaşă şi, ceea ce e important, nemijlocită pentru popor. El a suferit din tot sufletul său pentru chinurile poporului, dar nu vedea în el doar o imagine înjositoare de robie, doar un chip de fiară, a putut cu forţa iubirii sale să pătrundă aproape inconştient şi frumuseţea lui şi forţa lui şi inteligenţa lui şi chiar blîndeţea lui de martir, iar adesea să creadă în parte în misiunea lui viitoare. O, conştient Nekrasov putea să facă multe greşeli. El a putut să exclame, într-o improvizaţie publicată de curînd pentru prima dată, contemplînd cu un reproş neliniştit poporul eliberat din starea de iobăgie :

...Dar e fericit poporul ?

Marea intuiţie a inimii lui i-a insuflat tristeţea populară, dacă ar fi fost însă întrebat : „atunci ce să-i urăm poporului şi cum o facem ?" ar fi dat, poate, un răspuns greşit şi chiar dăunător. Şi nu poate fi, desigur, învinuit de asta : a avut un simţ politic extrem de redus şi s-a aflat, după cum am mai spus, toată viaţa sub influenţe străine. Dar cu inima lui, cu marea lui inspiraţie poetică, se ataşa irezistibil, în unele din marile sale poezii, de esenţa poporului. În sensul acesta a fost un poet popular. Oricine care a ieşit din popor, chiar cu o cultură redusă, va înţelege multe lucruri din Nekrasov. Şi totuşi cu condiţia culturii. Problema dacă pe Nekrasov îl va înţelege acum direct întregul popor rus este evident lipsită de sens. Ce va înţelege „poporul simplu" din capodoperele lui : *Cavaler pentru o clipă, Linişte, Femeile ruse* ? Chiar şi în marele lui *Vlas,* care poate fi înţeles de popor (dar nu va inspira de loc poporul, pentru că e o poezie ieşită de mult din existenţa nemijlocită), poporul va depista cu siguranţă două sau trei detalii false. Ce va înţelege poporul dintr-una din cele mai puternice şi mai avîntate poeme ale sale *Pe Volga* ? Aici e cel mai autentic spirit şi ton al lui Byron. Nu, pînă acum, Nekrasov este încă doar un poet al intelectualităţii ruse, care vorbeşte aceleiaşi intelectualităţi despre popor şi despre suferinţele lui. Nu vorbesc de viitor. În viitor poporul îl va remarca pe Nekra-

sov. Va înțelege atunci că a fost un boier rus cumsecade, care plîngea cu lacrimi amare durerea poporului și n-a putut să găsească nimic mai bun decît, fugind de bogăția sa și de ispitele păcătoase ale vieții de boier, să vină în clipele sale foarte grele la el, la popor, și în dragostea sa irezistibilă pentru el să-și purifice inima sa chinuită — pentru că dragostea lui Nekrasov pentru popor n-a fost decît, *o soluție a propriei sale dureri pentru sine însuși*...

Dar înainte de a explica cum înțeleg eu această *proprie durere a sa* pentu sine însuși a scumpului nostru poet plecat dintre noi, nu pot să nu atrag atenția asupra împrejurării caracteristice și curioase care s-a conturat aproape în întreaga noastră presă, acum, după moartea lui Nekrasov, aproape în toate articolele în care se vorbește despre el.

III

Poet și cetățean.
Părerile generale despre Nekrasov ca om.

Toate ziarele, cum începeau să vorbească despre Nekrasov, în legătură cu moartea și înmormîntarea lui, cum începeau să-i definească importanța, adăugau imediat, toate, fără nici o excepție, unele considerații privindu-l pe „practicul" Nekrasov, privind unele neajunsuri ale lui, vicii chiar, o anume dedublare a acelei imagini pe care ne-a lăsat-o despre sine. Unele ziare au făcut apropouri vagi, de un rînd, două pe această temă, dar important e că totuși au făcut-o, probabil în urma unei necesități pe care n-au putut s-o ocolească. În alte publicații, care au vorbit pe larg despre Nekrasov, lucrurile au apărut și mai ciudate. Într-adevăr, fără să formuleze nişte acuzații amănunțite și evitîndu-le parcă... toți aceștia începeau să justifice, astfel lucrurile au devenit și mai de neînțeles. „De ce-l justificați?" Îți venea parcă singura întrebare pe buze, „dacă știți ceva, n-aveți nici un motiv să ascundeți, iar noi vrem să știm dacă el are nevoie de justificările voastre?" Asta e întrebarea care se năștea. N-au vrut însă s-o formuleze, dar de grăbit se grăbeau cu justificări și rezerve, dorind parcă să prevină pe cineva și

neputînd parcă să ocolească, deşi poate ar fi vrut s-o facă. E o întîmplare teribil de curioasă, dacă e însă s-o pătrunzi, atunci oricine ai fi ajungi neapărat la concluzia, dacă te gîndeşti cît de cît, că întîmplarea e cu totul firească, pentru că, vorbind despre Nekrasov ca poet, într-adevăr n-ai cum să nu vorbeşti despre el ca cetăţean, ca om, pentru că la Nekrasov poetul şi cetăţeanul sînt atît de legaţi unul de altul, sînt atît de neexplicabili unul fără altul şi se explică atît de bine luaţi împreună, încît, vorbind despre el ca poet, trebuie să vorbeşti neapărat şi despre cetăţean şi simţi că eşti parcă forţat să faci aşa şi că n-ai cum s-o ocoleşti.

Dar ce puteţi spune dumneavoastră şi ce vedem noi? Se spune cuvîntul „practic", adică priceperea de a-şi aranja afacerile şi atît, apoi însă vin nişte justificări grăbite „omul a suferit, încă din copilărie a fost strivit de mediu", a suferit şi cînd a fost tînăr în Petersburg, fără adăpost, părăsit, şi ca urmare s-a şi făcut „practic" (de parcă n-ar fi putut să nu se facă). Alţii merg chiar şi mai departe şi sugerează că fără acest „practicism" Nekrasov probabil nici n-ar fi făcut atîtea lucruri de folos comun, n-ar fi putut, de pildă, să editeze o revistă etc. etc. Adică pentru scopurile bune se justifică, prin urmare, nişte mijloace urîte? Şi asta vorbind despre Nekrasov, despre omul care a zguduit inimile, care a stîrnit entuziasm şi încîntare faţă de bine, faţă de frumos, cu versurile sale. Toate astea se spun, desigur, ca să-l scuze, dar mi se pare că Nekrasov n-are nevoie de astfel de scuze. În scuzele pe tema asta există întotdeauna ceva care umileşte, parcă se întunecă şi se micşorează imaginea celui scuzat, pînă la nişte proporţii aproape mizerabile. Într-adevăr, dacă mă apuc să scuz „dedublarea" şi „practicismul" cuiva, prin asta parcă insist asupra faptului că această dedublare este firească în anume împrejurări, aproape necesară. Şi dacă e aşa, trebuie să ne împăcăm cu imaginea omului care astăzi se zbate pe lespezile bisericii, se căieşte şi strigă „am păcătuit". Şi asta în versuri de o frumuseţe nemuritoare, pe care în aceeaşi noapte le va nota, iar cum trece noaptea şi se usucă lacrimile, se apucă din nou de „practicism", pentru că, vedeţi dumneavoastră, asta în afară de orice mai e şi *necesar*. Atunci ce înseamnă aceste gemete şi aceste strigăte îmbrăcate în versuri? Artă pentru artă şi atît, şi într-o accepţie dintre cele mai mizerabile, pentru că el singur îşi laudă versurile astea, le admiră, e cu totul mul-

ţumit de ele, le publică, mizează pe ele : vor da, cică, strălucire publicaţiei, vor înfierbînta inimile tinere. Nu, dacă justificăm toate astea, fără să le explicăm, riscăm să cădem într-o mare greşeală şi să generăm nedumerire, iar la întrebarea „pe cine înmormîntaţi ?", noi, cei care-i însoţim sicriul am fi obligaţi să răspundem că înmormîntăm „pe cel mai strălucit reprezentant al artei pentru artă, din cîţi pot exista". Ei, şi oare a fost aşa ? Nu, *cu adevărat n-a fost aşa,* am înmormîntat cu adevărat un „jeluitor al durerii poporului" şi un veşnic martir al propriei sale fiinţe, veşnic şi neobosit, care n-a putut să se împace şi care a respins orice împăcare ieftină cu silă şi autoflagelare.

Lucrurile trebuie să fie lămurite, sincer şi obiectiv, şi ceea ce se va clarifica să fie primit ca atare, fără să ţinem cont de persoane şi de nici un fel de consideraţii viitoare. În cazul acesta, pe cît posibil, trebuie să lămurim toată esenţa lucrurilor, ca din aceste lămuriri să rezulte cît mai exact figura celui care a plecat dintre noi, chipul lui ; aşa o cer inimile noastre, ca să nu ne rămînă nici o nedumerire, care vrînd, nevrînd întinează memoria, lasă adesea şi pe un chip elevat o umbră nedemnă.

Eu însumi am cunoscut puţin „viaţa practică" a răposatului şi din cauza aceasta nu pot să abordez aspectul factologic al cazului, dar chiar dacă aş fi putut, tot n-aş fi vrut s-o fac, pentru că asta ar însemna să mă afund în ceea ce eu numesc drept bîrfă. Pentru că sînt ferm convins (şi am fost convins şi înainte) că din tot ce se spune despre răposat cel puţin jumătate şi poate chiar şi trei sferturi reprezintă o minciună sfruntată. Minciună, prostii şi bîrfă. Un om atît de original şi de remarcabil ca Nekrasov n-a putut să n-aibă duşmani. Iar ceea ce a fost într-adevăr, ceea ce s-a întîmplat cu adevărat, n-a putut să nu fie uneori exagerat. Acceptînd însă toate astea, vedem că ceva totuşi mai persistă. Ce anume ? Indiscutabil, ceva sumbru, întunecat şi chinuitor, pentru că altfel ce mai înseamnă atunci aceste suspine, aceste ţipete, aceste lacrimi ale lui, aceste recunoaşteri că a „căzut", această spovedanie pătimaşă a lui în faţa umbrei mamei ? E o autoflagelare, o pedepsire ? Iarăşi n-am să mă aventurez în latura factologică, dar cred că esenţa sumbrei şi chinuitoarei jumătăţi a vieţii poetului nostru este definită parcă de el însuşi, încă la începutul existenţei sale, într-una din poeziile sale de debut, schiţate, se pare, încă pînă să-l cunoască pe Bielinski (şi abia mai tîrziu prelu-

crate şi organizate în acea formă în care au fost publicate). Iată versurile :

Se aprindeau luminile de seară,
Era vînt şi ploaia umezea,
Cînd, venit din gubernia Poltavei,
Intram în capitală.

Ţineam în mînă-un băţ teribil de lung
Cu o desagă goală pe el,
Aveam pe umeri un cojoc de oaie,
Şi-aveam în buzunar cincişpe bănuţi.

N-aveam nici bani, nici titluri şi nici neam,
Mic de statură, caraghios la-nfăţişare,
Dar patruzeci de ani trecut-au de atunci
Şi am în buzunar un milion.

Milionul — iată demonul lui Nekrasov ! Să fi iubit el chiar atît de mult aurul, luxul, plăcerile şi ca să le aibă se lansa în „practicism" ? Nu, cred că era mai curînd un demon de un alt caracter, era demonul cel mai sumbru şi mai înjositor. Era demonul orgoliului, al dorinţei de a fi asigurat, al necesităţii de a se izola de oameni cu un zid solid ca să poată privi independent şi liniştit la răutatea şi la ameninţările lor. Cred că acest demon i s-a lipit de inimă pe cînd era încă copil, un copil de cincisprezece ani, care s-a trezit pe străzile petersburgheze, fugit aproape de la tatăl său. Tînărul lui suflet, sfios şi mîndru, a fost învins şi rănit, n-a vrut să-şi caute protectori şi n-a dorit să aibă de a face cu mulţimea străină de oameni. Nu era vorba atît de neîncredere faţă de oameni care i-ar fi pătruns în inimă, cît mai curînd de un sentiment sceptic şi prea timpuriu (şi, prin urmare, şi eronat) faţă de ei. Las' să nu fie ei chiar atît de răi şi de înspăimîntători pe cît se spune (gîndea el probabil) şi totuşi nu sînt decît nişte ticăloşi laşi şi slabi şi din cauza asta te vor distruge şi fără răutate, cum numai va veni vorba de interesul lor. Şi atunci au şi început visele lui Nekrasov, şi, poate, chiar atunci, pe stradă, i-au venit versurile : „am în buzunar un milion".

Era dorinţa unei asigurări sumbre, posomorîte, izolate, ca să nu mai depindă de nimeni. Cred că nu mă înşel, ţin minte cîte ceva din prima mea cunoştinţă cu el. Cel puţin, aşa mi s-a părut mai tîrziu toată viaţa. Dar demonul acesta era totuşi

un demon josnic. O asemenea asigurare putea oare să dorească sufletul lui Nekrasov, sufletul acesta capabil să răspundă într-un asemenea grad la tot ce e sfînt şi care nu şi-a pierdut niciodată credinţa în asta ? Cu o asemenea asigurare se îngrădesc sufletele atît de înzestrate ? Oamenii aceştia pornesc la drum desculţi şi cu buzunarele goale, iar inimile lor sînt clare şi luminoase. Asigurarea lor nu e în aur. Aurul este vulgaritate, violenţă, despotism ! Aurul poate părea asigurător pentru acea gloată lașă şi slabă de inger pe care Nekrasov însuşi a disprețuit-o. Oare imaginile asupririi şi mai tîrziu dorinţa de plăceri şi de desfrîu puteau să convieţuiască într-o asemenea inimă, în inima unui om care ar fi putut să spună unui alt om : „lasă totul, ia-ţi toiagul tău şi vino cu mine".

Du-mă-n tabăra celor care mor
Pentru marea cauză a iubirii.

Demonul însă a învins şi omul a rămas pe loc şi nu s-a mai dus nicăieri.

Pentru asta a plătit cu chinuri, cu chinul întregii sale vieţi. Într-adevăr, noi nu cunoaştem decît versurile, dar ce ştim despre lupta lui intimă cu demonul său, o luptă indiscutabil chinuitoare şi care a ţinut toată viaţa ? Nu mai vorbesc despre faptele bune ale lui Nekrasov : el n-a scris despre ele, dar au fost cu siguranţă, oamenii au început să aducă mărturii privind umanismul lui, privind duioşia acestui suflet „practic". Domnul Suvorin a şi publicat ceva, sînt convins că se vor găsi şi mulţi alţi martori buni, altfel nu se poate. „O, mi se va spune, nici dumneata nu faci altceva decît să-l justifici şi încă şi mai ieftin decît noi." Nu, nu justific, nu fac decît să explic şi am obţinut dreptul să pun o întrebare — o întrebare finală, care să soluţioneze totul.

IV

Martor în apărarea lui Nekrasov.

Încă Hamlet se mira de lacrimile actorului, care-şi declama rolul şi care plîngea după nu ştiu ce Hecubă : „ce-i pasă lui de Hecuba ?" întreba Hamlet. Se pune o întrebare directă : a

fost Nekrasov al nostru un asemenea actor, cu alte cuvinte capabil să plîngă *sincer* de sine însuşi, apoi să-şi reverse tristeţea (o tristeţe adevărată !) în versuri de o frumuseţe nepieritoare şi a doua zi să fie capabil într-adevăr să se liniştească... cu frumuseţea aceasta a versurilor ? Frumuseţea versurilor şi atîta tot. Mai mult : să privească această frumuseţe a versurilor ca pe un lucru „practic", capabil să aducă venituri, bani, glorie şi s-o folosească în acest sens ? Sau dimpotrivă, mîhnirea poetului nu trecea nici după versuri, nu era satisfăcută de ele ; frumuseţea lor, forţa exprimată prin ele îl oprima şi-l tortura pe el însuşi şi dacă nu era în stare să-l înfrîngă pe demonul său veşnic, cu pasiunile care l-au învins pentru totdeauna, şi dacă se prăbuşea din nou — se împăca el oare liniştit cu prăbuşirea sa, nu-şi relua el cu o şi mai mare intensitate suspinele şi strigătele în clipele tainice şi sfinte ale căinţei, poate că toate acestea se repetau şi se intensificau în inima lui, astfel, încît pînă la urmă a putut să vadă şi el cît îl costă demonul şi cît de scump l-a plătit pentru acele bunuri pe care le-a primit de la el. Într-un cuvînt, chiar dacă a şi putut să se *împace* pentru o clipă cu demonul său şi chiar să-şi justifice singur „practicismul" său în discuţiile cu oamenii, împăcarea aceasta devenea veşnică, sau, dimpotrivă, îi zbura imediat din inimă, lăsînd în urma sa o durere arzătoare, ruşine şi remuşcări ? Atunci — dacă problema aceasta s-ar putea rezolva — nouă ce ne-ar rămîne de făcut ? Ne-ar rămîne numai să-l condamnăm că, nefiind în stare să-şi domine ispitele, nu şi-a pus capăt zilelor, cum a făcut-o, de pildă, acel martir de demult din Peceora, care, nefiind în stare să învingă şarpele patimilor care-l chinuia, s-a îngropat pînă la brîu în pămînt şi a murit, dacă nu izgonindu-şi demonul, în orice caz învingîndu-l. În cazul acesta, noi înşine, vreau să spun fiecare dintre noi, ne-am trezi într-o situaţie înjositoare şi ridicolă, dacă am îndrăzni să luăm asupra noastră rolul judecătorului care pronunţă asemenea sentinţe. Şi totuşi, poetul care a scris despre sine însuşi :

Poet poţi să nu fii de fel,
Dar cetăţean eşti obligat să fii

prin asta a recunoscut, ca „cetăţean", judecata oamenilor. Ca nişte persoane particulare, ne-ar fi, desigur, ruşine să-l judecăm. Dar noi cum sîntem, fiecare dintre noi ? Numai că nu vorbim cu voce tare despre noi şi ne ascundem mizeria noastră, cu

care ne împăcăm pe deplin, în intimitatea noastră. Poetul poate că a plîns pentru niște păcate ale lui, la care noi nici n-am fi clipit, dacă le-am fi făcut. Pentru că noi știm despre căderea lui, despre demonul lui numai din propriile lui versuri. Dacă n-ar fi fost aceste versuri, pe care el, în sincera lui căință, nu s-a temut să le facă publice, atunci tot ce s-a vorbit despre el ca om, despre „practicismul" lui și despre altele, totul s-ar fi stins de la sine și s-ar fi șters din memoria oamenilor, ar fi coborît pînă la un nivel de bîrfă, așa că orice justificare i-ar fi fost de prisos. Vreau să spun apropo de asta că pentru un om practic și care știe să-și aranjeze afacerile, a fost într-adevăr nepractic să-și facă publice suspinele și gemetele de căință și, prin urmare, poate că n-a fost de loc atît de practic pe cît afirmă unii despre el. Și totuși, repet că Nekrasov trebuie să se supună judecății cetățenilor, pentru că a recunoscut singur această judecată. Astfel, dacă întrebarea pe care am pus-o mai sus : era satisfăcut oare poetul de versurile sale, prin care-și vărsa lacrimile, se împăca oare cu sine însuși pînă la acea limită care i-ar fi permis să se laneze în „practicism" sau, dimpotrivă, împăcările erau de o clipă și din pricina asta poate că el se disprețuia pentru dozonoarea lor, apoi se chinuia și mai amarnic, și mai mult și așa a ținut toată viața ; dacă chestiunea asta, repet, ar fi putut fi rezolvată în folosul celei de a doua prezumții, atunci și noi ne-am fi putut împăca imediat cu „cetățeanul" Nekrasov, pentru că propriile lui suferințe ar fi purificat în ochii noștri pe deplin amintirea noastră despre el. Evident, că în cazul acesta se naște imediat o obiecție : dacă nu sînteți în stare să rezolvați această chestiune (și cine poate s-o rezolve ?), atunci nici nu trebuie s-o puneți. Dar vorba e că întrebarea poate fi rezolvată. Există un martor care poate s-o rezolve. Martorul acesta este poporul.

Adică dragostea lui pentru popor ! Și, în primul rînd, la ce-i trebuie unui om „practic" să se pasioneze atît pentru popor ?... Fiecare e ocupat cu ale sale : unul cu lucrurile practice, altul cu tristețea pe care i-o inspiră poporul. Ei bine, să spunem că a fost capriciu ; în cazul acesta se joacă ce se joacă și se lasă. Nekrasov, însă, nu s-a lăsat toată viața lui. O să se spună : poporul e pentru el tot o Hecuba, un obiect al lacrimilor înveșmîntate în versuri, care aduc venit. Fără să mai spun că e greu să contrafaci o dragoste atît de sinceră, ca aceea care se deslușește în versurile lui Nekrasov (despre asta se poate

discuta la nesfîrşit), o să spun că mie mi-e clar de ce iubea Nekrasov atît poporul, de ce era atît de atras de el în clipele grele, de ce se ducea la el şi ce anume găsea la el. Dragostea pentru popor a fost la Nekrasov, după cum am spus mai sus, *o soluţie a durerii pentru sine însuşi.* Imaginaţi-vă asta, acceptaţi asta — şi Nekrasov o să vă apară limpede, şi ca poet, şi ca cetăţean. În slujirea poporului, cu inima şi cu talentul său, el realiza, pentru sine însuşi, o purificare. Poporul a fost o reală necesitate intimă pentru el, nu numai pentru versurile lui. În dragostea lui pentru popor îşi găsea justificarea. Prin sentimentele sale pentru popor îşi înălţa propriul său spirit. Dar important e faptul că Nekrasov nu şi-a găsit un obiect al iubirii printre oamenii care-l înconjurau şi nici în ceea ce respectau şi cultivau. El, dimpotrivă, se rupea de oamenii aceştia şi pleca la cei obidiţi, la cei care îndură, la cei naivi, la cei umiliţi, cînd era cuprins de silă pentru viaţa căreia i se deda uneori cu uşurinţă şi cu depravare ; se ducea şi se zbătea pe lespezile bisericii lui de la ţară şi-şi primea tămăduirea. Nu şi-ar fi ales el o asemenea soluţie *dacă n-ar fi crezut în ea.* În dragostea pentru popor Nekrasov găsea ceva etern, un fel de soluţie eternă şi sfîntă pentru tot ceea ce-l chinuia. Şi dacă e aşa, înseamnă că nu găsea nimic mai sfînt, mai veşnic, mai adevărat în faţa căruia să se închine. Doar nu putea să vadă întreaga sa justificare numai în poezioare despre popor. Şi dacă e aşa, înseamnă că se înclina în faţa *adevărului popular.* Dacă în toată viaţa lui n-a găsit nimic mai demn de dragoste ca poporul, înseamnă că a recunoscut şi *adevărul popular* şi *adevărul în popor* şi că adevărul există şi se păstrează doar în popor. Chiar dacă n-a recunoscut asta absolut lucid, în convingerile sale, a recunoscut-o cu inima lui, irezistibil, implacabil. În ţăranul acesta vicios, figura umilită şi umilitoare a căruia îl chinuia, a găsit, prin urmare şi ceva adevărat şi sfînt, ceva ce n-a putut să nu respecte, ceva la care nu putea să nu răspundă cu toată inima lui. În sensul acesta l-am şi aşezat, cînd am vorbit mai sus despre însemnătatea lui literară, în rîndul celor care recunoşteau adevărul poporului. Iar veşnica căutare a acestui adevăr, veşnica dorinţă, veşnica năzuinţă spre el mărturisesc clar că era atras de popor printr-o necesitate intimă, o necesitate mai presus de orice şi, prin urmare, necesitatea aceasta nu poate să nu mărturisească tristeţea lui intimă, din totdeauna, veşnică, o tristeţe care nu putea să se termine şi nici să fie saturată cu nici un

fel de argumente viclene ale tentațiilor, cu nici un fel de paradoxuri, cu nici un fel de justificări practice. Și dacă e așa, înseamnă că a suferit toată viața lui... Și ce judecători mai sîntem noi după asta ? Și dacă sîntem judecători, nu sîntem acuzatori.

Nekrasov este un tip rus istoric, unul din marile exemple ale stării de contradicție și de dedublare, în sfera morală și în sfera practică, pînă la care poate ajunge omul rus în vremurile noastre triste, de trecere. Omul acesta a rămas însă în inima noastră. Elanurile de iubire ale poetului erau atît de des sincere și de curate ! Năzuința lui către popor era atît de înaltă, încît îl plasează pe poet pe un loc superior. În ceea ce-l privește ca om, ca cetățean, cu dragostea lui pentru popor și cu suferința lui pentru popor, el s-a justificat pe sine însuși și a răscumpărat multe, dacă într-adevăr a avut ce să răscumpere...

V

Către cititori

Ultimul număr al *Jurnalului,* cel din decembrie, a întîrziat atît de mult din două cauze : din cauza bolii mele care a ținut toată luna decembrie și ca urmare a neașteptatei treceri într-o altă tipografie, de la cea de dinainte, care și-a încheiat activitatea. Într-un loc nou și neobișnuit lucrurile s-au lungit inevitabil. În orice caz, vina o iau asupra mea și-i rog pe cititori să fie înțelegători.

La multele întrebări ale abonaților și ale cititorilor mei : dacă pot măcar din timp în timp să editez *Jurnalul* în viitorul an 1878, fără să mă simt legat de date lunare fixe, mă grăbesc să spun că din cauze multiple acest lucru mi-e imposibil. Poate că am să mă hotărăsc să mai scot un număr și să mai discut o dată cu cititorii mei. Doar mi-am editat foaia atît pentru alții, cît și pentru mine însumi, dintr-o irezistibilă necesitate de a-mi spune cuvîntul în timpurile noastre atît de caracteristice și de interesante. Chiar dacă am să scot un singur număr, îl voi anunța în presă. Nu cred că am să scriu în alte publicații. În alte publicații nu pot să tipăresc decît o povestire sau un roman. În anul acesta, în care mă eliberez de o publicație *cu*

termen fix, am să mă ocup într-adevăr de o lucrare beletristică, ce mi s-a formulat în cei doi ani de publicare a *Jurnalului,* involuntar şi pe nesimţite. *Jurnalul* însă sper să-l reînnoiesc după un an de zile. Le mulţumesc din toată inima celor care mi-au exprimat cu atîta căldură simpatia lor. Celor care mi-au scris că-mi las publicaţia în cea mai fierbinte perioadă, le spun că după un an va veni poate o perioadă şi mai fierbinte, şi mai caracteristică, şi atunci vom mai sluji o dată împreună cauza cea dreaptă.

Scriu împreună, pentru că-i socotesc pe numeroşii mei corespondenţi drept colaboratori. Mi-au fost de mare folos informaţiile pe care mi le-au dat, observaţiile, sfaturile şi acea sinceritate cu care mi se adresau. Îmi pare foarte rău că multora nu le pot răspunde din criză de timp, ca şi din pricina sănătăţii. Cer iarăşi din partea tuturor celor cărora nu le-am răspuns pînă acum îngăduinţă şi generozitate. Sînt vinovat mai ales faţă de mulţi dintre cei care mi-au scris în ultimele trei luni. Celei care mi-a scris „despre tristeţea bieţilor băieţi şi că nu ştie ce să le spună" (corespondenta, probabil, se va recunoaşte după expresia asta) — îi răspund, folosindu-mă de cel din urmă prilej pe care-l am, că sînt profund şi din toată inima interesat de scrisoarea ei. Dacă ar fi fost posibil mi-aş fi publicat în *Jurnal* răspunsul la scrisoare şi am renunţat la ideea asta numai pentru că am găsit că este imposibil să-i public scrisoarea. Şi totuşi scrisoarea mărturiseşte o stare de spirit nobilă şi avîntată la majoritatea tineretului nostru, o mare şi sinceră dorinţă de a sluji orice cauză dreaptă care să servească ideea de bunăstare generală. Vreau să-i spun corespondentei noastre un singur lucru : femeia rusă poate că într-adevăr ne va salva pe noi toţi, întreaga noastră societate, datorită energiei ei renăscute şi a celei mai nobile dorinţe *de a trece la fapte,* chiar şi la sacrificiu, chiar şi la eroism. Ea va face de ruşine celelalte forţe pentru inactivitatea lor. Ajunge însă : îi răspund stimatei corespondente pentru orice eventualitate aici, în *Jurnal,* deoarece bănuiesc că vechea ei adresă, pe care ne-a comunicat-o, nu mai este valabilă.

Multora dintre stimaţii noştri corespondenţi nu le pot răspunde la întrebările lor, pentru că la nişte teme atît de importante, atît de vii, ca cele de care se interesează ei nici nu se poate răspunde prin scrisori. Aici trebuie să scrii articole, cărţi întregi chiar, şi nu scrisori. O scrisoare nu poate să nu conţină

lucruri nespuse pînă la capăt, nedumeriri. Sînt teme care categoric nu se pretează la corespondenţă.

Persoanei care m-a rugat să anunţ în *Jurnal* dacă am primit scrisoarea despre fratele ei ucis în războiul de acum, mă grăbesc să-i răspund că am fost sincer mişcat şi zguduit de tristeţea ei provocată de pierderea fratelui şi prietenului ei şi, în acelaşi timp, de entuziasmul ei provocat de faptul că fratele ei a slujit o cauză atît de frumoasă. Mă grăbesc să-i scriu, cu o mare bucurie, că am întîlnit aici un bărbat tînăr, care l-a cunoscut personal şi care a confirmat tot ce mi-a scris dînsa.

Corespondentul care mi-a scris o lungă scrisoare (pe cinci coli) despre Crucea roşie, îi strîng mîna din toată inima, îi mulţumesc sincer şi-l rog să nu renunţe la corespondenţă nici de acum încolo. O să-i expediez neapărat ceea ce mi-a cerut.

Celor cîţiva corespondenţi care mi-au pus de curînd întrebări *pe puncte,* o să le răspund neapărat, fiecăruia în parte, ca şi celui care m-a întrebat „cine este striuţki ?“ (corespondenţii sper că se vor recunoaşte după aceste expresii). Le cer scuze mai ales corespondenţilor din Moscova şi din Vitebsk pentru întîrziere. După ce mă voi odihni, voi începe să răspund şi voi răspunde tuturor, dacă e posibil. Aşa că-i rog să nu se supere şi să mă aştepte.

Adresa mea rămîne cea de dinainte, rog numai să fie trecută doar casa şi strada, fără să mai fie menţionată redacţia *Jurnalului unui scriitor.*

Încă o dată mulţumesc tuturor. Sper într-o revedere apropiată şi fericită. E o vreme interesantă acum, deşi grea şi dramatică. Cît de multe lucruri atîrnă acum de un fir de păr, dar o să discutăm cumva despre asta după un an !

Ultima pagină

După o pauză de trei luni de zile, am primit la timpul cuvenit, în iulie, foiletonul de mai jos, semnat *Un prieten al lui Kuzma Prutkov,* sensul real al foiletonului, recunoaştem, nu ne este prea clar, în afară de asta nu credem de fel în cele povestite, cu atît mai mult cu cît pe insula Elaghin, după cum afirmă cunoscătorii, nu sînt nici un fel de iazuri. În orice caz, nu prea înţelegem ce înseamnă visul acesta, dar îl tipărim.

Red.

Din plimbările lui Kuzma Prutkov și ale prietenului său prin părțile vilelor. Triton.

Ieri, 27 iulie, pe insula Elaghin, la apusul soarelui, întreaga lume bună care se plimba pe acolo a fost martoră involuntară a unei întîmplări amuzante. La suprafața iazului s-a arătat deodată Triton, adică ăl de baltă, cum am zice noi, cu un păr verde și umed pe cap și pe barbă și care, stînd pe valuri, a început să se joace și să facă fel de fel de giumbușlucuri. Se scufunda în apă, țipa, rîdea, stropea cu apă, clănțănea din dinții lui verzi și puternici și scrîșnea din ei la lume. Apariția lui a produs o impresie obișnuită în cazurile acestea. Doamnele s-au aruncat din toate părțile spre el ca să-l hrănească cu bomboane din bombonierele pe care i le-au întins. Ființa mitologică însă, demonstrîndu-și caracterul său antic de satir al apelor, s-a apucat să facă asemenea mișcări de corp în fața oamenilor, că ele toate au luat-o la fugă, chițcăind de rîs și ascunzîndu-și fiicele mai mari ; la asta, ăl de baltă a strigat în urma lor cîteva expresii cu totul și cu totul neprotocolare, ceea ce a făcut ca veselia să fie și mai mare. De altfel, a dispărut în curînd, lăsînd la suprafața apei doar cîteva unde, iar în lume nedumerire. Au început să se îndoiască și să nu creadă, deși au văzut cu ochii lor, e vorba de bărbați, desigur, pentru că doamnele susțineau toate că a fost Triton autentic, fix ca ăia de pe ceasurile de bronz din sufragerie. Unii au exprimat ideea că e unul Pierre Bobo, care a apărut la suprafață din originalitate. Presupunerea asta n-a rezistat, pentru că Pierre Bobo ar fi apărut la suprafață neapărat în frac, fie și ud. Triton însă era exact așa cum umblau statuile antice, adică fără nici un fel de veșminte. Au apărut însă scepticii care au început chiar să susțină că toată întîmplarea asta nu e decît o alegorie politică strîns legată de chestiunea orientului, rezolvată abia în ultima clipă la congresul de la Berlin.

Cîteva minute a ținut chiar și ideea că sînt niște figuri englezești și că toate astea le învîrtește tot marele jidov * pentru interesele britanice cu scopul viclean de a-i sustrage avîntului militar pe oamenii noștri, începînd cu doamnele, printr-un șir de imagini artistice poznașe. Imediat însă au început obiecțiile,

* Lordul Beaconsfield, bineînțeles.

bazate pe faptul că lordul Beaconsfield [118] se află acum în străinătate, că poate fi întîlnit la Londra şi că acolo nouă, care sîntem nişte ruşi, ni se acordă prea multă atenţie, că el singur s-a băgat în iaz pentru amuzamentul estetic al doamnelor noastre care au scopuri politice, că are şi el şi aşa o doamnă la Londra etc. etc. Dar orbirea şi patima diplomaţilor noştri sînt irezistibile : au început să strige că dacă nu chiar Beaconsfield, de ce n-ar fi domnul Poletike, editorul lui *Birjevîie vedomosti,* care doreşte pace şi că el e cel pe care ar fi putut să-l aleagă englezii pentru reprenzentaţia lui Triton. Dar şi din asta s-a ales praful, din considerentul că deşi domnul Poletike, poate, e capabil să facă mişcări ale corpului, dar fără suficientă graţie antică, cea pentru care se iartă toate alea şi care totuşi ar fi putut să le farmece pe vilegiaturistele noastre. Pe urmă a apărut un domn care a comunicat că domnul Poletike a fost văzut la aceeaşi oră la capătul celălalt ale Petersburgului, într-un loc anume. Astfel, presupunerea privindu-l pe anticul Triton iar a apărut la suprafaţă, în ciuda faptului că Triton însuşi se băgase de mult la apă. Ce e mai interesant e că pentru caracterul antic şi mitologic al lui Triton pledau mai ales doamnele. Voiau teribil asta, desigur ca să acopere sinceritatea gusturilor lor cu, ca să zic aşa, clasicismul conţinutului lor. Aşa facem şi noi cînd punem în camerele şi în grădinile noastre nişte statui absolut dezbrăcate, tocmai pentru că sînt nişte antichităţi mitologice şi, prin urmare, şi clasice şi nu ne gîndim totuşi ca în locul statuilor să punem, de pildă, nişte servitori dezbrăcaţi, ceea ce s-ar fi putut face pe vremea iobăgiei şi se mai poate face şi acum, cu atît mai mult cu cît servitorii n-ar fi făcut-o mai rău, ci chiar mai bine decît statuile, pentru că sînt în orice caz mai naturali. Amintiţi-vă de teza privind mărul natural şi mărul pictat. Dar pentru că n-o să fie mitologic, nu se poate. Discuţia a alunecat pe terenul artei pure atît de mult, încît, se spune că a fost chiar cauza a cîtorva neînţelegeri de familie dintre soţi şi frumoasele lor jumătăţi, care erau pentru arta pură, în opoziţie cu tendinţa politică şi contemporană, pe care bărbaţii lor o remarcau în întîmplarea în cauză. În acest din urmă sens a avut un special şi colosal succes opinia d-lui Şcedrin, cunoscutul nostru satiric. Fiind şi dumnealui la plimbare pe-aici

n-a crezut în Triton şi, după cum mi s-a povestit, vrea să publice întregul episod în numărul următor din *Otecestvennîie zapiski,* la rubrica *Moderaţie şi Acurateţe.* Punctul de vedere al umoristului nostru e foarte subtil şi teribil de original : el presupune că Triton-ul care a apărut la suprafaţă este pur şi simplu un poliţai deghizat sau, mai bine zis, dezbrăcat la piele, mascat încă înainte de începerea sezonului, imediat după tulburările noastre petersburgheze de primăvară, pentru toată vara, în iazul de pe insula Elaghin, pe malurile căruia se plimbă atîţia vilegiaturişti, ca să tragă cu urechea, din apă, la discuţiile criminale, dacă ele se vor săvîrşi. Presupunerea asta a produs o impresie zguduitoare, aşa că doamnele noastre au încetat să se mai certe şi au căzut pe gînduri. Din fericire, dl. Mordovţev [119], cunoscutul nostru romancier istoric, care s-a întîmplat să fie pe acolo, ne-a comunicat un fapt din istoria Palmirei noastre nordice, un fapt necunoscut de nimeni, uitat de toţi, dar din care a reieşit clar că fiinţa care a apărut la suprafaţa apei e un Triton adevărat şi că mai e şi absolut antic. După informaţiile d-lui Mordovţev, obţinute din vechile manuscrise, rezultă că e chiar Triton-ul ăla care a fost adus la Petersburg încă pe vremea Annei Mons, pentru care Petru, numai şi numai ca să-i placă, după cum îi este cunoscut d-lui Mordovţev, a făcut marea lui reformă. Monstrul antic a fost adus împreună cu doi pitici, care erau grozav la modă pe atunci, şi cu bufonul Balakiriev [120]. Toate astea au fost aduse din oraşul nemţesc Karlsruhe, Triton-ul fiind într-o cadă cu apă de Karlsruhe, ca atunci cînd va trece în iazul Elaghin să-şi găsească imediat stihia care-l însoţeşte. Cînd însă cada din Karlsruhe a fost răsturnată în iaz, răul şi batjocoritorul Triton, fără să-i pese că s-a plătit atît de scump pentru el, s-a scufundat în apă şi n-a mai apărut niciodată după asta la suprafaţă, aşa că toată lumea a uitat de el pînă în iulie anul curent, cînd i-a trăznit deodată să dea de ştire despre el. În iazuri, ăştia pot să trăiască şi să nu-i doară capul de nimic timp de cîteva veacuri. Niciodată o comunicare ştiinţifică n-a fost primită de public cu un asemenea entuziasm ca acesta. Mai tîrziu au venit toţi savanţii naturalişti ruşi, unii chiar de pe alte insule : dd. Secenov, Mendeleev, Bekutov, Butlerov şi *tutti quanti.* Dar ei n-au mai apucat decît undele de apă amintite mai sus şi un tot mai mare scepticism. Ei, evident, n-au ştiut ce să facă şi stăteau ca nişte copii pierduţi, negînd pen-

tru orice eventualitate fenomenul. Cele mai multe simpatii a cucerit un foarte învăţat profesor de zoologie ; acesta a venit mai tîrziu decît toţi, dar absolut disperat. Alerga de la unul la altul, întreba avid despre Triton şi aproape plîngea că nu l-a văzut şi că zoologia şi omenirea au pierdut o asemenea temă ! Dar poliţaii care erau pe acolo îi spuneau că n-au cum să ştie, militarii rîdeau, oamenii bursei se uitau de sus, iar doamnele, după ce l-au înconjurat pe profesor, îi turuiau numai despre mişcările corpului, aşa că savantul nostru modest a trebuit pînă la urmă să-şi astupe urechile. Nefericitul profesor împungea cu un beţişor în apă, pe lîngă locul unde s-a ascuns Triton-ul, arunca pietricele, striga „cîş, cîş, o să-ţi dau zăhărel", dar totul a fost în zadar, Triton n-ai mai apărut la suprafaţă... Toată lumea a rămas însă mulţumită... Adăugaţi la toate astea o seară de vară fermecătoare, soarele care apunea, toaletele mulate ale doamnelor, dulcea aşteptare a păcii în toate inimile şi veţi putea termina singuri tabloul. E remarcabil faptul că Triton şi-a spus cele cîteva cuvinte absolut nepublicabile în cea mai curată limbă rusă, în pofida faptului că e neamţ de origine şi s-a mai şi născut la Atena, împreună cu Minerva aia de atunci. Atunci cine l-a învăţat ruseşte, asta e întrebarea. Da, domnilor, Europa a început să studieze Rusia ! Cel puţin a mai animat societatea gata să adoarmă în sunetul războiului, care i-a amorţit pe toţi şi a trezit-o pentru chestiunile interne. Mulţumim şi pentru asta ! În sensul acesta trebuie să dorim nu un singur Triton, ci chiar cîţiva şi nu numai în Neva, dar şi în rîul Moscova, şi în Kiev, şi Odesa, pretutindeni, chiar şi în orice sat. În sensul acesta am putea să-i înmulţim special : las' să trezească societatea, las' să apară la suprafaţă... Dar ajunge, ajunge ! viitorul e în faţa noastră. Noi inspirăm un aer nou, cu tot pieptul nostru nou, avid de probleme, aşa că toate poate că se vor aranja de la sine, împreună cu finanţele noastre.

(comunicat de)
Prietenul lui Kuzma Prutkov

Jurnalul unui scriitor. Număr unic din anul 1880

August

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

Notă explicativă cu privire la Cuvîntul despre Puşkin, publicat mai jos.

Cuvîntul meu în legătură cu Puşkin şi importanţa lui, pe care îl tipăresc mai jos şi care constituie conţinutul fundamental al numărului de faţă al *Jurnalului unui scriitor* (număr unic pe anul 1880) *, a fost rostit pe data de *opt* iulie a anului curent, la şedinţa festivă a iubitorilor literaturii ruse, în faţa unui numeros public, şi a produs o impresie deosebită. Ivan Sergheevici Aksakov[121] care a afirmat că este considerat drept conducător al slavofililor, a susţinut de la catedră că acest cuvînt al meu „constituie un eveniment". Nu amintesc asta pentru a mă lăuda, ci ca să afirm următoarele : dacă cele spuse de mine constituie un eveniment, asta se întîmplă dintr-un singur punct de vedere, pe care-l voi defini mai jos. Pentru asta şi scriu introducerea. De fapt, în cuvîntul meu n-am vrut decît să conturez următoarele patru puncte ale însemnătăţii lui Puşkin pentru Rusia :

1. Faptul că Puşkin a fost primul care, cu mintea lui pătrunzătoare şi genială şi cu inima lui pur rusească a depistat şi a remarcat fenomenul cel mai important şi morbid al societăţii noastre intelectuale, ruptă istoriceşte de temei şi ridicată deasupra poporului. El a remarcat şi a reliefat în faţa

* *Sper să reînnoiesc publicarea* Jurnalului unui scriitor *în viitorul an, 1881, dacă sănătatea-mi va permite.* (N. aut.)

noastră tipul nostru negativ, de om neliniştit şi neîmpăcat, care nu crede în temeiul naţional şi nici în forţele naţionale, care neagă la urma urmei Rusia şi pe sine însuşi (adică propria sa societate, propria sa pătură intelectuală, apărută deasupra temeiului nostru naţional), care nu vrea să aibă de-a face cu alţii şi care suferă sincer. Aleko şi Oneghin au generat mai tîrziu o mulţime de personaje asemănătoare în literatura noastră. După ei au apărut Peciorini, Cicikovi, Rudini şi Lavreţki, Bolkonski (în *Război şi pace* al lui Lev Tolstoi) şi mulţi alţii, care, prin propria lor apariţie, demonstrează justeţea ideii iniţiale a lui Puşkin. Cinste şi slavă lui, minţii lui uriaşe, geniului său, care a remarcat fenomenul cel mai dureros ce s-a constituit la noi după marea reformă socială a lui Petru. Determinarea şi recunoaşterea bolii noastre le datorăm diagnosticului lui dibaci şi tot el este primul care ne-a dat şi o mîngîiere, pentru că el ne-a dat şi marea speranţă că boala asta nu e mortală şi că societatea rusă poate fi vindecată, poate să se reînnoiască şi să reînvie, dacă se va ataşa ideii naţionale de justiţie, pentru că

2. El este primul (chiar primul, n-a mai fost nimeni pînă la el) care ne-a dat tipurile artistice ale frumuseţii ruse, izvorîte direct din spiritul rusesc, surprinse în ideea naţională de justiţie, în temeiul nostru şi descoperite acolo de Puşkin. Despre asta mărturisesc tipul Tatianei, o femeie autentică rusă, care s-a apărat de minciuna venită din afară, tipurile istorice, cum ar fi, de pildă, călugărul şi alţii din *Boris Godunov*, tipurile de gen, ca în *Fata căpitanului* şi în multe alte imagini care apar în poeziile lui, în povestirile, în notele şi chiar în istoria răscoalei lui Pugaciov. Esenţial e, şi asta trebuie mai ales subliniat, că toate aceste tipuri ale frumuseţii pozitive a omului rus şi a sufletului său sînt luate întru totul din spiritul popular. Aici trebuie să spunem întregul adevăr: nu în civilizaţia noastră de acum, nu în aşa-zisa instrucţia noastră „europenească" (pe care, de altfel, n-am avut-o niciodată), nu în monstruozitatea ideilor şi a formelor europene receptate superficial ne-a demonstrat Puşkin această frumuseţe, el a găsit-o exclusiv în spiritul popular şi *numai în el*. Astfel, repet, determinînd boala, ne-a dat şi o mare speranţă: „Credeţi în spiritul popular, aşteptaţi-vă salvarea numai de la el şi veţi fi salvaţi". Nu se poate să-l pătrunzi pe Puşkin şi să nu ajungi la o asemenea concluzie.

Cel de al treilea punct, pe care am vrut să-l remarc în legătură cu importanţa lui Puşkin, îl reprezintă acea trăsătură caracteristică a geniului artistic, care nu se mai întîlneşte la nimeni în afară de el — capacitatea unei receptivităţi universale şi a celei mai depline metamorfozări, o metamorfozare aproape absolută. Am spus în cuvîntul meu că în Europa au fost cele mai mari genii artistice ale omenirii : Shakespeari, Cervantesi, Schilleri, dar că la nici unul din ei nu vedeam această capacitate, pe care o întîlnim numai la Puşkin. Nu este vorba numai de capacitatea de reacţie ci mai ales de plenitudinea metamorfozei. Evident, n-am putut să nu remarc această calitate în aprecierea lui Puşkin, ca una dintre cele mai caracteristice particularităţi ale geniului său şi care nu-i aparţine decît lui, ceea ce îl şi deosebeşte de ceilalţi. N-am spus-o ca să micşorez importanţa unor genii europene ca Shakespeare şi Schiller, o concluzie atît de stupidă din cele spuse de mine n-ar fi putut s-o tragă decît un imbecil. Universalitatea, accesibilitatea generală şi o profunzime de neatins a tipurilor spiţei ariene create de Shakespeare, sînt indubitabile. Şi dacă Shakespeare ar fi făcut din Othello într-adevăr un maur *veneţian* şi nu un englez, n-ar fi făcut decît să-i aroge o aureolă a coloritului local naţional, însemnătatea universală a acestui tip ar fi rămas aceeaşi, pentru că şi într-un italian Shakespeare ar fi exprimat acelaşi lucru, pe care a vrut să-l spună cu atîta forţă. Repet, n-am vrut să atentez la importanţa universală a Shakespearilor şi a Schillerilor, cînd am definit capacitatea genială al lui Puşkin de a se metamorfoza în geniile unor alte naţiuni, n-am vrut decît să remarc în această capacitate şi în plenitudinea ei o mare şi profetică indicaţie pentru noi, deoarece

4. Capacitatea aceasta este una întru totul rusească, naţională şi Puşkin nu face decît s-o împartă cu întregul nostru popor şi, fiind artist desăvîrşit, o şi exprimă desăvîrşit în activitatea sa, o activitate de artist. Poporul nostru are în sufletul său această înclinaţie pentru o receptivitate universală şi pentru o împăcare generală, ceea ce a şi manifestat nu o dată în decursul celor două secole de la reforma lui Petru. Definind această capacitate a poporului nostru n-am putut în acelaşi timp să nu remarc o mare mîngîiere a noastră privind viitorul, o mare, poate cea mai mare speranţă a noastră, care ne luminează drumul. Am precizat mai ales faptul că năzuinţa noastră spre Europa, cu toate exagerările ei, a fost în

esența ei nu numai legitimă și rațională, dar și populară, a coincis pe deplin cu năzuințele spiritului popular și are indiscutabil, în ultimă instanță, un scop superior. În scurtul, prea scurtul meu cuvînt, n-am putut desigur să-mi dezvolt pe deplin ideea, dar cel puțin se pare că ceea ce am spus este limpede. Și nu trebuie, nu trebuie să provoace indignare cuvintele mele că „pămîntul nostru sărac va spune poate pînă la urmă lumii un cuvînt nou". E de asemenea ridicol să cauți să convingi că înainte de a spune un cuvînt nou „trebuie noi înșine să ne dezvoltăm economic, științific și civic și numai atunci să visăm la « cuvintele noi » pe care le vom spune unor organisme atît de perfecte (zice-se) cum sînt popoarele Europei". Insist anume în cuvîntul meu asupra faptului că nici nu încerc să compar poporul rus cu popoarele occidentale în sfera gloriei lor economice sau științifice. Spun pur și simplu că sufletul rus, că spiritul poporului rus este poate cel mai receptiv la ideea unei înțelegeri general-umane, la iubirea frățească, la un punct de vedere lucid, mai presus de dușmănie, de contradicții și nepotriviri. Asta nu e o trăsătură economică și nici de alt fel, nu e decît o trăsătură *morală* și poate cineva să nege și să pună în discuție existența ei la poporul rus ? Poate cineva să spună că poporul rus nu e decît o masă rutinardă, condamnată doar să servească bunăstarea *economică* și evoluția intelectualității noastre europene, care s-a depărtat de poporul nostru și care dă dovadă ea însăși doar de o rutină morală, de la care nu trebuie să te aștepți la nimic și în care n-ai de ce să investești nici un fel de speranțe ? Din păcate mulți afirmă asta, eu însă am riscat să spun altceva. Repet, n-am putut, desigur, să demonstrez „fantezia asta a mea", după cum m-am exprimat eu însumi, detaliat și pe deplin, dar n-am putut să nu mă refer la ea. Să afirm însă că țara noastră săracă și neorînduită nu poate să aibă năzuințe atît de înalte, pînă nu se va face, economic și civic, asemănătoare apusului, e pur și simplu o prostie. Valorile fundamentale morale ale spiritului, cel puțin în esența lor, nu depind de forța economică. Țara noastră săracă și neorînduită este, în afara stratului său superior, unită ca un singur om. Toate cele optzeci de milioane ale populației sale reprezintă o asemenea unitate spirituală, care, fără nici o îndoială, nu este și nici nu poate fi nicăieri în Europa și, prin urmare, fie și din acest considerent, nu se poate spune că țara noastră ar fi neorînduită și,

într-un sens strict, că ar fi săracă. Dimpotrivă, în Europa, în Europa aceasta unde s-au îngrămădit atîtea bogăţii, tot fundamentul civic al tuturor naţiunilor europene, totul este subminat şi poate chiar mîine se va prăbuşi în vecii vecilor, fără să lase vreo urmă, va veni în schimb ceva nemaiauzit, ceva care nu va semăna cu nimic vechi. Şi toate bogăţiile acumulate de Europa n-o vor salva de decădere, pentru că într-o singură clipă va dispare şi bogăţia. Şi totuşi, chiar acest regim civic al lor, subminat şi infectat, este arătat poporului nostru ca un ideal spre care trebuie să năzuiască şi abia după ce va atinge acest ideal va putea îndrăzni să-şi gîngurească vreun cuvînt Europei. Noi însă afirmăm că putem să fim şi acum, chiar în condiţia sărăciei noastre economice de azi şi chiar şi în condiţia unei sărăcii mai mari, purtători ai forţei spirituale a iubirii şi a unirii ; spiritul acesta poţi să-l cuprinzi şi să-l păstrezi chiar şi în condiţia unei sărăcii, cum a fost cea de după invazia lui Batîi sau după prăpădul Vremurilor tulburi, cînd Rusia a fost salvată numai de spiritul unificator al poporului. Şi, în sfîrşit, dacă este într-adevăr necesar ca pentru a avea dreptul să iubeşti umanitatea şi a fi purtătorul unui suflet atotunificator, pentru a avea dreptul să conţii în tine capacitatea de a nu duşmăni alte popoare, pentru că nu-ţi seamănă, pentru a avea dreptul să nu vrei să-ţi fortifici propria ta naţiune, ca numai ea să pună mîna pe tot, iar celelalte naţiuni să le consideri ca pe nişte lămîi pe care să le storci (şi sînt asemenea popoare în Europa!) — dacă pentru obţinerea tuturor acestor lucruri trebuie, repet, înainte de toate, să devii un popor bogat şi să cari la tine organizarea civică europeană, atunci, chiar şi în cazul acesta, trebuie să copiem servil această organizare europeană (care mîine se va prăbuşi în Europa) ? Oare nici aici nu ne vor permite şi nu ne vor accepta o dezvoltare naţională a organismului rus ? Înţeleg oare domnii aceştia ce este un organism ? Şi mai şi discută despre ştiinţele naturale ! „Poporul nu va admite asta", a spus cu un prilej cineva unui occidentalist aprins. „Atunci să distrugem poporul !" a răspuns occidentalistul, liniştit şi maiestuos. Şi n-a fost un oarecare, a fost unul dintre reprezentanţii intelectualităţii noastre. E un caz autentic.

Prin cele patru puncte am definit importanţa lui Puşkin pentru noi şi cuvîntul meu, repet, a făcut impresie. Impresia

n-a fost produsă de meritele cuvîntului (subliniez asta), nici de talentul expunerii (în asta sînt de acord cu toţi adversarii mei şi nu mă laud), ci de sinceritatea celor spuse şi, îndrăznesc s-o afirm, de un anume caracter incontestabil al faptelor expuse de mine, în ciuda cuvîntării mele scurte şi incomplete. În ce constă totuşi „evenimentul" cum s-a exprimat Ivan Sergheevici Aksakov ? În faptul că slavofilii sau aşa-zisul partid rus (Doamne, avem un „partid rus" !) au făcut un pas mare şi, poate, decisiv, de împăcare cu occidentaliştii, pentru că slavofilii au afirmat caracterul legitim al năzuinţelor occidentaliştilor spre Europa, caracterul legitim al tuturor pasiunilor şi concluziilor lor, chiar şi al celor extreme, şi au explicat acest caracter legitim printr-o năzuinţă populară rusă, care coincide chiar cu spiritul popular. Iar exagerările au fost justificate prin necesitatea istorică, printr-un fatum istoric, ceea ce înseamnă la urma urmei şi în concluzie, dacă concluzia asta va fi trasă vreodată, că occidentaliştii au slujit pămîntul rusesc şi năzuinţele spiritului rus ca toţi ruşii autentici, care şi-au iubit sincer pămîntul şi l-au apărat, poate cu prea mare sîrguinţă, de pasiunile „străinilor ruşi". S-a afirmat, în sfîrşit, că toate nedumeririle dintre cele două partide şi toate polemicile aprinse dintre ele n-au reprezentat decît o neînţelegere. Iată ce poate constitui „evenimentul", pentru că slavofilii, imediat după cuvîntul meu, au fost întru totul de acord cu concluziile mele. Eu, la rîndul meu, afirm acum — şi am afirmat asta şi în cuvîntul meu — că toată cinstea pentru acest pas nou (dacă dorinţa sinceră a împăcării constituie o cinste), că meritul pentru acest nou cuvînt, dacă vreţi, nu-mi aparţine nicidecum doar mie, ci întregii slavofilii, întregului spirit şi întregei tendinţe a „partidului" nostru, ceea ce a fost întotdeauna clar pentru cei care au căutat să înţeleagă obiectiv slavofilia, că ideea pe care am spus-o a fost nu o dată dacă nu spusă, în orice caz sugerată de ei. Eu n-am făcut decît să surprind momentul. Şi în încheiere : dacă occidentaliştii vor primi concluzia noastră şi vor fi de acord cu ea, atunci într-adevăr se vor spulbera toate neînţelegerile dintre cele două partide, aşa că „Occidentaliştii şi Slavofilii" nu vor mai avea de ce să polemizeze, cum s-a exprimat Ivan Sergheevici Aksakov. Din acest punct de vedere cuvîntul meu ar fi, desigur, „un eveniment". Dar, vai, cuvîntul „eveniment" s-a spus cu o sinceră bucurie doar dintr-o parte şi e o cu totul altă problemă dacă va fi

acceptat şi de partea cealaltă sau va rămîne doar o iluzie. Alături de slavofilii care mă îmbrăţişau şi-mi strîngeau mîna, cînd abia coborîsem de la catedră, chiar acolo pe estradă, s-au apropiat de mine şi occidentaliştii şi nu nişte occidentalişti oarecare, ci reprezentanţi de frunte, care, mai ales acum, au un rol de primă mînă. Îmi strîngeau mîna cu aceeaşi caldă şi sinceră bucurie ca şi slavofilii şi spuneau despre cuvîntul meu că e genial, au spus-o de cîteva ori, subliniind asta, că e genial. Mă tem însă, mă tem sincer să nu fie vorba decît de o primă reacţie ! O, nu mă tem că vor renunţa la părerea lor că ar fi genial cuvîntul meu, ştiu şi singur că nu e genial şi n-am fost de fel flatat de elogii, aşa că le voi ierta din toată inima deziluzia privind genialitatea mea — iată încă ce se poate întîmpla, iată ce vor putea să spună occidentaliştii după ce vor mai gîndi puţin *(Nota bene* — nu scriu despre cei care mi-au strîns mîna, vorbesc despre occidentalişti în general, subliniez asta) : „A, vor spune poate occidentaliştii (ascultaţi — zic « poate » şi nimic mai mult) a, aţi fost pînă la urmă de acord, după lungi discuţii şi certuri, că năzuinţa noastră spre Europa a fost normală şi legitimă, aţi recunoscut că adevărul a fost şi de partea noastră şi v-aţi coborît steagurile — ei bine, primim cu bucurie recunoaşterea voastră şi ne grăbim să vă spunem că asta nu e prea rău din partea voastră : asta indică cel puţin existenţa unei anumite inteligenţe la voi, pe care de altfel, nu v-am negat-o niciodată, cu excepţia celor mai obtuzi dintre voi, pentru care nu vrem şi nu putem să răspundem ; dar... aici iar apare ceva care trebuie să fie explicat cît mai repede. E vorba de teza voastră, de concluzia voastră privind faptul că noi în tendinţele noastre, am fi coincis cu spiritul popular şi că am fi fost dirijaţi în taină de acesta, teza asta a voastră rămîne totuşi pentru noi mai mult decît dubioasă şi de asta o înţelegere între noi devine imposibilă. Să ştiţi că ne-am dirijat după Europa, după ştiinţa ei şi după reforma lui Petru şi nu după spiritul poporului nostru, pentru că n-am dat nicăieri pe drumul nostru de spiritul ăsta şi nici nu l-am simţit, dimpotrivă, l-am lăsat în urma noastră şi am fugit de el cît am putut de repede. De la bun început am plecat independent pe drumul nostru, fără să urmăm nici un fel de instinct conducător al poporului nostru, îndreptat spre o receptivitate universală şi spre o unificare a omenirii, într-un cuvînt, spre toate lucrurile despre

care dumneata ai vorbit atîta. În poporul rus, dacă tot ne-a venit timpul să discutăm sincer, noi vedem ca şi pînă acum tot doar o masă rutinardă, de la care n-avem ce învăţa şi, care, dimpotrivă, frînează evoluţia Rusiei spre progres şi care trebuie transformată şi refăcută — dacă nu se poate organic, măcar mecanic, adică s-o obligăm o dată pentru totdeauna să ne asculte, în vecii vecilor. Şi ca s-o obligăm să ne asculte, trebuie neapărat să preluăm exact acea organizare civică din ţările europene, despre care a venit vorba acum. Poporul nostru e la fel de sărac şi de mizer, cum a fost întotdeauna, şi nu poate să aibă nici profil, nici idei. Toată istoria poporului nostru e un absurd, din care dumneata ai tras dracu' mai ştie ce concluzii pînă acum, pe cînd noi am privit-o realist. Trebuie ca un popor ca al nostru să n-aibă istorie, iar ceea ce a avut în chip de istorie trebuie să fie uitat cu dezgust, tot deodată. Istorie trebuie să aibă doar pătura noastră intelectuală, pe care poporul trebuie s-o servească doar cu munca şi cu forţele sale.

Vă rugăm să nu vă neliniştiţi şi să nu ţipaţi : o, nu, cînd spunem că poporul trebuie să ne asculte, nu ne gîndim să-l înrobim şi vă rugăm să nu vă apucaţi să trageţi concluziile astea ; sîntem umanitari, sîntem europeni, ştiţi prea bine asta. Dimpotrivă, vrem, puţin cîte puţin, să ne instruim poporul, organizat, şi să ne încununăm edificiul ridicînd poporul la nivelul nostru, transformîndu-i naţionalitatea într-o alta, care va apare singură în urma culturalizării poporului. Iar culturalizarea asta a lui o vom fundamenta şi o vom începe cu ceea ce am început noi înşine — prin negarea întregului său trecut şi prin blestemarea acestui trecut. Abia o să-l învăţăm carte pe omul din popor şi-o să-l obligăm să miroasă Europa, o să începem imediat să-l seducem cu Europa, măcar cu rafinamentul existenţei, a politeţii, a veşmintelor, a băuturilor, a dansurilor — într-un cuvînt, o să-l obligăm să se ruşineze de vechile sale opinci şi de cvas, să se ruşineze de vechile sale cîntece, deşi sînt printre ele cîteva fermecătoare şi muzicale, dar o să-l obligăm totuşi să cînte vodevilul rimat, oricît v-ar supăra asta. Într-un cuvînt pentru un scop pozitiv, vom influenţa prin orice mijloace părţile cele mai slabe ale caracterului său, cum s-a întîmplat şi cu noi, şi atunci al nostru e poporul. O să se ruşineze de trecutul său şi-o să-l blesteme.

Cine-şi blestemă trecutul — e al nostru, asta ne e formula ! O vom aplica întru totul, cînd vom începe să ridicăm poporul la nivelul nostru. Dacă poporul se va dovedi incapabil să înveţe — atunci « trebuie îndepărtat ». Pentru că atunci va deveni clar că poporul nu este decît o masă nedemnă. barbară, pe care trebuie s-o obligăm să ne asculte. Pentru că altceva nu-i nimic de făcut : adevărul este doar în Intelectualitate şi în Europa şi din cauza asta, deşi avem un popor de optzeci de milioane (lucru cu care se pare că vă lăudaţi), toate aceste milioane trebuie să servească în primul rînd adevărul european, întrucît un alt adevăr nu e şi nici nu poate fi. Iar cu numărul milioanelor n-o să ne speriaţi. Aceasta este concluzia noastră dintodeauna, acum apare doar în toată goliciunea ei, şi la concluzia asta vom şi rămîne. Dar nu putem, acceptîndu-vă concluzia, să discutăm cu voi despre nişte lucruri atît de ciudate, de pildă, cum ar fi *le Pravoslavié* şi despre o presupusă importanţă specială a ei. Sperăm că n-o să cereţi măcar asta de la noi, mai ales acum, cînd ultimul cuvînt al Europei şi al ştiinţei europene este ateismul, iluminat şi umanist, iar noi nu putem să nu urmăm Europa.

Iată de ce acea jumătate a cuvîntării în care dumneata ne aduci elogii sîntem, poate, gata s-o acceptăm, cu anumite limite, aşa ca să vă facem o plăcere. Ei, dar cealaltă jumătate, care se referă la voi şi la toate «principiile» voastre — scuzaţi, dar nu putem s-o acceptăm..." Iată ce concluzie tristă se poate ivi. Repet, nu îndrăznesc nu numai să trec cuvintele astea în contul acelor occidentalişti care mi-au strîns mîna, dar şi în contul foarte multora dintre ei, a celor mai iluminaţi, nişte ruşi de acţiune, nişte ruşi autentici, în ciuda teoriilor lor, nişte cetăţeni ruşi onorabili şi stimaţi. În schimb masa, masa de dezrădăcinaţi şi de renegaţi, masa Occidentalismului vostru, mediocritatea, strada pe care se tîrăşte ideea, toată această pleavă a „tendinţei" (şi sînt ca frunza), o, ăştia vor spune precis ceva în genul ăsta. *(Nota bene :* În privinţa credinţei, de pildă, s-a şi spus într-o publicaţie că scopul slavofililor este să treacă toată Europa la ortodoxism). Dar să lăsăm gîndurile sumbre şi să ne învestim speranţa în reprezentanţii de frunte ai europenismului nostru. Dacă vor accepta măcar jumătate din concluzia noastră şi din speranţele noastre cu privire la ei, cinste lor şi pentru asta îi vom întîmpina cu toată bucuria

inimii noastre. Chiar dacă vor accepta doar jumătate, adică vor recunoaşte independenţa şi originalitatea spiritului rus, legitimitatea existenţei sale şi năzuinţa lui umanistă şi unificatoare, atunci aproape nu vom mai avea de ce să polemizăm, cel puţin nu vom avea motive esenţiale, principale. Atunci cuvîntul meu ar servi într-adevăr la fundamentarea unui nou eveniment. Nu el însuşi, repet pentru ultima oară, ar fi un eveniment (nu e demn de termenul acesta), ci marea festivitate puşkiniană, care a constituit evenimentul unificării noastre, a unificării tuturor ruşilor civilizaţi şi sinceri în vederea unui ţel viitor şi minunat.

PUŞKIN
(Eseu)

Rostit în ziua de 8 iunie
la şedinţa
Societăţii Iubitorilor Literelor Ruseşti.

Puşkin este o manifestare excepţională şi, poate, singura manifestare a spiritului rus, a spus Gogol [122]. Şi profetică, adaug eu. Da, apariţia lui implică pentru noi toţi, ruşii, ceva indiscutabil profetic. Puşkin apare chiar la începutul autenticei noastre conştiinţe de sine, abia ivită, născută în societatea noastră la un secol după reforma lui Petru, şi apariţia lui Puşkin contribuie mult la luminarea drumului nostru întunecat cu o lumină nouă, călăuzitoare. În sensul acesta Puşkin este o perfecţie şi o indicaţie. Activitatea marelui nostru poet o împart în trei perioade. Nu vorbesc acum ca un critic literar : abordînd activitatea scriitoricească a lui Puşkin vreau doar să-mi explic ideea privind însemnătatea lui profetică pentru noi şi ce anume înţeleg prin acest cuvînt. Voi remarca totuşi în treacăt că perioadele activităţii lui Puşkin n-au, după opinia mea, nişte graniţe ferme. Începutul lui *Oneghin,* de pildă, aparţine, după părerea mea, primei perioade a activităţii poetului ; *Oneghin* e însă terminat în cea de a doua perioadă, cînd Puşkin şi-a găsit idealurile pe pămîntul său natal, le-a receptat şi a început să le iubească întru totul cu sufletul său iubitor şi pătrunzător. Se spune de asemenea că în prima perioadă a activităţii sale Puşkin îi imita pe poeţii europeni, Parny, André Chénier şi alţii, mai ales Byron. Da, fără dis-

cuție, poeții Europei au avut o mare influență asupra geniului său și această influență s-a păstrat de-a lungul întregii sale vieți. Totuși, chiar și cele dintîi poeme ale lui Pușkin n-au fost doar niște imitații, originalitatea extremă a geniului său s-a manifestat și în ele. În imitații nu apare niciodată o suferință atît de personală și o conștiință de sine atît de profundă, ca cele pe care le-a manifestat Pușkin, de pildă, în *Țiganii,* poem pe care-l atribui întru totul primei perioade a activității sale scriitoricești. Nu mai vorbesc despre forța sa de creație și despre impetuozitatea sa, care n-ar fi avut o asemenea amploare, dacă Pușkin n-ar fi făcut decît să imite. În tipul lui Aleko, eroul romanului *Țiganii,* își spune cuvîntul o idee puternică și profundă, absolut rusească, care și-a găsit mai tîrziu o expresie atît de desăvîrșită atît de armonizată cum este *Oneghin,* unde aproape același Aleko nu mai apare într-o lumină fantastică, ci într-o formă palpabilă și reală, inteligibilă. În Aleko Pușkin a descoperit și a semnificat genial acel tip al nefericitului pribeag pe propriul său pămînt, acel martir istoric rus, care a apărut atît de necesar istoricește în societatea noastră ruptă de popor. L-a descoperit, evident, nu numai la Byron. E un tip exact și surprins fără greșeală, un tip permanent, care s-a instalat pentru multă vreme pe pămîntul nostru rusesc. Acești pribegi ruși fără de căpătîi își continuă și pînă acum pribegia și se pare că nu vor dispare încă multă vreme de acum încolo. Și dacă acum nu se mai duc în așezările țigănești ca să caute la țigani, în viața lor originală și sălbatecă, idealurile lor universale și nu-și caută în sînul naturii odihnă după viața confuză și stupidă a societății noastre intelectuale ruseți, se pasionează în schimb după socialism, care n-a existat încă pe vremea lui Aleko, se duc cu o nouă credință pe un ogor și lucrează cu sîrguință pe acest ogor, crezînd, ca și Aleko, că prin activitatea lor fantastică își vor atinge scopurile și vor dobîndi fericirea, nu numai a lor, dar o fericire universală. Pentru că pribeagul rus are nevoie neapărat de o fericire universală ca să se liniștească — cu mai puțin nu se liniștește, sigur, cît e vorba numai de teorie. E același rus, dar apărut într-o altă vreme. Omul acesta, repet, s-a ivit la începutul celui de al doilea secol de după marea reformă a lui Petru în societatea noastră intelectuală, ruptă de popor și de forța poporului. O, marea majoritate a intelectualilor ruși, și acum și atunci, pe vremea lui Pușkin, și-au

făcut şi-şi fac liniştiţi serviciul ca funcţionari de stat sau la căile ferate, la bănci, sau pur şi simplu fac bani pe diverse căi sau se ocupă chiar de ştiinţă, ţin lecţii — şi toate astea le fac regulat, alene şi paşnic, primindu-şi salariul, jucînd preferanţă, fără nici un fel de dorinţe de a fugi în taberele de ţigani sau undeva în alte locuri mai corespunzătoare vremii noastre. Dacă o dau puţin pe liberalism „cu o nuanţă a socialismului european", căruia însă i se transferă un fel de blîndeţe rusească, asta nu e decît o chestiune de timp. Ei şi ce dacă e cîte unul care nici n-a început să se liniştească, iar un altul a şi apucat să ajungă la o uşă închisă şi s-a dat cu capul de ea. La vremea lor pe toţi îi aşteaptă acelaşi lucru, dacă nu vor ieşi pe drumul salvator al comunicării cu poporul. Şi chiar dacă nu-i aşteaptă asta pe toţi : ajung şi „cei aleşi", ajung şi a zecea parte din neliniştiţi, ca şi restul marii majorităţi să n-aibă linişte din cauza lor. Aleko, desigur, nu ştie să-şi exprime exact tristeţea : la el totul mai e parcă abstract, el n-are decît un dor de natură, la el totul nu e decît lamentaţie la adresa societăţii înalte, năzuinţe universale, plînsul după adevărul pierdut de cineva pe undeva, adevăr pe care nu poate nici cum să-l găsească. E puţin Jean-Jacques Rousseau aici. În ce constă adevărul ăsta, unde şi cum ar fi putut să apară nici el însuşi nu poate s-o spună, dar de suferit suferă sincer. Om fantastic şi nerăbdător, îşi vrea salvarea de la nişte fenomene cu precădere exterioare, aşa şi trebuie să fie : „adevărul, zice-se, e în afara lui, poate, de pildă, prin alte ţări europene, cu orînduirea lor istorică fermă, cu viaţa lor socială şi cetăţenească constituită". Şi nu va înţelege niciodată că adevărul este înainte de toate în el însuşi şi cum poate să înţeleagă asta : la el acasă nu se simte în apele sale, de un secol întreg s-a dezvăţat să muncească, n-are cultură, a crescut ca o fată de pension între cei patru pereţi, şi-a îndeplinit nişte obligaţii ciudate şi iresponsabile, în funcţie de apartenenţă la una dintre cele patruzprezece clase [123] în care este împărţită societatea rusă cultivată. Pînă una alta nu e decît un fir de iarbă rupt care zboară prin văzduh. Şi el simte asta şi suferă de asta, adesea atît de chinuitor ! Şi ce dacă aparţinînd poate nobilimii ereditare şi avînd mai mult ca sigur iobagi şi-a permis, ca nobil, o mică fantezie — să se lase fermecat de oamenii care trăiesc „fără lege" şi pentru o vreme s-a apucat, la ţigani fiind, să-l ducă şi să-l arate pe moş

Martin ? Se înţelege că femeia, „femeia sălbatecă", după cum spune un poet, e cea care poate să-i dea mai curînd speranţa de a-şi găsi o soluţie pentru tristeţea lui, şi el cu uşurinţă, dar cu o credinţă pătimaşă se avîntă spre Zemfira [124] : Iată unde e salvarea mea, unde poate fi fericirea mea, aici, în sînul naturii, departe de societate, aici la oameni care n-au nici civilizaţie, nici legi !" Şi ce credeţi : nu rezistă nici la o primă confruntare cu condiţiile acestei naturi sălbatice şi-şi umple mîinile de sînge. Visătorul nefericit n-a fost bun nu numai pentru o armonie universală, dar nici pentru ţigani şi ei îl gonesc — fără răzbunare, fără duşmănie, majestuos şi naiv :

Ne lasă, om orgolios,
Sălbateci sîntem, n-avem legi,
Nu torturăm, nici condamnăm.

Totul e, desigur, fantastic, dar „omul orgolios" e surprins realist şi exact. Pentru prima dată a fost surprins de Puşkin şi asta trebuie să ţinem minte. Cum nu se întîmplă aşa cum ar vrea el, se porneşte să sfîşie şi să omoare pentru jignirea care i s-a adus sau, ceea ce e chiar mai comod, amintindu-şi de apartenenţa sa la una din cele paisprezece clase, apelează el însuşi (că a fost şi asta) la legea care torturează şi condamnă, numai ca să fie răzbunată jignirea lui personală. Nu, poemul acesta genial nu e o imitaţie ! Aici este sugerată rezolvarea rusească a chestiunii, a „chestiunii blestemate", după credinţa şi dreptatea poporului : „Smereşte-te, om orgolios, şi înainte de toate înfrînge-ţi orgoliul. Smereşte-te, om leneş, şi înainte de toate munceşte pe ogorul tău natal", asta este rezolvarea după dreptatea poporului şi după înţelepciunea poporului. „Adevărul nu e în afara ta, e în tine însuţi, găseşte-l în tine, supune-te pe tine ţie însuţi, stăpîneşte-te pe tine însuţi şi afla-vei adevărul. Adevărul nu e în lucruri, nu e în afară de tine şi nu e undeva dincolo de mări, e în primul rînd în propria ta trudă cu tine însuţi. Dacă te vei învinge, dacă te vei linişti pe tine însuţi, vei deveni liber cum nici nu ţi-ai imaginat vreodată şi vei porni spre ţelul cel mare şi-i vei face şi pe ceilalţi să fie liberi şi vei afla fericirea, pentru că va fi plină viaţa ta şi-ţi vei înţelege, în sfîrşit, poporul tău şi dreptatea lui cea sfîntă. Armonia universală nu se află nici la ţigani, nici aiurea, dacă înainte de toate tu nu eşti demn de ea, eşti duşmănos şi orgolios şi vrei să trăieşti pe nimic,

fără măcar să te gîndeşti, că viaţa trebuie să fie plătită". O asemenea rezolvare a problemei este puternic sugerată în poemul lui Puşkin. Şi mai clar e exprimată în *Evgheni Oneghin,* un poem care nu mai este fantastic, un poem palpabil, real, în care este întruchipată autentica viaţă rusă cu atîta forţă creatoare şi atît de desăvîrşit cum n-a mai fost pînă la Puşkin şi, probabil, nici după el.

Oneghin vine din Petersburg — neapărat din Petersburg, asta a fost absolut necesar pentru poem şi Puşkin n-a putut să lase să-i scape o trăsătură atît de importantă şi de reală a biografiei eroului său. Repet, e acelaşi Aleko, mai ales mai tîrziu, cînd exclamă cuprins de tristeţe :

De ce nu zac paralizat
Ca asesorul cel din Tula ?

Acum, însă, la începutul poemului, e încă pe jumătate filfizon şi om de lume, a trăit încă prea puţin, ca să poată fi pe deplin deziluzionat de viaţă. Dar începe să fie vizitat şi neliniştit

De-al plictiselii nobil demon.

În colţul acela uitat de lume, în inima patriei sale, Oneghin nu se simte, desigur, ca acasă. Nu ştie ce să facă aici şi se simte ca un musafir. Mai tîrziu, cînd hoinăreşte cuprins de tristeţe prin ţara lui şi prin ţări străine, el, ca un om indiscutabil deştept şi indiscutabil sincer, se simte printre străini străin sie însuşi. E adevărat, îşi iubeşte ţara, dar n-are încredere în ea. A auzit, desigur, despre idealurile ţării sale, dar nu crede în ele. Crede doar în absoluta imposibilitate a oricărei trude pe ogorul său natal şi-i priveşte cu o ironie tristă pe cei, puţini şi atunci, ca şi astăzi, care cred în posibilitatea asta. Pe Lenski l-a omorît din melancolie, cine ştie, poate că e o nostalgie după idealul universal — asta ar fi în maniera noastră, e ceva cu totul posibil. Cu totul altfel e Tatiana : e un tip ferm, care stă ferm pe pămîntul său. E mult mai profundă decît Oneghin şi desigur mai inteligentă decît el. Ea presimte doar cu nobilul ei instinct unde şi în ce e adevărul, ceea ce s-a şi manifestat în finalul poemului. Puşkin ar fi făcut chiar mai bine, dacă şi-ar fi intitulat poemul cu numele Tatianei şi nu cu cel al lui Oneghin, pentru că ea e indiscutabil eroina principală a poemului. E un tip pozitiv şi nu

negativ, e un tip al frumuseţii pozitive, e o apoteoză a femeii ruse şi pe ea a destinat-o poetul să exprime ideea poemului în celebra scenă a ultimei întîlniri dintre Tatiana şi Oneghin. S-ar putea chiar spune că un tip pozitiv al femeii ruse de o asemenea frumuseţe aproape că nu s-a mai repetat în literatura noastră artistică, în afară poate de Liza din *Un cuib de nobili* al lui Turgheniev. Dar maniera lui de a privi de sus a făcut ca Oneghin să n-o cunoască de loc pe Tatiana cînd a întîlnit-o pentru prima dată, în colţul acela uitat de lume, sub chipul modest al unei fete nevinovate, care s-a pierdut atît de mult la prima întîlnire cu el. N-a putut să observe în sărmana fată desăvîrşirea şi perfecţiunea ei şi, poate, a luat-o într-adevăr drept un „embrion moral". Ea e embrionul şi asta după scrisoarea ei către Oneghin ! Dacă este cineva un embrion moral în poem, atunci e el, Oneghim, şi asta mai presus de orice discuţie. El însă nici n-a putut s-o cunoască : ştie el oare sufletul omenesc ? E un om abstract, un visător neliniştit de-a lungul întregii sale vieţi. N-a cunoscut-o nici mai tîrziu, la Petersburg, sub chipul unei doamne din lumea mare, cînd, chiar după cuvintele lui din scrisoarea către Tatiana, „simţea cu sufletul întreaga ei perfecţiune". Dar nu sînt decît vorbe : ea a trecut prin viaţa lui, pe lîngă el, necunoscută şi neapreciată. O, dacă atunci, la ţară, cu ocazia primei lor întîlniri ar fi sosit din Anglia Childe Harold sau chiar lordul Byron în persoană şi, remarcînd farmecul ei timid şi modest, i-ar fi arătat-o — o, atunci Oneghin ar fi fost uimit şi cucerit, pentru că aceşti martiri ai omenirii au atît de mult lacheism spiritual uneori ! Dar asta nu s-a întîmplat şi căutătorul armoniei universale, după ce i-a făcut morală şi s-a purtat totuşi cinstit cu ea, s-a dus, cu plictisul său universal şi cu mîinile murdărite de sîngele vărsat dintr-o răutate stupidă, să hoinărească prin patrie, fără s-o observe şi, plin de vigoare şi de sănătate, exclamă blestemînd :

Sînt tînăr, plin de vigoare
Ce-aş mai putea s-aştept eu oare ?

Tatiana a înţeles asta. În strofele nemuritoare ale romanului poetul a zugrăvit-o vizitînd casa acestui om, încă atît de straniu şi de enigmatic pentru ea. Nu mai vorbesc de valoarea artistică, de frumuseţea inegalabilă şi de profunzimea acestor strofe. Iat-o în cabinetul lui, îi priveşte cărţile, lucru-

rile, obiectele, caută, prin ele, să-i descopere sufletul şi „embrionul moral" cade, în fine, pe gînduri şi cu un zîmbet straniu, presimţind dezlegarea enigmei, buzele ei spun în şoaptă :

Nu-i el o parodie oare ?

Da, ea a trebuit să spună asta, ea îl-a dezlegat pe Oneghin. Mai tîrziu, după multă vreme, la Petersburg, cînd se întîlnesc din nou, ea îl va cunoaşte întru totul. Apropo, cineva a spus că viaţa înaltei societăţii, viaţa de curte i-a vătămat sufletul şi că tocmai rangul ei de mare doamnă şi noile concepţii ale înaltei societăţi au fost în parte cauza pentru care l-a refuzat pe Oneghin. Nu, n-a fost aşa. Nu, ea e aceeaşi Tania, aceeaşi Tania de la ţară ca înainte ! Ea nu e stricată, dimpotrivă, ea e întristată de viaţa asta pompoasă petersburgheză, e frîntă, suferă, îşi urăşte rangul de mare doamnă şi cine o judecă altfel n-a înţeles nimic din ce a vrut să spună Puşkin. Şi iată că ea îi spune cu hotărîre lui Oneghin :

C-un altul sînt eu împreună
Şi-a lui voi fi întotdeauna.

A spus-o exact ca o femeie rusă, asta e apoteoza ei. Ea exprimă adevărul poemului. O, n-am să spun nici un cuvînt despre convingerile ei religioase, viziunea ei privind taina căsătoriei, nu, n-am să vorbesc despre asta. Ei bine, n-a refuzat ea oare să-l urmeze, deşi i-a spus singură : „eu vă iubesc", deoarece „ca o femeie rusă" (şi nu ca o meridională, nu ca vreo franţuzoaică) este incapabilă să facă vreun pas curajos, n-are putere să-şi rupă lanţurile, n-are putere să sacrifice farmecul onorurilor, bogăţia, rangul său social, convenţiile virtuţii ? Nu, femeia rusă e curajoasă. Femeia rusă îl va urma cu curaj pe cel în care va crede şi a dovedit-o asta. Dar „c-un altul sînt eu împreună şi-a lui voi fi întotdeauna". Cui îi poartă ea credinţă ? Căror obligaţii [125] ? Acestui general bătrîn [126], pe care ea nu poate să-l iubească, pentru că-l iubeşte pe Oneghin, şi cu care s-a măritat numai pentru că „mă implora cu lacrimi mama", iar în sufletul ei jignit nu era decît disperare, nu era nici o speranţă, nici o lumină ? Da, îi e credincioasă acestui general, soţului ei, un om cinstit, care o iubeşte, o respectă şi se mîndreşte cu ea. Ei bine, a „implorat-o mama", dar ea şi nu altcineva şi-a dat asentimentul şi a jurat să-i fie soţie credincioasă. Chiar dacă s-a măritat cu el din

disperare, acum e soțul ei și trădarea ei îl va acoperi de dezonoare, de rușine și-l va omorî. Și poate oare omul să-și fundamenteze fericirea pe nefericirea altuia? Fericirea nu constă doar în desfătările dragostei, e într-o superioară armonie a spiritului. Cum să-ți liniștești spiritul, dacă în urma ta se află o faptă necinstită, crudă, inumană? Trebuie să fugă numai pentru că acolo se află fericirea ei? Dar ce fericire e asta, dacă se bazează pe nenorocirea altuia? Vă rog să vă imaginați că dumneavoastră înșivă înălțați edificiul destinului uman cu scopul realizării unei fericiri finale a oamenilor, cu scopul de a le da, în sfîrșit, pace și liniște. Imaginați-vă de asemenea că pentru asta e necesar și inevitabil să torturați pînă la moarte o singură ființă omenească, mai mult chiar, o ființă nu prea demnă, chiar ridicolă dintr-un punct de vedere, nu vreun Shakespeare, ci pur și simplu un bătrîn cinstit, soț al unei femei tinere, în dragostea căreia crede orbește, deși nu-i cunoaște de loc inima, o respectă, e mîndru de ea, e fericit și liniștit cu ea. Și numai el e cel care trebuie să fie dezonorat, necinstit și torturat pînă la moarte și pe lacrimile acestui bătrîn trebuie să fie înălțat edificiul dumneavoastră! Ați fi de acord, în aceste condiții, să fiți arhitectul acestui edificiu? Asta e întrebarea. Și ați putea admite măcar pentru o clipă ideea că oamenii pentru care ați construit edificiul vor accepta să primească de la dumneavoastră o atare fericire, dacă la fundamentul ei se află suferința, să spunem, chiar și a unei ființe de nimic, care a fost însă torturată nemilos și nedrept și că, primind fericirea asta, vor rămîne fericiți pentru totdeauna? Spuneți-mi, ar fi putut Tatiana să hotărască altfel, cu sufletul ei elevat, cu inima ei care a suferit atît? Nu, un suflet curat de rus hotărăște astfel: „lasă, las' să mă lipsesc doar eu de fericire, las' să fie nefericirea mea incomparabil mai mare decît nefericirea acestui bătrîn, las', în fine, să nu afle nimeni niciodată, deci nici acest bătrîn, sacrificiul meu și să nu-l aprecieze, dar nu vreau să fiu fericită distrugînd pe altcineva!" Aici e tragedia care se și înfăptuiește, și nu poți să treci pragul, e prea tîrziu și Tatiana îi spune lui Oneghin să plece. O să mi se spună că e nefericit și Oneghin: pe unul l-a salvat, iar pe altul l-a distrus! Vă rog să-mi permiteți, aici e o altă problemă, poate cea mai importantă din poem. Problema de ce anume nu l-a urmat Tatiana pe Oneghin are, cel puțin la noi, în literatura

noastră, o istorie cu totul specială, de asta mi-am şi permis să nu insist prea mult. Ceea ce interesează e faptul că rezolvarea morală a acestei chestiuni a fost supusă la noi atît de multă vreme îndoielilor. Iată părerea mea : chiar dacă Tatiana ar fi devenit liberă, dacă ar fi murit soţul ei bătrîn şi ar fi rămas văduvă, nici atunci nu l-ar fi urmat pe Oneghin. Doar trebuie să înţelegem toată esenţa caracterului ei. Doar îşi dă şi ea seama cine e Oneghin : un veşnic pribeag care a văzut deodată o femeie, pe care a dispreţuit-o înainte, într-o împrejurare strălucită, inabordabilă, de fapt, toată chestiunea constă în împrejurare. Pentru că în faţa acestei fete, pe care aproape că a dispreţuit-o, se înclină acum înalta societate, înalta societate — această teribilă autoritate pentru Oneghin, în ciuda năzuinţelor lui universale, iată de ce se avîntă orbit spre ea ! Iată idealul meu, exclamă el, iată salvarea mea, iată ieşirea din tristeţea mea, n-am băgat-o de seamă şi „fericirea a fost atît de posibilă, atît de aproape !“ Şi cum a făcut pe vremuri Aleko cu Zemfira, se avîntă şi el spre Tatiana, căutînd într-o nouă şi arbitrară fantezie toate soluţiile sale. Şi nu-şi dă oare seama Tatiana de asta, nu l-a cunoscut ea oare de atîta vreme ? Ea ştie precis că el, de fapt, n-o iubeşte pe ea, Tatiana aceea modestă, de dinainte, îşi iubeşte noua sa fantezie ! Ea ştie că o ia drept altcineva, nu drept ceea ce este ea, că Oneghin poate nici n-o iubeşte, poate că nu iubeşte pe nimeni în ciuda faptului că suferă atît ! Îşi iubeşte fantezia, dar şi el însuşi este o fantezie. Dacă ea îl va urma, el va fi deziluzionat chiar mîine de ea şi-şi va privi pasiunea cu ironie. El n-are nici un temei, e un fir de iarbă purtat de vînt. Ea e cu totul altfel : şi în disperare şi în conştiinţa chinuită a faptului că i s-a dus viaţa, rămîne în ea totuşi ceva ferm şi neclintit, ceva pe ce se sprijină sufletul ei. Sînt amintirile copilăriei, amintirea locurilor natale, a satului îndepărtat, în care şi-a început viaţa ei modestă şi curată, e „crucea, e a crengii umbră de pe-al dădacei ei mormînt“. O, aceste amintiri şi chipuri de demult sînt pentru ea acum mai scumpe decît orice, nu i-a rămas decît asta, dar ele sînt cele care-o salvează de la disperare absolută. Şi nu e puţin, nu, aici e mult, pentru că aici e o întreagă fundamentare, aici e ceva trainic şi de neclintit. Aici e contactul cu ţara, cu poporul tău, cu lacrimile lui sfinte. Şi ce are el şi cine este el ? Doar

n-o să-l urmeze numai din compasiune, numai ca să-l amuze, ca măcar pentru o vreme, din nesfîrşita ei milă drăgăstoasă, să-i dăruiască o iluzie a fericirii, ştiind sigur dinainte că mîine chiar îşi va privi ironic fericirea asta. Nu, sînt suflete profunde şi ferme care nu pot să dezonoreze ce au mai sfînt în ele, nici măcar dintr-un sentiment de infinită compasiune. Nu, Tatiana n-a putut să-l urmeze pe Oneghin.

Deci, în *Oneghin,* în acest poem al său nemuritor, de o inaccesibilă perfecţiune, Puşkin s-a arătat a fi un mare scriitor naţional, cum n-a mai fost nimeni pînă la el. Dintr-o dată, în chipul cel mai precis şi mai pătrunzător, a relevat profunzimea însăşi a esenţei noastre, a societăţii noastre înălţate deasupra poporului. Remarcînd tipul pribeagului nostru, pribeag pînă în zilele noastre şi în zilele noastre, descoperindu-l primul cu intuiţia sa genială, descoperindu-i destinul istoric şi marea lui însemnătate şi pentru destinul nostru viitor, Puşkin a aşezat alături de el tipul unei frumuseţi pozitive şi indiscutabile în chipul femeii ruse ; tot Puşkin a fost, desigur, primul dintre scriitorii ruşi care a desfăşurat în faţa noastră în alte lucrări ale acestei perioade un şir de tipuri ruseşti de o frumuseţe pozitivă, descoperite de el în poporul rus. Frumuseţea principală a acestor tipuri constă în adevărul lor, un adevăr indiscutabil şi palpabil, fapt pentru care nu mai pot fi negate, ele stau în faţa noastră ca sculptate. Repet încă o dată : nu vorbesc ca un critic literar şi din cauza asta n-am să-mi explic gîndul printr-o analiză amănunţită a acestor opere geniale ale poetului nostru. Despre tipul de călugăr-cronicar rus [127], de pildă, s-ar putea scrie o carte întreagă, ca să relevi toată semnificaţia şi însemnătatea acestui chip rus plin de măreţie, descoperit de Puşkin pe pămîntul rusesc, scos de el la lumină, sculptat de el şi aşezat în faţa noastră pentru totdeauna în frumuseţea lui indiscutabilă, smerită şi maiestuoasă a spiritualităţii sale, ca o mărturie a acelei forţe spirituale a vieţii populare, care poate să dea la iveală chipuri de un adevăr indiscutabil. Tipul acesta este dat, el există, nu poate fi pus în discuţie, nu se poate spune despre el că ar fi o invenţie, că n-ar fi decît o fantasmă, o idealizare a poetului. Îl contemplaţi şi-l acceptaţi : da, există, înseamnă că există şi acel spirit al poporului care l-a creat, înseamnă că există şi forţa vitală a acestui spirit, uriaşă şi de necuprins. Pretu-

tindeni la Puşkin răsună credinţa în caracterul rusesc, credinţa în forţa lui spirituală, şi există deci şi o speranţă, o mare speranţă în omul rus,

În speranţa gloriei şi a binelui
Privesc fără teamă înainte —

a spus poetul însuşi cu o altă ocazie, dar cuvintele acestea pot fi aplicate direct la întreaga sa creaţie naţională. Şi niciodată nici un scriitor rus, nici înainte, nici după el, nu s-a unit atît de intim cu poporul său. O, printre scriitorii noştri sînt mulţi cunoscători ai poporului, care au scris cu atîta talent, atît de exact şi cu atîta dragoste despre popor şi totuşi, dacă ar fi să-i comparăm cu Puşkin, în afară poate de o excepţie sau două dintre continuatorii lui cei mai îndepărtaţi, ei toţi nu sînt decît nişte „domni" care scriu despre popor. Chiar şi la cei mai talentaţi dintre ei, chiar şi la cele două excepţii despre care am amintit acum, transpare cîteodată un fel de infatuare, ceva din altă lume şi dintr-o altă existenţă, ceva care vrea să ridice poporul pînă la nivelul lor şi să-l fericească prin această înălţare. În Puşkin e ceva care l-a înrudit *într-adevăr* cu poporul, ceva care frizează la el aproape o admiraţie naivă. Luaţi legenda despre Urs şi despre cum a omorît-o un ţăran pe cucoana lui ursoaica, sau amintiţi-vă versurile :

Ivane cuscre, cînd om bea...

şi-o să înţelegeţi ce vreau să spun.

Toate aceste comori ale artei şi ale profeţiei artistice au fost lăsate de marele nostru poet ca nişte indicaţii pentru viitorii artişti, pentru viitorii muncitori pe acelaşi ogor. Se poate spune cu siguranţă : dacă n-ar fi fost Puşkin, n-ar fi fost nici talentele care l-au urmat. În orice caz n-ar fi apărut cu o asemenea forţă şi cu o asemenea claritate, în ciuda chiar a marii lor înzestrări, cu care au reuşit să se exprime mai tîrziu, în zilele noastre. Dar nu e vorba numai de poezie şi de creaţia artistică : dacă n-ar fi fost Puşkin, nu s-ar fi definit cu o asemenea forţă (cu care a apărut mai tîrziu, deşi nu la toţi, ba chiar la foarte puţini) credinţa noastră în independenţa noastră rusească, speranţa noastră, conştientă acum, în forţele poporului nostru, iar mai tîrziu şi credinţa în semni-

ficaţia noastră independentă în familia popoarelor europene. Această idee a lui Puşkin se clarifică îndeosebi dacă pătrunzi în ceea ce numesc eu cea de a treia perioadă a creaţiei sale.

Repet iarăşi şi iarăşi: perioadele acestea n-au nişte graniţe ferme. Unele din lucrările chiar ale celei de a treia perioade ar fi putut să apară, de pildă, chiar şi la începutul activităţii poetice a poetului nostru, pentru că Puşkin a fost întotdeauna un organism încheiat, finit, ca să zic aşa, un organism care-şi avea de la bun început toţi „embrionii", fără să primească ceva din afară. Extrinsecul nu făcea decît să trezească în el ceea ce exista de mult în sufletul său. Dar organismul acesta s-a dezvoltat, şi perioadele acestei dezvoltări pot fi într-adevăr însemnate şi marcate, fiecare din ele îşi are un caracter al său şi conţine o trecere treptată dintr-o perioadă în alta. Astfel, la cea de a treia perioadă poate fi raportat cu precădere acea serie a operelor sale, în care au strălucit cu precădere idei universale, s-au reflectat imaginile poetice ale altor popoare şi s-au întruchipat geniile lor. Unele din aceste opere au apărut după moartea lui Puşkin. Aceasta este perioada în care poetul nostru se manifestă aproape miraculos, neauzit şi nevăzut pînă la el de nimeni şi nicăieri. Într-adevăr, în literaturile europene au fost genii artistice uriaşe — Sheakespeari, Cervantesi, Schilleri. Dar arăta-ţi-mi măcar unul din aceste genii care să aibă o asemenea capacitate de reacţie universală ca Puşkin al nostru. Şi această capacitate, capacitatea principală a naţiunii noastre, el o împarte cu poporul nostru şi prin asta, mai ales, este el un poet popular. Cei mai mari dintre poeţii europeni n-au putut niciodată să întruchipeze în sine cu o asemenea forţă geniul unui alt popor, vecin poate, spiritul lui, toată profunzimea disimulată a acestui spirit şi dorul vocaţiei lui, cum a făcut-o Puşkin. Dimpotrivă, descriind alte naţionalităţi, poeţii europeni le transformau mai curînd în propria lor naţionalitate şi le înţelegeau într-o manieră a lor. Chiar şi la Shakespeare, italienii lui, de pildă, sînt aproape cu toţii nişte englezi. Puşkin este singurul dintre poeţii lumii care are capacitatea de a se metamorfoza pe deplin într-o altă naţionalitate. Iată scenele din *Faust,* iată *Cavalerul avar* şi balada *Trăia cîndva un cavaler sărac.* Recitiţi *Don Juan* şi, dacă n-ar fi fost semnătura lui Puşkin, n-aţi fi aflat niciodată că n-a fost scris de un spa-

niol. Ce imagini profunde, fantastice în poemul : *Ospăţ în timp de ciumă* ! Dar în aceste imagini fantastice se aude geniul Angliei, cîntecul acesta minunat despre ciumă, cîntat de eroul poemului, cîntecul lui Mary cu versurile :

Răsunau în toată şcoala
Vocile puştimii noastre,

sînt cîntece englezeşti, este dorul geniului britanic, plînsul lui, presimţirea dureroasă a viitorului său. Amintiţi-vă ciudatele versuri :

Umblînd cîndva printr-o barbară vale —

este o transpunere aproape literară a primelor trei pagini dintr-o ciudată carte mistică, scrisă în proză, a unui vechi sectant englez [128] — dar e numai o transpunere ? În muzica tristă şi extatică a acestor versuri se simte sufletul însuşi al protestantismului nordic, al unui eresiarh englez, un mistic nemărginit, obtuz, cu năzuinţa lui obtuză, sumbră şi de nebiruit şi cu toată nestăvilita lui imaginaţie mistică. Cînd citeşti aceste versuri ciudate răsună parcă spiritul secolelor de reformă, devine clar focul războinic al începutului protestantismului, îţi devine clară istoria însăşi şi nu numai ca idee, ci parcă ai fi fost acolo, parcă ai fi trecut prin taberele înarmate ale sectanţilor, ai fi cîntat cu ei imnuri, ai fi plîns cu ei în timpul extazului lor mistic ; şi strofele din Coran sau *Imitaţii după Coran* — nu e un musulman aici, nu e aici chiar spiritul şi sabia Coranului, măreţia naivă a credinţei şi forţa ei teribilă şi sîngeroasă ? Iată şi lumea antică, iată *Noptile egiptene,* iată-i pe aceşti zei pămînteni care s-au înălţat deasupra poporului, prin zeii lor, care dispreţuiesc acum geniul popular şi năzuinţa lui, care nu mai cred în el, care au devenit într-adevăr nişte zei însinguraţi şi înnebuniţi în izolarea lor, în tristeţea lor de dinainte de moarte, mîngîindu-se cu bestialităţi fantastice, cu senzualitatea insectelor, cu senzualitatea femelei de păianjen, care-şi devorează masculul. Da, o spun cu toată hotărîrea, n-a existat nici un poet cu o atare receptivitate universală ca Puşkin şi nu este vorba doar de receptivitate, ci de o uimitoare profunzime, de metamorfozarea propriului lui spirit în spiritul unor alte popoare, o metamorfozare aproape desăvîrşită şi din cauza asta miraculoasă, pentru

că nicăieri, la nici un poet al lumii nu s-a mai repetat manifestarea asta. Asta se petrece numai la Puşkin şi în sensul acesta, repet, e un fenomen nemaivăzut şi nemaiauzit, deci, după opinia noastră, un fenomen profetic, întrucît... întrucît chiar în asta s-a manifestat cel mai mult forţa lui naţională rusă, s-a manifestat caracterul popular al poeziei sale, caracterul popular în evoluţia sa ulterioară, caracterul popular al viitorului nostru, disimulat astăzi, şi manifestarea aceasta este o manifestare profetică. Pentru că ce altceva este forţa spirituală a poporului rus, dacă nu năzuinţa sa, prin scopurile sale finale, spre universal şi spre general-uman ? Devenind întru totul un poet popular, Puşkin abia realizînd contactul cu forţa naţională simte imediat marea misiune viitoare a acestei forţe. Aici e el vizionar, aici e el profet.

Într-adevăr, ce înseamnă pentru noi reforma lui Petru şi nu numai în viitor, dar şi în ceea ce a şi fost, s-a petrecut, ni s-a arătat ? Ce a însemnat pentru noi reforma asta ? Doar nu s-a făcut numai pentru asimilarea hainelor europeneşti, a obiceiurilor, a descoperirilor şi a ştiinţei europene. Să vedem cum au stat lucrurile, să le privim mai atent. Da, se prea poate ca Petru iniţial să fi aplicat reforma numai în sensul acesta, adică într-un sens imediat utilitarist, dar mai tîrziu, în evoluţia ulterioară a ideii sale, Petru s-a subordonat sigur vreunui simţ ascuns care l-a dus, în acţiunile sale, spre ţeluri viitoare, indiscutabil mai mari decît utilitarismul imediat. Aşa s-a întîmplat cu poporul rus, care n-a acceptat reforma doar din utilitarism, ci pentru că a intuit un scop mai îndepărtat şi indiscutabil mai înalt decît utilitarismul imediat, a făcut asta, repet, inconştient, dar nemijlocit şi vital. Doar am năzuit atunci toţi odată spre unificarea cea mai vitală, unificarea general-umană ! Sufletul nostru a primit nu cu duşmănie (cum se pare că ar fi trebuit să se întîmple), ci cu prietenie, cu o deplină dragoste geniile unor alte naţiuni, fără să facă deosebiri naţionale, ştiind instinctiv, aproape de la primul pas să diferenţieze, să înlăture contradicţiile, să scuze şi să împace deosebirile şi prin asta şi-a exprimat disponibilitatea şi înclinaţia sa, care abia ni s-a arătat nouă înşine şi care s-a manifestat în dorinţa de unire general-umană cu toate neamurile marei spiţe ariene. Da, misiunea omului rus este indiscutabil una europeană şi general-umană. Ca să fii un rus autentic, ca să fii întru totul rus poate că nici nu înseamnă alt-

ceva decît (subliniaţi asta, la urma urmei) să fii frate al tuturor oamenilor, *un om universal,* dacă vreţi. O, toată această slavofilie, ca şi tot acest occidentalism nu reprezintă decît o mare neînţelegere a noastră, deşi necesară istoriceşte. Pentru un rus autentic, Europa şi destinul marei spiţe ariene sînt la fel de scumpe ca şi Rusia însăşi, ca destinul propriului său pămînt, pentru că destinul nostru este universalitatea, obţinută nu prin sabie, ci prin forţa fraternităţii şi prin năzuinţa noastră frăţească spre unificarea oamenilor. Dacă vreţi să pătrundeţi în istoria noastră de după reforma lui Petru, veţi găsi urme şi sugestii pentru această idee, pentru acest vis al meu, dacă vreţi, în caracterul comunicării noastre cu neamurile Europei, chiar în politica noastră de stat. Pentru că ce altceva a făcut Rusia în decursul celor două veacuri decît să servească Europa, poate chiar mai mult decît pe sine însăşi ? Nu cred că asta s-a întîmplat doar din nepriceperea politicienilor noştri. O, popoarele Europei nici nu ştiu cît ne sînt de scumpe ! Şi mai tîrziu, cred în asta, noi, adică, sigur, nu noi, ci ruşi ai viitorului, vor înţelege, toţi pînă la unul, că a fi un rus autentic va însemna : să cauţi să aduci o împăcare definitivă în contradicţiile europene, să arăţi o soluţie pentru tristeţea europeană prin sufletul tău rusesc, sufletul tău atotcuprinzător, în care să-i îmbrăţişezi cu o dragoste frăţească pe toţi fraţii tăi, şi, la urma urmei, poate, să-ţi spui cuvîntul cel din urmă al marei, generalei armonii, al unui acord final frăţesc al tuturor neamurilor, după legea evanghelică a lui Hristos ! Ştiu, ştiu prea bine că vorbele mele pot să pară exaltate, exagerate şi fantastice. Fie, dar nu mă căiesc că le-am spus. Asta trebuie să fie spus, mai ales acum, în clipa triumfului nostru, în clipa sărbătoririi marelui nostru geniu, care a întruchipat tocmai această idee prin marea sa forţă artistică. De altfel, gîndul acesta s-a spus nu o dată şi nu aduce nimic nou. Principalul e că toate astea vor părea infatuări : „noi adică, cu pămîntul nostru sărac şi vulgar, să avem destinul ăsta ? Noi adică am fost predestinaţi să spunem omenirii un cuvînt nou ?“ Ei bine, doar nu vorbesc de glorie economică, de gloria sabiei sau a ştiinţei. Nu vorbesc decît despre fraternizarea oamenilor şi despre faptul că pentru o unire frăţească general-umană inima rusă este poate mai predestinată decît a oricărui alt popor, văd semnele acestui fapt în istoria noastră, în oamenii noştri de talent, în geniul artistic al lui Puşkin. Las' să

fie pămîntul nostru sărac, dar acest pămînt „l-a colindat Hristos în chip de rob şi l-a binecuvîntat". Atunci de ce să nu ne putem pătrunde de cel din urmă cuvînt al Lui? Parcă El nu s-a născut în iesle? Repet: puteam să-l arătăm pe Puşkin, universalitatea şi atotcuprinderea omenească a geniului său. A putut doar să cuprindă în sufletul lui geniile altor popoare, ca pe ceva intim. În artă, cel puţin, în creaţia artistică a manifestat în afara oricărei discuţii universalitatea năzuinţei spiritului rus şi e un mare semn aici. Dacă ideea noastră nu e deci o fantezie, cînd e vorba de Puşkin fantezia noastră are în orice caz pe ce să se bazeze. Dacă ar fi trăit mai mult poate că ar fi creat imagini măreţe şi nepieritoare ale sufletului rus, imagini care ar fi fost, poate, înţelese de fraţii noştri europeni, i-ar fi apropiat mai mult de noi, decît sînt ei acum, poate că ar fi apucat să le explice tot adevărul năzuinţelor noastre, şi ei ne-ar fi înţeles mai mult decît ne înţeleg acum, ar fi început să ne descopere, nu ne-ar fi privit cu atîta neîncredere şi aroganţă, cum fac acum. Dacă ar fi trăit Puşkin acum ar fi fost poate şi mai între noi mai puţine neînţelegeri şi certuri decît sînt acum. Dar Dumnezeu a dispus altfel. Puşkin a murit în plină dezvoltare a forţelor sale şi a dus cu siguranţă în mormînt o mare taină. Iar noi căutăm să dezlegăm acum, fără el, această taină.

CAPITOLUL AL TREILEA

Specularea unei împrejurări. Patru lecţii pe teme diferite cu prilejul unei singure lecţii care mi-a fost ţinută de dl. Gradovski.

Cu un apel adresat d-lui Gradovski

I

Despre o chestiune fundamentală

„Mi-am terminat aproape *Jurnalul,* limitîndu-l doar la „Cuvîntul" pe care l-am rostit pe ziua de 8 iunie la Moscova şi cu o introducere la acest *Cuvînt,* pe care am scris-o, presimţind zarva care s-a şi dezlănţuit într-adevăr în presa noastră, mai tîrziu, după apariţia *Cuvîntului* meu în *Moskovskie vedomosti.* Citind însă articolul dumitale, d-le Gradovski [129], am oprit tipărirea *Jurnalului* ca să adaug şi un răspuns la atacurile dumitale. O, presimţirile mele s-au adeverit, s-a făcut o zarvă teribilă : sînt şi orgolios şi laş, sînt şi Manilov [130] şi poet, trebuia să fie chemată şi poliţia ca să reţină entuziasmul publicului, o poliţie morală, o poliţie liberală, desigur. Dar de ce nu şi una adevărată ? Că şi adevărata poliţie e acum liberală la noi, cu nimic mai puţin decît liberalii care s-au repezit la mine. Într-adevăr, n-a mai lipsit mult pînă la o poliţie adevărată ! Dar să lăsăm asta deocamdată, trec direct la răspunsul meu privitor la punctele dumitale. Recunosc de la bun început că personal cu dumneata n-am nici ce face, nici despre ce discuta. N-avem un limbaj comun şi, prin urmare, n-am de gînd în nici un fel să te conving, nici să te fac să-ţi

schimbi părerea. Citind şi articolele dumitale de dinainte, am fost, desigur, uimit de modul în care se legau gîndurile. Atunci la ce-ţi mai răspund acum? Exclusiv pentru că-i am în vedere pe ceilalţi, pe cei care ne vor judeca, adică pe cititori. Pentru aceşti ceilalţi şi scriu. Aud, presimt, văd chiar că apar noi elemente, dornice de un cuvînt nou, care s-au plictisit de vechiul chicotit liberal, ori de cîte ori vine vorba de speranţă în Rusia, de vechiul şi stirbul scepticism liberal de odinioară, de vechile cadavre pe care oamenii au uitat să le îngroape şi care tot se mai consideră generaţie tînără, de vechiul conducător liberal, salvator al Rusiei, care, după o existenţă de douăzeci şi cinci de ani s-a definit, în sfîrşit, ca „unul care ţipă aiurea prin bîlci, că tot nu-l aude nimeni", după o expresie populară. Într-un cuvînt aş vrea să spun *multe* în afară de răspunsul la observaţiile dumitale, aşa că, răspunzîndu-ţi acum, într-un fel speculez o împrejurare.

În primul rînd îţi pui întrebarea şi-mi reproşezi chiar că n-am lămurit mai clar de unde au apărut „pribegii" noştri, despre care am vorbit în *Cuvîntul* meu. Ei, asta e o istorie lungă şi trebuie să încep prea de departe. În plus, orice ţi-aş răspunde la asta, tot n-ai să fii de acord, pentru că dumneata ai preconceput şi ai pregătit un răspuns personal pentru cum şi de unde au apărut: „De plictiseala, cică, de a trăi împreună cu alde Skvoznik-Dmuhanovski şi dintr-o tristeţe cetăţenească provocată de ţăranii încă neeliberaţi pe atunci". E o concluzie demnă de un liberal de astăzi, vorbind în general, la care tot ceea ce priveşte Rusia e de multă vreme hotărît şi parafat cu o uşurinţă neobişnuită, proprie doar liberalului rus. Şi totuşi problema aceasta este mai complicată, decît crezi dumneata, în pofida hotărîrii dumitale definitive. Despre *Skvoznici şi despre tristeţe* am să vorbesc la vremea lor, înainte însă te-aş ruga să-mi permiţi să citez un cuvîntel de-al dumitale, teribil de caracteristic, pe care-l spui cu o uşurinţă care frizează frivolitatea, cuvîntel pe care nu-l pot ocoli. Spui aşa:

> *„Într-un fel sau altul, de două secole ne aflăm sub influenţa culturii europene*[131]*, a iluminismului european care acţionează extrem de puternic asupra noastră, datorită „receptivităţii universale" a omului rus, pe care dl. Dostoievski o defineşte drept*

trăsătura noastră națională. N-avem unde să fugim de cultura asta, și n-avem nici de ce. E o situație, cu care nu poți să te lupți, pe bunul motiv că orice rus care vrea să fie un om cult, își va primi cultura numai *din izvorul vest-european din pricina desăvîrșitei absențe a izvoarelor rusești*".

E spus, desigur, jucăuș de tot, dar ai spus și un cuvînt de seamă : „iluminismul". Permite-mi să te întreb, ce înțelegi prin asta : știința occidentală, cunoștințele practice, meseriile sau o cultură spirituală ? Primele, adică științele și meseriile, într-adevăr nu trebuie să ne ocolească și într-adevăr n-avem unde să fugim de ele, și n-avem de unde să le avem în afara surselor vest-europene, pentru asta glorie Europei și veșnica noastră recunoștință. Dar prin cultură, prin iluminare înțeleg (și cred că altfel nici nu se poate înțelege) ceea ce se exprimă literalmente prin cuvîntul „iluminare", adică o lumină spirituală, care-ți cuprinde sufletul, care-ți pătrunde în inimă, care-ți călăuzește mintea și-ți arată un drum în viață. Dacă este așa, atunci te rog să-mi dai voie să spun că o asemenea iluminare n-avem de ce s-o luăm din izvoare vest-europene din pricina prezenței (și nu absenței) depline a izvoarelor rusești. Te miri ? Vezi, cînd e vorba de discuții îmi place să încep chiar cu fondul chestiunii, cu punctul cel mai discutabil.

Eu afirm că poporul nostru s-a iluminat de mult, primindu-l în adîncul ființei sale pe Hristos și învățătura Lui. O să mi se spună : poporul nu cunoaște învățătura lui Hristos, nu i se țin predici, dar asta e o replică nulă : știe totul, tot ce trebuie să știe, deși n-ar putea promova un examen de catehism. De învățat a învățat în biserici, unde ascultă de secole rugăciuni și imnuri, care sînt mai bune decît predicile. A repetat și a cîntat rugăciunile astea chiar și în păduri, cînd căuta să scape de dușmanii săi, poate încă de pe vremea invaziei lui Batîi [132] a cîntat „Dă-ne, Doamne, putere" și atunci a și învățat imnul acesta, pentru că pe atunci nu i-a mai rămas nimic în afară de Hristos, iar în imnul acesta, chiar și numai în el, se află tot adevărul lui Hristos. Și ce dacă poporului i se citesc puține predici, iar dascălii mormăie ceva neinteligibil, asta e cea mai teribilă acuzație inventată de liberali la adresa bisericii noastre, împreună cu dificultățile

slavonei bisericești, neînțeleasă zice-se de omul din popor. (Doamne, dar cei de rit vechi!) O să iasă însă popa și-o să citească „Doamne, stăpîn al vieții mele" și în rugăciunea asta e *întreaga esență a creștinismului,* tot catehismul lui, și poporul o știe pe dinafară. Știe pe dinafară și multe din viețile Sfinților, le repovestește și le ascultă cu încîntare. Dar școala cea mare a creștinismului prin care a trecut poporul au fost veacurile de suferințe nenumărate și nesfîrșite ale istoriei sale, cînd poporul, părăsit de toți, asuprit de toți, lucrînd pentru toți, a rămas doar cu mîngîierea lui Hristos, pe care l-a și primit atunci în sufletul său și pentru asta El i-a și mîntuit sufletul de disperare! Dar la ce-ți spun toate astea? Ca să te conving? Cuvintele mele ți se vor părea, desigur, infantile, impudice aproape. Repet însă pentru a treia oară: nu scriu pentru dumneata. Tema asta e o temă importantă și mai trebuie spuse multe despre ea, și am să vorbesc cît mai țin pana în mînă, acum însă am să-mi exprim datele esențiale ale ideii mele: Dacă poporul nostru este de mult iluminat, dacă L-a primit în adîncul ființei sale pe Hristos și învățătura Lui, înseamnă că odată cu El, cu Hristos, a primit, desigur, și *autentica* iluminare. Cu un asemenea fond al iluminării, științele apusului vor reprezenta, desigur, pentru el o adevărată binefacere. Hristos nu va păli la noi, cum s-a întîmplat în apus, unde, de altfel, n-a pălit din cauza științelor, cum afirmă aceiași liberali, ci înainte de științe, cînd chiar biserica apuseană a deformat chipul lui Hristos și s-a transformat din biserică în stat roman și l-a întruchipat din nou în chipul papalității. Da, în apus nu mai există cu adevărat nici creștinism, nici biserici, deși mai sînt mulți creștini și vor fi întotdeauna. Catolicismul însă într-adevăr nu mai este creștinism și trece la idolatrie, iar protestantismul trece cu pași uriași la ateism, la o moralitate instabilă, curentă, schimbătoare (și nu veșnică).

O, îmi vei replica, desigur, imediat, creștinismul și închinarea la Hristos nu reprezintă în sine și prin sine întregul ciclu al iluminării, că nu e decît o treaptă, că mai e nevoie, de pildă, de științe, de idei civice, de dezvoltare etc. N-am ce să-ți răspund la asta și nici nu se cade să-ți răspund, pentru că deși ai în parte dreptate în privința științelor, de pildă, n-ai să fii niciodată de acord că creștinismul poporului nostru este și *trebuie să fie întotdeauna* cea mai importantă și cea

mai vitală bază a iluminării sale ! În *Cuvîntul* meu am spus că Tatiana, refuzînd să-l urmeze pe Oneghin, a procedat ruseşte, conform dreptăţii poporului rus, iar unul din criticii mei, jignit fiind că poporul rus are o dreptate a lui, mi-a replicat cu întrebarea : „Dar păcatele sexuale ?“ Ce poţi să răspunzi la critici dintr-ăştia ? Şi mai ales sînt jigniţi de faptul că poporul poate să-şi aibă o dreptate a lui, şi, prin urmare, e într-adevăr iluminat. Dar păcatele sexuale există oare la tot poporul nostru, există *ca o dreptate* ? Întregul nostru popor îl receptează ca o dreptate ? Da, poporul nostru e vulgar, deşi nu e vorba nici pe departe de întregul popor, o, aici pot să jur ca martor, pentru că am văzut poporul nostru şi-l cunosc, am trăit destui ani cu el, am mîncat cu el, am dormit cu el şi „fost-am socotit ca răufăcător“, am muncit cu el, a fost o muncă adevărată, cu mîinile, în timp ce alţii „spălîndu-şi mîinile în sînge“, făceau pe liberalii şi chicoteau pe seama poporului, hotărau la lecţii şi la secţiile foiletoanelor gazetăreşti că poporul nostru „are chip de fiară şi stigmatul ei“. Să nu-mi spui că nu cunosc poporul ! Îl ştiu : de la el l-am primit din nou în sufletul meu pe Hristos, pe care l-am aflat în casa părintească fiind copil încă, şi pe care era să-l pierd, cînd m-am transformat, la rîndul meu, într-un „liberal european“. Dar las' să fie aşa, las' să fie poporul nostru păcătos şi vulgar, las' să mai aibă chip de fiară : „Şi umbla fiul călare pe mama, şi-şi ducea nevasta de hăţuri“ — a ieşit de undeva şi cîntecul ăsta ! Toate cîntecele ruseşti sînt luate dintr-un fapt real — aţi observat asta ? Dar fiţi şi voi măcar o dată drepţi, liberalilor : amintiţi-vă cît a suferit poporul şi timp de cîte veacuri ! Amintiţi-vă cine e mai vinovat de chipul lui de fiară şi nu-l mai condamnaţi ! Pentru că e ridicol să condamni un ţăran că nu se piaptănă la frizerul francez de pe Bolşaia Morskaia şi se ajunge aproape pînă la acuzaţii de astea, cînd dau liberalii noştri europeneşti să se ridice împotriva poporului nostru şi să-l *nege* : nici personalitatea nu şi-a format-o, nici chip naţional n-are ! Dumnezeule, dar în apus, unde vreţi şi la ce popor vreţi — e oare mai puţină beţie şi hoţie, nu e aceeaşi bestialitate şi mai e şi înrăire (ceea ce n-are poporul nostru) şi o ignoranţă autentică de data aceasta, în toată legea, o autentică incultură, pentru că este legată de fărădelege, care nici nu se mai consideră acolo păcat, tocmai pentru că a devenit o dreptate şi nu un păcat. Dar las' să fie

aşa, las' să fie, tot ce-i al poporului nostru, bestialitate şi păcat, dar are ceva indiscutabil : faptul că el, cel puţin în ansamblul său (şi nu ca un ideal, ci în cel mai autentic cotidian) nu-şi priveşte, nu şi-a privit şi nu-şi va privi niciodată păcatul ca o dreptate ! Va păcătui, dar va spune întotdeauna, mai devreme sau mai tîrziu : am făcut o nedreptate. Dacă n-o va spune cel care a păcătuit, o va spune altul în locul lui şi dreptatea va fi împlinită. Păcatul e negura şi negura va trece cînd soarele va străluci din plin. Păcatul este ceva trecător, pe cînd Hristos este veşnic. Poporul păcătuieşte şi se mînjeşte zilnic, dar în clipele sale cele mai bune, în clipele lui Hristos, nu se va înşela niciodată în privinţa adevărului. Asta e şi important, în ce anume crede poporul ca în propria sa dreptate, unde o presupune, cum şi-o imaginează, din ce-şi face dorinţa sa cea mai bună, ce iubeşte, ce cere de la Dumnezeu, ce anume deplînge în ruga sa. Iar idealul poporului este Hristos. Şi de la Hristos, desigur, vine şi iluminarea, iar în momentele sale supreme, în momentele sale dramatice, poporul nostru hotărăşte şi a hotărît întotdeauna, orice cauză comună, a întregului popor, creştineşte. O să-mi spuneţi ironic : „să plîngi, asta e puţin, ca şi să suspini, trebuie să mai şi faci ceva, trebuie să şi existi". Iar dumneavoastră, domnilor iluminaţi ruşi-europeni, aveţi mulţi oameni ai dreptăţii ? Arătaţi-mi-i pe oamenii voştri ai dreptăţii, pe care-i puneţi în locul lui Hristos. Dar să ştiţi că poporul îşi are aceşti oameni ai dreptăţii. Sînt caractere pozitive de o neasemuită frumuseţe şi putere, de care încă nici nu s-a atins spiritul vostru de observaţie. Sînt şi oameni ai dreptăţii şi martiri întru dreptate, indiferent dacă-i vedem sau nu. Ştiu că celui căruia îi este dat să vadă, va vedea şi va înţelege, cine însă nu vede decît chipul de fiară, acela nu va vedea nimic. Poporul ştie că oamenii aceştia există la el, crede în existenţa lor, se fortifică cu gîndul acesta şi speră că în clipa aceea dramatică pentru ei îl vor salva. Şi de cîte ori nu şi-a salvat poporul nostru patria ? Chiar de curînd, înecat în păcat, beţie şi fărădelege, poporul tot s-a bucurat sufleteşte de ultimul război pentru credinţa creştină, călcată în picioare de musulmani în ţările slave. L-a primit, s-a agăţat de el ca de un sacrificiu necesar răscumpărării păcatelor şi a fărădelegilor sale, şi-a trimis fiii să moară pentru cauza cea sfîntă, şi n-a strigat că rubla scade şi că a crescut preţul la carnea de vită. A ascultat cu

pasiune, a întrebat cu pasiune, a citit despre război şi aici îi sîntem martori, avem mulţi martori ai acestor fapte. Ştiu, avîntul spiritual al poporului nostru în ultimul război, şi cu atît mai mult cauzele acestui avînt, nu sînt recunoscute de liberali, care îşi bat joc de ideea asta: „Mizerabilii ăştia au o idee colectivă, au un simţ civic, o gîndire politică — se poate admite aşa ceva?" Şi de ce, de ce liberalul nostru european e atît de adesea un duşman al poporului rus? De ce în Europa cei care-şi spun democraţi, sînt întotdeauna pentru popor, în orice caz se sprijină pe el, iar democratul nostru e cel mai adesea un aristocrat şi la urma urmei serveşte mai mereu tot ce oprimează forţa populară şi eşuează în ifose domneşti. O, nu afirm că sînt în mod conştient nişte duşmani ai poporului, dar toată tragedia constă tocmai în inconştienţa lor. Vei fi indignat de întrebările astea? Fie. Pentru mine toate astea sînt nişte axiome, şi e evident că n-am să încetez să le explic şi să le demonstrez cît timp am să scriu şi am să vorbesc.

Să terminăm deci: cu ştiinţele aşa e, dar n-avem de ce să ne luăm „iluminismul" din izvoare vest-europene. Că altfel o să luăm poate şi nişte formule sociale, ca, de pildă: *„Chacun pour soi et Dieu pour tous"* sau *„Après moi le déluge"*. O, vor ţipa imediat: „Şi noi ce, n-avem proverbe din astea? „Binele se uită" şi sute de alte aforisme de genul ăsta. Da, poporul are multe şi felurite proverbe: poporul are o minte largă, are şi umor, o conştiinţă care se dezvoltă sugerează întotdeauna o negare — dar toate astea nu sînt decît *proverbe*, poporul nostru nu crede în adevărul lor moral, rîde de ele şi glumeşte pe socoteala lor şi le neagă, în ansamblul său în orice caz. Veţi îndrăzni însă să afirmaţi că *chacun pour soi et Dieu pour tous* nu e decît un proverb, că nu e o formulă socială, acceptată de toată lumea în apus pe care *toţi* o servesc şi cred în ea? În orice caz, toţi cei care se află deasupra poporului, care-l ţin în hăţuri, care au pămînt şi proletari şi care stau la paza „iluminismului european". Atunci ce nevoie avem de un iluminism ca ăsta? Să căutăm un altul, la noi. Ştiinţa e una, iar iluminarea este altceva. Cu speranţa în poporul nostru şi în forţele sale, poate că vom dezvolta cîndva iluminismul nostru creştin în plenitudinea sa, în toată strălucirea sa. O să-mi spui evident că toată vorbăria asta lungă nu reprezintă un răspuns la critica dumitale. Fie. Eu însumi nu

socotesc asta decît o introducere, necesară însă. După cum şi dumneata remarci şi relevi la mine, adică în *Cuvîntul* meu, acele momente de discordanţă cu dumneata pe care le consideri drept cele mai importante, aşa şi eu n-am făcut decît să remarc şi să evidenţiez un moment al dumitale pe care-l consider drept discordanţa noastră fundamentală, care ne împiedică să ajungem la o înţelegere. Introducerea însă s-a terminat, să trecem la critica dumitale, de data asta fără digresiuni.

II

Aleko şi Derjimorda. Suferinţele lui Aleko generate de starea de iobag a ţăranului. Anecdote.

Dumneata scrii aşa, criticîndu-mi *Cuvîntul* :

„Puşkin, însă, descriindu-l pe Aleko şi pe Oneghin ca pe nişte purtători ai negării n-au arătat ce anume «au negat». Ei şi ar fi fost extrem de riscantă afirmaţia că ei au negat tocmai «ideea naţională de justiţie», principiile de bază ale viziunii ruseşti. Asta nu se vede nicăieri".

Ei bine, se vede sau nu se vede, e sau nu riscantă afirmaţia, la asta vom reveni îndată, iată însă acum vorbele dumitale despre de-alde Dmuhanovski, de care, cică, ar fi fugit Aleko la ţigani :

„Dar, într-adevăr, universul pribegilor de atunci, scrii dumneata — a fost un univers care nega un alt univers. Pentru explicarea acestor tipuri sînt necesare alte tipuri pe care Puşkin nu le-a mai reprodus, deşi s-a referit, cu o mare indignare, la ele din cînd în cînd. Natura talentului său l-a împiedicat să coboare în bezna aceasta şi să facă «o perlă a creaţiei» din cucuvelele, bufniţele şi liliecii de care sînt pline subsolurile (nu etajele de sus ?) ale edificiului rusesc. Asta a făcut-o Gogol, un mare revers al lui Puşkin. El a arătat lumii de ce a fugit Aleko la ţigani, de ce a fost cuprins Oneghin de plictis, de ce au apărut pe lume «oamenii de prisos», eternizaţi de Turgheniev. Korobocika, Sobakevici, Skvoznik-Dmu-

hanovski, Derjimorda, Teapkin-Leapkin — iată faţa umbrită a lui Aleko, Beltov, Rudin şi mulţi alţii. E un fundal fără de care figurile celor din urmă sînt de neînţeles. Şi doar eroii lui Gogol au fost ruşi şi, cît de ruşi ! Korobocika n-a suferit de un plictis universal, Skvoznik-Dmuhanovski ştia foarte bine să discute cu negustorii, Sobakevici îşi vedea ţăranii ca-n palmă şi la fel îl vedeau şi ei. Desigur, Aleko şi Rudin n-au văzut chiar aşa toate astea şi nici nu le-au înţeles pe deplin : ei pur şi simplu au fugit, care unde a putut : Aleko la ţigani, iar Rudin la Paris să moară pentru o cauză cu desăvîrşire străină pentru el".

Vedeţi dumneavoastră, cei doi *pur şi simplu* au fugit. O, uşurinţă foiletonistică a hotărîrii ! O, cît de simplu ies toate astea la voi, cum sînt toate gata hotărîte ! Spui într-adevăr nişte cuvinte gata pregătite. Apropo, de ce ai adus dumneata vorba de faptul că toţi eroii ăştia ai lui Gogol erau ruşi — „of, cît de ruşi !" Asta nu se referă în nici un fel la discuţia noastră. Şi cine nu ştie că au fost ruşi ? Şi Aleko şi Oneghin au fost tot ruşi, şi noi doi sîntem ruşi, cu totul rus a fost şi Rudin care a fugit la Paris ca să moară pentru o cauză cu desăvîrşire străină pentru el, zici dumneata. Tocmai de asta e şi rus în gradul cel mai înalt, deoarece cauza pentru care a murit la Paris nu-i era de loc atît de străină, cum ar fi fost pentru un englez sau pentru un neamţ — pentru că o cauză europeană, mondială, general-umană a încetat de mult să mai fie străină pentru un rus. Asta e trăsătura care-l deosebeşte pe Rudin. Tragedia lui Rudin constă, în fond, în faptul că nu şi-a găsit de lucru pe ogorul său şi a murit pe un alt ogor, care însă nu-i e atît de străin pe cît afirmi dumneata. Iată însă în ce constă chestiunea : toţi aceşti Skvoznici şi Sobakevici, deşi sînt ruşi, sînt nişte ruşi stricaţi, rupţi de temeiul lor şi care deşi ştiu sub un aspect viaţa poporului, nu cunosc de loc aspectul celălalt, nici măcar nu bănuiesc că ar exista, asta e tot. Nici măcar n-au bănuit existenţa sufletului poporului, nici a celor aşteptate de popor, pentru că au disprețuit teribil poporul. I-au refuzat pînă şi sufletul, în afara celui de iobag. „Sobakevici îşi vedea ţăranii ca-n palmă", afirmi dumneata. E imposibil. Sobakevici vedea în al său Proşka numai forţa pe care putea s-o vîndă lui Cicikov. Dumneata afirmi că Skvoznik-Dmuhanovski ştia foarte bine să discute cu negustorii. „Vai de mine !" Dar recitește monologul pri-

marului cu negustorii, din actul al cincilea — aşa se vorbeşte cu animalele, nu cu oamenii, asta înseamnă să ştii „foarte bine" să discuţi cu un rus ? Chiar îl lauzi ? Păi e mai bine să-i dai direct una peste gură şi să-i vîri mîna-n păr. În copilăria mea am văzut o dată pe un drum mare un curier, cu o uniformă cu pulpană, cu un tricorn cu pană, care-l lovea cu pumnul, cu toată puterea pe un vizitiu, iar acesta, scos din minţi, îşi biciuia troica înaburită, care alerga din răsputeri. Curierul ăsta era, bineînţeles, rus prin naştere, dar atît de orbit şi de rupt de popor, că altfel nici nu putea să discute cu un om din popor decît cu pumnul său uriaş, în locul oricăror vorbe. Şi totuşi toată viaţa lui a petrecut-o cu vizitii şi cu alţi oameni din popor. Dar pulpanele uniformei lui, pălăria cu pană, gradul lui de ofiţer, cizmele lui petersburgheze strălucitoare îi erau mai scumpe, intim şi spiritual, nu numai decît ţăranul rus, dar poate şi decît întreaga Rusie, pe care a străbătut-o în lung şi în lat şi în care, după toate probabilităţile n-a văzut nimic remarcabil şi demn de altceva în afară de pumnul lui şi de o lovitură a cizmei sale lustruite. Toată Rusia era reprezentată pentru el de şefii lui, iar tot ce nu era asta, n-avea aproape nici drept la existenţă. Cum poate unul ca ăsta să înţeleagă esenţa poporului şi sufletul lui ! Era rus, dar era un rus „europenizat", care abia-şi începea europenismul şi nu cu iluminarea, ci cu desfrîul, cum au început-o mulţi. Da, desfrîul, ăsta a fost adesea privit la noi ca cel mai bun mijloc de a-i transforma pe ruşi în europeni. Pentru că fiul unui curier dintr-ăsta va fi poate profesor, adică un european patentat. Aşa că să nu-mi vorbeşti despre cum au înţeles ei esenţa poporului. Au trebuit să apară un Puşkin, Homeakov, Samarin, Aksakov ca să se poată începe într-adevăr să se discute despre esenţa naţională. (Deşi s-a discutat şi pînă la ei, dar nu ştiu cum clasic şi teatral). Şi cînd au început să vorbească despre „ideea naţională de dreptate" toţi se uitau la ei ca la nişte epileptici şi idioţi, care au drept ideal „să mănînce ridichi şi să scrie denunţuri". Da, denunţuri ! Atît de mult i-au uluit pe toţi la început prin apariţia şi prin opinia lor, că liberalii au şi căzut pe gînduri : nu vor cumva să-i denunţe ? Hotărăşte singur : se află chiar departe de concepţia asta stupidă asupra slavofililor mulţi dintre liberalii de astăzi ?

Dar să trecem la chestiune. Dumneata afirmi, că Aleko a fugit la ţigani ca să scape de Derjimorda. Să spunem că aşa e. Dar mai rău e că dumneata însuţi, d-le Gnadovski, recunoşti cu toată convingerea dreptul lui Aleko la un asemenea dispreţ: „Nu putea să nu fugă la ţigani, că prea era mizerabil Derjimorda." Iar eu afirm că Aleko şi Oneghin au fost şi ei în felul lor nişte Derjimorda şi într-un sens chiar şi mai răi. Cu diferenţa că nu-i acuz de loc pentru asta, recunoscînd întru totul tragicul destinului lor, iar dumneata îi lauzi că au fugit: „Nişte oameni atît de mari şi de interesanţi, cum de-ar fi putut să convieţuiască cu monştrii ăştia?" Faci o mare eroare. Dumneata tragi concluzia că Aleko şi Oneghin nu s-au rupt de fel de temeiul lor şi nici n-au negat adevărul poporului. Mai mult: „nici n-au fost orgolioşi", iată ce ajungi dumneata să afirmi. Aici, dimpotrivă, orgoliul este o consecinţă, logică şi inevitabilă a caracterului lor abstract şi a izolării lor de temei. Doar nu poţi să negi că n-au cunoscut temeiul, că au fost crescuţi şi educaţi într-o manieră de pension, Rusia au cunoscut-o la Petersburg, la slujbă, cu poporul se aflau într-un raport de boier şi iobag. Chiar dacă au trăit la ţară în mijlocul ţăranilor. Curierul meu şi-a petrecut toată viaţa cu vizitii şi nu le recunoştea nici un drept în afară de dreptul la pumnul lui cel merituos. Aleko şi Oneghin erau faţă de Rusia nişte oameni orgolioşi şi nerăbdători, ca toţi oamenii care trăiesc într-un grup izolat de popor, cu toate primite de-a gata, adică de la ţăranul rus şi de la cultura europeană, pe care au primit-o tot de-a gata. Şi tocmai prin faptul că toţi oamenii noştri cultivaţi s-au transformat după cele aproape două secole ale istoriei noastre de după Petru I şi ca urmare a unei anume influenţe istorice în nişte coconaşi leneşi, prin asta se şi explică şi caracterul lor abstract şi izolarea lor de temei. Aleko n-a fost distrus de Derjimorda, ci de faptul că nu şi l-a putut explica, nici pe el, nici originea lui. A fost prea orgolios pentru asta. Neştiind să-şi explice, n-a găsit nici posibilitatea de a lucra ogorul natal. Iar pe cei care credeau în posibilitatea asta îi socotea proşti sau tot nişte Derjimorda. Şi nu numai faţă de Derjimorda era mîndru pribeagul nostru, ci faţă de întreaga Rusie, pentru că Rusia, conform concluziei sale definitive, era formată numai din Derjimorde şi din robi. Şi dacă avea ceva nobil, asta erau ei, Aleko şi Oneghin, şi nimic mai mult. După asta orgoliul vine

de la sine : plutind în abstract ei încep să se mire de noblețea lor și de distanța dintre ei și mizerabilii Derjimorda, la care n-au știut să explice nimic. Dacă n-ar fi fost mîndri, ar fi văzut că sînt și ei niște Derjimorde și, văzînd asta, poate că ar fi găsit atunci, chiar în faptul descoperirii, o soluție de împăcare. Față de popor însă au avut nu atît un sentiment de orgoliu, cît unul de dezgust, fără excepție. Dumneata n-o să crezi toate astea, dimpotrivă, spunînd că unele din trăsăturile acestor Aleko și Oneghin sînt într-adevăr nu prea frumoase, dumneata începi să mă dojenești cu aroganță pentru îngustimea vederilor și pentru faptul că „nu prea e rațional să tratezi simptomele, fără să te atingi de rădăcina bolii". Dumneata afirmi că eu, cînd am spus : „Te împacă, om mîndru", îl acuz pe Aleko doar de calitățile lui personale, lăsînd la o parte rădăcina răului chestiunii : „de parcă toată problema ar fi doar în calitățile personale ale celor care sînt mîndri și nu vor să se împace. Nu s-a răspuns la întrebarea — față de ce erau mîndri pribegii, după cum rămîne fără răspuns și cealaltă întrebare — cu ce trebuie să se împace". Aici e prea multă aroganță din partea dumitale : mi se pare că am afirmat direct că „pribegii" sînt un produs al evoluției istorice a societății noastre, prin urmare nu dau toată vina doar pe ei *personal* și pe calitățile lor personale. Dumneata ai citit toate astea la mine, e scris, e tipărit, atunci de ce mai deformezi ? Citindu-mi tirada *Smerește-te,* dumneata scrii următoarele :

„Prin cuvintele acestea dl. Dostoievski a expus ceea ce are mai intim în convingerile sale, ceea ce constituie în același timp și forța și slăbiciunea autorului *Fraților Karamazov.* În cuvintele acestea se concentrează un mare ideal *religios,* o puternică propovăduire a responsabilității *personale,* dar fără nici o aluzie la idealurile *sociale*".

Iar după cuvintele astea începi să critici ideea „autoperfecționării individuale în spiritul iubirii creștinești". O să trec imediat la opinia dumitale privind „autoperfecționarea morală", înainte de asta însă am să dau la iveală toate resorturile dumitale, pe care, s-ar părea, că vrei să le ascunzi și anume : dumneata nu te-ai supărat pe mine numai pentru că îl acuz pe „pribeag", dar mai ales pentru faptul că nu-l recunosc ca ideal al perfecțiunii morale, ca un rus sănătos, după cum este și trebuie să fie ! Recunoscînd că Aleko și Oneghin au unele trăsături „nu prea frumoase", dumneata nu joci cinstit.

Opinia dumitale intimă, pe care nu știu de ce nu vrei s-o dezvălui pe deplin, este că „pribegii" sînt fireşti şi minunaţi măcar şi prin faptul că au fugit de alde Derjimorda. Te indignezi, dacă cineva îndrăzneşte să le găsească şi cel mai mic cusur. O spui direct : „Ar fi stupid să afirmi că ei au fost distruşi de propria lor mîndrie şi că n-au vrut să se încline în faţa dreptăţii poporului". Afirmi, în sfîrşit, cu pasiune şi insistenţă că ei sînt cei care i-au eliberat pe ţărani. Scrii astfel :

„Vom spune mai mult : dacă în sufletul celor mai buni dintre aceşti «pribegi» din prima jumătate a secolului nostru s-a păstrat vreo intenţie, nu poate fi vorba decît de o intenţie privind poporul, ura lor cea mai arzătoare a fost îndreptată împotriva robiei care-l apăsa pe popor. Chiar dacă şi-au iubit poporul şi au urît iobăgia într-o manieră personală, «europenească», dacă vreţi. Dar cine alţii dacă nu ei au pregătit societatea noastră pentru lichidarea iobăgiei ? Au servit cum au putut «ogorul natal» mai întîi în calitate de propovăduitori ai eliberării, iar mai tîrziu ca nişte intermediari de prim rang".

Aici e totul, că „pribegii" urau iobăgia într-o manieră proprie, „europenească". Aici e totul, că ei urau iobăgia nu de dragul ţăranului rus care lucra pentru ei, care-i hrănea şi care, deci, a fost asuprit de ei. Cine i-a împiedicat, dacă au fost cuprinşi de o asemenea tristeţe cetăţenească, încît au trebuit să fugă la ţigani sau pe baricadele Parisului, cine i-a împiedicat să-şi elibereze ţăranii cu pămînt cu tot şi să scape astfel de tristeţea cetăţenească, măcar în ceea ce priveşte propria lor răspundere ? Dar nu ştiu cum se face că nu prea s-a auzit la noi de eliberări de-astea, vaiete cetăţeneşti însă răsunau destule. „Mediul, vedeţi dumneavoastră, l-a sufocat şi cum să se lipsească de capital ?" Şi de ce să nu se lipsească, dacă tristeţea asta din pricina ţăranilor îi aducea într-un asemenea hal, că trebuiau să fugă pe baricade ? Aici e aici, că în „tîrguşorul Paris" e totuşi nevoie de bani, chiar dacă urci pe baricade, aşa că iobagii aştia le trimeteau dijma. Făceau şi mai simplu : ipotecau, vindeau sau îi schimbau (nu e tot aia ?) pe ţărani şi făcînd astfel rost de gologănei plecau la Paris ca să contribuie la editarea ziarelor şi a revistelor radicale franţuzeşti pentru salvarea de data asta a întregii omeniri şi nu numai a ţăranului rus. Dumneata ne asiguri că îi mînca pe

toţi durerea pentru ţăranul rus. Nu atît pentru ţăranul rus cît în general o tristeţe cauzată de robia umană : nu trebuie să fie, nu e civilizat. *Liberté,* cică, *Egalité et Fratérnité.* În ceea ce-l priveşte personal pe ţăranul rus, poate că tristeţea pricinuită de el nici nu prea apăsa atît de îngrozitor inimile astea mari. Cunosc şi ţin minte o mulţime de cugetări intime ale unor oameni cu totul şi cu totul „luminaţi" din timpurile bune din trecut : „Robia e, fără discuţie, un rău îngrozitor, consimţeau ei, dacă e să vorbim serios, atunci poporul nostru parcă e popor ? Seamănă el, să zicem, cu poporul parizian din nouăzeci şi trei ? S-a şi obişnuit cu robia, faţa şi figura lui sînt de rob şi, dacă vreţi, nuiaua e un lucru teribil de ticălos, în general vorbind, dar pentru ţăranul rus zău că nuieluşa mai e încă necesară : ţăranul rus trebuie să fie bătut, altfel va muri de tristeţe, dacă nu e bătut, asta e naţia" — astea de auzeam, vă jur, de la nişte oameni chiar cu totul luminaţi. Ăsta e un „adevăr sănătos, domnii mei." Oneghin poate că nu-şi bătea ţăranii, deşi e greu s-o afirmi cu siguranţă, ei, dar Aleko, sînt sigur că-i bătea — şi doar nu din cruzime, ci aproape din milă, aproape de dragul unui scop înalt : „Asta e necesar pentru el, fără nuieluşă nu poate să trăiască, vine doar singur la mine şi mă roagă : trage-mi o bătaie, boierule, fă-mă om, că am luat-o razna de tot ! Ce poţi să faci cu o fiinţă ca asta, vă rog să-mi spuneţi, şi-i satisfaci dorinţa, îi tragi o bătaie !" Repet, sentimentele lor faţă de ţărani frizau uneori un sentiment de scîrbă. Şi cîte anecdote dispreţuitoare circulau între ei despre ţăranul rus, dispreţuitoare şi obscene, despre sufletul lui de rus, despre „idolatria" lui, despre popii lui, despre muierea lui, asta o spuneau cu o mare simplitate uneori nişte oameni a căror viaţă de familie arăta adesea aproape ca o casă de toleranţă — o, desigur, nu din nişte porniri condamnabile, ci din prea multă pasiune în receptarea ultimelor noutăţi europeneşti, *à la* Lucrezia Floriani [133], de pildă, acceptate şi însuşite în maniera noastră, cu tot avîntul rusesc. Toţi au fost ruşi. O, pribegii ruşi întristaţi au fost uneori mari potlogari, d-le Gradovski, şi chiar anecdotele astea despre ţăranul rus şi părerea lor dispreţuitoare despre el le potoleau aproape întotdeauna durerea lor cetăţenească pricinuită de iobăgie şi-i dădeau astfel doar un caracter universal-abstract. Şi cu un caracter universal-abstract al tristeţii poţi foarte bine să te împaci, hrănindu-te cu

contemplarea spirituală a propriei tale frumuseţi morale şi a avîntului propriei tale gîndiri cetăţeneşti, ei, da, fizic însă se hrăneau cu dijmele luate de la aceiaşi ţărani şi cum se mai hrăneau ! Ce să mai vorbim, chiar de curînd un veteran, martor al acelor vremuri, a publicat într-o revistă o întîmplare despre întîlnirea celor mai mari minţi liberale ruseşti şi universale de pe vremuri cu o muiere din popor. Erau de data asta nişte pribegi năraviţi, ca să zic aşa, gata patentaţi, şi care în sensul acesta şi-au pus amprenta lor istorică. Vedeţi dumneavoastră, chiar în vara anului patruzeci şi cinci, într-o vilă de lîngă Moscova, unde se dădeau nişte „mese colosale", chiar după expresia veteranului, s-au adunat o mulţime de oaspeţi : profesori foarte umanişti, amatori şi cunoscători minunaţi în artele frumoase şi în cîte altele, democraţi glorioşi, deveniţi mai tîrziu politicieni chiar de anvergură mondială, critici, scriitori, doamne sublime prin cultura lor. Şi deodată toată compania, probabil după un prînz cu şampanie, *kulebiaka* şi alte delicatesuri (trebuia doar să fi fost un motiv pentru care li se spunea „colosale"), s-a dus să se plimbe pe cîmp. Într-un lan de secară dau de o secerătoare. Se ştie cum sînt muncile de vară : ţăranii şi femeile se scoală la patru dimineaţa şi se duc la cîmp, unde lucrează pînă la noapte. E foarte greu să seceri, timp de douăsprezece ore, stai aplecat, te arde soarele. De obicei cînd intră o ţărancă în secară nici nu se mai vede. Şi uite, chiar aici, în secară, dă compania noastră peste o ţărancă — imaginaţi-vă „într-un costum primitiv" (în cămaşă ? !). E îngrozitor ! Sentimentul universal, uman se trezeşte, răsună pe loc o voce jignită : „Femeia rusă e singura din toate femeile care nu se ruşinează de nimeni !" şi apare imediat şi concluzia : „Femeia rusă e singura în faţa căreia nimeni nu se ruşinează de nimic" (adică, nu trebuie să se ruşineze ?). S-a încins o dispută. Au apărut şi apărătorii ţărăncii, dar ce apărători şi cu ce argumente au trebuit să lupte ! Iată ce opinii şi concluzii s-au putut auzi într-un grup de moşieri pribegi, care au băut şampanie şi au înghiţit stridii, dar pe banii cui ? Tot pe munca ei ! Că doar pentru voi, martiri universali, munceşte ea, din truda ei aţi mîncat. Că şi-a scos, în secară, unde n-o vede nimeni, straiele, chinuită fiind de soare şi de sudoare, şi a rămas doar în cămaşă — e şi neruşinată şi v-a şi jignit sentimentele voastre pudice : „cea mai neruşinată femeie" — ah, virtuoşilor ! Dar ale voastre

„discuţii pariziene", dar strengăriile în „tîrguşorul Paris", dar micuţul cancan din Bal-Mabille [134], după care se topeau ruşii noştri, chiar şi cînd nu făceau decît să povestească, dar drăguţul cîntecel :

Ma commère quand je danse
Comment va mon cotillon ?

Cu o ridicare graţioasă a fustiţei şi cu tresăriri ale fundueţului — asta nu-i indignează pe virtuoşii noştri, dimpotrivă, îi farmecă ? Vai de mine, dar o fac atît de graţios, cancanul ăsta, cutremurul ăsta — nu e decît un delicat *article de Paris* în genul său, pe cînd aici ce e — o muiere, o muiere de a noastră, o ciubotă, o bîtă !" Nu, domnilor, aici nici nu e vorba măcar de o convingere în ticăloşia ţăranului şi a poporului nostru, aici e vorba de ceva care s-a transformat într-un sentiment, e vorba de un sentiment personal de silă faţă de ţăranul nostru, o, un sentiment involuntar, desigur, aproape inconştient, nici măcar observat din partea lor. Recunosc, că nu pot fi în nici un fel de acord cu teza dumitale fundamentală, d-le Gradovski : „Cine alţii decît ei au pregătit societatea noastră pentru lichidarea iobăgiei ?" Poate doar cu pălăvrăgitul lor abstract, făcînd să se reverse, după toate regulile artei tristeţea lor civică — o, evident, totul a fost inclus într-o economie generală şi a servit cauza. Dar de contribuit au contribuit la eliberarea ţăranilor şi au ajutat celor care au lucrat pentru această eliberare mai curînd oamenii de tipul lui Samarin, de pildă, şi nu pribegii dumitale. Oamenii de tipul lui Samarin, un tip care nu aduce de loc a pribeag, dar care a venit atunci pentru truda cea mare n-au fost de loc puţini, d-le Gradovski, şi dumneata nu spui, evident, nici un cuvînt despre ei. Pribegii, însă, după toate simptomele, s-au plictisit repede de treaba asta şi au început din nou să mormăie.

N-ar fi fost pribegi, dacă n-ar fi făcut aşa. După ce şi-au primit banii de răscumpărare, au început să vîndă restul de pămînturi şi de păduri negustorilor şi chiaburilor, ca să fie tăiate şi distruse, iar după ce s-au stabilit în străinătate au înfiinţat absenteismul... Dumneata, d-le profesor, n-ai să fii desigur de acord cu părerea mea, dar ce pot să fac : nici eu n-am cum să accept chipul acesta, atît de drag dumitale de rus elevat şi liberal, drept ideal al unui rus autentic şi normal, cum, zice-se, ar fi fost el într-adevăr, cum este acum

şi cum va fi chiar şi în viitor. N-au făcut prea multe lucruri de soi oamenii ăştia în ultimele decenii pe ogorul natal. Şi asta e mai adevărat decît ditirambul dumitale în cinstea acestor domni.

III

Două jumătăţi.

Şi acum voi trece la concepţia dumitale privind „autoperfecţionarea morală în spiritul dragostei creştineşti" şi la aşazisa deplina sa insuficienţă în raport cu „idealurile sociale" şi, mai ales, cu „instituţiile sociale". O, chiar dumneata însuţi consideri că acesta este momentul principal al neînţelegerii noastre. Scrii următoarele :

„Am ajuns acum la momentul principal al neînţelegerii noastre cu dl. Dostoievski. Cerîndu-ni-se să ne închinăm în faţa adevărului poporului, în faţa idealurilor naţionale, el consideră acest «adevăr» şi aceste idealuri ca ceva finit, imuabil şi etern. Ne vom permite să-i spunem — nu. Idealurile sociale ale poporului nostru se află încă în procesul de *formare, de dezvoltare*. Mai trebuie să lucreze mult cu sine însuşi ca să devină demn de a fi numit un mare popor".

Ţi-am şi răspuns în parte cu privire la „adevărul" şi idealurile poporului, la începutul articolului, în prima parte a acestuia. Dumneata socoteşti că acest adevăr şi aceste idealuri sînt insuficiente pentru dezvoltarea idealurilor sociale ale Rusiei. Religia, spui dumneata, e un lucru, iar mişcarea socială este altceva. Dumneata tai cu cuţitul dumitale savant un organism viu, întreg, în două jumătăţi distincte şi afirmi că aceste două jumătăţi trebuie să fie independente una de alta. Să le privim mai de aproape, să analizăm fiecare din aceste jumătăţi în parte şi poate că vom fi în stare să scoatem ceva. Să analizăm pentru început jumătatea „autoperfecţionării în spiritul dragostei creştineşti". Dumneata scrii aşa :

„Dl. Dostoievski ne cheamă să ne îndreptăm eforturile asupra noastră şi să ne smerim. Autoperfecţionarea personală în spiritul dragostei creştineşti reprezintă desigur premiza oricărei

activităţi, fie ea *mică sau mare* ! Din asta însă nu trebuie să conchidem că oamenii desăvîrşiţi *personal, în sens creştin,* au format o societate perfectă. Ne vom permite să dăm un exemplu.

Apostolul Pavel îi învăţa pe sclavi şi pe stăpîni cum trebuie să fie relaţiile lor reciproce. Şi unii şi alţii puteau să asculte cuvîntul apostolului şi de obicei aşa şi făceau, ei *personal* puteau fi buni creştini, dar prin asta robia nu devenea sfîntă şi rămînea o instituţie imorală. Cum s-a întîmplat cu dl. Dostoievski, aşa s-a întîmplat şi cu fiecare dintre noi — am cunoscut creştini minunaţi, moşieri şi ţărani, în egală măsură. *Iobăgia* însă a rămas o ticăloşie în ochii Domnului şi Ţarul-Eliberator rus a fost un exponent nu numai al cerinţelor unei responsabilităţi *personale,* dar şi *sociale,* în privinţa căreia în vremurile vechi nu existau nişte noţiuni corespunzătoare, în pofida faptului că erau poate tot atît de mulţi «oameni buni» ca astăzi.

Moralitatea personală şi socială nu reprezintă unul şi acelaşi lucru. De aici concluzia, că nici o autoperfecţionare *socială* nu poate fi obţinută numai prin perfecţionarea calităţilor personale ale oamenilor care alcătuiesc societatea. Să dăm iarăşi un exemplu. Să presupunem că începînd din 1800 o serie de propovăduitori ai dragostei şi ai supunerii creştineşti s-ar fi apucat să perfecţioneze moralitatea unor Korobocika şi Sobakevici. Se poate presupune că ei ar fi obţinut lichidarea iobăgiei, că n-ar mai fi fost nevoie de un cuvînt al «puterii» pentru înlăturarea acestui «fenomen» ? Dimpotrivă, Korobocika ar fi început să demonstreze că e o adevărată creştină şi o adevărat «mamă» a ţăranilor ei şi ar fi trăit cu convingerea asta, în ciuda tuturor argumentelor propovăduitorului...

Perfecţionarea oamenilor în sens *social* nu poate fi obţinută doar printr-o muncă «asupra ta», nici prin «smerenie». Poţi să lucrezi asupra-ţi şi să-ţi domoleşti pasiunile şi în pustiu şi pe o insulă nelocuită. Dar, ca fiinţe *sociale,* oamenii se perfecţionează muncind *unul lîngă altul, unul pentru altul* sau *unul cu altul.* Iată de ce într-un grad atît de mare perfecţionarea socială a oamenilor depinde de perfecţionarea *instituţiilor sociale,* care educă la om, dacă nu calităţile creştine, în orice caz calităţile cetăţeneşti."

Vezi, cît am citat din dumneata ! Totul e teribil de arogant şi „autoperfecţionarea personală în spiritul dragostei creş-

tineşti" a fost zdravăn trasă de urechi : în materie de treburi cetăţeneşti, vedeţi dumneavoastră, nu e bună aproape la nimic. E curios totuşi cum înţelegi dumneata creştinismul ! Numai să-ţi imaginezi că Sobakevici şi Korobocika au devenit nişte creştini adevăraţi, chiar *desăvîrşiţi* (dumneata însuţi vorbeşti despre perfecţiune) — şi ia vezi de poţi atunci să-i convingi să renunţe la iobăgie ? Iată întrebarea perfidă pe care o pui dumneata, dînd bineînţeles şi răspunsul : „nu, nu poţi s-o convingi pe Korobocika, chiar dacă e o creştină desăvîrşită". La asta voi răspunde direct : dacă Korobocika ar fi devenit şi ar fi putut să devină o creştină autentică, desăvîrşită, atunci n-ar mai fi existat iobăgia pe moşia ei, deşi toate actele iobăgiei, ca şi cele de vînzare-cumpărare, ar fi rămas tot în sipetul ei. Dă-mi voie să-ţi mai spun ceva : doar Korobocika fusese şi înainte de asta creştină, s-a şi născut creştină. Prin urmare, vorbind despre noii propovăduitori ai creştinismului, dumneata subînţelegi tot creştinismul precedent, în esenţă, dar un creştinism intensificat, *perfecţionat,* ca să zic aşa, care şi-a atins propriul său ideal ? Atunci cum poate fi vorba de robi şi de stăpîni! Doar trebuie să înţelegi cît de cît creştinismul ! Şi atunci, ce-i mai pasă Korobocikăi, o creştină *desăvîrşită,* dacă ţăranii ei sînt sau nu iobagi ? Ea le e o „mamă", o mamă adevărată, iar „mama" ar fi desfiinţat-o imediat pe fosta „boieroaică". Asta s-ar fi întîmplat de la sine. Fosta cucoană şi fostul rob ar fi dispărut, cum dispare negura cînd apare soarele, şi ar fi apărut nişte oameni cu desăvîrşire noi, cu raporturi cu desăvîrşire noi, nemaiauzite pînă atunci. Şi s-ar fi întîmplat ceva nemaiauzit : ar fi apărut *pretutindeni* creştini desăvîrşiţi, care înainte vreme erau atît de puţini, că ţi-era şi greu să-i vezi. Dumneata însuţi ai făcut presupunerea asta fantastică, d-le Gradovski, dumneata însuţi ai năvălit cu fantezia asta uluitoare şi dacă tot ai năvălit, suportă consecinţele. Te asigur, d-le Gradovski, că ţăranii Korobocikăi n-ar mai fi plecat singuri de la ea, pe bunul motiv că fiecare caută unde e mai bine. Şi unde i-ar fi fost mai bine, în instituţiile dumitale sau la o mamă moşiereasă, care i-ar fi iubit ? Îndrăznesc să te conving că dacă pe vremea apostolului Pavel se mai păstra încă sclavia, asta se întîmpla tocmai pentru că bisericile care apăreau pe atunci nu erau încă desăvîrşite (ceea ce vedem din epistolele apostolului). Acei dintre membrii bisericii, care atingeau personal perfecţiunea, nu mai aveau

şi nici nu puteau să aibă sclavi, pentru că sclavii se transformau în fraţi, iar un frate, un frate adevărat, nu-şi poate transforma fratele în sclav. Din cîte spui dumneata, reiese că propovăduirea creştinismului a fost neputincioasă. În orice caz, scrii că prin predicile apostolului sclavia nu devenea sfîntă. Iar alţi savanţi, mai ales istoricii europeni, au acuzat în majoritatea lor creştinismul pentru faptul că sfinţeşte sclavia. Asta înseamnă să nu înţelegi esenţa lucrurilor. Să presupunem pentru un moment că Maria Egipteana are iobagi şi că ea nu vrea să-i elibereze. Ce prostie ! În creştinism, în adevăratul creştinism, vor fi şi domni şi servitori, sclavul însă e de neconceput. Vorbesc despre adevăratul, desvîrşitul creştinism. Dar slugile nu sînt robi. Ucenicul Timotei l-a servit pe Pavel, cînd umblau împreună, dar să citiţi epistola lui Pavel către Timotei : n-o scrie nici robului şi nici măcar servitorului ! Da, chiar „Lui Timotei, iubitul fiu". Iată care vor fi raporturile dintre domni şi slugile lor, dacă şi unii şi alţii vor deveni nişte creştini desăvîrşiţi ! Vor fi şi servitori şi domni, dar domnii nu vor fi domni, iar slugile nu vor mai fi robi. Închipuiţi-vă că într-o societate viitoare există un Kepler, un Kant, un Shakespeare : fac o mare operă pentru toţi şi toţi le ştiu asta şi-i respectă. Dar Shakespeare n-are cînd să se rupă de lucru, ca să strîngă pe lîngă el, să cureţe prin cameră, să ducă gunoiul afară. Şi vă rog să mă credeţi că va veni neapărat la el, ca să-l slujească, un alt cetăţean, care va dori s-o facă singur, va veni prin voia sa şi va duce gunoiul lui Shakespeare. Şi o să fie umilit, o să fie rob ? Nicicum. El ştie că Shakespeare e infinit mai folositor decît el : „Cinste şi slavă ţie, îi va spune el, şi sînt bucuros să te slujesc, voi contribui măcar cu o picătură la folosul obştesc, pentru că-ţi voi păstra timpul, pentru marea ta operă, dar nu sînt sclav. Tocmai pentru că sînt conştient de faptul că tu, Shakespeare, eşti mai presus de mine prin geniul tău, şi am venit să te servesc, am demonstrat prin conştiinţa mea că sub aspectul demnităţii morale umane nu-ţi sînt cu nimic inferior şi *ca om* îţi sînt egal". Şi nici nu va mai spune asta atunci, măcar şi pentru faptul că asemenea probleme nu se vor mai isca şi vor fi de neconceput. Pentru că toţi vor fi nişte oameni noi, copii ai lui Hristos, şi vechea fiară va fi învinsă. O să-mi spui, desigur, iar nu e decît o fantezie. Dar n-am început eu să fantazez primul, dumneata ai făcut-o : doar dumneata ai presupus-o pe Korobocika drept

o creştină *desăvîrşită* cu *„copiii* ei iobagi", pe care nu vrea să-i elibereze. Asta e mai tare decît fantezia mea.

Oamenii deştepţi o să izbucnească în rîs şi-o să spună: „la ce atunci să te mai zbaţi pentru o autoperfecţionare în spiritul dragostei creştineşti, dacă nici nu există creştinism autentic pe pămînt sau e atît de rar, încît ţi-e greu chiar şi să-l remarci, altfel (după cuvintele mele adică) totul s-ar fi aranjat într-o clipă, orice robie ar fi fost lichidată, de alde Korobocika s-ar fi transformat în nişte genii luminoase şi tuturor nu le-ar fi rămas decît să cînte un imn Domnului?" Da, desigur, domnilor ironici, sînt îngrozitor de puţini creştini adevăraţi (deşi există). Dar de unde ştiţi cîţi anume trebuie să fie ca să nu moară în popor idealul creştinismului şi odată cu el şi marea noastră nădejde? Aplicaţi asta la noţiunile lumeşti: de cîţi autentici cetăţeni e nevoie ca să nu dispară din societate virtutea cetăţenească? Nu veţi putea răspunde nici la asta. Aici e vorba de o proprie economie politică, de un fel de a trăi cu totul special, necunoscut nouă, necunoscut nici măcar dumitale, d-le Gradovski. O să mi se spună din nou: dacă sînt atît de puţini cei care împărtăşesc o mare idee, ce folos e în ideea asta? Şi de unde ştiţi la ce folos ne va duce asta pînă la urmă? Pînă acum, probabil, că nu era nevoie decît de asta, să nu dispară marea idee. Acum însă e cu totul altceva, cînd pretutindeni în lume se iscă ceva nou şi trebuie să fii pregătit... Şi nici nu e vorba aici de folos, ci de adevăr. Dacă cred că adevărul se află în asta, în ceea ce cred, atunci ce-mi pasă chiar dacă o lume întreagă n-a crezut în adevărul meu, a rîs de mine şi a pornit pe o altă cale? În asta se află forţa unei mari idei morale, în faptul că-i uneşte pe oameni într-o comunitate puternică şi că se măsoară nu printr-o utilitate imediată, ci-i face pe oameni să năzuiască spre viitor, spre ţeluri veşnice, spre o bucurie absolută. Cum o să-i uniţi pe oameni pentru realizarea scopurilor voastre cetăţeneşti, dacă n-aveţi ca bază o mare şi iniţială idee morală? Iar ideile morale sînt de un singur fel: toate se bazează pe o autoperfecţionare absolută în viitor şi asta poartă în sine totul, toate năzuinţele, toate pasiunile şi, prin urmare, din asta decurg şi toate idealurile voastre cetăţeneşti. Încercaţi să-i uniţi pe oameni într-o societate mînată de un singur scop — „să ne salvăm vieţişoarele". Nu va rezulta ni-

mic în afara formulei morale : *Chacun pour soi et Dieu pour tous* *. Cu o asemenea formulă nici o instituţie cetăţenească nu va rezista multă vreme, d-le Gradovski.

Dacă o să merg mai departe, am de gînd să te uimesc : află, învăţate profesor, că idealuri sociale cetăţeneşti ca atare, nelegate organic de idealuri morale, care să existe în sine, în chip de o jumătate independentă, tăiată de întreg cu cuţitul dumitale învăţat, în fine, ca ceva care poate fi luat de afară şi plantat cu succes pe orice loc nou în chip de „instituţie" în sine, asemenea idealuri nu există de fel, n-au existat niciodată şi nici nu pot exista ! Şi ce este un ideal social, cum trebuie înţeles cuvîntul ? Evident, esenţa lui constă în năzuinţa oamenilor de a depista formula unei organizări sociale, pe cît se poate neeronată şi care să-i satisfacă pe toţi, nu-i aşa ? Dar oamenii nu cunosc formula asta, oamenii o caută de şase mii de ani, de cînd ţine perioada lor istorică, şi tot n-o pot găsi. O furnică îşi ştie formula furnicarului său, o albină pe cea a stupului său (chiar dacă n-o ştiu ca oamenii, o ştiu într-o manieră a lor, mai mult nici nu le trebuie), omul însă nu-şi cunoaşte formula. Dacă e aşa, de unde poate să apară un ideal cetăţenesc al organizării omului în societate ? Cercetaţi istoria şi-o să vedeţi imediat din ce apare. O să vedeţi că nu este decît un produs al autoperfecţionării morale a indivizilor, cu asta începe, aşa a fost din totdeauna şi aşa va fi în vecii vecilor. La începuturile oricărui popor, ale oricărei naţiuni, ideea morală a premers întotdeauna geneza naţiunii, *pentru că ea a şi creat-o.* Şi a decurs această idee morală întotdeauna din idei mistice, din convingerea că omul este veşnic, că nu e pur şi simplu un animal pămîntean, că e legat de alte lumi şi de eternitate. Aceste convingeri au fost formulate întotdeauna şi pretutindeni prin religie, prin împărtăşirea unei noi idei şi întotdeauna cînd începea o nouă religie se crea civic o nouă naţionalitate. Priviţi-i pe evrei şi pe musulmani : naţionalitatea la evrei s-a format numai după legea lui Moise, deşi a început să se formeze încă din legea lui Avraam, iar naţionalităţile musulmane au apărut numai după Coran. Ca să păstreze valoarea spirituală obţinută, oamenii încep imediat să năzuiască unul spre altul şi numai atunci,

* Fiecare pentru sine şi Dumnezeu pentru toţi. *(Fr.)*

cu grijă şi nelinişte, „muncind unul lîngă altul, unul pentru altul, şi unul cu altul" (cum te-ai exprimat dumneata, atît de plastic), numai atunci încep oamenii să caute — cum să se organizeze ca să poată păstra valoarea obţinută, fără să piardă nimic din ea, cum să găsească o formulă civică a convieţuirii, care să le ajute să afirme lumii întregi valoarea morală pe care au primit-o, cu toată gloria ei. Şi trebuie să spunem, că numai după veacuri şi veacuri (pentru că şi aici e o lege, necunoscută de noi) începea să se clatine şi să slăbească în naţiunea dată idealul ei spiritual, începea imediat să decadă şi naţiunea însăşi şi odată cu ea decădea şi întreaga ei ordine cetăţenească şi se stingeau toate idealurile cetăţeneşti care au apucat să se formeze din ea. În acelaşi mod în care s-au format la un popor religia, s-au format şi s-au formulat şi formele cetăţeneşti ale poporului în cauză. Prin urmare, idealurile cetăţeneşti sînt întotdeauna legate direct şi organic de idealurile morale şi, ceea ce este esenţial, nu decurg decît din acestea din urmă. Ele nu apar niciodată *în sine,* pentru că odată apărute au drept scop să satisfacă năzuinţele morale ale naţionalităţii date, în măsura în care s-a format această năzuinţă morală. Şi, prin urmare, „autoperfecţionarea în spirit religios" din viaţa popoarelor reprezintă baza tuturor lucrurilor, pentru că autoperfecţionarea *nu este altceva decît împărtăşirea religiei primite,* iar „idealurile cetăţeneşti" nu vin niciodată singure, fără o năzuinţă spre autoperfecţionare, şi nici nu pot să ia fiinţă. O să-mi spui, poate, că şi dumneata ai afirmat că „autoperfecţionarea morală reprezintă începutul tuturor lucrurilor" şi că n-ai despărţit nimic în două cu cuţitul. Dar asta e, de fapt, totul, că ai divizat cu cuţitul un organism viu în două jumătăţi. Autoperfecţionarea morală nu este numai „începutul tuturor lucrurilor", dar este şi continuarea şi concluzia lor. Ea cuprinde, edifică şi păstrează fiinţa naţională, şi numai ea poate să facă asta. Numai pentru ea trăieşte formula cetăţănească a naţiunii, pentru că s-a format numai ca să apere autoperfecţionarea ca o valoare dobîndită iniţial. Cînd însă se pierde la o naţiune necesitatea comună a autoperfecţionării dispar treptat toate „instituţiile cetăţeneşti", pentru că nu mai au ce să apere. Aşa fiind, nu se poate spune niciodată lucrul pe care l-ai spus dumneata în următoarea frază :

„Iată de ce prefecționarea socială a oamenilor depinde, într-un grad atît de mare, de perfecționarea *instituțiilor sociale*, care educă la om dacă nu virtuțile creștine, în orice caz virtuțile cetățenești".

„Dacă nu virtuțile creștine, în orice caz virtuțile cetățenești!" Nu se vede oare aici acel cuțit savant, care divide indivizibilul, care taie un organism viu și întreg în două jumătăți moarte, morală și cetățenească? O să-mi spui că și „în instituțiile sociale" și în rangul de „cetățean" poate fi implicată o mare idee morală, că „ideea civică" la națiuni mature, dezvoltate, înlocuiește întotdeauna ideea religioasă inițială, care, de altfel, eșuează în ideea civică și aceasta o și moștenește pe cea dintîi, după cum i se și cuvine. Da, asta o spun mulți, noi însă n-am văzut încă realizată o asemenea fantezie. Cînd ideea morală a naționalității începea să degenereze, atunci apărea întotdeauna o necesitate panicardă și lașă de unire, cu unicul scop de a ne „salva vieții", alte scopuri ale reunirilor cetățenești nu mai apar atunci. Și acum burghezia franceză se unește doar ca să-și „salveze viețile" de cea de a patra stare care dă buzna peste ea. Dar „salvarea vieților", este cea mai neputincioasă și cea din urmă idee, din toate ideile care reunesc omenirea. E începutul sfîrșitului, o presimțire a sfîrșitului. De unit se unesc, dar stau cu ochii în patru, ca la cea dintîi primejdie s-o ia cît mai repede care încotro. Și ce mai poate salva în situația asta o „instituție" ca atare, luată în sine? Dacă sînt frați va rămîne fraternitatea. Dacă însă nu există frați, fraternitatea nu se va obține prin nici o „instituție". Ce rost are să pui o „instituție", și să scrii pe ea.: *Liberté, Egalité, Fraternité?* Nu veți obține nici un rezultat prin instituția asta și va trebui în mod necesar, ineluctabil, să mai adăugați la cele trei vorbulițe „instituționale" și o a patra — *ou la mort* *, *fraternité ou la mort* și o să înceapă frații să taie capetele fraților, ca să realizeze prin intermediul „instituției civice" fraternitatea. Nu e decît un exemplu, dar e un exemplu bun. Dumneata, d-le Gradovski, ca și Aleko, cauți salvarea în lucruri și în fenomene exterioare: „Las' să fie toată lumea la noi în Rusia formată din escroci (după un anume punct de vedere poate fi și așa), dar e suficient să transplantăm din Europa vreo „instituție", și,

* *Sau moartea* (Fr.).

după dumneata, totul e salvat. Transplantarea mecanică a formelor europene la noi (care nu mai tîrziu de mîine se vor prăbuşi), străină poporului nostru şi nepotrivită voinţei sale, reprezintă, după cum se ştie, cuvîntul cel mai de seamă al europenismului rus. Apropo, d-le Gradovski, dumneata, condamnînd lipsa noastră de organizare şi făcînd prin asta de ruşine Rusia, binevoieşti să spui următoarele, dînd ca exemplu Europa :

„Pînă una, alta, nu putem să ne descurcăm nici cu acele neînţelegeri şi contradicţii cu care Europa s-a descurcat de multă vreme..."

Europa e cea care s-a descurcat ? Cine ţi-a spus-o ? Europa asta a dumitale se află în ajunul dezastrului, un dezastru general, comun şi îngrozitor. Furnicarul care s-a constituit de atîta vreme în ea, fără biserică şi fără Hristos (pentru că biserica, eludîndu-şi idealul, s-a reîncarnat de multă vreme şi în tot locul în stat), cu principiul moral zdruncinat, un furnicar care a pierdut tot ce-i comun şi absolut, acest furnicar, spun eu, este, subminat în întregul său. Vine cea de a patra stare, bate la uşă, dă năvală şi dacă uşa nu i se va deschide, o va sparge. Nu mai doreşte vechile idealuri, respinge orice lege de pînă acum. Nu va accepta compromisuri şi concesii, nu vă veţi salva edificiul cu proptele. Concesiile nu fac decît să instige şi mai mult, şi cea de a patra stare vrea totul. Va veni ce nu şi-a putut imagina nimeni. Toate aceste parlamentarisme, toate teoriile civice împărtăşite acum, toate bogăţiile acumulate, băncile, ştiinţele, jidovii, toate se vor prăbuşi într-o clipă, fără să lase vreo urmă, în afară poate a jidovilor, care îşi vor găsi şi atunci ceva de făcut, aşa că o să le chiar priască treaba. Toate astea bat la uşă. Rîzi ? Fericiţi ce-i ce rîd. Să-ţi dea Dumnezeu zile şi-o să vezi singur. O să te miri atunci. O să-mi spui, rîzînd : „Mult mai iubeşti dumneata Europa, dacă-i proroceşti asta". Parcă mă bucur ? Presimt doar că se apropie bilanţul. Conturile definitive, plata socotelilor pot să aibă loc chiar mai devreme decît ar putea să presupună cea mai nestăvilită imaginaţie. Sînt nişte simptome îngrozitoare. Chiar şi numai vechea şi artificiala situaţie politică a statelor europene ar putea să constituie un început pentru toate astea. Şi cum ar putea fi naturale, cînd artificialul face parte din fundamentul lor şi s-a mai şi

acumulat în decursul veacurilor ? Nu poate o mică parte a omenirii să stăpînească restul omenirii ca pe niște sclavi, și doar pentru asta s-au format pînă acum *toate* instituțiile civice (dar de multă vreme necreștine) ale Europei, care e acum cu desăvîrșire păgînă. Acest artificial și aceste probleme politice „nerezolvate" (cunoscute de toată lumea, de altfel) vor trebui să ducă neapărat la un uriaș, definitiv și secesionar război politic, în care vor fi amestecați toți și care va izbucni încă în secolul de acum, poate chiar în deceniul următor. Cum crezi, va putea societatea să suporte *acum* un lung război politic ? Fabricantul e laș și sperios, jidovul de asemenea, fabricile și băncile se vor închide chiar în momentul cînd războiul va amenința să se extindă și milioanele de guri flămînde, de proletari oropsiți, vor fi aruncați în stradă. Sau speri în înțelepciunea bărbaților politici și în faptul că nu vor dezlănțui un război ? Dar cînd a fost posibil să-ți pui nădejdea în înțelepciunea lor ? Sau speri în parlamente, că nu vor da bani pentru război, prevăzîndu-i consecințele ? Dar cînd au mai prevăzut parlamentele consecințele și au refuzat bani unui conducător cît de cît insistent ? Și iată-l pe proletar în stradă. Cum crezi dumneata, va aștepta el, ca și pînă acum, cu răbdare, să moară de foame ? Și asta după socialismul politic, după internațională, după congresele sociale și comuna din Paris ? Nu, acum lucrurile nu se vor mai petrece ca înainte : se vor arunca asupra Europei și tot ce-i vechi se va prăbuși în veci. Valurile însă se vor sparge doar de malul nostru, pentru că numai acum se va dezvălui, vădit și palpabil, în fața tuturor, gradul în care organismul nostru național este diferit de cel european. Atunci și dumneavoastră, domnilor doctrinari, vă veți trezi poate și veți începe să căutați la noi „principiile noastre populare" de care n-ați făcut decît să rîdeți pînă acum. Acum însă, domnilor, acum ne dați ca exemplu Europa și ne îndemnați să transplantăm la noi tocmai acele instituții, care chiar mîine se vor prăbuși acolo, ca ceva absurd, ca ceva care și-a trăit traiul și în care mulți oameni deștepți de acolo nu mai cred de multă vreme, care se mai ține și supraviețuiește doar prin inerție. Și cine altul, în afară de un doctrinar plutind în abstract, poate să admită comedia unirii burgheze, pe care o vedem în Europa, drept o formulă normală a unirii oamenilor pe pămînt ? Ei, cică, au

reuşit să se organizeze. Asta după vreo douăzeci de constituţii în mai puţin de un secol şi după aproape zece revoluţii ? O, poate numai atunci, eliberaţi pentru o clipă de Europa, ne vom ocupa noi înşine, fără tutela europenească, de idealurile noastre sociale, care decurg neapărat din Hristos şi din autoperfecţionarea individuală, d-le Gradovski. Ce idealuri cetăţăneşti şi sociale putem avea noi în afara Europei, o să întrebi dumneata ? Da, idealuri sociale mai bune decît cele europeneşti ale dumitale, mai puternice decît cele europene, mai puternice decît cele ale dumitale şi chiar — o, grozăvie — mai liberale decît cele ale dumitale ! Da, mai liberale, pentru că vor decurge direct din organismul poporului nostru şi nu vor fi nişte transplantări servile şi impersonale din apus. Acum, evident, nu pot să mă extind prea mult pe tema asta, măcar şi prin faptul că articolul a ieşit lung şi aşa. Dar, adu-ţi aminte : ce a fost şi ce a năzuit să fie vechea biserică creştină ? S-a început imediat după Hristos, numai cu cîţiva oameni şi imediat, aproape chiar în primele zile de după Hristos, a năzuit spre găsirea unei „formule civice" care să se bazeze pe speranţa satisfacerii spiritului prin principiile autoperfecţionării morale. S-au făcut comunităţile creştine, bisericile, apoi a început să se creeze o nouă, neauzită pînă acum naţie, a unei frăţii generale, a unei comunităţi umane generale, sub forma unei biserici comune, universale. A fost însă prigonită, idealul a fost creat sub pămînt, iar deasupra, pe pămînt, s-a făcut tot un edificiu uriaş, un furnicar imens — vechiul imperiu roman, care a părut atunci a fi un ideal şi o soluţie pentru năzuinţele morale ale vechii lumi — a apărut omul-Dumnezeu. Imperiul s-a întruchipat ca o idee religioasă care reprezenta în sine şi prin sine o soluţie pentru năzuinţele morale ale întregii lumi antice. Furnicarul însă n-a fost încununat — a fost subminat de biserică. S-a produs o ciocnire a două dintre cele mai opuse idei care pot exista : Omul-Dumnezeu la întîlnit pe Dumnezeu-om, Apollon de Belvedere l-a întîlnit pe Hristos. S-a născut un compromis : imperiul a acceptat creştinismul, iar biserica a acceptat dreptul şi statul roman. O mică parte a bisericii s-a retras în pustiu şi şi-a continuat munca : au apărut din nou comunităţile creştine, apoi mănîstirile, toate au fost făcute ca o încercare, chiar pînă-n zilele noastre. O parte

imensă a bisericii, cea care a rămas, s-a împărţit, după cum se ştie, mai tîrziu în două jumătăţi. În jumătatea occidentală statul a supus pînă la urmă de tot biserica. Biserica s-a distrus şi s-a reîncarnat definitiv în stat. În jumătatea răsăriteană însă statul a fost învins şi distrus de sabia lui Mahomed şi a rămas numai Hristos, despărţit de data aceasta de biserică. Iar statul care l-a primit şi l-a înălţat din nou pe Hristos a suportat de-a lungul secolelor chinuri atît de teribile din partea duşmanilor, de la tătari, de la dezorganizare, de la iobăgie, de la Europa şi europenism, şi mai suportă atîtea chinuri şi acum, că într-adevăr n-a putut să creeze o adevărată formulă socială, în spiritul dragostei şi autoperfecţionării. Dar nu dumneata ar trebui să-i reproşezi asta, d-le Gradovski. Pînă acum poporul nostru este cel puţin un purtător al lui Hristos şi nu-şi pune nădejdea decît în el. S-a numit „crestianin", adică creştin şi nu e vorba numai de un cuvînt, în asta constă ideea întregului său viitor. Dumneata d-le Gradovski, îi reproşezi fără milă Rusiei dezorganizarea ei. Şi cine a împiedicat-o acum să se organizeze, în ultimele două secole şi mai ales în ultimii cincizeci de ani ? Toţi europenii ruşi alde dumneata, d-le Gradovski, care au tot stat pe capul nostru timp de două secole şi care ne-au năpădit mai ales acum. Cine este duşmanul dezvoltării organice şi independente a Rusiei, pe propriile ei principii naţionale ?. Cine nu admite plin de ironie, nici măcar existenţa acestor principii şi nu vrea să le observe ! Cine a vrut să transforme poporul nostru, ridicîndu-l fantastic „pînă la propriul nostru nivel", adică pur şi simplu să facă tot nişte omuleţi liberali europenişti, rupînd, din cînd în cînd, cîte un om de masa populară şi transformîndu-l în european, fie şi cu pulpanele unei uniforme ? Nu spun prin asta că europeanul e desfrînat, nu spun decît că a transforma un rus într-un european, aşa cum fac liberalii — reprezintă adesea cel mai autentic desfrîu. Şi doar în asta constă tot programul activităţii lor : să ciugulească cîte un om din masă. Asta absurditate ! Aşa au vrut să facă cu toate cele optzeci de milioane ale poporului nostru, să le ciugulească şi să le transforme ! Şi chiar crezi serios, că întreg poporul nostru, cu toată masa lui, va fi de acord să devină la fel de impersonal, ca aceşti domni ruşi europeni ?

IV

Unul să se smerească, altul să se mîndrească. Furtună într-un pahar.

Pînă acum n-am făcut decît să intru în dispută cu dumneata, d-le Gradovski, acum însă vreau să-ţi şi reproşez deformarea premeditată a ideii mele, a momentului esenţial din *Cuvîntul* meu.

Dumneata scrii aşa :

„Au mai rămas multă nedreptate, multe reminiscenţe ale sclaviei seculare la el (adică la poporul nostru), ca să poată *pretinde să ne înclinăm în faţa lui* şi să mai pretindă să aducă Europa pe calea cea dreaptă, după cum proroceşte d-l Dostoievski.

Ciudat lucru ! Omul care condamnă mîndria diverşilor pribegi, cheamă la mîndrie un popor întreg, în care vede un fel de apostol mondial. Unora le spune : Smereşte-te ! Celuilalt : Mîndreşte-te !

Şi mai departe :

„Deci, fără să devii încă naţiune, să visezi la un rol general uman ! Nu e prea devreme ? D-l Dostoievski se mîndreşte cu faptul că timp de două secole am servit Europa. Recunoaştem, că „servirea" asta nu ne provoacă un sentiment de bucurie. Nu cumva timpul congresului de la Viena şi în general epoca congreselor poate fi obiectul mîndriei noastre naţionale ? Sau vremea cînd, servindu-l pe Metternich, am oprimat mişcarea naţională din Italia şi Germania şi ne-am uitat strîmb chiar şi la grecii care sînt de aceeaşi credinţă cu noi ? Şi cu ce ură ne-am ales noi în Europa tocmai în urma acestei „serviri !"

Pentru început am să mă opresc la această ultimă, mică, aproape nevinovată deformare : cînd am spus eu că „în ultimele două secole am servit Europa poate mai mult decît pe noi înşine, am lăudat oare şi *modul* în care am făcut-o ? Am vrut numai să remarc faptul servirii şi este un fapt real. Dar faptul servirii şi *modul* în care am făcut-o sînt două lucruri total diferite. Am putut să facem multe greşeli politice, dar şi europenii le fac într-una, şi n-am lăudat gafele noastre, n-am numit decît faptul servirii (care a fost mai întotdeauna dezinteresat). Chiar nu înţelegi că sînt două lucruri diferite ?

„Dl. Dostoievski se mîndreşte cu faptul că am servit Europa", spui dumneata. Am spus-o fără să mă mîndresc de loc, am definit numai o trăsătură a spiritului naţional, o trăsătură de mare semnificaţie. Va să zică dacă depistezi o trăsătură frumoasă, sănătoasă a spiritului naţional înseamnă neapărat că eşti un orgolios ? Şi ce spui dumneata despre Metternich şi despre congrese ? Dumneata o să mă înveţi asta ? Eu am vorbit despre servirea lui Metternich pe vremea cînd dumneata erai student, şi ceva mai tare decît dumneata, şi chiar pentru cuvintele despre neinspirata servire a lui Metternich (printre alte cuvinte, desigur) am şi răspuns, se ştie cum, în urmă cu treizeci de ani. Pe asta la ce ai mai deformat-o ? Ca să demonstrezi că „Vedeţi cît sînt eu de liberal, iar el e poet, un entuziast iubitor al poporului şi auziţi ce lucruri retrograde mai toarnă, mîndrindu-se că l-am servit pe Metternich". Orgoliu, d-le Gradovski !

Dar astea-s, evident, nişte fleacuri, ceea ce urmează însă nu mai e un fleac.

Spunînd deci poporului „înalţă-ţi spiritul" înseamnă să-i spui „fi orgolios", înseamnă să-l faci să fie orgolios, să-l înveţi să fie orgolios ? Închipuie-ţi, d-le Gradovski, că o să le spui propriilor dumitale copii : „Copii, elevaţi-vă spiritul, copii, fiţi nobili !" Înseamnă asta că-i înveţi să fie orgolioşi sau că dumneata însuţi eşti orgolios cînd îi înveţi ? Şi ce am spus eu ? Am vorbit despre speranţa „de a deveni pînă la urmă frate al tuturor oamenilor", cerînd să fie subliniat „pînă la urmă". Oare speranţa luminoasă că în lumea noastră chinuită se va realiza măcar cîndva o fraternitate şi că poate *ni se va permite şi nouă să devenim fraţi* ai tuturor oamenilor, este speranţa asta un orgoliu şi o chemare la orgoliu ? Doar am spus-o direct, chiar direct spre sfîrşitul *Cuvîntului :* „Ei bine, doar nu vorbesc de gloria economică, de gloria sabiei sau a ştiinţei. Nu vorbesc decît despre fraternizarea oamenilor şi despre faptul că pentru o unire frăţească general-umană inima rusă este poate mai predestinată decît a oricărui alt popor..." Astea sînt cuvintele mele. Şi conţin ele o chemare la orgoliu ? Imediat după cele citate din *Cuvîntul* meu am adăugat : „Las' să fie pămîntul nostru sărac, dar acest pămînt l-a colindat Hristos în chip de rob şi l-a binecuvîntat. Atunci de ce să nu ne putem pătrunde de cel din urmă cuvînt al Lui ?" Cuvîntul acesta, cuvîntul lui Hristos înseamnă o chemare la mîndrie,

iar speranţa de a fi pătruns de acest cuvînt este un orgoliu ? Dumneata scrii plin de indignare : „e prea devreme să ne cereţi să ne închinăm"... Doamne fereşte, unde vezi dumneata o pretenţie la închinare ? Adică dorinţa de a-i servi pe toţi, dorinţa de a deveni slugă şi frate pentru toată lumea şi de a sluji pe toată lumea cu dragostea ta, înseamnă să ceri închinare de la toţi ? Păi dacă există aici o pretenţie la închinare, atunci dorinţa sfîntă, dezinteresată a atotslujirii devine imediat un absurd. Servitorilor nu te închini, iar un frate nu supunere va dori de la un alt frate.

Închipuie-ţi, d-le Gradovski, că ai făcut o faptă bună sau că te duci numai s-o faci şi uite aşa pe drum, cuprins de bucuria bunei dumitale intenţii, începi să te gîndeşti şi să visezi : „cît se va mai bucura nefericitul acela de ajutorul neaşteptat pe care i-l duc, ce curaj va prinde, cum va renaşte, cum se va duce să-şi spună bucuria rudelor, copiilor, cum o să plîngă cu ei..." gîndind şi visînd aşa, dumneata însuţi vei simţi, desigur, o încîntare, poate chiar şi lacrimi (chiar nu ţi s-a întîmplat niciodată ?), dar o voce lucidă îţi va spune la ureche : „Asta e orgoliul tău. El te face să-ţi închipui toate astea despre tine ! Din orgoliu verşi toate lacrimile astea !" Dă-mi voie : chiar şi simpla speranţă că noi ruşii putem să însemnăm măcar ceva pentru omenire şi că vom fi pînă la urmă demni să-i aducem un serviciu frăţesc, chiar şi speranţa asta a provocat entuziasm şi lacrimi de entuziasm la un auditoriu de o mie de oameni. Nu amintesc asta nici ca să mă laud, nici din orgoliu, nu fac decît să semnific momentul. N-a fost dată decît o speranţă luminoasă, că putem fi şi noi ceva pentru omenire, fie şi *numai* fraţi ai celorlalţi oameni şi uite chiar şi o aluzie fierbinte îi uneşte pe toţi într-un gînd şi într-o simţire. S-au îmbrăţişat oameni necunoscuţi şi au jurat unii altora că vor fi mai buni. S-au apropiat de mine doi bătrîni şi mi-au spus : „Timp de douăzeci de ani am fost duşmani şi am făcut rău unul altuia, iar în urma cuvîntului dumitale ne-am împăcat". Într-un ziar s-au grăbit să remarce că tot entuziasmul ăsta nu exprimă nimic, că au mai fost stările astea de spirit care au adus pînă la „sărutarea mîinilor" şi că degeaba au mai urcat oratorii treptele tribunelor, şi-au spus şi şi-au terminat cuvîntările... Orice ar fi spus entuziasmul ar fi fost acelaşi, pentru că la Moscova s-a instaurat „o atmosferă de bunăvoinţă". Să se fi dus ziaristul ăsta acolo şi să fi spus ceva din

partea lui, s-ar mai fi avîntat oamenii la el cum s-au avîntat la mine sau nu ? Atunci de ce înaintea mea s-au rostit timp de trei zile cuvîntări care au adus ovaţii uriaşe vorbitorilor, dar nu s-a mai întîmplat cu nimeni ce s-a întîmplat cu mine, după cuvîntul meu ? A fost un moment unic la sărbătorirea lui Puşkin şi nu s-a mai repetat. Mi-e martor Dumnezeu că n-o spun spre lauda mea, momentul acesta a fost prea serios ca să-l pot trece sub tăcere. Seriozitatea lui a constat în faptul că în societate au apărut, evident şi impunător, elemente noi, au apărut oameni noi, care sînt însetaţi de fapte mari, de un gînd de mîngîiere, de un legămînt. Înseamnă că societatea nu poate să se mulţumească doar cu chicotitul nostru liberal la adresa Rusiei, înseamnă că i s-a făcut silă de învăţătura despre neputinţa eternă a Rusiei ! Doar o singură speranţă, doar o singură aluzie şi inimile s-au şi aprins de dorinţa sfîntă a cauzei tuturor oamenilor, de dorinţa sfîntă a unei înfrăţiri generale Din orgoliu s-au aprins ele ? Din orgoliu s-au vărsat lacrimi ? La orgoliu i-am chemat eu ? Chiar aşa ?

Vezi, d-le Gradovski, seriozitatea acestui moment a speriat brusc multă lume din „păhărelul" nostru liberal, cu atît mai mult cu cît a fost atît de neaşteptat. „Cum ? Pînă acum am chicotit şi am scuipat totul cu atîta plăcere şi cu atît folos pentru noi şi deodată... păi asta e o revoltă ! Poliţia !" Au sărit tot felul de domni speriaţi : „Şi cu noi, ce o să fie acum ? Că şi noi am scris. Noi ce ne facem ? Să ştergem, să ştergem asta cît mai repede, ca să nu rămînă nici urmă, să explicăm cît mai repede Rusiei, că nu e decît atmosfera asta binevoitoare care s-a lăsat peste Moscova cea ospitalieră, un moment neînsemnat după o serie de supeuri şi nimic mai mult ; ei şi dacă e o răscoală, nu trebuie s-o potolim cu poliţia ?" Şi au început : sînt şi laş, sînt şi poet, sînt şi om de nimic, şi cuvîntul meu e un zero, pe scurt, s-au aprins şi au fost chiar imprudenţi : publicul a putut nici să nu creadă în toate astea. Ar fi trebuit să facă treaba asta cu pricepere, s-o abordeze mai calm, chiar să şi laude ceva din *Cuvîntul* meu : „există, cică, o logică chiar şi aici" şi pe urmă, încet-încet, să facă totul albie de porci, s-o facă praf şi pulbere, întru satisfacţie generală. Într-un cuvînt, n-au procedat prea abil. A apărut o pată şi pata a trebuit să fie acoperită cît mai repede şi s-a găsit imediat un critic solid şi cu experienţă, care să combine iresponsabilitatea atacurilor cu nişte maniere sub-

ţiri. Criticul acesta ai fost dumneata, d-le Gradovski : ai scris, te-au citit şi s-au liniştit. Ai servit o cauză comună şi minunată, în orice caz ai fost retipărit peste tot : cuvîntul poetului nu rezistă, cică, la o critică severă, poeţii sînt poeţi, dar uite că oamenii deştepţi stau de strajă şi-i trîntesc la timp un duş rece visătorului. Chiar la sfîrşitul articolului dumitale îmi ceri să te scuz pentru acele expresii din articolul dumitale pe care le consider dure. Terminîndu-mi articolul, nu-mi cer scuze pentru duritäţi, d-le Gradovski, chiar dacă duritäţile astea există în articolul meu. Nu i-am răspuns personal lui A. D. Gradovski, ci publicistului A. Gradovski. Personal n-am nici un motiv să nu te respect. Dacă însă nu-ţi respect convingerile şi continui s-o fac, atunci cu ce am să schimb lucrurile cerîndu-mi scuze ? Îmi este însă greu să văd că o clipă atît de serioasă şi de semnificativă din viaţa societăţii noastre este prezentată deformat şi explicată eronat. Mi-a fost greu să văd că ideea pe care o servesc e tîrîtă în noroi. Dumneata eşti cel care ai tîrît-o.

Ştiu, o să mi se spună de pretutindeni, că nu făcea să scrii un răspuns atît de lung la articolul dumitale relativ scurt, în comparaţie cu al meu. Repet însă că articolul dumitale mi-a servit numai ca pretext : am vrut, în general, să spun cîte ceva. Începînd cu anul viitor am de gînd să reiau *Jurnalul unui scriitor*. Şi fie ca acest număr de acum al *Jurnalului* să-mi servească drept *profession de foi* pentru viitor, drept număr „de probă", ca să zic aşa.

O să mi se spună, probabil, că prin răspunsul meu am distrus tot sensul *Cuvîntului* pe care l-am rostit la Moscova, unde eu am fost cel care am chemat cele două partide la unire şi împăcare şi am afirmat caracterul legitim al amîndorura. Nu, nicidecum, sensul *Cuvîntului* meu nu mi l-am distrus, dimpotrivă, l-am întărit, pentru că tocmai despre asta vorbesc în răspunsul meu, că cele două partide, fiind izolate unul de altul, duşmănindu-se unul cu altul, îşi pun singure activitatea lor într-o situaţie anormală, în timp ce în unire şi în bună înţelegere, ar fi putut să înalţe totul, să salveze totul, să trezească forţe nesfîrşite şi să atragă Rusia la o viaţă nouă, sănătoasă, măreaţă, necunoscută pînă acum !

Addenda

Dl.-BOV ŞI PROBLEMA ARTEI [135]

Am afirmat în anunţul revistei noastre că critica rusă de astăzi devine tot mai meschină şi mai măruntă. Cuvintele acestea le-am spus cu tristeţe, dar nu ne dezicem de ele, asta e convingerea noastră profundă. Multe dintre cele mai citite reviste ruseşti au exprimat aproape aceeaşi idee în anunţurile lor de toamnă, la începutul perioadei de abonări pentru anul în curs, 1861. În orice caz multe dintre ele au promis că vor acorda o atenţie specială secţiunii critice, cu alte cuvinte au căzut de acord că secţiunea critică a fost destul de slăbuţă pînă acum. Şi vor face foarte bine, dacă-şi vor respecta promisiunea. Credem că nu vom fi acuzaţi de lăudăroşenie sau de infatuare, şi pentru simplul fapt că am considerat critica noastră drept minoră nu credem că vom fi acuzaţi că ne erijăm mereu în propovăduitori ai noilor adevăruri, în oracole ale noilor idei etc. etc. Nu ne asumăm un asemenea rol. Ştim un singur lucru : ne iubim meseria şi o facem cu pasiune şi respect. Nu se poate să nu remarci că în critica noastră se observă de mai multă vreme un fel de apatie generală, în afara, poate, a unei singure excepţii. Altfel, însă, consideră lucrurile *Otecestvennîie zapiski* [136]. Revista în cauză a decis să proclame — şi se pare, fără nici un fel de îndoieli şi de remuşcări — că toată activitatea strălucită a lui Bielinski a fost, e adevărat, strălucită, dar... cum să spun — oarecum superficială *(entre nous soit dit)* şi că marea şi salvatoarea întreprindere critică a început exact de atunci de cînd a părăsit Bielinski revista. Ne amintim că pe atunci (adică pe cînd a părăsit Bielinski revista) [137] a

apărut în *Otecestvennîe zapiski* articolul lui Dudîşkin [138] despre Fonvizin. Nu e ăsta cumva, după *Otecestvennîe zapiski,* momentul de început al unei noi ere în critica rusă ? E adevărat, imediat după Bielinski de secţiunea critică a revistei s-a ocupat Valerian Nikolaevici Maikov [139], fratele cunoscutului şi îndrăgitului poet Apollon Nikolaevici Maikov [140]. Valerian Maikov şi-a început activitatea, cu strălucire, cu o pasiune pură, cu primul foc al tinereţii. Dar a murit în primul an al activităţii sale. Această minunată personalitate promitea multe şi poate că ne-a lipsit de multe dispariţia sa. După moartea lui V. Maikov, însă, s-a instalat la *Otecestvennîe zapiski* dl. Dudîşkin şi sîntem oarecum îndreptăţiţi să credem că odată cu el revista cu scoarţe galbene îşi începe o nouă şi strălucită eră a activităţii sale. *Otecestvennîe zapiski* îşi arogă ca un merit special faptul că după Bielinski, care demitiza somităţile şi se ocupa de George Sand (cuvintele despre George Sand din anunţul revistei *Otecestvennîe zapiski* sînt perfecţiunea însăşi, cît de bine sînt plasate !), nu s-a ocupat decît tangenţial de secţiunea istorică a literaturii ruse. Asta e, în primul rînd, inexact şi chiar dacă ar fi fost aşa, chiar şi atunci în două pagini ale lui Bielinski (editarea operelor căruia se apropie de sfîrşit) se spune mai mult despre această secţiune istorică a literaturii ruse decît în toată activitatea revistei *Otecestvennîe zapiski* din 48 şi pînă în zilele noastre. Şi întrucît articolul despre Fonvizin se consideră de către *Otecestvennîe zapiski* drept începutul acestei mult lăudate preocupări istorice, preocuparea în cauză probabil că este datată odată cu dl. Dudîşkin. E adevărat, articolul despre Fonvizin mai merge, deşi e destul de plictisitor. Dar după acest articol a început în *Otecestvennîe zapiski* o secetă, că ţi-e şi groază să-ţi aminteşti, chiar şi prin comparaţie cu articolul despre Fonvizin. Cu toate acestea *Otecestvennîe zapiski* definesc timpurile de mai sus drept cea mai strălucită epocă a activităţii lor şi chiar şi a întregii literaturi ruse. Ei afirmă că revista lor a abordat pe atunci chestiunea caracterului popular. Ne amintim de un articol din *Otecestvennîe Zapiski* despre mătură, furcă şi lopată şi despre sensul lor în vechea mitologie rusă. Informaţia comunicată de autorul articolului a fost, desigur, folositoare, dar oare acestea sînt articolele în care vede revista abordarea caracterului popular ? Dacă e aşa, atunci avem de a face cu un punct de vedere şi cu un concept de mare originalitate. E original şi un alt punct de vedere exprimat în anun-

ţul revistei *Otecestvennîe zapiski* cu o înspăimîntătoare sinceritate şi anume : tot ce e cît de cît gîndire sau mişcare, tot ce năzuieşte către un scop în societatea noastră contemporană, tot ce implică o evoluţie a conştiinţei şi a unui sens, totul este făcut de *Otecestvennîe zapiski,* totul este un rezultat al trudei lor. Întrucît ei înşişi au început să se uite cam de sus la Bielinski, nu e greu să concluzionezi că toate aceste rezultate strălucite sînt trecute în contul activităţii lor ulterioare, adică de la articolele cu privire la Fonvizin şi lopată, pînă la monstruosul articol consacrat lui Puşkin în numărul din aprilie din trecutul an 1860. De altfel, anunţul de anul trecut al revistei *Otecestvennîe zapiski* aparţine istoriei literaturii ruse. Anunţul acesta nu va pieri, e veşnic, e monumental. Îl trecem în domeniul literaturii scandalurilor ruseşti şi în domeniul scandalurilor din literatura rusă.

Dar ne-am luat cu vorba. Cînd am început articolul nici nu ne-am gîndit la *Otecestvennîe zapiski* şi la anunţurile pe care le publică, şi ne-am amintit de asta cu totul întîmplător, în ciuda faptului că am vrut să spunem cîteva cuvinte despre preocupările critice ale revistelor ruseşti din anul trecut. Am spus cîteva cuvinte, pentru că n-aveam de gînd să facem o prezentare completă a întregii critici de anul trecut şi sîntem gata să considerăm o asemenea întreprindere ca o faptă eroică. E adevărat, în cazul acesta ar fi trebuit să indicăm şi cîteva fenomene îmbucurătoare în critica noastră... Dar, cu toate că nu ne încumetăm să înfăptuim *actul eroic* amintit, trebuie să spunem cîte ceva — în legătură cu o problemă — despre care unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai criticii actuale, care este, trebuie s-o recunoaştem deschis, şi aproape singurul critic citit. Într-adevăr, exceptînd trei-patru articole critice apărute anul trecut prin diverse reviste şi remarcate de cititori, tot restul n-a lăsat aproape nici o urmă. Toţi îl citesc pe dl... -bov, care a obligat pe toată lumea să-l citească şi, măcar numai şi pentru atît, merită o atenţie specială... Iată însă ce anume determină de data aceasta discuţia noastră despre dl... -bov.

În numărul din ianuarie al revistei noastre, cînd am terminat introducerea la *Ciclu de articole despre literatura rusă,* am promis că vom discuta despre fenomenele şi problemele literare actuale. Considerăm că astăzi una din problemele literare cele mai importante este problema artei. Această chestiune îi plasează pe mulţi dintre scriitorii contemporani în două ta-

bere adverse. Şi astfel forţele se împart. Nu e cazul să discutăm prea mult despre răul pe care-l face orice disensiune duşmănoasă. Şi lucrurile au ajuns aproape de duşmănie.

Ar ţine de scopul revistei noastre, ca şi de obligaţiile pe care ni le-am asumat faţă de cititorii noştri, să analizăm această duşmănie şi cauzele ei, să elucidăm disputa şi să ne expunem punctul nostru de vedere apropo de ea. Dar mai înainte de toate să facem o precizare : chiar dacă ne amestecăm în disputa aceasta, o facem fără să pretindem rolul de judecător suprem. Şi nici nu ţinem minte vreun caz de dispută literară, cînd una din partide s-ar fi supus celeilalte, să fi căzut de acord de bună voie şi din convingere. Orice discuţie literară de la noi se termină ori prin faptul că îmbătrîneşte, ori începe să plictisească pe toată lumea şi se lichidează de la sine, ori una din partide se impune de asemenea manieră în faţa celeilalte că aceasta din urmă începe să tacă, dar exclusiv din neputinţă şi epuizare ; tace, dar nu consimte. Nu ştim cum se face, dar nu ţinem minte să fi căzut vreodată de acord. Şi chiar dacă au fost cazuri din astea, ele au fost atît de rare, că nici nu merită a fi amintite.

De aceea n-avem de gînd să-i împăcăm şi să-i punem de acord pe oponenţii noştri. Şi e şi un rol neplăcut. De curînd d-lui Voskoboinikov[141] i s-a părut că literaţii ruşi se încaieră prea mult (pe plan literar, bineînţeles) şi ca atare a publicat un articolaş destul de amuzant : „Nu vă mai încăieraţi, d-lor literaţi". A ieşit că tot omul care a vrut să ia în seamă articolul s-a repezit asupra d-lui Voskoboinikov. În altele n-au reuşit să se pună de acord, în privinţa asta, însă, au căzut de acord imediat. Lucrurile stau mai simplu : noi considerăm că astăzi problema artei este deosebit de importantă şi, prin urmare, ca o revistă debutantă, vrem să ne expunem punctul de vedere : cum înţelegem problema aceasta şi la care anume soluţie subscriem. Astfel, o să ne expunem direct opinia şi tendinţa noastră, cu atît mai mult, cu cît am fost solicitaţi s-o facem. Întrucît însă nu putem să ne expunem convingerile, fără să lămurim în prealabil care este stadiul disputei în literatura noastră, pentru a determina caracterul actual al discuţiei vom analiza mai întîi concepţiile celor două partide şi acestei chestiuni îi şi dedicăm articolul de faţă. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai acestor concepţii este fără îndoială dl.-bov, care-şi

publică articolele în *Sovremennik,* de asta ne-am şi intitulat articolul : *Dl.-bov şi problema artei.*

Încă o observaţie :

Ni se spune şi am citit şi noi de curînd prin revistele noastre de cea mai largă circulaţie că nu există partide în literatura rusă. Credem că revista amintită a utilizat cuvîntul „partidă" în sensul unor adversităţi personale, care, de fapt, nu interesează literatura. Evident, am vrea din toată inima să credem revista amintită pe cuvînt : nu sînt, cu atît mai bine. Dar partide, în sensul prezenţei unor convingeri contradictorii în literatura noastră, există. Îi avem pe Askocenski [142], pe Cernoknijnikovi [143], pe -bovi. Chiar şi minunatul Kuzma Prutkov [144] poate fi considerat, într-un sens strict, reprezentant al unei partide unitare şi originale. La noi, în general, fiecare revistă combate ceva. Revistele absolut incolore nu rezistă la noi şi mor de moarte bună, liniştită. Se înţelege că partidele noastre literare sînt conturate destul de neclar şi de confuz. De la unele dintre ele poţi să aştepţi mult şi bine să-şi expună limpede convingerile, altele se mulţumesc să facă nişte aluzii, sînt unele care vorbesc parcă la comandă şi în acelaşi timp parcă nici ele n-ar crede ceea ce spun, altele se plasează în sfera unor fraze nebuloase, enigmatice, a unui stil criptografic — descurcă-te cum ştii. Evident, ăsta nu e un cap de acuzare. Dar în legătură cu problema artei unele din revistele noastre s-au manifestat destul de dur, mai ales în ultimul timp. Printre ele pe primul loc se situează *Sovremennik* cu articolele de anul trecut ale dl.-bov.

După introducerea asta, să trecem la fapte.

În primul rînd, trebuie să declarăm că nu sîntem de acord cu nici una din opiniile existente şi, s-o spunem direct, după părerea noastră problema este pusă fals şi este pusă aşa din cauza disputei excesiv de aprinse, tocmai pentru faptul că lucrurile au ajuns aproape de duşmănie. Ceea ce şi sperăm să demonstrăm.

Dar să expunem esenţa însăşi a problemei : ce cuprinde şi în ce constă problema ?

Unii ne spun şi ne învaţă că arta îşi slujeşte ea însăşi drept scop şi că trebuie să-şi găsească justificarea în propria sa esenţă. Şi din această pricină nici nu se poate pune problema utilităţii artei în sensul real al cuvîntului. Creaţia, în calitatea ei de origine a oricărei arte, este o proprietate integrală, organică a naturii umane şi are drept la existenţă şi la evoluţie măcar şi

prin faptul că este un atribut necesar al spiritului uman. Este la fel de proprie omului cum este creierul, cum sînt particularităţile lui morale, cum sînt, în fine, mîinile, picioarele, stomacul. Este inseparabilă de om şi realizează împreună cu omul un întreg. Desigur, mintea, de pildă, e folositoare şi se poate spune : e rău fără minte. În acest sens îi sînt folositoare omului şi mînile, şi picioarele ! În acelaşi sens îi este folositoare omului şi creaţia.

Fiind însă un întreg, ceva organic, creaţia se dezvoltă din sine însăşi, este insubordonabilă şi pretinde o dezvoltare deplină ; mai ales pretinde o libertate deplină în evoluţia sa. De aceea orice îngrădire sau subordonare, orice destinaţie de altă natură, orice scop exclusiv pus în faţa creaţiei, vor fi nelegitime şi neraţionale. Dacă ar fi să limităm creaţia sau să interzicem necesităţilor estetice şi de creaţie ale omului să se ocupe — de ce, de pildă ? — să spunem, de exprimarea unor senzaţii anumite ; să interzicem întreaga activitate creatoare umană generată de fenomene ale naturii ca răsăritul soarelui, furtuna pe mare etc. etc., toate acestea ar constitui nişte îngrădiri stupide, ridicole şi nelegitime ale spiritului uman în acţiunea şi evoluţia sa.

Aşa spune una din partide, partida apărătorilor libertăţii şi ai insubordonării artei.

„Ar fi, bineînţeles, o îngrădire stupidă", răspund utilitariştii (cealaltă partidă, care ne învaţă că arta trebuie să-i aducă omului un folos imediat, direct, practic şi chiar determinat de împrejurări), „bineînţeles, o asemenea îngrădire lipsită de scop raţional, o îngrădire pur arbitrară, e o prostie barbară şi rea. Trebuie, însă, să fiţi de acord şi cu altceva (ar putea ei să adauge) — are loc, să spunem, o bătălie şi sînteţi unul din combatanţi ; în loc să vă ajutaţi camarazii în luptă, sufletul dumneavoastră de artist e impresionat de tabloul luptei ; vă aruncaţi arma, vă luaţi creionul şi începeţi să schiţaţi cîmpul de bătaie. Procedaţi oare bine ? Aveţi, bineînţeles, tot dreptul să vă lăsaţi în voia inspiraţiei dumneavoastră, va fi, însă, raţională activitatea dumneavoastră artistică într-un asemenea moment ?

Într-un cuvînt, conchid ei, noi nu respingem teoria dumneavoastră despre libertatea dezvoltării creaţiei, această libertate trebuie să fie, însă, cel puţin raţională."

Dl. Panaev [145], la începutul interesantelor sale memorii literare (*Sovremennik* nr. 1 din 1861), aminteşte că în vremurile tinereţii d-sale printre literaţii petersburghezi ai unui anume cerc domina convingerea că literaţii, poeţii, pictorii, artiştii nu trebuie să se preocupe de nimic ce este cotidian, curent — nici de politică, nici de viaţa lăuntrică a societăţii căreia îi aparţine, nici măcar de vreo problemă naţională de maximă importanţă, ei trebuie să se preocupe doar de *arta înaltă*. Să te preocupi şi de altceva în afară de artă înseamnă să înjoseşti arta, s-o cobori de pe înălţimile ei, să-ţi baţi joc de ea. Să te conformi unei asemenea concepţii înseamnă să îndepărtezi de bună voie de sub tot temeiul pe care şi prin care trăieşte toată lumea şi, în consecinţă, să-ţi iei zborul tot mai sus şi mai sus în lumea stelelor, iar acolo, evident, să te evapori într-un fel oarecare, pentru că altceva nici nu-ţi mai rămîne de făcut. Această teorie ar fi putut să ducă la împrejurarea că, de pildă, în timpul anului 1812, cînd toată suflarea rusă era preocupată de salvarea patriei, pentru literaţi şi poeţi ar fi fost mult mai decent să se ocupe de, să zicem, antologia greacă. Aşa s-a şi întîmplat în grupul literar despre care relatează dl. Panaev : problemele sociale erau în afara preocupării lor. Unul din cei mai de seamă membri ai grupului nu făcea pe vremea aceea decît să scrie drame din viaţa pictorilor italieni.

Să mai luăm un exemplu :

Să ne transpunem în secolul al XVIII-lea şi anume în ziua cutremurului din Lisabona [146]. Piere jumătate din populaţia Lisabonei ; casele se prăbuşesc şi sînt înghiţite de pămînt ; dispar bunuri ; fiecare din cei rămaşi în viaţă a pierdut ceva — avere sau familie. Locuitorii se înghesuie pe străzi, disperaţi, zdrobiţi, înnebuniţi de groază. La Lisabona trăieşte în vremea aceea un poet portughez celebru. A doua zi dimineaţa apare o ediţie a *Mercurului* de Lisabona (pe atunci toată lumea edita *Mercuri*). Revista apărută într-un asemenea moment provoacă chiar o anumită curiozitate nefericiţilor lisabonezi, deşi numai de reviste nu le arde ; ei speră că revista a apărut anume ca să dea ştiri despre cei care au pierit, despre cei dispăruţi fără veste etc. etc. Şi deodată, în centrul paginii, sare tuturor în ochi ceva de genul :

Şoaptă, răsuflări timide,
Triluri de privighetori,

Argintul și tremurul
Izvorul somnoros,
Lumina nopții, ale nopții umbre,
Umbre fără de sfîrșit,
Șir de magice schimbări
Ale feței dragi,
Purpurul trandafirului în norii fumurii,
Sclipiri de chihlimbar,
Sărutări și lacrimi
Și zorile, zorile ! [147]

Ba și mai mult : tot aici, în chip de postfață la poem, e dată în proză o regulă poetică știută de toată lumea : nu e poet acela care nu e-n stare să se arunce cu capul în jos de la etajul patru (la ce bun ? — nu reușesc să înțeleg pînă-n ziua de azi, dar, în fine, să zicem că e strict necesar ; nu vreau să am discuții). Nu știu sigur cum anume și-ar fi privit *Mercurul* lisabonezii, dar mi se pare mie că ar fi avut loc o execuție imediată și publică a celebrului lor poet, și nu pentru faptul că a scris o poezie în care nu apare nici un vers, ci pentru faptul că în loc de triluri de priveghitoare, s-au auzit în ajun niște triluri de sub pămînt, iar tremurul izvorului a apărut într-un moment de un asemenea tremur al întregului oraș că bieții lisabonezi n-au nici un chef să remarce :

Purpurul trandafirului în norii fumurii

sau

Sclipiri de chihlimbar

și chiar li s-ar fi părut excesiv de jignitoare și neprietenească fapta poetului care cîntă lucruri atît de amuzante într-un asemenea moment al vieții lor. Bineînțeles că, după ce-și execută poetul (tot neprietenește), se vor repezi cu toții la vreun doctor Pangloss pentru un sfat înțelept și doctorul Pangloss îi va convinge pe loc și fără nici un efort că tot ce s-a întîmplat s-a întîmplat foarte bine, că ei s-au prăbușit, și că asta va duce la mai bine. Și pe doctorul Pangloss nu-l va sfîșia nimeni în bucăți, dimpotrivă, i se va da o pensie și-l vor proclama prieten al umanității. Așa se petrec toate în lumea asta.

Trebuie totuși să mai facem o observație : să zicem că lisabonezii l-au executat pe poetul lor preferat, poezia, însă, pe care s-au supărat ei (fie ea chiar și despre trandafiri și chihlim-

bar) poate fi superbă prin perfecțiunea ei artistică. Mai mult, pe poet l-ar fi executat atunci, iar după treizeci, după cincizeci de ani i s-ar fi ridicat un monument pentru versurile lui uimitoare în general și, implicit, pentru „purpurul trandafirului" în particular. Reiese că nu arta a păcătuit în ziua cutremurului din Lisabona. Poemul pentru care ar fi fost executat poetul ar fi adus, poate, ca monument al perfecțiunii poetice și de limbaj, un folos remarcabil lisabonezilor, provocîndu-le extazul estetic și sentimentul frumosului și ar fi pogorît ca o rouă binefăcătoare în sufletul tinerii generații. Vinovată n-ar fi, prin urmare, arta, ci poetul care s-a prevalat de artă într-o clipă cînd nu-i ardea nimănui de ea. Poetul a dansat și a cîntat lîngă sicriul unui mort... Asta e, fără îndoială, cu totul condamnabil și o mare prostie din partea lui, dar, s-o mai spunem o dată, de vină e el și nu arta.

Într-un cuvînt, utilitariștii pretind de la artă un folos direct, imediat, nemijlocit, un folos care se conformă împrejurărilor, care li se supune, chiar într-un asemenea stadiu, încît dacă la un moment dat societatea este preocupată de rezolvarea unei anumite probleme, atunci arta (după învățătura unor utilitariști) nici nu-și poate pune alt scop în afara celui al rezolvării problemei date. Dacă această considerație despre utilitate o privim nu ca o pretenție, ci doar ca o dorință, poate fi chiar lăudabilă, deși știm că considerația în cauză nu e prea justă. Dacă, de pildă, societatea este preocupată de rezolvarea unei chestiuni lăuntrice de mare importanță, ar fi, evident, plăcută dorința de a vedea toate forțele societății unite în vederea realizării unui scop comun și, în consecință, arta la rîndul ei să fie pătrunsă de aceeași idee și să slujească unui interes general. O societate se află, să presupunem, la marginea prăpastiei ; tot ce e cît de cît inteligență, suflet, inimă, voință, toți care-și realizează condiția de om și de cetățean sînt preocupați de aceeași singură problemă, sînt absorbiți de un singur țel. Literații și poeții sînt singurii care nu trebuie să aibă nici inteligență, nici suflet, nici inimă ; nici dragoste de țară, nici simpatie pentru cauza comună ?

Slujirea muzelor, se zice, nu suportă deșertăciunea.

Asta e drept. Dar ar fi bine, de pildă, ca poeții să nu se înalțe în eter ca de acolo de sus să se uite la ceilalți muritori, pentru că antologia greacă, deși e un lucru minunat, uneori este și ea pur și simplu nelalocul ei și ar fi mai plăcut să

vezi în locul ei ceva mai potrivit şi mai util cauzei. Şi arta poate să ajute unele cauze, pentru că implică mijloace şi forţe uriaşe. Repetăm : toate acestea pot fi, evident, numai dorite, nu şi pretinse, măcar şi pentru faptul că se pretinde mai ales atunci cînd există o dorinţă de a obliga, şi prima condiţie a artei este libertatea inspiraţiei şi a creaţiei. Nimic din tot ce a fost forţat şi pretins n-a reuşit niciodată şi în locul folosului n-au fost decît prejudicii. Apărătorii „artei pentru artă", de fapt, de asta şi sînt supăraţi pe utilitarişti — pentru că aceştia din urmă, arogîndu-i artei scopuri predeterminate, distrug arta însăşi, atentînd la libertatea ei ; şi întrucît distrug arta cu asemenea uşurinţă, înseamnă că n-o preţuiesc şi, prin urmare, nici nu înţeleg la ce anume ar putea folosi, nu fac decît să discute despre utilitatea ei. Dacă utilitariştii — spun apărătorii artei — ar şti numai ce folos mare ascunde arta pentru întreaga omenire, ar aprecia-o mai mult şi nu s-ar purta cu ea cu atîta lipsă de respect. Într-adevăr (continuă ei), dacă ar fi să privim arta exclusiv din punctul vostru de vedere, adică strict sub aspectul utilităţii, trebuie să admitem că nu cunoaştem încă în detaliu mişcarea istorică normală a utilităţii artei pentru omenire. E greu să evaluezi întreaga utilitate adusă omenirii, de pildă, de *Iliada* sau Apollon de Belvedere, lucrări probabil cu totul nefolositoare astăzi. Iată, de exemplu, un om care în tinereţe, cînd sînt „proaspete şi noi imaginile toate ale vieţii", l-a privit pe Apollon de Belvedere şi şi-a întipărit în suflet chipul maiestuos şi de o infinită frumuseţe al Zeului. Pare a fi un fapt banal : a admirat în treacăt statuia şi s-a dus. Dar nu este o admiraţie care să poată fi identificată, de pildă, cu admiraţia unei toalete feminine graţioase. „Această marmoră e zeul" şi oricît l-aţi batjocori n-o să-l puteţi lipsi de divinitate. Aţi încercat să-l lipsiţi, dar n-a ieşit nimic. Şi din cauza aceasta impresia tînărului poate că a fost fierbinte, poate că i-a zguduit nervii, i-a înfiorat epiderma ; poate chiar — cine ştie ! — poate că o atare percepere a unei frumuseţi sublime, o atare zguduire a nervilor duce la anume schimbări lăuntrice în om, la o anume transmutaţie a particulelor, la un anume curent galvanic care produce într-o clipă o schimbare : ceea ce a fost a devenit altceva, o bucată obişnuită de fier a devenit magnet. Sînt, desigur, multe impresii pe lume, dar nu întîmplător impresia aceasta este una deosebită, o impresie generată de un zeu. Doar nu întîm-

plător aceste impresii rămîn o viaţă întreagă. Şi cine ştie ? Cînd tînărul acesta, după douăzeci—treizeci de ani, a reacţionat în timpul unui mare eveniment social şi a fost un mare militant progresist care a procedat aşa şi nu altfel, poate că în mulţimea de cauze care l-au determinat să acţioneze într-un fel anume se afla, fără ca el să-şi dea seama, şi imaginea lui Apollon de Belvedere. Rîdeţi ? Într-adevăr, totul nu pare decît un delir ; dar în primul rînd, asemenea fapte cu tot caracterul lor exact nici dumneavoastră, pînă una alta, nu le cunoaşteţi defel. Poate că vreodată (noi credem în ştiinţă) le veţi afla, acum, însă, nu le ştiţi încă. În al doilea rînd, sînt nişte simptome istorice, sînt nişte fapte istorice, care par a ne sugera că visul nostru nu e chiar stupid. Cine ar fi crezut, de pildă, că Corneille şi Racine îşi vor face simţită influenţa în asemenea momente, ciudate şi hotărîtoare, ale vieţii istorice a întregului popor, încît s-ar părea de necrezut ce anume ar putea să facă nişte bătrîni coşcoviţi, alde Corneille şi Racine, în astfel de epoci. S-a dovedit însă că spiritele nu mor. Şi astfel, dacă e să fixezi scopurile artei şi să premeditezi cum ar trebui să fie folositoare, devii pasibil de o eroare îngrozitoare, şi în locul folosului pot fi aduse numai prejudicii care vor acţiona direct împotriva ta, iar utilitariştii pretind folos şi nu prejudicii. Şi deoarece arta cere înainte de toate o libertate deplină, iar libertatea nu este posibilă dacă nu există linişte (orice alarmă ucide libertatea), în consecinţă arta trebuie să acţioneze încet, limpede, fără grabă, fără să fie distrasă de altceva, fiind ea însăşi propriul ei scop şi fiind convinsă că orice activitate a ei va aduce cu timpul un folos sigur omenirii.

Iată ce spun partizanii artei adversarilor lor, utilitariştii.

În toate acestea nu e, desigur, nimic nou, disputa e veche ; nou este altceva : conducătorii înşişi ai celor două partide spun aşa, în fapt însă procedează absolut invers, în raport cu propriile lor cuvinte. Prea s-au luat cu cearta. Fără să ne extindem prea mult, vom da un singur exemplu :

Literatura demascatoare provoacă un sentiment de indignare la partizanii artei pure. Pe de o parte indignarea asta are o bază : în majoritatea lor lucrările care ţin de literatura demascatoare sînt atît de proaste, încît mai curînd aduc ponoase, decît foloase cauzei generale şi dacă sub acest aspect sîntem de acord cu atacul împotriva lucrărilor amintite, o fa-

cem numai sub acest aspect. Dar nenorocirea e că atacurile nu sînt lansate numai din acest punct de vedere. Indignarea e mult mai cuprinzătoare : e atacat chiar d-l. Şcedrin, fondatorul literaturii demascatoare, deşi dl. consilier al curţii Şcedrin în multe din lucrările sale demascatoare e un artist autentic. Mai mult : e o prigoană a întregului tip de literatură demascatoare, de parcă printre scriitorii demascatori n-ar putea să apară un artist adevărat, un scriitor genial, un poet a cărui specialitate va consta tocmai în demascare. În consecinţă : din duşmănie faţă de adversarii lor, partizanii artei pure pledează împotriva lor înşişi, împotriva propriilor lor principii şi anume — distrug libertatea de alegere a inspiraţiei. Şi tocmai această libertate ei trebuie s-o apere.

Pe de altă parte, utilitariştii, fără să atenteze direct la calitatea artistică, n-o consideră de fel necesară. „Să fie clară ideea, să fie clar scopul pentru care a fost scrisă lucrarea şi ajunge ; calitatea artistică e un moft, un lucru de mîna a treia, aproape inutil". Aşa gîndesc utilitariştii. Întrucît, însă, o lucrare neartistică nu-şi atinge niciodată scopul, mai mult — aduce mai curînd ponoase decît foloase, înseamnă că utilitariştii, renegînd calitatea artistică, aduc mai multe prejudicii decît oricine şi ca atare pledează împotriva lor înşişi, pentru că ei sînt cei care urmăresc utilitatea şi nu prejudiciile.

O să ni se spună că acestea le-am inventat, că utilitariştii nu s-au manifestat niciodată împotriva esteticului. Nu numai că s-au manifestat, dar am remarcat că le face o deosebită plăcere să se dezlănţuie împotriva cîte unei lucrări literare al cărei merit principal este cel artistic. Ei îl urăsc, de pildă, pe Puşkin, inspiraţia lui o cataloghează drept afectare, maimuţăreală, bufonerie şi preţiozitate, iar poeziile lui zorzoane de album. Pînă şi apariţia lui Puşkin în literatura noastră o consideră ca ceva neligitim. Nu exagerăm deloc. Toate acestea au fost exprimate aproape direct de dl.-bov în unele din articolele sale din anul trecut. Se remarcă şi faptul că dl. -bov începe să manifeste o antipatie specială faţă de dl. Turgheniev,[148] cel mai artist dintre toţi scriitorii ruşi contemporani. În articolul său *Trăsături pentru caracterizarea poporului rus (Sovremennik,* 1860 Nr. IX), analizînd lucrările lui Marko-Vovciok[149], spune aproape direct că latura artistică o consideră absolut neglijabilă, nulă şi o spune datorită faptului că nu e capabil să înţeleagă folosul esteticului. Analizînd una

din povestirile lui Marko-Vovciok, dl.-bov. recunoaşte deschis că autorul n-a realizat-o artistic şi în acelaşi timp, imediat după aceste cuvinte, afirmă că autorul şi-a atins pe deplin scopul cu această povestire şi anume : a demonstrat din plin că un anume fapt există la ruşii din popor. Faptul, însă, (foarte important) nu numai că nu e demonstrat de povestire, dar devine cu totul îndoielnic, tocmai pentru că, lipsind calitatea artistică, personajele povestirii, prin care se demonstrează ideea principală, şi-au pierdut sub pana autorului orice semnificaţie rusă, şi cititorul îi va socoti mai curînd scoţieni, italieni sau nord-americani decît oameni ai poporului rus. Cum ar putea, în acest caz, să se demonstreze că faptul dat există la rusul din popor, cînd ele însele, personajele, nu seamănă cu rusul din popor ? Dar asta nu-l priveşte pe dl.-bov : să se vadă ideea, scopul, chiar dacă toată sîrmăraia resortului sare în ochi ; la ce mai e bună arta după toate astea ? La ce bun, la urma urmei, să mai scrii povestiri ? E mult mai simplu să scrii că există faptul cutare la omul din popor — din pricina asta şi asta — e şi mai scurt, şi mai clar, şi mai convingător. „Ce să mai spui şi basme ? N-au oamenii ce face ?"

Să mai facem, însă, o *nota bene*. Prin ce se manifestă esteticul într-o operă de artă ? Prin faptul că remarcăm un acord, pe cît se poate deplin, al ideii artistice cu forma în care a fost întruchipată. S-o spunem mai clar : esteticul la un romancier, de pildă, este capacitatea acestuia de a-şi exprima atît de clar, prin personajele şi imaginile romanului, ideea, ca cititorul, după ce va parcurge romanul, să înţeleagă ideea tot aşa cum a înţeles-o romancierul cînd şi-a creat opera. Prin urmare şi mai simplu : calitatea artistică a scriitorului este capacitatea sa de a scrie bine. Prin urmare, cei care nesocotesc esteticul admit că e permis să nu scrii bine. Dacă sînt însă de acord că e permis, nu le mai rămîne mult şi-o să spună pur şi simplu că *trebuie* să scrii prost. Şi aproape că o şi spun.

În articolul de faţă intenţionăm să urmărim analiza critică a lucrărilor lui Marko-Vovciok publicate de dl.-bov în nr. IX al *Sovremennik*-ului de anul trecut. O facem mai ales pentru că în analiza aceasta se manifestă cu destulă claritate caracterul convingerilor literare ale d-lui-bov şi totodată concepţia lui despre artă. Iar dl.-bov, după cum am mai spus, este unul dintre fruntaşii utilitarismului. Prin urmare,

studiindu-l fie şi parţial pe dl.-bov, vom înţelege cum anume este pusă astăzi în literatura noastră problema artei.

Tot publicul cititor cunoaşte că Marko-Vovciok a scris două cărţi de povestiri din viaţa popoarelor ucrainean şi rus. Dl.-bov analizează numai povestirile ruseşti, care au fost traduse în limba rusă. Toate povestirile sînt analizate neobişnuit de amănunţit, pe mai mult de cinci coli de autor culese cu petite. Analiza aceasta este cu atît mai interesantă cu cît elucidează, pe de o parte, cum anume înţelege dl.-bov ţelul şi menirea artei, care sînt cerinţele pe care le pune în faţa artei şi ce anume particularităţi, mijloace şi forţe de influenţă socială îi recunoaşte. Noi ne vom limita numai la analiza primei povestiri, e destul şi atît ca să înţelegi limpede convingerile d-lui-bov. Despre Marko-Vovciok însuşi nu intenţionăm să discutăm în articolul de faţă. O să spunem doar că-i recunoaştem autorului o mare inteligenţă şi intenţii minunate, dar că ne îndoim că ar avea şi un talent remarcabil. Ne pare deosebit de rău că exprimăm un asemenea punct de vedere fără să-l demonstrăm. Şi ne pare şi mai rău că, parcă, dintr-adins, sîntem forţaţi să luăm analiza primei povestiri, *Maşa,* poate, trebuie s-o recunoaştem, cea mai slabă dintre toate povestirile autorului. Dar dl.-bov, analizînd această povestire, şi-a exprimat cu precădere acele opinii asupra cărora vrem să atragem atenţia cititorilor noştri.

Evident, n-avem de gînd să analizăm toate convingerile d-lui-bov, deşi dl.-bov merită, după părerea noastră, o analiză amănunţită. În multe privinţe nu sîntem de acord cu d-sa şi-i sîntem adversari direcţi, dar măcar şi faptul că i-a obligat pe cititori să-l citească şi că paginile cu articolele critice ale *Sovremennik*-ului, de cînd colaborează aici dl.-bov, sînt tăiate printre primele, într-o vreme cînd aproape nimeni nu citeşte critică, măcar şi faptul acesta dovedeşte talentul literar al dl.-bov. Talentul lui are o forţă ce provine din convingere. Dl.-bov nu e atît critic, cît mai ales publicist. Punctul de plecare al convingerilor sale este drept şi cucereşte simpatia cititorilor, dar ideile prin care se exprimă acest punct de pornire sînt adesea paradoxale şi au un mare cusur — sînt artificioase. Dl.-bov este un teoretician, uneori chiar un visător, şi în multe privinţe nu cunoaşte realitatea, cu care se poartă uneori din cale-afară de ireverenţios, o sucеşte ba într-o parte, ba într-alta, numai s-o aşeze în aşa fel, încît reali-

tatea să-i demonstreze ideea. Dl.-bov scrie simplu şi clar, deşi se spune despre el că prea-şi rumegă fraza înainte de a o pune în gura cititorului. Are tot timpul senzaţia că nu e înţeles. De altfel, asta nu e cine ştie ce cusur. Claritatea şi simplitatea stilului său merită o atenţie şi o apreciere deosebită în vremea noastră, cînd unele reviste îşi fac un punct de onoare dintr-un stil neclar, greoi şi contorsionat, considerînd probabil că asta contribuie la o mai mare profunzime. Cineva căuta să ne convingă că dacă vreunui critic i se face sete, ăsta n-o să spună direct şi simplu : adu-mi apă, ci o să spună, probabil, ceva în genul :

— Fă să-mi parvină acel element esenţial al umidităţii care va contribui la înmuierea unor elemente mai solide care s-au complexat în stomacul meu.

E o glumă care aduce în parte a adevăr.

Dar să trecem la fapte. Chiar la începutul analizei sale dl.-bov spune că :

„În povestirile ucrainene am văzut abuzul de putere al moşierilor, un abuz adesea destul de crunt. După cum se spune, asta i-a permis unui cunoscut critic rus să declare lucrările lui Marko-Vovciok drept nişte «zugrăveli abjecte şi respingătoare» şi, atribuindu-le literaturii demascatoare, *să-i refuze autorului lor orice talent literar*. N-am citit articolaşul asprului critic, pentru că de mai multă vreme au încetat să ne mai intereseze sentinţele sale literare ; dar asta nu ne împiedică *să înţelegem mecanismul* care l-a adus la o asemenea concluzie. *El este un partizan al teoriei „artei pentru artă" ;* povestirile lui Marko-Vovciok şi-au găsit admiratori şi printre partizanii acestei teorii. *Puteţi să vă imaginaţi ce anume le-a plăcut acestor admiratori.* Noi înşine am auzit cît i-a încîntat pe doi cunoscători ai artei un paragraf care sună, se pare, aşa : «Hei, hei, departe în cîmpie se vede crucea de pe mormîntul lui». Criticul aspru, care l-a condamnat pe Marko-Vovciok, *s-a dovedit chiar mai înţelept decît preţuitorii*, înţelegînd că «Hei, hei, departe în cîmpie» nu e chiar o culme a artei. *Dar că n-a fost în stare să înţeleagă nimic altceva din Povestirile populare, e şi asta absolut normal şi ar fi ciudat să te aştepţi ca el să înţeleagă. Pentru că în cazul acesta ar fi trebuit să abdice de la teoria «artei pentru artă», dar poate el să abdice ? Ce-ar mai face fără teoria asta, la ce-ar mai fi bun ?"*

Să ne oprim aici. Acest fragment din articolul d-lui-bov confirmă cum nu se poate mai bine remarcile noastre precedente privind relaţiile amicale ale celor două partide, adică ale utilitariştilor şi ale partizanilor „artei pentru artă". Duşmănia, confuziile premeditate, acuzaţiile extreme — toate astea se găsesc în fragmentul citat. Înainte de toate dl.-bov îl acuză pe criticul *estet* că acesta a calificat povestirile lui Marko-Vovciok în consecinţa tendinţei lor utilitare drept nişte zugrăveli abjecte şi respingătoare şi, ataşîndu-le literaturii demascatoare, *în consecinţă* îi contestă autorului orice talent literar. Deşi acuzaţia este foarte dură noi sîntem aproape gata să-l credem *pe cuvînt* pe dl.-bov, deşi n-am citit articolul criticului *estet*. E drept, criticul ar putea să conteste talentul literar al autorului povestirilor nu numai din această pricină, recunoaştem că în cazul de faţă criticul s-ar putea baza şi pe alte date. Dar dl.-bov ne întăreşte direct afirmaţia că, din duşmănie pentru tendinţa utilitară, partizanii artei pentru artă nu numai că resping literatura demascatoare, toată, fără nici o excepţie, dar resping chiar posibilitatea apariţei unui talent în sînul literaturii demascatoare. Repetăm, toate astea sînt de crezut. Dar la rîndul său dl.-bov cade într-o greşeală grosolană : el susţine că dacă un critic estet ar fi putut să înţeleagă măcar ceva din povestirile lui Marko-Vovciok, atunci s-ar fi dezis de sine însuşi, pentru că ar fi abdicat imediat de la *teoria artei pentru artă*.

Unii din partizanii teoriei „artei pentru artă" pot fi învinuiţi de orbire, de înrăire şi, de aici, de nedreptate. Dar ca teoria însăşi a artei pentru artă să aibă ca un fel de dat natural capacitatea de a-şi transforma partizanii într-un soi de alienaţi, să transforme nişte oameni inteligenţi în nişte indivizi stupizi şi limitaţi, asta e nedrept. Cine ştie pe unde poate s-o ia razna la un moment dat teoria, partida, învăţătura ? Doar nu putem să considerăm orice derogare drept regulă generală !

Dar să ne continuăm citatele :

„Dar nu e vorba de sentinţele criticului estet : să-l lăsăm în plata Domnului, tot nu-l ia nimeni în serios şi, ca atare, exerciţiile sale artistice nu deranjează pe nimeni. Avem în vedere alte comentarii, alte opinii, pe care considerăm oportun să le discutăm acum, pe marginea cărţii lui Marko-Vovciok. Opiniile acestea sînt destul de răspîndite într-o anumită parte a societăţii noastre, care se consideră cultivată, şi totuşi

demonstrează necunoaşterea lucrurilor şi superficialitate. Opiniile pe care le amintim se referă la caracterizarea ţăranului şi la atitudinea lui faţă de iobăgie. Iobăgia se apropie de sfîrşit. Dar faptele care au existat de-a lungul secolelor nu trec fără să lase urme. Sistemul de împărţire a funcţiilor după nobleţe supravieţuieşte prin moravurile sale încă două secole după ce a fost desfiinţat prin lege ; putem oare să ne aşteptăm la o transformare bruscă a tuturor relaţiilor apărute datorită iobăgiei ? Nu, şi o să mai existe încă multă vreme ecouri ale lor în cărţi, în discuţii de salon, în întreaga organizare a relaţiilor noastre cotidiene. Concepţiile, şi nu numai acele ale generaţiei vîrstnice de astăzi, dar şi ale acelei care se pregăteşte să-şi înceapă activitatea socială, s-au format, dacă nu chiar direct pe fundamentul organizării iobage, în orice caz sub o puternică influenţă a acesteia. Organizarea iobagă a fost legiferată şi acceptată de stat. Acum această organizare este respinsă, deci concepţiile şi cerinţele generate şi cultivate de ea sînt condamnate chiar de factorul care le-a apărat cîndva. Acum este timpul ca literatura să urmărească reminiscenţele iobăgiei în viaţa socială şi să lichideze noţiunile generate de iobăgie. Marko-Vovciok în povestirile sale *simple şi veridice* este aproape cea dintîi şi *cu totul remarcabilă luptătoare pe acest tărîm.* În ultimele sale povestiri nici nu mai încearcă, aşa cum a făcut în celelalte, să expună ceea ce se chiamă obişnuit «abuz al puterii moşierilor». Ce să mai vorbeşti despre abuzul unui lucru care prin sine însuşi este condamnabil ? Ce să mai vorbeşti despre fenomenele pe care le permite iobăgia, dar de care se putea uneori lipsi ? Autorul nu procedează aşa, autorul ia acum o situaţie normală a unui ţăran al unui moşier care *nu* abuzează de puterea sa şi ne-o descrie scurt, fără mînie şi fără amărăciune. Din schiţele astea —*în care oricine care a avut cît de cît legătură cu poporul rus depistează nişte trăsături cunoscute — din schiţele acestea ne apare caracterul unui rus din popor,* care şi-a păstrat trăsăturile sale esenţiale în mijlocul unor relaţii depersonalizante, sufocante, cărora le-a fost subordonat în decursul cîtorva secole. Asupra unora din aceste trăsături vrem să atragem acum atenţia."

Am citat acest fragment pentru că-i serveşte dl. -bov drept introducere la analiza lui Marko-Vovciok. Aici îşi expune par-

țial și punctul de vedere asupra lui Marko-Vovciok. Priviți cu atenție pasajele subliniate de noi. Dl. -bov recunoaște că povestirile lui Marko-Vovcik sînt *simple și veridice,* că Marko-Vovciok apare aici ca *o luptătoare cu totul remarcabilă pe acest tărîm* și că din aceste schițe — *în care oricine care a avut cît de cît legătură cu poporul rus depistează niște trăsături cunoscute — din schițele acestea ne apare caracterul rusului din popor.* Reținеți aceste cuvinte ale d-lui-bov. Ele ne demonstrează că dl.-bov îi recunoaște lui Marko-Vovciok, *în afara inteligenței, și cunoașterea treburilor și priceperea de a-și expune cunoștințele și observațiile,* într-un cuvînt — îi recunoaște talentul literar.

După asta dl. -bov continuă cu cîteva pagini excelente, în care expune diverse teorii și viziuni împărtășite astăzi de diverși domni, cu privire la poporul rus. E un pasaj superb (de altfel, nu chiar cel mai bun din articolul d-lui -bov) și ar putea să-i facă pe cititorii noștri care nu cunosc talentul d-lui -bov să înțeleagă cum și de ce i-a obligat pe oameni să-l citească. Nu transcriem pasajul (deși am fi vrut s-o facem integral), pentru că nu-l analizăm acum pe dl.-bov, luat în ansamblu, ci numai concepția lui despre artă. Citatele colaterale ar distruge caracterul unitar al articolului nostru. Dar rugăm să se acorde o atenție specială citatului următor. Aici dl.-bov o analizează pe Marko-Vovciok, în parte, și ca artistă, nu recunoaște că autoarea ar avea un talent literar cert, dar afirmă imediat că se observă o mare înțelegere a acelei vieți pe care o descrie și că prin asta-i și plac povestirile, adică d-lui -bov. Mai mult, dl. -bov chiar se și pasionează : ca om inteligent, a putut să vadă resorturile, să observe aluziile și intențiile autorului, a putut chiar, după unele trăsături încurcate și lipsite de logică, să-și dea seama că autoarea vorbește s-au vrea să vorbească despre cutare și cutare și, de bucurie că s-a vorbit despre asta, îi este într-atît de recunoscător autoarei, încît e dispus să găsească în povestirile ei și prezența spiritului rus și figurile cunoscute (ale oamenilor din popor) etc. etc., iar acestea sînt simptome ale artei, ale artei pe care nici el însuși n-o recunoaște la autoarea povestirilor. Principalul e că dl. -bov e mulțumit și fără calitatea artistică, totul e să se vorbească despre niște treburi serioase. Ultima dorință, e de-

sigur, lăudabilă, dar ar fi fost mai plăcut dacă s-ar vorbi bine şi nu oricum.*

Dar iată citatul în cauză :

„Trebuie să remarcăm, mai întîi de toate, că aceste caractere nu sînt reproduse cu reală plenitudine artistică, ele sînt numai schiţate în scurtele povestioare ale lui Marko-Vovciok. Nu putem să căutăm la ea o epopee a vieţii noastre populare, asta ar fi prea mult. O asemenea epopee poate fi aşteptată în viitor, acum nici nu e cazul să ne gîndim la ea. La noi conştiinţa poporului este încă departe de perioada aceea cînd trebuie să se exprime integral într-o imagine poetică ; aproape toţi scriitorii din clasa cultivată s-au ocupat pînă acum de popor ca de o jucărie amuzantă, la noi conştiinţa importanţei poporului este abia la început şi alături de această conştiinţă tulbure apar observaţii ale vieţii şi caracterului popular făcute serios, sincer şi cu pasiune. În şirul acestor observaţii schiţele lui Marko-Vovciok ocupă un loc de onoare. Ele au multe fragmente, nespuse pînă la capăt, faptul e uneori întîmplător, particular, şi se povesteşte fără lămurirea cauzelor intime sau externe, nu se leagă cum trebuie de organizarea obişnuită a vieţii. Dar, repetăm, nu se poate încă pretinde o riguroasă desăvîrşire şi multilateralitate de la povestirile noastre despre viaţa ţărănească, viaţa aceasta încă nu ni se dezvăluie deplin şi nici ceea ce ni se dezvăluie nu ştim, s-au nu putem întotdeauna să descriem bine. *Pentru noi e suficient şi faptul* că în povestirile lui Marko-Vovciok vedem dorinţa şi priceperea de a apleca urechea la viaţa poporului : *simţim în ele prezenţa spiritului rus, întîlnim figurile cunoscute,* recunoaştem acea logică, acele sentimente pe care le-am observat şi noi cîndva, dar pe care le-am lăsat să treacă pe lîngă noi fără să le acordăm atenţia cuvenită. *De asta ţinem aşa de mult la*

* Ne grăbim să facem o precizare. Referindu-ne astfel despre lucrările lui Marko-Vovciok avem în vedere numai prima din povestirile sale închinate vieţii ruseşti : *Maşa.* Nu putem să nu fim de acord că în alte povestiri ale sale sînt multe pagini de mare talent, deşi în ansamblu nici una din povestiri nu e realizată pînă la capăt. Realitatea e adesea idealizată, zugrăvită incredibil şi în acelaşi timp tu, ca cititor, ştii că toate lucrurile astea descrise neveridic pot într-adevăr exista în realitate şi îţi pare rău că nu-şi au un suport real. De altfel, nu discutăm decît despre povestirile din viaţa rusească şi nu le avem în vedere pe cele din viaţa ucraineană. *(N. aut.)*

aceste povestiri, de asta le prețuim atît de mult autorul. Observăm la el o atenție profundă și o simpatie vie, observăm o amplă cunoaștere a acelei vieți, pe care o privesc cu atîta ușurință și pe care o înțeleg atît de limitat și de primitiv mulți din cei mai culți economiști, lingviști, juriști, nuveliști etc. etc."

Și acum, după citatul acesta, să trecem la analiza însăși a primei povestiri a lui Marko-Vovciok *Maşa,* făcută de dl. -bov. Ne-am gîndit să transcriem în întregime analiza. Am vrea ca cititorul să facă singur cunoștiință cu nuvela, cu toate că povestirea este narată și citată chiar de dl. -bov, un partizan, admirator și apărător al talentului lui Marko-Vovciok.

„Ne aducem aminte de prima apariție a povestirii, spune dl.-bov. Oamenii care mai credeau în inviolabilitatea iobăgiei au rămas îngroziți. În povestire se dezvăluie evoluția naturală și neînăbușită de nimic a simțămîntului de dragoste pentru independență și al celui de repulsie față de sclavie, în sufletul unei fete de țăran. După cum vedeți, nu e nimic criminal, dar pe apărătorii relațiilor iobăgiste o atare povestire trebuia într-adevăr să-i zguduie. Povestirea a reușit să pătrundă într-un ultim refugiu pe care aceștia din urmă îl considerau invulnerabil. Vedeți dumneavoastră, ei, ca niște persoane umaniste și luminate, au fost de acord că iobăgia este în principiu necorespunzătoare culturii contemporane. Dar adăugau că țăranul nu s-a maturizat suficient pentru o autentică independență, că nici nu se gîndește la așa ceva, nici n-o dorește și nici nu simte apăsarea, doar dacă claca e prea grea, și vechilul prea aspru... «Doamne, Dumnezeule, de unde să apară în capul țăranului ideea de libertate ? Cărți nu citește de nici un fel ; pe scriitori nu-i cunoaște ; are o mulțime de treburi, așa că nici măcar n-are timp să inventeze și utopii... Trăiește așa cum au trăit părinții și strămoșii lui și, dacă-l vor elibera acum, totul se va face din simpatie și generozitate... Și, vă rugăm să ne credeți, multă vreme încă țăranul nu se va dumiri și multă vreme încă n-o să priceapă ce-i asta și de ce i se dă... Mulți, foarte mulți vor plînge după viața de mai înainte.» Așa ne convingeau oamenii deștepți și luminați, și orice replică o considerau imposibilă. Și deodată, închipuiți-vă, se pune direct sub semnul întrebării existența faptului pe care se bazau ei. Li se povestește o întîmplare, care demonstrează că și în pătura țără-

nească dragostea pentru o muncă liberă şi o viaţă independentă e firească şi că dezvoltarea acestui sentiment n-are nevoie nici măcar de ajutorul literaturii. Iată ce întîmplare *simplă* li se povesteşte.

„La o ţărancă bătrînă cresc doi orfani : nepoata Maşa şi nepotul Fedea. Fedea, ca băiat, e vesel, cuminte şi supus, Maşa însă îşi manifestă de mică personalitatea. Ea nu se mulţumeşte cu porunca ce i se dă, cere neapărat să i se spună cum şi de ce, caută să observe toate cele şi foarte timpuriu începe să manifeste o predispoziţie pentru păreri proprii. Dacă ar fi trăit cu un tată bătrîn şi cu mama prostia asta i s-ar fi scos imediat din cap, aşa cum se face la noi cu sute şi mii de fete şi băieţi, care dovedesc din copilărie o curiozitate excesivă şi o pretenţie cu totul nelalocul ei pentru o activitate raţională timpurie. Dar, spre norocul sau nenorocul Maşei, mătuşa ei era o femeie simplă şi bună, care nu numai că n-o pedepsea pe Maşa pentru agerimea ei, dar îi cînta şi în strună şi era foarte derutată cînd nu putea să dea nişte răspunsuri satisfăcătoare sau cînd nu putea să aibă ultimul cuvînt. Şi aşa Maşei i s-a întipărit convingerea că are dreptul să gîndească, să întrebe, să replice. Asta s-a dovedit a fi de ajuns. Cînd mergea pe al şaptelea an i s-a întîmplat ceva care a dat un curs special gîndurilor ei. Mătuşa şi Fedea au plecat în oraş, Maşa a rămas singură să păzească casa. Stă pe prispă şi se joacă cu copiii. Deodată trece pe acolo moşiereasa ; se opreşte, se uită şi spune Maşei : «Ce faci găligie ? Nu-ţi cunoşti cucoana ? NU ? A cui eşti tu ?» Maşa probabil că s-a pierdut, fapt e că nu i-a răspuns şi moşiereasa a certat o : «Creşti ca o proastă, nu ştii să vorbeşti». Maşa a început să plîngă. Moşieresei i-a părut rău. «Ei, lasă, zice, vino la mine, prostuţo !» Maşa nu vine, cucoana porunceşte copiilor s-o aducă. Maşa a luat-o la fugă şi nici nu s-a mai întors acasă. Din oraş se întorc mătuşa şi Fedea, Maşa tot nu e ; au început s-o caute, au căutat-o cît au căutat-o, dar n-au găsit-o, abia cînd se întorceau acasă, le-a ieşit ea singură în drum dintr-o cînepişte. Mătuşa vrea s-o ia acasă, dar Maşa se opune. «O să mă ia cucoana, zice, nu mă duc !» În sfîrşit, mătuşa o linişteşte şi-i atrage atenţia că trebuie s-o asculţi pe cucoană, chiar dacă-ţi dă o poruncă aspră.

— Şi dacă n-o asculţi ? întreabă Maşa.

— Atunci e rău, e rău de tot, puişorule, îi zic eu *. Ce plăcere e asta să fii pedepsit ?

Fedea se şi fîstîceşte şi o priveşte pe soră-sa cu nişte ochi cît cepele.

— Se poate fugi, zice Maşa, să fugi departe. Uite, ast' vară ăi din Trosteanka au fugit.

— Ei, şi i-au prins, Maşa... şi au fost şi din ăia care au murit pe drum.

— Iar pe ăi prinşi i-au băgat în temniţă şi ce i-au mai chinuit, zice Fedea.

— Of, copilaşule, ce ruşine şi durere au pătimit, zic eu, dar Maşa o ţine tot pe a ei : «Şi ce o apără toţi aşa pe cucoană ?»

— E cucoană, îi zicem noi, i s-au dat drepturi, are avere... aşa e de cînd lumea.

— Uite ce e, zice fetiţa. Da pe noi cine ne apără ?

Ne uităm noi cu Fedea unul la altul — ce-o fi păţit ?

— Nu-ţi umblă gîndul, puişor, îi zic eu.

— Da pe noi cine ne apără ? o ţine ea pe a ei.

— Noi ne apărăm şi Dumnezeu ne apără, îi răspund eu (p. 29).

„De atunci Maşa nu vorbeşte decît despre cucoană. Şi cine ne-a dat cucoanei ? Şi cum şi de ce ? Şi cînd ? Cucoana e una, zice, şi noi sîntem cîţi ? Să plecăm de la ea, fiecare unde poftеşte : ce-o să ne facă ? Mătuşica cea bătrînă n-a putut, bine-înţeles, să-i dea nişte răspunsuri care s-o satisfacă şi fata a trebuit să-şi găsească singură răspunsurile. Şi în curînd a trebuit să-şi pună în practică tot ce gîndise. Cucoana şi-a amintit de Maşa şi i-a spus starostelui s-o trimită să lucreze în parcul moşiei. Maşa s-a încăpăţînat : «Nu mă duc», zice, şi nu-şi iese din ale ei. Mătuşii i-a părut rău de fată şi i-a spus starostelui că e bolnavă. Maşa s-a agăţat de pretextul ăsta ; de cîte ori era chemată la lucru domnesc se făcea bolnavă. Cucoana o cheamă la ea şi începe s-o întrebe : «Ce te doare ?» «Toate mă dor», îi răspunde Maşa. Cucoana o ceartă, o ameninţă şi o goneşte.

Oricît a căutat s-o convingă fratele ei, oricît s-a rugat de ea mătuşa, n-a ieşit nimic. Maşa nu numai că nu voia să lucreze, dar se mai şi ţinea aşa, de parcă dreptatea ar fi fost de

* Mătuşa joacă rolul de povestitor. *(N. aut.)*

partea ei, de parcă nu făcea decît ceea ce trebuia să facă. Nu voia, de pildă, s-o roage pe cucoană s-o elibereze de muncă. «Nu trebuia decît să se închine şi să se roage, gîndeşte mătuşa, şi cucoana i-ar fi dat drumu' singură ; dar nu era Maşa din-tr-astea. Se întîmplă că nici nu se uită în ochii cucoanei şi glasu-i sună surd... Şi doar se ştie năravul de boier : înşală-mă, dar mi-te-nchină, rău eşti, dar cu respect te poartă, te roagă, te închină : a domniei tale e puterea de viaţă şi de moarte — iartă-mă ! Şi toate ţi se iartă ; dar cum ţi s-a mîniat inima şi ai scăpat vreun cuvînt amar, fii tu oricît de cinstit şi de drept — n-o să ai iertare : eşti obraznic ! Cucoanei noastre i-a mers vestea de bună şi de milostivă, dar cum a mai chinuit-o pe Maşa ! «O să vedeţi voi, se întîmpla să ne ameninţe, vă învăţ eu minte pe toţi !» Deşi de pedepsit nu ne pedepsea încă, dar nici cu prezicerile astea n-o duci prea vesel."

Repulsia Maşei faţă de munca pentru boieri a devenit un fel de înverşunare şi o împingea la un eroism inconştient şi iraţional. Odată fratele ei i-a reproşat că atunci cînd e vorba de muncă se face bolnavă, iar cînd e vorba de dansuri şi de jocuri e prima din sat. «Crezi tu, zice el, că cucoana n-o să afle ? Nu e bine să atragi mînia boierească asupra noastră.» După asta Maşa a încetat să mai iasă pe uliţă. Îi e urît să se uite pe fereastră la jocurile prietenelor, îi mai curge cîte o lacrimă, dar nu iese din casă. Mătuşa a început s-o trimită la prietene, fratele ei s-a rugat de ea să nu mai fie supărată pe el pentru reproşul pe care i l-a făcut. «Eu, Fedea, zice ea, nu sînt supărată, dar nu mă ruga degeaba, că tot nu mă duc.» Şi nu se ducea, nopţile nu dormea şi se plimba singură-singurică prin grădină, fără să ştie nimeni, pînă a descoperit-o odată mătuşa... «Ce faci Maşa ?... îi spune aceasta. Trăieşte şi tu ca omul. Îţi faci claca şi nu-ţi pasă de nimic... Pe cînd aşa, umbli nopţile, iar ziua ţi-e teamă să treci şi de poartă.» «Nu pot, îi zice ea încet, nu pot ! Omorîţi-mă, dacă vreţi, că eu tot nu pot.» Şi au lăsat-o în plata ei.

Între timp, Maşa a crescut, s-a făcut o fată frumoasă, i-a venit şi vremea de măritat. Bătrîna mătuşă a început să-i spună cum e măritişul şi să-i prorocească o viaţă fericită la casa ei. Maşa însă nu vrea nici asta. «La ce să mă mărit, tot zicea ea, ce fericire e asta ?»... Mătuşa o învaţă că nu e numai nenoroc pe lumea asta, că mai e şi fericire. «E, da nu pentru noi», îi răspunse Maşa. Ascultînd-o, Fedea cade şi el pe gînduri. Dar

n-are timp să se gîndească prea mult — trebuie să-şi facă claca. Maşa însă continuă cu încăpăţînare să refuze orice fel de lucru. Totul satul a început să se mire şi să se mînie pe Maşa, iar cucoana s-a supărat aşa de tare o dată că a poruncit ca Maşa să fie adusă imediat cu forţa. Au adus-o. Cucoana s-a repezit asupra ei, a început s-o certe şi să-i vîre secera în mînă : «Să-mi seceri iarba din parc». Şi stă pe capul ei : „Seceră !" Maşa dă din seceră şi se loveşte la mînă. A ţîşnit sîngele. Cucoana s-a speriat : «Duceţi-o acasă mai repede ! Uite o batistă — legaţi-o la mînă !» Cu asta s-a şi terminat, Maşa n-a apreciat nici bunăvoinţa cucoanei : cum a venit acasă, şi-a smuls batista de pe mînă şi a aruncat-o departe...

Rezistenţa încăpăţînată a Maşei la toate obligaţiile de muncă, tristeţea, întrebările ei ciudate au avut o proastă influenţă asupra fratelui ei. Bătrîna mătuşă a socotit că i-a venit flăcăului timpul să se însoare şi-i vorbeşte odată despre mirese. «Astea ale noastre, zice, nu-mi plac, poate la Dernovka să mă duc, că acolo sînt fete bune.» «Ai din Dernovka sînt liberi» i-a replicat Maşa. «Şi ce dacă sînt liberi ? îi explică mătuşa. Parcă astea libere nu se mărită cu flăcăi iobagi ? Să le placă numai mirele.» «De-aş fi liberă, începu Maşa şi porni să tremure, mai bine m-aş lăsa tăiată.» Fedea s-a amărît foarte de răspunsul ei. «Prea-i superi şi tu pe amărîţii ăştia de-ai boierilor, Maşa, a zis el şi s-a schimbat la faţă — şi ei sînt fiinţele Domnului, atîta că n-au noroc.» Şi după ce a spus asta a şi ieşit. Mătuşa, după obiceiul ei, a început s-o convingă pe Maşa şi să-i spună că nici tristeţea, nici lacrimile nu-ţi schimbă soarta, atîta doar că-ţi scurtează viaţa. Dar Maşa-i răspunde că e mai bine să mori mai repede. «Ce să fac, zice ea, pe lumea asta ?»"

Şi aşa trăieşte sărmana familie, îndurînd suferinţă din cauza întrebărilor şi pretenţiilor nelalocul lor ale fetei, crescute fără de cuviinţă. Dacă ar fi fost vorba de o moşiereasă rea, sau de un vechil aspru, toanele astea s-ar fi terminat rău. În povestire însă ni se prezintă o moşiereasă bună şi miloasă, chiar cu apucături liberale. Moşiereasa a hotărît să le permită ţăranilor să-şi răscumpere libertatea. Vă puteţi închipui ce efect a avut ştirea asta asupra Maşei şi a lui Fedea. Dar nu putem să ne abţinem să nu citäm integral cele două mici capitole care constituie sfîrşitul povestirii lui Marko-Vovciok.

„Şi Fedea e tot mai mohorît şi tot mai amărît, iar Maşa se topeşte încet-încet. Într-o zi stau cu ea, ea e tare îngîndurată,

deodată intră Fedea, vesel şi voios : «Bună ziua», zice el. Eu m-am bucurat : «Să-mi trăieşti, să-mi trăieşti, băiatule !» Maşa nu i-a aruncat decît o privire : adică ce-i cu veselia asta ?

— Maşa, îi zice Fedea, te-ai pregătit să mori, dar se vede treaba că prea eşti tînără pentru asta.

Şi-şi rîde în barbă. Maşa nu zice nimic.

— Trezeşte-te, surioaro, şi ascultă : ţi-am adus o veste.

— Lasă-mă-n plata Domnului cu vestea ta cu tot, îi răspunde ea. Tu, Fedea, n-ai decît să fii vesel, mie, însă, să-mi dai pace.

— Ei, Fedea, ce veste ! îl întreb eu.

— Ascultă, mătuşă dragă ! şi m-a strîns tare în braţe şi m-a sărutat. Trezeşte-te, Maşa ! O ia pe Maşa de mînă şi o ridică. Ne-a spus cucoana : care vrea să-şi răscumpere libertatea — s-o răscumpere !

Maşa începe să ţipe, se aruncă la picioarele lui frate-său ! Îl sărută, plînge, tremură toată, vocea i se frînge : «Răscumpără-mă ! Doamne ! Ajută-ne, Doamne !»

Fedea s-a pornit şi el pe plîns, mie-mi bate inima să se spargă, stau şi mă uit la ei.

— Stai puţin, Maşa, spune Fedea, stai să ne venim în fire ! Trebuie să cîntărim şi noi lucrurile.

— Nu trebuie, Fedea ! Răscumpără-ne mai repede... mai repede, frate scump !

— Nu e chiar aşa de uşor, Maşa, m-am amestecat eu, toate alea va trebui să le vindem. Din ce o să trăim ?

— Am să muncesc... Frăţioare ! Zi şi noapte am să muncesc. Am să mă rog de oameni, am să mă rog cu lacrimi... Am să mă înrobesc unde vrei tu, numai să mă răscumperi ! Dragul meu, răscumpără-mă ! Nu mai pot ! N-am apucat şi eu o zi de bucurie sau de linişte ! Fie-ţi milă de tinereţea mea ! Nu vezi ce viaţă duc ? ! Mă topesc într-una.... Of, răscumpără-mă, răscumpără-mă ! Du-te, du-te la cucoană !

Îl îmbracă, îl grăbeşte, se roagă de el, plînge... Nici n-am apucat să mă dumiresc că l-a şi scos din casă... Şi porneşte să umble prin casă şi să-şi frîngă mîinile... Şi inima mea începe să bată ca în tinereţe, că nu e glumă ce se face ! Mi-a fost greu să mă adun în fire, dar şi mai greu mi-a fost să mă liniştesc...

Greu ne-a mai fost să-i aşteptăm pe Fedea ! Maşa, cum l-a văzut, a izbucnit în plîns, iar el ne strigă de departe : «Slavă Domnului !» Maşa cade pe laviţă şi plîngi şi plîngi... Noi s-o

liniştim : «Lăsaţi-mă să plîng în linişte : că mi-e bine şi mi-e drag, de parcă acum m-aş fi născut din nou ! Acum să-mi daţi să lucrez. Sînt sănătoasă... Dacă aţi şti cît sînt de puternică !»...

Şi ne-am răscumpărat. Am vîndut casa. Am vîndut totul... Mie îmi pare rău să le părăsesc pe toate, şi Fedea s-a-ntristat şi el : ce-a sădit, ce-a stropit — se desparte de toate ! Numai Maşa era veselă şi voioasă, o lacrimă nu i-a curs. Ce ziceţi ! Parcă ar fi ieşit din apă vie : ochii-i sticlesc, pe faţă i-au apărut bujorii şi-ţi pare că orice vinişoară-i tremură de bucurie... Şi ce-i merge lucrul... Mai odihneşte-te, Maşa ! Să mă odihnesc ? Vreau să muncesc ! Şi dă-i şi rîzi. Atunci am aflat şi eu întîia oară că are un rîs răsunător ! Înainte i se dusese vestea de leneşă, acu e socotită a dintîi la pricepere şi la vrednicie. Şi au şi apărut o mulţime de flăcăi dornici să se însoare cu ea. Şi, Doamne, cît s-a mai mîniat cucoana. Vecinii au luat-o în rîs : Te-a tras ţăranca pe sfoară ! S-a prefăcut bolnavă... Şi sigur că i-ai dat drumul mai pe nimic ? Cucoana, într-adevăr, n-a prea ţinut la preţ.

Ne-am mutat în oraş, într-o căsuţă veche, şi ne-am pus pe muncă. Ne ajută Cel-de-Sus şi ne făcurăm şi o casă nouă... Fedea s-a însurat. Maşa s-a măritat. Soacră-sa nu mai poate după ea : Mă bucur de ea, ca de fie-mea : ce veselă ! Ce muncitoare ! N-a mai zăcut de atunci."

La această primă povestire dl.-bov face o scurtă introducere. Dar aţi şi citit-o. Dl. -bov afirmă că la apariţia povestirii oamenii care mai credeau în inviolabilitatea iobăgiei au rămas îngroziţi şi că „în povestire se dezvăluie o evoluţie firească şi neînăbuşită de nimic a sentimentului de dragoste pentru independenţă şi a celui de repulsie pentru sclavie, în sufletul unei fete de ţăran". E destul de ciudat să auzi de groaza unor oameni care mai cred în inviolabilitatea iobăgiei etc. Nu înţelegem despre ce oameni ne vorbeşte dl.-bov şi dacă a văzut mulţi dintr-ăştia. Şi, deşi observaţia noastră nu atinge direct chestiunea literară despre care e vorba în articol, nu ne putem abţine să n-o facem. Oricine care cunoaşte cît de cît realitatea rusă o să fie de acord că absolut toată lumea de la noi — şi civilizaţii şi necivilizaţii şi cultivaţii şi necultivaţii — în afara poate a unor excepţii minore, cunosc demult şi cunosc bine acel stadiu al evoluţiei despre care vorbeşte autorul. Nu mai spunem de un oarecare ridicol al presupunerii că o povestioară scurtă poate să cutremure o masă imensă de oameni, mai mult —

să-i îngrozească. „Li se povesteşte o întîmplare, spune dl.-bov, care demonstrează că, în pătura ţărănească, dragostea pentru munca liberă şi viaţa independentă e firească şi că dezvoltarea acestui sentiment n-are nevoie nici măcar de ajutorul literaturii. Iată ce întîmplare simplă li se povesteşte."

Să povesteşti asemenea întîmplări şi s-o faci cu talent şi cu o bună cunoaştere a lucrurilor este o treabă întotdeauna folositoare, deşi întîmplările acestea sînt cunoscute de multă vreme la noi. Dar de asta au scriitorii talent, ca să producă impresie. Poţi să cunoşti un fapt, să-l vezi de o sută de ori şi tot să nu realizezi la fel de puternic impresia, ca atunci cînd un om deosebit o să se aşeze lîngă tine şi o să-ţi arăte acelaşi fapt, dar într-un fel personal, o să ţi-l explice cu vorbele lui şi-o să te oblige să-l vezi prin prisma lui. Printr-o atare influenţă se şi caracterizează adevăratul talent. Dar dacă e să povesteşti acum, în clipa de faţă, despre dragostea pentru munca liberă şi s-o faci ca să demonstrezi că faptul există, ca şi cum ai demonstra că omul trebuie să bea şi să mănînce. Acum îl rugăm pe cititorul nostru să se aplece asupra povestirii însăşi, asupra acestei întîmplările *simple*, cum spune dl.-bov. Spuneţi-mi, aţi citit vreodată ceva mai incredibil, mai monstruos şi mai stupid decît povestirea asta ? Ce fel de oameni sînt ăştia ? Şi, la urma urmei, sînt ei oameni ? Unde se petrec toate astea : în Suedia, în India, pe insulele Sandwich, în Scoţia, pe lună ? La început se discută şi se acţionează ca în Rusia : eroina e o fată de ţăran ; e o mătuşă, e o moşiereasă, este fratele Fedea. Dar ce se petrece ? Eroina asta, Maşa asta e un fel de Cristofor Columb, care nu e lăsat să descopere America. Tot temeiul, toată realitatea v-a fost smulsă de sub picioare. Ura faţă de starea de iobăgie se poate, desigur, dezvolta la o fată de ţăran, dar aşa se va manifesta ea oare ? Asta e un fel de personaj de bîlci, o vorbă livrescă şi nu o eroină. Totul e atît de artificial, atît de făcut, atît de afectat, încît pe alocuri (mai ales atunci cînd Maşa se repede la fratele său şi strigă : „Răscumpără-mă !"), noi, de pildă, nu ne-am putut stăpîni să nu rîdem din toată inima. Şi ăsta e oare efectul pe care trebuie să-l producă locul cu pricina ? O să-mi spuneţi că unele împrejurări trebuie să fie respectate, că de dragul unei idei trebuie să scuzăm exprimarea ei nu tocmai inspirată. Sîntem cu totul de acord şi vă rugăm să ne credeţi că nu rîdem de lucrurile sfinte, dar trebuie să fiţi de acord şi dumneavoastră că nu există o idee, un fapt care să

nu poată fi vulgarizat şi ridiculizat. Te ţii tare, cît te ţii, dar pînă la urmă nu mai poţi şi izbucneşti în rîs. Acum să presupunem că toţi apărătorii iobăgiei, după cum ne convinge dl. -bov, nu cred că ţăranul vrea să devină liber. O povestire ca asta o să convingă măcar pe cineva din ei că se înşală ? „Aşa ceva nu se întîmplă !" o să ţipe ei... dar să-l ascultăm pe dl.-bov în persoană.

„Fantezii ! Idilă ! Visuri ale veacului de aur ! au început să ţipe, după apariţia povestirii, oamenii practici, cu o viziune umanitară, dar cu o simpatie secretă pentru relaţiile iobăgiste. Unde s-a mai văzut ca într-o fire simplă de ţăran să se dezvolte într-un asemenea grad conştiinţa personalităţii ? Chiar dacă a avut loc ceva asemănător, ăsta a fost un caz excepţional, care-şi datorează apariţia unor cauze speciale... Povestirea despre Maşa nu prezintă defel imagini din viaţa rusească, nu e decît o invenţie himerică. Ceea ce a prezentat autorul nu e tipul femeii ruse din popor, ci un fenomen de excepţie şi din cauza asta povestirea e falsă şi lipsită de calităţi artistice. Cerinţele artei constau în necesitatea întruchipării etc.

Aici stimaţii oratori îşi începeau divagaţia despre artă şi se simţeau cum nu se poate mai bine.

Dar oamenii care nu erau dezinteresaţi nici nu se gîndeau măcar să protesteze împotriva firescului unui fapt cum e cel povestit în *Maşa*. Dimpotrivă, faptul a părut normal tuturor celor care cunosc viaţa ţăranilor. Într-adevăr, e oare cu putinţă să-i refuzăm ţăranului ceva ce noi considerăm drept un atribut necesar omenesc pentru oricare dintre noi ? Asta ar fi prea mult...

Dar n-aveţi decît să gîndiţi cum vreţi, faptele vă vor dovedi că oamenii ca Maşa şi Fedea nu constituie de loc excepţii ale poporului rus."

Stimatul autor n-are decît să divagheze şi să demonstreze că ţăranul poate să simtă într-adevăr nevoia independenţei şi să fie conştient de faptul că libertatea e preferabilă iobăgiei (fapt de care nu se îndoieşte nimeni), n-are decît să risipească de dragul acestei demonstraţii un talent oratoric neobişnuit, parcă trebuie într-adevăr să demonstrezi cuiva că ţăranul poate să judece, în sfîrşit, n-are decît, în entuziasmul său, să ne demonstreze că fenomenul „Maşei" este firesc şi s-o facă bazîndu-se pe faptul că ea putea să observe, să judece, să viseze, să simtă şi, la urma urmei, să fie conştientă de situaţia ei.

Toate sînt bune, d-le -bov, vă credem pe cuvînt şi fără efor-turile dumneavoastră oratorice că toate sînt aşa, pentru că noi, noi înşine, ştim de multă vreme că toate sînt aşa : o fată de ţăran poate să şi judece, să şi priceapă, să fie şi conştientă, să simtă repulsie etc. etc. Dar toate astea trebuie să apară aşa cum sînt ele zugrăvite în povestire ? Oare în povestire lucrurile nu se prezintă astfel că veridicul devine neveridic, că totul se petrece în insulele Sandwich şi nu în Rusia ? Dumneavoastră spuneţi :

„Da, noi găsim că în *Maşa* nu e povestit un caz de excepţie, cum pretind proprietarii de pămînt şi criticii estetici. Dimpotrivă, în personalitatea Maşei a fost surprinsă tendinţa comună a întregii mase a poporului rus. Şi dacă necesitatea de a restabili independenţa personalităţii există, ea se va manifesta în faptele vieţii populare."

Un moment, d-le -bov. Dacă ne-am hotărît să cităm aşa de mult din articolul dumneavoastră, n-am făcut-o de fel ca să discutăm despre Marko-Vovciok, nici despre problemele pe care le ridică în povestirile sale. Am remarcat chiar la începutul articolului nostru că nicăieri în altă parte dumneavoastră, ca unul din fruntaşii utilitarismului, nu vă expuneţi atît de clar ideile despre artă ca în analiza de faţă. Şi acum am ajuns la scopul pentru care am dat lungile noastre citate. Am vrut să arătăm că utilitariştii, dispreţuind arta şi esteticul, neacordîndu-le un rol de prim ordin chiar în literatură, pledează împotriva lor înşişi. Mai mult : aduc prejudicii cauzei pe care o servesc şi asta o să vă demonstrăm acum.

Aşadar : dumneavoastră afirmaţi că arta pentru artă îl face pe om incapabil să înţeleagă necesitatea unei tendinţe judicioase în literatură ; dumneavoastră înşivă aţi spus asta criticului estet. Mai mult : ridiculizîndu-i pe artişti, pe care-i puneţi pe toţi (reţineţi : pe toţi) pe acelaşi plan cu plantatorii, dumneavoastră strigaţi, chipurile imitîndu-i, după lecturarea povestirii „fantezie, idilă, visuri ale secolului de aur ! Unde s-a mai văzut ca într-o fire simplă de ţăran să se dezvolte într-un asemenea grad conştiiţa personalităţii ?" Vă răspundem : În firea simplă a ţăranului s-au dezvoltat şi lucruri mai mari, şi nu în chip de excepţie, ci aproape în masă ; toate astea le ştim şi toate astea le credem. Dar vedem şi noi că dumneavoastră înşivă observaţi modul stupid în care sînt prezentate lucrurile în povestirea lui Vovciok, altfel n-aţi fi apărat cu atîta căldură

povestirea şi n-aţi fi căutat să-i ridiculizaţi pe artişti şi să-i insultaţi denumindu-i plantatori". Acum ascultaţi-ne şi pe noi, nu e vorba nici de sfaturi, nici de sentinţe ; e vorba de unele consideraţii pe marginea cazului cu pricina. Noi n-am participat la vechea dispută pe tema artei, pînă acum n-am făcut parte din nici o partidă literară, am venit din afară, sîntem oameni proaspeţi, cel puţin obiectivi, Aşa că vă rugăm să aveţi amabilitatea să ne ascultaţi :

În primul rînd, vrem să vă convingem că, în pofida dragostei pentru valoare estetică şi pentru artă pură, noi înşine aşteptăm cu mare nerăbdare o bună tendinţă şi o apreciem foarte mult şi de asta înţelegeţi esenţialul pe care vrem să-l spunem : o atacăm pe Marko-Vovciok nu pentru că scrie cu tendinţă — chiar o lăudăm pentru asta şi sîntem gata să ne bucurăm de activitatea ei. Dar o atacăm pe autoarea povestirilor populare pentru că n-a reuşit să-şi *realizeze bine întreprinderea,* pentru că a făcut-o prost şi prin asta a adus prejudicii cauzei, şi nici un fel de foloase. Vă rugăm să ne înţelegeţi — nu vrem să fim prost înţeleşi şi calomniaţi. Ce vă bucură în povestirile astea ? Că au nişte idei sănătoase, că se remarcă inteligenţa, o viziune corectă, autentică a lucrurilor ? Da ? Să presupunem că aveţi dreptate, cu alte cuvinte, că apărătorii actualei existenţe a ţăranilor, cum spuneţi dumneavoastră, nu cred că ţăranul vrea să fie liber, o mai spunem odată : o să-i convingeţi oare cu povestirea asta ? Afirmaţi direct că povestirea „a reuşit să pătrundă într-un ultim refugiu", prin urmare credeţi în *utilitatea* ei. Iar adversarii dumneavoastră o să vă răspundă direct : „Afirmaţi că e un caz general şi vă daţi peste cap ca să-l demonstraţi ; asta se şi întîmplă — cazul e povestit în aşa fel, încît se vede clar un caracter excepţional, dus pînă la aberaţie, ceva aproape imposibil. Şi dacă dumneavoastră, demonstrîndu-vă ideea, n-aţi găsit o modalitate s-o exprimaţi într-un spirit şi prin personaje ruseşti, atunci trebuie să fiţi de acord că se poate concluziona : faptul cu pricina nu există în spiritualitatea rusă şi e imposibil pentru realitatea rusă." Iată ce-o să vi se răspundă şi, în consecinţă, povestirea, în locul unei impresii serioase, nu va provoca decît ilaritate şi va aminti de fabula *Ursul şi pustnicul* [150]. „Nici nu puteţi să vă imaginaţi un rus care să fie purtător al ideii dumneavoastră ! vor adăuga adversarii. Cînd a trebuit să demonstraţi cum vi se realizează în fapt ideea,

rusul vi s-a dus printre degete. Aţi vrut să îmbrăcaţi în caftane şi sarafane ruseşti nişte elveţieni de operetă ; ăştia-s peizani, nu ţărani. Abia aţi făcut primul pas pentru demonstrarea paradoxului dumneavoastră stupid că v-a şi alunecat pămîntul de sub picioare. Şi după asta vreţi să fiţi crezut, cînd dumneavoastră înşi-vă, apărătorii cauzei, nu v-o puteţi imagina realizată de ruşi ? Nu, dumneavoastră, visătorii de birou, n-aveţi decît să vă înşelaţi, pe noi însă să ne lăsaţi în pace." Iată ce-o să spună, şi în felul lor vor avea dreptate. Şi cu toate astea ideea autorului acestor povestiri e adevărată. Închipuiţi-vă că în locul acestei măscării de bîlci, în locul acestor vorbe goale, al Maşei adică, autorul ar fi realizat un personaj viu, autentic, astfel ca să se vadă deodată şi fără putinţă de tăgadă ceea ce căutaţi să demonstraţi cu atîta patimă, aţi fi respins oare povestirea numai pentru că e artistică ? O asemenea povestire ar fi fost de o mie de ori mai utilă. În fond, dumneavoastră dispreţuiţi literatura şi valoarea artistică, vă trebuie fapte înainte de toate, sînteţi oameni de acţiune. Totul, la urma urmei, se şi reduce la asta, că artisticul este mijlocul cel mai bun, cel mai convingător, cel mai sigur, cel mai accesibil pentru mase, de reprezentare în imagini artistice a cauzei pentru care vă agitaţi, dumneavoastră, omul cel mai de *acţiune,* dacă doriţi. În consecinţă artisticul este util în gradul cel mai înalt şi este util tocmai din punctul *dumneavoastră* de vedere. Atunci de ce-l dispreţuiţi şi-l persecutaţi, în loc să-l puneţi în prim plan, înaintea oricăror cerinţe ? „Nu se poate să fie înaintea oricăror cerinţe, spuneţi dumneavoastră, pentru că înainte de toate e vorba de cauză", dar şi despre cauză trebuie să ştii să vorbeşti. Ce folos vă aduce un adept, care nu ştie să se exprime ?... Ar fi acelaşi lucru ca şi cum aţi avea o mulţime de soldaţi, băieţi buni şi de treabă ; deodată se dă alarma : toată lumea sare în picioare, îşi iau raniţele, echipamentul, toţi pun mîna pe arme. „Mai repede ! Mai repede ! porunciţi dumneavoastră. Aruncaţi raniţele, cartuşele, lăsaţi asta : o să întîrziem cu pregătitul ăsta, nu e nevoie nici de arme, care ce-a apucat să ia, şi la drum !" O să ajungeţi într-adevăr la timp, o să vă ocupaţi locul, dar la ce sînt buni soldaţii dumneavoastră fără armament ? Treaba într-adevăr a fost făcută, dar a fost făcută prost. Sau să presupunem că în faţa dumneavoastră se află o fortăreaţă : trebuie s-o cuceriţi, şi dumneavoastră puneţi o

condiție categorică : toți soldații să fie șchiopi. Scriitorul fără talent este un soldat șchiop. Chiar doriți ca ideile dumneavoastră să fie exprimate de un bîlbîit ?

Dar zîmbiți, vă amuză să auziți că vi se țin lecții despre niște lucruri pe care nu numai că le cunoașteți foarte bine, dar le-ați și afirmat de mult. Într-unul din articolele dumneavoastră spuneți : *„La urma urmei, o lucrare poate să fie* și artistică, numai să fie actuală". Și într-un alt articol : „Dacă vreți să mă impresionați cu o imagine vie, dacă vreți să mă faceți să iubesc frumosul, trebuie să știți să sesizați sensul general, pulsul vieții, să știți să mi-l arătați și să mi-l explicați, numai atunci vă veți atinge scopul". Clar și concis ; dumneavoastră nu respingeți esteticul, dar pretindeți ca artistul să discute despre multe probleme, să servească unui interes general, să fie fidel realității contemporane, cerințelor, idealurilor ei. E o dorință minunată, Dar o asemenea dorință *devenită pretenție* reprezintă, după noi, o neînțelegere a legilor fundamentale ale artei și a esenței sale — libertatea inspirației. Asta înseamnă pur și simplu să nu înțelegi arta ca un întreg organic. În asta constă înțelegerea eronată a acestor probleme dificile care ne-a adus la nelămuriri și, ceea ce e mult mai rău, la excese. Dumneavoastră credeți într-un fel că arta în sine n-are nici un fel de norme, nici un fel de legi, că poate fi comandată arbitrar, că oricine are inspirația în buzunar și că inspirația nu așteaptă decît să fie reclamată, că poate să servească pentru asta și asta, să meargă pe drumul pe care-l veți dori. Iar noi sîntem cei care credem că arta are o viață a ei independentă, organică și, în consecință, are și niște legi fundamentale și neschimbătoare, necesare acestei vieți. Arta este o necesitate umană identică cu necesitatea de a mînca și a bea. Nevoia de frumusețe și de creație pe care o întruchipează este inseparabilă de om și fără ea omul poate că nici n-ar mai dori să trăiască. Omul caută, găsește și receptează frumosul *fără nici un fel de condiții,* pur și simplu pentru că e frumos, i se înclină cu veneratie, fără să întrebe la ce e util și ce poate să cumpere în schimbul frumosului. Și poate că în asta rezidă marea taină a creației artistice ; că imaginea frumuseții devine imediat un idol, *fără nici un fel de condiții.* Și de ce devine idol ? Pentru că nevoia de frumusețe se dezvoltă cu precădere atunci cînd omul se află în contradicție cu realitatea, în dezarmonie, în luptă, adică atunci

cînd *trăieşte mai intens,* pentru că omul trăieşte mai intens tocmai atunci cînd caută şi vrea să realizeze ceva ; atunci omul manifestă cea mai naturală năzuinţă spre tot ce e armonie, ce e linişte, şi frumuseţea este cea care implică şi armonie şi linişte. Cînd însă omul găseşte ceea ce caută, atunci viaţa pentru om se încetineşte parcă pentru un timp şi am văzut cazuri cînd omul, atingîndu-şi idealul şi nemaiştiind pentru ce anume să se zbată, satisfăcut peste cap, era cuprins brusc de o tristeţe pe care uneori şi-o mai şi aţîţa, începea să caute un alt ideal de viaţă şi din cauza unei intense suprasaturaţii nu numai că înceta să aprecieze ceea ce-l desfăta, dar se abătea conştient de la drumul cel drept, excitîndu-şi gusturile colaterale, nesănătoase, nearmonioase, uneori monstruoase, pierzîndu-şi tactul şi simţul frumuseţii sănătoase şi cerînd în locul ei excepţiile. De aceea frumosul este atributul a tot ce e sănătos, a tot ce trăieşte mai intens viaţa : este o necesitate vitală a organismului uman. El este armonia, în el se află chezăşia liniştii, el întruchipează idealurile omului şi ale omenirii. „O clipă, o să ni se spună, despre ce idealuri e vorba ? Noi vrem realitatea, viaţa, pulsul vieţii. La noi, de pildă, întreaga societate rezolvă o problemă actuală, caută o soluţie, un ideal, pe care şi l-a fixat ea însăşi. Spre acest ideal trebuie să tindă şi poeţii. Şi în loc să zugrăviţi şi să luminaţi pentru societate acest ideal, dumneavoastră începeţi s-o cîntaţi pe Diana la vînătoare sau pe „Laura la clavecin". Totul este drept şi de necontestat. Dar înainte de a vă răspunde, permiteţi-ne să facem o observaţie, laterală, ca terminînd odată cu tot ce e exterior, să dăm răspunsul principal cu privire la remarca dumneavoastră minunată şi cu totul judicioasă.

Am spus la începutul articolului nostru că drumurile normale, fireşti ale utilului nu ne sînt întru totul cunoscute, în orice caz nu sînt calculate cu maximă exactitate. Într-adevăr cum să determinăm clar şi categoric ce anume trebuie să facem ca să atingem idealul tuturor dorinţelor noastre, tot ceea ce doreşte, tot spre ceea ce tinde omenirea ? Putem să facem presupuneri, să inventăm, să studiem, să visăm, să calculăm, dar e imposibil de prevăzut, ca într-un calendar, fiecare pas viitor al omenirii. Şi aşa cum să determinăm *absolut exact* ce este util şi ce este dăunător ? Nu numai în ce priveşte viitorul, dar nu putem să avem cunoştinţe precise şi pozitive despre toate căile şi abaterile, într-un cuvînt, despre întreaga evoluţie

a utilului nici în ceea ce priveşte trecutul nostru. Studiem, facem presupuneri, construim sisteme, urmărim consecinţele, şi totuşi nu se poate face nici un calendar şi nici pînă în ziua de azi istoria nu poate fi socotită o ştiinţă exactă, deşi avem în faţa noastră aproape toate datele. Astfel, de pildă, cum veţi determina, veţi măsura şi veţi cîntări ce folos a adus întregii omeniri *Iliada* ? Unde, cînd şi în ce împrejurări a fost utilă, prin ce anume şi, în sfîrşit, cum a influenţat anumite popoare într-un anume moment al evoluţiei lor, cîtă influenţă a fost (să zicem în livre, puduri, coţi, kilometri, grade etc.) ? Şi dacă nu putem să determinăm asta, atunci e foarte posibil să greşim şi cînd vom face o riguroasă împărţire a preocupărilor umane şi vom indica artei căile utilităţii şi ale misiunii ei. Şi în momentul în care apare posibilitatea erorii, se şi pune sub semnul întrebării faptul dacă „Laura la clavecin" va fi folositoare la ceva sau nu. E adevărat, frumosul e întotdeauna util, dar acum nu vrem să vorbim despre asta, acum nu vrem decît să spunem (şi vă prevenim de pe acum că e posibil să fie o impertinenţă uriaşă, nemaiauzită, dar nu trebuie să vă intimideze cuvintele noastre, nu facem decît o presupunere), vrem să spunem următoarele : ei bine, şi dacă *Iliada* e mai utilă decît lucrările lui Marko-Vovciok şi nu undeva în trecut, ci acum, în contextul problemelor actuale ; mai utilă ca mijloc de realizare a unor scopuri anumite, adică tot a chestiunilor la ordinea zilei ? Doar şi acum *Iliada* emoţionează profund sufletul uman. E epopeea unei vieţi atît de intense, atît de pline, a unui moment atît de înalt al vieţii poporului şi, să reţinem, al vieţii unui popor atît de mare, încît în vremea noastră, o vreme a năzuinţelor, a luptei, a îndoielilor şi a credinţei (pentru că vremea noastră este o vreme a credinţei), într-un cuvînt în vremea unei vieţi de maximă intensitate, această armonie eternă întruchipată în *Iliada* poate să exercite chiar o influenţă cu totul hotărîtoare asupra sufletului nostru. Spiritul nostru e acum mai receptiv, influenţa frumuseţii, a armoniei şi a puterii poate fi maiestuoasă şi fecundă, poate fi o influenţă *utilă,* care să ne transmită energie, să ne susţină forţele. Tot ce e puternic iubeşte puterea, cel care crede e puternic, ori noi credem şi mai ales vrem să credem. Prin ce e respingător studiul *Iliadei* şi imitarea ei în arta timpului nostru, din punctul de vedere al adversarilor artei pure ? Prin faptul că sîntem ca nişte cadavre, ca nişte oameni care

au terminat cu viaţa, ca nişte laşi care ne temem de viaţa noastră viitoare, în fine, ca nişte trădători indiferenţi ai acelora dintre noi care şi-au mai păstrat forţele vitale şi care mai năzuiesc spre ceva : enervaţi parcă pînă la năucire, pînă la neînţelegerea faptului că viaţa există şi în noi, ne aruncăm într-un fel de disperare în epoca *Iliadei* şi ne făurim astfel o realitate artificială, o viaţă pe care n-am creat-o şi n-am trăit-o, un vis fad şi ademenitor şi, ca nişte oameni josnici, preluăm, furăm viaţa noastră din timpuri de mult trecute şi ne ducem traiul nostru searbăd, ca nişte plagiatori neputincioşi. Trebuie să fiţi de acord că tendinţa utilitariştilor din punctul de vedere al unor asemenea reproşuri este nobilă şi înălţătoare în cel mai înalt grad. De asta îi şi simpatizăm, de asta vrem să-i şi respectăm. Nenorocirea constă în faptul că şi tendinţa aceasta şi reproşurile acestea sînt eronate. Fără să mai repetăm ceea ce am spus în legătură cu nevoia de frumos şi cu faptul că omenirea şi-a definit parţial idealurile sale eterne (astfel încît acestea au devenit istorie universală şi sînt legate prin general-umanul cu prezentul şi viitorul, veşnic şi indisolubil), fără să mai vorbim de toate astea le atragem atenţia utilitariştilor că poţi să abordezi viaţa trecută şi idealurile trecute nu numai naiv, dar şi istoric. În timp ce depista frumosul, omul trăia şi suferea. Dacă vom înţelege idealul lui trecut şi preţul pe care l-a plătit pentru acest ideal, ne vom manifesta, în primul rînd, respectul pentru întreaga umanitate, ne vom înnobila şi pe noi înşine prin simpatia pe care i-o vom acorda, vom înţelege că simpatia pentru trecut şi înţelegerea acestuia este chezăşia propriului nostru umanism, a forţelor noastre vitale şi a capacităţii de progres şi de evoluţie. Trecutul însă poate fi abordat şi într-o manieră, ca să zic aşa, byroniană. În chinurile vieţii şi ale creaţiei sînt unele momente, poate nu chiar ale disperării, dar ale unei tristeţi înfinite, ale unei chemări subconştiente, ale îndoielii, ale neîncrederii şi, totodată, ale încîntării pentru trecut, pentru destinele încheiate viguros şi maiestuos ale omenirii dispărute. În „acest entuziasm" (byronian, cum îi spunem noi) pentru idealurile de frumuseţe ale trecutului, care ne-au fost lăsate ca o moştenire eternă, ne revărsăm cîteodată toată tristeţea generată de prezent, dar nu pentru că am fi neputincioşi cu propria noastră viaţă, ci dimpotrivă pentru că dorinţa noastră de viaţă este fierbinte, pentru că sîntem cuprinşi de dorul unui ideal

obținut prin suferință. Știu o poezie care ar putea fi socotită ca o întruchipare a acestui entuziasm, ca o chemare pătimașă, ca o rugă adresată perfecțiunii frumuseții trecutului, ca un dor secret după aceeași perfecțiune căutată de sufletul nostru, pe care, însă, trebuie s-o mai caute multă vreme și pentru care va trebui să se mai zbată mult în chinurile nașterii. Poate aceasta se numește *Diana*. Iat-o :

DIANA

Am văzut printre pomi, deasupra apelor limpezi,
Contururile rotunde ale zeiței virgine —
În toată măreția goliciunii strălucitoare —
Și ochii ei, alungiți și incolori.

S-a înălțat mult fruntea ei deschisă
Și concentrarea învelit-a mișcarea ei
Și ruga de femei aflate în chinurile nașterii
Le ascultă atent fecioara cea de piatră.
Dar vîntul zorilor pătrunse printre frunze ;
Se leagănă pe apă chipul senin al zeiței,
Am așteptat să plece cu tolba și cu arcul —
Cu albul ei lucind printre copaci —
Să vadă dormitînd Roma, cetatea eternei glorii,
Să văd galbenul Tibru, grupa colonadelor,

Înalte străzi, dar în fața mea
Strălucea frumusețea intangibilă a nemișcatei marmore.

Ultimile două versuri sînt pline de o asemenea patimă de viață, de un asemenea dor, tristețe, de o asemenea semnificație, că n-am întîlnit nimic mai puternic, mai viguros în toată poezia noastră. Aceste lucruri trecute, care s-au dus, înviate după două mii de ani în sufletul poetului, înviate cu o asemenea forță, încît el așteaptă și crede în ruga și în entuziasmul lui că zeița va coborî îndată de pe piedestal și va trece prin fața lui.

Cu albul ei lucind printre copaci...

Dar zeița nu învie și nu trebuie să învie, ea nu trebuie să trăiască ; ea a atins momentul suprem al existenței, ea se află în etern, pentru ea timpul s-a oprit, este momentul suprem al

existenţei, după care existenţa însăşi încetează — începe liniştea olimpiană. Infinit e numai viitorul, veşnic temător, veşnic nou, şi acolo însă există un moment suprem, pe care trebuie să-l cauţi şi să-l cauţi mereu, şi această veşnică căutare se şi numeşte viaţă şi cîtă tristeţe chinuitoare se ascunde în entuziasmul poetului ! Ce chemare nesfîrşită, ce dor de prezent se află în acest entuziasm pentru trecut !

Sîntem, desigur, de acord că poate să existe şi un mizerabil viermişor antologic, care a pierdut într-adevăr orice simţ al realităţii, care nu înţelege că şi el însuşi trăieşte, care s-a mutat în trecut şi s-a instalat acolo, undeva în antologie, habar neavînd nici de el, nici de problemele, nici de chinurile vieţii, nici de tulburarea de aici. Dar, în primul rînd, viermişorul ăsta trebuie să trăiască şi el, iar în al doilea : sînt mai bune oare nenumăratele mulţimi de progresişti, care şi-au împrumutat nişte convingeri, care rînjesc la nişte lucruri în faţa cărora ei nu sînt decît o deşertăciune, care au încălecat cîte o frază şi o călăresc plini de ei ? Ce poţi să-i faci ? Toată lumea trebuie să trăiască. Realitatea e din cale-afară de variată. Ce poţi să-i faci ?

Acum să trecem la răspunsul nostru principal cu privire la justificata dumneavoastră întrebare — de ce idealurile artei nu coincid întotdeauna cu idealul general şi actual, mai clar : de ce arta nu este întotdeauna fidelă realităţii ?

Avem pregătit răspunsul la această întrebare.

Am mai spus că astăzi problema artei, după opinia noastră, nu este pusă corect, că a fost exacerbată şi încurcată din cauza înverşunării reciproce a ambelor partide. Da, problema nu e pusă corect şi, de fapt, disputa este lipsită de obiect, pentru că :

Arta este întotdeauna actuală şi eficientă, n-a fost niciodată altfel şi, ceea ce este esenţial : nu poate să fie altfel.

Şi acum vom căuta să răspundem la toate obiecţiile.

În primul rînd, dacă ni se pare uneori că arta se sustrage realităţii şi că nu serveşte nişte scopuri utile, asta se întîmplă pentru că nu cunoaştem precis căile utilităţii artei (despre ceea ce am şi vorbit) şi, în afară de asta, din cauza unei pasiuni excesive, pe care o investim în dorinţa noastră de a realiza un folos imediat, direct şi nemijlocit, deci, de fapt, din ataşament pentru bunăstarea generală. Dorinţele acestea sînt, desigur, lăudabile, dar uneori neraţionale şi seamănă cu dorinţa

unui copil care, văzînd soarele, cere ca acesta să-i fie oferit. În al doilea rînd, ni se pare uneori că arta se sustrage realităţii pentru că sînt într-adevăr nişte poeţi şi prozatori demenţi care rup orice contact cu realitatea, care încetează într-adevăr să mai existe pentru prezent şi care se transformă în greci antici sau în cavaleri medievali şi care-şi tîrăsc existenţa în antologie sau în legendele medievale.

O asemenea transformare e posibilă, dar poetul-artist care procedează aşa e un dement desăvîrşit. Şi nu sînt mulţi dintr-ăştia.

În al treilea rînd, poeţii şi artiştii noştri pot într-adevăr să devieze de pe un drum autentic, fie datorită neînţelegerii propriilor lor obligaţii cetăţeneşti, fie din lipsa unui simţ social, fie din cauza divergenţei unor interese sociale, fie din lipsă de maturitate, fie din neînţelegerea realităţii, fie din anumite cauze istorice, fie din pricina unei societăţi încă nu pe deplin formate, fie din faptul că sînt mulţi cu hăis şi mulţi cu cea şi din acest punct de vedere chemările, reproşurile şi explicaţiile d-lui-bov sînt onorabile în gradul cel mai înalt. Dar dl. -bov merge prea departe. Ceea ce califică el drept zdrăngănele şi zorzoane de album reprezintă pentru noi, dintr-un alt punct de vedere, un fenomen firesc şi util, şi astfel nu toţi poeţii antologi sînt nişte nebuni (cum îi consideră dl.-bov), ci numai cei care s-au rupt de tot de realitatea contemporană, în genul cucoanelor noastre care au trăit toată viaţa la Paris şi care nu mai ştiu să vorbească în limba lor maternă (ceea ce, în fond, le interesează). În ceea ce priveşte „zdrăgănelele" acestea sînt utile prin faptul că, după părerea noastră, sîntem legaţi şi prin existenţa noastră istorică şi prin cea lăuntrică, spirituală, de trecutul istoric şi de general-umanul. Ce poţi să-i faci ? Fără asta nu se poate, asta e o lege a naturii. Mai mult, cu cît este mai mare capacitatea omului de a reacţiona la istoric şi la general-umanul, cu atît îi este mai bogată existenţa şi cu atît este omul mai apt pentru progres şi dezvoltare. Doar nu poate fi omul strunit aşa ca să-i spui — uite, asta e cerinţa ta şi nu asta, să trăieşti aşa şi nu aşa ! Şi să nu aduceţi nici un fel de argumente, nimeni n-o să vă asculte. Mai e încă ceva : sîntem convinşi că în societatea rusă această chemare la general-uman şi prin urmare şi reacţia capacităţilor sale creatoare la tot ce e istoric şi general uman, ca şi la toate aceste teme, a fost chiar cea mai firească stare a societăţii, cel puţin pînă acum,

şi poate că aşa va rămîne în veci. Mai mult, ni se pare că acest ecou uman al poporului rus este mai puternic chiar decît la alte popoare şi constituie caracteristica sa cea mai înaltă şi mai bună. În urma reformei lui Petru I, în urma parcurgerii mai multor tipuri de existenţă socială, în urma instinctului omniexistenţial, creaţia noastră ar fi trebuit să fie atît de caracteristică, atît de specială ca la nici un alt popor. Dumneavoastră nu faceţi decît să vă ridicaţi aproape împotriva stării noastre fireşti. Toate literaturile popoarelor europene ne-au fost apropiate, le-am simţit ca pe ceva al nostru, s-au reflectat din plin în viaţa rusă, ca la ele acasă. Amintiţi-vă că aşa aţi fost educat şi dumneavoastră, d-le -bov. Nu credeţi că fenomenul Jukovski e imposibil în Franţa şi cu atît mai mult fenomenul Puşkin ? Va reacţiona oare vreunul din cei mai mari poeţi europeni la general-umanul aşa de organic cum a făcut-o reprezentantul poeziei noastre, Puşkin ? În parte, de asta îl şi numim pe Puşkin cel mai mare poet naţional (iar în viitor şi popular, în sensul cel mai deplin al cuvîntului), de asta îl şi numim aşa, pentru că el este expresia cea mai deplină a tendinţei, a instinctelor şi a necesităţilor spiritului rus, într-un moment istoric dat. Acesta este parţial şi tipul contemporan al omului rus, cel puţin în tendinţa sa istorică şi general umană. Dar nu se poate spune (pentru că aşa s-a hotărît în cabinetul de lucru) că toate aceste tendinţe ale spiritului rus sînt şi stupide şi nelegitime. Şi chiar credeţi că marchizul de Poza, Faust etc. etc. sînt inutili pentru societatea rusă în dezvoltarea ei, că nu-i vor fi niciodată de folos ? Dar nu ne-am dus cu ei nicăieri, am ajuns împreună la problemele contemporane şi cine ştie poate că au şi ei o mare contribuţie aici. Iată de ce toate antologiile astea, Iliadele, Dianele la vînătoare, Venerele şi Jupiterii, Madonele şi Dante, Shakespearii şi Veneţia, Parisul şi Londra poate că toate astea au existat legitim la noi şi poate că a fost necesar să existe în primul rînd la noi, datorită legilor vieţii general-umane, de care sîntem legaţi inseparabil, iar în al doilea rînd în conformitate mai ales cu legile vieţii ruseşti.

Ce ne tot învăţaţi !... o să ne spună utilitariştii. Ştim foarte bine şi singuri cît de folositoare ne-au fost toate astea, ca legătura cu Europa, cînd am intrat în sfera general umană ; le ştim foarte bine, pentru că noi înşine ne-am ivit din asta. Dar acum, pînă una alta, nu ne trebuie nici un fel de general uman şi nici un fel de legi istorice. Acum ni se spală rufele

acasă ; cele negre se clătesc şi se transformă în albe — acum la noi sînt peste tot albii, clipoceşte apa, miroase a săpun şi a duşumele ude. Acum trebuie să scrii nu despre marchizul de Posa [151], trebuie să scrii despre treburile noastre, despre anume probleme, despre libertatea cuvîntului, despre utilitate, despre Krutogorsk, despre împărăţia întunericului [152]. Iată răspunsul nostru : în primul rînd, e destul de greu să determini, prin calcul sau la cîntar, ce anume trebuie şi ce anume nu trebuie ; poţi să cauţi să ghiceşti, să socoteşti, e permis să încerci şi în fapt va ieşi sau nu va ieşi după cum am crezut ? Să doreşti, să-i convingi şi să-i atragi şi pe alţii la o activitate comună — toate astea sînt legitime şi utile în gradul cel mai înalt. Dar să dai decrete în *Sovremennik,* să pretinzi, să indici să se scrie neapărat despre asta, dar nu şi despre asta, e şi eronat şi nefolositor (măcar şi pentru faptul că n-o să te asculte nimeni. Avem desigur mulţi timizi care mor de frica criticii ! Mai e şi ambiţia : nu vrea nimeni să rămînă în urmă — şi uite aşa, scriu cu tendinţă, dar n-o fac dintr-o pornire intimă şi aproape de regulă eşuează ; dar despotismul criticii noastre va trece şi el ; oamenii vor scrie după cum le place, vor fi mai fideli lor înşişi şi poate că vor scrie vreun lucru excelent şi în genul literaturii demascatoare. Să dea Domnul !). Şi se mai poate şi greşi. Se poate doar întîmpla ca tocmai ceea ce consideră capetele noastre progresiste că nu este nici actual, nici folositor, să fie şi actual, şi folositor. Un bolnav poate fi în acelaşi timp şi bolnav, şi medic. Poţi să te simţi bolnav, să simţi că-ţi trebuie medicamente, chiar şi, în linii mari, ce medicament anume, dar nu poţi să-ţi faci singur o reţetă cu totul precisă. Şi dacă, poezia, cuvîntul, literatura sînt tot un leac, înseamnă că există şi o măsură, ce anume e bun în poezie şi ce anume este nepotrivit ? Măsura constă în gradul de simpatie pe care-l provoacă poetul în mase, cu cît este mai mare simpatia, cu atît poetul se justifică mai mult. Pot fi, evident, şi mari erori, devieri imense, au fost cazuri dintr-astea : la un moment dat, poporul nu ştie de ce anume are nevoie, ce anume trebuie să iubească, ce să simpatizeze. Dar aceste derogări trec repede, şi societatea îşi găseşte singură drumul pierdut. Şi principalul e că arta e întotdeauna fidelă realităţii, în gradul cel mai înalt — derogările sînt efemere, arta nu numai că este întotdeauna fidelă realităţii, dar nici nu poate să nu fie fidelă realităţii contemporane. În asta şi constă simptomul unei arte adevărate —

ea este întotdeauna actuală şi profund utilă. Dacă arta se ocupă de antologie *înseamnă că mai este încă nevoie de antologie,* pot fi devieri, pot fi şi greşeli, dar repetăm, ele sînt trecătoare. O artă neactuală, însă, necorespunzătoare cerinţelor contemporane pur şi simplu nu poate să existe. Şi chiar dacă există, asta nu e artă, e ceva care se degradează, se degenerează, îşi pierde forţa în orice valoare artistică. În sensul acesta mergem mai departe decît dl.-bov, exact în spiritul său : el mai recunoaşte că există o artă nefolositoare, o artă pură, inactuală şi de prisos şi se ridică împotriva acestei arte. Noi însă n-o recunoaştem deloc şi sîntem liniştiţi — n-avem împotriva cui să ne ridicăm şi dacă vor fi unele abateri, ele nu vor reprezenta un moment de nelinişte : vor trece de la sine şi vor trece repede.

— Staţi puţin, o să ni se spună, pe ce vă bazaţi, din ce anume trageţi concluzia că arta autentică nu poate fi inactuală şi infidelă realităţii noastre, cea de toate zilele ?

Răspundem :

În primul rînd, analizînd toate faptele istorice, de la începutul lumii şi pînă acum, arta niciodată nu-l părăsea pe om, întotdeauna răspundea nevoilor acestuia de ideal, întotdeauna îl ajuta să-şi găsească idealul, se năştea odată cu omul, se dezvolta paralel cu existenţa lui istorică şi murea odată cu ea.

În al doilea rînd (şi ăsta este esenţialul), creaţia, care constituie fundamentul oricărei arte, trăieşte în om ca expresie *a unui anumit aspect* al organismului său, fiind nedespărţită de el. Şi, prin urmare, creaţia nu poate să aibă alte năzuinţe în afara celor pe care le are omul. Dacă arta şi-ar croi un alt drum, s-ar produce un divorţ între ea şi om. Şi, prin urmare, ar trăda legile naturii. Dar omenirea este încă sănătoasă, nu degenerează şi nu trădează legile naturii (vorbind în general). Şi, în consecinţă, n-avem de ce să ne temem pentru artă — ea nu-şi va trăda menirea. Ea va trăi întotdeauna prin om viaţa lui adevărată, altceva nici nu poate să facă. În consecinţă, ea va rămîne întotdeauna fidelă realităţii.

Desigur, omul în decursul existenţei sale poate să se abată de la o realitate normală, de la legile naturii ; în cazul acesta arta se va abate şi ea. Dar asta nu face decît să demonstreze legătura indisolubilă a artei cu omul, eterna fidelitate a artei faţă de om şi de interesele sale.

Şi totuşi arta nu va fi fidelă omului decît atunci cînd libertatea evoluţiei nu-i va fi îngrădită.

Şi de aici esenţialul : arta nu trebuie să fie îngrădită de diferite scopuri, nu trebuie să-i fie prescrise diverse legi, nu trebuie să fie derutată, pentru că şi aşa dă de multe stînci submarine, de multe ispite şi abateri care însoţesc viaţa istorică a omului. Cu cît se va dezvolta mai liber, cu atît se va dezvolta mai normal, cu atît îşi va găsi mai repede calea sa adevărată şi *utilă*. Şi întrucît interesul şi scopul ei sînt aceleaşi cu interesul şi scopul omului, pe care ea îl serveşte şi cu care se află într-o legătură indisolubilă, cu cît va fi mai liberă dezvoltarea artei, cu atît va aduce ea mai mult folos omenirii.

Vă rugăm să ne înţelegeţi : noi nu dorim decît ca arta să corespundă întotdeauna ţelurilor omului, să nu se contrapună intereselor sale şi, dacă pledăm pentru o maximă libertate de creaţie, o facem pentru că sîntem convinşi : cu cît arta va fi mai liberă în evoluţia ei, cu atît va fi mai folositoare intereselor omului. Artei nu-i pot fi prescrise scopuri şi simpatii. De ce să-i prescrii, de ce să te îndoieşti de ea, cînd ea se dezvoltă normal şi fără prescripţiile dumneavoastră, în conformitate cu legile naturii, şi nu poate evolua în contradicţie cu nevoile omului ? Ea nu se va pierde şi nu se va abate de la drum. Ea a fost întotdeauna fidelă realităţii şi s-a dezvoltat întotdeauna concomitent cu omul. Idealul de frumos şi de firesc nu poate să piară într-o societate sănătoasă şi din cauza aceasta arta trebuie lăsată să-şi vadă de drum cu convingerea că ea nu se va abate de la el. Şi chiar dacă asta se va întîmpla, *atunci îl va regăsi imediat* şi va răspunde celei dintîi necesităţi a omului. Frumosul este o stare normală, este sănătatea. Frumosul este util pentru că este frumos, pentru că omenirea simte întotdeauna nevoia de frumos şi de idealul lui sublim. Dacă un popor îşi păstrează idealul şi nevoia de frumos, înseamnă că există şi o necesitate a sănătăţii, a normalului şi că, în consecinţă, prin asta se garantează şi o înaltă evoluţie a acestui popor. Un singur om chiar dacă e Shakespeare, nu poate să surprindă pe deplin un ideal etern, general şi, în consecinţă, nu poate să prescrie nici căi, nici scopuri pentru artă. Căutaţi să aflaţi, doriţi, demonstraţi, lansaţi chemări — toate astea sînt permise ; nu este însă permis să prescrii, nu este permis să fii despot şi dumneavoastră, d-le -bov, v-aţi purtat despotic, fie chiar şi cu dl. Nikitin [153]. N-ai decît să scri despre dorinţele

tale, despre dorinţele grupului tău social — jos Puşkin, nu îndrăzniţi să-l admiraţi, trebuie să admiri asta şi asta şi să scrii despre asta. Dar Puşkin a fost stindardul meu, farul meu, evoluţia mea ! exclamă dl. Nikitin (sau noi în locul d-lui Nikitin). Nu sînt decît un tîrgoveţ şi el mi-a întins mîna lui de acolo unde e lumina, unde e cultura, unde nu eşti *terorizat* de prejudecăţi jignitoare, cel puţin aşa cum se întîmplă în mediul meu ; el a fost hrana mea spirituală. Prostii ! Nu trebuie nimic din toate astea ! Scrie despre năzuinţele tale. Dar sînt şi eu, continuă dl. Nikitin, un om care tînjeşte, hrana materială o am, îmi trebuie hrana spirituală. Nu-mai luaţi această hrană, în dorinţa dumneavoastră de a o da tuturor. O doriţi pentru toţi, sînteţi foarte săritor cu oricine, dar cînd e vorba de fapte sînt primul pe care vreţi să-l lipsiţi de ea. Vreţi să-mi descriu existenţa, năzuinţele. Poate că am să le şi descriu ! Acum însă vreau să trăiesc o viaţă sublimă. Pentru dumneavoastră ea nu mai e sublimă, aţi ajuns s-o dispreţuiţi, dar pentru mine, ştiţi, e încă teribil de ispititoare... Ne punem chezaşi pentru dl. Nikitin, ne grăbim noi să adăugăm, lăsaţi-l să trăiască astăzi cum vrea. Acum pentru el Puşkin e totul. Dar şi noi am ajuns la problemele noastre contemporane tot prin Puşkin, şi pentru noi Puşkin a constituit începutul tuturor celor pe care le avem. Iar pentru dl. Nikitin, Puşkin e mai mult decît apropiat ; Puşkin e stindardul, momentul de contact al tuturor celor care fac o pasiune pentru cultură şi evoluţie, pentru că e mai artist decîţi toţi poeţii noştri şi prin urmare e mai simplu, mai captivant, mai accesibil. De asta e şi un poet naţional, pentru că e accesibil tuturor. Vă rog să mă credeţi, d-le-bov, că dl. Nikitin va trece prin Puşkin şi, dacă are într-adevăr talent, va aborda şi el problemele actuale şi va scrie cu tendinţă. Dar să-i pretinzi acum ar fi... ar fi să faci... cum să zic, un salt artificios...

Ei, dar ajunge ! N-avem cinstea să-l cunoaştem pe dl. Nikitin, nici situaţia sa socială, nu ştim decît că e un tîrgoveţ, pentru că a scris despre asta cînd şi-a publicat lucrările. Dacă dl. Nikitin nu se află în situaţia în care l-am descris, ne cerem scuze. În cazul acesta, în locul lui, vom pune o persoană abstractă şi inventată, un domn N.

Note explicative

1. (p. 45) *redactor al revistei Grajdanin.* Dostoievski a redactat revista *Grajdanin* în anii 1873—1874. Fondator al revistei *Grajdanin,* editată la Petersburg între anii 1872—1914, cu o întrerupere în 1880—1881, a fost prinţul V. P. Meşcerski.

2. (p. 46) *De pe malul celălalt* (1847—1850), a fost una din lucrările de maximă notorietate a lui Herzen, fiind şi una din primele lucrări ale lui traduse în Occident (în 1850, în limba germană).

3. (p. 46) *Mihail Petrovici Pogodin* (1800—1875), istoric, scriitor şi ziarist, cunoscut mai ales ca istoric care a descoperit şi a publicat multe documente de mare importanţă.

4. (p. 46) *Convorbirea dintre domnul A. şi domnul B.,* este vorba de articolul *Priviri asupra literaturii ruse din anul 1841,* scris sub forma unui dialog între dl. A. şi domnul B. şi publicat în 1842 în revista *Otecestvennîe zapiski.*

5. (p. 49) *fie că apărea pe baricadele Parisului.* Herzen a fost martor al revoluţiei franceze din 1848.

6. (p. 51) *E. Renan* (1823—1892), scriitor francez. Cartea la care se referă Dostoievski, *Viaţa lui Isus,* este, de fapt, primul din cele opt volume ale *Istoriei originilor creştinismului.*

7. (p. 51) *Etienne Cabet* (1788—1856), publicist francez, autor al unei cunoscute utopii — *Călătoria în Icaria.*

8. (p. 51) *Pierre Leroux* (1797—1871), socialist francez, adept al lui Saint-Simon.

9. (p. 52) *David Strauss* (1808—1874), istoric german, autor al unei *Vieţi a lui Isus,* în care caută să interpreteze personalitatea lui Isus şi creştinismul ca un sistem mitologic.

10. (p. 52) *I-am displăcut brusc.* Ruptura literară dintre Bielinski şi Dostoievski are, în ciuda aparenţelor, o istorie destul de simplă. După ce Bielinski a scris o cronică, mai curînd entuziastă decît pertinentă, la romanul lui Dostoievski *Oameni sărmani,* în acelaşi articol *Peterburgski sbornik* Bielinski atacă celebrul roman *Dublul,* pe care va căuta să-l „desfiinţeze" în articolele sale *Privire asupra literaturii ruse din anul 1846* şi *Privire asupra literaturii ruse din anul 1847,* unde dezlănţuie, în stilul său aprig, un atac şi împotriva nuvelelor *Domnul Proharcin* şi *Gazda.* Unul dintre motivele esenţiale ale disensiunii a constituit-o respingerea de către Bielinski a elementului fantastic în literatură, ceea ce consonează cu atitudinea sa generală antiromantică. Evoluţia literară a tînărului Dostoievski se direcţiona evident altfel decît concluziile oarecum finale la care a ajuns Bielinski şi pe care acesta din urmă le etala drept o poetică normativă sau, altfel spus, pe care le dogmatiza. Tot ce era în afara normelor *şcolii naturale* (v. şi comentariile la primul volum al *Operelor*) era socotit de Bielinski ca fiind în afara literaturii însăşi. Dar şcolile literare, oricît ar fi ele de importante, au un început şi un sfîrşit şi nu reprezintă decît un aspect particular al literaturii. Această exacerbare a unei stări de lucruri l-a împins pe Bielinski şi la alte erori de mare răsunet, cum ar fi, printre altele, negarea liricii unuia dintre cei mai mari poeţi ai vremii — Evgheni Baratînski.

11. (p. 52) *...soţiile decembriştilor.* Este vorba de unul dintre cele mai zguduitoare fapte petrecute în Rusia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. După cum se ştie, în decembrie 1825 a avut loc o răscoală nereuşită, care viza răsturnarea ordinei de stat. Participanţii la această răscoală, nobili în marea lor majoritate, au fost denumiţi decembrişti. Conducătorii răscoalei au fost condamnaţi la moarte şi executaţi, ceilalţi decembrişti au fost condamnaţi la muncă silnică în Siberia. Mai multe soţii ale decembriştilor (printre care A. G. Muraviova, E. I. Trubeţkaia, E. P. Narîşkina, M. N. Volkonskaia şi altele) şi-au urmat soţii, renunţînd la o serie de drepturi cetăţeneşti, la situaţia şi la averea lor, acceptînd să fie despărţite de copii, rezistînd presiunilor oficiale (chiar şi ale lui Nicolae I). Trebuie să spunem că viaţa decembristelor în Siberia a fost extrem de grea, ele împărţind realmente destinul soţilor lor. Fapta acestor femei a produs o impresie extraordinară asupra contemporanilor, mulţi dintre scriitori, în epoci diferite, simţindu-se obligaţi

să le aducă omagiul lor. Printre aceşti scriitori se numără Puşkin, Herzen, Nekrasov, Dostoievski şi alţii.

12. (p. 54) *Mediul.* Teoria mediului, ca una din manifestările cele mai importante ale determinismului, a dominat o mare parte din gîndirea europeană din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Exagerarea şi unilateralizarea rolului mediului ducea, cum remarcă Dostoievski, la anularea libertăţii individuale şi friza fatalismul. Pe plan literar, în ultima instanţă, teoria cvasifatalistă a mediului era un fel de ipostază a concepţiei antice a destinului. Modificarea viza conţinutul conceptului, dar nu şi modul implacabil de acţionare a destinului asupra individului.

În gîndirea literară rusă teoria mediului îşi găseşte una din primele expresii în studiile lui Bielinski. Din acest punct de vedere analizează Bielinski personajele aparţinînd aşa-zişilor *oameni de prisos* : Oneghin (romanul *Evgheni Oneghin* de Puşkin), Peciorin (romanul *Un erou al timpului nostru* de Lermontov) şi Beltov (romanul *Cine-i de vină* ? de Herzen). La Bielinski teoria mediului nu excludea un raport de interdepedenţă între individ şi mediu, mai tîrziu, însă, această teorie va deveni mai rigidă în lucrările lui Cernîşevski (articolul *Rusul la rendez-vous,* în romanul *Ce-i de făcut* ?) şi, mai ales, în articolele lui Dobroliubov pe marginea lucrărilor lui Turgheniev, Goncearov şi Ostrovski.

13. (p. 54) *...ale tuturor juraţilor din lume şi mai ales alor noştri.* Curtea cu juri a fost introdusă în Rusia în urma reformei ţărăneşti din 1861.

14. (p. 68) *Egor Petrovici Kovalevski (1809—1868),* scriitor şi călător, a fost unul din organizatorii *Fondului literar* rus şi primul preşedinte al acestuia. Kovalevski se bucura de o mare simpatie în rîndul scriitorilor. Este suficient, în acest sens, să amintim că moartea lui şi-a găsit ecou în versurile lui F.I. Tiutcev, iar necrologul a fost scris de Saltîkov-Şcedrin, scriitori de orientări diferite, opuse chiar.

15. (p. 68) *romanul meu „Crimă şi pedeapsă", care a fost tipărit atunci în Russki vestnik.* În anul 1866. Revista *Russki vestnik* a publicat o parte însemnată din capodoperele literaturii ruse din secolul al XIX-lea : *Război şi pace* al lui Lev Tolstoi, romanele *În ajun* şi *Părinţi şi copii* de Turgheniev. Este vorba, de fapt, de cea de a treia revistă *Russki vestnik,* editată între anii 1856—1906.

16. (p. 68) *...editorul încă nu ştie că revista lui a ajuns atît de aproape de mal.* Datele cuprinse în articolul de faţă ne sugerează că

este vorba de Nekrasov şi de revista *Sovremennik,* al cărei fondator şi director a fost Nekrasov. În articolul dedicat lui Nekrasov (cuprins şi el în *Jurnalul unui scriitor*), Dostoievski va descrie amănunţit acea primă întîlnire dintre el şi Nekrasov la care face referire acum. Revista *Sovremennik* a fost suspendată în luna mai a anului 1866, acesta este sensul referirii lui Dostoievski.

17. (p. 69) *...N. N., cel care a scris recenzia...* Este vorba de recenzia lui G.Z. Eliseev (1821—1891), publicată în *Sovremennik,* în numărul din februarie al anului 1866. A fost una dintre cele mai dure cronici scrise despre *Crimă şi pedeapsă.* Eliseev afirma că prin figura lui Raskolnikov Dostoievski ponegreşte întreaga corporaţie a studenţilor şi că se plasează în rîndul oamenilor care urăsc mişcarea progresistă din vremea aceea.

18. (p. 69) *...bîrfa aia stupidă cu Crocodilul?* Este vorba de nuvela *Crocodilul,* pe care Dostoievski a publicat-o în revista *Epoha,* 2/1865, titlul oarecum exact al nuvelei fiind *O întîmplare neobişnuită, sau scandalul din Pasaj.* La 3 aprilie a apărut în *Golos* un articol în care Dostoievski este acuzat destul de limpede de a fi făcut o caricatură la adresa lui Cernîşevski. Calomnierea lui Dostoievski a fost cu atît mai murdară, cu cît s-a produs la un an de la unul dintre cele mai dramatice momente ale istoriei literare ruse din secolul al XIX-lea.

În anul 1862, Cernîşevski a fost arestat, închis şi acuzat de a fi participat la acţiuni antisociale. Neexistînd probe, celebra secţiune a III-a a poliţiei a utilizat un martor fals (Vsevolod Kostomarov). În ciuda expertizelor, Cernîşevski a fost condamnat la 14 ani de muncă silnică. Înainte de a fi, însă, expediat în Siberia, Cernîşevski a fost supus unei execuţii civile în piaţa Mîtinskaia din Petersburg: a fost urcat pe un eşafod vopsit în negru, călăul i-a pus de gît o scîndură neagră pe care scria „criminal de stat", un funcţionar a citit actul de condamnare, iar după toate acestea Cernîşevski a fost legat cu lanţuri (pentru un sfert de oră) la stîlpul infamiei. Această „execuţie a îndurerat profund opinia publică. Devine limpede că articolul calomniator apărut în *Golos* ţintea o desfiinţare rapidă şi totală a lui Dostoievski. În cazul cînd articolul s-ar fi bucurat de un credit real în marele public, Dostoievski ar fi fost un om terminat. Din fericire, nu s-a întîmplat aşa, au fost, însă, unii care au crezut în insinuările articolului din *Golos* şi despre unul din aceştia este vorba în articolul *O chestiune personală.*

19. (p. 69) *F. V. Bulgarin* (1789—1859), ziarist şi scriitor, cunoscut în egală măsură prin lipsa sa de talent, ca şi prin lipsa sa de principii.

20. (p. 70) *Herzen îmi spunea că Cernîşevski i-a produs o impresie neplăcută.* Herzen, care se afla în emigraţie din anul 1847, a încercat o apropiere de grupul de colaboratori ai revistei *Sovremennik,* mai ales de Cernîşevski, Dobroliubov şi Saltîkov-Şcedrin. Cu timpul au apărut divergenţe, mai ales de ordin politic, între Herzen şi grupul revistei *Sovremennik,* cu precădere era vorba de două fenomene : aprecierea aşa-zisei etape nobiliare a mişcării revoluţionare din Rusia şi aprecierea satirei politice din *Svistok,* supliment al revistei *Sovremennik,* creat de Dobroliubov.

Una din manifestările cele mai directe şi mai dure a disensiunilor l-a constituit articolul *Very dangerous !* publicat de Herzen în ziarul *Kolokol,* editat la Londra de Herzen şi Ogarev între anii 1857—1867. Articolul a constituit o mare surpriză pentru Nekrasov (care era editorul şi directorul revistei *Sovremennik*), ca şi pentru ceilalţi colaboratori : Cernîşevski, Dobroliubov etc. Grupul *Sovremennik*-ului a hotărît să-l delege pe Cernîşevski să plece la Londra şi să ducă tratative cu Herzen. Plecarea a avut loc în acelaşi an 1859 şi chiar în aceeaşi lună (iunie) în care a apărut articolul lui Herzen.

La Londra au avut loc două întîlniri între Herzen şi Cernîşevski, însă întîlnirile lor n-au dus la nici un rezultat. Amănuntele dialogului Herzen—Cernîşevski au rămas necunoscute.

Dostoievski l-a cunoscut pe Herzen în iulie 1862, cu ocazia primei sale călătorii în Occident. Herzen îi scria următoarele lui Ogarev, apropo de întîlnirea sa cu Dostoievski : „Ieri a fost la mine Dostoievski. E un om naiv şi nu prea limpede, dar foarte agreabil. Crede cu entuziasm în poporul rus."

21. (p. 70) Titlul exact al proclamaţiei (scrisă de P.T. Zaicinevski) este *Tînăra Rusie.*

22. (p. 71) *Spre seară m-am decis deodată să mă duc la Cernîşevski.* Există şi o mărturie a lui Cernîşevski cu privire la această întîlnire. (N.G. Cernîşevski, *Polnoie sobranie socineni,* vol. I, *Moskva,* 1939).

23. (p. 72) *...neuitatul maior Kovaliov...* Maiorul Kovaliov — eroul nuvelei lui N.V. Gogol *Nasul.*

24. (p. 74) *...îmi spune N. N. S.* Este vorba probabil, de N. N. Strahov (1828—1896), critic şi filozof, colaborator al revistelor *Vre-*

mea (1861—1863) şi *Epoha* (1864—1865), fondate de Mihail Dostoievski.

Din cauza articolului lui Strahov *O problemă dramatică* a fost suspendată revista *Vremea*.

25. (p. 74) *Andrei Andreevici.* Este vorba de A. A. Kraevski, editorul ziarului *Golos*.

26. (p. 75) *Însemnările unui nebun,* una dintre cele mai cunoscute nuvele ale lui N.V. Gogol.

27. (p. 75) ...oda *Dumnezeul,* de G.R. Derjavin, (1743—1816), cel mai mare poet clasicist rus.

28. (p. 75) *Iuri Milovslavski,* roman de M. N. Zagoskin (1789—1852). Titlul complet este *Iuri Miloslavski sau ruşii în anul 1612.* Romanul, scris în 1829, s-a bucurat de un succes imens.

29. (p. 75) ...*Gorbunov. I. F. Gorbunov* (1831—1896), actor, improvizator şi povestitor.

30. (p. 81) *Suvorin,* A. S. Suvorin (1834—1912), critic, ziarist, dramaturg şi editor.

31. (p. 85) ...*Botkin.* Este vorba de *S. P. Botkin* (1832—1889), celebru doctor şi savant, unul dintre fondatorii şcolii fiziologice şi experimentale ruse în medicină.

32. (p. 94) *N. S. Leskov* (1831—1895), prozator, una din figurile remarcabile ale prozei ruse din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Proza lui evoluează pe două linii — una este cea a prozei de un puternic colorit stilistic, în care operează cu precădere cu etimologiile populare (multe sînt, de fapt, nişte false etimologii populare create de el), cealaltă este cea a prozei de gen. Nuvela la care se referă Dostoievski ţine de cea de a doua tendinţă din proza lui Leskov.

33. (p. 94) *Scabicevski. A. M. Scabicevski* (1838—1910), critic şi istoric literar rus, exponent radical al tendinţei utilitare în critica rusă.

34. (p. 94) *N. M.* este vorba de *N. K. Mihailovski* (1842—1904), critic, publicist şi sociolog, teoretician al narodnicismului. Din anul 1868 a devenit colaborator, iar mai tîrziu şi membru în colegiul redacţional al revistei *Otecestvennîe zapiski,* amintită de Dostoievski.

35. (p. 94) *înainte de patriarhul Nikon.* Nikon (1605—1681), după ce a devenit patriarh al Moscovei — în 1652 — a reformat bi-

serica ortodoxă rusă, provocînd prin aceasta o schizmă sau, ca să folosim un termen consacrat în limba rusă, *raskol*. Numărul şi ponderea raskolnicilor au scăzut cu timpul, mai ales ca efect al activităţii generale reformatoare a lui Petru I, devenind tot mai mult nişte comunităţi închise. Prin urmare, precizarea că icoana este înainte de patriarhul Nikon vizează nu atît vechimea icoanei, cît valoarea ei particulară pentru rascolnici.

36. (p. 112) *Am vizitat expoziţia.* Este vorba de expoziţia academică de pictură din 1873, pe care Dostoievski a vizitat-o în luna martie, la care, după cum reiese şi din text, a fost expus şi cunoscutul tablou al lui Perov pe motivul popasului vînătoresc, despre care vorbeşte Dostoievski în articolul său. Mai înainte, la expoziţia grupului peredvijnik a fost expus portretul, celebru astăzi, al lui Dostoievski, realizat de Perov.

37. (p. 112) *...dl. Viardot (soţul celebrei cîntăreţe care cînta pe atunci la noi, în opera italiană).* Pentru dl. Viardot cele de mai sus, ca şi cele care urmează la Dostoievski, sînt mai mult decît suficiente. În rest, sînt necesare unele informaţii.

Pauline Viardot-Garcia (1821—1910) a fost o cîntăreaţă de operă de origină spaniolă, fiica celebrului Manuel Garcia (1775—1832) şi soră a nu mai puţin celebrei Malibran (Maria de la Felicidad Garcia, 1808—1836). În unele materiale de specialitate se vorbeşte chiar de o familie Garcia.

Pauline Viardot-Garcia a făcut multe turnee prin Europa, cunoscîndu-l cu ocazia unor spectacole pe care le-a dat la Petersburg (în 1843) pe Turgheniev. Între cei doi s-au stabilit relaţii foarte strînse, de o viaţă, care au determinat, printre altele, frecventele plecări ale lui Turgheniev în străinătate, ca şi scrierea de către acesta a unor librete de operă pentru muzica Paulinei Viardot-Garcia. De altfel, în 1863 (deci, în vîrstă de numai 42 de ani), Pauline Viardot-Garcia a renunţat la cariera ei de mezzosoprană şi s-a dedicat activităţii pedagogice (a fost o strălucită profesoară) şi componistice.

Referirile pe care le face Dostoievski la traducerile lui Viardot sînt oarecum convenţionale, deoarece în momentul apariţiei articolului, pe care-l comentăm, în orice caz existau traduceri de o cu totul altă factură din Gogol în limba franceză semnate de Prosper Mérimée.

Problema pe care o ridică Dostoievski este mai largă decît activitatea unui traducător obscur şi chiar decît activitatea generală a traducătorilor. Este problema contactului unui scriitor sau a unui artist cu un cititor sau un amator de artă străin.

Într-un fel, orice cititor este un *străin* dacă-l raportăm la o operă de artă pe care urmează s-o cunoască. Din acest punct de vedere, diferența, să spunem, dintre un rus care-l citește pe Homer și un grec care-l citește pe Homer este mai curînd de nuanță. Literatura, ca și arta în general, nu există în afara senzaționalului, indiferent dacă este vorba de un senzațional etnografic, geografic sau fabulativ. O operă de artă poate să frizeze senzaționalul și prin faptul că descrie un mediu necunoscut dintr-un oraș cunoscut, ca și prin faptul că descrie niște întîmplări care prin calitatea lor de evenimente sînt senzaționale. În amîndouă cazurile este vorba de o disociere intimă a banalului și a inedituluí. Literatura reprezintă o permanentă confruntare dintre banal și senzațional. Banalul ca formă literară reprezintă momentul de contact, senzaționalul, tot ca formă literară, reprezintă momentul de revelație. Și după cum (în literatură) contactul nu-și găsește sensul decît prin revelație, nici revelația nu-și găsește justificarea decît prin contact, deoarece lipsa contactului anulează chiar rațiunea de a fi a revelației. Traducerile (și în sensul mai larg, contactul unui străin cu o operă de artă autohtonă) nu reprezintă decît una din ipostazele raportului de mai sus. De altfel, unul dintre cele mai strălucite exemple de diversificarea contactelor din istoria artei o reprezintă chiar opera lui Dostoievski.

38. (p. 112) *Turgheniev tocmai scrise cîteva poezii...* Turgheniev și-a început activitatea literară ca poet (mai tîrziu va scrie și *poezii în proză*), iar poemul *Paraşa* s-a bucurat chiar de mult succes. Nuvela *Trei portrete* a fost scrisă la 3 ani după *Paraşa* (în 1846).

39. (p. 118) *Am citit ultimele două poeme ale lui Nekrasov...* Este vorba de poemul *Femeile ruse,* compus din două părți — *Prințesa Trubețkaia* și *Prințesa M. N. Volkonskaia,* în care se urmărește destinul a două soții de decembriști. (V. nota 31.)

40. (p. 122) *...tabloul său Cina cea de taină, de pildă, care a făcut pe vremuri atîta vîlvă...* Tabloul lui N. N. Ghe a produs într-adevăr senzație în momentul apariției sale (la expoziția Academiei de Arte din 1863), nu numai în rîndul propriu-zis al specialiștilor, dar și printre scriitori. Printre alții despre tabloul lui Ghe a scris un articol destul de amplu și Saltîkov-Şcedrin, care-l considera drept momentul central și dominant al expoziției amintite.

41. (p. 134) După cum se vede, cazul Neceaev l-a obsedat pe Dostoievski. Este vorba de S. Neceaev, discipol al lui Bakunin, conducător al unei organizații teroriste, care l-a asasinat pe studentul Ivanov,

un om cu desăvîrşire nevinovat. (Vezi şi comentariile la volumul 7, al actualei ediţii de *Opere.*)

42. (p. 139) *n-am fost decît un petraşevist.* Episodul „petraşevist" a constituit momentul cel mai tragic al existenţei lui Dostoievski.

M. V. Butaşevski-Petraşevski a fost una din personalităţile cele mai de seamă ale vieţii literare şi sociale ale Rusiei din deceniul cinci al secolului al XIX-lea. Adept al lui Feuerbach şi al utopiştilor. Cercul organizat de Butaşevski-Petraşevski, alături de problemele literare, dezbătea şi problemele organizării sociale a Rusiei. Dostoievski l-a cunoscut pe Petraşevski în 1846 prin intermediul poetului A. N. Pleşceev (1825—1893), cel mai de seamă reprezentant al aşa-zişilor poeţi petraşevişti.

Cercul petraşeviştilor era neomogen, în sînul lui s-au format mai multe grupuri, dintre care cel mai radical era grupul care gravita în jurul poetului S. F. Durov (1816—1869) şi al lui N. A. Speşnev (1821—1882), partizan al răsturnării prin forţă a regimului ţarist.

La începutul anului 1849, cei mai activi din petraşevişti s-au organizat într-un grup separat şi au hotărît să facă o tipografie ilegală. Din acest grup a făcut parte şi Dostoievski, care era, de altfel, unul dintre membrii activi ai grupului larg al petraşeviştilor. La una din întruniri a citit celebra *Scrisoare către Gogol* a lui Bielinski, interzisă în Rusia, se exprimă pentru libertatea scrisului, eliberarea ţăranilor, reforma judiciară. Pe data de 23 aprilie 1849 Dostoievski este arestat. Pe 30 septembrie începe procesul petraşeviştilor care se termină pe 16 noiembrie. Un grup de petraşevişti, printre care Petraşevski însuşi, Durov, Dostoievski, Pleşceev şi alţii au fost condamnaţi la moarte, ca mai tîrziu să li se comute pedeapsa la muncă silnică.

Ceea ce a urmat însă a fost o comedie sinistră. În primul rînd, acuzaţii n-au fost înştiinţaţi de comutarea pedepsei. În al doilea rînd, pe 22 noiembrie tot grupul de condamnaţi a fost scos din închisoare şi transportat în trăsuri închise la aşa-zisul loc de execuţie. Primul grup de trei (Dostoievski făcea parte din cel de al doilea grup) este legat de stîlpi, se citeşte actul de condamnare, se dă chiar şi ordinul de execuţie (trebuiau să fie împuşcaţi) şi abia atunci farsa este oprită şi se citeşte ordinul de graţiere. Apoi a urmat Siberia şi toate celelalte evenimente de mare notorietate din viaţa lui Dostoievski.

43. (p. 144) *...toate episoadele importante ale istoriei ruse după Karamzin.* N. M. Karamzin (1766—1826), scriitor, critic, istoric şi ziarist. Karamzin a desfăşurat o activitate de maximă importanţă pentru literatura şi cultura rusă : a fost fondatorul sentimentalismului rus, pe care l-a şi demonstrat prin celebra (pentru literatura rusă a seco-

lului al XVIII-lea) nuvelă *Sărmana Liza,* a luptat pentru modernizarea limbii ruse (Karamzin a inventat o serie de cuvinte care se bucură de o mare circulaţie în limba rusă contemporană), opera de bază a lui Karamzin rămîne, însă, *Istoria statului rus* (la care se referă Dostoievski), lucrare neterminată — Karamzin n-a reuşit să redacteze definitiv decît primele 11 volume şi să înceapă lucrul la cel de al 12-lea. *Istoria* lui Karamzin s-a bucurat de un succes imens, şi de librărie şi de stimă, influenţînd direct unele lucrări literare de factură istorică, aşa cum s-a întîmplat, de pildă, cu tragedia lui Puşkin *Boris Godunov.*

44. (p. 146) *V. I. Kelsiev* (1835—1872), publicist şi propagator al ideilor revoluţionare, în 1859 se declară emigrant politic, în 1867, însă, îşi reneagă activitatea politică, se predă guvernului rus şi scrie o celebră *Spovedanie.*

45. (p. 152) *...dl. N.M. de la Otecestvennîe zapiski...* (V. nota 54.)

46. (p. 152) *dl. Z. de la Sankt-Petersburgskie vedomosti...* Este vorba de V. A. Zaiţev (1842—1882), critic şi publicist. Unul dintre articolele lui Zaiţev a dus la un conflict puternic cu grupul de la *Otecestvennîe zapiski,* aşa zisa *schizmă a nihiliştilor.* Urmărit fiind de poliţie pentru ideile radicale şi colaborarea sa cu emigranţii politici ruşi (Zaiţev a fost şi închis în 1866), a emigrat în 1869. A fost un adept al *utilitarismului,* pe care l-a împins la o expresie limită ceea ce l-a dus la negarea unor scriitori ca Puşkin şi Lermontov. Zaiţev a fost un pamfletar de mare talent.

47. (p. 153) *A fost cucerită Hiva...* Capitală a statului hivin, situat în partea centrală a Turkestanului. În 1873 trupele ruse au ocupat Hiva, fapt la care se referă Dostoievski în *Jurnalul* său.

48. (p. 154) *...Vambery a fost lăudat.* H. Vambery (1832—1913), lingvist şi călător ungur, a avut o atitudine critică faţă de politica Rusiei în Orientul mijlociu.

49. (p. 162) *cînd Alexei Nicolaevici Nekrasov m-a invitat să scriu un roman pentru Otecestvennîe zapiski...* În aprilie 1874 Nekrasov i-a făcut o vizită lui Dostoievski şi i-a propus să scrie pentru revista *Otecestvennîe zapiski* un roman, în luna octombrie a aceluiaşi an Dostoievski i-a scris lui Nekrasov o scrisoare prin care-i promitea romanul pentru anul 1875, cînd, de altfel, a şi fost publicat în *Otecestvennîe zapiski* romanul *Adolescentul.*

50. (p. 167) *Tocmai acestor Skvoznik-Dmuhanovski, Cicikovi şi chiar Derjimorde...* Personaje din Gogol. Skvoznik-Dmuhanovski este

numele primarului din *Revizorul,* Derjimorda este poliţaiul (tot din *Revizorul,* Derjimorda înseamnă în ruseşte Ţine-ţi moaca), Cicikov este personajul central din *Suflete moarte.*

51. (p. 167) *Poate că Skvoznic-Dmuhanovski a rămas şi pînă acum cu ideea asta despre pepene...* Aluzie la celebra scenă a minciunii din actul III al *Revizorului,* în care Hlestakov spune că la balurile petersburgheze pe care, chipurile, le frecventează se serveşte un pepene care costă şapte sute de ruble. Şapte sute de ruble reprezentau pe vremea aceea o mică avere.

Prin urmare, Dostoievski comite o eroare, cînd afirmă cu o frază mai sus, „că tot cultul constă în pepenele ăla care costă o sută de ruble şi care se serveşte la balurile înaltei societăţi". Cultul rămîne tot în pepene, dar pepenele costa cu şase sute de ruble mai scump.

52. (p. 175) *...am văzut pe toţi aceşti îngeri „căzuţi".* Pe 27 decembrie 1876, la invitaţia cunoscutului jurist şi scriitor A. F. Koni (1844—1927), Dostoievski a vizitat colonia delincvenţilor minori.

53. (p. 179) *...o „Petropavlovka"* a lor... Aluzia la *Petropavlovskaia krepost* (Fortăreaţa Petropavlovskaia) din Petersburg, locul unde erau ţinuţi condamnaţii politici.

54. (p. 182) *...povestirile din Sevastopol,* este vorba de volumul *Povestiri din Sevastopol* de Lev Tolstoi.

55. (p. 182) *Serile în sat,* titlul exact este *Serile în cătunul de lîngă Dikanka,* volumul de debut al lui Gogol, rămas celebru pentru savoarea expresiei.

56. (p. 182) *...povestea despre Kalaşnikov,* este vorba de celebrul poem al lui Lermontov *Cîntec despre neguţătorul Kalaşnikov.*

57. (p. 182) *A. V. Kolţov* (1809—1842), poet de factură populară.

58. (p. 188) *Abia cu două luni în urmă murise Puşkin...* Puşkin a murit în ianuarie 1837, iar călătoria fraţilor Dostoievski a avut loc în luna mai.

59. (p. 194) *...Matvei Ivanovici Muraviov-Apostol, fratele celui care a fost executat.* Este vorba de Nikita Muraviov-Apostol, unul din conducătorii mişcării decembriste, condamnat la moarte şi executat.

60. (p. 196) *...pietrele transformate în pîine.* Cititorul V. A. Alexeev i-a scris lui Dostoievski, în luna iunie a aceluiaşi an, cerîndu-i să explice sensul acestei expresii evanghelice. Dostoievski îi răspunde

printr-o scrisoare care poate fi considerată drept o schiță a viitoarei *Legende a Marelui Inchizitor.*

61. (p. 198) *...Dl. Mendeleev care a demascat spiritismul în lecții publice.* Este vorba, de fapt, de o polemică purtată între doi mari savanți : A. M. Butlerov și D. I. Mendeleev. Butlerov trata spiritismul ca un fenomen natural, supus deci unei aprecieri științifice, Mendeleev a luat atitudine împotriva acestei teorii a lui Butlerov. Mai tîrziu (în 1878) Butlerov a publicat un articol intitulat *Cea de a patra dimensiune a spiritului și mediumismul.*

62. (p. 198) *W. Crookes* (1832—1919), fizician și chimist englez, care a căutat să-și explice descoperirile (razele catodice etc.) prin cea de *a patra stare a materiei.*

63. (p. 198) *A. B. Alcott* (1799—1888), poet și filozof american, adept al școlii transcendentale.

64. (p. 199) *Iakov Petrovici Polonski* (1819—1898), poet presimbolist rus, unul din primii poeți care a încercat canonizarea romanței țigănești.

65. (p. 201)) *...dl. Vladimir Zotov* (1821—1896), scriitor, ziarist și critic minor, a participat la elaborarea cîtorva enciclopedii.

66. (p. 204) *...i-am avut (...) pe vremuri pe slavofili și pe occidentaliști.* Slavofilii și occidentaliștii au fost două grupări ideologice (cu reflexe în domeniul literaturii) apărute în deceniul al patrulea și al cincilea din secolul al XIX-lea. De fapt, termenii „slavofili" și „occidentaliști" suferă de oarecare aproximație, fiind inventate de adversari. Esența concepției slavofililor era de ordin istoric — ei considerau că reformele lui Petru I au facilitat, printre altele, dezvoltarea iobăgiei și că, în general, au împins Rusia pe un drum istoric impropriu. Această teză se împletea la ei cu atitudinea critică față de civilizația apuseană contemporană lor, care, după părerea lor, ducea la alienarea personalității, ca să folosim un termen mai recent. După cum s-a mai remarcat în literatura de specialitate, slavofilii opuneau un Occident mai mult sau mai puțin autentic unei Rusii ideale, mai exact unui ideal al Rusiei.

Același tip de antiteză, dar cu termenii schimbați (un Occident ideal — o Rusie retrogradă) îl întîlnim și la occidentaliști, care, fiind și ei adversari ai iobăgiei, considerau că evoluția Rusiei trebuie să implice un proces de *europenizare* (fiind, evident, partizani ai reformelor lui Petru I).

Conflictul dintre cele două grupări a fost dintre cele mai puternice, a dus chiar la ruperea unor relaţii personale, lucru devenit de notorietate publică şi datorită faptului că în ambele grupări (care erau departe de a fi omogene) se aflau personalităţi marcante ale culturii ruse din secolul trecut. Astfel, din grupul slavofililor făcea parte A. S. Homiakov, I. V. Kireevski, K. S. Aksakov, I. S. Aksakov, N. M. Iazîkov şi alţii, din grupul occidentaliştilor făceau parte I. S. Turgheniev, V. G. Bielinski, A. I. Herzen, T. N. Granovski şi alţii.

67. (p. 206) *...mareşalul Mac-Mahon* (1808—1903), preşedinte al Franţei între 1873—1879 (în timpul, deci, a celei de a treia republici).

68. (p. 207) *Konstantin Aksakov* (1817—1860), publicist, critic şi poet, unul din ideologii slavofililor.

69. (p. 208) *Serghei.* Călugăr al mănăstirii Soloveţki, secolul al XII-lea.

70. (p. 208) *Feodosi Pecerski* (sec. X—XI), scriitor bisericesc, unul din primii iegumeni ai mănăstirii Kievo-Pecerskaia. În învăţăturile şi în epistolele sale a propovăduit morala creştină şi a definit normele conduitei monahale.

71. (p. 208) *Tihon Zadonski* (1724—1783), scriitor bisericesc, a fost declarat sfînt de biserica ortodoxă. Moaştele sfîntului Tihon s-au aflat o vreme în mănăstirea Zadonski.

72. (p. 211) *Era a doua zi de Paşte.* Data exactă a întîmplării este 24 aprilie 1850.

73. (p. 212) *...polonezul M-ki,* condamnatul politic Alexandr Mireţki, pomenit şi în *Amintiri din Casa morţilor.*

74. (p. 220) *Moscova (...) — a treia Romă.* Este o teorie născută spre sfîrşitul secolului al XV-lea, începutul secolului al XVI-lea (deci, în plin proces de centralizare a statului rus în jurul principatului Moscovei) şi formulată în aceşti termeni de egumenul Filoftei. Formula exactă a lui Filoftei este următoarea : „Două Rome au căzut, a treia se înalţă, iar a patra nu va mai fi".

75. (p. 226) *...cuvintele lui Hristos despre păcătoasa din Evanghelie.* Este vorba de următorul episod : Isus a fost poftit în casa fariseului Simon, unde a venit „o femeie păcătoasă", care a adus un alabastru cu mir, i-a spălat picioarele cu lacrimile ei, le-a şters cu părul ei şi le-a uns cu mir, îndeplinind, deci, ritualul de ospitalitate, pe care fariseul l-a neglijat. Drept care Isus a spus : Iertate sînt păcatele ei

cele multe, căci mult a iubit. Iar cui i se iartă puţin, puţin iubeşte. (Luca 7, 47.)

76. (p. 231) *...du-te şi nu mai păcătui.* Dostoievski se referă la Evanghelia după Ioan (8, 11), în care se relatează despre o femeie prinsă în adulter şi pe care fariseii au vrut s-o omoare cu pietre. După ce Isus a spus : Cel fără de păcat să arunce cel dintîi piatra asupra ei, toţi acuzatorii au părăsit templul.

Prin urmare, în cele două referiri este vorba nu numai de Evangheliі diferite, dar chiar şi de fapte diferite. De altfel, la Luca episodul se termină cu cuvintele „mergi în pace" (7, 50).

77. (p. 232) *pe care nu l-ar fi spus, de pildă, lordul Byron lady-ei Byron nici măcar în clipa despărţirii lor finale.* Dostoievski face aluzie la despărţirea lui Byron de Anne Isabella Milbanke, la numai un an de la căsătoria lor. Această despărţire a provocat un scandal imens în Anglia.

78. (p. 232) *...şi nici Arbenin Ninei în Mascarada lui Lermontov.* În *Mascarada,* dramă în versuri a lui Lermontov, Arbenin, indus în eroare, considerînd că Nina, soţia lui îl înşală, o otrăveşte, iar în explicaţia lor finală îi comunică aceasta, ca ea să moară în deplină conştiinţă a faptului că a fost pedepsită.

79. (p. 237) *...monumentul lui Beţki.* I. I. Beţki (1704—1795), colaborator al Ecaterinei II, a adus un aport esenţial la reformele pedagogice.

80. (p. 251) *...a pătruns în sufletul rus odată cu Jukovski.* Poetul preromantic *V. A. Jukovski* (1783—1852) a făcut o imensă operă de traducere, fiind socotit unul dintre cei mai buni traducători de poezie pe care i-a avut vreodată literatura rusă. Traducerile sale s-au bucurat de un mare succes şi au contribuit la cunoaşterea unei întregi serii de poeţi europeni — Gray, Goethe, Bürger, Schiller şi alţii.

81. (p. 252) *Rabaut. Jean-Paul Rabaut-Saint-Étienne* (1743—1793), om politic francez, deputat în Adunarea Naţională.

82. (p. 252) *A. Thiers* (1797—1877), om de stat şi istoric francez. Dostoievski va face mai jos referire la *Istoria revoluţiei* (1823—1827).

83. (p. 252) *Mirabeau, Gabriel Riqueti,* conte de Mirabeau (1749—1791), unul dintre cei mai străluciţi oratori ai revoluţiei franceze.

84. (p. 252) *Denis Davîdov (1784—1839),* una dintre cele mai pitoreşti figuri ale literaturii ruse de la începutul secolului trecut. Mi-

litar strălucit, unul dintre organizatorii şi conducătorii mişcării de partizani din timpul războiului cu Napoleon din 1812, considerat erou al acestui război, a fost creatorul *liricii de husar*. A rămas în istoria literaturii ruse ca poet, deşi a desfăşurat o activitate multilaterală — proză de război, memorialistică, tratate despre războiul de partizani.

85. (p. 252) *M. L. Magniţki* (1778—1855), om politic, unul dintre cei mai de seamă oameni de stat din preajma lui Alexandru I.

86. (p. 252) *I. P. Liprandi* (1790—1880), istoric, a jucat un rol nefast în procesul petraşeviştilor.

87. (p. 253) *O. I. Senkovski* (1800—1858), scriitor, ziarist şi orientalist. Om de o excepţională erudiţie, cunoscător rafinat al multor culturi orientale şi occidentale, un critic subtil, de o mare intuiţie uneori, a fost în acelaşi timp cel care a pus bazele aşa-zisei orientări comerciale în ziaristica rusă şi cel care, sub pseudonimul Baronul Brambeus, a scris o serie de romane de bulevard.

88. (p. 253) *Biblioteca dlea citenia,* revistă literară lunară, subtitlul exact : „revistă de literatură, ştiinţe, arte, industrie, noutăţi şi mode", editată între anii 1834—65, un timp sub conducerea lui Senkovski, o revistă de orientare comercială, care a publicat totuşi cîţiva dintre cei mai mari scriitori ruşi — Puşkin, Lermontov, Tolstoi, Goncearov şi alţii.

89. (p. 253) *Severnaia Pcela,* gazetă politică şi literară (1825—1864). Primul ei editor şi director a fost F. V. Bulgarin (v. nota 39.)

90. (p. 253) *Pierre Leroux* (1794—1871), socialist francez, adept al lui Saint-Simon.

91. (p. 253) *A. A. Ledru-Rollin* (1807—1874), om politic francez, ministru de interne în guvernul provizoriu din 1848, unul din promotorii votului universal.

92. (p. 253) *...faţă de care Bielinski a fost atît de nedrept.* Bielinski (mai ales în perioada sa de maturitate) a vorbit cu dispreţ, în mai multe rînduri, despre Balzac.

93. (p. 266) *Atunci a păţit-o zdravăn şi au fost proclamate „cizmele".* O nouă referire la exagerările utilitariştilor, mai ales ale lui Pisarev în articolele *Lirica lui Puşkin* şi *Puşkin şi Bielinski.*

94. (p. 267) *Vestnik Evropi,* revistă fondată de Karamzin şi editată în două serii : 1802—1830 şi 1866—1918.

95. (p. 268) *Două sinucideri.* Cea de a doua sinucidere, cea a tinerei croitorese care s-a aruncat pe fereastră ţinînd în mînă o icoană, va sta la baza nuvelei *Smerita.*

96. (p. 270) *Cliquot,* o cunoscută marcă de şampanie.

97. (p. 289) *J. S. Mill* (1806—1873), filozof şi economist englez, lucrările sale principale : *Logica inductivă şi deductivă* şi *Principii de economie politică.*

98. (p. 293) *Casa lui Veazemski,* din piaţa Sennaia din Petersburg, era unul din locurile de desfrîu ale lumpenului petersburghez. Referirea are, deci, un dublu sens — de decădere socială şi de decădere morală.

99. (p. 308) *...scena aceea a lui Gil Blas cu arhiepiscopul de Grenada.* Este vorba de următorul episod din romanul picaresc *Gil Blas de Santillana* de A. R. Lesage : arhiepiscopul de Grenada, care l-a angajat pe Gil Blas ca secretar, îi cere acestuia din urmă să-i spună numai adevărul despre predicile pe care le ţine. În momentul în care Gil Blas încearcă o vagă apreciere critică, arhiepiscopul îl dă afară din slujbă, pe motiv că Gil Blas este un ignorant lipsit de gust. Poanta episodului constă în faptul că Gil Blas fusese angajat de arhiepiscop pentru că ştiuse să-l linguşească.

100. (p. 314) *E vreun om viu prin cîmpie ?* Referire la unul din versurile celebre ale legendelor feudale ruse — bîline.

101. (p. 320) *Arminiu,* conducător al germanilor ; armatele lui au învins legiunile lui Varus.

102. (p. 326) *...bogatîr,* erou al bîlinelor.

103. (p. 326) *Cerneaev, sîrbi. M. G. Cerneaev* (1828—1898), general, a cucerit Taşkentul, în timpul războiului sîrbo-turc a fost comandantul corpului de voluntari ruşi.

104. (p. 326) *N. A. Kireev* (1841—1876), a organizat corpul de voluntari ruşi care a luptat în Serbia. Omorît de un obuz, a fost mutilat de soldaţi inamici şi cadavrul său n-a putut fi recunoscut.

105. (p. 328) *T. N. Granovski* (1813—1855), istoric rus, unul din partizanii occidentalismului. Unul din aspectele fundamentale ale cercetărilor istorice ale lui Granovski a fost încercarea de a depista sensul evoluţiei omenirii.

106. (p. 338) *...călătorul Karamzin.* Karamzin a făcut o călătorie, în 1789—1790, vizitînd printre altele şi Franţa. Mai tîrziu a publicat *Scrisori ale unui călător rus.*

107. (p. 339) *...Rudinii noştri mureau pe baricade.* Rudin, eroul romanului cu acelaşi nume de Turgheniev, moare pe baricadele Parisului în timpul revoluţiei din 1848.

108. (p. 339) *...Iafet (...), Sim şi Ham.* Sim, Ham şi Iafet sînt, conform legendei biblice, spiţa neamului fiilor lui Noe.

109. (p. 343) *...mi-a spus-o chiar el.* Dostoievski l-a vizitat în 1877 în cîteva rînduri pe Nekrasov bolnav.

110. (p. 343) *D. V. Grigorovici* (1822—1899), scriitor, în deceniul cinci a fost un partizan al aşa-numitei *şcoli naturale.*

111. (p. 347) *Pe asta am scris-o despre dumneata atunci.* Este vorba de poemul *Nefericiţii.*

112. (p. 348) *...eroul întregului poem.* Trilogia autobiografică a lui Lev Tolstoi — *Copilăria, adolescenţa şi tinereţea* — nu este poem, este un roman. În literatura rusă a secolului al XIX-lea, însă, termenul de poem avea şi un alt sens, explicabil, printre altele, şi prin faptul că literaturii i se mai spunea şi poezie. Astfel, de pildă, din considerente multiple, Gogol şi-a numit romanul *Suflete moarte* drept poem.

113. (p. 374) La proces preşedintele completului de judecată şi procurorul au anunţat că prima sentinţă a fost anulată în urma ipotezei „afectului graviditătii" emise în *Jurnalul unui scriitor.* În concluziile sale, preşedintele le-a atras atenţia juraţilor să nu se lase influenţaţi de scriitorii talentaţi.

114. (p. 374) *...din cauza călătoriei mele la Ems.* Lunile iulie şi august 1876 Dostoievski şi le-a petrecut la Ems.

115. (p. 378) *...Severnîi vestnik, însă, un ziar nou născut pe atunci.* Sub acest nume au apărut mai multe publicaţii — o revistă lunară, în 1804—1805, un cotidian, în 1877—78 (cel la care se face referinţă) şi din nou o revistă lunară, în 1885—1898.

116. (p. 397) *...procesul lui Kroneberg.* Este vorba de cazul bancherului Kroneberg, acuzat de a-şi fi torturat fiica în vîrstă de 7 ani. Paginile din *Jurnal* închinate cazului Kroneberg, ca şi cele închinate cazului Djunkovski, n-au fost incluse în volumul de faţă.

117. (p. 410) *Şibanov, cu un picior străpuns, nici nu s-a mişcat.* Este un episod real din istoria Rusiei, care şi-a găsit expresia literară în poemul lui A. K. Tolstoi *Vasili Şibanov.*

118 (p. 425) *Lordul Beaconsfield.* Benjamin Disraeli lord Beaconsfield (1804—1881), om de stat şi scriitor englez.

119. (p. 426) *D. L. Mordovţev* (1830—1905), istoric şi scriitor, cunoscut mai ales prin romanele sale istorice. A scris în limbile rusă şi ucraineană.

120. (p. 426) *Bufonul Balakiriev,* bufon al lui Petru I, a devenit mai tîrziu personajul central al anecdotelor, în genul marchizului Roquelaure.

121. (p. 431) *Ivan Sergheevici Aksakov* (1823—1886), poet şi publicist, unul din ideologii de seamă ai slavofiliei şi ai panslavismului.

122. (p. 441) *...a spus Gogol,* în articolul *Cîteva cuvinte despre Puşkin.*

123. (p. 443) *...una dintre cele patrusprezece clase.* În 1722 Petru I a introdus aşa-zisul tabel al rangurilor, prin care toţi cei aflaţi în serviciul statului, indiferent de ramuri şi departamente, indiferent dacă erau militari sau civili, se încadrau într-unul din cele patrusprezece ranguri. Dostoievski, ca şi mai mulţi intelectuali ruşi din secolul trecut, s-au manifestat critic faţă de această uniformizare generală.

124. (p. 444) *Zamfira,* eroina din poemul lui Puşkin *Ţiganii.*

125. (p. 447) *Cui îi poartă ea credinţă? Căror obligaţii?* Dostoievski ironizează cu multă subtilitate analiza pe care a făcut-o Bielinski acestui moment al romanului *Evgheni Oneghin.*

126. (p. 447) *...Acestui general bătrîn...* În romanul *Evgheni Oneghin* nu există nici o precizare cu privire la vîrsta generalului, soţul Tatianei. Bineînţeles, această afirmaţie a lui Dostoievski a stîrnit protestele puşkinologilor, care au susţinut că, după războiul cu Napoleon, în Rusia erau mulţi generali tineri. E adevărat, dar nu e mai puţin adevărat că erau şi mulţi generali bătrîni.

127. (p. 450) *...tipul de călugăr-cronicar rus.* Este vorba de Pimen din *Boris Godunov.*

128. (p. 453) *...sectant englez,* aluzie la J. Bunyan (1628—1688), prozator puritan şi predicator fanatic. Versurile lui Puşkin citate de Dostoievski au fost inspirate de *Calea pelerinului* lui Bunyan.

129. (p. 457) *A. D. Gradovski* (1841—1889), publicist, profesor universitar, a avut o prezenţă dintre cele mai active în viaţa socială a Rusiei.

130. (p. 457) *...sînt şi Manilov.* Personaj din *Suflete moarte* de N. V. Gogol, a devenit notoriu prin fantezia sa stupidă.

131. (p. 458) *...de două secole ne aflăm sub influenţa culturii europene.* De la reformele lui Petru I.

132. (p. 459) *...de pe vremea invaziei lui Batîi.* Este vorba de invazia tătarilor, sub conducerea lui Batîi, din secolul al XIII-lea, invazie care a dus la căderea statului kievian.

133. (p. 470) *Lucrezia-Floriani.* Dostoievski se referă la una din lucrările lui George Sand.

134. (p. 471) *...micuţul cancan din Bal-Mabille,* unul din locurile de distracţie din Paris, care s-a bucurat de o mare celebritate pe la mijlocul secolului trecut. Aici s-a lansat cancanul.

135. (p. 493) *Dl. -bov.* Este vorba de N. A. Dobroliubov (1836—1861), critic, publicist şi poet rus, unul dintre cei mai străluciţi reprezentanţi ai aşa-zisului curent utilitarist în critica rusă, curent care-şi trage rădăcinile de la V. G. Bielinski, confundîndu-se, la acesta din urmă, cu pledoaria pentru realism şi pentru *şcoala naturală* (una din formele iniţiale ale realismului rus). Curentul utilitarist (în fond, una din manifestările sociologismului) şi-a găsit o expresie de sistem în activitatea critică a lui N. G. Cernîşevski, mai ales în raporturile pe care le stabileşte Cernîşevski între artă şi realitate.

136. (p. 493) *Otecestvennîe zapiski.* Este vorba de cea de a doua revistă *Otecestvennîe zapiski,* care a apărut între anii 1839—1884 (prima revistă, editată de P. P. Svinin, a apărut între anii 1820—1830). În momentul apariţiei articolului lui Dostoievski, revista era editată de A. A. Kraevski.

137. (p. 493) *...cînd a părăsit Bielinski revista.* În anul 1846, în urma neînţelegerilor cu editorul A. A. Kraevski.

138. (p. 494) *S. S. Dudîşkin (1820—1866),* ziarist şi critic rus. Colaborarea lui cu revista *Otecestvennîe zapiski* a început în anul 1847.

139. (p. 494) *Valerian Nicolaevici Maikov* (1823—1847), poet şi publicist. Maikov a colaborat cu *Otecestvennîie zapiski* în 1846—1847. Moartea prematură a lui Valerian Maikov a fost considerată de contemporani drept o mare pierdere pentru literatura rusă.

140. (p. 494) *Apollon Nikolaevici Maikov* (1821—1897), poet şi dramaturg rus. De o valoare remarcabilă sînt poeziile sale antologice

şi piesele *Trei morţi, Moartea lui Lucius, Două lumi.* Lui Apollon Maikov îi aparţine una dintre cele mai reuşite traduceri în limba rusă modernă a *Cîntecului oastei lui Igor.*

141. (p. 490) *N. N. Vaskoboinikov* (1838—1882), publicist, a colaborat intens cu *Moskovskie vedomosti.*

142. (p. 497) *V. I. Askocenski* (1820—1897), scriitor şi ziarist, editor al revistei *Domaşneaia beseda.*

143. (p. 497) *Cernoknijnikov,* pseudonimul lui A. V. Drujinin (1824—1864), critic şi ziarist.

144. (p. 497) *Kuzma Prutkov,* autor apocrif, operă colectivă a poetului, dramaturgului şi romancierului Alexei Konstantinovici Tolstoi (1817—1875) şi a fraţilor Alexei (1821—1908) şi Vladimir (1830—1884) Jemciujnikov. Personajul-autor Kuzma Prutkov s-a bucurat de o excepţională popularitate în calitate de obiect al satirei celor trei autori.

145. (p. 499) *I. I. Panaev* (1812—1862), scriitor minor, cunoscut mai ales prin parodiile şi prin memoriile sale, ca şi printr-o foarte activă participare la viaţa literară a vremii. Împreună cu Nekrasov a fondat revista *Sovremennik,* în 1847.

146. (p. 499) *...în ziua cutremurului din Lisabona.* Este vorba de marele cutremur din anul 1755, care a distrus oraşul.

147. (p. 500) *Şoaptă, răsuflări timide...* Este vorba de o poezie de mare notorietate a poetului A. A. Fet (1820—1892), unul dintre cei mai străluciţi exponenţi ai *veacului de argint* al poeziei ruse.

148. (p. 504) *...începe să manifeste o antipatie specială şi faţă de dl. Turgheniev.* Dostoievski are în vedere, probabil, articolul lui Dobroliubov *Cînd va veni ziua cea adevărată?* (1860), care a dus la ruptura dintre Turgheniev şi redacţia revistei *Sovremennik.*

149. (p. 504) *Marko Vovciok,* pseudonimul Mariei Vilinskaia-Markovici (1834—1907), scriitoare minoră de limbă ucraineană şi de limbă rusă. Ciclul de nuvele la care se referă Dostoievski a apărut în 1859.

150. (p. 522) *Ursul şi pustnicul,* fabulă de I. A. Krîlov. Poanta fabulei constă în următoarele: Ursul ca să gonească o muscă ce s-a aşezat pe fruntea pustnicului îi sparge capul cu un bolovan. De aici în limba rusă expresia: Un serviciu de urs, un serviciu făcut cu o maximă bunăvoinţă, dar cu nişte efecte contrare şi dăunătoare.

151. (p. 532) *Marchizul de Posa, personaj* din piesa *Don Carlos* de Schiller.

152. (p. 532) *...împărăția întunericului.* Dostoievski se referă la articolele lui Dobroliubov *Împărăția întunericului* și *O rază de luminá în împărăția întunericului,* în care criticul face o amplă analiză a dramaturgiei lui A. N. Ostrovski.

153. (p. 534) *I. S. Nikitin (1824—1861),* poet de factură nekrasoviană. Dostoievski are în vedere, probabil, o recenzie de extremă duritate a lui N. G. Cernîșevski, scrisă pe marginea primului volum de versuri al lui Nikitin (1856).

INDICE ALFABETIC

al operelor lui F. DOSTOIEVSKI
cuprinse în volumele 1—11 ale ediţiei de faţă

Adolescentul (Подросток)	vol. 8
Amintiri din Casa morţilor (Записки из Мертвого дома)	vol. 3, pag. 397
Crimă şi pedeapsă (Преступление и наказание)	vol. 5
Crocodilul (Крокодил, необыкновенное событие, или пассаж в Пассаже)	vol. 4, pag. 234
Demonii (Бесы)	vol. 7
Domnul Proharcin (Господин Прохарчин)	vol. 1, pag. 320
Dublul (Двойник)	vol. 1, pag. 155
Eternul soţ (Вечный муж)	vol. 4, pag. 416

Fraţii Karamazov — vol. 9—10
(Братья Карамазовы)
Gazda — vol. 1, pag. 350
(Хозяйка)
Idiotul — vol. 6
(Идиот)
Inimă slabă — vol. 1, pag. 434
(Слабое сердце)
Însemnări de iarnă despre impresii de vară — vol. 4, pag. 58
(Зимние заметки о летних впечатлениях)
Însemnări din subterană — vol. 4, pag. 128
(Записки из подполья)
Jucătorul — vol. 4, pag. 275
(Игрок)
Jurnalul unui scriitor — vol. 11
(Дневник писателя)
Micul erou — vol. 2, pag. 214
(Маленький герой)
Netoşka Nezvanova — vol. 2, pag. 59
(Неточка Незванова)
Nevasta altuia şi un soţ sub pat — vol. 1, pag. 500
(Чужая жена и муж под кроватью)
Nopţi albe — vol. 2, pag. 5
(Белые ночи)
Oameni sărmani — vol. 1, pag. 33
(Бедные люди)
O întîmplare penibilă — vol. 4, pag. 7
(Скверный анекдот)
Polzunkov — vol. 1, pag. 420
(Ползунков)
Stepancikovo şi locuitorii săi — vol. 2, pag. 375
(Село Степанчиково и его обитатели)
Umiliţi şi obidiţi — vol. 3, pag. 5
(Униженные и оскорбленные)

Un hoţ cinstit vol. 1, pag. 477
(Честный вор)
Un pom de Crăciun şi o nuntă vol. 1, pag. 492
(Елка и свадьба)
Un roman în nouă scrisori vol. 1, pag. 306
(Роман в девяти письмах)
Visul unchiului vol. 2, pag. 249
(Дядюшкин сон)

Cuprins

Studiu introductiv *Dostoievski şi „Dostoievskismul"*, de Ion Ianoşi 7

JURNALUL UNUI SCRIITOR DIN ANUL 1873 43

I Introducere 45
II Oameni de demult 48
III Mediul 54
IV O chestiune personală 68
VI Bobok 78
VII Un chip tulburat 94
VIII O jumătate de scrisoare a „unei persoane" 102
IX Apropo de o expoziţie 112
XIII Mici tablouri 124
XVI Unul din falsurile contemporane 134

Două note ale redactorului 148

JURNALUL UNUI SCRIITOR DIN ANUL 1876 157

Ianuarie

Capitolul întîi

I În loc de introducere : despre Ursa Mare şi Ursa Mică, despre rugăciunea marelui Goethe şi în general despre deprinderi urîte 159
II Viitorul roman. Din nou „O familie întîmplătoare" 162

III Pomul de Crăciun de la clubul pictorilor. Copii care gîndesc şi copii scutiţi. „Tineretul mîncăcios." Uicele. Adolescenţii care dau din coate. Un căpitan moscovit grăbit 164
IV Secolul de aur din buzunar. 168

Capitolul al doilea

I Băiatul cu mîna 170
II Un băiat la bradul lui Hristos 171
III Colonia micilor delincvenţi. Soiuri sumbre de oameni. Transformarea unor suflete vicioase în suflete nevicioase. Mijloace considerate a fi cele mai bune. Micuţii şi îndrăzneţii prieteni ai omenirii 175

Capitolul al treilea

I Societatea rusă pentru protecţia animalelor. Curier special. Basamac. Microbul desfrîului şi Vorobiov. De la coadă sau de la cap ? 186
II Spiritismul. Ceva despre draci. Marea viclenie a dracilor, dacă, bineînţeles, e vorba de draci . 193
III Un cuvînt în legătură cu biografia mea . . 200
IV Un proverb turcesc 201

Februarie

Capitolul întîi

I Despre faptul că toţi sîntem nişte oameni de treabă. Asemănarea dintre societatea rusă şi mareşalul Mac-Mahon 203
II Despre dragostea pentru popor. Necesitatea unui contact cu poporul 207
III Mujicul Marei 211

Mai

Capitolul întîi

I Dintr-o scrisoare particulară . . . 217
II Un nou cuvînt regional 218
III Procesul şi d-na Kairova 220
IV Dl. apărător şi Kairova 225
V Dl. apărător şi Velikanova 231

Capitolul al doilea

I Cîte ceva despre o clădire. Gînduri corespunzătoare 237

II O idee necorespunzătoare 242
III Un democratism indiscutabil. Femeile . . . 246

Iunie

Capitolul întîi

I Moartea lui George Sand 249
II Cîteva cuvinte despre George Sand . 251

Octombrie

Capitolul întîi

I Un lucru simplu, dar dificil 259
II Cîteva cuvinte despre simplitate şi simplificare . 265
III Două sinucideri 268
IV Sentinţa 271

Noiembrie

Capitolul întîi

Smerita (Povestire fantastică) 275

Capitolul al doilea

Smerita (continuare) 298

JURNALUL UNUI SCRIITOR DIN ANUL 1877 315

Ianuarie

Capitolul întîi

I Trei idei 317
II Mirajele, Ştunda şi Redstockiştii . . 323
III Foma Danilov, un erou rus martirizat . 326

Capitolul al doilea

I Visul de împăcare în afara ştiinţei 333
II În Europa nu sîntem decît nişte terchea-berchea 337
III Satira rusă. Desţelenire. Ultimele cîntece. Amintiri de demult 341
IV Sărbătoritul 348

Aprilie

Capitolul al doilea

Visul unui om ridicol (Povestire fantastică) 353
Eliberarea acuzatei Kornilova 372
Către cititorii mei 374

Decembrie

Capitolul întîi

I O explicare finală a unui fapt mai vechi . . . 377
II Citatul 380
III Deformări şi falsuri şi — cu cîtă uşurinţă o facem 382
IV Psihologii cei răi. Mamoşii psihiatri . . . 388
V O întîmplare, care, după opinia mea, explică multe 391
VI Sînt eu un duşman al copiilor? Ce înseamnă uneori cuvîntul „fericită“ 396

Capitolul al doilea

I Moartea lui Nekrasov. Despre cele spuse la mormîntul lui 402
II Puşkin, Lermontov, Nekrasov 405
III Poet şi cetăţean. Părerile generale despre Nekrasov ca om 413
IV Martor în apărarea lui Nekrasov 417
V Către cititori 421
Ultima pagină 423
Din plimbările lui Kuzma Prutkov şi ale prietenului său prin părţile vilelor *Triton* 424
I Moartea lui Nekrasov. Despre cele spuse la morale prietenului său prin părţile vilelor. *Triton* . . 424

JURNALUL UNUI SCRIITOR. NUMĂR UNIC DIN ANUL 1880 429

August

Capitolul întîi

I Notă explicativă cu privire la Cuvîntul despre Puşkin, publicat mai jos 431

Capitolul al doilea

Puşkin (Eseu) 441

Capitolul al treilea

Specularea unei împrejurări. Patru lecţii pe teme diferite cu prilejul unei singure lecţii care mi-a fost ţinută de dl. Gradovski. Cu un apel adresat d-lui Gradovskî 457
I Despre o chestiune fundamentală 457

II Aleko şi Derjimorda. Suferinţele lui Aleko din pricina stării de iobag a ţăranului. Anecdote . . 464
III Două jumătăţi 473
IV Unul să se smerească, altul să se mîndrească. Furtună într-un pahar 485

ADDENDA 491

Dl.-bov şi problema artei 493
Note explicative de Leonida Teodorescu . . . 537
Indice alfabetice al operelor lui *F. Dostoievski* cuprinse în volumele 1—11 ale ediţiei de faţă . . . 559

Lector: NINA GRIGORESCU
Tehnoredactor: VICTOR MAȘEK

*

Tiraj 5360. Bun de tipar 13. 12. 1973. Coli de tipar 35,5.

*

Tiparul executat sub comanda
nr. 1/1454 la
Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918",
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București
Republica Socialistă România